

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

Bunca bilgiden sonra ne bağıslaması? Düşün ki
Tarihin aldatıcı yolları, yapay dehlizleri çoktur,
Ve iletir, aldatır fısıldayan aşırı hırslarla,
Yönlendirir bizi boş şeylerle...

Düşün ki

Ne korku, ne de ataklık kurtarır bizi. Acayip huyları
Yaratan bizim kahramanlığımızdır. Erdemleri
Üstümüze salan bizim arsız suçlarımızdır.
Bu gözyaşları silkelenmiştir öfke ağacından.
T.S. Eliot, "Gerontion"

Bunca bilgiden sonra ne bağıslaması?
Kürdistan İzlenimlerim
Jonathan C. Randal

JONATHAN C. RANDAL • Bunca Bilgiden Sonra
Ne Bağışlaması?

avesta | ACİL KİTAPLAR: 114 | 1
After Such Knowledge What Forgiveness?
My Encounters With Kurdistan (New York, 1997)
Jonathan C. Randal
İngilizceden Çeviren
Faysal Nerse

Editör: Abdullah Keskin
Kapak: Ahmet Naci Fırat
Tashih ve Mizanpaj: Avesta
Birinci Baskı: 2001, İstanbul
Baskı: Berdan Matbaacılık

© Avesta Yayınları, 1998
Tanıtım amacıyla yapılacak alıntılar dışında
yayınevinin izni olmadan hiçbir şekilde çoğaltılamaz

Bu kitabın Türkçe yayın hakları için
Farrar Strauss & Giroux Yayınevine ve
Paris Kült Enstitüsü'ne teşekkürler

AVESTA BASIN YAYIN
REKLAM TANITIM MÜZİK DAĞITIM LTD. ŞTİ.
Meşrutiyet Caddesi
Özbek İşhanı 136 / 4
BEYOĞLU / İSTANBUL
Tel-Fax: (0212) 251 71 39
(0212) 251 44 80

Ekinciler Caddesi
Nurlan Apt. Giriş Katı, No: 2
OFİS / DIYARBAKIR
Tel-Fax: (0412) 222 64 91

ISBN: 975-8637-17-7

Jonathan C. Randal

Bunca bilgiden sonra ne başışlaması?

KÜRDİSTAN İZLENİMLERİM

İngilizceden Çeviren

Faysal Nerse

avesta | ACIL KİTAPLAR

JONATHAN C. RANDAL-Buffalo, New York'ta doğdu ve Harvard Koleji'ni bitirdi. *United Press, The New York Herald Tribune, Time, The New York Times*'ta çalıştı ve 1969'dan beri şu anda kıdemli dış muhabiri olduğu *The Washington Post*'ta çalışıyor. Zamanımızın en ciddi ve belli başlı sorunlarının çoğunu işledi. 1960'larda Kongo'yu, Cezayir Savaşı, Vietnam, Polonya, Eritre, Orta Afrika Cumhuriyeti, Zaire, Şah'ın devrildiği dönemde ve rehine krizi esnasında İran'ı, iç savaş esnasında Lübnan'ı, (İsrail'in Beyrut kuşatması ile işgalinden söz etmeye gerek yok) ve Körfez Savaşı. Randal ayrıca *Going All the Way: Christian Warlords, Israeli Adventurers, and the War in Lebanon* (1983)'ın yazarıdır. Cephede olmadığı zamanlarda Paris'te yaşıyor.

İÇİNDEKİLER

Türkçe baskıya önsöz / 11

1. “En yakın dostunuzu biliyor musunuz?” / 15
2. Bunca bilgiden sonra ne bağışlaması? / 25
3. Enayi yerine konmak / 49
4. ‘Öldü ve cennete gitti’ / 83
5. Simyacılık: Altın paradan atnalına / 147
6. Kissinger: Bir dağ aşireti arasında misyoner çalışması / 191
7. Kör dilenci: Evrensel Erbain / 239
8. Ali Kimyewi / 263
9. Türkiye’nin sosyal depremi / 323
10. Köpek kahvaltısı / 375

Son söz Haziran 2000 / 411

Notlar / 423

Bibliyografya / 443

*Geneviève ve Julie
ve Fred Cuny
ve çoğu Kürt olan diğer dostlar için*

*Bunca bilgiden sonra ne bağışlaması? Düşün ki
Tarihin aldatıcı yolları, yapay dehlizleri çoktur,
Ve iletir, aldatır fısıldayan aşırı hırslarla,
Yönlendirir bizi boş şeylerle...*

Düşün ki

*Ne korku, ne de ataklık kurtarır bizi. Acayip huyları
Yaratan bizim kahramanlığımızdır. Erdemleri
Üstümüze salan bizim arsız suçlarımızdır.
Bu gözyaşları silkelenmiştir öfke ağacından.*

T. S. Eliot, "Gerontion"

* Bu şiirin çevirisi T.S. Eliot; *Çorak Ülke Dört Kuartet ve Başka Şiirler* (Çeviren: Suphi Aytimur, Adam Yayınları, İstanbul, Birinci Baskı, 1990) adlı kitaptan alınmıştır.

Türkçe baskıya önsöz

Bu çeviri sayesinde kitabımın Türkiyeli okuyuculara ulaşmasından memnunum. Birkaç ihtarda bulunmama izin veriniz. Bu önsözü kitabı bitirdikten beş yıldan fazla bir süre sonra yazıyorum ve kitabın içerdiği bazı, belki de çoğu hükümlerin Türk halkında adaletsiz, tarihi geçmiş ya da daha kötü bir izlenim bırakacağını çok iyi farkındayım. Daha ziyade görüşlerimin artık şoke edeceğinden kuşku duyuyorum. (Özellikle en acımasız yargılarımın eski Fransız deyişi "*qui aime bien chatie bien*"e (Çok seven çok çektirir) uygun olarak anlaşılabileceğini umut ediyorum.

Ayrıca okuyucuların beni kitabı her yeni değişim ve dönüşümlere uygun olarak yeniden biçime sokma girişiminde bulunmadığım için affedeceklerine inanıyorum.* Afganistan'daki yeni savaş ve terörizme karşı daha geniş mücadelenin hâlâ devam ettiği bir dönemde yazarken ortaya çıkan olayları önce-

* Yazar kitabın Kürtçe (Sorani, Avesta 2001) ve Türkçe baskısı için bazı bilgileri güncelleştirdi. Sonsöz ise Haziran 2000'e kadar olan gelişmeleri ele alıyor. (-ed. n.)

den tahmin etmeye çalışmanın ve hatta az zaman önce meydana gelmiş olanları uygun bir perspektife sokmanın tehlikelerini çok iyi biliyorum. Ama yine de temel önermemin hâlâ doğru olduğundan eminim: Tüm yaşadıkları yerler içinde Kürtlerin iyi bir gelecek için en iyi şansları Türkiye’de yatmaktadır. Ard arda gelen krizler sırasında her ne kadar titreşim de olsalar cumhuriyetin kurumları zaman testinde ayakta kalmayı başardılar -ve hassas Kürt sorununun üstesinden gelmek için daha vicdanlı uygulamaların yapılması yönündeki bir zamanlar belli belirsiz vaatlerine ayak dirediler.

Bu konuda yeni değilim. Yabancı bir gazeteci olarak doğru yer ve doğru zamanda bulunarak ve böylece en stresli dönemlerde Türk yönetiminin içerden nasıl işlediğinin bizzat sırdaşı olmakta ayrıcalıklıydım. Kuveyt’i Irak işgalinden kurtaracak savaştan önce, savaş esnasında ve savaştan sonra da Cumhurbaşkanı Özal ve en önemli yardımcıları Türkiye’deki Kürtler hakkında bana açıklamalarda bulunmakla bayağı zaman harcadılar. Türk demokrasisi yabancılarla beraber Türklerde de tüm yönleriyle kolay incinen, hassas bir yapı izlenimi bırakabilir. Buna rağmen, Özal’ın düşündüğü -ve 1993’teki ölümü zamanında gerçek muhalefet karşısında yasalaştırılması dengeyi bozmuş gibi görünen- tabu kırıcı reformlar artık tabu olmaktan çıkmıştır.

Aslında bunlar Türkiye’de büyük bir hararetle kamuoyunda tartışılıyor. Teoride en azından, Kürtçe eğitimle ilgili diğer kanunlar gibi radyo ve televizyon yayınında da Kürtçenin kullanılmasına izin veren kanunlar kayıtlara geçti. Kurumsal kutsiyet ve geleneğin önemini sorgulamaya neden olacak geniş ölçekli siyasal reformlara gelince, yeterince deneyimli bir gazeteci olarak bu alanda doğrusal bir ilerlemenin olacağına pek ihtimal vermiyorum. Samimi olmak gerekirse birbiri ardına gelen Türk hükümetlerinin bir adım ileri, iki adım geri yaklaşmalarını gözlemlemek her zaman kolay değildir. Geçmişte yaşanan olumsuzlukların telafi edilmesinde hükümetin adım atması Abdullah Öcalan’ın ısrarlı çabalarına ve yaranmalarına rağmen, Güneydoğu’da yaklaşık olarak 15 yıl süren savaşın olumsuz

sonuçlarının ve gerekçelerinin hâlâ çok canlı olduğu söylenebilir.

Vaadedilen hükümet yatırımı çok azdır. Yerlerinden edilen milyonlarca Kürdün çok azının evlerine dönmelerine izin verildi. Ordu kendi meşhur zaferini deklare etmek istiyor havasında değil ve adil bir siyasi çözümle yaraların sarılması çabası içerisinde. Kürtlerin politik olarak kendilerini ifade etmeleri genel olarak hâlâ engelleniyor.

Ne kadar az sayıda Türkün yabancılardan, özellikle de Batılılardan gelen eleştirileri takdirle karşıladığını anlayacak kadar Türkiye'nin genelde sancılı tarihini biliyorum. Ama Türklerin şuna inanmalarını istiyorum ki eğer onların çoğu Amerikalı ve Batılı dostları Kürt sorununu çözüme kavuşturma konusunda Türk demokrasisinin süregelen kusurlarına göz yummayı reddediyorlarsa bu tamamıyla Türkiye'nin hayati önemini sınırlarının çok ötesinde kabul ettikleri içindir. Bununla sadece onun ekonomik potansiyelini ya da coğrafi konumunu, Orta Asya, Balkanlar veya Orta Doğu ile olan bağlarını kastetmiyorum. Asıl sözkonusu olan Türkiye'nin iyi günlerinde yaydığı demokrasi ve hoşgörü mesajıdır ve büyük bir sebatla iyi ve kötü günlerinde açık ve yüksek sesle herkese duyurabilmelidir. Türkiye Kürtlerinin nasıl bir muamele görecekları Türk demokrasisinin geleceği ve hatta hâlâ otoriter yönetim ve baskılarla mücadele eden daha az şanslı komşu ülkelerdeki Kürtlerin nasıl bir muamele görecekları konusunda büyük önem arz ediyor.

Jonathan Randal
14 Kasım 2001

1. "En yakın dostunuzu biliyor musunuz?"

Karmaşık bir sosyal düzen içinde doğanlara böyle birkaç dakikalık neşe vahşi bir seyahatin eşiğinde olmak gibi gelebilir.
Gertrade Bell, The Desert and The Sown (1907)

Kürtler ve Kürdistan hakkında bir kitap yazma fikri neredeyse boş olan South Beach'te Martha's Vineyard'da 1986 Ağustosunun açık bir öğleden sonrası geldi bana. Hızla ve tekrar tekrar beyaz şarapla doldurulan plastik kupalar arasında olaya şüpheyle yaklaşan eşime, "İşte fikrim: Var olmayan bir ülkeye üç aylığına bir 19. yüzyıl tipi yürüyüş turu düzenleyerek Orta Doğu'nun unutulmuş bir köşesine ışık tutmak" dediğimi bile hatırlıyorum. Proje bir tatil fantazisiydi. Daha iyi bilmem gerekirdi. Gerçekte ise birçok Batılı gibi Kürtler hakkında acınacak derecede çok az şey biliyordum. Kürtlerle ilk elden deneyimlerim görünüşte pek iyi ve yerinde olmadı, ama onlar, *Washington Post* gazetesi muhabiri olarak bulunduğum Beyrut'un zorlu olayları arasında beni daha da meraklandırıdılar. 1975'teki Lübnan iç savaşının ilk günlerinde, yerel tarzda örgütlenen Maocular adına çalışan Kürt milisler beni zorla ofisimden çıkarmışlardı.

Bana özel bir kasıtları yoktu: Sadece civardaki bir saldırı sırasında oradan geçiyordum. Sahip olduğum herşeyi kaybet-

tim, ilk ve son olarak tüm mülk arzusundan oldum. Birkaç ay sonra Hristiyan Maroni milis güçlerinin karargahlarının çevresini temizlemek için sefil Kürtleri, Filistinli ve Lübnanlı Şii yerlileri Beyrut'un eski karantina bölgesindeki derme çatma evlerinden çıkarmaya zorladıklarını gördüm.

Son olarak 1982'de İsrail'in Lübnan'ı işgalinin arifesinde bilinmeyen patronlar adına çalışan diğer Kürtler Lübnan krizi üzerine bir kitap yazdığım sırada beni koruyan Beyrutlu dostların evlerini yıkmak için füzeyle atılan bombalar kullandılar.

Kürtlerle ilgili tüm bilgiler birkaç sıradan şeyden ibaretti. Bir asır öncesine kadar Avrupalılar Kürdistan'ı Amerikan vahşi batısı kadar uzak ve tehlikeli sayıyorlardı. (Gerçekten de yaratıcı Karl May, büyük Alman macera hikayeleri yaratıcısı, kovboylar ve Kızılderililerle beraber "Vahşi Kürdistan" olarak adlandırdığı yer hakkında da yazdı.) Anthony Trollope'nin 1964'teki "Onu Affedebilir misin" romanındaki bir karakter Kürdistan hakkında katı bir "*Ultima Thule*"mış* gibi söz eder. Birinci Dünya Savaşı sırasında Başkan Woodrow Wilson prensipleri Kürtlere, yenilen Osmanlı İmparatorluğunun enkazı üzerinde inşa edilecek muğlak bir şekilde tanımlanmış bir ülke vaadetti. Sonradan bu tür girişimler, önce Kürtleri kendi düşmanlarına karşı manipüle eden sonra onların milli taleplerini ezen Mustafa Kemal'in Türkiye'si tarafından reddedildi. Milletler Cemiyeti tarafından kendilerine Irak olarak adlandırılan Osmanlı toprağındaki manda sorumluluğı verilen İngilizler de Kürtlerin milli taleplerini önlemeye çalıştılar. Kürtlerin kendilerine ait olduğunu iddia ettikleri topraklardaki petrolü kontrol etmeye kararlı olan Britanya, Kürtleri, Sünni Arap azınlığın egemen olduğu Irak devletiyle birliğe zorladı.

O zamandan beri çeşitli Orta Doğu hükümetleri, sürekli tekrar eden Kürt başkaldırılarını ezmek için Batılıların modern merkezileştirilmiş ulus-devlet tezlerine başvurdular ve suni politik sınırlarla ayrılan huzursuz Kürt vatandaşlar kendi aralarında örgütlenmesinler diye gerektiğinde birbirleriyle iş-

* Eski coğrafyada en uzak Kuzey memleketi. (-ç.n.)

birliğine gittiler. Kürtler Orta Doğu'da dördüncü en büyük grup olduklarından (hâlâ da öyleler) hiç kimsenin Kürtlerin kendi devletleri olmayan dünyadaki en büyük etnik grup olduklarından şüphesi yoktur. Bu tür şeyler yabancı yöneticilerini korkutmuş olmalı ki, on yıllardır güvenilir nüfus sayımları yapılmamaktadır ve sayıları ancak tahmin edilebilmektedir, en iyi tahmin 25 milyon olduklarıdır. Dışardan araştırmalar ise engellenmektedir.

Dışardakiler, bu yüzyılda sadece, Arap dünyasının Filistin milliyetçiliği için harcadığı servete şaşmakla kaldılar. Kürtler Orta Doğu'nun asıl fakir insanlarıdır. Bir ülkede kendi petrol-lerinden mahrum bırakılan ya da çok cuz'i bir pay alan bir diğ-erinde milli giysileri, bir üçüncüsünde dilleri yasaklanan en temel insani ve medeni hakları reddedilen Kürtler çoğunlukla aşırı olmak üzere değişik zaman ve mekanlarda sözümona efendilerini şaşırtırcasına asimilasyona büyük bir sebatla karşı koydular.

Üçüncü Dünya'da ilk hava bombardımanına maruz kaldılar. Irak'ta zehirli gazla kırsal toplumu kasıtlı bir şekilde yakılıp yıkılan; köyleri toplu yıkılıp Türkiye'nin batı şehirlerine zorla göç ettirilen, İran'da liderleri suikaste kurban giden yine Kürt-lerdir. Kraliyet Hava Kuvvetleri (RAF), 1919 Ocakında Iraklı Kürtleri bombaladı ki bunun bir başkaldırıyı ortadan kaldır-mak için kullanılan ilk hava gücü olduğuna inanılıyor; bom-balamak kuvvet yığmaktan daha ucuzdu. Aynı yılın sonunda Britanya'nın Üçüncü Afgan savaşında Emir Emanullah Han'ı barışa zorlamak için Hindistan'da konumlanan Royal Air For-ce (RAF) Afgan şehirlerini bombaladı. Winston Churchill, 1921'de sömürgelerden sorumlu bakan olarak, Orta Doğu'nun İngiliz mandasındaki kısımlarında yasa ve düzenin korunma-sı sorumluluğunu RAF'a verdi. Irak'ta görev yapan RAF görev-lileri arasında İkinci Dünya Savaşında Alman sivil ve askeri hedeflere yönelik acımasız yoğun bombardıman nedeniyle Bombacı Harris olarak adlandırılan Arthur Harris de vardı.

Bağdat, Şam, İstanbul veya Tahran'da yaşayan Kürtler; bu kozmopolit kentlerdeki hayatın homojenleştirici erozyonuna

rağmen hâlâ gizli bir Kürt Bahçesi'ni canlı tutuyorlar ve onu besleyip geliştiriyorlar. Bir nesil önce gazeteci bir Fransız meslektaşım savaş döneminde Irak Kürdistanı'nda tanıştığı genç Kürt tercümanın -ki o Bağdat'ta büyüyüp çok az Kürtçe konuşabiliyor- azimli Kürtlüğü karşısında hayrete düşüyor. Dış görünüşüne rağmen "Elimde olan birşey yok" diyerek kendisini Kürt hissettiği konusunda ısrar ediyordu. Ben kendim de Türkçeyi çok rahat bir şekilde okuyan, konuşan, yazan; ama dilini güçbela konuşabildikleri bir Kürdistan uğruna ölmeye hazır genç Türkiyeli Kürtlerdeki, Avustralya'ya kadar dağılmış Kürtlerde de olduğu gibi, sağlam milliyetçiliğe hayret ettim.

Tarihin galipler tarafından yazıldığı söylenir, bu da Kürtlerin düşmanları demekti. Dağları ve İstanbul ve Tahran'daki emperyal güç merkezlerinden uzaklıkları nedeniyle ki Kürtler başlarındaki reislerin gücüne bağlı olarak parlayan ya da sönen bir özgürlüğe zaman zaman sahip oldular. Birinci Dünya Savaşından önce, o zamanki Kürtlerin büyük çoğunluğunun yaşadığı Osmanlı İmparatorluğunun çökmesiyle modern milliyetçilik fikirleri hem Kürtleri hem de Arapları uyardı. Fakat Kürtlerin, yabancıların hükümlerinden kurtulma yolunda bastırılmayan istemleri onları bölünmüş olmaksızın kurtaracak siyasal sonuçları asla getiremedi. Orta Doğu'da, büyük ölçüde ihanetin, terörün ve baskının hüküm sürdüğü bir bölgede, Kürtlerin sadece bu yüzyılda çektikleri zahmetler eşsizdir.

Hemen yanıbaşlarındaki komşularından tutun İsraile, Britanya ve ABD'ye kadar yabancı güçlerin yordakçılığı olmasa 'modernleştirici' marifetler bu derece zarar vermezdi Kürtlere. Bu uluslararası güçlerin burunlarını sokmaları boşuna değildir. Kürdistan, susuzluktan kavrulan Orta Doğu'nun ana su kaynaklarıyla kutsanmıştır- veya bazı Kürtlerin dediği gibi lanetlenmiş- ve ayrıca yeterli ölçüde petrole de sahiptir.

Kürtlerin son asırdaki neredeyse aralıksız başkaldırıları ve cezalandırılmaları da eşsizdir. Kürtlerdeki örgütlenme ve etkili liderlik yokluğu kötü durumlarının başlıca sebebidir. Helikopter ve modern silahlar çağında Kürtlerin ünlü, "Kürtlerin

dağlardan başka dostları yoktur" özdeyişi tümüyle olmasa bile geniş ölçüde geçerliliğini kaybetmiştir. Çünkü Kürdistan'a "*Land of Insolence*" (sarp memleket) namını kazandıran dağlar da artık Kürtleri muhafaza edemiyor.

Benim için sadece Kürdistan'a gitmek, ki o zamanlar ya İran ya da Irak'ta bulunmak olarak algılıyordum, bile başlı başına bir problemdi. Geçmiş dönemlerde Kürdistan uzun bir araba yolculuğunun sonundan daha fazla birşey değildi ya da en kötüsü katır sırtında birkaç gündü. Fakat hiçbir ülke çoktan altı yılını doldurmuş bir savaşın ortasında yabancıları hoş karşılamazdı. Kürdistan'a geleneksel yasadışı ulaşım Türkiye üzerinden, ama artık değil; Türkiye'nin kendi Kürtleri arasında 1984'te başlayan ve şimdiye kadarki en ciddi başkaldırı ülkeyi resmiyette kapalı olan Irak dağ sınırına kuvvet yığmaya yöneltti. Bu da oradan sınırın geçirilmesini bayağı riskli hale getirdi. Suriye'den giriş ise daha belirsizdi; geceleyin Dicle Nehri'ni şişirilmiş koyun postu ya da lastik içleri üstünde geçmek, insansız geniş bir bölgeye girmeden önce Irak sınır karakolları ile telleri atlatmak gerekiyordu. Tüm bunların güneş doğmadan önce yapılması gerekiyordu. O zaman 53 yaşındaydım ve otuz sene boyunca hep savaşları işledikten sonra defterimde böyle olaylarla uğraşmak için yeteri yer kalmamıştı. İran'a gelince; Şah'ın düşüşü ile İslami Cumhuriyetin ilk yıllarına denk gelen birçok ziyaretim beni Ayetullah Ruhullah Humeyni'nin kara olmasa bile gri listesine düşürmüştü. Bir yolunu bulup da üç günlük bir vize aldığımda -o zaman Tahran'da kural böyleydi- dahi Irak ile olan savaş yüzünden hiçbir gazetecinin İran Kürdistanı'na girmesine müsaade edilmiyordu.

Planlandığı şekilde Martha's Vineyard'dan Paris'teki ofisime dönmeden önce İtalyan yürüyüş botları ile diğer kamp eşyalarını satın aldım. Zaman zaman inançsızlıktan sıyrılmak muhabirlik mesleğinde şans kadar gerekli olabilir. Ve şanslıydım ya da öyle düşündüm. Eylül ayındaki Paris'e dönüşüm sırasında İran Kürtlerinin kibar ve son derece demokrat liderleri Abdurrahman Qasimlo ile görüştüm. O, düzensiz Avrupa gezilerinden birini yapıyordu. Biz, birbirimizi yaklaşık 10 yıl önceki

İran devriminden beri tanıyorduk. Onunla arkadaş olduğumuzda Ayetullah'ın içkiyi yasaklayan İslami Cumhuriyetine meydan okumanın ölçülü bir işareti olarak Tahran'da, özellikle de İran Kürdistanı'nda misafirlerine viski sunmayı bir şeref meselesi yapmıştı. Şimdi kolay tanınmayan Letf Bank Cafe'de buluşmayı kararlaştırmıştık. Vardığımda onun Paris temsilcisi özür diledi ve beni eski bir peugeot ile blokun etrafında gezdirerek Qasımlo'nun beklediği Closerie des Lilas'a götürdü. O zaman bunların tümünün biraz melodramatik olduğunu düşünmüştüm. Fakat bu düşüncemden iki adam da ihtiyatsızca tedbiri elden bırakmaları sonucu İran ajanları tarafından 1989'da Viyana'da öldürülmeden çok önce sıyrılmışım.

Qasımlo bana Irak hükümetini, ki o zaman klasik Kürt karşıtlığının bir örneği olarak onun müttefikiydi, beni Saddam'ın kara listesinden silmeyi ve vize değil de Bağdat'tan İran sınırına kadar serbestçe seyahat etmemi sağlayacak bir serbest geçiş belgesi temin etme konusunda ikna etmeye çalıştı. Orada beni kendisiyle iyi fakat Irak'la kötü ilişkileri bulanan Celal Talabani liderliğindeki Irak Kürtlerine teslim edecekti. Onlar da sırasıyla bir diğer Iraklı Kürt gruba, Mesud Barzani'nin Kürdistan Demokratik Partisi'ne teslim edeceklerdi. Tahran'ın Irak ile olan savaşında Tahran'la birlik olup İran Kürtlerine karşı savaşan Mesud Barzani ile olan kan davası Qasımlo'yu tereddüde sevketti. Barzani ve Talabani'nin ilişkileri biraz daha iyiydi.

Bu engeller ortadayken benim Kürdistan'ı nasıl terkedeceğim büyük bir sorun oluşturunuyordu. Çünkü Iraklılar ayak izi sürerek Qasımlo'nun rezervasyonundan ayrıldığını bir ortaya çıkarsalar ciddi sorunlar çıkardı. Qasımlo, Irak ve İran istihbaratlarının gittiğim her yerde ne yaptığımı adım adım izleyeceklerini düşünmek zorunda olduğumu belirtti. Bu taliminin ne derece doğru olduğunu sadece bir bilsem -Irakli ajanlar gerçekten de yabancıların bulunduğu yerleri rapor ediyorlar ve başlarına çok çekici bir ödül koyuyorlar- belki vazgeçerdim.

Fakat ertesi gün doğruca Qasımlo'nun Paris ofisine gittim, kendim ve fotoğrafçı bir arkadaşım için formları doldurarak fotoğraflarla tamamladım. Bana söylenen tüm bu formların

hoşgörülerine değer olup olmadığımıza karar verecek olan Irak istihbarat ajanları için olduğuydu.

Birkaç gün sonra bir gece trenle Berlin'e gittim. Orda şehri bölen duvarın çok yakınında Kreuzberg'teki eski bir otelde Barzani taraftarı Kürt öğrencilerin bir konferansına katıldım. Doğu Berlin'den katılan bir Libyalı diplomat dışında Kürt olmayan tek kişi bendim. Birkaç düzineyi geçmeyen katılımcıların sadece birkaçı 40'ın altında görünüyordu. Çoğu şişman, saçları ağarmış ve keldi.

Petrol, su ve jeopolitiğin bağımsızlık ve otonomi bir yana Kürtlere haklarının verilmesinde Batılıların ve bölgesel güçlerin desteğini sağlama umudunu niçin söndürdüğünü açıklamaya çalışan Barzani'nin adamlarını dinleyerek iki gün geçirdim. Sadece Sovyetler Birliği'nin yardım edeceğini öne sürdüler. Bu da çok zayıf bir ihtimal gibi görünüyordu. Neşelenmek için Kürtlerin dörtanala giden doğum oranlarına umut bağladılar. (Filistinlilerin herşey kötü gittiğinde başvurdukları bir argüman). Ben, dinleyebilecek herkese kitap yazma düşüncemi açtım. Bu hevesimin eski devrimcilerin Batılılar özellikle de Amerikalılar hakkındaki kalıtsal şüphelerini etkisizleştireceğini umuyordum. Eğer kendim Kürdistan'a gidebilsem, Kürtler kibar bir şekilde yardım sözü verdiler. Tekrar Paris'e döndüm. Kürt Enstitüsü'nde Kürtler hakkında okudum ve haftalarca bekledim. Fakat Qasımlo'nun Paris ofisinden hiçbir haber gelmedi. En sonunda bilgi edinmek için aradığımda bana daha önce hiç böylesi bir müracaatın kabul edilmediği söylendi. Nereye gittiğimi merak etmişlerdi, fakat telefon açma zahmetinde bulunmamışlardı. Onlara güvenmekle hata ettiğimi düşündüm. Kürt yönetim nosyonları ile tanışınam böyleydi. Tartışmadan birşey çıkmazdı. Müracaatları yeniledim. Bir ay daha geçti böylece ve Kasımın başlarında yeşil ışık yandığında Kürt arkadaşlar gezi yapmaktan vazgeçirdiler. Kürt kışları çok uzun ve serttir ve benim gelecek bahara kadar dağlarda kar yüzünden mahsur kalmaya gönlüm yoktu. Neşeyle Irak serbest geçiş belgesinin geleceğini varsaydım, ama yanlış bir şekilde tersyüz oldu.

Washington'da yılbaşından hemen önce Dışişleri Bakanlığının en kıdemli Kürt uzmanı William Eagleton'u buldum. Çoğu Kürtler, Mahabad Cumhuriyeti tarihini -İranlı Kürtlerin İkinci Dünya Savaşı sonunda denedikleri sonuçsuz ve kısa süreli devlet kurma çabaları- yazdığı için ona borçlular. Eagleton'la eski arkadaş olduğumuzdan beni dinledi, fakat hoşnutsuzluğu yüzünden okunuyordu. Tek söylediği "En yakın dostunuzu biliyor musunuz?" diye sormak oldu. Yakın gelecekte Kürdistan'a gitmek için yapabileceğim birşey olmadığını bildiğimden tavsiyesini kaale aldım.

Yapmam gereken tek şey beklemektir ve öyle de oldu. Yabancı bir muhabirin kaprisleri öyle bir hal aldı ki yedi aylık bir işgalden sonra Iraklıları Kuveyt'ten çıkaran koalisyon ordusu na ABD'nin öncülük ettiği 1991'de Kürtleri yazma görevini üstlendim. Bu hem tatlı hem de acı olarak nitelendirilebilecek ve kabul görmüş bir dua haliydi. Kürdistan'ın Ortodoks olmasa da çekici bir cazibesi vardı.

Yıllarca Kürdistan'ın Zagros dağlarında yürüdüm. Zorlu tabiat şartlarında, o derece vahşi ki üç İngiliz gazeteci geçişlerimden birinden birkaç gün önce sadece paraları için öldürülmüşlerdi, pasaport, vize ve silahlı koruma olmadan sınırı geçiyordum. Araziye döşenmiş mayınların patlamasından korktuklarından mezar için daha uygun olan kırlar yerine bebeklerini ve ebeveynlerini yol kenarlarına gömmek zorunda bırakılan bitkin mülteci Kürtlerle yol boyunca güç bela ilerledim. Ayrıca helikopterle Türkiye-Irak sınırını oluşturan 12 bin fotluk başı karlı, sivri zirveli dağlar arasında uçarken 20. yüzyıl sonunun en çok izole olmuş tabiat parçalarından bir kısmının yüksek platolarını, sarp kayalardan oluşmuş vadilerini ve çağlayan beyaz sularını keşfettim. Sonra uçsuz bucaksız düzlükler içinde kıvrım kıvrım dolaşan Dicle Nehrini takip ederek Türkiye Kürdistanı'nın gayriresmi başkenti Diyarbakır'a vardım. Irak Kürdistanı'nda fundalıklar ile çıplak tepe ve dağlar üzerinde avlanmayı bekleyen şahin,doğan, toy kuşları, kartal sürüleri gördüm.

Dost Kürtler, Irak Kürdistanı'nın ana yollarında seyahat

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

ederken kendi iyiliğim için beni koruma tutmaya zorladılar, bunu sadece gündüzleri yaptım. Toz-toprak öksürdüm, 120 derecelik yazlarda kavrulduğum ve dünyanın en zengin petrol kaynaklarının sadece birkaç mil uzağında ısınmak için zorbelâ bulunmuş asfalt yakmaya mecbur bırakılmış muhtaç Kürtlerle soğuktan dondum. Irak'ta ve İran'da Kürt aşiret liderleriyle çay ve viski içtim. Türkiye'de her an ölüm tehdidi altındaki Kürt insan hakları savuncularını dinledim, her durakta karşılaştığım Kürtlerle politikayı konuştum. Irak'ta bilinmeyen antik çağlardan kalma ilkel yöntemlerle devedikeni biçen köylülerle karşılaştım; traktör sahipleriyle buğday fiyatlarını konuştum; hayatta kalmak için toprak mücevherat, gümüş, arabalar, radyo, televizyon setleri, kapı, yatak, pencere, ev satan şehirli orta sınıfla acılarını paylaştım.

Kürtlerin mahvolmuş hayat hikayelerini dinleyerek ağladım. Bir zamanlar Kürdistan'ın özünü teşkil eden binlerce ufak köyün harabe olmasına neden olanlarla ilgili hilkayeler, bu amaç için yazılmış hikayelerden daha acıklıydı. Türkiye Kürdistanı'nda ucuz bir şehir otelinde şafak vakti sadece birkaç sokak ötede tekdüze patlayan silah sesleriyle uyandım, sonra hiç kimseye karşı sorumluluk hissetmeyen Türk güvenlik kuvvetlerinin tüm şiddetleriyle sokaklara daldıklarını gördüm. Bağımsız bir devlet uğruna ölecek binlerce genç Türkiye Kürde devamlı aşılana yarı pişmiş Marksizmin altındaki gizli milliyetçilik ateşini dinlemek için kış karlarında kaçakçıların dağ yolları boyunca güçbela yürüdüm. Bir hayli paramparça edilmiş rüya ve on yıllar boyu tahribatlardan sonra İranlı ve Iraklı Kürtlerin kabul ettikleri var olan sınırlar dahilindeki otonomi ya da federasyonun daha sınırlı hedeflerini görme noktasına geldim.

Batı'daki otellerde, çadırlarda, yapraklı dallarla yapılan ilkel sığınaklarda ve uzun yolculuklarda bozulmuş arabaların içinde hep Kürtlerle tartıştım. Belki yaşımdan olacak, Kürtlerle olan tartışmalar ne kadar ateşli olursa olsun arkadaşlık, cömertlik ve saygıdan başka hiçbir şekilde muamele görmedim. Özellikle 1992 kışının en yoğun karlı döneminde yüksek dağ-

lardaki manzarayı hatırladığımda Kürtlerdeki sabır ve inatçılığa hep hayret etmişimdir. Zıt yönlerden gelen Kürtlerle dolu iki otobüs bölgenin tek kar temizleme aracı tarafından temizlenen dar yolda karşılaştı. Ben bir Land Rover'daydım. Hiçbir otobüs ne yol verebiliyor ne de geri gidebiliyordu. Bir arabanın geçmesi için yeterli yer yoktu. Dakikalar geçti sonra aniden yolcular karın üzerine atıldılar ve eski bahaneleri hatırlayarak ya da hatırlıyormuş gibi yaparak birbirlerini yumruklamaya başladılar. Yumraklaşmalar hiç azalma belirtisi göstermedi ve tüm izzetinefis sahibi Kürtler gibi adamlar kalaşnikofluydu. Olası genel bir katliam endişesini yatıştırmak için en sonunda arabadan bir kürek aldım ve benim aracım ile bir otobüsün geçmesini sağlayacak karı temizledim. Onlara İngilizceyle bağırarak acelem olduğunu söyledim, söylediklerimden bir kelime bile anlamadılar.

Şüphesiz ben, onlara bayağı deli görünüyordum, öyle ki hemen durdular ve kuzuca, bana öyle geldi, tekrar otobüslerine bindiler. Otobüslerden birini temizlediğim alana çekerek diğerinin kendi yoluna gitmesini sağlayarak trafiği yönlendirdim.

Olay sevindiriyor beni çünkü küçük de olsa ilk defa bir yabancı, Kürtlerin bir sorununu daha karmaşık hale getirmekten ziyade sorunun çözümüne yardım etti. Bu, ayrıca Kürtlerin genetiğindeki yaramaz bir kromozomun, Hintlilerin tüm fantastik kelimeler aşkıyla "Fissiparous Tendencies" olarak adlandırdıklarına sebep olduğundan neden endişe ettiğimi ortaya koyuyor.

2. Bunca bilgiden sonra ne bağışlaması?

Doğu'ya özgü bir cezalandırma olarak Osmanlılar tüm Hemawend aşiretini sınırsız saldırganlıkları ve dizginlenemeyen yol soygunları nedeniyle günümüz Irak Kürdistanı'ndan Libya'ya sürmüştür. Yedi yıl içinde aşiret savaşarak Orta Doğu'dan evine ve eski kötü günlerine döndü. Neredeyse tüm Kürtlerde Hemawend'den birşeyler var, en azından yabancı bir güç tarafından empoze edilen bir güçlükten kaçmaya gelince böyleler. Ve Kürtlerin sürekli mirası olarak yabancıları çarpan da devamlı tekrar eden felaketlerin henüz taze olan yara izleridir. Eski bir şiir, Kürtlerin kısmetinin bir iç çekme, bir gözyaşı, bir isyan, bir umut olduğunda ısrar ediyor.

İlk bakışta, Kürtlerin karşı koyma hareketleri ve kahramanlıkları kendiliğinden büyülüyor; sonra detaylı bir gözlem, Kürt isyanlarını daha başlangıcında kötü sona mahkum bırakan -geçmişe bakan biri görebilir- sürekli tekrar eden hatalı çizgileri çoğunlukla açığa çıkarıyor. Kürt milliyetçileri, yalnız bir ülkede olsun ya da diğer bir ülkenin Kürtleriyle beraber olsun, başarı eksikliğine olan hayretlerini itiraf ediyorlar. Asla

politik olarak birleşmemiş bir halk olarak derin ayrılıklardan ve kendi saflarında ihanete olan yerleşmiş heves yüzünden çok çektiler. Son derece iyi silahlanmış acımasız baskıcı hükümetlerle karşı karşıya olan Kürtler, geçmişin hatalarından ders çıkarmış izlenimi vermiyorlar. Özellikle, eski ve esas kırsal toplumun kökünden söküldüğü Irak ve Türkiye’de başkaldırının yükselen insan bedelini esefle anıyorlar.

Klasik bir azgelişmişlik hali olarak Kürtlerin işe yaramaz politikaları devamlı bir resmi baskının etkinliğini yansıtıyor. Kürtler birçok lider denedi, fakat hiçbiri küçük adaların bile Birleşmiş Milletler üyeliği kazandığı bir yüzyılda onların milliyetçiliğini bağımsızlığa hatta devamlı bir otonomiye dönüştürmeyi başaramadı. Kürt milliyetçileri, onları komşu ülkelere veya kendi Kürtlerine karşı kullanmaktan memnun olan yabancı hükümetlerle defalarca işbirliğine gittiler. Kürtlerin yabancı efendileri, tarihsel olarak hep birinci sınıf liderliği ortaya çıkarabilecek Kürt elitini yok ederek bir sindirme stratejisi izlediler. Eğitimli Kürtleri öldürdüler, sürgün ettiler, hapse atılar ve böylece onları deneyimli politikacılardan ve yeni liderlerden mahrum bıraktılar. Milletlerin kaderlerinin Orta Doğu sınırları ötesinde paranoyak zihniyetler tarafından kararlaştırıldığı bu yüzyılda dış dünya açısından Kürt liderler birkaç istisna dışında beceriksiz, taşralı ve eğitimsizdi. Bazen Irak’ta olduğu gibi Kürt liderliği geniş ölçüde geleneksel; diğerlerinde de -günümüz Türkiyesinde olduğu gibi- alt sınıftandı.

Son zamanlarda İran, Irak ve Türkiye’deki Kürtlerin hepsi aynı anda, fakat birbiriyle koordinasyon içinde olmayan isyanlarda bulundular. Maksimalist amaçlar peşinde olan komşuları tarafından satılmaktansa hiçbir ülkedeki ihtiyatlı Kürtler, geçmişin acı hatalarının çok ağır şekilde ödenmiş derslerine ilgi duyuyor görünmediler. Onyıllar boyunca sağduyu sahibi olanlar bile dar şahsi kavgalar ve çıkarları uğruna tedbiri elden bıraktılar. 1991’de, yetmiş yıldır ilk kez Kürt çıkarlarının gerçek temsilcisi olarak Kürtler, Türk meclisine seçildiler. Sürpriz olmayan bir şekilde onlar, Türk silahlı kuvvetlerinin ege-men olduğu bir hükümetçe yapılacak tutuklanma, hapis ve

izolasyonu boşa çıkaracak gerekli siyasi niteliklerden yoksundular. Tecrübesizlikleri son vermeyi umdukları Türkiye Kürdistanı'ndaki çatışmanın daha da uzamasına neden oldu.

Bir Kürt devletinin yokluğu ve devamlı bastırılmış acıklı isyan kayıtları gözönünde bulundurulduğunda Kürtlerin çoğunun hâlâ tanınabilir bir etnik topluluk olarak beş ülkeye kadar uzanan çok geniş bir coğrafyada ikamet etmeleri gerçeği dikkate değerdir. "Tanınabilir olmak" amplifikasyon gerektirir, ama Kürtler kesinlikle kim olduklarını biliyorlar.

Kürt toplumu çok dilli, çok ırklı, çok dinli olmasına rağmen Kürtler yine de ortak uzun bir tarihi tecrübe ve kollektif amaçları paylaşıyorlar. Bu, en başta Kürtlerin kendilerinin Arap, Türk ve İranlı olmadıklarını bildikleri anlamına geliyor. Ayrıca varlığını inkar etmeye çalışan yönetenlerinin çarpıtmalarına rağmen Kürtler, Kürdistan'ın neresi olduğunu pekâlâ biliyorlar.

Modern Türkiye yetmiş seneden fazla bir süreyle Kürtlerin kültürel ve siyasi kimliklerini yoketmeyi amaç edinmiş politikalar takip etti. 1924 Martında, Mustafa Kemal'in Türkiye Cumhuriyeti'ni kurmasından bir seneden az bir süre sonra, Kürt kültürü, dili ve hatta yer isimleri bile yasaklandı. Asimilasyonist inanç öyle bir dogmaya vardırıldı ki fiziki Kürdistan sınırları dışındaki bir Kürt, rejimin ana ideolojik amacı olan "Türkleştirine"yi kabul etti ve bir Kürt, en azından milliyetçi bir Kürt olmaktan çıktı. İran ve Irak, Kürtlerin varlığını hiçbir zaman reddetmediler, fakat bilinçli bir şekilde sayılarını az göstermeye çalıştılar.

Kürtlere karşı tüm suçuna rağmen onlara resmi otonomi tanıyan Irak bile 'kuzey bölge'si statüsü verilen yerleri tanımlamak için "Kürt" kelimesini kullanmayı reddediyor. Türkiye, onyıllarca Kürtlerin "Doğu ve Güneydoğu"da, Kürdistan'da değil, yaşayan Dağ Türkleri olduklarında ısrar etti. Bu tür çarpıtmalar resmi olarak teşvik edilen bellek yitiminin bir parçasıdır. "Kürdistan" 13. yüzyıldan beri tanınmış bir coğrafi ifade olmasına rağmen, günümüzde resmi statü olarak sadece ülkedeki Kürtlerin bir kısmını temsil eden ve bu isimle anılan

İran'ın bir eyaleti ile Irak'taki kısa süreli otonom bölgenin resmi adı olarak geçiyor.

Bölgesel bürokratlar hariç, herkes Kürdistan'ın 200 bin mil karelik bir alanı kapsadığına inanıyor. Kabaca Fransa veya Kaliforniya ile Pensilvanya'nın birleşimi kadar büyüktür. İklimi, Mezopotamya'nın dağ etekleri ve ovalarının ılıman havası ile dağlık Kuzeydoğu Türkiye'nin beş ay kadar karla kaplı iklimi arasında değişiyor. Sıcaktan kavrulan Orta Doğu'nun aksine Kürdistan su bakımından zengindir ve bir zamanlar iyi bir orman örtüsüne sahipti. Şu an Kürdistan'ın çoğu, savaş ve barış zamanlarının ekolojik tahribatının -napalm, ağaç kıyımları, aşırı otlatmanın sebep olduğu erozyon- çıplak bir yansımasıdır. Kürtler, Türkiye Kürdistanı'ndaki karlı zirvelerden ikisinin Nuh'un gemisinin konduğu yer olduğunu iddia ediyorlar: Türkiye'nin Irak ve Suriye ile olan sınırının hemen kuzeyindeki Cudi dağı ile Türkiye'nin Ermenistan ve İran'la olan sınırına yakın olan 16.340 feet yüksekliğindeki en büyük dağı Ağrı dağı.

Şimdiki haritalar Kürtlerin çoğunun kenarları Kuzeybatı İran'da Türkiye ve Azerbaycan ile olan sınırdan Zagros dağ silsilesinin güneyinden Bağdat'a neredeyse paralel uzanan; Irak'ta İran ve Türkiye sınırları boyunca geniş bir kavisle Kuzeydoğu Suriye'nin uç köşesine uzanan; ve Güneydoğu Türkiye'de batı ve kuzey uçlarına doğru gittikçe seyren aralıksız bir kütleyle, İran ve Ermenistan sınırlarından Fırat Nehrinin batısına uzanan, baş aşağı duran bir üçgen içinde yaşadıklarını gösteriyor. Ayrıca geniş Kürt nüfus adacıkları da bulunuyor, özellikle Doğu İran'da -Horasan'da Türkmenistan'la olan sınır boyunca ve Belucistan'da güneyde Pakistan'a yakın, Türkiye'de Anadolu platosunda, Ankara'nın hem batısında hem de kuzeydoğusunda ve Suriye'de Halep'in kuzeyi ile Türkiye sınırına yakın ve Akdeniz'den sadece birkaç mil uzakta Efrin dağı güneyinde.

Daha küçük ve izole olmuş Kürt cemaatleri Türkiye'deki bu cepin hemen kuzeyinden kuzeydoğuya doğru uzanan bir kavis boyunca dağınık ve birbirlerinden kopuk bir şekilde dağıl-

mışlardır. Başka Kürt kolonilerine de Ermenistan, Gürcistan ve özellikle Azerbaycan kadar Stalin'in paranoyak ihanet korkusunun onları dağıttığı eski Sovyetler Birliği'nde; ve İran'da Hazar Denizinden içeriye doğru uzanan alanlarda rastlanabilir. Türkiye'nin batıdaki büyük şehirlerinin çoğu -Ankara, Adana, Antalya, İstanbul ve İzmir- son Kürt isyanının patlak verdiği 1984'ten beri Türk güvenlik güçlerince boşaltılan köylerinden zorla gettirilen Kürtlerle doludur. Suriye'nin başkenti şam'da yüzyıllardır şehir merkezine bakan tepelerde bulunan bir Kürt mahallesi vardır. Tahran, Tebriz ve Güney İran'ın petrol merkezleri Bağdat'ta olduğu gibi geniş bir Kürt azınlığı barındırıyorlar. Almanya, İsveç ve diğer Batı Avrupa lkelerinde de olduğu gibi.

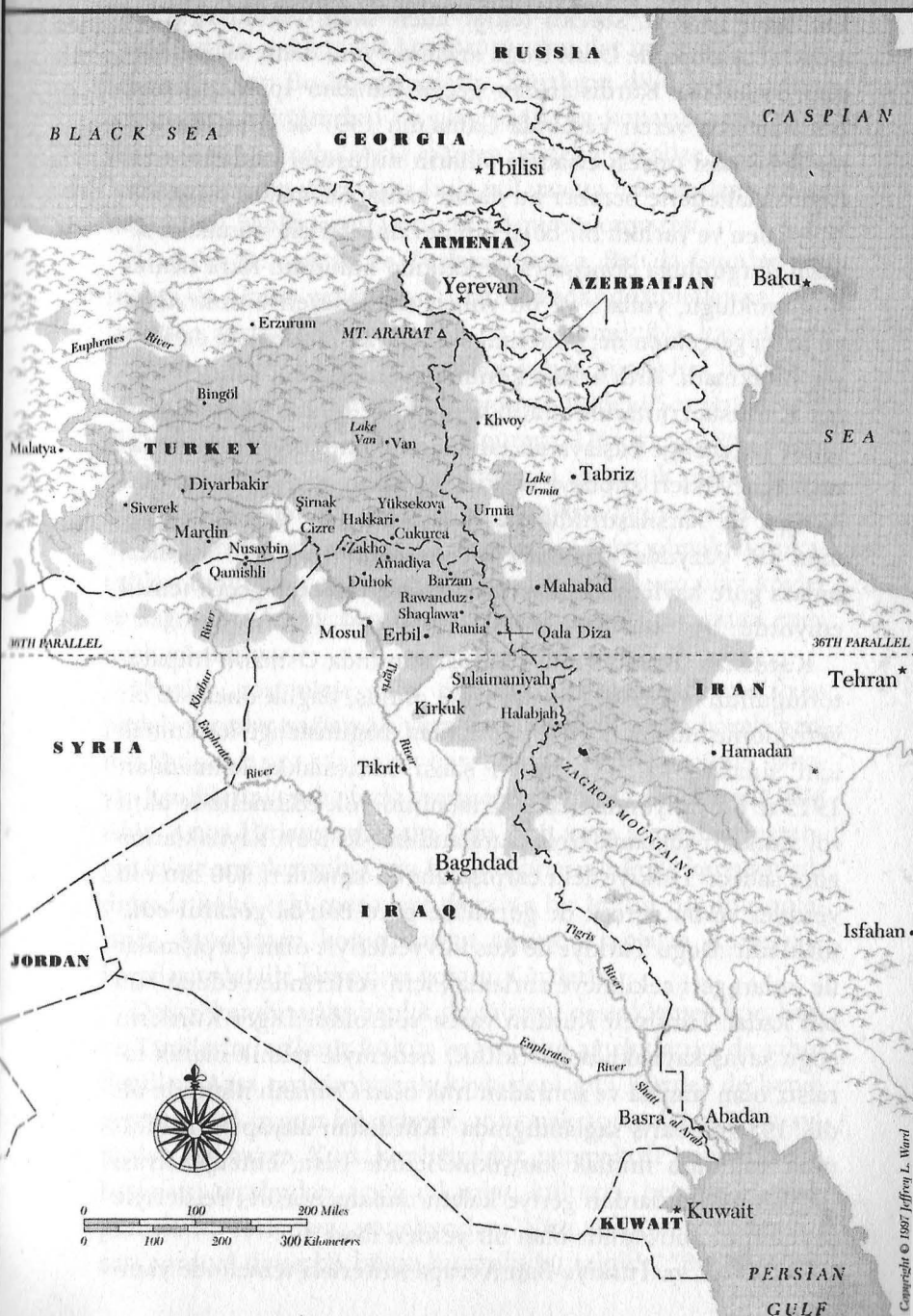
Böylesi Kürt yığınlarının nüfus sayımını kolaylaştırması gerekirdi, fakat hiçbir güvenilir nüfus sayımı istatistiği mevcut değildir. Kürt milliyetçileri, atalarının 1945'te Birleşmiş Milletler'in San Fransisco'daki açılış oturumunu etkilemek için hazırladıkları haritada iddia ettikleri Akdeniz'den İran Körfezi'ne uzanan kesintisiz sınırlar kadar Kürt nüfusunu anlaşılır bir şekilde abartmışlardır. Kendi lkeleri olmadığı için Kürtler bir nüfus sayımını gerçekleştirecek imkanlardan yoksundurlar. Nüfus sayımlarında diğer azınlıklarla beraber Kürtleri de saymakta bir zamanlar dürüst davranan diğer hükümetler, politik bulduklarından bu bilgileri yavaş yavaş bulanıklaştırmaya ve yayımlamayı durdurmaya başladılar. Genelde fakirlerin ve haksızlığa uğramışların efendilerine karşı bir intikam aracı olan Kürtlerin bu büyüyen nüfus trendini bu şekilde sakladılar. Kürtlerin oransal olarak artan demografik ağırlıkları sırayla adil bir petrol gelirleri hissesi ve ekonomik kalkınma fonlarından mahrum edilmelerine gerekçe oldu. Çünkü hükümetler bir etnik arındırma olmadan başarılı asimilasyon amaçlarına ulaşamayacaklarını biliyorlardı. Kürtlerin haklı olarak üzerinde hak iddia ettikleri ülkenin paylaştırılmış petrol hisselerini onlara vermek istemeyen Saddam Hüseyin her defasında Irak'ta nüfus sayımı yapılmasını reddetti. Türkiye'de Kürtlerin doğum oranlarının diğerlerinden önemli derecede yüksek ol-

ması gerçeği ışığında Türklerin Kürt kimliğini inkar etmeleri kendi kendilerini aldatmacaya dönüşebilir. 1989'daki resmi istatistikler ortalama doğurganlık oranlarının Türkiye Kürdistanı'nda yüzde 2.75, Türkiye'nin geri kalan kısmında sadece yüzde 1.49; onbeş yaşın altındakilerin oranlarının da sırasıyla kabaca yüzde 50 ve yüzde 35 olduklarını gösterdi.

Nüfus sayımından ziyade konsensüs Batılı uzmanları 25 milyon belki de çok daha fazla Kürt olduğuna ikna etti. Şu an Arap, İranlı ve Türklerden sonra Orta Doğu'nun en büyük dördüncü topluluğu olan Kürtler şu anki demografik projeksiyonlar değişmezse bölge düzeyinde ve hatta Türkiye sınırları dahilinde 50 sene içinde Türk nüfusunu geçecek gibi görünüyorlar. 20. yüzyıl en harap edici olmasından öte, onların en iyi doğurganlık yüzyıllarıdır. Kürtlerin yarısından biraz fazlası demografik merkezlerinin batıya doğru kaydığı Türkiye'de yaşıyor. Kürdistan dışına olan Kürt göçleri Bizanslıların onları sürmelerinden beri ilk kez Batıdaki bazı Türk şehirlerinde önemli Kürt toplulukları meydana getiriyor. Yaygın fakat ispatlanmamış tahminlere göre eğer Kürtler, 60 milyon küsur olan Türkiye nüfusunun yüzde 20'sinden fazlasını oluşturuyorlarsa sayıları kabaca 13 milyondur. Nüfusun yüzde 10'unu oluşturdukları İran'da nüfusları bunun yarısı kadardır. Irak'ta 4.2 milyon Kürt bu ülkenin 18 milyonluk nüfusunun yüzde 23'ünü oluşturuyor, geleneksel olarak bölgedeki ülkeler içinde en büyük oran budur. Bu yüksek oran, artı engebeli dağlık bölge dış müdahale ve Müslüman Sünnilerle Müslüman Şii çoğunluk arasındaki gerilimler Irak'ın neden diğer ülkelerden daha fazla Kürt isyanıyla karşılaştığını açıklamaya yardım ediyor. Ülkedeki 13 milyon vatandaşın yüzde 9'unu oluşturan Kürtlerin sayısı Suriye'de bir milyonun üzerindedir. Ve Ermenistan ile Azerbaycan'daki Kürtler toplama 300 bin daha ekliyorlar. Batı Avrupa'da 700 bin kadar Kürt yaşıyor, bunların 400 bini sadece Almanya'dadır.

Gerçekten Kürtler uzun vadede büyük bir demografik dönüşümü temsil edecek Orta Doğu'nun toplam nüfusunun yüzde 15 kadarını oluşturabilirler. Sadece 18. yüzyılın ortalarında

KURDISTAN

Kürtlerin sayıları, sürekli tekrar eden savaş yıkımları, kara ölüm ve Avrupa ile Uzak Doğu arasında yeni deniz taşımacılığını başlatarak Kürdistan'dan geçen karadan İpek Yolunun önemine son veren Vasco da Gama'nın 1497'de Ümit Burnunu dolaşması öncesi efsanevi yılların nüfusuna yaklaşıyordu. Diğer felaketlerle beraber bu da bir zamanlar makul bir şekilde işlenen ve varlıklı bir bölgenin devamlı bir ekonomik ve siyasal durgunluğa dönüşmesine katkıda bulundu. Kara ticaretinin yokluğu, yollara ve bu yolları düzenleyen bürokratlara ve hatta gerçekten de, yönetimi sağlayacak bir devlete de ihtiyaç bırakmadı. Ardı arkası kesilmeyen savaşların sonucu olarak Kürdistan'ın tarım etrafında organize olmuş yerleşik toplumu göçebelige başlayarak tamamen çöktü. Kürtlerin tamamen iyileştikleri şüpheye açıktır. O kadar geriydiler ki, Batı Avrupa ile karşılaştırıldığında Rusya'nın tam geriliğine rağmen 19. yüzyılda yayılmacı Rus İmparatorluğu ile ilişkileri onlara göre hayli medeni ve modern bir topluma geçişi temsil ediyordu.

Kürdistan, Birinci Dünya Savaşı sonunda Osmanlı İmparatorluğunun çökmesine kadar izole olmuş, dağlık önemsiz bir yere dönüşmüştü. Kürtler, o zaman bağımsızlığı kazanmak için şimdiye kadarki en iyi şansı kaçırmakla kalmadılar, 1915'te bir milyondan fazla Ermeninin yok edilmesinde aktif rol aldıkları suçlamalarıyla karalandılar -ki Kürt kaynaklarına göre sadece Türkiye'deki çarpışmalarda kendileri 400 bin ölü verdiler ve bu gerçek de görünüşe göre Batı'da gözardı edilmektedir. Doğu Türkiye'de Rus kuvvetleriyle olan çarpışmalar ile onları geri çekilmeye zorlamak için yerlerinden edilen 700 bin kadar Türkiyeli Kürdün yarısı yok oldu. Diğer Kürtlerin çoğu savaş kaynaklı açlık (kıtlık) nedeniyle teknik olarak tarafsız olan İran'da ve sonradan Irak olan Osmanlı illerinde öldü. 1918'de barış sağlandığında "Kürdistan altyapısı mahfolumuş, toplumu mutlak karışıklık içinde olan, entelijensiyası dağıtılmış, bunlardan geriye kalanı tamamen aşiret reisleriyle şeyhlerin kontrolünde olan bir yerden ibaretti."

İran, Irak ve Türkiye-Batı Avrupa kriterleri temelinde yapı-

lanmış yeni hayli merkezileşmiş ulus devletlerin -imparatorluk devrinin çok etnikli hoşgörüsünden dar milliyetçilik lehine vazgeçtiler. Bu hükümetlerin, Kürtlerin dilleri, geleneksel kıyafetleri ve kültürleri ile olan bağlarını koparmaya yönelik devamlı agresif çabalarına rağmen, genelde idealize edilen dağ köklerinden bin veya daha fazla mil uzakta bile olsalar Kürtler hâlâ kendi benliklerini koruyor izlenimi veriyorlar.

Doğu'da Belucistan ve Türkmenistan'a; Batı'da İstanbul varoşları ile Alman ve İsveç şehirlerine kadar dağılmalarına; yerlerinden zorla göç ettirilme ya da ekonomik göç kayıplarına rağmen Kürtler yüzyıllar boyunca kendi kimlikleri hakkında asla şüpheyeye düşmediler. Stalin yönetimindeki Sovyetler Birliği, Saddam Hüseyin'in Irak'ı, günümüz Türkiye'si, 1960'lardaki Baasçı Suriye ve 1925-41 İran'ı gibi ideolojik olarak farklı bölge ülkeleri, onları, dağları ve platolarından kopardıklarında Kürtlerin Kürt, en azından milliyetçi Kürt olmaktan çıkacakları umuduyla onları küçük gruplar halinde en ücra köylere dağıttılar. Ancak başarıları sağlama alınmış olmaktan epey uzak görünüyor.

Kürtler, görünüşte daha titiz insanların kendilerine daha parlak yarınlar sağlamak veya kendi gerçek ya da hayali geçmiş ihtişamlarını süslemek için başvurdukları ideolojik çabaya kendilerini pek fazla vermemişlerdir. Yahudilerin Eski Ahit, Asuri Hristiyanlarının Yeni Ahit veya Ermenilerin zengin kilise arşivleri gibi Orta Doğu halklarınıninkiyle karşılaştırıldığında kökü eski metinlere dayanan bir kültür değildir onları. Müslüman komşularının aksine Arapların Kuran'ıyla karşılaştırılabilir birşeyleri yoktur Kürtlerin.

Onlar, kendi tarihi benlik duyularını desteklemek için İran ve Türklerin birikmiş kültür ve yönetim ağırlıklarına da sahip değiller. Ama tarihin birçok kaybedeni gibi Kürtler de kendi geçmişlerini uygun bir zemine oturtmak zorundalar. Kürt aydınları da bazen Kürt kimliğini bir perspektife sokmak için başkaları tarafından açığa çıkarılan kültürel, belirsiz çömlek parçalarını eşelemeye yöneliyorlar. "Kürt tarihinin yeniden inşası zordur" diyor bir bilgin hüznünlü bir şekilde. "Bu, ne Kürt-

ler hakkında ne de Kürtler için yazılmış çeşitli kaynaklar arasından interpolasyon (ara değer) ve extrapolasyon (ıkarım) içeriyor."

Ve hatta esin kaynağı Kürtçe olduğunda da mesaj her zaman net değildir. Bir kültürün kökenini açıklayan efsanelerden Kürtler en az iki tanesine sahipler. Efsanelerden biri, Kürtlerin, İran tahtını gaspeden Dehhak isimli dev mitolojik tiranın katil pençelerinden kaçan genç kadın ve erkeklerin soyundan geldiklerini anlatıyor. Omuzlarından yılan çıkan adam her gün yemek olarak genç bir adamın beynini istiyor. Irkı kurtarmaya kararlı maharetli din adamları, beyinleri değiştirerek yaşayan birkaç oğlan ve kız çocuğunu Kürtlerin türediği dağlara kaçırdı. Diğer mit ise cinlerin yaşadığı doğaüstü dünyada hüküm süren Kral Süleyman'ı içeriyor. Süleyman peygamber cinlere Avrupa'ya uçmalarını ve oradan kraliyet haremi için beş yüz güzel bekar kız getirmelerini emretti. Fakat cinler gelişlerinde, efendilerini l buldular ve güzel bekar kızları kendilerine aldılar ve onların soyundan gelenler de Kürtlerdir.

Kürtler, Kürdistan'dan geçen ya da Kürdistan'a yerleşen insanların çeşitliliği ve bunların gen oluşumuna katkıda bulundukları iddialarından olduğu kadar bu mitolojik versiyonlardan utanç duymyorlar. Birçok halkın Kürdistan'a, sıklıkla da Kürdistan üzerinden g ettiğini belgeleyen bol miktarda fiziksel kanıt mevcuttur. Küçük, esmer Kürtler, Güney Avrupalılar, Doğu Akdenizliler (Levantenler), Araplar ya da Farslardan görünüşte ayırdedilemiyorlar. Batı İran'dan başlayarak Kuzey Irak'tan Suriye sınırına kadar olan hat boyunca yaşayan genelde uzun boylu, sarışın, mavi ya da gri gözlü Kürtlerin oldukça büyük bir kısmının açıkçası geçmiş yüzyıllarda Avrupa'dan gelerek buraları işgal ettikleri bilinen aşiretlerden geldikleri açıktır. "Hatta yle ki, William Lyon Westermann, yarım yüzyıl önce, Kürtlerin M 2400 yılından beri göçebe ve oban olduklarına işaret ederek "Kürtler daha iyi bir ırkı arılık yani etnik arılıkleriyle şu an Avrupa'da yaşayan tüm halkların yapabileceklerinden daha uzun bir kültürel kalıbın de-

vamlılığı üzerinde hak iddia edebilirler” demişti.

Diğer akademisyenler, Kürt dağları yerlilerini MÖ 12 000 kadar erken bir zamanda keçi, koyun ve domuzu evcilleştirerek ve mercimek, yulaf, çavdar, arpa ve buğday gibi yaygın ürünleri yetiştirerek ziraata öncülük etmekle onurlandırıyorlar. İlk bakır metalurjinin Türkiye Kürdistanı’nda MÖ 7. milenyumda Diyarbakır yakınlarında başladığı ve bronzdan eşyaların burada MÖ 4. milenyumda ortaya çıktıkları düşünülüyor. Bu saygıdeğer katkılara rağmen medeniyet merkezi Mezopotamya ovalarının güneyine kaydı. Orada toprağın düz enjiniği yaşam için disiplinli bir devlet yapılanmasını zorunlu kıldı -bunlar dağlarda bağımsızlık için gerekli olmayan vergi, devamlı ordu ve yönetimdi.

İşgalciler Kürdistan’dan çok sık geçtiler. Hint-Avrupalıların MÖ 1200-900’deki Batı’ya doğru göçleri, Kürdistan’ı ve Güneybatı Asya’nın büyük bir kısmını tahrip ve altüst etti. Bu şekilde zorla giren kimselerden biri büyük Cyaxares MÖ 612’de Ninova’yı işgal ederek Asur İmparatorluğuna ve 1500 yıllık Mezopotamyalıların dağlık alanlardaki hakimiyetine son verdi. O zamandan beri Kürtler, özellikle de gerilla savaşında askeri beceri ve cesaretleriyle tanınıyorlar. Çağlar boyunca Kürtler kendilerine ait olmayan bir sürü orduda, bunların içinde İkinci Dünya Savaşında Minsk’i Nazilerden kurtaran Kızılordu’nun özel Kürt alayı da var, hizmet vermeye devam ettiler.

Korkusuz savaşçılar olarak Kürtlerin namı, Kürtlerin ya da Karduk (Karducha) olarak adlandırdığı insanların kahramanlıklarını dizdiği *Anabasis*’te Ksenophon tarafından ölümsüzleştirildi. MÖ 401’de, bir Farslı veliahte yardım için görevli on bin paralı Grek askerinin Karadeniz’e geri çekilmesini anlatan bu epik hikaye şöyle diyor: "Yemek için yeteri kadar erzakları olan Grekler mutlu bir gece geçirdiler. Şu an geçmiş olan mücadeleden konuşuyorlardı. Çünkü onlar Kardukların ülkesinden hep savaşarak geçtiler ve İran kralı ile onun generali Tis-saphernes’in onlara yapabildiklerinden çok daha kötüsünü Kardukların elinden çekmişlerdi."

Ondan kısa bir süre sonra bir başka Grek tarihçi Diodorus

tarih boyunca diğer birçoğunun onaylayacağı bir sonuca vardı: "Kendi dağ korunaklarında Kürtler yabancı ordular ve imparatorluklardan daha belalıydılar" diyor. Onları zorla ya da anlaşma yoluya düzlüktekilere zarar vermekten alıkoymak yeterliydi. Westermann'ın "Kürtlerin hareket eden nesneleri tercihen insanları vurmayı yeğlemeleri Ksenophon'un zamanından beri pek değişmedi" sözlerine bakılırsa bu her zaman da o kadar kolay olmadı. "Kürtler, ayrıca vergi memurları ile kendi yöneticilerinin onları askere almaları konularında da aksilerdi."

Kürtlerin kaderi genelde cezalandırma amacıyla Kürdistan'a sefer düzenleyen Asuri kralları III. Salmanassar ve II. Sargon'un sırasıyla MÖ 9. ve 8. yüzyıllardaki güçlerini savuşturmadaki başarılarına dayanıyor. Gidişat iyi olduğunda Kürtler, Akdeniz sahillerinden İran Körfezine kadar geniş bir alanda yaşadılar. Kürtlerin bazen Kürt-İslam asırları olarak adlandırdıkları -MS 10. yüzyıldan 12. yüzyıla kadar- dönemlerde Kürt askerlerinin müdafaa ettikleri siyasi hakimiyetler Orta Asya'dan Bereketli Hilal boyunca Libya ve Yemen'e kadar uzandı.

Askeri becerileri ve göçleri sayesinde Kürtler, Orta Doğu'nun merkezini işgalcilere özellikle de Haçlılara karşı korudular. Onların rolü, İskoçların yüzyıllar boyunca İngiliz ordusunda yaptıklarından farklıydı. Kürtler mimarlık, astronomi, tarih, matematik, felsefe ve müzikte de parladılar. En ünlü evlatları Selahaddin, aristokratik ailesinin Kürt olmayan bir hanedanın hizmetinde bulunduğu Dicle Nehri şehri Tikrit'te (Saddam Hüseyin'in de doğum yeri) doğdu. Selahaddin'in kendisini en başta Kürt hissettiği ya da hiç Kürt hissetmediği onun asla Kürdistan'a ayak basmadığına inanan tarihçiler tarafından sorgulanıyor. Bazı tarihçiler, Selahaddin'in kendisini bir Kürtten çok İslamı müdafaa eden bir asker olarak hissettiğine inanmalarına rağmen kendi sınıfından Kürtler için Kürdistan dışında paralı askerlik hizmetinde bulunmak çok sık bir olaydı.

Selahaddin, babası ve amcası aslında Suriye'deki bir Türk

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

beyliğine hizmet ettiler ve güçlerinin çoğu Türktü. Sünni Eyyubi hanedanı (ismi babasından alıyor) düşman Fatımilerin Mısır'daki iki yüzyıllık Şii yönetimine son verdi ve Bağdat'taki Sünni halifelik yeniden canlandırıldı. Selahaddin, 1187 Hittin Savaşında Haçlıları yendi, ertesi yıl Kudüs'ü onlardan geri aldı ve Aslan Yürekli Richard'ı yendi. Yendiği Hristiyan ve Yahudi hasımlarına karşı eşit muameleden dolayı şövalyeliğin prensi olarak bilinen Selahaddin 1174'ten 1193'e kadar hüküm sürdü. Şu ya da bu şekilde 15. yüzyılın sonuna kadar ayakta duran Eyyubi yönetimini genişletti. Diğer Kürt hanelerini Kafkaslar'da, Orta ve Güney Kürdistan'da hüküm sürdüler.

13. yüzyılın başlarına doğru Türk göçebeleri Batı Asya'ya akmaya başladılar. Moğol istilacılar, oradaki ziraata öyle yoğun bir zarar verdiler ki Kürdistan bir asır sonra bile istila öncesi gelirin ancak onda birini üretebiliyordu. Timur'un oğlu 1393'te Diyarbakır, Mardin ve günümüz Türkiye'sinin diğer Kürt merkezlerini yağmaladı. Bir Kürt isyanını takiben Timur'un kendisi 1401'de Erbil, Musul ve Cizre'yi yağmaladı.

Bir asır sonra Osmanlı ve İran imparatorlukları arasındaki savaşlar, günümüz Doğu Türkiye'sinde Van Gölü yakınlarında Osmanlıların Safevileri yendiği 1514 Çaldıran Savaşından sonra Kürdistan'ın büyük bölümü harabeye döndü. Osmanlıların İranlıları devamlı doğuya doğru sürmeleriyle çarpışmalar ve sürekli yoğun tahribatlar Kürdistan'da bir asırdan daha fazla sürdü ve üçyüz yıl kadar yürürlükte kalan bir sınır üzerinde anlaşılan kadar devam etti. Kürdistan'ı savaş alanına çevirmekten memnun olmayan iki imparatorluk da toprakları yakma taktikleri izlediler ve birbirlerini askeri insan gücünden mahrum bırakmak için Kürtleri kendi ülkelerinden sürdüler.

Sınırdışı etme antik çağlardan beri Orta Doğuluların geleneğinde çok sağlam bir şekilde yerleşmiş bir uygulama olmuştur. Çaldıran galibi katı Sultan Selim, tüm Kürt aşiretleri Orta ve Kuzey Anadolu'ya özellikle de hâlâ torunlarının yaşadığı Ankara'nın güneyindeki alanlara ve ta Bulgaristan'a kadar sürgüne göndermiştir. Fakat onun girişimleri Safevilerinkilerin ya-

nında küçük kalmıştır. Yüzbinlerce Kürt -artı Ermeni, Azeri ve Türkmen- Safevi İmparatorluğu içinde sürgüne zorlandı. 1534-35'te ilerleyen Osmanlı kuvvetleri karşısında geri çekilen Safeviler, ürünleri yakarak, kanalları (yeraltı su kanalları) ve kuyuları doldurarak ve sulak alanları tahrip ederek sistematik bir şekilde Kürt şehirlerini ve kırsalını yakıp yıktılar.

I. Şah Abbas, yüzyılın sonuna doğru bu süreci daha da hızlandırdı. Yerlerinden edilen Kürtler Doğu'ya sevkedildiler, önce sınırdan Azerbaycan'a sonra şu an bile kaldıkları asıl memleketlerinden bin mil kadar uzaklıktaki Türkmenistan'a ve Horasan'a sürüldüler. Safeviler bu nedenle zaptedilemeyen Kürtleri Batı sınırlarından sürerek diğer kritik bir sınırda onları sınır korumaları olarak yerleştirdiler. Diğer Kürt aşiretleri daha uzak diyarlara, Afganistan'ın Hindikuş Dağlarına ve günümüz Belucistan'ına gönderildiler.

Göçebelerin yerleşik toplum üzerindeki nüfuzları Kürdistan dahilindeki linguistik kalıpları da değiştirdi. Kürt dili Hint-Avrupa dillerinin Aryen koluna bağlıdır ve uzmanlar Danimarkacanın Almancaya olduğu kadar Kürtçenin de Farsça ile yakından bağlantılı olduğunu söylüyorlar. En eski Kürtler, İran-Irak sınırının bir kısmını oluşturan Kürtlerin asıl toprakları Zagros dağlarında egemen olan ve Pehlewani diye adlandırılan bir dil konuşuyorlardı. Yüzyıllar boyunca Türkiye'den kuzeybatıya doğru olan göçler bu dili yaydı. Osmanlı-Iran sınırları boylarında ve ötelerinde yerleşmiş toplumun çökmesiyle başlayarak 16. yüzyılda Pehlewani artan bir şekilde önemini yitirdi. Pehlewaninin yerini alan, Urmiye Gölünün batısında dağlık Hakkari bölgesinden çıkan göçebelerce konuşulan bir dil olan Kurmanci oldu. Kurmanci ve Pehlewaninin ikisi de birbiriyle bağlantılı iki ana diyalekte sahipler. Pehlewani şimdi Kürdistan'ın karşılıklı iki uç kısmında konuşuluyor: Genellikle İran Kürdistanı'nın güneyinde bulunan Gorani varyantı 1.5 milyon kadar Kürt tarafından konuşuluyor, diğeri Zazaca ise Türkiye'de genelde Tunceli, Bingöl ve Siverek civarında ve Malatya, Adıyaman ve Maraş çevresinde 4.5 milyon kadar Kürt ve Türkün dilidir. Ayrıca hem Türk hem de

Kürt Alevileri -İslam ve İslam öncesi elementleri içeren bir mezhep- ve bazı Sünni Kürtler tarafından da konuşuluyor. Gorani, tarihsel olarak Kürdistan'da edebiyat ve elit tabakanın dili idi.

Kurmanci de, İranlı ve Iraklı Kürtlerin çoğu tarafından konuşulan ve Sorani olarak adlandırılan güney 'kolu ve Kuzey Irak ve İran'daki Kürtler ile Türkiye'deki Kürtlerin çoğu tarafından kullanılan Behdinani diye adlandırılan kuzey kolu olmak üzere ikiye ayrılır. Kürtlerin 3/4'ünün şu an Kurmanci konuştukları kabul ediliyor. Kurmanci ve Pehlewani konuşanları-ki bunların farklılıkları İtalyanca ve Fransızca arasındaki farka benzetiliyor- biri diğerinin dilinin yaklaşık yarısını anlıyor.

Sadece 16. yüzyıldan önceki yazılı edebiyat parçaları, asırlar boyu karışıklıklardan geriye kalabildi. Kurmanci 16. yüzyıl sonu ve 17. yüzyılda üç tane çok önemli eski Kürtçe epik'in yazılmasında kullanılarak sağlam bir şekilde yerleştirildi. Bitlis Emiri Şerefeddin tarafından yazılan *Şerefname* ilk pan-Kürt tarihi sayılıyor. Askeri ustalıklarıyla tüm dünyanın üstesinden gelmesinler diye peygamber Muhammed'in Kürtler hakkında ettiği ittifaksızlık bedduasından yakınıyor. İttifaksızlığın bedelli Kürtlerin hayallerini süsleyen bir çeşit Kürtçe *Romeo ve Juliet* hikayesi olan Ehmedê Xani'nin *Mem û Zîn*'inde başlıca temadır. *Dımdım* de günümüz kuzeydoğu Irak'taki, Bıradost aşiret reisi Altın Kollu Han'ın I. Şah Abbas'a karşı direnişini yüceltiyor.

Bu yüzyılda diğerlerinin yokluğunda Sorani bir Kürt kültürel aracına dönüşmüştür. Irak'ın kusurları ne olursa olsun, ilkin Britanya mandası sonra da onun Arap-egemenlik varisleri kısmen ve gönülsüz de olsa Kürtlere kültürel özgürlükler tanıdılar. İçeriğini dikkatle incelemelerine rağmen Bağdat'tan yetkililer Kürtçenin gazetelerde, dergilerde, kitaplarda, radyo ve televizyon yayınlarında ve hatta ortaokuldan üniversiteye kadar eğitimde kullanılmasına müsaade ettiler. Neticede, bu yüzyılda basılan kitapların yüzde 80'den fazlası Soranicedir. Hiçbir diğer Orta Doğu ülkesi bu kadarını yapmaya yanaşma-

di. Türkiye’de Cumhurbaşkanı Turgut Özal 1992’de yasayı değiştirtene kadar, örneğin yaklaşık yetmiş yıl boyunca Kürtçe yayımlar Avrupa’da yapılıyordu ve kaçak yollardan ülkeye sokuluyordu.

Bu sonuç ile ilgili Batı’nın cevaplandırması gereken çok şey vardır. Temmuz 1923’te Atatürk Batılı hükümetlerin sempatisini kazanmak ve onların İstanbul işgalini sona erdirmek için Lozan Antlaşmasının 38. maddesinde "Herhangi bir Türk vatandaşının özel ilişkilerinde, ticaretle, dinde, basın ve her türlü yayında veya kamu toplantılarında herhangi bir dili özgürce kullanmasına bir sınırlama getirilmeyeceğini" öne sürmüştür. Fakat Batılı güçler savaş yorgunuydular ve Atatürk’ün himayeleri altındaki Yunanlılar karşısındaki galibiyetinden sonra ona meydan okumak için İngiltere’nin kaynak aktarmaya ve diplomatik destek sağlamaya gönlü yoktu. Londra, Sovyetler Birliği’ne karşı destek sağlamayı kafasına koymuştu. Londra ayrıca Türkiye’nin, mandası Irak ile olan sınırı üzerinde onun Musul petrolü üzerindeki iddialarını sağlama alacak bir uzlaşmaya varmaya kararlıydı. Kendisine karşı koyacak bir iradenin yokluğunu doğru bir şekilde hisseden Atatürk Ekim ayında Türk Cumhuriyetini ilan etti. Sonra birkaç ay içinde halifeliği kaldırdı ve tüm Kürt okulları, örgütleri yayınlarıyla beraber, güçlü dini öğrenci birlikleri ve medreseleri yasaklandı. Türkiye’deki Kürt kültürel hakları bu şekilde kuşatılmıştı.

Suriye’de Fransız mandası altında Kürtçe yayın serbestti, fakat Suriye’nin 1946’daki bağımsızlığından sonra yasaklandı. İranlı yöneticiler savaş arası dönemde, Rıza Şah’tan İslami Cumhuriyetin dini liderlerine kadar, iki önemli kısa süreli istisna dışında eğitim ve yayında Kürtçeyi yasakladılar: 1946’daki Mahabad Cumhuriyeti ile 1979’daki Ayetullah Ruhullah Humeyni’nin devrimini izleyen ilk dört yıl. Sovyetler Birliği’nin çökmesine kadar Kürtçe okullarda ve yayında Ermenistan ve Azerbaycan’daki daha geniş Kürt cemaatleri için kullanıldı, fakat İkinci Dünya Savaşı arifesinde Stalin tarafından Orta Asya cumhuriyetlerine dağıtılan birçok küçük Kürt toplulukları daha az sahiplendiler.

Bu tür linguistik farklılıklar eğitim için standart bir Kürtçe'nin getirilmesine engel değilse de Kürtler alfabe çeşitliliği bakımından bölünmüş durumdalar. İran'daki Gorani, Fars yazısı kullanır. Sorani, İran ve Irak'ta değiştirilmiş Arap-Fars alfabesiyle yazılır, Behdinaninin Irak'ta olduğu gibi. Fakat yurtdışındaki Türkiyeli Kürtler, Fransız Mandası sırasında Suriye'de Emir Kamiran Bedirxan tarafından düzenlenen değiştirilmiş bir Latin alfabesiyle Kurmanci öğreniyorlar. Kaçak olarak Türkiye'ye sokulan kitaplar, gazeteler ve dergilerde bu alfabe kullanılıyor. Eski Sovyetler Birliği'ndeki Kürtler, Kril alfabesi kullanıyor.

Tüm bu faktörler, genelde dağlık alanın doğal izolasyonu ve bölünmüşlüğü Kürt birliğinin tüm Kürtler tarafından kullanılan ve de anlaşılan tek dil ve tek alfabeye daha iyi sağlanacağına kani olmuş milliyetçileri umutsuzluğa itmiştir. Kürt milliyetçileri, konuşulan Arapça ülkeden ülkeye çok az anlaşılmasına rağmen Arapların klasik Arapçayı ortak dil olarak empoze ettiklerine işaret ediyorlar. Böylesi Kuran dilinin prestijidir. Atatürk'ün 1920 ve 1930'lardaki dil reformları Türk alfabesini latinleştirdi ve onu birçok Arapça ve Farsça kelimeden arındırdı. Klasik İran edebiyatı hâlâ İran'da güçlü bir birleştirme amacına hizmet ediyor.

Hatta dini konularda da Kürtler bölünmüşlerdir. Kabaca tüm Kürtlerin yüzde 75'i Sünni Müslüman ve Kurmanci konuşur, fakat Doğu Horasan yerleşim bölgesi ile İran Kürdistanı'nın güney ucundaki Hemedan ve Kirmanşah çevresinde 1-1.5 milyonluk bir Şii azınlık vardır. Lübnan dağı gibi Kürdistan'ın dağlık alanları, yönetimdeki Ortodoks dinlerin eliyle cezalandırılmaktan kurtulmak için gerçek inanışlarını gizleyen inananlar için uzun süre iyi korunak olmuştur. Sünni ve hatta Şii Müslümanlar tarafından dalalet şüphesiyle yaklaşılan Dürzi ve Alevi gibi İslami mezhepler tarafından tatbik edildiğinde Arapçada takiyye olarak adlandırılan bu uygulamalar Orta Doğu'da yeni değildir.

Genelde müsamahasız politik güçlerdeki ani değişimlere alışkın olan insanlar din değiştirmeyi ya da koruma amaçlı bir

devinim sürecinden geçmeyi öğrenmişlerdir. Geçen yüzyıllarda Kürtler büyük kitleler halinde Yahudiliği, Hristiyanlığı ve elbette İslamiyeti benimsemişlerdir. (Genelde Irak'ta yaşayan Kürdistan Yahudilerinin çoğunluğu 1948'de İsrail devletinin kurulmasından hemen sonra gitti. Geriye kalan birkaç yüz kişi de 1990'lı yılların ortalarında gitti. Hristiyanlar da artan şekilde Batı'ya göç ettiler.)

Öbürlerinden kat kat daha fazla olan gayrı-müslim azınlık, genellikle meleklerin kültü olarak bilinen çok eski bir dinin zahitlerinden oluşur. İslamdan çok eskilere dayanan evrensel bir din olan bu inanış hâlâ mevcut, gayet farklı ve birbiriyle bağlantılı olmayan üç mezhebe sahiptir. Aleviler, Ehl-i Hakk ve Yezidiler. Sayıları gittikçe azalıyor, fakat bazı uzmanlar nüfuslarının tüm Kürtlerin bir çeyreğini hatta üçte birini oluşturabileceğini öne sürüyorlar. Bu değerlendirme Kürtlerle ilgili olan diğerleri gibi bir abartı olabilir. Her üçü de bazı hallerde kutsal bir kitapta geçen, diğerlerinde sözlü olarak indirilmiş fakat her zaman inanmayanlara gizli kalmış- ve evreni karşıt yedi karanlık güçten koruyan yedi arka arkaya ilahi tecelliye olan bir inancı paylaşıyorlar.

Yaratma, bir zamanlar evrensel ruhun barındığı kozmik bir yumurta ya da inci ile açıklanıyor. Örneğin, *Mışhefa Reş*, Yezidilerin kutsal kitabı, "başlangıçta Tanrı kendisinin çok kıymetli özünden bir beyaz inci yarattı: Ve o, Enfar isimli bir kuş yarattı. Tanrı'nın inci'yi sırtına koymasından sonra o, orada kırk bin yıl bekledi." Bu inançta küçük ve büyük *avatarları** oluşturan tanrısal varlık reenkarnasyonu yoluyla ruh göçü vardır. Onlar, ayrıca maddi dünyanın yaratılması ve devam etmesinde iyi ve kötünün eşit derece önemli olduklarına inanıyorlar. Tüm bu dini mezhepler Sünni ve bazen de Şii yetkililer tarafından, zaman zaman kardeş Kürtler tarafından tatbik edilen ayrı ve devamlı zulümlerden çok çekmişlerdi. Onlara zulmedenler, taraftarlarını dalaletten tutun karanlıkta kadın değiş-tokuş sefahatlerine kadar herşeyle suçlamışlardır. Mez-

* Hindu mitolojisinde bir tanrının insan veya hayvan biçimine girmesi. (-ç.n.)

hep, kolaylıkla diğer dinlerin doktrinlerini ve liderlerini, tipik bir şekilde Yahudi, Hristiyan, İslami, Zerdüştlük ile Kuzey Asya'dan gelen işgalciler tarafından getirilen Şamanizm vasıtasıyla ödünç alınan İslam öncesi figürleri içeriyor. Böylesi bir sentez her zaman masum olmamıştır ve aslında rakip dinler karşısında daha avantajlı bir konuma geçmek için kullanılmıştır.

En etkili oldukları 15. yüzyıldan 17. yüzyıl kadar Aleviler, İran'daki Şii İslamı etkin bir şekilde etkileyerek -bazı ororitelere göre neredeyse yutarak- itibar kazanmışlardır. Şu an en küçük mezhep olan Yezidilerin bile Selahaddin zamanında Antakya ve Akdeniz'e tepeden bakan sahil dağlarında varlıklı cemaatleri vardı. 13. ve 14. yüzyıllarda Yezidiler, Orta Doğu'da büyük alanlar boyunca Akdeniz'den Orta Türkiye'ye; Irak'ta Kerkük ve İran'da Urmiye Gölü çevresinde Hristiyan ve Müslümanları din değiştirtecek kadar etkilediler. *Şerefname*'ye göre 15. yüzyılın sonunda otuz Kürt aşiret konfederasyonundan yedisi tamamen Yezidiydi.

Sünni Ortodoksluğun hem dünyevi hem de ruhani yöneticileri olarak Osmanlılar, bazen güvenlik bazen de aykırı düşünce gerekçeleriyle bu inanışları cezalandırdı. Aleviler ilk defa, Çaldıran Meydan Savaşından sonra Yavuz Sultan Selim, İran'a ait olan Doğu Anadolu'yu işgal ettiğinde ve İranlılara sempati besledikleri gerekçesiyle kırk bin adamlarını katlettiğinde taciz edildiler. Dört yüz yıl sonra Kemal Atatürk'ün Cumhuriyeti, 1937-38'de kitleleri yoğun baskılar ve tahmin edilebilir bir şekilde Alevilerin gelecek nesillerini radikalleştirecek engelleyici yöntemlerle aynı yolu takip etti. Alevilerin Kürt taraftarı kadar Türk taraftarı da var, ve genelde Türkiye'de Orta Anadolu'daki Tunceli ve Malatya civarında yoğunlaşmışlardır. Bazı uzmanlar Alevilerin kabaca tüm Kürtlerin yüzde 20'sini oluşturduklarına inanıyorlar.

En çok baskıya maruz kalan ve "şeytana tapınlar" olarak yanlış yaftalanan Yezidiler, Zerdüştlük, İran dualizmi kadar Yahudilik, Hristiyanlık ve İslamdan elementleri içeren bir inancı takip ediyorlar. Onlar bölük pörçük bir biçimde önce-

likle Güney Türkiye'de Suriye ve Irak'la olan sınır yakınında, Kuzey Suriye'de Cezire ve Efrin civarlarında, Kuzeybatı Irak'ta Cebel Sincar ve Musul'un kuzeyinde yaşıyorlar. 17. yüzyıldan başlayarak 20. yüzyıla kadar süren saptanmış yirmi kadar Osmanlı soykırımı, onları 'dinlerinden döndürmeyi amaçladı ve onları kuzeye, Rus Kafkasya'sına sürmekle sonuçlandı. Yaşadığımız yüzyılda çoğu Avrupa'ya, özellikle de Almanya'ya göç etti. Dini tabu, mavi giymelerini, "Ş" harfini telaffuz etmeyi (Şeytan'ı çağırma korkusu nedeniyle) ve marul yemeyi yasaklıyor. Sayılarının 60 binden az olduğu düşünülen Irak'ta, Saddam Hüseyin yönetiminden çok çektiler. Değişik şekillerde, "Doğrunun İnsanları" veya daha doğrusu "Ruh'un insanları" olarak bilinen Ehl-i Hakk Güney Kürdistan'da genellikle İran-Irak sınırının iki yakasında kümelenmişlerdir.

Bu tür özellikler, butünsel olarak ele alındığında daha çok bir dağ toplumunun parçalarıdır. Onlar, burada milliyetçilik duygularını kuvvetlendirerek ve devlet manipülasyonu ile kontrolünü kolaylaştırarak Kürt örneğinde birbirlerini şu ya da bu şekilde dengeler görünüyorlar. Kürtlerin karşı konulamaz kan davası tutkuları, defalarca davalarını baltaladı ve onlara karşı duran değişik ülkelerin işlerini kolaylaştırdı. Kürtlerinki Hatfields ve McCoys'ın bu aslen Appalachi'nin kangüdücü geleneginin, bir Orta Doğu versiyonu değildi sadece.

Geleneksel Kürt aşiret düşmanlıkları o derece güçlüydü ki, bir aşiret liderinin milli bir isyana katılma kararı genellikle bir diğerinin davaya soğuk kalmasına veya hatta silah ve para alarak hükümet saflarında isyancılara karşı savaşmasına neden olmuştur. Hatta aynı aşiret içindeki klanlar birbirleriyle savaşarak birbirlerini bitirmişlerdir. Bu yüzyılda Irak dışındaki Kürt milliyetçi duygularını harekete geçirmeye en çok yaklaşan Mele Mustafa Barzani, kendisini destekleyen aşiret üyeleri kadar hükümet adına savaşan aşiret üyeleriyle de karşılaşmıştır.

İhanet, Orta Doğu tarihinde çok eski bir temadır. Dört bin yıllık Babil destanı Gilgameş'te Zagros dağlarından bir masum olan Enkidu, düzlüklerdeki sevgi tapınağının ahlaksız bir ka-

dınının sahte iltifatlarına canıyor. O, Enkidu'yu sedir ormanını yok etmeye, böylece onu dağlardaki arkadaşları vahşi hayvanlara ihanet etmeye ikna etti. Benzeri bir ihanet hikayesi, MÖ 7. yüzyılda İran kralı II. Kısra'nın karısı Şirin'e aşık olan Kürt heykeltraşı Ferhad'ın kaderini anlatıyor. Şirin, Ferhad'ı yerel dağlarını yıkmaya ikna ediyor, fakat sonra "düzlüklerdeki insanların alışkanlığı olduğu üzere" ona ihanet ediyor ve Ferhad umutsuzluktan kendini yıkmaya çalıştığı dağlardan aşağı atıyor.

Fakat Kürt tarihi, kardeşine ihanet eden Kürtlerle doludur. Bu tür birbirleriyle kavgalı karakterler, bazen şehir entelijensiyasına karşı koyan cahil aşiret liderlerini bazen de kendi kısas süreli taktik çıkarları için hükümet oyunlarını oynamaya istekli her iki kategoriden kötü adamları önplana çıkardı. Bu yüzyılda dağlarda ganimet arzusu ve dar yerel endişelerle harekete geçen, ama sadece disipline edilmiş kuvvetleri toplayabilen ve onlara komuta edebilen aşiret reisleri, milli amaçlara öncülük eden fakat bunu gerçekleştirecek kuvvetten yoksun olan eğitilmiş şehirleşmiş elite karşı saf tuttular.

Bu çatışmalar, dağlı savaşçılar ile düz alanlarda yerleşmiş medeni Kürt çiftçileri arasındaki eski bir dönemin gerilimlerini yansıtıyor. Kürtler açısından en korkunç olan bu yüzyılın da ifşa ettiği gibi Kürtleri hükümetlere ve kendi kendileriyle savaştıran bu ihtilaflar dejenere olmuştur. İzolasyon, cehalet, hükümet manipölasyonu ve güç hayal edilebilir baskılar kötü talih, güvensizlik ve düpedüz ihanet hepsi sayılabilir. Ekonomik nedenli göç, siyasi sürgünler ve geleneksel bağları zayıflatan az gelişmişlik de diğer etkenlerdir. Kürtler eğitim gördükçe ve şehirleştikçe aşiretçilik geriledi. Fakat sadece Irak ve Türkiye'de hükümetler 1980'li ve 1990'lı yıllarda gözden düşmüş ve yok olmuş geleneksel toprak sahiplerini, Kürt milisleri milliyetçi gerillalara karşı silahlandırmak için kullanarak suni bir şekilde aşiretçiliği canlandırmaya çalıştılar.

Geleneksel olarak hükümet yanlısı olan Surçi ve Biradost gibi Iraklı Kürt aşiretlerin milliyetçi kardeşlerine katıldıkları 1991 mucizesi kaideyi doğrulayan bir istisna oldu. Geçmişte

bazı akademik çevrelerin Barzanileri ve partileri Kürdistan Demokratik Partisi'ni umutsuz bir şekilde kırsal, kavgacı ve feodal; ve Celal Talabani ve Kürdistan Yurtseverler Birliği'ni şehirleşmiş, modern ve savaş karşıtı olarak görmesi eğilimi modaydı. Saddam Hüseyin'in Kürt geleneksel toplumunun çoğunu tamamıyla yıkması bu tür ayrımların geçerliliğini boşa çıkardı. En büyük Iraklı iki Kürt milliyetçi grup, 1991'deki çarpışmalarda işbirliği yaptı ve sonraki ilkbaharda Kuzey Irak üzerindeki müttefik kuvvetler şemsiyesinden de faydalanarak teknik olarak mükemmel olmasa da son derece bağımsız bölgesel seçimler organize ettiler. PDK ve YNK, sonuçlar birbirine çok yakın çıktığında güçleri ikiye ayırma konusunda uzlaştı.

Temmuz 1992'ye doğru eski otonom bölgede yerel bir parlamento ve yönetim tesis edildi. Kürtler, bağımsız bir bölgesel hükümet kurma yönündeki dış eleştirileri başka yöne çevirmek için Irak bayrağını dalgalandırma ve polisleri Irak üniforması giydirme konularında son derece dikkatli olmalarına rağmen "gizli devletleşme" bir hayat gerçeği gibi görünüyordu.

Fakat, 1994'ün başlarına doğru, felaket sonuçları olan kan davasını başlatanlar aşiretler değil, hem YNK hem de PDK kamplarından milliyetçi savaşçılardı. Çatışmalardaki en önemli üç anlaşmazlık konusu coğrafik, linguistik ve sosyolojiktir: YNK Büyük Zap'ın doğusunda Soranice konuşan Süleymaniye ve Erbil kentlerini kontrol ederken, PDK Türk sınırı boyunca nehrin kuzeyindeki ve batısındaki geniş ölçüde kırsal, Kurmanci konuşulan yerlere hükmediyordu.

Müttefiklerin tavırları gerilimleri arttırdı. Bölgesel Kürt otoriteleri yönetimin işlemesi ve memurlar için gerekli finansı karşılayacak gelirden yoksundu. Irak üzerindeki Birleşmiş Milletler ambargosu, Saddam Hüseyin'in isyancı Kürtleri boykotu ve Batılı güçlerin ekonomilerine yardım konusundaki çekingenliğiyle birleştiğinde büyük etkide bulundu. Amerika Birleşik Devletleri, Saddam Hüseyin'i devirmeye ve bu amaca yönelik Kürt dayanaklı Irak Ulusal Kongresi'ni finanse etmesine rağmen Kürt umutlarının daha fazla gelişmesine yardım-

da bulunmak hiçbir yabancı gücün çıkarına değildi. Fakat Kürtler, son derece bıkmış sıradan insanların "intihar savaşı" olarak adlandırdıkları bu sonuç yüzünden kendilerinden başka suçlayacakları kimse olmadığını biliyorlardı.

1995 başlarında Merkezi Haber Alma Teşkilatı (CIA) ilk defa araları soğuk olan Iraklı iki Kürt partiyi Musul ve Kerkük'te bulunan Irak ordusuna karşı bir harekate teşvik etmek için yardımda bulundu. Bu, Saddam güçleri arasında önceden düzenlenmiş bir komployu başlatmayı amaçlıyordu. ABD son dakikada, Washington'ın Güney Irak'ın bataklık alanlarındaki eşzamanlı İran askeri sevkiyatına göz yummaya istekli olduğu yönündeki İran mesajları çıktığında vazgeçti. INC saldırıları sürdü, iki Irak birliğini yok etti, ama Barzani'nin partisini küstürdü ve Saddam'ı devirmeyi başaramadı. Gerçekten de bu fiyasko, Irak'taki Kürt milliyetçiliğinin çözülmesinde vahim bir adım oldu. Ertesi yıl Barzani, Amerikalı politikacı ve stratejistleri ile Avrupa'daki Kürt dostlarının mahcup olmalarına sebebiyet vererek Talabani'ye karşı Saddam'dan yardım istedi.

3. Enayi yerine konmak

1991 Paskalya sabahıydı. Küçük basın konvoyumuz Selahaddin'in, Kürtlerin emir komuta yeri, dağ korunağından şüpheli bir güvenliğe doğru uzanan keskin U dönüşlerden birinde tampon tampona olan ağır bir trafiğe yakalandı. Önümüzde yüzlerce araçla -özel arabalar, otobüsler, kamyonlar, taksiler, römork taşıyan traktörler- göz görebildiğince uzanıyordu. Karşıdan gelen arabalar ve kamyonlar da aşağıdaki vadiden tüm yol boyunca sıkıştı. Hiçbir yol geçit vermiyordu. Acil problemimiz sadece trafik sıkışıklığı değildi. Irak askeri helikopterleri, Selahaddin'in öbür yakasında operasyon yapıyorlardı. Seslerinden Erbil şehrini bir saat kadar geç terk eden araçlara sistemli roket ve bomba atışları yaptıkları anlaşılıyordu. Ne zaman ilk helikopter, tepenin ucundan görünecek ve sıramız gelecekti?

İşte, Kürdistan'a gitmek için beş yıl süreyle kitaptaki tüm hilelere başvuran ve yakalandığı tuzaktan umutsuzca kurtulmaya çalışırken, bana eşlik eden meslektaşlarla birlikteydim. Belirli olmayan bir yöntemle aptal inatçılığımı çeşitli yönleriyle

le uzun uzun düşündüm. Birkaç yıl önce Vosges kışlarının donmuş yollarında güzelim İtalyan ayakkabılarını boşuna test ettiğimi, Washington'daki editörleri Kürtlerin önemi hakkında bakışları donuklaşana kadar sıkboğaz ettiğimi, yapacak daha önemli işleri olduğu halde beni Kürdistan'a sokmaları için Kürt liderleri sıkıştırdığımı düşündüm. Kürdistan'ın daha acı gerçeklerini gözden kaçırdığımı anladım.

Eğer kendimize ait bir ülkeyi idare etme konusunda Kürtler kadar şanssızsanız; isyan, savaş, kargaşa ve imparatorluğun çökmesinin, ülkeleri üç imparatorluk tarafından 18. yüzyılın sonundan Birinci Dünya Savaşının sonuna kadar işgal edilen Polonyalılar için bir zamanlar olduğu gibi, sizler için büyüleyici faizletler olarak belirmesi hayret verici olmaz. Açgözlü komşuları, Polonya'yı tüm başkaldırlara rağmen haritadan sildiler. Kürtler de benzer bir şekilde kendi işlerini idare etme özgürlüğünü kaybettiler ve hiçbir zaman resmi devletleşmeyi tadmadılar. Yapabildikleri müddetçe İran ve Osmanlı imparatorluklarının tolere ettiği otonomi kalıntılarına sımsıkı sarıldılar. Bazen de başkentlerden onlara karşı düzenlenen cezalandırıcı seferler, onları dize getirmeden önce bir emirin yönetimi altında çok büyük alanları birleştirdiler. Fakat modern milliyetçilik ve bir Kürt devleti kurma umudu, 20. yüzyılın başlarındaki bu imparatorlukların enkazıyla ortaya çıkmıştır. Birinci Dünya Savaşı Kürtleri, Osmanlı İmparatorluğundan kurtardı ve onlara hoşgörüsüz merkezi ulus-devlet hükümetlerinin deli gömleğinde daha fazla baskı yapmak için bağımsızlık vaadinde bulunuldu. Karaya hapsedilmiş, petrol ve suyuna rağmen ekonomik olarak geri bırakılmış, iki farklı İslam formuyla ayrılmış, beş sınır, üç diyalekt ve bir o kadar da alfabe ve Kürtlerin kendilerinden kaynaklanan bir o kadarına rağmen Kürdistan hâlâ vardır.

Kürtler hem inatçılıklarıyla ayakta kalmayı başaran hem de devamlı kaybeden insanlardır. İçtenlikleri, iyi huyları, cesaretleri ve cazibeleriyle seviliyorlar ve tahmin edilemez sertlikleriyle diğerlerinden farklıdır, MÖ 4. yüzyıldaki Ksenophon'dan tutun 1830'larda ilerde Prusya'nın kara kuvvetleri

mareşali olacak Helmuth Von Moltke gibi yabancı askeri adamlar raporlarında Kürtlerden bahsetmişlerdir. Genç Moltke hem Arapların hem de Kürtlerin, ama Arabınki biraz daha hırsızlık Kürdünki ise daha çok savaşçılık olmak üzere, her ikisinin de bir eşkıyalık zevkine sahip olduklarını ortaya koydu.

Ama bir Prusyalı askeri deha bile olayları yanlış ele alabilir. Ve bir buçuk asır sonra bizim grup, Devlet Başkanı Saddam Hüseyin'in hırpalanmış, fakat hâlâ ölümcül olan ordusu şahsında Arapların elinden olan bir Kürt trajedisine şahit oluyordu. Şanssızlığından olacak bir düzinelik gazeteci grubumuz hezimetî gördüğünde onu çok iyi tanıdı. Bir nesil önceki Vietnam, benim fotoğrafçı Don McCullin ve *The Guardian*'den Martin Woollacott'la birlikte -ki şimdi onlar da burdalar- ilk savaşımdı. *The Observer*'den Julie Flint, *Liberation*'den Marc Kravetz, Charles Glass ve onun ABC ekibi hepsi 1970 ve 1980'lerdeki Lübnan'ın bitmez tükenmez küçük savaşlarını yaşayan arkadaşlardı. Gwyenne Roberts yirmi yıl önce Kürtleri Reuters için ele almaya başladı ve hâlâ serbest televizyon belgeselleri hazırlayarak bu işle ilgileniyor. Daha genç nesil, *The Wall Street Journal*'den Geraldine Brooks, Bordeaux'un *Sud-Ouest*'ten Yves Harte, *The Daily Telegraph*'tan Scott Peterson tarafından temsil ediliyordu.

Helikopter atışlarına kulak verdiğimizde o kadar korktum ki zayıflığıyla tanınan hafızamda birden Andre Malraux'un 1940 yılında bir hendekte kısılan kendi Fransız tankında Alman silahlarının onu yok etmesini beklediği sinir bozucu korku sahneleri canlandı. Hemen yakınımızda bir adam helikopter roket atışları sonucu fena derecede yanmış bir çocuğu teselli ediyordu. Dört Kürt peşmergesi -"ölümle yüz yüze olanlar", gerillalar kendilerini bu şekilde tanımlıyorlar- ele geçirdikleri Irak ordusuna ait yuvarlatılmış haritalar kollarının altında olduğu halde önümüzden hızla geçtiler. Onlar kaçıyor-du ve bir milyondan fazla Kürt, onları takip ediyordu. Bir kez daha bir Kürt isyanı hızlı bir şekilde çöküyordu. Bir kez daha Birleşik Devletler, Kürtlerin yenilmesine müsaade etmişti. Tersine çevrilemez afetin ilk işaretlerini Paskalya Yortusundan

önceki Cuma, 29 Mart, Süleymaniye şehrinde dış dünya ile tek bağlantım olan BBC World Service'in 05'teki haberlerini dinlediğimde aldım. Spiker, Dışişleri Bakanlığı'nın Irak ordusunun önceki gece ükenin kuzeyindeki en büyük petrol merkezi Kerkük'ü geri aldığını doğrulayan açıklamalarından alıntılar yaptı. Büyük ihtimalle Salı günü Kerkük semalarında dolaşan Birleşik Devletler Hava Kuvvetlerine ait uçaklar tarafından çekilen hava fotoğrafları sayesinde Washington'un tüm bunları bilmiş olmak zorunda olduğunu düşündüm. Hiç şüphe yok ki onlar, Irak ordusunun kuvvet yığılmasını izliyorlardı. Başkan George Bush'un 15 Şubat'taki "Irak ordusunun ve Irak halkının kendi sorunlarına el atması" yönündeki net çağrısı Amerika'nın hareketsizliğini belgeler nitelikteydi. CIA'in Suudi Arabistan'daki Bağdat karşıtı radyo istasyonu, Iraklılara 3 Marta kadar -Müttefiklerin Çöl Fırtınası Operasyonu'nu sona erdiren fiili ateşkesten üç gün sonra- Saddam'ı devirmeleri yönündeki çağrılarını yayımlamayı sürdürdü.

Bush'un kelimeleri dikkatsiz seçimi ve gizli radyonun baştansavmacılığı ne kadar da eskiyi andırıyordu! 1956'da, Washington, CIA finanslı Radio Free Europe'te Macar Devrimi -o zaman çaresizce bekliyordu, sonra Sovyet tanklarınca ezildi- hakkında uyduruk yayınlar yapmakla suçlandığı zaman ben Avrupa'da özel bir kara ordusundaydım. Bu, bizim nesilden hiçbir Amerikalının kolaylıkla unutamayacağı bir dersti. Ama bu sefer pervasız özendirmeler bir soğuk savaş dönemi radyo istasyonundan değil, dünyanın tek süper gücü olan Birleşik Devletler başkanından geliyordu.

İşleri daha da kötüleştirecek olursak, Kürtlerin fethettikleri topraklar üzerindeki nüfuzları sağlam değildi. Yaklaşık bir hafta önceki varışımızdan beri, buna kanıt olan güç yığılmasını gözlemlemiştik. Hatta Kürtlerin Kerkük'ü işgal ettikleri on gün boyunca -yetmiş yıllık mücadelede ilk kez- onlar hiçbir zaman stratejik Halid bin Velid hava ve kara üslerini koruyan dokuz müdafaa hattının tümünü zaptedemediler. Çarşamba günü akşamı Glass, onun ABC ekibi ve McCullin Kerkük'ten Erbil'e dönerlerken yoldan fazla uzak olmayan çatışmalara şa-

hit oldular. Ertesi sabaha doğru Irak tankları, Küçük Zap suyu üzerindeki neredeyse iki şehrin ortasında bulunan anahtar bir kasabayı, Altunkopri, kontrollerine aldılar. Gerçekten de Kerkük, doğru bir anayoldan Süleymaniye'ye sadece bir saatlik araba yolculuğu kadar uzaktaydı ve Iraklılar istedikleri her yerde Kürt savunmasını kıracak güce sahipti. Amerikan liderliğindeki koalisyon kuvvetlerinin yüz saatlik kara savaşında Saddam Hüseyin'in yedi aylık Kuveyt işgalini sona erdirdikleri 28 Şubattan neredeyse bir ay sonra, sadece birkaç gün önce Şii güneydeki kontrolü sağlayan yenilmiş Saddam kuvvetlerinin kalıntıları şimdi Irak Kürdistanı'ndaki ayaklanmayı ezme-ye hazırlanıyordu.

Ben yıllara dayanan en kötü dizanteri halimle Süleymaniye'deki Hotel Salaam'deki yatağında Kürtlerin ve bizim kötü durumumuzu etraflica düşünüyordum. Haber için şehre dağılmış meslektaşlarımı uyarmak için peşlerinden gidecek halim yoktu. Tehlikenin en iyi şekilde farkındaydım. Sadece üç gün önce bizimle Suriye'den buraya seyahat eden üç genç istekli fotoğrafçının izini kaybetmiştik. Daha kötüsünden korkuyorduk.* Devamlı yalvarışlarımıza rağmen onlar Kerkük'te kalmakta ısrar ettiler. Woollacott Salaam'a döndüğünde, ona Kerkük'teki haberleri aktardım. "Kürt zırhlısıyla Bağdat'a dalmak için bu kadar yeter" dedi. Meslektaşlarımızı tehlikeye karşı uyardık, sonra arabayla üç saatlik uzaklıkta bulunan Selahaddin'e doğru çabucak yola çıktık. Akşam karanlığıydı ve Kerkük'ten beri yetmiş mil yol yürüyen korku dolu ve yorgun mültecilerle konuşmak için Süleymaniye'nin varoşlarında durduk. Helikopterler onlara saldırmıştı, ilkin Kerkük'te beyaz fosforla, sonra anayol boyunca roketler ve makineli silahlarla. Cebimizde geriye kalan Irak dinarlarını boşalttık. Onlar evsizdi ve paraya ihtiyaçları vardı. Kendi hayatlarımızı kurtarmak ve ihanet edilmiş bir halkın hikayesini anlatmak için Irak dışına mümkün olduğunca çabuk çıkmalıydık.

* Jad Gross, Harvard mezunu bir genç, ilk savaş görevinde Kerkük'ü tekrar işgal eden Irak kuvvetleri tarafından öldürüldü. İki arkadaşı yakalandı ve sonunda serbest bırakıldı.

Başından beri Kürt isyanının başarısız olacağı güçlü bir ihtimaldi, fakat çöküşün şartları ve bu kadar hızlı olacağı beklenmiyordu ve şunu çok iyi anladık ki Kuzey Irak'a girmek çok riskli bir girişimdi. Bizimki, teşvik edici hayallerden çok sistematik şüphelere meyilli bir çağrıda birikmiş deneyimin karamsarlığıydı. Biz ayakta kalan takımımızı dikkatle biraraya getirdik. Çoğumuz çok uzun süreyle savaşları işlemiştik ve haliyle kötü şans, yalanlar, önceden görülmeyen terslikler, akılsız gecikmeler, kötü hava, ani hastalıklar, katı bürokrasi, ani çekilmeler, değişken resmi ruh halleri, yanlış askeri analizler, kötü ve genelde kötü niyetli tavsiyeler, cahil rehberler, güven-sizlik, tembel sürücüler, çürük makineler, özellikle bozuk frenli güvenilir arabalar, yetersiz benzin, umutsuz lastikler ve kötü viskiye yabancı değildik.

Müttefikler, Irak'ın telekomünikasyonunu tahrip etmelerine rağmen dış dünya ile iletişimimizi sağlayan iki uydu telefonumuzun daha başlangıçta fonksiyonunu yitirmesi bizi hayal kırıklığına uğrattı. Daha şaşırtıcı olanı da hayra alamet olmayan işaretlerin boy göstermesiydi: Güney Irak'taki Şii direnişinin ani çöküşü, Kerkük'ün güneyindeki Irak askeri yığınağı, başkaldırıya katılan fakat sonra Bağdat eksenine geri dönen bazı Kürt yardımcı kuvvet birliklerinin ihaneti, maddi destek ve üs karşılığında Bağdat'ın tüm isteklerini körü körüne yerine getiren ağır silahlar kuşanmış İran karşıtı İslami muhalefet, Halkın Mücahitleri'nin ilerlemesi. Ön hatlardaki muazzam Kerkük tren istasyonuna yapılan bir ziyaret, tüm standart kırmızı bayrakları doğrulamıştı: Masum çocuklar ve diğer yayalarla dolu caddeleri seyrek, sessizce ilerleyen araba trafiği, pus nişancısının ateşi ve roket atışlarıyla noktalanan sessizlik.

Tüm hafta boyunca, Kürt ayaklanmasının daha da kötüye gitmesi halinde Irak sınırları dışına çabucak nasıl çıkacağımızı tartışıyorduk. Irak en iyi dönemlerinde bile vizesiz yakaladığı yabancılara karşı kötü muamelesiyle ünlenmişti ve şüphesiz hiçbirimizin vizesi yoktu. Geldiğimiz yoldan tekrar Suriye'ye dönmek belirsiz görünüyordu. Erbil ve Kerkük yolunda üç yağmurlu günde çamura saplanıp kaldık. Yeşilliği ve ıslak

olması Vietnam'ın Mekong Deltasını andıran kırsaldaki araba tekerlekleri tarafından derin yarılmış asfaltsız dar yollarda güçbela ilerliyorduk. Bu, kendi kontrollerini sağlamlaştırdıkları zamanlarda bile Kürtlerin ana asfalt yollar üzerinde kontrol sahibi olmadıklarını gösteriyordu. Kuzeye doğru gitmek ve oradan batı paralelini keserek Barzan yolu olarak adlandırılan yol boyunca Türk sınırına gitmek teorik olarak mümkündü, fakat bu uzun süre ihmal edilmiş doğu-batı doğrultusundaki yolun dört tekerlekli araba dışında görünüşte geçilmesinin imkansız olduğu söyleniyordu ve bizim böyle bir aracımız yoktu.

Tek resmi geçiş noktası, dağlık, aşırı derecede mayınlanmış, 206 millik Türkiye sınırında Zaho'nun kuzeybatı köşesindeki Habur nehri üzerindeki uluslararası köprüydü ki burası Suriye'den şişirilmiş lastik içleriyle, yağmur sularıyla çağlamış Dicle Nehrini geçtiğimiz ve Peşhabur'da kıyıya çıktığımız yere çok yakındı. Hatta o zaman, Irak kuvvetlerinin havantopu menzilindeydik. Martın başlarında geri çekildiklerinde Iraklılar, köprüyü havaya uçurmuşlardı ve Türkler rutin bir şekilde Irak'tan girmeye çalışan herkesi vuruyordu. Kağıt üzerinde İran en iyisi olarak görünüyordu. En yakın olanıydı, asfaltlı anayoldan sadece birkaç saatlik uzaklıktaydı. Uçuşlar, sınıra arabayla dokuz dakika uzaklıktaki havaalanını Tahran'a günde iki kez bağlıyordu. Fakat hiçbirimiz İran vizesine sahip değildik. Tahran'ın Batılılara, özellikle de Amerikalılara düşmanlığı o kadar ün salmıştı ki sınırdaki bazı hazımsız devrim muhafızları tarafından geri çevrilme riski bile vardı.

Zor bir durumdaydık ve en çok kendimi suçlu hissediyordum. Kuveyt'i kurtaracak ilk ateş açılmadan önce, 16 Ocakta, Kürtleri özellikle de Irak Kürdistanı'ndaki en eski milliyetçi parti olan Kürdistan Demokratik Partisi'nin lideri Mesud Barzani'nin izini takip ediyordum. Daha önemlisi Barzani, öldürücü düşmanlıkları zayıflatarak en sonunda milliyetçi saflarda birleşmeyi başaran sekiz partiden oluşan Irak Kürdistanı Cephe'nin eşbaşkanıydı. Şubatın başında Tahran'dan Urmiye yakınındaki İran-İrak sınırındaki dağ karargahına gitmek için yeteri kadar uzun süreli olduğunu düşündüğüm İran vizesini yenileme şansına sahip oldum.

Uçmak, yolculuğu nispeten kolaylaştıracaktı. Fakat Barzani'nin adamları uçak bileti temin etmeyi başaramadılar. Onun yerine iki genç Kürt sürücü ve Barzani'nin gözde çevirmeni Siyamend Banna küçük ve yerel tarzda monte edilmiş peykan arabasında ve bir gün de gecikmeli olarak göründüler. Vize süresinin bitmesiyle oraya gitmekten vazgeçebilirdim. Tanrı biliyor, çok kötü bir haldeydim. Önceki İran günlerinden kramplı bir peykanın şehirdeki sürüşten başka birşeye yaramadığını hatırlıyorum. Sadece yokuşlu yollarda buz üzerinde sağa sola savrulduğumuzda anladım nasıl bir kutuya hapsedildiğumu. Oraya gitmek için tehlikeli yollarda tam onaltı saat araba yolculuğu, üç saatlik uyku, Barzani ile röportaj için üç saat ve Tahran'a dönmek için onaltı saat daha.

Bizler, teypten aralıksız çalan Şivan Perwer'in Kürtçe şarkıları, özellikle de onun 1988 Martında Saddam Hüseyin'in Halepçe şehrinde gazla öldürdüğü binlerce Kürt sivil için söylediği akıldan çıkmayan ağıdı sayesinde uyanık kaldık. Bir hükümetin kendi sivil vatandaşlarına karşı bu ölçekte zehirli gaz kullanması tarihte ilk kez oluyordu. (Irak önceki sene de daha küçük bir dizi operasyonda Kürt sivilleri gazla öldürmeye başlamıştı, ki uluslararası topluluk bunu neredeyse tamamen gözardı etmişti). Arka koltukta sıkılan ve sinirlenen Banna ve Ben, Kürt milliyetçiliğinde çok önemli bir ders olduğu kesinleşen bu olayı uzun uzun tartıştık. Uzun yolculuğun gerilimi yol üzerindeki kaya parçaları tarafından kesiliyordu. Kürtler, İran güvenlik görevlilerindeki şaşkınlığa gülüyorlardı. Pavlov şüphesizliğiyle, Amerikan pasaportum ile en güçlü devrim muhafızları tarafından onaylanan özel geçiş belgesinin üstünlüğüne hayret ediyorlardı.

Karla kaplı bomba sığınağında Barzani ile görüşmem tam bir problemdi; Barzani, bu görüşmeyi esas olarak Irak Kürtlerinin demokratik Irak içindeki geleneksel otonomi taleplerinden ziyade bağımsızlık istedikleri yönündeki Türk endişelerini yatıştırmak için kullandı. Dünyanın çoğu Kuveyt sınırlarını korumak için savaşa gitmişken Barzani, hiç kimsenin Irak veya İran ya da Türkiye'den kopartılan bağımsız bir Kürdistan'ı

kabul etmeye istekli olmadığını, Kürtlerin de bunun farkında olduklarını söyledi. Bu, Barzani ve diğer Iraklı Kürt liderler tarafından İran, Suriye, Türkiye ve Birleşik Devletler'deki -ki bunlar her defasında Irak'ın toprak bütünlüğünün korunması gerekliliğinin borozanlığını yapıyorlardı- süpheci çevreleri ikna etmek için çok sık tekrarlanan ama bunda başarılı olunmayan bir mesajdı. Barzani, Kürtlerin kendilerine ait bir devlete hakkı olduğunu öne sürdü. Ama bu amaç silahlı mücadeleyle değil, siyasi yollarla başarılmalıydı ve Orta Doğu'nun genelde insafsız ve ilkel siyasi şartlarında bunu başarmanın bir asır alabileceğini iddia etti.

Barzani'yi birkaç senedir görmemiştim ve ufak ayakları ile yüzündeki ayırdedici siğilleri unutmuştum, halkının genelde bölgesel güçler ile dünya topluluğu ve özelde de Birleşik Devletler'den çektiğine inandığı korkunç yanlışları unutmasam da. Modern Kürt milleyetçiliğinin yarım yüzyıl boyunca şahsında cisimlendiği babası General Mele Mustafa Barzani'nin bir portresi duvarda duruyordu. Baba Barzani'nin şahinimsi özellikleri, Mesud'a, İran yardımını garanti eden ama Şah Muhammed Rıza Pehlevi onları Irak'a peşkeş çektiğinde hiçbir şey yapmayarak küçük düşmelerine sebep olan Birleşik Devletler ve özellikle Henry Kissinger'ın 1975'te Kürtleri nasıl aldatıklarını hatırlatmaya yarıyordu.

Reagan yönetimi daha iyi değildi, dedi Mesud Barzani. Reagan, 1988 Ağustosunda Kürtleri gazla öldürdüğü için Irak'ı cezalandırmak amacıyla Senatonun büyük çoğunlukla karar kıldığı ekonomik yaptırımların ayaklar altına alınmasına ve yönetimin, Bağdat silah endüstrisi için kolay kredi ve teknoloji teminindeki yardımına onay vererek Irak'ın başarısına katkıda bulundu. Dört bin kadar Kürt köyü sistematik bir şekilde yıkılmış; yüzbinlerce insan dalgalar halinde zafer şehirleri" olarak adlandırılan şehirlere akın ederken ve tüm Kürtler daha kapsamlı kimyasal silah saldırılarından korkarken o, Kuveyt için yapılan savaş sırasında Saddam Hüseyin'e karşı ikinci bir cephe açma niyetinin olmadığını açıkladı.

Irak'ın Kuveyt'i işgal ettiği 2 Ağustos 1990'dan itibaren her

nasılsa Başkan Bush yönetimi, ayrı veya Saddam karşıtı muhalefetin bir parçası olarak Kürtlerle ne bir dayanışma ne de bir işbirliğine gitme gereği duydu. Cephe'nin diğer liderleri ve rakip Kürdistan Yurtseverler Birliği lideri, Celal Talabani, işgal günlerinde Washington'a gitmişti. Celal Talabani, Saddam Hüseyin'in en sonunda kendi ölüm fermanını imzaladığına ve Kürtlerin de uluslararası alanda memnuniyetle karşılanacaklarına inanıyordu. Fakat Dışişleri Bakanlığı ona soğuk davrandı. O halde Kürtler niye riske girsinlerdi? Talabani'nin iki hafta önce yaptığını duyduğum bir iddiasını tekrarlayan Barzani aynı kış Şam'da "Saddam zayıf, fakat biz daha zayıfız" demişti. Kürtler, Irak neredeyse tüm uluslararası topluluk somutunda ki yabancı düşmanlarla karşı karşıya bulunduğu müddetçe Saddam Hüseyin'e karşı harekete geçmemeye yemin ederek moral bir tavır takındılar.

Bu makul görünüyordu. Irak Kürdistan Cephesi liderleri Batılıların resmi garantisi olmadan Irak Kürtlerinin daha fazla riske girmemeleri gerektiğinin ya da giremeyeceklerinin farkına vardılar. Geçmişte Kürdistan'ı harabeye çeviren ve felaketle sonuçlanan yanlış hükümlerinin ışığında Kürt liderlerin kendi halkını razı etme otoritelerine şüpheyile bakılıyordu. Liderliğin sönükleşmiş güvenilirliğinden arta kalan şey de tehlikeydi. Kapalı kapılar ardındaki istihbarat ilişkilerinin zamanı geçmişti, garantiler şöyle dursun yabancı güçlerle açık siyasi ilişkiler tehlikeli bir rüyaydı. Böylesi bir realizm pahalıya mal olmuştu. Mele Mustafa fiyaskosundan on yıl sonra oğlu Mesud ve Talabani, 1980-88 İran-Irak savaşı sırasında Kürtleri suistimal eden ve kullanan mollaların İran İslam Cumhuriyeti'ne destek verdiler. Iraklıların cezalandırması gerçekten sınır tanımadı.

1987'de başlayan ve 1988'de Halepçe'de ve *El Enfal* kod adlı altı aylık *bul ve yoket* operasyonları sırasında sivillere ve gerillalara karşı kimyasal silahların sürekli kullanılması, Saddam Hüseyin'in "sabotajcı" ve "hain" olarak nitelediği Kürtlerle başa çıkmanın unutulmaz yöntemlerinden biri olmuştur. Bush'un ayaklanma çağrısı olmasa kaç Kürt yeniden başlayan

çarpışma çağrılarına cevap verecekti. Kürtlerin belleğini canlandırmak istercesine, 1990 Güzünde Saddam Hüseyin'in yardımcısı, İzzet İbrahim Duri, Süleymaniye'ye uyarmak için gitmişti: "Eğer Halepçe'yi unuttuysanız, aynı operasyonu tekrarlamaya hazır olduğumuzu size hatırlatmak isterim."

Mesud Barzani ile dağdaki görüşmem sona erdi. Ayrılmak için ayağa kalktım, fakat öğle yemeği servisi yapılmıştı ve kalmam istendi. Tartışmanın rengi değişti. Piliç ve tavuk üzerine, Barzani'nin konuşmasına nüansler hakim oldu. O, görüldüğü gibi değişmez bir şekilde tarafsız olmadığını açıkladı. Kuveyt krizi sırasında Irak'ı arkadan vurmamaya yönelik açık teminatı taktikten ibaretti. Bu, liderliğin sağgörülü cezalandırma korkusunu yansıtıyordu ve ayrıca Bağdat'ı, güçlerini ve teçhizatlarını Kürdistan'dan Kuveyt'e kaydırmaya sevk ediyordu. Mesud, bombalı saldırılar ile diğer taktik konularda ajanlarının ele geçirdiği istihbarat bilgilerini müttefiklerle yapabildiği kadarıyla paylaşmaya gönüllüydü. Çoğu istihbarat bilgisi Kürdistan'dan, ama birazı da Kuveyt'teki orduda "top yemi" olarak addedilen ve bu nedenle en çok ateşe maruz kalan, cephenin ön hatlarındaki mevzilere yerleştirilen Kürtler tarafından sağlanıyordu.

Görüşme boyunca halı üzerindeki küçük katlanmış kağıt yığınları dikkatimi çekti. En sonunda, ne olduklarını sordum. Mesud, onların Arap Baas Sosyalist Partisi yetkililerinin, Irak ordusundaki en yüksek rütbeli subayların ve gerillaların Irak ordusunun yardımcı birimlerinde hizmet eden kardeş Kürtleri adlandırdıkları şekilde "Cahş"ların veya "küçük eşekler" in el yazması notları olduğunu söyledi. Bu notlar, Cahşların en azından iddialarından vazgeçtiklerini gösteriyordu. Cahşlar, Saddam kaybedecek ve onları Pêşmergelerin gazabına terk edecek diye kaygılanıyorlardı. Mesud, tüm bu notlar Pêşmergelelere bağlılığı vaad ediyor ve bu uygun dönemde aktif işbirliği sözü veriyor, dedi. O, tamamen inandırıcı olmasa da böylesi bir çağrıyı normal buluyor izlenimi veriyordu. Kürtlerin Saddam Hüseyin'in ne zaman ve nasıl devrileceğine dair ihtiyatlı tedbir aldıklarını ve onun için plan yaptıklarını öne sürdü.

Aslında bu notlar aylarca süren gizli ve çok titiz çalışmaların sonucuydu. Irak'ın Kuveyt'i işgalinden beri özel olarak yetiştirilen yeraltı Kürt kadroları otorite sahibi herkesi yumuşatma talimatıyla tüm Kürt şehirlerine sızmışlardı. Bu kadrolar güz ve kış boyu direngen ve tehlikeli bir şekilde Cahşların saf değiştirerek savaşmalarına ortam hazırladı. Kürtlerin alışılmadık kusursuz bir başarıyla zahmetsizce askeri üsleri, kaleleri, kasabaları ve şehirleri zapt etmeleri Barzani ve askeri planlamacılarını bile şaşırttı. Başladığı andan itibaren Kürt ayaklanmasının hızlı bir şekilde yayılan kendiliğindenliği göz önüne alındığında yeraltı faaliyetinin ne derece etkili olduğu belirsiz kalıyor. Ayrıca diğer kesin bir katkı da Cahşlara önemsiz bir aftan (ki buna rağmen resmi bir suça işaret ediyor) daha fazlasını sunan Talabani YNK'sinin milli uzlaşma çağrısı şeklindeki akıllı adımı oldu. 5 Martta İran sınırı yakınındaki küçük doğu şehri Ranya'dan başlayarak Kürtler en az çarpışma ve kayıpla on günden az fazla bir süre içinde modern çağlarda şimdiye kadar olanın en büyüğünü, Kürdistan'ın çoğunu ele geçirdiler. Ranya'yı ani bir şekilde zaptederek silaha sarılanlar Cahşlardı. Tüm Kürdistan'daki Cahşlar aynısını takip etti. Fakat her nasılsa Pêşmergeler mevsimin kötü havasını da dikkatli bir şekilde gözönünde bulundurarak 10-15 Martta ayaklanmaya katıldılar.

Dikkate değer birkaç istisna dışında çarpışmalara sahne olan şehirlerde bile gidişat umulandan daha kolay olmuştu. Irak Kürdistanı'nın kültürel başkenti Süleymaniye, Irak rejimi namına direngen bir şekilde savaşan Halkın Mücahitleri güçlerinin bozguna uğratılması Pêşmerge ve halkın iki gününü almasına rağmen, ani bir ayaklanmayla düştü. Halk o zaman kötülüğüyle ün salmış merkezi güvenlik karargahına* saklanmış

* Süleymaniye'deki bir görgü şahidinin gönderdiği mektup, halkın 8 Mart 1991'de Halepçe ve diğer yerlerde yapılanların öcünü almak için kurbanların vücutlarını lime lime ayırdıklarını iddia ediyordu. Korku çığlıkları göğü inletti, fakat bu rezil ve sapkın adamlara merhamet yoktu." Merkezi güvenlik karargahı binasına yapılan son saldırıda yedi yüz güvenlik elemanı ile parti adamı öldü. Çarpışmadan sağ kurtulanlar hemen yargılandı ve demir testere ile bıçaklar kullanan insanlar tarafından cezalandırıldı. Ve hatta çığlık atıyor ve hüngür hüngür ağlıyorlardı.

dört yüz kadar Baas Partisi üyesi, istihbarat görevlisi ve gizli polis ajanını acımasızca öldürdü. Bununla birlikte Mart ayının başlarında kaçmayı başaramayan yüzlerce gizli polis ve Baas Partisi ajanı kuşatıldı, yakalandı ve öfkeli Kürtler tarafından öldürüldü. Açık olmak gerekirse, Süleymaniye Kürtlerin kendilerine eziyet edenleri infaz ettikleri tek şehir değildi. Benzeri halk intikam hareketleri kurtarıldıkları sırada Erbil ve Duhok şehirlerinde de yaşandı.

Süleymaniye'deki gizli polis karargahlarına yapılan bir ziyaret, Kürtlerin neden adaleti kendi ellerine aldıklarını açıklamaya yardım ediyor. Göz alabildiğince uzanan, stilize edilmiş metal koridorlarla dekore edilmiş heybetli bir ana giriş kötü-lüğün anıtı olarak duruyordu -penceresiz hücreler, kurumuş kan lekeleri, metal destekler, et çengelleri, piyano telleri ve diğer işkence teçhizatları ile Kürt kızlarına orada tecavüz edildiği söylenen özel bir bina. Kapak şeklindeki kapı, yeraltındaki hücrelere açılıyordu. Orada hapishane kurtarıcıları, kısa bir süre önce boğulmuş çıplak kadınlar ve çocuklar ile güçbela bilinç sahibi -ki bazıları bir onyıldan fazla bir süre için alıkonulmuştu-tutukluları buldular.

"Biz Erbil'i nasıl alacağımızı planlıyorduk" diye hatırlattı Barzani. "Ve bazıları da 'fakat zaten düştü' diyecekti." Bu tür savaş oyunu sonuçları Kürt askeri geleneğinde yoktu. Sadece Kerkük'te Pêşmergeler gerçekten savaşmak zorunda kaldılar ve 20 Mart'ta uzun süre anlaşmazlık konusu olmuş petrol şehirini zaptetmek için yaptıkları savaş üç bin kadar insanın hayatına mal oldu. Şüphe yok ki saf değiştirme savaşının zirvesinde son derece uysal olan Mesud, kendini o kadar kaptırmıştı ki Koysancak'taki sevinçli kalabalığa "Bugünün bir saniyesi dünyanın tüm servetine bedeldir" dedi. Birkaç gün sonra da bize, "yetmiş yıllık mücadelenin semeresi şimdi elimizdedir. Tüm hayatım boyunca beklediğim en büyük onurdur bu benim için" dediğinde de hâlâ çok yükseklerdeydi.

Dağlardaki öğle yemeği umduğum açılımı vermişti bana. Kara savaşı başladığında Mesud'dan bana içeri girip Kürtlerle ilgili haber yapma konusunda yardım etmesini istedim. Iraklı

Kürtlerin özellikle de Barzani PDK'sinin genelde kendi adamlarının yaşamı pahasına da olsa muhabirleri korumak ve onlara yardım etmekte meşhur olduklarını biliyordum. Yine de kışın ortasında bu isteğim küçük bir iyilik değildi. Beni memnun eden cevabı evetti. Niçin böyle olduğunu asla sormadım, fakat onu görmek için çok çetin bir gezi yaptığımdan bunun onun teşekkür biçimi olduğunu düşündüm. Tüm kusurlarına rağmen, edindiğim izlenimlere göre Kürtler bir dostluk marifetine sahipler ve onlar için ya da onlarla risk almaya gönüllü olanlara karşı zaafıları var.

Böylelikle 24 Şubatta kara savaşı başladığında çabucak Türkiye'nin doğusuna, Van'a gittim ve orda Barzani'nin adamlarından birisi tarafından karşılandım. Sanki her yerde adamları vardı, Türk polislerinin her yerde olduğu gibi. Geceleyin ucuz bir otelde kaldık ve sabahleyin erkenen bir kar fırtınasında güneye giden bir otobüse bindik. Polis düzenli bir şekilde benim pasaportumu ve diğer yolcuların kimliklerini kontrol ediyordu. Bu rutin idi. Bizler, Partiya Karkerên Kurdistan (daha çok PKK olarak biliniyor) Kürdistan İşçi Partisi'nin ayrılıkçı Türkiyeli Kürt isyancılarının eğitim ve alt kademe üslerinin bulunduğu İran ve Irak sınırlarına yakın hassas bir alanda bulunuyorduk. Otobüsteki tek yabancı bendim ve dikkatli bir sorgulanmadan sonra Ankara'ya geri çevrilmemin ya da daha beterinin an meselesi olduğundan endişe ediyordum.

Tek umudum, Türkiye Kürdistanı'nda seyahat eden gazetecilere şüpheyile bakan polisten bir adım ilerde durmaktı. Yabancı turist veya işadamlarının civarda bulunmadığı kış ortasında beni koruyacak birşeyim yoktu. Üç saat sonra, kaçakçılık merkezi olarak nam salmış sıkıcı bir kasabada, Yüksekova'da diğer Barzani adamları beni küçük bir otele götürdüler, yedirdiler ve istirahat etmemi söyleyerek beni bir odaya kilitlediler. Akşam karanlığında ayrılarak dağlardan Irak'a gidecektik. Kandırıldığımı inanıyordum ve geç kalmaları beni kaygılandırıyordu. Öğleden sonra Barzani'nin adamları kötü haberlerle geri geldiler: Geceleyin yedi feet yüksekliğinde kar düşmüştü Zagros dağlarına, bu yüzden yolculuktan vazgeçil-

mek zorunda kalındı. Bir sonraki otobüsü beklediğim takdirde polisin zorluk çıkaracağını düşünerek bir taksiye atladım ve hemen kasabayı terkettim. Uyanıktım. Van dönüşü yolda her yarım saatte bir polis arabayı durduruyor ve The Times'tan gazetecinin ben olup olmadığını soruyordu. Teknik olarak ben olmadığım için dilsiz numarası yaptım ve geçmeme izin verildi. Sonra Barzani bunu benim ve diğer meslektaşların isteğine bırakacağına söz verdi. Sözüne sadık kalarak Suriye'den Kürdistan'a giren ilk Batılı muhabirler olmamızı sağladı.

O sözünü tutmuştu, fakat şimdi her tarafta çöken ayaklanmayla belirsiz bir ayrıcalığa dönüşmüştü. Süleymaniye'de dinlediğim BBC yayınına kadar Kürdistan gezimiz daha önce herhangi birimizin yaptığından oldukça farklıydı; bir tehlike, Mesihi kurtarma ve neşe karışımıydı. Orta Doğu şartlarına alıştığımı düşündüm. Bir nesil önce, Batı'ya uçan Suudi kadınların peçe ve yerlere kadar uzanan siyah pelerinler içinde uçağın tuvaletine girdiklerini ve mini etekler ile bluzlar içinde göründüklerini gördüm. Fakat bu, Washington yakınındaki bir restorantta sıradan bir işçi olan Ömer Sindi'nin 1975 fiyaskosu sırasında bir delikanlı olarak Kürdistan'dan ayrılırken geriye bırakmış olduğu şalvar ve siyah-beyaz türbanını giymek için gri fanilas, satıcı kravatu ve mavi spor ceketini çıkartırken ki memnuniyetiyle karşılaştırıldığında bir hiçti. Sindi'nin sevinci bize de yansımış olmalı ki hepimiz Suriye'den Irak'a geçerken aşırı yüklenmiş salımız Dicle'nin hızlı bahar akıntılarına kapıldığında Irak havan toplarına hedef olma tehlikesini bile unutmuştuk; bizler kısa kürekler yerine hizmete konulmuş iki tah-ta yol tabelasıyla idare ediyorduk.

Zaho'da yerel aşiret liderinin evinde ilk günün sabahı erkenden Kürtlerin yeni yılı Newroz'u kutlayan davul ve şarkı sesleriyle uyanmaktan daha büyüleyici bir Kürdistan girişi olabilir mi? Umudun ve bahar dönemindeki yenilenmenin İslam öncesine dayanan bu eski töreni ev sahibi ve oğulları tarafından sağlanan Kürt yaşamının pratik öncülleriyle pekiştirildi. "Yüz yirmi bir köye sahip olduğunu sağukkanlılıkla söyleyen ağa, oğullarından birini Irak ordusuna, bir diğerini

Cahşlara ve üçüncüsünü de Pêşmergelere vermişti. Onların hepsi, sözü geçen Kürtler için verilen yemek, siyasi tartışmalar ve bizim gibi gecelik misafirler için ayrılan geniş ve halıyla kaplı odadaydılar.

Oğulların orda bulunması, kalaşnikoflar veya en azından tabancalarla silahlanmış yüzlerce Kürdün uysal bir şaşkınlık içinde kendilerine karargah olarak hizmet eden Zaho ortaokulu etrafında dolandıklarını ve ilk vardığımızda bize neden tezahürat yaptıklarını açıklamaya yardım ediyor. Çoğu Cahş olarak hizmet vermişti, ama ayaklanmaya katıldılar gerçekten de böylece başka türlü zayıf başarı şansını garantiye almışlardı. Bu işten kazanılan intifada'dan çok daha fazlasıydı. Harfi harfine "silkinmek/kurtulmak" anlamına gelen intifada, Kürtlerin ayaklanmalarını tanımlamak için ödünç aldıkları Arapça bir kelimedir. Gerçekten de yüzyılların emperyal böl ve yönet'inin anahtar bir bileşeni çökmüştü. Kürtler ve tarihçiler, benzer şekilde çok önceleri Kürtlerin belalılarını onların dış düşmanlarla kendilerini yıkan ittifaklara gitme eğilimleri ile kendilerine özgü bölünmüşlükleri olarak tanımlamışlardır.

Her Kürt, Ehmedê Xani'nin 17. yüzyıl Kürtçe epik şiiri, Mem û Zin'in bu ittifaksızlık/bölünmüşlük belasına ağıt yakan pasajlarını tekrarlayabilir.

*Onlar ki, kılıçla şöhet kentini ele geçirmişler
Onlar ki, himmet ülkesine boyun eğdirmişler*

...

*Bak, Arap ülkesinden Gürcü ülkesine kadar
Kürdlüktür ki olmuş kale gibi, kaleye benzer
Şu Rom da, Acem de onlarla korunup hisar olmuş
Kürdlerin hepsi dört kenarda yer almış
Kürd aşiretlerini her iki taraf
yok edici oklarına etmişler hedef
Sınır boylarında Kürdler sanki kilitmiş
Ve her aşiretleri sanki bir setmiş
Şu Tacik denizi ile Kızıldeniz gibi Rom deryası
çıktıkça yerinden ve harekete geçtikçe dalgası*

*Kürdler tümüyle kana bulanırlar
ve bir berzah gibi onları ayırırlar*

...

*Bundandır hep anlaşmazlık içinde oluşları
ve parçalanmışlık içinde, birbirlerine karşı oluşları
Olsaydı bir uzlaşma ve dayanışmamız eğer
ve hepimiz birbirimize itaat etseydik eğer
Rom, Acem ve Arapların hepsi
bize hizmetçilik ederdi onların hepsi**

Geleneksel olarak Kürt milliyetçi ayaklanmaları komşu hükümetlerin para, silah veya siyasi destekle aşiretleri birbirlerine karşı savaştırmadaki başarıları nedeniyle dize geldi. Irak Kürdistanı'nda bu tür düşmanlıklar o derece güçlüydü ki onları sona erdirmek için yapılan hanedan evliliklerine rağmen yine de devam etti. Mesud Barzani'nin çok saygıdeğer annesi bir Zibari'ydi, yani birkaç istisna dışında diğer üyeleri Barzani-lere düşman olan bir aşiret ve Irak monarşisi, Britanya'nın Milletler Cemiyeti mandası ve onlardan önceki Osmanlılarla oldukları gibi Saddam Hüseyin'le de müttefiklerdi.

Barzani ve Irak Kürdistan Cephesi'nin diğer üyeleri Cahşlara olan borçları ile onları sıkı ve doğru tutma ihtiyacını anladılar. Kerkük'ü geri almak için Irak karşı saldırısının başladığı gün Barzani, Şaqlawa'daki dağ dinlenme yerindeki en iyi hoteli yüz kadar aşiret liderinin bilincini artırma seminerleri için devraldı. Surçiler, Bıradosti, Herki ve Bağdat'ın diğer emektar aşiret müttefiklerine kucak açıldı, geçmiş günahlarına bile bile göz yumuldu, son hareketleri yüceltildi ve Kerkük'ü savunmak için gelecekte işbirliği temennisinde bulunuldu. O andan itibaren "küçük eşekler" silahlı devrimciler olarak adlandırılacaktı. Altı bin silah sözü veren göğsü mermiyle kuşanmış Ömer Surçi, "başlarında kendi oğlum olmak üzere adamlarını göndereceğim" dedi.

* Mem û Zin'den alınan bu beyitler Mehmed Emin Bozarslan tarafından çevrilmiştir. Ehmedê Xanî, Mem û Zîn, Kürdçeden Türkçeye Çeviren M. Emin Bozarslan, Deng Yayınları, İstanbul, 1996, s. 127.

O nasıl böyle ani bir dönüş yapabiliirdi diye sorduk. Son günlere kadar adamları Saddam Hüseyin'in en değerli müttefikleriydi. Irak ordusunun en randımanlı birimleri olarak hizmet ediyor, Pêşmergelerin izini takip ediyor, onları yok ediyorlardı. Ömer Surçi Soğuk Savaşı da içeren şaşırtıcı bir açıklama yaptı. Görünüşe göre O, Kuveyt'i kurtaran koalisyonun sırf Sovyetler Birliği Soğuk Savaşı kesin olarak kaybettiği, şu an da Batı desteğine çok ihtiyaç duyduğu için eski müttefiği Irak'ı gözden çıkarmasıyla meydana geldiği gerçeğini anlamamıştı. Cevabı, dağlarda o kadar çok vakit geçiriyorlardı ki dış dünyada değişen olaylara ayak uydurma zahmetinde bulunmayı bırakan hem Pêşmerge hem de Cahş çoğu kırsal Kürdün şaşırtıcı cehaletini ortaya koyuyordu. Ömer Surçi benim ona olan inançsızlığımı sezmiş olmalı ki hemen yeni bir iddiaya başvurdu: "Kürtlerin arkasında kimlerin olduğunu biliyoruz. Batı, Doğu değil" dedi "ve biz aynı hatayı bir daha yapmayacağız." Açıklamasının hâlâ netlikten yoksun olduğunu hissedince heybetli korumalarıyla uzaklaşırken gerçek mesajını haykırdı: "Birleşik Devletler'in yardımına ihtiyacımız var." Sadece dakikalar önce Mesud tüm Irak muhalefetine Kürdistan'a gelme çağrısını yinelemişti ve Washington'un Irak savaş helikopterlerini vurmadığını açığa vurmuştu.

Kürt baharı boyunca ve diğer zamanlarda liderlerin ve sıradan insanların bilinçlerinde bazen benzer bazen de çatışan fikirler yanıp sönmeye devam etti. Duhoklu bir şair, kendi menfaatleri için Başkan Bush'u "saçlarının kökünden" öpme sözü verdi, çeviride birşeyler kaybetmesine rağmen kararlı ateşliliğini taşıyan bir imaj. Bilgili bir Süleymaniyeli yazar Amerikalılarla Kürtler arasındaki karşılıklı çıkarların "cennette yapılmış bir evlilik" örneğini teşkil ettiğini açıkladı. Çünkü "Bizim petrolümüz var ve demokrasi istiyoruz ve siz Amerika'da demokrasiye sahipsiniz ama petrol istiyorsunuz." Süleymaniye caddelerinde uzun süre yasaklanmış Kürt milli kahramanlarının camekanlar içinde sergilenen portreleri, en yüksek mevki Mesud'un babası General Barzani'ye ayrılmıştı, çok büyük kalabalıkları çekti. Erbil'deki tiyatro salonunda kendinden geç-

miş seyirciler Halepçe'ye gaz atılmasını gösteren kötü bir şekilde filmleştirilmiş video kaseti günde altı kez seyrediyorlardı. Bu imaj yüzyılında, bilmek farklı birşeydir, sonu gelmeyen bir anlatımla resmi baskının yasaklanmış kanıtlarını abartmak bir yana tahmin edilemez boyutlardaki kötülüğün görsel kanıtlarını görmek farklıdır.

Kürtlerin uzun yenilgi tarihinde en kötü hezimet olarak ortaya çıkan, yaşatmaya çalışma terörü, geçmişin doğru şekilde anlaşılmasını engellemiştir. Aslında son üç haftanın özgürlük uyanışı kendi içinde öfke ve paniğe katkıda bulundu. En azından, Saddam Hüseyin'den kurtulmak için Kürtlere çağrıda bulunan, fakat sonra onların direnişinin başarıya ulaşması için hiçbir şey yapmayan başkana delicesine olan aşkları yüzünden şoke olan gazetecileri selamlarken yaptıkları mahcup edici "Hacı Bush" haykırıları olmayacaktı. Mekke'ye gidenlere ih-san edilen bu onur verici hacı tezahüratı için artık bu kadardı. Şimdi Kürtler, sinirli bir şekilde beceriksiz yabancıları kendilerini tekrar intikam peşinde olan Bağdat'ın heveslerine terketmekle suçluyorlardı. Hepsi, Bush'un başkaldırmaya yönelik düşüncesiz 15 Şubat kışkırtmasını harfi harfine tekrar edebildi ve görünüşe göre ettiler de. Kerkük'e, kentin düşmesinden sonra yaklaştırmaya çalışan ABC ekibi daha önceleri dostça davranan neşeli Kürt gerillalarıyla ilgili anlaşılması mümkün ama yine de iğrenç olaylar anlatıldılar.

Kürtler bize söylememiş olmalarına rağmen - en tatlı yanlarından biri de bizden neredeyse hiçbirşey saklamamalarıydı - gerillaların demoralize olmuş düşmanlarla karşılaştıkları müddetçe yenilmesi güç bir savaş gücü olduklarını anlamak için Clausewitz olmanız gerekmiyor. Modern tanksavar ve uçaksavar silahlarından yoksundular. Ele geçirdikleri tankların cephanesi yoktu ve hiç kimse Iraklıların lazım olan kurşunları nereye sakladığını bilmiyordu. Geri çekilen Irak topçu birlikleri ateş tetiklerini parçalarına ayırmışlardı. Kürtler, zırhlılara karşı modası geçmiş roketlerle fırlatılan el bombalarına bel bağlamak durumundaydılar. Onların ayrıca omuzdan atılan birkaç Sovyet SAM-7'leri vardı. Fakat Sovyet jet ve heli-

kopterlerini vurmak için Afganlara Amerikalılar tarafından verilen stingerlere yakın silahları yoktu.

Hafif piyade güçlerinin Iraklılardan ele geçirdikleri ağır teçhizatı nasıl kullanacaklarına dair bir fikirleri yoktu. Bu, Bağdat'ın Kürtleri silahlı kuvvetlerin teknik silahlarından uzak tutmadaki uzun süreli politikalarının bir sonucuydu. Kıdemli bir Kürt askeri kumandan, gerillalara ele geçirdikleri askeri materyalle ilgili talimat vermek için Kürt davasına katılan askeri kadrolardan muğlak bir şekilde bahsetmişti. Bu, temel bir öncelik değildi. Kürtlerin ayrıca komuta kontrol tecrübeleri de yoktu. Gerillalar kendi rızalarıyla dağ savaşında uzmanlaşmışlardı, ama kent sokak savaşı eğitiminden yoksundular, ki bu onların ciddi bir çaba göstermeden ve pervasızca ele geçirdikleri düzlüklerdeki şehirlerde tutunmalarını sağlayabilirdi.

Fakat Pêşmergelerin esas başarısızlığı başka yerden kaynaklanıyor. Baştaki tedbirliliklerine rağmen Kürtler düşmanlarını küçük görmüşlerdi. Demoralize olmuş Irak düzenli ordu birlikleri hatta bazı seçkin cumhuriyet muhafızları birlikleri bile saf değiştirme savaşının ilk safhalarında parçalanmışlardı. Kürtler, çoğu basitçe silahını bırakıp Pêşmerge safına yürüyen 50 bin kişiyi esir aldıklarını iddia ettiler. Kürtler bazı subay ile diğer kademedekileri gözaltına aldılar ama ezici bir çoğunluğuna el koyup az yemeğe mahkum edeceklerine geçmişte olduğu gibi serbest bıraktılar. Fakat bu ilk coşku havası geçtiğinde, Kerkük'e kaçan siviller kuzeye doğru ilerleyen Irak güçleri hakkında askeri kesimden daha çok bilgili görünüyorlardı ve çok endişeliydiler. Kerkük'ün düşmesinden dört gün önce sivil yetkililer yirmibin kadar Irak kuvvetinin, cumhuriyet muhafızları dahil, Halid bin Velid üssünün bazı kısımlarında hâlâ saklanan ondörtbin kadarına katılmak üzere yolda olduklarını tahmin ediyorlardı.

Selahaddin'deki Kürt karargahında aynı gece Kürt ordu komutanı muavini Newşîrvan Mustafa Emin bu sivillerin değerlendirmelerini aşırı derecede karamsar oldukları için önemse-miyordu. O, Kerkük kaybedilse bile Erbil'e olan yola paralel şehrin kuzeyindeki alçak tepelerdeki gerilla mevzileri sayesinde

de Pêşmergelerin Irak tanklarını durdurabileceklerini savunuyordu. (Sonradan Londra'da bana, "Saddam'ın kolordu düzeyindeki bir gücü Kerkük'e karşı gönderebileceğini tahayyül edemezdim" dedi). Amerikalılar Irak silahlı kuvvetlerini paramparça ettiklerini söylemişlerdi. Dışardaki misyonları vasıtasıyla Kürtler yapabildikleri ölçüde bunun doğruluğunu kontrol etmişlerdi. "İranlılar, Suriyeliler, Suudiler, Fransızlar, İngilizler, Amerikalılar hepsi müttefiklerin hava gücü ve cumhuriyet muhafızları da dahil kırkiki birliği imha ettiklerini söylediler" diye hatırladı Newşırvan. Gerillaların Irak silahlı kuvvetleri içindeki muhbir ağı da benzer şekilde Irak ordusunun çöküşünü abartmıştı.

Aslında Kuveyt'te Saddam Hüseyin asla kendi gerçek kuvvet merkezlerini -değişik gizli polis organizasyonları ile cumhuriyet muhafızlarının çoğunu- teslim etmedi. Kerkük'ün tekrar ele geçirilmesinden üç gün önce Amerikan askeri yetkilileri savaştan kurtulan Irak tank ve zırhlı araç sayısının başlangıçta söylenenden çok daha büyük olduğunu itiraf etti. Koalisyon kuvvetlerinin Amerikalı komutanı, General H. Norman Schwarzkopf, iki gün sonra savaş bir 24 saat daha devam etseydi "onlara çok ağır zayıatlar verecektik" dedi. Irak silahlı kuvvetlerini sakatlamaya yönelik böyle bir isteğin Pentagon'un düşüncesini yansıttığı kuşkuya açıktır. Yönetimin Mart ayındaki cılız davranışı, bunun kötü bir sonuç vermediğini de düşünerek Washington'un Saddam Hüseyin'i bölgesel istikrarın bir kaynağı olarak gören Ağustos 1990 öncesi politikalarına geri döndüğü sonucuna varan kimseleri haklı çıkar-
dı.

Tam da Mesud Barzani'nin düşündüğü gibi Saddam Hüseyin güçsüzdü, fakat Kürtler daha da güçsüzdü. Hatta Saddam Hüseyin'in ekmeğine yağ süren 28 Şubat'taki müttefiklerin tek taraflı ateşkesinden hemen sonra Güney Irak'ta patlak veren Şii ayaklanmasında Bedr Tugay'ının -İran-İrak savaşı sırasındaki uzun esaret döneminin sonunda İslami fundamentalizme devşirilen Iraklı Şii savaş esirleri ile sınırlardan sızanlardan oluşuyordu- kalabalığından korkan Saddam'ın yardımına Bas-

ra ve diğer güneyli şehirlerdeki geniş ölçüde spontane direni-
şi kırmak için yeterli ölçüde ordu yetişmişti. Humeyni'nin
posterlerini sallayan Bedr Tugayı işgalcilerinin askere kayde-
dilen Şii adamları başlangıçta ayaklandı sonrasında ise sıradan
kalabalığa dönerek Iraklı subaylar karşısında yenildiler.

Irak'taki tüm Şiilerin İran'daki dindaşlarıyla aynı devrimci
İslami ateşi paylaştıkları hiçbir şekilde hayal bile edilemez.
Onlar, bunu 1980'den başlayarak İran'a karşı savaşta Saddam
Hüseyin için onbinlerce ölü vererek kanıtladılar. Şimdi ikti-
dardaki Sünni Arap azınlığın parçası olmayan bir çok Iraklı,
gönülsüz de olsa rejime destek sunuyor, çünkü Şii ayaklanma-
sı ve onun vaadettiği devrimin başarı şansı onları dehşete dü-
şürmüştü. Martin ortalarına doğru Saddam Hüseyin dikkatini
Kürtlere çevirmekte artık serberstti. Geriye kalan Irak silahlı
kuvvetleri Kürdistan'ın çoğunu Kürtlerin onu kurtardıkları
süreden daha az zaman içinde tekrar ele geçirdiler.

Iraklı Kürtler kendi yenilgilerini -ve kitlesel göçü- Irak sa-
vaş helikopterlerini vurmayan Amerikalıların planlı kararına
bağladılar. (Beş yıl sonra "*ex post facto criticism*", sonradan ya-
pılan geçmişe ilişkin kritik, olarak nitelendirdiği görüşmesin-
de George Bush, bir televizyon muhabirine Saddam'ı zayıflat-
mak için müttefik koalisyonu daha fazlasını yapabiliirdi" dedi.
Özellikle de Birleşik Devletler'in Irak askeri helikopterlerinin
uçuşlarına sınırlama getirebileceğini itiraf etti.) Kürtlerin bu
düşüncesinin bir askeri aşırı basitleştirme olayı olduğu söyle-
nebilir, fakat bu ona karşı itimatlarının sarsılmayacağı bir si-
yasi malzemeye dönüştü. General Schwarzkopf'un kendisi de
başlangıçtaki ateşkes görüşmelerinde Iraklılara sınırlı amaçlar
için helikopter -irtibat sağlama amaçları için sadece silahsız
olanları- kullanmalarına izin vermekle enayi durumuna düşü-
rüldüğünü söyledi. Neden koalisyon komutanı Kürt gerillala-
rıyla beraber Kürt sivillere de ateş eden bu helikopterleri vu-
rarak düştüğü bu pozisyondan kurtulmadı? diye soruyordu
Kürtler. Eğer tüm olaylar hızlı bir biçimde dikkatine sunulsay-
dı, dikkatsizliğinin sonuçlarının nasıl olacağını bir tek tanrı
bilebilirdi. Dış dünyayla bağlantıları kesilen biz muhabirler

Washington ve diğer ana koalisyon başkentlerinin ne yaptıklarını sadece tahmin ediyorduk ve mesajlarımızı ordan yeni adreslerine ileteceklerini umduğumuz İran'a elçilerle gönderiyorduk.

Bize son derece açık görünen şey de şuydu: Eğer Schwarzkopf ya da Washington'daki herhangi bir başkası Kürtleri düşünseydi, en büyük terör silahı helikopterlerin büyük sivil zayıflara, şehir boşaltmalarına ve halkı paniğe sürüklemeye muktedir oldukları gerçeğinin farkında olurlardı. Kontrgerilla silahları özellikle de helikopterler Kürtlerin alt edilmesinde önemli bir yer işgal ediyor. Sabit kanatlı uçaklar ve çok yönlü roket fırlatıcılarla beraber helikopterler de İran-Irak savaşı sırasında ve ondan sonra da Kürtleri gazla öldürmekte kullanıldı. Irak'ın sabit kanatlı uçakları üzerindeki "Uçarsanız ölürsünüz" şeklindeki Amerikan yasağı bu korkunç hatıraları silmeye yetmiyordu. Schwarzkopf ve diğer koalisyon generalleri özel teçhizat ve gaz maskelerine sahip kendi güçlerine karşı Iraklıların kimyasal silah kullanacaklarından durmadan endişe ettiler. Fakat iş Kürtlere geldiğinde, işlerine geldiği gibi Halepçe'de gazla öldürülenlerin korkunç fotoğrafları ile 1988 Ağustosunda Irak kimyasal saldırılarından korunmak için Türkiye'ye akın eden 65 binden fazla Kürdün tanıklığını gizleyen koalisyonun askeri ve sivil planlayıcıları tuhaf bir bellek yitimine tutulmuşlardı. O zamandan beri uluslararası topluluk Kürt kıyımını durdurmak veya Saddam Hüseyin'i dize getirmek için hiçbir çabada bulunmadı. (ki Bush'un 1988'deki başkanlık seçimi kampanyası sırasında Halepçe kurbanlarının fotoğraflarını kullanmasının önüne geçmemişlerdi.) Batı'nın bu kayıtsızlığı elbette Bush'un Kuveyt petrolü için 1990 Ağustosunda "kuma bir hat" çizmesinden ve Saddam Hüseyin'e birşeyler yapmaya karar vermesinden öncesine dayanıyor.

Kürdistan kırsalında bize helikopterler hakkında fazla birşey anlatılmasına gerek yoktu. Geçmiş biliyorduk. Bilmiyorsa bile Kürdistan'a ayak bastığımız ilk günden itibaren Kürtler sürekli korkularını tekrarlıyorlardı. Duhok'ta helikopterlere ağır makineli silahlar ve roketle fırlatılan bombalarla ateş

açan Kürtleri görmüştük ve bize oraya varmamızdan birkaç saat önce bir tanesini düşürdükleri söylendi. Ayrıca Ker-
kük'ün merkezinde de Kürt kuvvetlerine saldıran dört heli-
kopter görmüştük. Iraklıların karşı saldırısından önce Newşir-
van ve diğer Kürt askeri liderler bize helikopterlerin sivilleri
paniğe sürükleyecek kapasitelerini ayrıntılarıyla açıklamışlar-
dı, fakat Pêşmergelerin kendi mevzilerini koruyabildiklerini
ve koruyabileceklerini ısrarla vurguluyorlardı.

Modern dünyanın en hızlı gelişen göçüne yakalandıkları
son dakikaya kadar Kürtler, her zaman düşündüklerinin tüm
dış işaretlerini verdiler. En azından bu izlenimi vermeye çalış-
tılar. Çöküşten önceki bu son saatlerde Kürdistan sanki sırrı-
na varılamaz bir masumlugin içinde yüzüyordu. Ya da belki
de konuşmayı sürdürdüğümüz Kürtler yıllarca serbestçe görü-
şebildikleri Batılılar karşısında cesur bir yüz takınmak zorun-
da hissediyorlardı kendilerini. Bunlar bir polis devletindeki
yaşama önlemlerinden ani kurtulmanın büyük sıkıntılarıydı.
Zaho'ya varışımızdan başlayarak tüm Kürt kesimleri tarafın-
dan "astronot, pop yıldızları ya da spor kahramanlarıymışız
gibi" karşılandık. "Her yere gidebilirsiniz. Herkese herşeyi so-
rabilirsiniz" sözü Kürtlerin "Kürt perestroykası" olarak adlan-
dırdıklarının gururla tekrarlanan sloganı olmuştu.

28 Martta Paskalya Yortusu'ndan önceki Cuma gününden
bir gün önce Süleymaniye'ye varmıştık ve yaklaşık yarımız çok
yakında çökmesinden korkulan ayaklanmalarıyla ilgili korku-
larımızı dinleyen Batı'da eğitim görmüş Kürt mühendisler ve
işadamlarında misafir olmuştuk. Onlar şehirde en son hazır-
lanmış biraları diktiler, bir ziyafet hazırlayıp karıları ile kızla-
rını en süslü giysilerini giymeye ikna ettiler. Bizler ise Ker-
kük'te öğrendiğimiz kuzeye yönelen Iraklılar hakkındaki en-
dişelerimizi onlarla çalıştık. Kürtlerin dağların göreceli koru-
masının ötesine gitmeye ve düzlüklerdeki şehirleri -Erbil, Ker-
kük, Süleymaniye- işgal etmeye cüret etmelerini sorguladık.

Ev sahipleri Saddam Hüseyin'in güneydeki Şii ayaklanması-
nı bastırdığını biliyorlardı, fakat bu onlar için alarm zillerinin
çaldığı anlamına gelmiyordu. Onlar kaygılarını göstermek için

daha çok şehre su, enerji getirerek ekonomi için çalışınakla meşguldüler. Davetli Kürt misafirlerden biri emin olarak "Eğer Kerkük düşerse bir katliam olur" dedi. Fakat genel tavrı bu ihtimali istatistiki bir saçmalık olarak bertaraf etti. Hayır, bu orta sınıf Kürtleri o kadar rahat ve yetenekliydi ki oynadıkları çok önemli kamusal rolü saklamaya çalışma girişiminde bile bulunmadılar. Farkedilebilir hiçbir önlem almadılar. Tavırları, niye önlem alalım havasındaydı sanki. Onlar, buna rağmen kazanmıştı ve nefret edilen Iraklıların topraklarını işgali sona ermişti. Lastik tırtılı olmayan tank dizileri, parçalara ayrılmış zırhlı personel taşıyıcıları, mermiyle taranmış kamyonlar, yakılmış Baas Partisi karargahları ile gizli polis merkezlerini görmüş olmalıydık onlara göre.

Aslında görmüştük. Saddam Hüseyin'in ana yollar boyunca düzenli aralıklarla inşa ettiği ve bir mil aralıklı betondan mevziler arasına serpiştirdiği dev, şu anda boş, yangınla karartılmış taştan kaleleri de kaçırmamıştık. Kaleler Sovyet dizaynı olmalarına rağmen bu mevziler -Cezayir'den tutun, Vietnam'a kadar- gördüğüm sömürgeci işgalleri hatırlatıyordu. Kürdistan'a has olan ise Saddam Hüseyin'in 1975'ten itibaren her defasında genişleyen halkalar halinde yaptığı kırsal kıyımlarla bir zamanlar köy, tahrip edilmiş meyve bahçeleri ve bağlara ait olan düzenli şekilde yerle bir edilmiş moloz yığınlarının sonu gelmez bir şekilde tekrar etmesiydi. Kürtler, geçmişteki onur kırıcı durumları özel bir yöntemle defediyorlardı: Kürdistan'ın bir ucundan diğerine, aynı zamanda her yerde bulunan beton çerçeveler içindeki uzun boylu Saddam Hüseyin portrelerini kalaşnikoflarla tahrip ettiler; kurşun üstüne kurşun gerçekten de Saddam Hüseyin'in yüz hatlarını yok etmişti -Beyaz giysilerle bir aşçı, başkomutan olarak üniformalı; kumarbazların beyaz takım elbisesi içinde neşeli ve gülümseyen bir işadamaı olarak ve diğer aldatıcı değişik kılıklar içinde, özellikle de en çok hakaret edici olarak da şalvar, kuşak ve damalı türbanla tamamlanan Kürt takım elbisesi içinde.

Daha dokunaklısı da Süleymaniye'deki bu son gecede ev sahibi Kürtlerin insan haklarının bu sefer onore edileceğine ve

demokratik değerlerin baskın çıkacağına inanmalarıydı. Onlar, liderlerinin bir sürü Bağdat ajanının hiçbir cezaya çarptırılmadan orta yerde serbestçe dolaşmasına izin veren *de facto* affıyla gurur duyuyorlardı. Şu veya bu şekilde, Saddam Hüseyin şehri tekrar işgal ettiğinde olası bir cezalandırmayı gözden kaçırmışlardı.

Fakat Kürtler yakaladıkları binlerce Irak askerini serbest bıraktıkları gibi, onlara açıktan karşı olmayan herkesin de onlarla olduğuna karar vermişlerdi. Kuşkuyu askıya almaları Bağdat'ın Kürtlere on yıllır boyu verdiği korkunç cezalar gözönüne alındığında daha da şoke ediciydi. Akılları bir karış havada olsun ya da olmasın, bu saf düşünceler Kürtlerin kitlesel göçlerini daha da mahmuzlamaya yaradı. Iraklıların Kerkük'ü ani olarak tekrak ele geçirmeleri ev sahiplerimiz ile rütbece daha düşük Kürtleri kısa özgürlük haftalarının yanlışı ölümcül hesaplarının farkına varmaya zorladı. Bu, hiç kimseyi es geçmeden ve Kürt toplumunda dayanışma eksikliği ile toplumdaki korkuyu pekiştiren Baas Partisi hakimiyeti yıllarının sağladığı korkunç bir uyanıştı.

En önemli Pêşmerge komutanları, kendileri ile kadrolarının ailelerini Irak dışına gönderdiklerinden belki aile bağlarına gerçek değerlerinin altında paha biçtiler: Göç başladığında hiçbir Kürt -Pêşmerge, Cahş ya da sivil- kendi akrabalarını Saddam Hüseyin'in intikamına terketme riskine katlanmaya gönüllü değildi. Baas yetkililerinin her türlü gidiş gelişlerinden haberdar olma fırsatına sahip olduklarının -ki Bağdat ajanları en ince ayrıntıdan da haberdar olmakla övünürler- sonradan farkına varan orta sınıf Kürtler panikledi. Güvenlik için acele eden bir diğer kesim de Saddam Hüseyin'i bırakıp milliyetçi saflara katılan binlerce Cahştı. Saf değiştirenler olarak benzer bir cezanın kendilerini de beklediğinden korkan aşiret reislerinin aileleri ve kuvvetleri de kaçtı. "Hain" sözünün Saddam Hüseyin'in sadece milliyetçi gerillalar için değil, genel olarak tüm Kürtler için kullandığı favori terim olduğunu hiçbir Kürde hatırlatmaya gerek yoktu.

Daha küçük, fakat daha disiplinli oldukları düşünülen ge-

rilla saflarının güçlü merkezi kırıldı ve asıl görevlerini bırakıp güvenlik endişeleriyle Türkiye ve İran'a sığınan ailelerine refakat ederek kaçtılar. Bir zamanlar on binlerce adama komuta eden gerilla liderleri, sonradan birkaç koruma bulabildikleri için şanslı olduklarını itiraf ettiler. Hatta rejimle göreceli iyi ilişkilerine rağmen, küçük Hristiyan azınlık bile kaçmıştı. Hristiyanlar kısmen Saddam Hüseyin'in onları ayaklanma sırasında pasif "işbirlikçiler" olarak cezalandıracakları, kısmen de Kürtlerle dayanışma ya da geride kalmaları halinde Kürtlerin onları Bağdat taraftarı olmakla suçlayacaklarından korktukları için kaçtılar.

Kürtlerin helikopter ve zehirli gaz korkuları o derece kökleşmişti ki Saddam Hüseyin bu sefer kimyasal silah kullanmak zorunda kalmadı. Aslında onun bunu yapmaya cesareti yoktu, çünkü koalisyon kuvvetlerinin misillemede bulunacaklarından korkuyordu. Fakat Kürtler bunu bilmiyordu. Irak'ın eski Washington büyükelçisi Nizar Hamdun'un haftalar sonra bana Bağdat'ta söylediği gibi Irak silahlı kuvvetleri tam olarak ne yaptıklarını biliyorlardı. Sivilleri korkutmak, Saddam Hüseyin'in kuzeyi mümkün olan en kısa süre ve en az masrafla tekrar elde etmek için dizayn edilmiş kasıtlı bir taktiğiydi. Eğer bu taktikler Saddam Hüseyin'in insansız Kürt topraklarını kontrol etmeye yönelik uzun süreli amacını gerçekleştirseydi daha da iyi olurdu. Müttefiklerin Irak'ın sabit kanatlı uçakları kullanmasını yasaklamasıyla Iraklılar doğru bir tespitle Kürtleri korkutmak için eski askeri yayılmalara, helikopterlere başvurdular.

Kürtler Kerkük'ü kaybedip ilk mülteci dalgaları Erbil, Sülemaniye ve Zaho'ya vardığında daha önce Washington, Londra, Paris ya da Schwarzkopf'un kadrosundan hiç kimsenin öngörmediği bir kitlesel göç başladı. Bu, sürprizden ziyade şoke ediciydi. Eldeki veriler, Kuveyt işgalinden önce, sonra ve işgal sırasında da Bush yönetiminin kasıtlı olarak Irak toplumunun karmaşıklığı ile boğuştuğunu gösteriyor. İşte bu yüzden Irak muhalefeti -Şii, Sünni ya da Kürt olsun- için anlamlı birşey yapmayı reddetti. İnsanlığın çatışma tarihinde nadiren böyle

büyük bir güç bu kadar müttefiği seferber etti, bu kadar kuvvet ve materyal yığdı, fakat buna rağmen düşman toplumun doğası ve onun kanla lekelenmiş geçmişi hakkında bu derece kayıtsız kaldı.

Baştaki Bush'tan en aşağıdakine kadar yönetimdeki hiç kimse Kuveyt'in kurtarılmasından sonra ilk öncelik olarak galibiyetin deklere edilmesi ve kuvvetlerin geri çekilmesi gerçeğini saklama numarasına başvurmadi. Bush, çarpışmaları durdurduğunda, General Colin L. Powell, birleşik personel şefleri başkanı, açıkça Amerikan kuvvetlerini Irak problemlerinin içine çekilmekten herhalükarda uzak tutmaya kararlıydı. Bağdat ve Irak'ın geri kalan kısmında olan ya da olmayan herşey kendi gelişim seyrine bırakıldı. Washington yönetimi kendi tercih sinyalinin diğer bir Sünni Arap adamdan, yani Saddam Hüseyin'in devrilmesi halinde dümene geçecek bir generalden yana yakmasına rağmen bu ilk ateşkesten itibaren Birleşik Devletler'in İran Körfezindeki varlığı bir Amerikan iç siyaset problemine dönüştü. Popülerite ve prestijinin doruğunda bile, Kuveyt'in kurtarılması sayesinde, Bush kötüye giden ekonomiye rağmen 1992 seçimlerinde tekrar seçilme şansının "Dış politika başkanı" olmaya bir son vermesinden geçtiğini anlamıştı. Bu tutum, Amerikan kuvvetlerinin 1960'larda Vietnam ve on yıl sonra 1970'lerde Beyrut'ta maruz kaldıklarını tekrar ettirecek hatta hatırlatacak savaş sonrası Irak'a karışma girişimlerinden kaçınmakta son derece dikkatli olan Powell'ı bile sevindirdi.

Bu siyasi-askeri zorunluluklarla dolu olan yönetim, Irak Kürdistanı'ndaki kitle göçüne gerçekten de hazır değildi. Sonuçta Bush, Kuveyt'teki meşhur zaferini lekeledi ve hem kendisinin hem de sonraki yönetimin hep kaçındığı ama sonuca bağlanmamış Irak sorununa müdahale tuzağına düşürdü. Fakat çarpışmaların arifesinde ortadaki gerçekler üzerindeki üstünkörü bir gözlem bile yönetimi bu malcup edici durumdan ve Irak'a dair bir savaş sonrası politikası olmadığı yönündeki yanlış düşüncelerden kurtarabilirdi.

Çok açık sinyaller vardı. Kuveyt Savaşının başladığı Ocak

1991'den önceki son günlerde, örneğin; yüzbinlerce Türkiyeli Kürt Güneydoğu Türkiye'den kaçtı. Sabahın erken saatlerinden gece yarısına kadar paniğe kapılmış aileler, en yakın Irak sınırından dört saatlik acele bir yolculuktan sonra Diyarbakır otobüs durağını tıkabasa doldurmuşlardı. Otobüs firmaları ek otobüs seferleri düzenlemişlerdi, fakat hâlâ geniş Kürt cemaatlerinin yaşadığı Ankara, İzmir, Adana, İstanbul ve Batı Türkiye'deki diğer şehirlere geçmeye olan talebi karşılayamadılar. Gece geç saatlerde otobüs durağında karılarını ve çocuklarını her istikamete, riskte olduğu düşünülen Kürt topraklarından mümkün olduğunca uzakta olan hemen her yere gönderen umutsuz adamlar gördüm. Bölgenin akıldışı standartlarına göre de bu panikli davranış paranoit görünüyordu.

Bu arada Türk hükümeti, hem Ankara hem de Bağdat orada yeni bir cephe açmaya gönülsüz olmalarına rağmen, normalde Sovyetler Birliği'ne karşı konuşlandırılmış zırhlılar, ağır silahlar ve onbinlerce kuvveti Irak sınırı yakınına kaydırıldı. Bu, Türkiyeli Kürtleri özellikle de sınıra yakın yerlerde yaşayanları ikna edememişti. Sadece fakirin en fakiri sınır kasabalarında kaldı. Çünkü hiçbir Kürt 1988'in derslerini unutmamıştı. Halepçe kelimesi şimdi Irak Kürdistanı'nda İran sınırına yakın bir kasabanın isminden çok daha fazlasını ifade ediyordu. Irak rejiminin Kürt sivillere ölümcül gazlarla saldırdığı yer olduğundan tüm Kürtleri hedef almış bir jenosidin tipik bir örneği olarak duruyordu.

Türkiyeli Kürtler, Kuveyt Savaşından önceki son günlerde o kadar korkmuşlardı ki gerçekten de Güneydoğu Türkiye'deki eczacılar sarin olarak adlandırılan ölümcül gazın panzehiri olan "atropine"nin tüketildiğini söylediler. Herkese yetecek gaz maskesi hiçbir yerde yoktu. Yedekleme için Türkiyeli Kürtler bol miktarlarda naylon aldılar. (Gerçekten de Kuveyt Savaşının ilk kurbanları müttefik kuvvetlerin ilk bombaları düşmeden çok önce aşırı derecede naylonla kapatma sonucu boğulan Türkiye Kürdistanı'ndaki bir anne ve çocukları oldu.) Ankara'daki Batılı diplomatlar paniği, sorumsuzluğuyla tanınan Türkiye basınının işi olarak addettiler. Türkiye'dekiler şöyle

dursun Irak'taki Kürtlerin kimyasal silahlardan olan korkularının boyutlarını anlayamadılar.

* * *

Bir halkın kendisini ihanete uğramış hissetmeye başladığı noktadan dahaönceden kestirilemez ve potansiyel olarak da daha tehlikeli birşey yoktur. Birden bire kötülük ortaya atıldı, sırtıttı ya da başka türlü gidiş büyük şiddetle geri döndüğünde sinirli bir şekilde bastırdı. Woollacot ve ben Paskalya Yortusu'ndan önceki Cuma gecesi Selahaddin'e geri döndüğümüzde ABC ekibi bize Kerkük'e batıdan yaklaştırmaya çalıştıkları iki gün boyunca sinirli ve tehditkar Pêşmergelerden kurtulmak için çok kötü anlar yaşadıklarını söylediler. Irak'taki son kırk-sekizde saatimiz ihtiyatlı bir biçimde bu husumetin nedenleri hakkında bilgi edinmeye çalıştık, çünkü hem çok öfkeli Kürtler hem de intikam peşinde koşan Irak kuvvetlerinden kurtulmaya psikolojik olarak kendimizi hazırlıyorduk. Artan şekilde sinirlerin gergin olduğu Erbil'deki -arabayla yarım saat uzaklıkta- meslektaşlarımız, Selahaddin'den gönderilen resmi bir Pêşmerge arabası ve silahlı korumalar tarafından kurtarılmak zorunda kaldılar.

Tüm hafta kiraladığımız taksi onları almak için ortadan kayboldu. ABC ekibi Paskalya sabahı çok erken saatlerde yapmayı umduğumuz kaçış için Selahaddin'deki şoförler ve arabalar için sıraya girerek büyük zahmetle Cumartesi gününün çoğunu geçirmişlerdi. Bazı muhabirler güvenlik endişesiyle daha erken sağa sola üşüşmüşlerdi. ABC şoförleri, arabaları ailelerini kurtarmak için kullanacaklarını söyleyerek son anda vazgeçmek istediler. Sadece Mesud Barzani'nin otoritesi onların fikirlerini değiştirmeyi başardı ve yolculuk için gerekli yakıtı onun kendi stoklarından temin ettik. Ayrıca bize imzalı el yazması bir geçiş belgesi verdi ve veda etti. Ve son kelimeleri de Kürtlerden "Kürdistan'da kalmaları, Ermeniler gibi mülteci durumuna düşmemeleri" şeklindeki ricasıydı. Barzani'ye göre Ermeniler topraklarından sürülmüş bir halktı.

Ondan ayrıldıktan sonra yakalandığımız trafik sıkışıklığına bakılırsa hiç kimse Barzani'nin mesajını dinlemiyordu. Dizan-teriden hâlâ yorgun olarak arabadan indim ve sırtım alçak bir istinat duvarına dönük oturdum. Dağın diğer tarafında uçan helikopterler yüzünden orada arabanın içinde daha emniyette olacağını düşündüm. Korkularından kurtulmak için notlarımı gözden geçirmeye başladım ve Kürdistan'a gelmeden önce bir kılavuz kitabından kopya ettiğim Kürtçe kelimelerin ve deyimlerin bir listesini buldum. Onları düşünmek için hemen hemen hiç vaktim olmamıştı. Sayılar ve ekmek su, yön ve benzerleri için kullanılan kelimelerden başka arkadaş için "dost" ve "sen bizim arkadaşımızsın" tabiri için *dost-i may*'ı not almıştım. "Ateş etme" için büyük harflerle "*Taqa naka*" tabirini kutu içine almıştım. Yardım için kullanılan kelime benim üstü kazınmış kaydıma göre "*harikari*" idi. Bu notları tekrar dikkatle inceledim. Kesinlikle bu doğru olamazdı diye söyledim kendi kendime, fakat bu olanın kendisiydi. *Harikari*, basitçe *hara-kiri*'ye çok yakındı. Onu yazdığımda bu nükteyi görmemişim. Şimdi güldüm ve biraz daha iyi hissettim kendimi.

Bir ara -ne zaman olduğunu kestirecek durumda değildim- yarım düzine kadar Pêşmerge askeri polisleri göründü ve inatçı sürücülere talimat vermeye başladılar. Aniden kendi yolumuzdaydık. Bu kadar basitti. Erbil'den doğuya doğru İran sınırına kadar tüm yol boyunca uzanan Hamilton Yolundan, İngilizler tarafından aşiretlerin pasifize edilmesini kolaylaştırmak için 1920'ler ve 1930'larda inşa edilen gerekli bir yol, süratle geçtik. Barzani Şubat ayında Rayan'da bana, "Bunun Kürtlerin en iyi şansı olduğunu bilmiyorum" demişti, "fakat son şansımız olmadığını kesinlikle biliyorum. Birkaç ay önce kim şimdiki durumu tahmin edebilirdi?" Barzani'nin sözlerindeki ironi üzerinde düşündüm. Kürt tarihi gözönüne alındığında şimdiki kötü durumları önceden kestirilebilirdi. Ama kilometreler geride kaldıkça arabanın çatısına daha fazla tahta parçacıklarının yapıştığını gördüm; sonra çamurla kaplı arka panelinde İngilizce olarak, elle "*Let nobody say the Kurds are dead.* (Kimse Kürtlerin ölü olduğunu söylemesin)" yazılı tanker

kamyonu geçtik. Kelimenin imlası mükemmel değildi, fakat mesaj uygun bir şekilde yüreklendiriciydi.

Bir saatten az sürede Diyana'daydık. Mesud'un yazılı mesajı, Abdul Muhaymin'e oradaki PDK ofisinde görevli bir diğer Barzani akrabası, çok iyi geldi. Doğuya doğru bir saat kadar yolculuktan sonra Türkiye'ye mi İran'a mı gideceğimiz konusunda hâlâ kararsızdık. ABC ekibinden birinin İran sınırında tekerlekleri yağlaması bekleniyordu, fakat ona ve İranlı yetkililere fazla güvenmiyorduk. Abdul Muhaymin bize fikir verdi: Hiç seçeneğimiz yok, dedi. Çünkü İranlılar sınırı daha yeni kapatmışlardı. Kiraladığımız arabalar ve şoförler ailelerini kurtarmak için tekrar Selahaddin'e döndüler. Abdul Muhaymin bize bir pikap verdi ve tüm eşyalarımızı yükleyerek Kani Reş'e, Türkiye ile olan sınırın hemen yanbaşı haritada bir nokta, doğru ilerledik. Geceyi geçireceğimiz yeşil bir tarlanın ortasına vardığımızda neredeyse karanlık çökmüştü. Pikap ayrıldı. Yerel kaçakçılarla bizi ertesi sabah erkenden götürecek yük hayvanları için konuşmak, yemek ve uyku tulumlarının içini aydınlatmaya yetecek kadar ışığımız vardı.

The Wall Street Journal'den Geraldine Brooks aniden çok korktuğunu ve hepimizin uykudayken öldürüleceğimizi söyledi. Hepimiz bu uyarıyı özellikle de ondan gelen bu uyarıyı dikkate almayacak kadar çok yorgunduk. Bu ufak ve ince yapılı genç kadın ekibimizin en cesuruydu ve bu cesaretini bir Kürt ailesinin Irak topçu bombardımanına olan reaksiyonunun kroniğini çıkarmak için kasıtlı olarak Kerkük'te bir gece kalarak kanıtlamıştı. Aslında şanslıydık. Göreceli olarak emniyette olduğumuzu düşündük. Türkiye'ye olan dağ yolu iki ülke arasındaki mayın döşenmemiş ender geçişlerden biriydi. Yağmur yağmadı, fakat dağların bu yüksekliklerindeki yoğun çiğ yüzünden donduk.

Dolunay parlıyordu. Türkiye'ye doğru olan geçişe açılan sekizbin feet uzunluğundaki dik bir dağ yolunu takip eden kesintisiz mülteci selini görmek için gece boyunca birkaç kez uyandım. Şafakla beraber dağın sırtında on altı yaban domuzundan oluşan bir sürü hiç kımıldamadan onları seyrediyor-

du. BBC Erbil, Zaho ve Duhok'un tekrar Irak hükümetinin eline geçtiğini duyurdu. Bu, geldiğimiz yoldan geri kaçmaya karşı aldığımız kararın akıllılığını kanıtlıyordu. Söylendiği gibi yük hayvanları gelmedi. Hepimiz eşyalarımızı yeniden paketlemeye koyulduk. Valizlerden ve ağır teçhizattan vazgeçmek zorunda kaldığımızdan emin olarak yakındaki bir dereye yürüdüm. Yüzümü yıkadım ve tıraş oldum. Bir hafta içinde, on libre kaybetmiş ve hâlâ güçsüz olmama rağmen ilk defa kendimi haşta hissetmedim.

Üç at ve bir eşek, iki erkek çocuk bakıcılarıyla beraber en sonunda geldiler. Yürümeye başladık. Geraldine, mülteciler tarafından terkedilen ayakkabı, valiz ve diğer gereçlerle darmadağın edilen dar patika boyunca süren kesintisiz tırmanış sırasında uyku tulumumu taşıdı. Zaman zaman dinlenmek, bahar çiçekleri tarlaları ile çok yakındaki karla kaplı dağ zirvelerini seyretmek ve mültecilerin George Bush ve tüm yaptıklarına inanmadıklarını belirten dobra dobra eleştirilerini dinlemek için durduk. "Neden Saddam'ı bitirmedin?" diye soruyorlardı. "Bush, Saddam'ın dostudur." Onlar yenilgiyi ilk farkedene ve kaçan Kürt elitiydi -Üç parçalık iş elbisesi içindeki emekli memurlar, mühendisler ve kucaklarında bebekleriyle orta- sınıf anneleri.

Bu, uzun kariyerim boyunca bir Amerikalı olmaktan rahatsız olduğum ilk sefer değildi. Fakat çok nadiren yapılan eleştirileri bu kadar haklı görmüştüm. Beş saat sonra sınırı belirleyen bir somut işareti görmüştük. Kırk beş dakika daha ve modern Türkiye'nin kurucusu ve Kürtlere baskı uygulamış Mustafa Kemal Atatürk'ün her zaman ve her yerde bulunan portresi altında ısındığımız bir Türkiye askeri ileri karakolunun bulunduğu Yeşilova'daydık. İngilizce konuşan genç bir teğmen, biz Amerikalı, İngiliz ve Fransız gazete ve televizyon çalışanlarının merkez bürolara radyo ile ikazda bulunmamızdan hayli etkilenmişti. En sonunda bölgesel ordu ve jandarma komutanlarının bulunduğu Vietnam dönemi bir Huey helikopteri yere indi.

Tuğgeneral soğuk bir şekilde üstü başı darmadağın olan

grubumuzu yokladı ve kendi seçeneklerini sıraladı: "Sizi illegal olarak girdiğiniz için vurabilirim. Sınırdışı edebilirim ya da içeri alabilirim." Sonra bir kahkaha kopardı ve bizi içeri aldı. Ayrıca bir doktor, iki hemşire ve yüzlerce somun ekmeğın bulunduğu ikinci bir helikopter çağırđı. Tıbbi yardım ve yiyecek, karakolun dışındaki alana son otuz altı saatte varan ve ordaki alanda sırsıklam eden yağmur altında barınaksız ve yiyeceksiz bekleyen birkaç yüz mülteci içindi. Hiçbirşey değıl, sadece bizim ordaki varlığımız hep kuşkulu ve bazen merhametsiz Türk askerlerini bu mültecilere karşı insanlığa yakışmayan bir alaka gösterdiklerinden dolayı utandırdı. Türkler, bunların Saddam Hüseyin'in intikam korkusundan kaçan iki milyon kadar Kürdün sadece öncü kolu olduklarını bilmiyorlardı.

4. 'Öldü ve cennete gitti'

Kürtler hakkında herşeyi biliyoruz... onlarla her yaz küçük savaşlar yapardık.

*Freya Stark
İngiliz gezi yazarı ve memur
Riding to The Tigris (1958)*

"Dağlardan başka dostları yoktur" sözü en eski Kürt özdeyişlerindenidir. Fakat 1991 Nisanında dağlar binlerce Kürdü öldürdü ve Kürtler en muhtaç anlarında Washington, Londra, Paris ve diğer yerlerde etkili konumlarda bulunan sadık arkadaşlara sahip olduklarını keşfettiler. Türk cumhurbaşkanı, Fransa Devlet Başkanının hanımı bir Fransız bakan yardımcısı, Washington'da anahtar rolde bir senatör yardımcısı, Lordlar Kamarası'nın bir İrlandalı üyesi, hassas mevkilerdeki birçok kıdemli Amerikan, İngiliz, Fransız ve diğer diplomatlar, gazete köşe yazarları hepsi kendi açılarından Irak Kürtleri lehine etkili çalışmalarda bulundular. Ama yine de Kürtler kendi kurtuluşlarını televizyon sayesinde İngiliz ve Fransız kamuoylarının dikkatini daha önceleri geniş ölçüde bilinmeyen davalarına çekerek ve böylece Paris ve Londra hükümetlerini hemen harekete geçmeye zorlamalarına borçlular.

Avrupalı diplomatlar televizyonlar tarafından sağlanan iyi zeminde şaşakaldılar ve bir Amerikalı meslektaşın alaycı bir şekilde belirttiği gibi "Avrupalılar bir kere de olsa büyük özveriyle

harekete geçmişlerdi." Başkan François Mitterrand kadrosundan tarihi bilinci gelişkin bir üye halkın neden bir davaya diğerinden daha çok arka çıktığına hayret ediyordu. "Niçin? Ne Yahudi ne de Hristiyan olan üstelik Birinci Dünya Savaşı sırasında Hristiyan Ermenilerin toplu kıyımında rol aldıklarından kuşku duyulan Kürtler için bu kadar istek var?" diye hayret ediyordu. Fakat Fransız ve İngiliz hükümetlerinin harekete geçme konusundaki sağlam kararlılıkları, Washington'daki ana muhalefet demokratların tüm eleştirilerine rağmen Bush yönetimi, Birleşik Devletler televizyonlarının aynı doğrultudaki yayınları karşısında iki haftadan daha uzun bir süre işi ağırdan aldı.

Bereket versin ki, zorlayıcı telejenik nitelikleri ve Irak'ı Kuveyt'ten çıkartmak için oluşturulan koalisyonun sebep olduğu kötü durum hakkında Batılıların kendilerini suçlu hissetmeleri sayesinde Kürtler kendilerinin de hayret edeceği bir şekilde sanki televizyon için yapılmışlardı. Batılı siyasi ve dış politika kurumlarını utandırırcasına Kürtlerin çektikleri Batılıların yetmiş yıl boyunca Kürt sorunu karşısındaki kökü geçmişe dayanan çifte standartlı tarihlerini kamuoyu gündemine taşıdı. Çoğu Britanyalı, Kürtler hakkında bir diplomatın "tarihsel suçluluk kompleksi" olarak adlandırdığına sahipti ki bu çok derinlere gidiyordu: Birinci Dünya Savaşı sonunda devletleşmeye dair tutulmayan vaatler, sonra Britanya'nın Kürtlerin milli istemlerinden ziyade Kerkük petrollerini kendisi için güvenceye kavuşturmaya ilgi duyduğu İngiliz mandası altındaki Irak içinde otonomiye dair tutulmayan vaatlere kadar götürülebilir. Fransa'da bir kuşak boyu devam eden sağ ve sol hükümetler, Orta Doğu petrolleri üzerinde elde ettikleri temel Fransız üslerinden kâr elde etme arayışı içinde dünyanın en büyük ikinci ham petrol rezervlerini kontrol eden Saddam Hüseyin'e yaltaklandılar. Halk şimdi komünistler hariç neredeyse tüm Fransız siyasi elitini Bağdat propagandacılarının birer dalkavuk megafonuna çeviren ve çoğu silahlanma karşılığı olmak üzere (bir kısmı Kürtlere karşı kullanılmıştı) 5 milyar dolarlık ödenmemiş faturayla sonuçlanan politikasının ahlakiliğini ve akliliğini sorguluyordu.

Fakat herşeyden önemlisi, sürekli değişen imajlar dünyasında Arap, Afrika ve Asyalı mülteciler döneminden sonra Kürtler yeni birşey ve egzotiktiler. Ilımlı iklimlerdeki ıstırapları görmeye alışkın olan dünyanın dört bir yanındaki televizyon izleyicileri şimdi karla kaplı dağlarda donan; kar ve çamurda mücadele veren, yakacak odun bulmak için mayınlı alanlarda ölüm riskini göze alan ve kamyonlardan atılan yardımları kapmak için birbirleriyle mücadele eden Kürtleri seyrederiyordu. Hükümet kuvvetleri -olayda Türk askerleri- tarafından dağıtılan yardım malzemelerini kapma "en güçlü olan hayatta kalır" kuralında olduğu gibi diğer olaylardaki tanınmış yardımlardı. Erkekler çoğu Orta Doğulular gibi türban giyiyordu, fakat onların şalvarları ve bellerindeki kuşakları ile kadınların renkli etekleri ve içeteklikleri bıkkın televizyon seyircisi için farklı ve son derece egzotikti.

CBS muhabiri Alan Pizzey neden tam 21 gün boyunca dağlarda Kürtleri haber yaptığını şöyle özetliyordu: "Çocuklar güzeldir, erkekler sert ve gururlu, kadınlar peçesiz ve hoş görünüşlüdür." Dış dünyayı şaşırtırcasına bazı Kürtler sarışın ve mavi gözlüydü. Ve orta sınıf da kaçtığından Kürtlerin durumunu açık, az ve öz şekilde açıklayacak yeteri kadar İngilizce konuşanı vardı. Pizzey'in belirttiği gibi mesaj çok netti: "Kürtler onları direnişe davet eden Amerikan politikasının kurbanıydı ve bunu kanıtlamak için askerleri firara özendirmek için Amerikan uçaklarının attığı Arapça imzasız bildirileri gösteriyorlardı."*

* Fransız Büyükelçi Eric Rouleau, İnsancıl Eylem'den alt kademedeki bir yetkili olan Bernard Kouchner'ı Nisan başlarında dört yüz kadar Kürt mülteciyle konuşmak ve onları Irak'a geri dönmeye teşvik etmek için sınırı götürdüğünü hatırlattı. Tüm spikerler, Amerikan uçakları tarafından atılan bu bildirilerden müttefiklerin ihanetinin kanıtı olarak bahsettiler. Rouleau'un anımsattığı ton "güzel sözler için teşekkürler, fakat siz Saddam'ı silahlandıran, sonra bize firar edip ona karşı isyan etmemizi söyleyen ve yüzüstü bırakan Batılılara güvenmiyoruz." Bombalandığımız ve kıyımdan geçirildiğimiz iki hafta boyunca kılınızı bile kıpırdatmadınız, SPCA bile yolunu şaşırmış köpeklerle bize yaptığınız muamelenin daha iyisini yapar. "Bize Fransa'da siyasi sığınma hakkı verin." Kouchner, "Bizim Saddam'a yardım ettiğimiz hususunda onların haklı olduklarını" söylediğinde Rouleau ong sesini kesmesini söyledi, çünkü "siz 50 bin mülteciyi kabul edemezsiniz."

Binyılın sonunda fiiliyatta ulus olamamış ve tam anlamıyla ülkesiz bir halk olan Kürtler, Andy Warhol'un televizyon çağında herkesin sahip olacağını ileri sürdüğü on beş dakikalık şöhrete sahip oluyorlardı. Kürtlerin dağınık haldeki yabancı dostları Bağdat'taki emekli bir Üçüncü Dünya büyükelçisinin Batı'nın Kürtlere olan ilgilerinin geçici bir gençlik hevesinden daha uzun süreli olamayacağı yönündeki alaylı tahminini boşla çıkarmak için bu çeyrek saatin devam etmesini sağlamak için ellerinden geleni yaptılar.

Fransa'da devlet başkanının eşi ve Kürtler ile diğer ezilen azınlıkların ateşli savunucusu Danielle Mitterrand'ın onların kötü durumlarını kocasının dikkatine sunmak için özendirilmeye ihtiyacı yoktu. O, Türkiye'den sürgün edilen etkili bir fizikçi olan Kendal Nezan'a yardımcı olmuş ve 1982'de Paris Kürt Enstitüsü'nü kurmasına yardım etmişti. 1991 Martının sonunda Irak karşı saldırısı hız kazandığında olası planları hazırlamak için hükümet içinden ve dışından uzmanları uarmıştı. Mülteci dalgasının en hareketli zamanında olduğu Mart ayının korkunç ilk haftasında kocasını dağlarda perişan bir halde olan Kürtlerin televizyon görüntülerini izlemeye ikna etmişti.

Nazi işgali altındaki Fransa'da yapılan direniş sırasındaki gençlik deneyimleri hatırında bulunan Bayan Mitterrand Elysee'nin sivil ve askeri yetkililerine mültecilere havadan yardım yapılması konusunda directti, ama ona bunun gerçekleştirilemez olduğu söylendi. Başkan François Mitterrand'ı Kürtlerin kötü durumları etkilemiş olmalı ki Birleşmiş Milletler Genel Sekreterliği'nden acilen hareket etmesini, aksi takdirde Paris'in kendi başına harekete geçeceği uyarısında bulundu. Hâlâ birşey yapmamakta kararlı olan Bush yönetimini malıcup edencesine Birleşik Devletler'deki Fransız elçilikleri ile konsolosluklarına tasvip edici telefonlar yağdı.

Madam Mitterrand'ın Kürtlerle olan uzun süreli ve derin bağları, Fransa'da tahta yakın olanları görünüşe bakılırsa çok çekici ve çok az bilinen dava tarafına çekme yönündeki sürekli ve neredeyse monarşik alışkanlığının klasik bir örneğiydi.

Diğer etkenlerle birlikte, Kürtler hakkında fazla birşey bilmediği halde onlar için çalışmak uğruna aniden kariyerini bırakan bir diplomat, Bernard Dorin, sayesinde Kürtlere ilgi duymaya başladı. 1964'te İngiltere'den gelen ve Fransa'ya Irak'a Hawker Hunter jetleri satışını bildiren bir pro forma notunu imzalaması emrini veren patronu Dışişleri Bakanı Eric de Carbonnel'le yaptığı kısa bir ağız kavgasına öfkelenip Quai d'Orsay'ı terketmişti. Dorin, uğruna diplomatik kariyerinden olduğuna inandığı halk hakkında birşeyler öğrenmeye karar verdi. Kürtçe öğrendi ve 1968'de kendi kendine Irak Kürdistanı'nda neler olup bittiğini yerinde görme kararı aldı. O zamanlar Dorin ona hoşgörüyü izin veren ve öldürülmediği takdirde dönüşte tekrar işe alma sözünü veren Bilimsel Araştırmalar Bakanlığı kadrosunda çalışıyordu. Dorin, otonomi için Irak ordusuna karşı bir kez daha savaşan Mele Mustafa Barzani ile geçirdiği altı ay boyunca neredeyse ölüyordu. 1971'de Dorin'in Fransa Dışişleri Bakanlığı'na tekrar katılmasına izin verildi ve Haiti, Güney Afrika, Brezilya, Japonya ve sonra Britanya'da büyükelçi olarak hizmet verdi. Londra'da Britanya ve Fransa'nın barış zamanı uyumun bir göstergesi olarak Kürtlerin kurtarılmasını organize etmek ve Birleşik Devletler'i kendi sorumluluklarının gereklerini yapmaya zorlamak için işbirliğine gittikleri 1991 Nisanının kritik günlerinde Britanya hükümetiyle sıkı işbirliği içinde çalıştı.

Aslında Kürtlerin yabancı dostları arasında başı çeken bir Amerikalıydı: Peter Galbraith, Senato'nun dış ilişkiler komitesinin enerjik bir üyesi ki Kürt başkaldırısı çöktüğünde Duhok'ta Celal Talabani ile beraberdi. Kürtlerin amansız bir destekçisi olan Galbraith, 1987'de Kuzey Irak'a yaptığı resmi bir ziyaret sırasında Senato için Kürdistan'daki kırsal hayatın yıkımının kroniğini çıkardığından beri Saddam Hüseyin ile Reagan ve Bush yönetimlerine hep karşı durmuştur. Paskalya pazarı Irak ordusu bu kaçış rotasını kapatmadan önce havan topu atışları altında Dicle Nehrini geçerek Suriye'ye giren son insanlardan biriydi. Şam'a vardığında Galbraith, Ankara'daki Birleşik Devletler sefaretine telefon açtı ve çok sayıda mülteci-

nin sınıra yöneldiği ve aralarında Amerikalı ile diğer yabancı gazetecilerin de bulunduğu uyarısında bulundu. Bu ikaz elçiliğe krizi ele almasında bir avantaj sağladı.

Galbraith'in kaçan mültecilerle ilgili videokasetleri Amerikan televizyonlarında gösterilen ilk görüntülerdendi ve tüm dünyayı göçün boyutları hakkında uyarıyordu. Galbraith Washington'a döndüğünde Kürtler lehine televizyon ekranlarında görünmeyi sürdürdü. O, isteksiz Bush yönetimini zorlayarak Dışişleri Bakanlığının Kürt temsilcilerle görüşmesini sağlayan kampanyanın yürütülmesine yardım etti. Benzer şekilde yönetimin Kürt politikasından memnun olmayan ve ikisi de uzun süreden beri Kürt davasını savunan Pulitzer ödülü sahibi *The Washington Post* gazetesinden Jim Hoagland ve *The New York Times* gazetesinden William Safire'di.

3 Nisanda Mitterrand Fransa'nın insani eylemden alt kademede enerjik bir yetkilisi olan Bernard Kouchner'i Irak'taki Kürtleri koruyacak bir Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi kararının legal temeli üzerinde Türklerle beraber çalışmak üzere Ankara'ya gönderdi. 1970'lerin başında Kouchner Sınır Tanımayan Doktorlar olarak adlandırılan hükümet dışı tıbbi yardım grubunun ve sonra Üçüncü Dünya'da acil tıbbi yardım sağlayan ve Dünya Doktorları olarak adlandırılan daha küçük bir yan kuruluşun kurucu üyesi oldu. Kouchner, Kürt sorununu en ince detayına kadar bilen ve televizyonda kolaylıkla bulunduğu bu soruna gerçek bir inançla bağlı ender politikacılardandı. Dünya Doktorları, İran-Irak sınırındaki İranlı Kürtler için yıllardır bir tıbbi ekip kurmuşlardı. Dünyanın dört bir yanındaki insan hakları ihlallerinden korkan Kouchner uluslararası topluluğun tartışılan "müdahale etme hakkı"nı tarihsel olarak dokunulamaz olarak addedilen hükümran devletlerin içişlerine insani amaçlarla kullanılmasını savunmuştur. Kürtlerin musibetinde en azından kendi zayıf teorisini pratiğe yansıtma şansını görmüştü.

Geçmiş tecrübeler gözönüne alındığında Türkiye'nin böyle-
si çığır açan müdahaleyi reddedeceği tahmin edilebilirdi. Haysuz milliyetçi Türkler yabancı güçlerin aşağılayıcı müdahale-

lerini özellikle de Osmanlı İmparatorluğunun yavaş çöküşü sırasındaki Hristiyan azınlıklar lehine olan Batılı misyonerlerin hareketlerini ne affettiler ne de unuttular. Onlar Birinci Dünya Savaşı sonunda Anadolu topraklarının İngiltere, Fransa ve Yunanistan tarafından bölüşölme girişimlerini de unutmadılar. Üstelik, Kemal Atatürk'ün Osmanlı İmparatorluğu enkazı üzerine kurduğu hayli merkezileşmiş modern devlet kendi Kürtlerinin -tüm ülkeler içinde en geniş Kürt azınlık ve Türkiye nüfusunun %20'sini teşkil ettikleri sanılıyor- varlığını inkar üzerine kurulmuştur. Son zamanlarda Türk hükümeti uluslararası sınırın hemen güneyinde 1988 Ağustosunda Saddam kuvvetleri tarafından kendilerine kimyasal gaz atılan ve insani zeminlerde Türkiye'ye kabul edilen on binlerce Iraklı Kürde karşı muamelelerinden dolayı dış kamuoyunca yapılan eleştiriler yüzünden kendini iftiraya uğramış hissediyor.

Fransızlar, ayrıca Turgut Özal'ın istediğı son şeyin yarım milyon Iraklı Kürdü Türkiye'ye kabul etmek olduğunu ve bunun da bir Batılı diplomatın dediğı gibi "Türk hükümeti için bir siyasi intihar" olacağı ihtimalinin farkındaydılar. Özal, Birleşik Devletler'de bir gezideydi ve vahim Paskalya yortusu haftasının hemen sonunda Ankara'ya döndü. Belki de ülkenin en güçlü kurumu olan ve askerlerin egemen olduğu Milli Güvenlik Kurulu'nu hemen toplantıya çağırdı. Mülteci akını, 120 bin asker ve polisin saplanıp kaldığı ve 1984'ten beri ülkedeki geniş Kürt cemaatinden ayrılıkçılara karşı yürütölen son derece kanlı sivil savaşın sürdüğü Güneydoğu'daki problemi daha da içinden çıkılamaz bir hale sokabilirdi. Ankara şimdi kötü bir baskı yapıyordu, çünkü askerleri gözle görülür bir şekilde mültecilerin Türkiye'de daha konukseverlikle karşılanacakları alanlara gitmelerini engelliyordu ve bazı durumlarda onları silah zoruyla karla kaplı dağ zirvelerine geri gitmeye zorluyordu.

Kouchner'in vardığı antlaşma Türkler tarafından çözülemeyeni çözmek için hayal edilen ve sonradan Paris'te bir diplomatın adlandırdığı gibi "sihirli bir ibare"ye dönmüştü. Türkiye, Güvenlik Konseyi'nin üyesi değildi ve projeyi destekleme-

si için devamlı üyelerden bir tanesinin ona arka çıkması gerekiyordu. Fransa, ki neredeyse aynı zamanda kendi karar taslağını hazırlıyordu, sadece onu zorlamaktan son derece memnundu. Anlaşmaları, Türkiye'nin Iraklı Kürtlerin sınırdan içeri girmelerini reddetmesini meşru göstermek ve Saddam Hüseyin'in hoşuna gitsin ya da gitmesin mültecilerin evlerine geri dönmelerini sağlamak, Irak'a kuvvet gönderilmesi, Türkiye'nin yapacağı desteği meşru göstermek için "Uluslararası barış ve güvenliğe tehditler"e ilişkin BM beyannamesi diline başvuruyordu. BM yetkilileri bunu Refoulement, sığınma talebinde bulunanların bu taleplerini geri çevirmek için kullanılan teknik bir terim olarak adlandırdılar. Aslında Türkiye, İkinci Dünya Savaşı sonunda sığınma talebinde bulunanlara siyasi sığınma hakkını tanıyan uluslararası konvansiyonları imzalar-ken açıkça doğu ve güney komşularından sığınma talebinde bulunanları dışlamıştı. (Bu, Türkiye'yi İslami devrimin Pehlevi hanedanlığına son verdiği Şubat 1979'dan sonra bir milyon kadar İranlıyı kabul etmekten ya da bu sorunla ilgili olarak 1988'de Iraklı Kürtleri kabul etmekten alıkoymamıştı. Bu Kürtlerin yirmisekiz binden fazlası çok zavallı şartlar altında Güneydoğu'daki kamplarda 1991 yılına kadar kaldılar. 1991'de büyük çoğunluğu geri döndü.)

Şimdi Kouchner'in ziyareti sayesinde Türkiye ve Fransa ortaklaşa Güvenlik Konseyi'nin birçok profesyonel diplomatı şaşırtarak 5 Nisanda onayladığı devrim niteliğinde bir karar taslağı önerdiler. (Onlar Çin ve/veya Sovyetler Birliği'nin vetosunu bekliyorlardı.) Yetmiş yıldır ilk kez uluslararası bir belgede -BM'nin 688 sayılı kararı- Kürtlerden açıkça bahsediliyordu. Bu kendi başına, Türkiye'nin istemeyerek verdiği bir ayrıcalıktı. Aslında fazla seçeneği yoktu. Kuzey Irak'a asker göndermeyi içeren ve Bush yönetiminin Amerikan askerlerini mümkün olan en kısa sürede İran Körfezinden evlerine gönderme önceliğini engelleyen bir projeyi şaşkınlık ve hoşnutsuzlukla karşılayan Amerikan yönetiminin de fazla seçeneği yoktu.

Fakat Bush, ümitsiz bir Özal'a yardım konusunda kaygılıy-

di. Irak'ın Kuveyt'i işgal ettiği günlerde Özal'ın aniden Türkiye'den geçen petrol boru hatlarını kapatması, onu Saddam'a karşı biraraya getirilen koalisyonda anahtar müttefik yapmıştı. Üstelik Bush'un çok övüldüğü Yeni Dünya Düzeni, Irak'ın Kürt ve Şii ayaklanmaları bastırmasının televizyonlarda yayımlanması sebebiyle buharlaşıyordu. "Müdahale etme hakkı"nın ısrarlı yandaşlarından birinin 688 sayılı kararın kabul edilmesini tanımladığı gibi, "Kürtlere ve diğer Iraklı vatandaşlara, Bağdat yönetiminin muhalefetine rağmen, insani yardım göndermeye karar vermekle Güvenlik Konseyi kesinlikle hükümetlerin bundan böyle vatandaşlarına kötü muamelede bulunamayacaklarını ve onları katletmeyeceklerini garanti etmiyordu, ama artık hükümler devletler dışardan yapılacak insani yardımları reddetmekte eski hukuki rahatlıktan faydalanamayacaklardı."

Ankara'da Fransız büyükelçiliğinde Iraklı Kürtlerin etkili eski bir dostları vardı: Eric Rouleau, diplomasiye başlamadan önce güvenilir bir gazete olan *Le Monde*'da Orta Doğu uzmanı olarak yıllarca çalışmıştı. Savaşa yol açan aylarda Rouleau, Amerikan büyükelçisi Morton I. Abramowitz'e Orta Doğu siyasetinin inceliklerinin, özellikle de Bush yönetiminin hesaba kattığından fazlasıyla değişik ve kompleks olduğunu ortaya koyduğu Irak toplumunun doğası hakkında ders veriyordu. Bunlar çok önemli derslerdi.

Abramowitz daha önce hiç Orta Doğu'da görev yapmamıştı, fakat mülteci sorununun yabancısı değildi. 1970'lerin sonunda Tayland'da büyükelçi iken hiç şaşmayan ahlaki metanetini olağanüstü bürokratik ve politik hünerleriyle birleştirerek Vietnam'dan akın eden "tekne insanları"nın üstesinden gelmekte başarılı olmuştu. Normalde Türk hükümeti, hassas bölgelerde özellikle de sınır boylarında yabancı diplomatların bulunmasından rahatsızdı. Fakat Irak'tan kaçan birkaç Amerikalı gazeteciyi bahane ederek, yüzbinler halinde Türk sınırına akın eden Kürt mülteciler hakkında ilk elden bilgi elde etmek için geniş elçilik kadrosunu göndermişti.

O ayrıca hafif uykudaki Washington'u harekete geçirmek

için Dışışleri Bakanlığı'na telgraf üstüne telgraf göndererek, hükümet içi ve dışındaki güçlü dostlarına telefon açarak ve hatta Bush'un dikkatini çekmek için Beyaz Saray'a mesajlar göndererek bıkmadan usanmadan lobi yapıyordu. Tekne insanları tecrübesi göstermiştir ki başarılı olmak için "Çok çabuk harekete geçmek ve insanlara güç vermek zorundasınız" ve "bu gibi durumlarda benim tutumum en kötüsünü beklemek ve vurgulamaktır" diyordu Abramowitz. Başkanın milli güvenlik danışmanı Brent Scowcroft "büyükelçinin 'boat people' (tekne insanları) destanı sırasında mültecilerle ilgili yaptıklarını biliyordu ve felaketi önlemeye dair uyarısının hem Türkiye hem de ABD için son derece ciddi olduğunun farkındaydı" kablo trafiğini çok iyi bilen bir Amerikalı diplomata göre. Abramowitz "Ankara'da trampeti çalınayı sürdürüyordu" ki bu sırada ısrarlı Özal Bush'la "telefonda çok şey yapmıştı."

Büyükelçi ayrıca Türkiye'nin Adana'daki Incirlik Hava Üs-sünün kullanılmasına izin vermesiyle Birleşik Devletler hava kuvvetlerinin 7 Nisanda başlattığı ve hemen akabinde Fransız ve İngiliz uçaklarının da benzer uçuşlar yaptığı dağlardaki mültecilere havadan paraşütle yardım malzemesi atılmasını savundu. Birleşik Devletler Hava Kuvvetleri dünya çapındaki kargo donanmasını Incirlik'te seferber etti: Fakat tüm çabalara rağmen Washington'daki kıdemli bir askeri yetkili, "güvercinlere patlamış mısır atmak gibi" havadan yapılan yardımların çok az etkili olduğunu düşünerek buna son verdi. Daha da kötüsü sivri başlı paletler doğrudan mülteciler üzerine düşerek onların ölümüne sebep oluyordu; diğer bazı Kürtler ise havadan atılan yardımları kapmaya çalışırken patlayan kara mayınları yüzünden hayatını kaybediyordu. Fakat havadan yapılan yardımlar filme alınacak cinstendi, iyi görünüyordu ve en azından müttefiklerin birşeyler yaptıklarını gösteriyordu. Ve Bush'un da baştaki kayıtsızlığından sonra çok kararlı hareket ederken görülmesi gerekiyordu.

Abramowitz'in aldığı sonuç, Dışışleri Bakanı James A. Baker'ı dağ sınırı boyundaki Çukurca'da bulunan en büyük ve en perişan durumdaki mülteci kampını ziyaret etmeye ikna et-

mek oldu. 7 Nisandaki ziyaret sırasında basın on binlerce perişan insanın kötü durumlarına şahit olmak için helikopterle inen ve bir çeyrek saatten daha kısa bir süre kalan kovboy botu giymiş Baker'ın görüntülerini verdi. Medyadaki imajının tanıtımına büyük önem atfetmekle tanınan Baker, bu görünüşünü kendine hizmet eden bir diğer elverişli durum olarak gördü. Buna rağmen, Baker'deki katı politikacılık kriz hakkında başlangıçtaki kaygılarını tamamen ortadan kaldırmamışsa da o gördüklerinden gerçekten etkilenmiş ve endişelenmiş bir şekilde Çukurca'dan ayrıldı. "Muhtemelen mültecileri kurtarma çalışmaları tarihinde harcanan en iyi 12 dakika" Abramowitz'in memnuniyetini göstermek için yaptığı özetti.

Baker, şimdi Kürtleri son zamanlarda ilk kez dünya gündemine oturtan bu krizi çözmek için esaslı bir uluslararası eylemin gerektiğinin farkındaydı. Diyarbakır'a geri dönmeyerek İsrail'e yönelen resmi uçağına biner binmez Bush, Milli Savunma Bakanı Richard Cheney ve Birleşmiş Milletler Genel Sekreteri Javier Perez de Cuellar'la telefon görüşmesi yaptı. Yavaş da olsa Başkan Bush, bu kadar korkunç durumlara düşmelerine sebep olduğu Kürtlerle ilgilenmemeye yönelik inatçı ve gönülsüz tutumunu bırakmaya zorlandı. Çünkü eğer Bush'un güvendiği birisi varsa o da Baker'dı.

Bush'un artan şekilde çileden çıkan müttefiklerinin bekleyecek halleri kalmamıştı. 8 Nisanda Lüksemburg'da İngiliz Başbakan Jonh Major'un Kuzey Irak düzlüklerinde mültecileri dağlardan ayrılmaya cesaretlendirecek güvenli alanların oluşturulması için koalisyon askerlerinin kullanılması önerisi Avrupa Topluluğu üyelerinin tam desteğini aldı. İngiliz kamuoyu Kürtlerin başına gelenlerden büyük öfke duyuyordu ve selefi Margaret Thatcher küplere binmişti. Major bağımsız hareket ettiğini kanıtlamaya kararlıydı ve Kürtler için doğrusunu yaparak aşırı derecede siyasi önem sahibi oldu. Dört ay önce Downing Street 10 numaraya taşındığından beri Major'ın ilk önemli dış politika krizi olan bu sorunun üstesinden gelebileceğini göstermesi gerekiyordu.

Hatta İngilizlerin son zamanlarda müttefiklerinden çok ra-

kipleri olan Fransızlar bile onun bu kararlılığından etkilenmişlerdi. Ahlakça yükselten bir iyi niyet gösterisi içinde Fransız diplomatlar güvenli bölgeler konseptine babalık etmeye dair kendi iddialarından vazgeçtiler ve Major'ın daha önceden Washington'a danışmadan aldığı bu önemli kararı desteklemeye vurgu yaptılar. Fransız hükümeti için de Kürtler için en doğrusunu yapmak, ona, birçok milliyetçi Fransız siyasi elitin rahatsız olduğu Amerikan önderliği altında bulunmasından kurtularak savaş öncesi farklı kimliğine kavuşmasına yardım etti. Bu, ayrıca Saddam Hüseyin'in Batılı ana silah sağlayıcısı olarak Fransa'nın imajını silmese de düzeltmeye katkıda bulundu.

Fakat Kürtlere yardım etmedeki tüm gayretlerine rağmen İngiltere, Fransa ve diğer ilgili Avrupa devletleri köşeye sıkışmışlardı. Onlar kendi başlarına karada birşey yapamazlardı. Az sonra ulaşılamaz bir arazideki muazzam bir mülteci problemiyle ancak ve ancak bir askeri operasyonla başedebileceğini anladılar ve yalnız Birleşik Devletler lojistik destek sağlayabilirdi. Üstelik, 688 sayılı karar ve güvenli bölge fikri tecrit koşullarında bir anlam ifade etmezdi. Bir ilk pratik adım olarak mültecilerin evlerini korumak için Fransız ve İngiliz hükümetleri Washington'u 36. paralelin kuzeyinde Irak'ın hava aktivitelerine koydukları yasağı onaylamaya ikna ettiler, sözde havadan yardım malzemeleri atan C-130 herkül taşıma uçaklarını korumak için.

C-130'ların havadan attıkları yardım malzemelerinin Kürt mültecilere gerçek bir faydası olmuyordu. Günlerce Türkiye'deki yerel Kürtler, Türk Kızılayı, uluslararası yardım örgütleri ve havadan atılan yardımlardan daha etkili yardımlar sağladılar. Yine de C-130'lar gerekli bir işlevi gördüler: Onlarla beraber Incirlik'te üslenen avcı uçağı, helikopterler ve savaş uçağı eskortu da geldi. Ve A-10 destek uçağı Irak askerlerinin hemen üstünden uçarak onları çıkardıkları tiz gıcırtilara maruz bırakmak süretiyle kullanıldı -Mültecileri dağlardan geri dönmeye teşvik etmek için koalisyon askerleri Irak'a girdiğinde Irak askerlerinin geri çekilmeleri yönünde net bir mesaj.

Aylar ve sonra yıllar boyunca müttefiklerin bu uçuşları Kürtleri güvenceye alma ve Iraklılara İran ve Türkiye sınırlarına doğru başka bir göç dalgasına yol açmamaları yönünde bir uyarı anlamına geliyordu.

Bu uçuşlar, her altı ayda sonraları her üç ayda bir düzenli olarak yenileniyordu. (Türkiye isteksiz onaylasa da Saddam Hüseyin'in *de facto* olarak Kürt yönetimi altında bulunan ülkenin kuzeyindeki geniş alanları tekrar ele geçirme girişimlerini engelleyen en anlamlı bariyerlerdi. 36. paraleldeki keyfi hat, Kürt nüfusunun %60'ından fazlasını korumasız bıraktı - Özellikle de İran'a kaçan 1.4 milyon Kürdün çoğunu- Türkiye sınırındaki 400 binden 500bine kadar olan çoğu mültecinin evlerini korusa da. (Ayrıca Irak komşularının müttefik kuvvetlerin Kuzey Irak'ta bağımsız bir Kürt devletinin kurulmasını desteklediklerine dair potansiyel endişelerini yatıştırmak için Kerkük petrol sahalarını dışarda bıraktı.)

Müttefik koalisyonu hâlâ insancıl koridor olarak adlandırılan Fransız görüşünü canlandırmak zorundaydı, ki bu plana göre mültecilerin dağlardan daha ılımlı düzlüklerde kurulacak ve şimdi güvenli barınaklar olan yerlere kadar olan tüm yollar boyunca gıda, su, benzin ve tıbbi yardım imkanlarıyla teçhizatlandırılmış yol istasyonları kurulacaktı. Cenevre'de BM'yle hazırlanan koridorlar BM'nin müdahalesi ile Irak'ın içişlerine karışma suçlamalarının bertaraf etmek amacıyla dizayn edilen bilmecenin diğer bir parçasıydı. Bush yönetimi, Amerikan askerlerini bölgeden çıkarmaya o kadar kararlıydı ki isteksiz Birleşmiş Milletler'in Irak'a insani eylemde bulunmasında ısrar etti. Ve hâlâ BM buna direniyordu. Hatta çok övünülen özel transatlantik ilişkinin -Britanya'nın Kuveyt'i kurtarmak için Birleşik Devletler'le yaptığı işbirliği- bile faydası yoktu. Parlamento üyeleri, basın ve sıradan Britanyalılar, "Washington'da telefonun diğer ucunda hiç kimsenin bulunmadığı o korkunç haftalarda" Nisan ayının başlarında her geçen gün biraz daha büyüyen şaşkınlık duygularını gösterdiler. Kıdemli bir dış ilişkiler ofisi yetkilisi sonradan "tüm telefon bağlantısı kurma çabalarım sonuçsuz kaldı" diye anımsattı.

Bitkinlik, korunmasızlık, yiyecek, temiz su ve sağlık önlemleri yetersizliklerini saymaya gerek yok, Kürtler arasında ishal, dizanteri gibi bulaşıcı hastalıkların başgöstermesine neden oldu. Ölü sayısı, Amerikalı yetkili ile İran'daki BM sözcüsünün günde bin-2 bin olarak tahmin ettiği oranlara varmasa da hızla tırmanıyordu. Kurbanların çoğu 5 yaşının altındakiler ya da yaşlılardı. Birleşik Devletler sağlık yetkilileri Türk sınırı boylarında göçün üç haftası sırasında 6700 Iraklı Kürdün öldüğünü sanıyorlardı -ki bu Kuzey Irak'ta normal olarak addedilecek rakamlardan, 6200, daha fazlaydı. BM Mülteciler Yüksek Komiseri İran'a sığınmaya çalışan 12600 Kürdün dayanamayıp yaşamlarını kaybettiğini söylüyordu. Yalnız Allah, Irak içindeki yollarda ve sınırlara açılan dağ patikalarında kaç Kürdün öldüğünü biliyor, ama defin işareti olan sivri uçlu kaya parçaları ile daha resmi mezar taşlarından muazzam sayıda var.

Kürtlerin ölü sayısı ile Başkan Bush'u ahlaken cüzzamlı ve pısıriğın teki olarak damgalayan müttefik ve iç kamuoyu eleştirileri, en sonunda yönetim ve onun kıdemli askeri ve sivil yetkililerince de tescillendi. 16 Nisanda göçün başlamasından iki haftadan fazla süre sonra Bush fikrini değiştirdi: İki saatten az süre önce David Mack Dışişleri Bakanlığında bir Iraklı muhalefet delegesine, Birleşik Devletler'in Kürtleri kurtarmak için "ne tek bir dolar ne de bir asker" vereceğini söylüyordu. Bush şimdi Amerikan askerleriyle İngiliz, Fransız, Alman, İtalyan ve İspanyol askerlerinin de katıldığı 21700'den fazla bir kuvvetle Huzur Sağlama Operasyonuna kalkıştı. Birliklerin sevk edildiği ilk günlerde Kürtler, sınır kenti Zaho'nun dışında kendileri için inşa edilmiş kamplardaki geçici barınakları pas geçerek evlerine dönmeye başladılar. Çoğunlukla kendi ko-münikasyon ve tıbbi kapasiteleriyle dağlara gönderilen Amerikan Özel Kuvvetleri ekibinin girişimine güveniliyordu. Onlar büyük hızla cesareti kırık mültecileri organize ettiler ve dev helikopterlerin konacağı yerleri işaretlediler. Bu halikopterler, paletlerle havadan atılan yardımlar gibi kaçınılmaz bir şekilde ölünlere sebep olmaksızın hızlı ve verimli bir şekilde yiyecek

çadır ve battaniye dağıttı.

Operasyonun başarısının hızı daha önceki ayak sürümenin görünüşte aksiliğinin altını çiziyordu. Beyaz Saray'ın ağır top-
ları Bush'un Yeni Dünya Düzeninin lekelenmeden kaldığında ısrar ettiler. Lakin Başkan Bush asıl kararını o kadar ertelemiş-
ti ki en son açıkladığında insanlar bunun isteksiz ve zarafetten
yoksun bir gönül değişikliği olduğunu düşündüler. Bu kadar
bekleme, ona karşı kırıncı eleştirilere neden oldu ve "prensiple-
rin dışına çıkmak için asla bir fırsat kaçırmadığını" ve "kaza-
nımlarını bırakıp eve dönmeye" karar verdiğini söylediler.

* * *

Yönetimin merkezi çevreleri dışındakiler, Bush'un her saat
başı televizyonlarda yayımlanan bu kadar acımasız ve mahcup
edici ıstıraplar karşısında bu kadar beklemesini anlaşılmaz bu-
luyorlardı. Nedenler içinden çıkılmayacak kadar karmaşık ve
Birleşik Devletler'in uzun süreli dış politika prensipleri, daha
önceki savaşlar nedeniyle sarılmamış Pentagon yaraları, Ame-
rikan iç siyasetinin dış politikayı etkilemesi ve Bush yönetimi-
nin dış politikadaki tuhaf örgütsel düzenlemeleri de bunda et-
kili oldu. Fakat tüm bu etmenlerin ortak bir yanı vardı: Irak
muhalafetine, özellikle de onun tek önemli bileşeni Kürt mil-
liyetçilere yardım etmeyi kesinlikle reddediyordu. Tüm güç-
süzlüğüne rağmen muhalafet, koalisyon kuvvetlerine yardım
etmeye hevesliydi. Deneyimli Kürt gerilla liderleri ve Baas Par-
tisi'nin emekli subaylarından tutun Şii din adamları ve laik po-
litikacılar kadar geniş bir yelpazeyi kapsıyordu. İnsan, bu
farklı unsurlarla ilgili herhangi bir bilginin hiç yoktan ve in-
sanlarıyla herhangi bir kontaktan, kuru teorileri tekrarlamak-
tan daha öğretici olacağını düşünüyordu.

Yönetimin Irak muhalafetiyle siyasi problemleri tartışmak
için görüşmeyi reddetmesi- Kuveyt Savaşından önce, savaş sı-
rasında ve hatta savaş bittikten altı hafta sonra bile- bir korku
ve endişe durumunu ortaya koyuyordu. Amerikalı planlayıcı-
lar, muhalafetin erişim alanının dışında, gelişmelerin içyüzü-

nü kavrayamayacak kadar uzun bir süreden beri Irak siyasi arenasından yalıtıldığını öne sürüyordu, karada pratik yardımda bulunma şöyle dursun Pentagon hangi inançtan olursa olsun hiçbir Iraklıya güvenmiyordu ve muhalefetle paylaşılacak bir bilginin Bağdat'ta son bulacağından korkuyordu. Askeri planlamacılar doğaları gereği iş yabancı toplumların dahili çalışmalarına geldiğinde kayıtsız olma eğilimine giriyorlardı.

Ne Birleşik Devletler ne de onun koalisyon ortaklarının Saddam Hüseyin'in dışa kapalı ülkesinin içinde istihbarat ya da askeri veyahut sivil bazda öneme sahip diğer kaynakları vardı. Kuveyt'i kurtarmaya yönelik savaş genellikle havadan yürütüldüğünden Irak toplumu ve onun vahşi tarihi hakkında çok şey öğrenmek gerekmiyordu, eğer toprak fethetmek ve fethedilen toprakları elde tutmak için piyade birlikleri kullanılsaydı bu sözkonusu olurdu diyen Pentagon'u böylesi bir durum etkilemedi bile. Bir hava savaşı, en azından koalisyon için, en az kayıplı "temiz" bir savaş demektir.

Pentagon, köklü askeri gerçeğin -askerler savaşa başlamadan önce düşmanın gücünü abartma eğiliminde olurlar- bir istisnası değildi. Amerikan kuvvetlerinin Vietnam ve Beyrut'taki yenilgilerini hatırdan çıkarmayan General Colin Powell minimal hedefler için maksimum kuvvet ve teçhizat talebinde bulundu ve aldı. Kuveyt, Pentagon'un Kore Savaşı'ndan beri acısını unutamadığı "sırtta bağlanmış tek silah" sınırlamalarının hiçbirisi olmadan kurtarıldı. Koalisyon propogandalarında biraz da abartıyla "dünyanın en büyük dördüncü" kuvveti olarak lanse edilmesi, Irak silahlı kuvvetlerini nükleer, biyolojik ve kimyasal kapasitesinden mahrum bırakmak için oluşturulan Amerika liderliğindeki askeri yapılanmayı meşru gösterdi.

Savaş başladığında, Powell Irak odusu için, "ilk önce gövdeden ayıracağız, sonra öldüreceğiz" dedi. Fakat bu, daha çok siyasi sebeplere dayanan, çarpışmaları sona erdirmedeki Amerikan aceleciliğini gösteriyordu. Powell, Bush'un "yüz saatlik kara savaşı" şeklindeki net formulasyonunu destekledi ve vadettiği öldürme gerçekleşmedi. Güney Irak'taki Irak kuvvetleri etrafındaki halka asla daraltılmadı. Saddam Hüseyin'in si-

lahlı kuvvetleri, onun Irak halkının kontrol edilmesinde hayati öneme sahip seçkin askeri ve gizli polis birimlerine geniş ölçüde dokunulmadı, böylece İran'ı körfezde tutacak kadar güçlü aynı zamanda da Batı'nın körfezdeki* dostlarını tehdit etmeyecek kadar küçük tutuldu.

Müttefik kuvvetlerin Irak içindeki taktik varlığı sınırlıydı, Kuveyt kurtarıldığında Powell Amerikan kuvvetlerinin mümkün olduğunca çabuk körfezden çıkmasını istiyordu. Bu, Irak toplumunun hassas dahili işleme tarzı ve muhalefetine- gözden ırak tutulmasının başarılmasında daha kolay bir hedefti.

Kuveyt'in işgal edildiği zamandan beri yönetim Irak muhalefetiyle nasıl başedebileceği sorununu bertaraf etmenin bir yolunu buldu: Bu konudaki sorumluluk Irak'ın bir zamanlar kolonyal masteri ve en azından Iraklılarla ilgilenmekten hoşlandığı düşünülen Büyük Britanya'ya düştü. Washington yetkilileri İngilizlerin bunu yapmada daha donanımlı olduklarına kendilerini inandırmışlardı, çünkü muhalefet Londra'da toplanmıştı bir kere. Özenle ve sabırla Irak muhalefetiyle ilişkiye geçen İngilizler, Bush yönetiminin, kendisine aktarılan bilgilere fazla itibar ettiği izlenimine sahip olmadılar. Bu şartlar altında, Washington planlamacıları, Kürt ayaklanması, onun başlangıçtaki yaygın başarıları, ani çöküşü, göç dalgası ve boyutları hakkında bilgisizliklerini itiraf etmede samimilerdi. Fakat bilgisizlik eksiksiz bir mutluluk değildi. Perişan durumdaki mülteciler ve yol boyunca dikilmiş sivri uçlu mezartaşları bunun kanıtıydı.

Bu önceden kestirilebilir bir kötü idareydi. Amerikan planlaması, özel varsayımların doğru olması halinde tutarlı, stratejiden çok taktik içeren saflık ve realpolitikin bir karışımıydı. Ani değişime başı ve sonu olmayan bağlılığıyla tanınan bir bölge olan Orta Doğu'da normal zamanlarda baş gösteren durumlarla başetmek şöyle dursun onları anlamaya çalışan biri-

* Bu da aldatıcı ve asılsız çıktı. Sonraki birkaç yıl boyunca Saddam Hüseyin birkaç kez Kuveyt sınırına kuvvet kaydırды ya da bunu yapmaya hazırlanıyor göründü. Bu da Amerika'nın bölgeye pahalı hava, deniz ve kara kuvvetleri sevkياتında bulunmasını gerektiriyordu.

sini değerlendirmede esnek olmayan çok tuhaf bir nitelikti. Irak'ın Kuveyt'i işgal ettiği 2 Ağustos 1990'dan, Saddam Huseyin'in şii ve Kürt ayaklanmalarını bastırđıęı bir sonraki Martın sonuna kadar olanlar hiç kimseyi şaşırtmamış olmalıdır.

Fakat Amerikan politikası, savaşın Saddam Huseyin rejimi üzerinde yol açacağı olası yansımalar konusunda tek boyutlu, statik ve meraksız kaldı. İlk ateşin açılmasından çok önce bu yaklaşım çok saf görünüyordu. Örneğin; Birleşik Devletler ve Britanya kendi kuvvetlerinin Kuveyt seferinin bir parçası olarak Irak'a girme niyetlerini gizlemediler. Haritaya yapılacak bir bakış böyle bir manevranın basit bir askeri taktik meselesi olduğunu gösteriyordu; ve sağduyu Irak ilerine dalmış otuz bin ABD kuvvetinin Bağdat zerine yürümeden bile Irak siyasi erki üzerinde önceden öngörülmeyen olası derin yankılara yol açabileceğini dikte ettiriyordu.

1990 yılbaşından hemen önce Washington'a olan kısa süreli bir gezi sırasında Amerikan yönetiminin karar alma mekanizmasında yer alan birkaç Orta Doğu uzmanından biriyle buluştuğumda kötü birşeyin olacağına dair nsezim artmıştı. O zamana kadar yönetimin, Saddam Huseyin için kk düşürücü bir askeri mağlubiyet istediği ve onun kendi başına Kuveyt'ten ekilmeyeceğini umduğu çok barizdi. Böylece birkaç başlangıç niteliğindeki sözden sonra yönetimin savaş sonrası dönem için nasıl bir Irak tasavvur ettiğini sordum.

Bana sıkıntı veren şey de bizim yalnız olmamamızdı. Bir diğer yetkili not alıyordu ve tutanak da onun varlığı yüzünden yavan ve zden yoksundu. Soruyu sorduktan sonra uzunca bir sessizlik oldu. Yeterince açık olmadığını düşünerek neredeyse tekrar edecektim. Sonra birşey dememe kalmadan, görmeye geldiğim yetkili kendi usulünce cevaplandırdı. O, Beyaz Saray'ın yanındaki eski idare ofisi binasının yüksek tavanlı duvarları boyunca çok yavaşça yukarı doğru gözlerini gezdirerek cevaplandırmaya başladı. Böylece savaş sırasındaki muğlaklık savaş sonrasında da sürecekti.

Hatta savaştan yaklaşık bir yıl sonra bile bazı kilit konumdaki Amerikan yetkilileri hâlâ bunu savunuyordu. Richard

Haass, Milli Güvenlik Konseyi'ndeki Orta Doğu sorumlusu ve bölgedeki tecrübe eksikliğine rağmen önemli bir aktör, herkesçe bilinen eski bürokratik geleneği devam ettirerek "hükümetlerin politika değiştirmeleri kolay değildir" dedi. Haass, 1991 Aralıkında aynı binada benimle görüşmeyi kabul ettiğinde kendini beğenmişlik hususunda pişmanlık duymuyordu.

Bush yönetiminin Kürt mültecilere yardımda bulunma hususundaki ihtiyatlılığında haklı çıktığını öne sürdü. Kürtlerin açlıktan ve soğuktan ölmelerini önlemek için ilk önce havadan yardımda bulunarak, sonra da onları evlerine geri dönme-ye ikna etmek için güvenli bölgelere yetiştirerek yönetim her zaman Iraklı "katran bebek"ten -ki bununla Birleşik Devletler'i dar savaş amaçlarından daha fazlasına bulaştıracak Irak potansiyelini kastediyordu- korktu.

Washington ve dışardaki koalisyon planlamacıları "İkinci bir Gazze şeridi" -halledilemez bir probleme saplanıp kalmak için kullanılan diplomatik tabir- olarak adlandırdıklarından uzak durmaya kararlıydılar. Haas, "Birleşik Devletler'in sadece işin içine girmesinden son derece memnun olacak çoğu insanın Kürtler hakkında romantik bir görüşe sahip olduklarını" söyledi, kurbanları suçlamakta yalnız değildi. Orta kademe- den bir Dışişleri diplomatı, Başkan Bush'un askerlikten kaçmaya teşvik eden 15 Şubat bildirilerini görmezden gelerek "Kürtler ayaklanmalarını başlatma konusunda sözümüzü dinlemediler -sadece geçmişe bakarak Bush'un isyanı başlattığı iddiasında bulunuyorlar" diyordu.

Phebe Marr, siyaset bilimcisi ve National Defense University'in kıdemli bir üyesi ki burada tavsiyeleri yönetimin politika saptamasında etkili oldu, planın Amerikan kuvvetlerini düşman bir nüfusa- özellikle de Sünni Arap topraklarda- maruz bırakma endişeleri sonucu belirlendiğini söyledi. Yönetimin askeri çözümünü savunan birisi için onunki tuhaf (çok geniş ölçüde paylaşılsa da) bir argümandı, çünkü o Kuveyt'in kurtarılmasında savaşa karşı çıkanların cephesinden ödünç alınmıştı. Bu ekol, ekonomik yaptırımların Saddam Hüseyin'i kendisine getirebileceğini savaşa gitmenin Arap dünyasında-

ki* ılımlı rejimleri tehdit edecek bir reaksiyon dizisini başlatma riskini taşıdığını öne sürüyordu. Bağdat'a yada yönetimdeki Sünni Arap azınlığın merkezine yürümek için kuvvet kullanılması rejimin direnişini daha da sertleştirebilirdi. Ve eğer Bağdat hükümeti tamamen ortadan kaldırılsa onun yerini alacak rejim pro-Amerikan olarak damgalanacaktı ve bu da çökilmeyi daha da zorlaştıracak ve Washington'u gereksiz güçlüklerin içine çekecekti. Marr'ın söylediklerinin en önemlisi de "Biz bağımsız bir Kürdistan istemedik" şeklindeki kararlılıktı. Ne o ne de görünüşe bakılırsa yönetimdeki bir başkası Iraklı Kürtlerin -savaştan önce, savaş sırasında ve de savaştan sonra- bağımsız bir devlet amacını defalarca inkar etmelerine itibar etmedi. Kürtler yalancı veya önemsiz ya da her ikisiydi.

Irak'taki isyan başladığında, Iraklıların koalisyon taraftarı duygularını ve Saddam Hüseyin'den kurtulma arzularını açığa vurmalarına karşın yönetim hazırlıksız ve buna pek istekli değildi. Onlarla ilgili hiçbirşey istemedi. Ne yazık ki Bush insanları için onların tahriklerinin kanıtının izi vardı -Bush'un ricası, hararetle firara teşvik eden bildiriler, Suudi Arabistan'dan Irak'a yönelik yayın yapan CIA finanslı radyo istasyonu. Henry Kissinger'ın görevde olduğu 1970'lerdeki Amerikan hükümetinin Kürtlere muamelesi ve bu ihanetin mirası (6. bölümde ele alacağım tarih) gözönünde tutulduğunda Kürtlerin Washington'un usta politika yapımcılarını kurnazca aldatmaya çalıştıklarına yönelik iddiaların sadece bilgisizlik, kötü inanç ya da suçluluğun tuhaf bir tezahürü olduklarını gösteriyor. Klinik bir suçluluk hissi tek başına Bush'tan geriye "Birleşik Devletler hiç kimseyi yanıltmadı" şeklinde yönetimin düzenli şekilde tekrar edilen itirazlarını açıklar görünüyordu.

Beyaz Saray'da sıklıkla telaffuz edilen diğer bir tema, batağın içine çekilme korkusu, Amerikalı politikacı ve stratejistlere Vietnam ve Beyrut'ta** öğrenilen acı dersleri hatırlatıyordu.

* Korkulan reaksiyon dizisi asla gerçekleşmedi. Aslında bir ülke fiziksel olarak İran Körfezinden ne kadar uzakta olursa - Kuzey Afrika'da örneğin- Bağdat hükümetine olan desteği o kadar büyüktü ve yerel hükümetler daha çok kamuoylarına başegmek zorunda hissediyorlardı kendilerini.

** İran destekli Şii teröristler tarafından Beyrut'ta 1983 yılında 243 ABD denizci-

Halkın tam desteği olmadan savaşa gitmenin siyasi tehlikesi Pentagon'un onbirinci emrine dönüşmüştü. Benzer şekilde Beyaz Saray kayıplardan korktu ve Kürtleri kurtarmak koalisyon askerlerinin yaşamlarını riske atmak olacaktı. Fakat Bush'un kadirşinaslığı çarpıtıldı: Kamuoyu araştırmalarının gösterdiği gibi, Bush Kürtlere yardım etmeyi reddettiği ölçüde onları koruma taraftarı zemin, o derece büyüyordu. Washington politikası Amerikalıların hiçbir şekilde daha fazla savaşılmaya tahammül edemeyeceğini yanıltıcı bir şekilde varsaydığından masum insanların hayatlarını kaybettiğinin farkına varan Amerikan halkı daha net bir ahlaki bakış edindi.*

Marr'ın "düşman bir toplumla" karşı karşıya kalmaya yönelik spesifik korkuları genelde Arap milliyetçiliğinin özelde de Irak Baas Sosyalist Partisi'nin yabancı düşmanlığı güden politikalarına dair bir görüş ileri sürüyordu. O, 1958'de monarşinin yıkılmasının ardından gelen Bağdat'taki sert, döner kapı hükümetlerinin kaosu yıllarına kafayı takmıştı. Iraklıların felaketli dış savaşlar ve içerdeki baskılarla damgalanan onyedili yıllık Baas yönetiminin sona erdirilmesinde dış yardımı hoş karşılayacaklarına dair düşüncüyü kafası bir türlü alınıyordu ve adeta Irak'ı modern, güçlü, kendini hissettiren ve laik bir devlete dönüştürmeye dönük Baasçıların propagandalarına sempati duyuyor görünüyordu.

sinin öldürülmesi ABD'yi sarsmıştı. Fakat bu kayıplar, direkt olarak denizcilerin Lübnan'daki misyonlarının tam olarak tanımlanamamış olmasından kaynaklanıyordu. Bu, Amerika'nın ilk önce Lübnan daha sonra da bölgesel potitikalara bu- laşmasını beraberinde getirdi. İsrail'in bir yıl önceki Lübnan işgali sırasında denizcilerler -ve müttefik askerleri- Filistin Kurtuluş Örgütü'nün Beyrut'tan çekilmesini denetlemek üzere gönderilmişti. Bu sınırlı misyonun üstesinden gelindiğinde ayrıldılar. İsrail'in Batı Beyrut'u işgal etmeyeceğine dair sözünü ihlal etmesi ve müttefikleri olan Lübnanlı Hristiyan milisleri Sabra ve Şatilla mülteci kamplarındaki yüzlerce Filistinli sivil katletmeye teşvik etmesinden sonra denizciler geri gönderildi. Kürt mültecilerin kötü durumları bunun tersine Amerikan askeri hareketinin (direkt bir sonucuydu ve Amerikan halkı da bu farklılığın ayırdındaydı.

* 11 Nisan 1991'de *The International Herald Tribune*'de yayınlanan bir Gallup anketine göre, ankete katılanların %59'u Saddam Hüseyin devrilene kadar koalisyonun savaşa devam etmesi gerektiğini ve %57'si de Kürtleri taciz eden Irak hücumbotlarının vurulmasını desteklediklerini bildirdiler.

Eğer şu ya da bu şekilde Iraklıların kendileri Baas yönetimini devirseler bununla birlikte uzun hükümdarlığının sonunda olan kargaşalık ve belirsizliğin üstesinden gelinmek zorunda kalınsa bile, o Irak toplumunun tekrar ve etraflıca düşünülmesinden içgüdüsel olarak kaçınmakta yalnız değildi. Dışişleri yetkilileri Irak'taki herhangi bir koalisyon kuvveti varlığına karşı çıkacak olası "bir devrimci direnişten" olan korkularını dile getirdiler. Fakat Orta Doğu boyunca Sünni Arap milliyetçiliği ve onun ana teması olan Arap Birliği 1967'deki 6 Gün Savaşındaki İsrail zaferiyle çökmeye başlamıştı. Buna rağmen İslami fundamentalizmin yükselişi ve demokratik kurumların tesis edilmesindeki kendine has zorluklarla sarsılan Batılı politikacı ve stratejistler arasında hatırı sayılır bir etkisi hâlâ vardır. 1960'lar ve 1970'ler boyunca Arap milliyetçilerin gözünde hiçbir şey, kendi değerleri üzerinde Kürt milliyetçiliği, Arap olmayan bir azınlığın yurdu için yapılan mücadele, o zamanlar İran, İsrail ve ABD tarafından yardım edilen ve kışkırtılan bir azınlık kadar "emperyalist ve Siyonist" saldırıları sembolize etmiyordu. 1980'lerde Kürtlerin Batı tipi seküler demokratik kurumlara olan bağlılıkları, Ayetullah Ruhullah Humeyni'nin onları İran'ın İslam fundamentalizmine çekme yolundaki sürekli çabalarına, sadece Ayetullah'ın militan Şiiliğine karşı çıkan Sünniler oldukları için değil, büyük bir sebatla karşı çıktılar.

Şu ya da bu şekilde odağın dışında tutulan, Saddam Hüseyin'in yönetimdeki Sünni Arap azınlık içindeki olağanüstü miktardaki kendi azınlığına dayanan megalomanı yönetiminin aşırılıkları oldu. Yıllar geçtikçe artan bir şekilde işi yürütenler, Irak nüfusunun %20'sini oluşturan Sünni Arap cemaati değil Saddam Hüseyin'in geniş ailesi ve memleketi Tikrit'ten klanının üyeleri idi.

Bu nedenle Amerikan politikasının askeri ve siyasi faktörleri 1991 Ocakının ortalarında savaş başlamadan çok önce kilitlenmişti. Washington'un savaş sonrası Irak için öngördükleri net bir askeri elkoyma ya da yine Saddam Hüseyin'in geniş ailesinden olması muhtemel diğer bir Sünni Araptı. Savaş son-

rası Irak'ın yeniden şekillenmesinde hayallerin fiiliyata dökülmesindeki doğal isteksizlik Dışışleri Bakanlığı'nın özellikle de planlama komisyonlarında politikaları saptayan Orta Doğu uzmanlarının gölgesinde abartıldı.

Dışışleri Bakanlığı problemlerinin göstergesi de Bakan Baker'in Orta Doğu hususundaki şahsi ilgi yoksunluğuydu. Alınanya'nın tekrar birleşmesi, Doğu Avrupa ve Sovyetler Birliği'nde komünizmin can çekişmesi ve nükleer silahların azaltılması müzakereleriyle zihni meşgul olan Baker 2 Ağustos 1990'a kadar Orta Doğu'dan kaçınmaya dikkat etmişti ve bundan sonraki ilk birkaç hafta da bir kenarda durmuştu. Onun İsrail'in kavgacı başbakanı Izak Şamir'e karşı olan iyi bilinen tahammülsüzlüğü, Orta Doğu'ya olan ilgisinin azlığını açıklamaya yardım edebilir, ancak herhalükarda dört dörtlük bir müzakereci olan Baker onlarla ilgili yapacaklarının Washington ve yakın arkadaşı George Bush'u nasıl etkileyeceği dışında dış politika problemlerine çok az ilgi duydu. "Baker'e Alman birleşmesinin uzun vadedeki sonuçları ya da binyılın sonuna kadarki Sovyetler Birliği'nin parçalanması hakkında konuşsanız gözleri anlamsızlaşırdı" diyor kıdemli bir muavin. Baker'le uzun süreliğine iş yapacaksanız bu tür ifadeler kullanmazsınız. Kendi yeteneklerini dışa vurmak için Dışışleri Bakanlığını yeniden düzenledi ve başından itibaren Dışışleri Bakanlığının uzmanlaşmış bürolarına değil, kendi küçük kadrosuna dayandı ağırlıklı olarak.

Başka bir yönetim döneminde Dışışleri Bakanlığının Yakın Doğu ve Güney Asya işleri bürosu (NEA), Washington'un Iraklı Kürtler ve Şiiler ile Sünni Arap hükümdarlığı arasındaki kompleks ilişkileri hakkında savaş dönemi karar alma sürecinin en merkezinde olurdu. Baker döneminde büro çok az gündeme geldi. Irak Kuveyt'i işgal ettiğinde Baker'in reaksiyonu sinirlendiriciydi. O, büronun kendisini hayal kırıklığına uğrattığını, yanlış yönlendirdiğini ve kaybettirdiğini hissetti. Amerika'nın Irak'taki büyükelçisi April Glaspie, Baker kadrosu ve o zamanki büro patronu Dışışleri bakan yardımcısı John. H. Kelly'nin göz yumması sonucu kurtların önüne atılmıştır.

O, kökü Bağdat'a varan 1988 ortalarının çok öncesine dayanan başarısız bir politika yüzünden günah keçisi yapılmıştır. Baker'in daha merkezdeki grubunun gözünde tüm büro suçlu olmasa bile, zanlı duruma düşmüştü. "Orta Doğu ve Irak üzerine uzmanlık denildiğinde Baker ve ekibinin aklına April Glaspie geliyordu, ve o iyi görünmenizi sağlayan insanların kategorisine girmiyordu", kıdemli muvaninin dediği gibi.

Aslında, genelde Amerikan kurumu özelde de Baker ve onun merkezindeki grubu birikmiş bir entellektüel merak eksikliğinin bedelini ödüyorlardı. Hatta İran İslam Devriminin Kasım 1979'da Tahran'daki Amerikan elçiliğini istila edip 444 günlüğüne diplomatlarını rehin almasından bu yana NEA, sonraki başkanlar ve ülkenin çoğu İran karşıtı olmuştu. Bush yönetimi Tahran'daki Şii fundamentalist rejimle ilgili gelişmelerin negatif siyasi yansımalarından korktu ve çoğu Amerikalı için İran korkusu ve nefreti bütün Şiiler için genelleştirildi. Eski monarşi döneminde Iraklı Şiilerin Komünist Parti saflarının önemli bir kısmını oluşturacak derecede seküler olmasının da kıymeti harbiyesi yoktu. Humeyni şimdi özelde İran'ı genelde de Şiileri sıradan Amerikalıların gözünde aforoz etmişti. Amerikan iç siyasetinde iyi Şii diye birşey yoktu.

İranlılar, 1980'lerin ortalarında Iraklılarla olan savaşları sırasında Ronald Reagan'ı "rehine karşılığında silah" ile aldatmamışlar mıydı? Sadece Reagan'ın devasa popüleritesi, başkanlığını İran-kontra hadisesi olarak bilinen meselenin sebep olduğu utanç durumundan kurtarmıştı. 1986'da ifşa edilen bu kuş beyinli plan, Ulusal Güvenlik Konseyi, CIA ve İsrail tarafından organize edilmişti ve Lübnan'daki İran uzantıları tarafından tutulan Amerikalı rehineler İran'ın savaş için ihtiyaç duyduğu silahlar ve yedek parçalar karşılığında serbest bırakılmıştı. Bundan elde edilecek gelir (buna karşı olan¹ hukuk hiçe sayılarak) Nikaragua'daki Marksist hükümete karşı savaşan kontraları finanse etmeye yönlendirilmişti.

Böylesi ahmakça bir davranış ancak Irak'ın işine yarayabilirdi. Washington'da emekli dış politika uzmanları, ikinci Amiral John Poindexter ve Yarbay Oliver North'un tahliye ettiril-

dikten sonra Milli Güvenlik Konseyi'nde hasar kontrol sorumluluğuna geri getirilmişlerdi. Yönetim Bağdat'ca bağışlanması gereken birşeye sahip olduğunu düşündü. 1987'de Kuveyt petrol tankerlerinin yıldız ve şeritlerle süslenmesi İran'a karşı açık bir jestti ve Irak yandaşı bir kefaret hareketiydi. Washington bu şekilde Saddam Hüseyin'le yakınlaşmasını adım adım sürdürdü. Onun İran'ı işgal ettiği 1980'den iki yıl sonra, Birleşik Devletler tarafsızlığını bırakmıştı ve Amerikan tarım ürünleri alması için ucuz kredi sağlamıştı, sonra 1983'te İran'a karşı silah ambargosu için kampanya yürütmeye başladı; Irak'la olan diplomatik ilişkiler iyileştirildi ve Reagan yönetimi sonraki sene Irak'tan yana tercihini ilan etti. Şimdi, İran-Irak savaşının son safhalarında Reagan yönetimi Avrupalı müttefikleriyle beraber, İsrail'e saldırma ile ABD yandaşı ılımlı rejimleri yıkmayı kafasına koyan İslami Devrinin herhangi bir zaferini engelleme adına Bağdat lehine keskin bir yönelime girdi.

Washington Irak'a düzenli bir şekilde İran askeri mevzilerinin casus-uydu fotoğrafları ile İran'ın en sonunda 1988 ilkbaharında kırılmasına yardım eden Scud füze saldırısının damgasını vurduğu "şehir savaşlarında" hedeflerin yerlerini kesin olarak belirleyen son derece etkili bilgiler sağladı. Hatta İran-Irak Savaşının sonunda Ağustos 1988'de, Birleşik Devletler İran Körfezi bölgesinin en kuvvetli askeri gücü olarak Irak'ı destekledi.

Washington'daki politikacı ve stratejistler Saddam'ın Kuveyt, Suudi Arabistan ve diğer zayıf Arap petrol ülkelerinin ihtiyaç duyacağı bir güçle İran'a karşı bir siper olacağına inandırmışlardı kendilerini. Problem, parasız ama buna rağmen silahlı kuvvetlerini donatmaya milyarlar harcayan Saddam'ın Birleşik Devletler'den aldığı savaş sonrası yardımı arayarak bulmak için bir teşvik olarak görmemesiydi. O bunu, Kuveyt'i işgal etmeyi ve kendi deyişiyle "kendisini durdurmak için bir muharebede 10 bin kişinin hayatını kurban etmeye hazır olmayan bir Amerikaya" meydan okumanın yanına kâr kalacağı şeklinde yorumladı.

Bu tür zorbalıklar, Saddam Hüseyin'in doğruluğu kanıtlan-

miş taktiğiydi ve sürpriz olmadı. Fakat buna rağmen Bush yönetiminden hiç kimse Saddam Hüseyin'in 1970'lerdeki bu tür isteklere tekrar yöneleceğini, Washington'un onayı ve desteğiyle siper olduğu Arap petrol ülkelerini tehdit edeceğini ve onları sarsacağını düşünmüyordu. Aslında o hiçbir zaman bu taktiklerden vazgeçmemiştir. Çünkü onların bilgisi ve tavsiyesi olmadan başlattığı İran'la olan savaşı sırasında onları sıkıştırdı ve savaş bittiğinde de bu devletleri İranlıların elinden kurtardığı bahanesiyle paralarını geri vermeyi reddetti.

Bununla beraber Washington'daki hiç kimsenin Irak'taki Baas rejiminin totaliter doğası hakkında yanılması yoktu. Söz konusu olan Bağdat'taki bu cani rejimi Tahran'daki bir başka cani rejime karşı kullanmaktı. Irak hükümetinin korkunç insan hakları ihlalleri sicili ile diğer Arap rejimlerini baskı altında tutması Tahran'ın eşit ölçüde berbat insan hakları sicili ve onun Birleşik Devletler'i karalamaya yönelik önceden ilan edilmiş kararlılığı ile fundamentalist İslamın militan kimliğini her yere ihraç etme isteğini dengeliyordu. İran-Irak savaşı sırasında meşru görülen bu politika, Humeyni'nin zehir bardağını içmeye zorlandığını açıklamasından sonra bile gözden geçirilmedi. 20 Ağustos 1988 ateşkesi için kullanılan bu renkli deyim onun İslami fundamentalizmi ihraç etme hayalini sona erdirdi, İran'daki İslami rejimi korumak için ödediği bedele rağmen Saddam iktidarda kaldı.

* * *

İran-Irak savaşının sona ermesi de Amerikan politik aktörlerini Irak'a ilişkin ABD politikalarını ciddi bir şekilde gözden geçirmeye yöneltmedi. Allah bilir Saddam Hüseyin fırsat kolladı: Ateşkesin yürürlüğe girmesinden beş gün sonra bir dakikada hazırlanan bir operasyonla Irak savaş uçakları ve askerleri Irak Kürtlerine karşı kimyasal silahlar kullandı. Onbinlercesini sınırdan Türkiye'ye kaçmaya zorladılar ve sayısız insanı da öldürdüler. Gaz saldırısı üzerine Dışişleri Bakanı George P. Shultz'tan geçici fakat anlamlı bir azarlama işitildi. Bir Dışişle-

ri yetkilisi, kimyasal silah kullanılması "meşru gösterilemez ve tiksindirici" ve "medeni dünya için kabul edilemez" diyerek kınadı. Ben korkutulmuş bu mültecilerin Türkiye Kürdistanı'na varışlarını işliyordum ve Washington'daki bir meslektaşımı Dışişlerini problemi ele almaya zorlaması için dağ başında mucizevi şekilde yerleştirilmiş bir telefon ankesörüne düzinelerce jeton attığımı hatırlıyorum. Kürtlerin kötü durumu yönetimin Irak'a ilişkin tarafsız bir politika benimsemesi için mükemmel bir fırsat değil miydi? (Birkaç yıl sonra Orta Doğu dengeleri değiştiğinde Clinton yönetimi hem Bağdat hem de Tahran'daki parya rejimlerini kontrol altında tutmak için bir çifte baskı politikası benimsedi. Eğer bu politika 1988'de uygulansaydı Kuveyt savaşını önleyebilirdi, fakat 1990'ların ortalarına doğru anlamını yitirdi ve ABD politikalarının daha da karmaşık bir boyut almasına hizmet etti.)

O zaman yaptıklarımı yazmaktan ve söylemekten memnun olmama rağmen boşuna nefes harcamıştım. Neyse ki savaşın sona ermesi, Batılı hükümetleri Saddam Hüseyin'e yaranma çılgınlığına mahmuzladı. Hepsi de savaş sonrası bir yeniden yapılanma kontratı elde etme umudundaydılar. Bu safça açgözlülük Irak'ın Arap, Sovyet ve Batılı kreditorlere 40 milyar dolardan fazla (bazı kaynaklar 80 milyar dolar diyor) borcu olduğu gerçeğini es geçti. ABD'nin Irak'a olan ihracatında patlama oldu ve 1989'da Bush yönetimi resmi olarak Irak'a daha fazla yardım yapılmasını destekledi. ABD, Fransız, İngiliz ve Alman şirketlerinin dahil olduğu gizli silah dağıtımları skandallar dizisinin sonradan gösterdiği gibi savaş döneminde varolan tüm ihracat kısıtlamaları gevşetildi.

Kimyasal silahların kullanıldığı günlerde ABD senatosu eziici bir çoğunlukla kimyasal silahların kullanımını yasaklayan 1925 Cenevre Sözleşmesini* ihlal ettiği gerekçesiyle Irak'a katı ekonomik yaptırımlar uygulanması kararı aldı. İnsan hakları aktivistleri, jenosid kurbanı olduklarına dair Kürtlerin uzun zamandır gözardı edilen iddialarını ele almaya başladılar. Fa-

* Resmi adı, Savaşta boğucu, zehirli ve diğer gazların kullanımını yasaklayan 1925 Cenevre Protokolüdür.

kat Senato'nun yaptırım öngören yasa tasarısı Kongre'deki yetki kavgası nedeniyle bir sonuca bağlanamadı: Buğday, pirinç ve Saddam Hüseyin'le iş yapan diğer güçlü lobiler müdahalede bulunmuşlardı. Yönetim Amerikan gıda ihracatçıları için bu kadar kârlı bir pazar bulmaktan memnundu ve içerdeki lobilerin bu kadar tartışmalı bir ülkeye yönelik politika dikte etmesine izin vermesinin bilgeliği ya da budalalığı konusunda kaygı duymadı.

Cumhuriyetçi yönetimdeki hiç kimse, Irak'ın Banca Nazionale del Lavoro'un Atlanta şubesindeki rüşvet olayında rolünün günışığına çıktığı sonraki yıllara kadar Saddam Hüseyin'in bu tür bir bahşişi yanlış yorumlayacağı konusunda endişe duymamıştı: Ve hiçbir Amerikan yetkilisi, geleneksel olarak Arap dünyasının ziraatta kendi kendine yeten tek ülkesi olan Irak'a neden gıda ithalatı için milyarlarca dolar verildiği konusunda şaşırması görünmüyordu. Cevap çok basitti: Irak'ın petrol gelirleri ve kolay Amerikan kredi şartları aynı şekilde Kürt sivil ve gerillalarını cezalandırmak için insansızlaştırılan ve kapatılan Kürdistan'ın zengin tarım alanları olmadan da Bağdat rejiminin yapabilmesini sağladı. Rejim, ucuz Amerikan finansmanını kaybetme hususunda o kadar hassastı ki ABD'nin Bağdat elçiliği önünde dev spontane bir protesto gösterisi yapıldı. Aynı zamanda bir Irak merkez bankası kaynağı Irak döviz rezervlerinin tüketildiğini ve kısa dönemli yaptırımlar karşısında bile Bağdat'ın çok kötü duruma düşeceğini açıkladı.

Öne sürülen yaptırımların suya düşmesi geniş ölçüde NEA'yı rahatlatmıştı. Dışişleri Bakanlığından bir arkadaşın 1991'in sonunda bana söylediği gibi "Avrupalıların daha çok satacağından ve tüm nüfuzunu kaybetmekten korkan NEA, muhalefetini asla gizleme ihtiyacı duymamıştı. O zaman yaptırımlar Saddam Hüseyin'i iki yıl sonra Kuveyt'i işgal ederken yaptığını bir an önce yapmaya sevketti" demişti. Biz Saddam Hüseyin'in daha fazla askeri maceralara atılmasını sınırlandırmak ve en kötü içgüdülerine yönelmekten vazgeçirmek için bir dev gibi körfezin iki yakasına uzanan bölgesel egemen as-

keri güç olan Irak'la ilişki sahibi olmak zorunda hissettik kendimizi. Tamamıyla bir üzüntüye dönüşen çok kısa süreli bir şeydi. Çünkü "biz Saddam Hüseyin'in mutlak deliliğine güvenmedik. Fakat bu Kürtlerin -Irak vatandaşları ve çoğu sivil olan- gazla öldürülmesi tam bir delilik değil miydi? Ateşkes-ten sonra meydana gelmişti ve muharebenin sıcaklığında alınmış bir karar olarak sayılamayacak derecede açık bir misilleme hareketiydi.

Sivil planlamacıların 1990 baharındaki kısa süreli ve ani olarak reddedilen kuşkuları dışında 1988 ateşkesinden sonra Saddam Hüseyin'in peşinde olduğu zorbalığın farkında olan tek Amerikalı yetkili 1991 yılında Kuveyt'i kurtaran koalisyon kuvvetlerine kumanda eden General Schwarzkopftu. Politik usta olan bu general, 1988 yazında, İran Körfezindeki Sovyet tehdidine karşı 1983 yılında kurulan ABD ordusunun merkezi kumandasını üstlenmişti. O 1947'ye kadar eskilere dayanan Kuzey Irak'ta bir sefer gücü bulundurma planlarını lojistik kabus diye çöpe attı. Ne de olsa Soğuk Savaş sona eriyordu. Fakat İran-Irak ateşkesinin Irak'ı yarım milyon insanlık bir ordu ve bu askerleri sivil hayata adapte edemeyecek derecede zayıf bir ekonomiyle başbaşa bıraktığını doğru hesaplayan Schwarzkopf kendi emrine daha fazla kuvvet aldı.

İtiraf etmek gerekirse Dışişleri Bakanlığı, Irak'ın İran'la olan uzun savaşı sırasında periyodik olarak zehirli gaz kullanmasını kınamıştı. Ve Avrupalı dışişleri bakanlıklarından bağımsız olarak 1988 Ağustosunda Kürtlerin gazla öldürülmesini açık bir şekilde açığa vurmuştu ve Irak hükümetinden bir daha kimyasal silah kullanmama sözü almıştı. Fakat Irak'taki Baasçı yönetim sözünü tutmamakla ün salmıştı ve herhalükarda Cenevre konvansiyonu "kendi ülke vatandaşlarına karşı" kimyasal silah kullanımını kapsamıyordu. Batılı güçler tarafından sonraki Ocak ayında düzenlenen ve kimyasal silah kullanımı yasağını tekrar vurgulayan bir konferansa Bağdat, Fransa'nın gözlemci statüsü de dahil Kürtlerin hiçbir şekilde katılmayacakları sözünü vermesinden sonra katılmayı kabul etmişti.

Saddam Hüseyin'i dizginlemeyi amaç edinmiş politikasında

başarısızlığa uğrayan NEA 1990'ın güzüne doğru tarihinin en güçten düşürücü örgütsel krizinin acısını çekiyordu. Baker'in Dışışlerini beraber yürüttüğü birkaç güvenilir yetkili içinde en önemlisi Reagan yönetimi tarafından atanmış olan ve şimdi de Siyaset Planlama kadrosundan sorumlu Dennis Ross'tu. Siyaset planlama kadrosunun kurum içi think tanklerinin geleneksel olarak bürolardan daha az güçlü ya da prestijli olduğu düşünülüyordu. Fakat Baker döneminde resmi başlıklar fazla kâr etmiyordu. Ross, 1988 seçim kampanyaları döneminde dış politika danışmanı olduğu Bush'a kolay erişimi sayesinde özel nüfuz sahibi oldu. İsrail yanlısı eğilimini saklamayan bir neo-konservatif olan Ross geleneksel olarak Dışışleri Bakanlığının en iyi performans gösteren birimlerinden NEA'nın kanatlarını kırmaya kararlıydı.

Zamanla Baker ve arkadaşları bunu gerçekleştirdiler ve NEA bir Rube Gordberg zimbirtısına benzedi. Tartışma konusu olan Arap-İsrail sorunu geçmişte Kahire ve Tel Aviv'de görev yapmış yetenekli bir diplomat olan Daniel Kurtzer tarafından ele alındı. Fakat büronun başkan yardımcısı olarak Kurtzer tuhaf bir şekilde kendi şefine değil doğrudan siyaset planlama direktörüne bağlıydı. Yirmi Arap devleti arasındaki ilişkiler büroya bırakılmıştı. Fakat Baker yaraya tuz basarak sorumluluğuna yaygın kanıyla NEA'ye başkanlık eden en etkisiz ve en bölücü yönetici olan John Kelly'i getirdi. Geçmişte bu görev geniş alan tecrübeleri olan Arapçılara verilmişti: Onun selefi Richard Murghy'den Alfred Leroy Artherton gibi alan uzmanları ya da Joseph Sisco gibi Washington'un bürokratik kavga uzmanlığının master pratisyenlerine. Fakat Kelly'nin tek Orta Doğu tecrübesi Lübnan'da, daha ziyade 1980'lerin ortasındaki turu sırasında Amerikalı diplomatlar için güvenli olduğu düşünülen küçük Hristiyan yerleşim bölgesi olan Marunistan'daki büyükelçilik göreviydi. Alandaki akranları kadar Washington'daki kadro tarafından da kırııcı, kendini beğenmiş ve tiksindirici bulunan Kelly, uzun süre Dışışleri Bakanlığının en sık dokulu ve bürokrasi alanındaki en etkili bürosunu demoralize etmeyi başardı. Çok çekişmeli geçen tarihinde daha

önce asla NEA ve onun Arap yandaşları -İsrail lobisi tarafından daima ortaya sürüldüğü şekilde- bu kadar güçten düşürülmemiştir. Bu, Siyonist lobinin bir rüyasıydı ve felakete karşı bir çare olarak görülüyordu.

Kuveyt'in işgaliyle gözden düşmüş ve umudu kırılmış bir NEA, itibardan düşmüş politikalarının enkazı üzerinden yeni fikirler üretmek için hesaplanan bir tür detaylı kendi kendini sorgulamayı yönetme mizacını göstermeyerek iyice zor duruma düştü. "NEA en basit şekilde sesini çıkarmayacak kadar ezilmişti" diye hatırlatıyor bir Amerikalı diplomat ve planlama çalışmalarının en yoğun olduğu dönemde "kimse ona fikrini sormadı." Saf askeri yönleri dışında yönetimin politik kararları, tamamen Beyaz Saray ve Haass ile Orta Doğu uzmanlığı ve etkili döneminden yoksun olan Milli Güvenlik Konseyi tarafından alınıyordu.

Tüm bu faktörler ve başarısızlıklar Dışişleri Bakanlığı, diğer Batılı dışişleri bakanlıkları ve Kürtler tarafından çok az eleştirildi. Onlar, bu Arap yandaşlarının sadece nüfuzlarını koruma ile petrol zengini bir bölgede çok kârlı anlaşmalar yapmaya ilgi duyduklarından ve ayıplarla dolu insan hakları sicillerine rağmen otoriter Arap rejimlerini uzun zamandır desteklediklerinden eminlerdi. Tüm olanlara rağmen Irak'ın kimyasal savaş fabrikalarına malzeme ve teknik ustalık ve hatta mühendis ile teknisyen sağlayanlar kimlerdi? Kürtler Avrupa gazetelerini okuyorlar ve bu gazetelerde, bu kuşkulu ticarete rol alırken yakalanan ve hükümetleri tarafından tolere edilen eli kanlı Avrupalı firmalar hakkında pasajlar ve mısralar bulabiliyorlar. Hayattan bezdiren bu eleştirilerin merkezinde yatan düşünce, Batılı Arap yandaşlarının kasıtlı olarak bilmezden geldikleri ve ahlaken miyop oldukları, bunun da sadece çoğu Orta Doğu yönetimlerinin totaliter doğasının onların asıl diplomatik görevlerini zorlaştırdığından dolayı olmadığıdır: Kamu kurumlarındaki ve bunların dışındaki insanları tanıyorlardı. Batılı yetkililer, kritiklere bakılırsa, yönetilenlerle temasa geçmenin zorluklarından çok yöneticilere yaranma eğilimine girdiler.

Kendilerini savunmak için Amerikalı diplomatlar Baasçı Irak'a geç geldiklerini iddia ettiler.* Irak ve Birleşik Devletler arasındaki diplomatik ilişkiler 1967-84 arasında çok kötüydü. Amerikan çıkarlarının sadece ufak bir bölümü Bağdat'ta temsil ediliyordu. Gerçekten de Saddam Hüseyin'in Kuveyt'i işgalinden çok önce onun polis devleti son derece iyi yerleşmişti, yabancı diplomatlar o kadar izole edilmiş ve halk da o kadar korkutulmuştu ki Amerikan sefareti veya bu amaca yönelik diğer diplomatik misyonlar ne yöneticiler ne de yönetilenler hakkında gerçek bir bilgi sahibi değillerdi. Önceki büyükelçi David Newton, "Biz önsezilerimizle çok az kaynak üzerinde çalışıyorduk. Gerçekten neler olduğunu bilmiyorduk. Ruh telgrafı olarak adlandırdığımız söylentiler vardı sadece" diyordu. İran muhalefeti hakkında yönetimin bilgisizliğini teşhir eden İran monarşisinin çöküşünün kabusu tekrar sahneleniyordu sanki: Her iki durumda da Batılı uzmanlar Saddam Hüseyin ya da İran şahı sevenlerinin propaganda makineleri tarafından sulandırılan "modernist" imaj ve "reformist" entellektüel aklılığı aynı değeriyle kabullenmiş görünüyordular.

Bu durumda onlar, Fransız ihtilalinin müsamahakâr olmayan jakoben geleneğinin hakim olduğu Avrupa milliyetçiliğinin hayli merkezileştirilmiş hatları doğrultusunda eski toprakları modernleştirmek adına iktidara gelişlerini meşru gösteren iki otokratik askeri adama, Türkiye'de Atatürk ve İran'da Rıza Şah'ı iki dünya savaşı arası dönemde tüm kalpleriyle destekleyen bir nesil önceki seleflerinden çok az farklıydılar. Her iki rejim de çok sayıdaki azınlıklarını tanımaktan kaçındılar. Kuveyt'in işgalinden önce Kürtler ve Irak muhalefetine diğer kesimleri, Batılı Arap lobisi tarafından ciddiye alınmadıklarını düşünüyorlardı. İşgalden sonra Amerikalı Arap yandaşları gözden düşmüşlerdi ve Amerikan politika belirleme mekanizmasının hayati merkezinde değillerdi.

* Buna rağmen, ABD ve Büyük Britanya'nın uzun süreden beri 1963'teki Baas darbesi ile 1968'deki darbeyi desteklediklerinden kuşku duyuluyordu. Çünkü Baasçılar her iki dönemde de iktidar üzerinde hak iddia eden Nasır yandaşları ve komünistlere karşı çıkıyorlardı.

Geçmişte Bağdat Baasçılarını öven Marr ve Christine Moss Helms gibi "modernist" okulların akademik üyeleri, yönetimin -ve Başkan Bush'un kendisinin- Kuveyt'in kurtarılmasından sonra Irak'ta neler yapılması gerektiği hakkında danıştığı kimselerdendi. Tahmin edilebileceği gibi onlar Saddam Hüseyinsiz bile olsa rejimin korunması taraftarıydılar. İktidarın yeniden paylaşılması girişiminde bulunulması halinde tüm ülkenin kaynamasından korkuyorlardı. Aynı sülaleden, muhtemelen de Saddam Hüseyin'in Tıkriti akrabalarından biri, yumuşak başlı bir generalin yönetimi altında Sünni Arap nüfuzunun korunmasını hedefleyen bir sonuç. Fakat bunca korku ve bunca yıllık totaliter yönetimden sonra bu başarısız formül sadece kağıt üzerinde kalıcı bir çözüm gibi görünüyordu. Bu formül, kendisi İngilizler tarafından Birinci Dünya Savaşından sonra üç uzak Osmanlı vilayetinden -çoğu Kürt olan petrol bölgesi Musul, yeni devletin Şii çoğunluğunun payı Basra ve yönetimdeki Sünni Arap azınlığın merkezi ve başkent Bağdat- oluşturulan Sünni bir devlet olan Irak'ın asıl varlığının temelini oluşturan ve her geçen gün artan şiddeti gözönünde bulundurmuyordu. Ve dokunulamaz olan sadece Baasçı devletin parçalanması değildi: Ocak 1991'de, Orta Doğu'yu izlemekle görevli Londra elçiliğindeki bir Amerikalı diplomat, ziyaretine gelen bir Kürt milliyetçi lideri sadece görme girişiminde bulunduğu için terslendi.

Acaba NEA daha iyi durumda ve gözde olsaydı olayları etkileme kabiliyetini sorgulayabilir miydi? Eylül 1990 kadar erken bir tarihte, Bush onu savaşa gitme yönündeki artan kararlılığından saptıracak herşeyden kaçınıyordu. Böylesi, Bush'un kendi "pısrıklık problemi" ve içindeki birinin "Beyaz Saray soyunma odası stili" olarak adlandırdığı şekliyle kendini gösterme ihtiyacından ileri geliyordu. Eşit ölçüde hoş karşılanmayan öneriler arasında Kuveyt'in kurtarılmasının Irak'ı daha az terörize edilmiş bir topluma dönüştürmeye yardım edeceği ve kendini oluşturan halklar arasında daha eşitlikçi bir iktidar dağılımını teşvik edeceği vardı. Washington'da parola "Bilgisizlik, kafa karıştıran detay fazlalığından daha iyidir" idi.

Bush, daha çok Powell'in güce dayanan koşullarının da etkisiyle kendisini dar bir askeri çözüme kilitlemişti. (İronik bir şekilde, Powell'in biraraya topladığı koalisyon kuvvetlerinin büyüklüğü ve yüksek ateşgücü sadece yönetimin Irak'taki ayaklanmalar karşısındaki ayak direyen reaksiyonu konusunda şoke olan dünyanın sorularını arttırdı.)

Diplomasinin görevi mümkün olduğunca kısa sürede mümkün olduğu kadar çok ülkeyi ittifaka dahil etmekti. Baker, kendi kadrosunu ve kuşkuyla bakan dünyayı şoke etti. O Sovyet Dışişleri Bakanı Eduard Şeverdnadze'yle Avrupa güvenlik meseleleri üzerine geliştirdiği ilişkileri, Saddam Hüseyin'i otomatik olacağını düşündüğü Sovyet desteğinden mahrum bırakmak için kullandı. Bu mükemmel çözüm, Baker'in BM'nin de yardımı ve kendi olağanüstü barış yapma yeteneğini Bush'un ince ve derin uluslararası politika anlayışıyla birleştirmesi bir koalisyonu oluşturmaya yardım etti.

Fakat koalisyonların çok kutsallaştırılmış geleneğinde bu koalisyon, çok az ortak payda temelinde çok işlev gördü. Örneğin, ABD'nin Mısır ve Fransa'ya takımda ihtiyacı vardı. Çünkü en çok nüfusa sahip Arap ülkesinin katılması koalisyonun Müslüman bir ülkeye karşı düzenlenmiş diğer bir Haçlı Seferi olmadığını gösterecekti, ikincisine de Saddam Hüseyin anahtar role sahip bir Batılı ülkeyi, Akdeniz boyunca uzanan müslüman Kuzey Afrika'daki hissi olarak Bağdat yanlısı eski kolonileri üzerindeki savaş etkilerinden endişelenen Fransa'yı kendi yanına çekmeye çalışıyordu. Zaten varolan Arap milliyetçilerin vokallerini daha da şiddetlendirmek korkusu nedeniyle ne Kahire ne de Paris koalisyon ordusunun Bağdat'a yürümesini ve ne kadar iğrenç de olsa devletin başını ortadan kaldırmasını istemiyordu. Bu sırasıyla Washington'un da işine geliyordu.

Bush'un Saddam Hüseyin'i Hitler'e benzeten ve Orta Doğu'da demokrasiyi desteklediğini belirten konuşmalarına rağmen, o oturmuş Sünni Arap azınlık yönetimiyle oynamakta son derece ihtiyatlıydı. Gözardı edilmiş NEA'nın aktif katılımı olmadan, onun yönetimi bu tür bir girişimde bulunmuş olma-

sına rağmen Bağdat'ta yeni bir hükümet çerçevesi kurmak için gerekli teknik beceriden yoksundu. Fakat hiçbir şey yapmamak tahmin edilebilir felaketler ortaya çıkarabilirdi, çıkardı da. Saddam Hüseyin ile ilgili askeri görevin yarım bırakılması ile Baasçı yönetimin yerinde bırakılmasının tehlikelerinin NEA'deki eski meslektaşların kafalarına sokulması işi emekli bir Kürt uzmanı William Eagleton'a bırakıldı. Bush'un yüz saat sonra ani olarak son verdiği kara savaşından çok önce Eagleton gelmekte olan felaketi görmüştü. O, Saddam Hüseyin'in iktidarda kalmak için her zaman kullandığı asıl güçleri, elit cumhuriyet muhafızları birliği, iki düzine düzenli birlik ile çok çeşitli gizli polis teşkilatını savaşa sürmediğini fark etmişti. Eagleton, NEA'deki meslektaşlarına bunu hatırlatma cesaretine sahipti. Washington'un 28 Şubatta kara savaşını sona erdirme kararı Kürtler ve Şiiler için bir felaket oldu, kıdemli bir Pentagon yetkilisi Saddam Hüseyin'i tahtında bırakmanın bedelini şöyle özetliyordu: "O bize karşı bir tehdit oluşturmuyordu. Biz onun kendi halkına karşı olan tehdidine katkıda bulunmadık."

Cumhuriyetçi yönetimin düşüncesi Washington'un Orta Doğu jeopolitiğini, özellikle de körfezdeki asıl müttefiği Suudi Arabistan'ın alışılmış yorumunu kısmen gösteriyordu. Yönetim Suudi Arabistan'daki katı Sünni monarşinin tek adam-tek oy demokrasisinin asıl konseptinden nefret ettiğini biliyordu ve Irak'taki Şii çoğunluğun otomatikmen dünyanın ezici bir çoğunlukla Şii olan tek ülkesi İran'ın bir karbon kopyası olacağından korkuyordu. Bu tür aritmetik siyasi hesaplar Irak'taki Şiilerin İran'dakilerden bağımsız olan tarihi geleneğini ve 1980-88 savaşı boyunca Bağdat'a olan korkusuz bağlılıklarını gözden kaçırmıştı.

Fakat Doğu eyaletindeki Şii aşiret toprakları üzerindeki dünyanın en zengin petrol rezervlerine konan Suudi kraliyet ailesi rizikoyu göze almaya karşıydı. Bush'un İran Körfezine kuvvet yollaması başlangıçta Kuveyt'i kurtarmak için değil, Suudi petrollerini korumak içindi. (Bu nedenle İran, Kuveyt, Suudi Arabistan ve bölgedeki diğer hükümetlerin çoğu de-

mokratik hükümete karşı ortak bir nefreti paylaşıyordu). Bu geleneksel düşünceleriydi.

Kuveyt'in kurtarılmasından önceki aylarda Britanya, Fransa ve ABD ayrı ayrı çalışmalar yürüttüler. Tuhaf bir şekilde hiçbirisi Saddam Hüseyin'in savaşı atlatıp Kürtlerle Şii çoğunluğu bastıracağını öngörmedi. Sonuçlar arzularını tatmin etmekte bir egzersizdi, çünkü hiçbirisi, hiçbir şekilde kötü iş yapmak istemedi. Yaygın umut, sadece Washington'da değil, Marr'ın kelimelerinde ifade buldu. "Eğer şansımız varsa Irak ordusu Bağdat'a gidecek ve Saddam Hüseyin'i öldürecek." Buna rağmen, Batılı hükümetlerin üçü de Kuveyt'in kurtarılmasından sağ kurtulsa bile İran'a karşı zayıf ama yine de yararlı bir siper olacağını hesaplamışlardı.

Böyle hatları belirsiz düşünce dolaylı yoldan görünüşte tamamen birbirinin zıddı olan iki sonuç öngörüyordu: Saddam Hüseyin sadece ayakta kalabileceği bir seviyeye düşürülecek; ya da Kürtlerle Şiilerin karışacağı bir kargaşalıkta devrilecekti, lakin orduya kumanda eden Sünni Araplar hem kendisine hem de asilere karşı galip gelecekti. Böylesi bir savaş oyununda tek ortak nokta Sünni Arap azınlığın iktidarının sürdürülmesi ihtiyacına olan inançtı. Tüm bunların dillendirilmeyen yüklemi, Irak'ın öylesine yapay bir oluşum olduğu ve Sünni Araplardan o kadar çekmiş ki Şii çoğunluğun ya da Sünni Kürtlerin yönetiminde adil bir paya sahip olmasının ülkenin bölünmesine yol açacağına dair aslı astarı olmayan bir inançtı. Ama bu önceden takdir edilmemiş ve bilinmeyen de test edilmemişti.

Yetmiş yıldan fazladır devlet olarak Irak'ın kötü sicilinin ışığında onu bir bütün olarak bir arada tutma kararlılığı, gerçekçi olmayan ama tanınan uluslararası sınırlara köle gibi bir bağlılığı, savaştan çok zayıf bir şekilde çıktığı zamanlarda bile İran'a karşı askeri bir denge unsuru ve Irak'ın komşularını sevindirmek için düşünmeden yapılan bir hareketten ileri geliyordu.

İran, Suriye ve Türkiye, Irak'ın hükümranlılığına ve sınır bütünlüğüne olan bağlılıklarını ilan etmeyi sürdürdüler, fakat

tüm bunlar Kürtlerin bağımsızlıklarına sempati duyan herşeye olan muhalefetlerini ortaya koyan diplomatik kod kelimeleriydi ve bu Saddam Hüseyin'in 1970'te Kürtlere sözünü verdiği gerçek otonomiye de kapsıyordu. Burada yeni birşey yoktu. Bildiriler Sadabat Paketi'nin tekrarıydı. Sadabat Paketi, 1937'de Tahran'da aynı adı taşıyan bir sarayda imzalandı ve bununla Afganistan, İran, Irak ve Türkiye yıkıcı faaliyetlerin bastırılmasında işbirliği vaadinde bulunuyorlardı. Afganistan dışındaki anlaşma taraflarını bağlayan şey, hayli bulaşıcı bir hastalık olarak görülen Kürt milliyetçiliğiydi. Bu yüzden Batı'nın modernleştirici imajına göre hayli merkezleştirilmiş bu devletlerce bu olaya kuşkuyla bakılıyordu. Bir kuşak sonra aynı kaygılar bu sefer Batı'nın açık desteğiyle 1950'lerdeki Bağdat Paketi'nde dile getirildi. Bu pakt, Irak'ın üyelikten ayrıldığı 1958 yılında Merkezi Anlaşma Örgütü (CENTO) olarak yeniden adlandırıldı.

Bush yönetiminin sivil politika yapıcıları, bunun, Irak muhalefetinin İran ve Suriye tarafından manipüle edilen kuklalarından fazlasını temsil etmediğini ortaya koyan inanç metni olduğuna karar verdiler. Doğrudur, Suriye'nin Irak muhalefetiyle bağları çok eskilere dayanıyordu, aynı şekilde rakip gruplarla da olsa İran'ın da ilişkileri vardı. (Suudi Arabistanlı yetkililer o kadar uzaklardı ki 1990 güzünde çoktan beri ölmüş Irak muhalefet figürlerinin isimleri ağızdan ağıza dolaşıyordu.) İran'a şüphesiz güvenilmiyordu, Suriye de koalisyona katılmasına rağmen Amerika'nın gözünden düşmüştü. Çünkü dikbaşlı Suriyeli Başkan Hafız Esad, 1980'lerin ortasındaki İsrail-Lübnan barışından tutun, Washington'un onun ülkesini terörizme destek veren bir ülke olarak kınamasına kadar tüm Amerikan politikalarına karşı çıkmıştı. Bush yönetimi ayrıca Irak'ın komşularının muhalefetle olan Amerikan temaslarını yanlış yorumlayıp bunu koalisyondan ayrılmanın bir bahanesi yapmalarından endişe duyuyordu.

Gerçekten de Bush için önemli olan Washington'un Orta Doğu'daki tek NATO müttefiği olan Türkiye'ydi. Kırk yıldan fazla süre içinde Ankara ve Washington'daki çoğu rejim ve yönetim dönemlerinde Türkiye'nin suyuna gitmek çok hassas bir girişimdi ve ABD şu anda hiçbir yerde ve hiçbir şekilde Kürt isteklerine destek verme izlenimini vermek istemiyordu. Sovyetler Birliği'ne karşı NATO'nun güney kanadının koruyucusu olarak Soğuk Savaş dönemi fonksiyonunun sona ermesiyle Türkiye Batılı müttefiklerinin gözünde değerinin düşmesinden korkmuştu. Kuvyet'in işgali Allah tarafından gönderilmiş yeni bir misyondur. Fakat çatışmalar, uzun süredir tabu olan kendi Kürt problemi üzerinde dikkatleri yoğunlaştırdığından Ankara'da memnuniyetle karşılanmadı. Neredeyse kırk yıl boyunca NATO müttefikleri onun insan hakları istismarlarına ve özellikle Türkiye Kürdistanı'ndaki demokrasi uygulamalarındaki diğer kusurlarına gözlerini kapadılar. Ve Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulduğu 1923'ten başlayarak Ankara amaçlı bir şekilde Türkiye'nin kendi geniş Kürt azınlığını cesaretlendirecek korkusuyla Iraklı Kürtlerle anlamlı ilişki kurmaktan hep kaçındı. Türkiye kendi Kürtlerine karşı 1984'ten beri bir sivil savaş yürütüyordu. O şimdi hantal bir şekilde Iraklı Kürtler ya da Irak muhalefetyile ilişkisi olmayan ve Suriye ya da İran'la karşılaştırıldığında daha dezavantajlı bir konumda buldu kendisini.

Fakat Cumhurbaşkanı Özal, yerleşmiş inanç ve geleneklere karşı çıkmakta Atatürk'ten geri kalmadı. Atatürk'ün Avrupa'dışı güçlerle yakın ilişki kurmaktaki hoşnutsuzluğuna rağmen Özal, İran-Irak savaşı sırasında her iki ülkeyle de kazançlı ekonomik ilişki içine girdi. 1982'den başlayarak kendi kuvvetleri İran'a karşı bağlı durumda bulunan Saddam Hüseyin, Ankara ile olan savaşlarında Kuzey Irak'ın sınır bölgelerini üs olarak kullanan asi Türkiye Kürtlerine karşı Türk kuvvetlerinin sıcak takipler yapmasına izin verdi. Buna rağmen Türkiye kendi Kürtlerine karşı en ufak yabancı ilgisine şüpheyle yaklaşmasıyla ün salmıştı. Kimlikleri bile inkar edilmişti. İnkâr öyle boyutlara vardırdı ki onyıllarca onlar resmîyette "Dağ

Türkleri" olarak adlandırıldı, bu da Orta Doğu'da çok tuhaf karşılandı.*

Gerçekten de hangi kökenden olursa olsun yabancıların Kürtlerle olan temasları konusunda o derece hassastı ki orta dereceden bir Dışişleri Bakanlığı yetkilisi 1988 Haziranında Saddam Hüseyin'in Halepçe'ye gazla saldırması hakkındaki şikayetini dinlemek için Talabani'yi kabul ettiğinde hükümet hemen hoşnutsuzluğunu dile getirdi. Buluşma, Irak'a ABD'nin kimyasal silah kullanımı ile ilgili hoşnutsuzluğunu belirten bir mesaj göndermek amacıyla düzenlenmişti ve bir azarlayıcı ihtar olması bekleniyordu. Fakat yetkili hem akılsız hem de şanssızdı: İyi bilinen bir boşboğaz olan Talabani olayı basına anlatmakta hiç zaman kaybetmedi. (Dışişleri Bakanlığının Kürt liderlere vize** verilmesini sıkı bir şekilde sınırlayan kasıtlı politikalarının ışığında onun konuşkanlığı anlaşılırdı). Daha da kötüsü aynı yetkili Türk başkan Kenan Evren'in de Washington'da olduğunun farkında değildi. Evren, şüphesiz buna gücendi.

O zamanın Dışişleri Bakanı Shultz da gücenmişti. O, kendisine danışılmamasını, özellikle de bir NATO müttefiğini ilgilendiren bir konuda, nefretle karşılamıştı. Bu kızgınlıkla Dışişleri Bakanlığı yetkilisini Talabani ile olan görüşmesini tanımadı. Irak'a karşı dikkatle ayarlanan tüm diplomatik sinyaller olumsuz sonuç verdi, üstelik Bağdat Ağustosta tekrar Kürt gerilla ve sivillere karşı büyük miktarda zehirli gaz kullandı. Bazı Dışişleri yetkililerine göre bu olay Saddam Hüseyin'in yap-

* 1960'larda Türkiye, Mısır Cumhurbaşkanı Cemal Abdul Nasır'a tüm Orta Doğu'da coşkuyla dinlenen Kahire'nin Arapların sesi radyasundaki Kürt dili yayınları hakkında şikayette bulunduğunda, Nasır diplomatik dili kısa keserek diplomata sordu: "Ama ülkenizde hiç Kürt var mı?" Resmiyette olmadığından emin olan Nasır, "O zaman neden şikayetçi oluyorsunuz?" diye cevap verir.

** Kürt liderler öylesine hoş karşılanmayan adamlardı ki ABD'nin diplomatik olarak en çok hassas olan elçiliklerinden bazıları bile, Iraklı Kürtlerle diğer muhalefet güçlerinin ofis açtıkları Şam gibi, onlarla ilgilenmeyi reddettiler. NEA yetkilileri bu "temas yok" politikasının varolmadığını ısrarla belirttiler. Fakat aslında onların görüşme taleplerini vaka temelinde ele almaya çalışmaları aynı şeye çıkıyordu. Paris'ten geçen Kürt liderler, Washington'da davalarını anlatmak için ABD vizesi almak şöyle dursun, ABD elçiliğinin kapısına ayak basmak için yazar kategorisine sokulmuşlardı.

çağı herşeyin yanına kâr kalacağına inanmasına katkıda bulundu -on dört ay sonraki Kuveyt istilası ve işgali de dahil.

Türk şikayeti, Dışişleri Bakanlığında şüphesiz ele alındı. Bir Amerikalı diplomatın sonradan dediği gibi Kürtlerle resmi temasa geçmek her zaman sakıncalıydı, ve şimdi şartlar radikal bir şekilde değişmiş olsa da hiç kimse öyle bir girişimde bulunmayı aklından geçirmiyordu. Dışişleri bakanlığının tavrı, Kuveyt krizi sırasında Londra'daki Kürtler ile diğer istihbarat kaynaklarını o derece şaşırtmıştı ki onlar 1988 tarihli başkanlığın idari emrinin Irak muhalefetiyle ilgilenmek üzere istihbarat ajanlarının tek Amerikan resmi yetkilileri olarak yetkilendirildiği yolundaki söylentilere inanmışlardı.

1990 Ağustosunda Suudi Arabistan kendi topraklarında ABD kuvvetlerinin varlığını kabul ettiğinde Özal'ın kışkırtmasıyla Türkiye Amerika'nın yönlendirdiği Saddam Hüseyin karşıtı koalisyon katılan ilk bölge devleti oldu. Ve çok önemli bir karar, Türkiye'den Akdeniz'e ham petrol taşıyan dev petrol boru hattını aniden kapattı. Türkiye'nin her hasılsa en sonunda BM'nin Irak'a karşı ekonomik yaptırımlarına uymaya zorlanacağı gerçeğine rağmen, onun zamanlaması Washington'un koalisyon oluşturma çabalarına katkıda bulundu. Özal, NATO hava savunma birliklerinin Türkiye'ye gönderilmesinde ısrar etti. Sovyetler Birliği'ne karşı olan ordu birliklerini Irak sınırına kaydırды ve ABD hava kuvvetleri uçaklarının Irak'a karşı bombalama uçuşları için Incirlik'i kullanmalarına izin verdi. Hatta kara savaşında rol almaları için Türk birliklerinin Suudi Arabistan'a bile gönderilmesi taraftarıydı, ama tam yetkili olan Türk Genel Kurmay Başkanı tarafından durduruldu. Böylece kasti bir şekilde eski Osmanlı İmparatorluğunun eski Arap eyaletlerine karışmayı reddeden dokunulamaz Türk askeri ve sivil kuruluşlarını hiçe saydı. Atatürk'ün Orta Doğu'daki resmi tarafsızlık emri de tarihin çöp tenekesine gitti: "Yurtta sulh, cihanda sulh." Bu, çoğu Türkün kaba bir ifadeye -"Arap saçı"- dönüştürdükleri bir düşünceydi ve güneyli komşularının karmaşık işlerinden uzak durmayı ifade eden, onları hakir gören bir ifadeydi.

Ama Washington Türkiye'yi kızdırmak korkusuyla Irak Kürtleriyle her türlü temastan kaçınmaya yönelirken, Özal'ın kendisi onlarla ilişki kurma üzerinde düşünüp taşınıyordu. Batılı hükümetler hiçbir zaman koalisyonun menfaati için Atatürk'ün kutsal emirlerini ihlal eden aynı Özal'ın Kürtlerle temasa geçme tabularını kırabileceğini düşünmüyorlardı. Fakat o tam olarak bunu yaptı.

Özal mantıklı değilse, hiçbir şey değildi. Kuveyt krizinin hemen başında açıkça Saddam Hüseyin'in devrilmesi gerektiğini söyledi. Irak muhalefetiyle bağları olmayan tek Irak komşusu olarak Türkiye Washington'un soğuk ve tepeden gören yaklaşımını taklit etmeyi ve Irak politikaları hakkında bilgisiz kalmayı kabul edemezdi: Saddam Hüseyin'siz bir Irak çok fazla fırsat ortaya çıkarırdı. Apaçık sonuç da 206 millik sınırı her kim kontrol ediyorsa Türkiye'nin onunla iyi ilişkilere sahip olmasının ülke çıkarlarına en iyi hizmet edeceğiydi: Bu büyük ihtimalle Iraklı Kürtler özellikle de Mesud Barzani ve onun Kürdistan Demokratik Partisi'ydi. Bu da Irak Kürt liderleriyle görüşmek anlamına geliyordu.

1991 Ocakının sonunda tesadüfen Özal'ın tabu kırıcı kararına tanık oldum. Özal her bir gazeteciyle çeyrek saatlik röportaj yapmakla ün salmıştı. Bu montaj hattı tekniği onun tüm konuşmayı yapmasını ve Türk basınını memnun eden başkan taraftarı cephe üretmekten ziyade tam bilginin ortaya çıkmasını engelliyordu. Gene böyle moral bozucu kısa bir görüşme sırasında bir soru sormayı başardım: Özal'a neden Türkiye'nin Kuzey Irak'ta bağımsız bir Kürt devletinin kurulmasına tahammül etmeyeceğini ısrarla söylediğini sordum. Şam'dan henüz dönmüştüm, ki orada Talabani ve Barzani böyle bir niyetleri olduğunu şiddetle reddettiler ve umdukları en iyi çözümün demokratik bir Irak içinde bir otonomi olduğunda ısrar ettiler. Eğer Iraklı Kürtler Saddam sonrası Bağdat merkezi hükümetine otonomilerini kabul ettirseler bir güçlüğü aşip ve etkili bir şekilde sınırlara damgalarını basmaları halinde böyle bir sonuca neden karşı çıkacağını sordum. Özal bana muğlak ifadelerle Irak Kürtleriyle bir federasyondan bahsetti, fakat ba-

na tahsis edilen zaman hemen bitti ve hayal kırıklığına uğramış bir şekilde ayrıldım.

Ertesi gün Özal'ın sözcüsü ve Dışişleri Bakanlığı eski basın sözcüsü Kaya Toperi beni buldu ve bir muhabirin arzu edebileceği en güzel iltifatları sundu. "Sorularınız Cumhurbaşkanının cevaplarından daha ilginçti" diye söyledi. "Iraklı Kürtlerle konuşmamız gerektiğini düşünüyor musunuz?" Bir diplomat değil bir muhabir olduğumu söyleyerek itiraz ettim. Ben de Toperi gibi rasyonel eski bir arkadaşın bile yabancı muhabirlerin gerçek iş verenleri hakkında yerleşik Orta Doğu şüphelerinden muaf olmadığının çok iyi farkındaydım. Tarafsız bir şekilde böylesi bir görüşmenin çok zarar vermemesi, aksine biraz iyilikte bulunması gerektiğini önerdim. Avrupa'ya döndüğümde Tahran'a gitmek için uçak değiştirdiğim süre zarfında Londra'daki bir Iraklı Kürt temsilcisinin telesekreterine Toperi'nin sözlerini içeren bir mesaj bıraktım. Barzani'nin bir hafta sonra Rayan'daki dağlarda beni kabul etmesinin asıl sebebi partisinin babasının 1961'deki ayaklanmasından bu yana Irak-Türkiye sınırını problemlerden arındıran sicilini tekrar etmekte.

Özal'ın Barzani'nin *The Washington Post*'ta yayımlanan kesilmiş sözlerini okuduktan sonra harekete geçtiği tartışılabilir. (Hatta Özal'ın Kürtlerle yaptığı bir görüşmenin 11 Martta açığa çıkarılmasından hemen sonra gerçekleri çarpıtmakla kötü nam salmış Türk gazeteleri CIA'le bağlantıları olan Amerikalı bir gazetecinin bu işte büyük rol aldığını öne sürdüler. Bereket versin ki benim ismim anılmıyordu). Fakat on beş gün sonra, kara savaşıdan bir haftadan fazla bir süre sonra, Özal başka iki gazeteciyle Iraklı Kürt liderleri gizlice Ankara'yı ziyaret etmeye davet eden bir olaylar trenini harekete geçirdi. Özal görüşmeye çok iyi hazırlanmıştı. Iraklı Kürtlerin Ankara'ya varmalarından çok önce Dışişleri Bakanlığı ile Toperi'ye devlet arşivlerinden tüm ilgili dökümanları arayıp çıkarmaları emrini vermişti. "Roman, Osmanlı arşivleri, Cemiyet-i Akvam tartışmaları, Lozan Antlaşması materyallerinden üç yüzden dört yüze kadar sayfa okudum" diye söyledi sonradan. Bu so-

nuncusu (Lozan), Atatürk'ün dikte etmesiyle Kürtlerden hiç bahsetmemiş ve onları uzun resmi belirsizlik durumlarına itmiştir.

Muhabirlerden biri 1970'li yıllarda Beyrut'ta bulunduğundan Arap dünyasında da iyi bilinen bir Türk olan Cengiz Çandar idi. Kuveyt'in işgalinden hemen sonra daha önce birbirlerini tanımayan Özal ve Çandar sıklıkla buluşmaya başladılar. Cumhurbaşkanı, Çandar'a kendisinin "henüz onlar hakkında düşünmediği şeyler" yazdığı itirafında bulundu. Açık olarak her ikisi de kutsal ama kemikleşmiş Atatürk mirasının ağırlığının kaldırılması, Türkiye'nin kendi Kürt sorununun çözülmesi ve Arap komşularıyla olan durgun ilişkilerinin yeniden gözden geçirilmesine olan ihtiyaç konusunda hemfikirdiler.

Çandar ayrıca Saddam Hüseyin'in Bağdat'taki muhtemel haleflerinin ne tür kazançları olabileceğini de gözlemliyordu ve bu da Irak Kürtleriyle görüşmek anlamına geliyordu. Daha çok, Özal Dışişleri Bakanlığının Atatürk dogmasına olan saf bağlılığına güvenmediği için Çandar Londra'daki Iraklı Kürtleri, geleceği tartışmak üzere Ankara'ya gelmeye çağırarak onun hayır duasını aldı. Ve muhabirlik oyunundaki bu en eski dolap dönmeye başladı. Çandar Londra'da kimseyi tanımıyordu ama 16 Şubatta bir toplantı sırasında Irak muhalefet lideri, sürgün edilmiş bir Şii banker ve General Mustafa Barzani'ye silah almada yardım ettiği 1970'lerden beri Kürtler'in gerçek bir dostu, Ahmet Çelebi ile konuştu.

Çandar, Özal'dan bahsettiğinde Çelebi Londra'da bulunan Talabani'ye telefon açtı. Ertesi gün Çandar, Talabani ve Barzani'nin Londra temsilcisi Muhsin Dizai ile görüştü. Talabani'nin önceki Ağustostaki hayal kırıklığına uğraticı Washington ziyaretinden beri Kürt liderler Türklerin onlara karşı muhalefetinden o kadar eminlerdi ki Özal'a yaklaşma önerilerini hiç önemsemediler. Fakat tam da kara savaşı başlamak üzereyken Talabani ve Dizai şimdi Türkiye'ye ziyarette bulunmaya ilgi duyuyor sinyali verdiler.

Bu değişiklik bir sürpriz olmadı. Kamran Karadagi, Suudi-lerin sahibi olduğu Londra'daki *El-Hayat* gazetesinin yabancı

editörü ve Iraklı bir Kürt, İstanbul'dan Talabani'ye telefon etmeden önceki gece Özal'la doksan dakikalık olağanüstü bir görüşme gerçekleştirmişti.

Onu hayrete düşüren Özal'ın soru yağmuruna tutması, sabırla dinlemesi, Irak Kürtleri, liderleri ve o anda çizilen bir Kürdistan haritası üzerinde kimin nerede olduğu hakkında Karadagi'nin ilk elden detaylı bilgilerinden faydalanması oldu. Özal, Iraklı Kürtlerin kendi dillerini kullanmalarına izin verildiğini, Kürtçe yayın yaptıklarını ve kendilerine ait bir üniversiteleri olduğunu duyunca şaşkınlığını ifade etti.

Özal Karadagi'ye "Lütfen, lütfen, lütfen Iraklı Kürtlere bana güvenmek zorunda olduklarını söyle" dedi. Ve Türkiye'nin Iraklı Kürtlerin hamisi olabileceğini öne sürdü. Özal ayrıca büyükannesinin de Kürt olduğunu ağzından kaçırdı ve 1980-83 askeri rejiminden devraldığı ve Kürt dilinin kullanılmasını yasaklayan Türkiye'nin "çok kötü kanunlarını" yakında kaldırmayı planladığını söyledi. Özal Iraklı Kürtlerin Kürdistan İşçi Partisi (PKK)'nin asi Türkiyeli Kürtleriyle olan ilişkilerini sorduğunda Karadagi kendi inisiyatifiyle hareket ederek cevap verdi: "Sayın Cumhurbaşkanı neden Pêşmerge liderleriyle görüşmüyorsunuz? Onların sizinle doğrudan görüşmek istediklerinden eminim."

Özal hiçbirşey söylemedi ama Çandar'ın inisiyatifiyle kafasında soru işareti olmadan not tutan Toperi'ye manalı baktı. Kürtlerle ilgili görüşmenin ilginç olmayan kısımları dışındakilerin hepsi gizli tutuldu. Karadagi daha önce ekimde bir kez daha Özal'la görüşmüştü ve o zaman Kürt liderlerin Türklere yaklaşımlarını tavsiye etmişti, ama Türkiye'nin amansız bir düşman olduğuna kani olan Kürt liderler hiçbir şey yapmamışlardı.

Bu ikinci görüşme sona erdiğinde Karadagi direkt olarak oteline geri döndü ve Londra'daki Talabani'ye telefon etti. "Özal'dan sizinle temasa geçmesini istedim. Onaylıyor musunuz?" Talabani kabul etti aslında. O, Karadagi'den Özal'a kendisi ve Barzani'nin (veya gerçekleştiği şekilde Barzani'nin güvenilen adamı Muhsin Dizai) hükümetle resmi olarak görüşmek istediklerini söylemesini istedi. Ertesi sabah erkenden

Karadagi Londra'ya uçmadan önce bu mesajı Toperi'ye aktarmak için telefon açtı, ama Toperi dışardaydı. Ve Kürtlerin bir Türk hükümetiyle yetmiş yıl boyunca ilk resmi yazılı komünikasyonları basitçe Karadagi'nin Toperi'ye üzerinde "özel ve gizli" ibaresi bulunan bir zarf içinde bıraktığı İngilizce kısa nottan ibaretti.

Bir hafta içinde, Toperi Karadagi'ye Türk hükümetinin Iraklı Kürtlerle, muhtemelen Londra ya da Stockholm ama herhalükarda Özal'ın Moskava'ya 11 Martta yapacağı ziyaretten önce görüşmek istediğini teyit etti. Her iki taraf en sonunda Martın 8 ve 9'unda Ankara'da görüşme kararına vardı. Iraklı Kürtlerin Washington'a geçiş için Özal'ın yardımını sağlamak için ani bir görüşme talebinde bulunmaları gerekiyordu. Çünkü uluslararası camianın kabulü için Amerikan onayı gerekliydi. Daha hızlı hareket etselerdi başkaldırının başladığı 5 Marttan önce görüşebilirlerdi ve sonraki yanlış anlaşılma ve çileler atlatılabilirdi. Onun yerine Talabani önce Washington'a gitti, orda Amerikalıları yasağı kaldırmaya ve böylece Ankara'yla temas kurmaya ikna etmeyi umuyordu. Tahmin edilebildiği gibi o bir kez daha hiçe sayıldı.

Ve yine tahmin edilebildiği gibi Kürtler bir kez daha sopanın yanlış ucunu tutmuşlardı. Kürt liderler Kürdistan'daki ayaklanmalarını, Şubatın sonlarına doğru kara savaşı hâlâ devam ediyorken başlatınaydı düşünmüyorlardı. Halbuki böylesi cüretkar bir yaklaşım, Amerikalı bir emekli diplomatın tahmin ettiği gibi, onların lehine işleyebilirdi. "Irak kuvvetleri, Kürtlere karşı açık alanda harekete geçecekti ve bu da Schwarzkopf'a göre alay konusu olabilecek bir durumdu" diye tahmin etti. "Onun daha üst karargahların onayını almaya ihtiyacı olmayacaktı; ABD Hava Kuvveti dünden razıydı ve görevini yapmaktan memnun olacaktı. Bunların hepsi farkedilebilirdi, eğer Kürtler nasıl çalıştığımızı bilselerdi" diye söyledi. Amerikalıların Kürtlerle ilgilenmeyi reddetmelerinin sebebi şüphesiz bu tür bir sonuca meydan vermemek içindi. Bu şekilde, Irak'ta dramatik değişiklikler meydana getirme potansiyeli ortadan kalkıyordu.

Böyle dramatik olayların yokluğunda bir son dakika alarmına rağmen Bush yönetimi günün şartlarına uymayan katiiyetlerine bağlı kaldı. Ankara'daki havayı sezen büyükelçi Abramowitz, Dışişlerine telgraf çekerek Iraklı Kürtlerle konuşmak için zamanın geldiğini önerdi, özellikle de eğer Kürtler kapsamlı bir muhalefet delegasyonunun parçası olacaklarsa ve şüphesiz bu durumdan önce Türkiye haberdar edilecekti. Onun Dışişleri Bakanlığından muhatapları güldüler ve bana "neler olduğunu sordular" diye hatırlattı sonradan, o geçmişte Türkiye'yi kızdırmak korkusuyla bu tür temaslara şiddetle karşı çıktığını belirtti: Bu hassasiyet noksanlığı Washington'un baş gösteren krize karşı işi ağırdan alan yaklaşımına daha çok katkıda bulunan bir faktördü.

Ne Türkler ne de Iraklı Kürtler, 9 ve 10 Martta Ankara'da Talabani ve Dızai Dışişleri Bakanlığı müsteşarı Tungay Uzçeri tarafından Türkiye'nin istihbarat örgütü MIT'e ait olan bir misafir evinde kabul edildiğinde ayaklanmanın çökmek üzere olduğunu sezinlemişlerdi. Büyük coşku ile Pêşmergelerin Irak'taki son kazanımlarını sayan, Türkiye ile gelecekteki işbirliğinin nasıl işleyeceğini ortaya koyan ve insani yardım ile silah talebinde bulunan Kürt liderleri dinlediğinde Uzçeri "onlardaki fırsatçılığı" farkettil. Ayrıca uluslararası toplumda özellikle de ABD'nin yasağı iptal etmesi ve onlarla ilgilenmesinde ikna edilmesi konularında Türkiye'den yardım talebinde bulundular. Atatürk'ün antik tabularını kırmak işe yarıyor gibi görünüyordu, şimdi Soğuk Savaş son buldu ve Türkler Ermenistan'daki diğer eski düşmanlarıyla konuşuyorlardı. Uzçeri, Özal'ın Dışişleri Bakanlığındaki geniş ölçüde ikna olmamış eski kafalı diplomat arkadaşlarına olan tavsiyesine katılıyordu: "Herkesin herkesle konuştuğu bir zamanda kozalarınızdan çıkmanız gerekiyor."

Uzçeri'nin Kürtlerle olan ilk görüşmesinden sonra Özal tartışmalı olmayan maddeleri anlatmak için Genel Kurmay başkanı ve kabineyi toplantıya çağırdı. O, ilk önce diğerlerinin konuşmasını sağladı. Böylece onların bu girişime olan tasviplerini sağladı ve Türkiye'nin Bulgaristan ve Kıbrıs'taki Türk

azınlığı korumakta olduğu gibi kendi Kürtlerinin Irak'ta tehdit altında yaşayan akrabalarını korumakta da meşru çıkarının bulunduğunu öne sürerek aşırı milliyetçilerin eleştiri silahlarını ellerinden aldı. Yine de Özal kamuoyuna ne yaptığını açıkladığında Türk kurumları ve basını dehşete kapıldı. Buna rağmen birkaç hafta içinde Özal açıkça Kürt liderleri kabul ediyordu ve aslında diğer Türk hükümet ve muhalefet politikacıları da. Özal ayrıca Bush yönetimine hemen Kürtlerle görüşmesini tavsiye ederek sözüne bağlı kaldı.

Tüm ileri görüşlülüğüne rağmen Abramowitz bile Özal'ın hızlı temposunu tam olarak farkedemedi. Özal'ın onu önceden durumdan haberdar etmemesine sinir olan Abramowitz, Talabani ve Dizai ile olan görüşmeyi bir Türk gazetesinden öğrendi. Tüm niyet ve amaçlara rağmen Dışişleri Bakanlığı daha az umursayamadı. Tepkisi, Pentagon'un Kürtlerin savaş boyunca sağladığı taktik askeri istihbarata olan ilgisizliğine paraleldi. Sonuç olarak, Kürtler bu yeni bilgiyi Michigan'daki Amerikalı bir Kürt dışçıye gönderdiler, o da bunu Senato'daki Peter Galbraith'e o da Pentagon'u bundan haberdar etti.

* * *

Kuveyt'teki savaşın ani olarak son bulduğu gün, 28 Şubat'ta, Amerikan yetkilileri Washington'da bulunan bir Kürt liderler delegasyonunu kabul etmeyi reddetti. Rhode Adası Demokrati ve Senato'nun Dış ilişkiler Komitesi'nin o zamanki başkanı Senatör Claborne Pell tarafından davet edilen muhalif liderler, resmi ve gayri resmi görüşmelerde Irak'taki anti-Saddam ve Amerikan yandaşı duyarlılığa vurgu yaparak olması yakın bir toplu ayaklanma olasılığını ayrıntılarıyla açıkladılar. Yönetimdeki üst kademe yetkililerinden hiçbiri dinlemek istemedi. Hatta insani işlerden sorumlu Dışişleri Bakan yardımcısı Richard Schifter bile önceden ayarlanan bir görüşmeden son dakikada vazgeçti. Üç Kürt delegesi randevuları için Dışişleri Bakanlığı lobisinde göründüklerinde onları Kürtlerin alışkın olduğu Amerika'nın diplomatik saygısızlık standartları içinde

bir kahve için, ama binanın dışında buluşmayı öneren alt kademededen bir yetkili karşıladı. Geçmişte NEA yetkilileri, Bağdat'ın insan hakları sicilinin onlarla istişareye imkan sağladığını Schifter ekibine hile ile kabul ettirilmesine izin vermişti. Hor görmenin mesajı daha açık olamazdı.

Yürütme organı içinde sadece Pentagon'da bir politika planlama görevlisi olan Zalway Khaledzeh statukoya karşı çıktı. Muhaliflerin Washington ziyareti sırasında adamlarından biri Kürtlerle Brookings Institution'da görüştü ve çekingenlikle onlarla bir buluşmayı ayarladı. NEA'nın onayının gerektiğini hatırlatarak sırf isteğini reddettirmek için NEA'den yetki istedi. "Kuveyt kurtarılmadan önce böylesi bir politikanın gerekçeleri her ne olursa olsun, savaştan sonra sınırlamaların uygulamaya devam edeceğine inanamadım" dedi. "Tam bir şoktaydım."

Güney'de ve Kürdistan'da sadece günler sonra ayaklanmalar başladığında böylesi siyasi miyopluğun sonuçları belirmeye başladı. Ulusal Güvenlik Konseyi'nin bir üyesi 1 Martta "Bizim politikamız Saddam Hüseyin'den kurtulmaktır, onun rejiminden değil" dedi. Bu, görünüşe göre Washington'un Irak'taki oyununun toplamıydı. Bu politika, tahmin edilebilir gelecekte Saddam Hüseyin ve rejimiyle ilgili Iraklılar ile uluslararası topluluğa çok ağır görevler yüklüyordu. Ve Dışişleri Bakanlığının açık reddi Milli Güvenlik Konseyi'nin destekliyor görüldüğü askeri rejimin kurulması hevesinin kırılmasına katkıda bulundu. Saddam Hüseyin'e karşı harekete geçmeye özendirilen Iraklı askeri liderler Washington'un ne istediği hakkında gerçek bir bilgiye sahip değillerdi. Bu totaliter rejimlerin sınıksız kapalı doğalarının gereğidir: Potansiyel askeri mahalliflerin Washington'daki anti-Irak koalisyonu liderlerinden bir açık destek sinyali almaya ihtiyaçları vardı. Ayaklanma yayılmaya başladığında muhalefete sondaj yapan Iraklı askeri figürler Washington'un açık ilgi eksikliği belli olduğunda bunun akıl kârı olmadığını düşünerek bundan vazgeçtiler.

Irak muhalefetiyle ilgilenmeyi reddetme, Amerikalıların önceden görmek istemedikleri daha korkutucu pratik problem-

ler çağlayanını oluşturdu. Bir ay kadar uzaktan seyrettiler, sanki Irak'taki olaylar kendilerini ilgilendirmiyordu ya da ilgilendirmeyecekti. Ne zamanki, sadece Nisan ayında Kürtler yüzler halinde dağlarda ölmeye başladı, o zaman alarm duyuldu. Çağdaş tarihin en hızlı büyüyen mülteci krizi onları hazırlıksız yakalamıştı. Nisanın ilk günlerinde "Washington tam bir şaşkınlık içindeydi" diyor Frederick Cuny. "Dışişleri Bakanlığındaki hiç kimse ne yapacağını bilmiyordu ve herkes sorumluluğu başkalarının üstüne atıyordu."

Cuny şaşırmamıştı. Yenilikçi ve küstah yöntemleri yıllarca ak saçlı bürokratları korkutmuş Texas'tan serbest çalışan bir felaket uzmanı olarak, o Aralık ayında Dışişleri Bakanlığı mülteci işleri bürosu için olası senaryoyu gözler önüne sermişti: Büyük ve spontane bir Kürt ayaklanması büyük bir Kürt yenilgisi ve büyük bir Kürt kitlesel göçü. O zamanlar sürgündeki Kuveyt hükümetine Kuveyt'in kurtarılmasından sonra ne yapması -ve özellikle de ne yapmaması- hakkında tavsiyede bulunuyordu. Dışişleri Bakanlığı bürokratları tahminlerini dinlediler, ama harekete geçmediler: Kürtler gibi bir etnik grup için olasılık planlamak onlara göre isyanı ve Irak'ın bölünmesini desteklemek olarak anlaşılabilirdi. Kuveyt görevini üstlenmeden çok önce Cuny küçük görülmüştü ve toplumdaki nüfuzlu kurumlar tarafından sistematik bir şekilde hor görülen felaket senaryolarının gerçekleşmesini beklerken iyi bir yaşantı sürdürüyordu.

Yine de bürokratlar Kürdistan ve Irak'ın Şii güneyindeki ayaklanmanın kapsamı ve hızına gerçekten de şaşakalmışlardı. (ki Güneyde Irak ordu birlikleri isyanı bastırmak için hareket ettiğinde ABD kuvvetleri gerçekten de seyirci kaldılar.) Dışişleri Bakanlığı 50 bin-100 bin Iraklı mülteciden daha fazlasını beklemiyordu ve kendi itirafıyla kocaman bir göç dalgası şöyle dursun yaygın bir arbede bile ummamıştı. Sürpriz olmayan bir şekilde muhalefetle konuşma yasakları da gözönünde tutulursa yönetim planlamacıları, sonraki görüşmelerde yanlış varsayımlarını dayandırdıkları bilginin ne kadar belirsiz olduğuna işaret ettiler.

Üniversiteden bir akademisyen, 1975'te İran'a olan kitlesel göçe çok az şehirlinin katıldığını hatırlatarak ve açıkçası Saddam Hüseyin'i takip eden Kürt kırsal toplumunun sistematik yıkımını unutarak "Şehir sakinlerinin kitlesel göçe katılmalarına şaşırdık" dedi. Herhalükarda şehirde de yaşasa ya da daha kolay gizlenmeleri için ana yollar üzerinde inşa edilen kötü malzemeli konutlarda ikamet etmeye de zorlansalar tüm Kürtler kentliydi. Ve tüm Kürtler Saddam Hüseyin'in kimyasal silahlarla intikam alacağından korkuyordu. 1988'de tam da bunu yapmıştı. Bir Dışişleri Bakanlığı yetkilisi samimi bir şekilde "Gerçekten de bilemedik" itirafında bulundu.

1980'lerde olduğu gibi yine çaresizlik, çok büyük baskılara uğramış bir yönetimi endişelerinden kurtulmaya ve isteksizce Cuny'i Kürtlerin karışık durumuyla ilgilenmek üzere görevlendirmeye zorladı. Nisanın ortasında Kürdistan'a inen Cuny'i bile Amerikalı sivil ve askeri yetkililerin görgüsüz cehaletleri şoke etmişti. Cuny "hiç kimsenin kimle konuşacağına dair bir fikri yoktu ve hatta hiç kimse Kürtlerin kim olduklarını bile bilmiyordu" diye hatırlattı.

Tümgeneral Jay M. Garner Irak'taki koalisyon kuvvetlerinin kumandasını üstlenmek için vardığında ve brifing istediğinde hiç kimse onun Kürt milli hareketi liderleri, organizasyonu ve talepleri hakkındaki sorularına cevap veremedi. "Brifing kitabı bir komediydi, parti liderleri ve onların yakın ilişkileri karıştırılmıştı ve iki ay sonra da hâlâ düzeltilmemişti" diye hatırlattı Cuny. Bir bakıma Cumhuriyetçiler sadece kendilerini suçlayabilirlerdi: Reagan yönetimi Kürdistan gibi sapa yerler üzerine uzman kişileri işten çıkarmıştı. İngiliz hükümetinin Irak muhalefetiyle olan ilişkileri sayesinde Kraliyet Deniz Kuvvetleri Pêşmerge ve Kürtlerin aşiret yapıları ile gelenekleri hakkında derin bilgisi olan bir üst düzey yetkili ile Arapça konuşan subaylar yolladı. Hollanda gemilerine yıllardır Hollanda'da sığınma hakkı tanınan genç Kürtler eşlik ediyordu ve şimdi Hollanda üniforması altında rehber ve tercüman olarak hizmet veriyorlardı.

Politik olarak yönetimin Orta Doğu hakkındaki rahat varsa-

yımları kısmen Washington'daki belirsiz sinyaller nedeniyle çarpıtıldı. Örneğin, Suudi krallığı alenen demokrasi ve Şii devrimi hakkındaki geleneksel korkularını önemsemediklerine dair resmi teklifte bulundu. Irak muhalefetindeki anahtar dini elementler, başta da Dawa, Doğu vilayeti petrol yatakları üzerine sorun oluşturan projeler sahibi olmadıkları güvencesi vermişlerdi. Bir senato raporuna göre ayaklanma sırasında Suudi yetkililer, ABD ve Suudi Arabistan'ın birlikte Şii ve Kürt isyancılara askeri yardımda bulunmalarını önerdi. Bu senato raporu, Ocakta çarpışmalar başlamadan hemen önce Iraklı muhalefete yardımı öngören ve başkanlık istihbarat "bulguları" ile ilgili bir öneriydi.

Yönetim iddialarından vazgeçti. Bu sefer Suudi ve Kuveytli-ler oyunun ustalarıydı ve en sonunda bölgesel istikrarsızlığın sadece Irak'ın değil aynı zamanda İran, Suriye ve Türkiye'nin de kaderi olacağı korkusuna kapıldılar" dedi deneyimli bir istihbarat yetkilisi. "Bu yüzden devam etmemeyi tercih ettiler." Suudilerin Washington'un niyetinin ne olduğunu kendi kendilerine sormuş olmaları gerekirdi, çünkü Martin sonuna doğru yönetim hâlâ askeri yardım önerisine cevap vermemişti. Ama Martin üçüncü haftasında Suudiler, Barzani'nin önemli bir yardımcısı, Hoşyar Zibari'yi Riyad'a davet ettiler ve tamamen gelişmiş bir işbirliği önerisinde bulundular. Sonra Brent Scowcroft ve onun Orta Doğu uzmanı Richard Haass beklenmedik bir şekilde Washington'dan gizli bir misyonla geldiler. Suudiler vaziyeti anlamışlardı, Kürtler de. Scowcroft ve Haass'ın ayrılmalarından sonra, daha fazla beklemesi için bir sebep olmadığı söylenerek Zibari'ye ani olarak Londra'ya dönüş bileti verildi.

Bush'un 26 Mart'ta yedi kıdemli danışmanla görüşmesinden hemen sonra Orta Doğu'ya gönderilen Scowcroft'un misyonu Kürt ayaklanmasının korkunç sonunu belirledi. Herkes, Kürt isyancıları vurmak için savaş helikopterlerini kullanmaması uyarılarına Irak'ın karşı koyduğunu itiraf ediyordu, ama onları durdurmak için hiçbir şey yapılmaması kararı alındı. Kısmen de koalisyonun kayıtsızlığı yüzünden Güney'deki ayak-

lanma çoktan ezilmişti. Cumhuriyet muhafızları, helikopterler, düzenli ordu güçleri ve Tahran karşıtı Halkın Mücahitleri'ndeki Saddam Hüseyin'in İranlı vassallarının birlikte Kerkük'e yüklenmeleriyle bu yavaş karar alma sonunda belirginleşti. Kürtlerin etkili çok az anti-tank ve uçaksavar silahları vardı, ama yeterli komuta ve kontrolleri yoktu. (Kendi kuvvetlerine yeterli ölçüde hakim olmak için kullanılan askeri jargon) Bu şartlarda savaş araçlarını vurma yönündeki Kürtlerin kulak tırmalayıcı isteklerini tatmin etmenin "boş sembolizm" olacağını ve Birleşik Devletler ile ortaklarını sonu olmayan bir taahhüdün içine çekebileceğini öne sürdü, Yönetim sözcüsü. "Biz asla bu insanlara vaatte bulunmadık" dedi bir yetkili çok önemli bir görüşmeden sonra yine kasti olarak Bush'un kendi ricasını ve bunun açık belirtilerini görmezden gelerek. "Koalisyonun daha fazla askeri operasyonlarda çıkarı yoktur." Şüphesiz koalisyonun hiçbir şey yapmadan durması ne kadar uzun sürerse, Kürtlerin bu kötü sona mahkum edildikleri ve müdahalenin kaçınılmaz olanı erteleyeceği iddialarını o derece haklı çıkarıyordu. Sonraki günler ve haftalarda yönetim Irak ordusu kalıntılarının güneydeki ve kuzeydeki isyanları paramparça etmesine izin veren hesaplı kararını ortaya koyan bir dizi kamuoyu bildirisi yayımladı. Kendi itirafına göre, ilk taktik hata bozguna uğramış Irak ordusu için ateşkes şartlarının ileri sürüldüğü 3 Marttaki Safwan'daki toplantı sırasında General Schwarzkopf'undu. Korgeneral Sultan Haşim Ahmed'in isteğini kabul etti: Sabit kanatlı savaş uçakları üzerindeki koalisyonun "uçarsanız ölürsünüz" yasağından helikopterlerin muaf tutulmasına izin verdi. Çok geçmeden "oruspu çocuğu" Ahmed'in onu zor duruma düşürdüğüünün farkına vardı. Savaştan harap olmuş ülkenin her tarafına görevlileri taşımak yerine Ahmed'in söylediği gibi helikopterler isyanları bastırmakta kullanıldı. Tam iki hafta sonra Baker, Irak silahlı kuvvetleri o kadar darmadağın bir durumda ki "Bağdat'a girebileceğimizi söyleyebilirim" demesine rağmen ne kendi, ne Schwarzkopf ne de bir başkası Irak hükümetine helikopterlerini indirmesi talimatı vermedi. Aslında Schwarzkopf sorum-

luluğu devretmişti. O zaman -o zamandan kasti helikopterlerin farklı amaçlar için kullanıldığını farkettiği an- Irak'ın içişlerine ABD'nin ne ölçüde karışmak istediğine karar vermek Beyaz Saray'a kalmıştı.

Washington'da neredeyse her yeni gün, bazen öfkeli kamuoyu baskısı altında doğrulanan ama her geçen gün daha fazla sayfada işlenen bir ihanet belirsizliği iması getirdi. 9 Martta Baker, Irak hükümetini asilere karşı kimyasal silah kullanmaması konusunda uyardı; ertesi gün bir Pentagon generali koalisyonun Bağdat'ın 130 uçaktan daha azını kullanmasına sınırlama getirmeyeceği tahmininde bulundu, ki bu uçaklar yok olmaktan kurtulmak için İran'a sığınmışlardı ve Tahran tahmin edilmeyen bir şekilde geri vermişti. Yüksek rütbeli bir Amerikalı yetkili tarih boyunca tüm bürokrasilerin sevgili eski kestanelerine başvurdu. "Evcilleştirilmiş bir Saddam Hüseyin'le ilgilenmek bilinmeyen birisiyle ilgilenmekten çok daha kolaydır."

Fakat büyüyen kamuoyu protestosu o boyutlara vardı ki 13 Martta Ottawa'daki bir basın toplantısında Bush "Irak içindeki çarpışmalarda helikopterler kullanılmamalı" ve helikopterlerin isyancılara karşı kullanılmasının Bağdat'la olan Koalisyon antlaşmasını ihlal ettiğini söyledi. 17 Martta yine Safwan'da Iraklı meslektaşlarıyla görüşen koalisyon heyeti, helikopterlerin kullanılmaya devam edilmesinin "koalisyon kuvvetlerine karşı bir tehdit olarak görüleceği" uyarısında bulundu. Defalarca tekrar edilen bu uyarılara rağmen, sabit kanatlı uçaklar üzerindeki yasağı çiğneyen iki Irak jetini vuran müttefikler asla tek bir Irak helikopterini bile imha etmediler.

Sonraki birkaç gün içinde Güney Irak'taki Şii direnişinin son grupları da ezildi. Fakat Kürtler, 20 Martta Kerkük'ü zaptettiler. Bu görünüşte Washington'daki dengeleri onların aleyhine çeviren değerli bir zaferdi. 26 Marta doğru yeni çizgi "sadece koalisyon kuvvetlerine karşı bir tehdit oluşturduklarında Irak helikopterlerinin düşürüleceği"di. Beyaz Saray sözücü Marlin Fitzwater, Schwarzkopf'un Safwan'daki düzenlemesinin yazılı birşey içermeyen sözlü bir görüşme olduğunu ileri

sürerek bu ahlaki kayıtsızlığı haklı göstermeye çalıştı. İsminin açıklanmasını istemeyen bir ABD'li yetkili, Washington'daki karar alma mekanizmaları "Saddam Hüseyin'in yaptığını onaylamıyorlar ama onun bu kirli işi yaptığını görmekten hoşnutsuz da değiller" dedi.

Christine Moss Helms, koalisyonun Irak'ta bir iç savaşı teşvik etmekle suçlanacağından o derece korktu ki tüm müttefik kuvvetlerin müdahalede bulunması halinde "Pandora kutusunun açılacağı" uyarısında bulundu. Gerçek isminin saklanması vermiş olduğu sinik sağduyuyla konuşan diğer bir Amerikalı yetkili, "Açıkçası biz iç savaşın bitmesini beklemeyi istedik ki böylece bizim müdahalemiz isyancılara bir yardım etme kararı değil, bir insani yardım kararı olarak görülebilsin" dedi. Kerkük'ün tekrar zaptedilmesinden bir gün sonra ve göç dalgasının devam ettiği bir sırada dokunaklı bir yardım yalvarısıyla Barzani ve Talabani Bush'a "Siz şahsen Irak halkının Saddam Hüseyin'in vahşi diktatörlüğüne karşı çıkmasını istediniz" sonra da "onları Saddam Hüseyin tiranlığının pençesine bıraktınız" dediler.

* * *

Bu karanlık gecede Pêşmergeler liderlerini tarihi bir hezimetin içinde terkederek dağıldılar. Kaçacaklarına çarpışarak ölmeye kararlı olan Barzani ve Talabani ayrı ayrı yerlerini korudular. Bir ara Talabani karısı Hero ve küçük bir taraftar grubu (sadece beş koruma tarafından korunan) kırsal kesime sığınmaları yönündeki yalvarmaları umursamayarak büyük bir inatla Süleymaniye'nin birkaç mil doğusunda tahrip edilmiş bir karargahı mesken tuttular. Onun bu örneği kritik bir geçidindeki Irak saldırılarını başarılı bir şekilde geri püskürtten küçük bir birimini harekete geçirdi.

Daha kuzeyde, aynı şekilde kuvvetleri tarafından terkedilen Barzani, kendi şahsi korumalarından geriye kalanları, ki bunların bir kısmı babasının efsanevi 1947 Mahabad geri çekilmesi ve sonraki on bir yıllık Sovyet sürgünü döneminden kalma

eski gazilerdi, bazen tatlı dille kandırdı bazen de onlara hakaret ederek durdurdu. (Yıllarca Şaklaw ve Selahaddin arasındaki dağ yolu üzerinde kalan Irak zırhlı birliğinin enkazı oradan ilerlemeye çalışan Irak birliklerini durduran bir atağa öncülük eden Mesud'un cesaretini kanıtlıyordu. Paramparça edilmiş zırhlılar korunacak, düzenli bir şekilde tekrar boyanacak ve ilelebet silahların başarısı olarak yad edilecekti. Fakat Derbend Xore'deki enkazların yanından her geçtiğimde daha da azaldıklarını görüyordum. Çünkü vasıtalar kaldırılmıştı ya da basitçe ortadan kaybolmuşlardı. Bu tür yiğitlik örnekleri çok azdı ve çok seyrek görülüyordu.

Başkaldırı sırasında Kerkük Hastanesinin idaresini Sabrahan Giring isimli genç bir Pêşmerge doktor üstlenmişti. Pêşmerge ölüleri hastanenin girişinde odun gibi yığılmıştı ve Irak topçuları onunla görüştüğüm sırada binayı belli aralıklarla top atışına tutuyorlardı. Pencereden baktığımda büyük dehşetle dört tankın hiç uyarı yapmadan hastaneyi kuşattıklarını gördüğüm 28 Mart sabahına kadar hâlâ ordaydı. İçeriye duvarları yıkmak suretiyle top mermisi üstüne top mermesi düştüğünde o ve Pêşmerge korumalar ezilmek üzere olduklarını farkettiler. Onlar kaçtı. Yaralı perşmergeler Giring'e onları yüzüstü bırakmaması için yalvardı. Çok kötü şekilde yaralanmış ve bir bacağı kesilmiş adam kendisini yatağın dışına sürükledi ve onu durdurmak amacıyla pantolonundan kavradı.

"Bana yardım et" dedi adam.

Giring onu kenara itti. "Kendime yardım edemiyorum. Sana nasıl yardım edebilirim?"

O, histerik bir Kürt doktoruna onu aklında tutması için tokat atmıştı ve onlar Bağdat'ın kontrolü sağlamasına sevinen Arap hemşirelerin sevinç çığlıkları arasında kaçtılar. Giring kurtulmak için kaçarken hastane kapısını sıyrıp geçen bir mermi parçası kafasının hemen yanından vınladı.

Giring bu hikayeyi bana Ranya'da anlattı. Şans eseri kabaca bir ay sonra tekrar Irak Kürdistanı'na gizlice girerken onu gördüm. Yüzbinlerce Kürt mültecinin İran'da zaten varolan bir milyon kadarına katılmak için hâlâ beklediği sınırın İran ya-

kasındaki Kürtlerin kötü durumlarını haber yapıyordum. Ama editörüm benden geneli şoke eden Kürtlerin neden Bağdat'la müzakerelere başladıklarını ve özellikle de Talabani'nin neden Saddam Hüseyin'le televizyon ekranlarında kucalaşmayı uygun gördüğünü ortaya çıkarınam için Irak'a geri gitmemi istemişti.

Washington'da bu makul -ve yeteri kadar kolay- bir istek gibi görünebilirdi. Fakat geri gidebileceğimden o kadar emin değildim. Irak'taki Pêşmerge liderlerini gelmeye çalıştığım konusunda bilgilendirmeleri için Avrupa'daki Kürt temsilcileriyle, ki bunlar sinirlendirici bir şekilde Washington'dalardı ve bulunmaları çok zordu, temasa geçmem gerekirdi. Herhalükarda İran sınır muhafızlarının Amerikalı bir muhabir şöyle dursun bir yabancının sınırı geçerek Irak'a girmesine izin vermeyeceklerini biliyordum ve bu sınırı illegal bir şekilde geçme riskini göze alamazdım. Gelecekte İranlı bürokratlarla sorun yaşamamak için İran'dan çıkış damgası almam gerekiyordu. İran vizesini elde etmek çok zordu ve gazetemın kara listeye alınması riskini göze alamazdım.

Asıl problem İran otoritelerinin karadan İran'a girmeyi ve İran'dan ayrılmayı isteyen herkese şüpheli gözle bakmalarıydı. Diğer meslektaşların gibi bana da tam da uçakla indiğimiz gibi yine uçakla Tahran havaalanından ayrılmamız gerektiği söylendi. Ama ben İran-Türkiye sınırını geçmek için izin istedim. Bu şekilde aynı yoldan Irak ve Türkiye sınırlarının buluştuğu kayalık dağlara geri dönebilirdim ve burdan da Barzani, Talabani ve diğer liderleri görmek için yönümü değiştirebileceğimi umuyordum. Normalde kapalı olan sınırı koruyan kuşku dolu Türklerle olan işimi kolaylaştırmakta koalisyonun insani yardımlarının ortaya çıkardığı iyi niyete güveniyordum.

Herşeyden önemlisi, Tahran'dan hava yoluyla Avrupa'ya oradan da tekrar Türkiye üzerinden uzunlamasına Van'a kadar uçmaktan kaçınmak istedim. Çünkü orada bir ay içinde ikinci kez bulunmam en kalın kafalı Türk polis memurunun kafasında bile niyetlerim hakkında alarm çanlarının çalmasına yol açardı. Tahran'da devamlı yaltaklanma günleri sonuç ver-

di: İranlılar Türkiye ile olan kara sınırından ayrılmama izin verdiler. Böylece batıya doğru Urmiye'ye uçtum, Barzani'nin yerel ofisine gittim ve bekledim. Sinir bozucu bir süreden sonra bana kaçakçılığıyla ünlü Türk kenti Yüksekova'daki adamlarının bir listesi ile yardımcı olmaları talimatını içeren bir not verildi. Yüksekova, Şubatın sonuna doğru Pêşmergelere ilk katılma girişiminde başarısız olduğum yendi.

Bu sefer Barzani'nin Yüksekova'daki adamları Türk polisi hesabına çalışıyor görünüyordular. Kesinlikle yardımcı oluyorlardı. Şöyle bir göründüler, mektubu okudular ve tek kelimeyle bir daha görünmemecesine ya da telefonlara çıkınamamacasına ortadan kayboldular. Ertesi gün Türk askeri işgali altındaki çamurlu dağ kenti Hakkari'ye arabayla gittim. Orada isyancı Türkiyeli Kürtlerin tehdidi o boyutlardaydı ki en tekin zamanlarda bile, ki öyle bir zaman değildi, polis, ordu komandoları, özel kuvvetler, jandarmalar ve sivil giyimliler gece ve gündüz devriye geziyorlardı.

Dost Kürtler yüzünden orada tökezledim, iki gün sonra bir şehir malikanesinde bir yetkiliyle çay içiyordum. Barzani'nin Washington'daki bir vekiliyle denizaşırı bir telefon konuşması tertipliyorduk. Barzani adamının bana kefil olmak için kent malikanesinin dışında belirlenen bir yerde özel bir numaradan yetkiliyi tekrar araması bekleniyordu. Karamsardım, kolaylıkla hayal kırıklığına uğratıldığıma ikna olmuştum, ama kendi kendime bir Türk yetkilisine tuhaf isteklerimi açıklamam bile gerçeküstü eğiliminde olur dedim. Herhalükarda hiç seçeneğim yoktu.

Aynı gün öğleden sonra geç saatlerde aynı şehir malikanesindeydim. Çaydan sonra bana yardımcı olunacağı söylendi. Yetkili fikrini değiştirmeden önce aynı akşam tekrar Yüksekova'ya sonra da Şemdinli'ye hatta sınıra daha yakın, benim hakkımda görünüşe bakılırsa herşeyi bilen Barzani hayranlarıyla geceyi geçirdiğim bir yere gittim. Ertesi sabah erkenden çukur ve arabaların tekerlek izleriyle dolu toprak yollardan çok hızlı bir tempoyla, şüphe dolu Türk askeri noktaları ve onların hırlayan zincirli çoban köpeklerini geçtim.

Sınır yakınlarındaki bir mülteci çadır kampında rastgele İngilizce konuşan bir rehber buldum. Sınırdaki Türk muhafızlar gazeteci olduğumdan şüphelendiler elbette, ama ben dilsizleri oynadım ve şanslıydım. İnsani yardım çalışanları, İngiliz Özel Hava Servisi'nin katı teknisyenleri ve uluslararası kuruluşların çalışanlarıyla beraber normalde kapalı olan sınırdan pasapartumda damga olmadan geçen tek yabancı ben değildim. (Bu da ortada içeriye giriş mührü olmadan Türkiye'ye nasıl giriş yapacağım problemini çıkarıyordu, çünkü çıkış damgası yoktu.

Türkiye'deki en son köyde eşyalarımı taşıması için bir at ayarladım. Rehberime Barzani ile görüşmek için yola çıktığım söylendiğinde paramı kabul etmedi. Şişman ve formdan düşmüş bulunan rehber az sonra çok geri kaldı ve benim önerimle ata bindi. Sonraki dört saat boyunca birbirine yaslanan kimi hâlâ karla kaplı sivri uçlu zirveler ve laleler, pars zambağı kümeleri ve mavi yılanotlarıyla bezenmiş daha alçak dağ eteklerini geçerek çok zorlu bir yolculuk geçirdim. Daha alçak kesimlerdeki vadilerde kırmızı gelincik benzeri düğünçiçeği, mavi süsen çiçekleri, sarı kadife çiçeği ve kırmızı ile beyaz anemon çiçeği yetişiyordu. Yürümek için mükemmel bir gündü, bulutlu ama merhametli bir şekilde ne yağmurlu ne de çok sıcak. Toprak yoldan ayrılıp öğleden sonra geç saatlerde Irak topraklarında aşırı derecede aşınmış ama hâlâ asfalttan izler taşıyan yola çıktığımda tam bir tesadüf eseri Barzani bekliyordu.

Ertesi gün Barzani beni Talabani'yi görmem için Ranya'ya arabayla gönderdi. O, televizyonda yayımlanan Saddam Hüseyin'le kucaklaşması yüzünden savunma durumundaydı. Karısının bile kendisinden hesap sorduğunu itiraf etti. Talabani, bu kadar geç ve hatta Kürtleri bir sır olarak keşfeden ve onlara kucak açan dış dünyaya nasıl böyle şaşırtıcı sinyaller göndermiş olabilirdi? Eğer Irak'la müzakereler yapmak gerekiyorsa neden tarafsız yerlerden ziyade Bağdat ve niçin en azından uluslararası gözlemciler ya da BM himayesi altında değil? Önceki aralık ayında büyük zahmetlerle bir araya getirilen Irak muhalefeti ortak hareket komitesinden geriye ne kalmıştı?

Dünyanın her tarafında kötü karşılanan bir jestle Talabani, tarihin onlara sağladığı çok az fırsatı da tahrip eden, siyasal olarak olgunlaşmamış politikacılar olarak Kürt imajını pekiştirdi. Hatta Başkan Mitterrand gibi normalde Irak yandaşı bir devlet adamı bile Kürtlerin ufuklarını sadece otonomiyle sınırlayacak kadar ürkek olduğu için Kürt Enstitüsü Başkanı Kendal Nezan'a kızmıştı: "Sizin rolünüz Kürtlerin bir devlet sahibi olmaya hakları olduğunu iddia etmektir" diye azarladı. Şimdi Irak Kürtlerinin kendileri Osmanlı İmparatorluğundan bu yana devletleşme yönündeki en iyi şanslarını değerlendirememişlerdi.

Kürdistan ve dışardaki eleştiriler ne olursa olsun Talabani müzakerelerin gerekli olanı başardığını ısrarla belirtti: Çok önemli zaman kazandırdı ve korkak Pêşmergeleri binler halinde saflara geri dönmeye teşvik etti. Şimdi aileler de sürüler halinde geri gelecek dedi. Görüşmemiz umutla acı arasında zikzaklar çizdi. Bağdat'la yapılan genel bir mutabakata dair halk nezdindeki iyimser havaya rağmen, o (sonradan doğru olduğu ortaya çıktı) zamana oynayan Saddam Hüseyin'in Kürtlerin Kerkük petrollerini paylaşma taleplerini, önerilen Kürt otonom bölgesinin sınırlarını ya da Kürtlerin Batı ile var olan ilişkilerini koruma haklarını kabul etmeyeceğini düşünüyordu. Saddam Hüseyin geçmişte Kürtlerle yapılan birçok müzakerelerde bu tür şartları kabul etmemişti. Öyleyse niye şimdi kabul etsindi?

Talabani, herhalükarda Kürtler Bush yönetimi tarafından kışkırtıldı, dedi. İlk önce Washington onları isyana teşvik etti, sonra da savaş helikopterlerini vurmayarak Irak'ın Kürdistan'a saldırmasına yeşil ışık yaktı.

Eğer durum buysa, sayısız ölü ve küçük düşürücü kitlesel göçüyle isyan etmeye değer miydi? Özellikle de İran-Irak savaşına bulaşmakla suçlanan bir liderlik için?

"Evet" dedi Talabani. "Tüm can kayıpları ve çilelere değerdi. Dünya kamuoyu batılı hükümetlere baskı yaptı. İlk kez Kürt milli meselesi uluslararası gündeme oturdu. Güvenlik Konseyi'nin 688 sayılı kararı Kürtleri isimleriyle andı, Kürtler

yetmiş yıldır Kürtler ilk kez bir uluslararası belgede boy gösteriyordu. Hatta Dışişleri Bakanlığı bile Kürt sorununun sadece bir insani problem olmadığını ama Irak çerçevesi içinde bir siyasi haklar sorunu olduğunu söyledi. Türkiye ilk kez Kürt delegeleri kabul etti ve bize destek vaadinde bulundu. İlk kez Avrupa Topluluğu..."

Karakteristik olmayan bir şekilde Talabani konuşmayı kes-ti. Kafamı not aldığım laptop bilgisayardan kaldırdım. "Şimdi kayıt yok" dedi. Ve bilgisayarın kapağını kapattı, bu yüzden kayda alamadım. "Biz yalnızız. Paramız yok, mühimmatımız yok, antitank silahlarımız yok, uçaksavarımız yok. Hiç kimse bizi desteklemiyor. Hatta dış destek olmadan kendi adamlarımı bile nasıl besleyebilirim? İranlılar bize gönderilen yardımı alıyorlar, arabalarımızı çalıyor, sınırdaki silahlarınıza el koyuyorlar."

Bu argüman hem yerinde hem de utanç verici bir şekilde doğruyd. Ayrıca Washington ve huzur sağlama operasyonuna katılan Avrupalı partnerleri için de büyük suçlamalar içeriyordu. Bush yönetimi Türk sınırındaki mülteciler için en asgarisini yapmak istedi, sonra da Kürtleri kendi kaderleriyle başbaşa bırakarak çabucak çekildi. Operasyon mültecilerin geri dönüşünü sağlayacak bir hasar kontrolü olarak dizayn edilmişti. Ve bazı kritiklerin düşündüğü gibi Washington'dan idare edilmişti. Müttefiklerin göreceli küçük güvenlik kuşağı, bu mültecilerin ezici çoğunluğunun yaşadığı üçgenin güney ucundaki Duhok'u bile kapsamıyordu. Cuny'nin bildiği gibi Türkiye ile olan sınırdaki Kürtler üzerinde Özel Kuvvetler tarafından gerçekleştirilen acele bir sayım sayesinde böylesi bir sonuç ortaya çıkmıştı.

Çoğu mülteci, ordaki bölgesel gizli polis karargahları ile hapishanelerin onların gözünde Baasçı baskının sembolü olduğu taşra kenti Duhok'a koalisyon kuvvetleri girmeden dağları terk etmeyi reddetti. Fransızlarla İngilizleri ümitsizliğe sevketsede General Powell Duhok'ta koalisyon askerlerinin yerleştirilmesine karşı çıktı, çünkü bunun çarpışmaların yeniden başlamasını provoke edeceğinden korkuyordu. A-10'lar ve onların

açtığı patlama sesi tarafından tehdit edilen Irak askerleri Duhok'u boşalttılar, ama sonra geri döndüler.

En sonunda dikkatli mikromenajerlerin muhalefeti üzerine bölgedeki Amerikan askerleri ve sivil danışmanları sembolik ve geçici bir kuvvetle yollarını Duhok'a düşürdüler. "Tekrar Washington'a döndüğümüzde bizden Marquess of Queensberry kurallarına göre oynamamızı istediler" diye belirtti içlerinden biri, "fakat Saddam hiç de centilmen değildi, biz de hem Washington hem de Bağdat'a feyk atma yollarını düşünmek zorundaydık."

ABD'nin Doğu Almanya'daki Sovyet kuvvetleriyle olan askeri irtibat misyonundaki görevi sırasında birkaç numara öğrenen Amerikalı irtibat subayı Albay Richard Naab, "Hitler'le müzakere yapma"ya benzettiği bir hareketle Iraklı muhatabına bağırıp çağırarak onun küçük ve neredeyse silahsız bir Amerikan kuvvetini Duhok'a davet etmesini sağladı. Sonra Amerikalılar geri döndüler ve Washington'a, Amerikalıları stratejik taşra kentine davet ettirmeyi kabul ettirdiklerinden emin olduklarını söylediler. Bu, Washington'a o kadar acayip geldi ki Pentagon'daki meslektaşlar "Iraklılara Duhok'a girmeyi kabul ettirebiliyorsanız, işe koyulmuşken neden Bağdat'a gitmiyorsunuz?" önerisinde bulundular. Bu anlaşmayı perçinledi. Washington'la daha fazla irtibat sağlamadan Amerikalı sivil eylem kuvvetleri ve özel insani yardım çalışanları Duhok'a girdiler ve Irak kuvvetleri çekildi. Washington çok öfkeliydi - ta ki müttefik hükümetlerin tebrik mesajları Beyaz Saray ve Pentagon'a varana kadar.

Powell'ın bizzat koalisyon kuvvetlerinin "düşündüğümüzden daha erken ayrılacaklarını" açıklamak üzere Zaho'ya uçtuğu 30 Mayıs'a kadar sadece sekiz bin mülteci Türk sınırında kalmıştı. Bu açıklama Kürtlerin neşesini kaçırdı, aynı şekilde Fransız ve İngilizlerinkini de. Eğer Saddam Hüseyin gerçekten müzakere yapmak niyetindeyse, Powell ona işi ağırdan alması için yeteri ölçüde bahane veriyordu. Londra ve Paris, Avrupa kuvvetlerinin varlığının onurlu bir Irak geri çekilmesini müteakip müzakerelerin sonuçlanmasını teşvik edeceğini umuyor-

lardı. Fakat onlar Washington'dan vaziyeti kurtaran iki haftalık süreyi koparttıktan daha fazlasını yapamadılar. 15 Temmuzda son 3170 asker Türkiye'ye geri giriş yaptı. Kuvvet komutanı General Garner kuşkuyla bakan Kürtleri rahatlatmak için "Sadece bir telefon kadar uzağız" dedi. Bir bakıma doğru söylüyordu. Türkiye'de üslenen Amerikan, Fransız ve İngiliz savaş uçakları 36. paralelin kuzeyinde güvenlik kuşağının dışındaki Kürtleri de koruyarak hava devriyelerini sürdürdüler.

Müttefikler Kürtlere çevredeki Iraklıları sürmeleri ve karışıklığa sebep olmaları halinde kendi başlarına kalacakları uyarısında bulundular. Günlerce Kürt gerillalar demoralize olmuş Irak askerleriyle bir dizi çatışmaya girdiler; Ekim ayında daha ciddi çarpışmalar meydana geldi. Kürtler Erbil ve Süleymaniye'yi kolaylıkla ele geçirdiler. Bu sırada binlerce halsiz Irak askeri çarpışarak ölmektense teslim oldu. Saddam Hüseyin küplere binmişti. Buna misilleme olarak Ekimin sonunda memurlara ödeme yapmayı durdurdu, giyecek ve yakıt dağıtımını azalttı. Ve tüm ülkeyi cezalandıran BM ekonomik ambargosuna ek olarak Kürtlere etkili bir ambargo koydu. Bağdat'ın, bu ikinci ambargonun kaldırılmasını BM ambargosunun sonlandırılmasında bir argüman olarak kullanmasından korkan Washington, Kürtlerin gelirleri ile dövizlerini arttırmak amacıyla var olan çok az sayıdaki fabrikaları için yedek parça ithal etmelerine müsaade edilmesi yönündeki istemlerini devamlı reddetti.

Onun yerine Birleşik Devletler ve müttefikleri, şimdi Kürtleri güç bela sağ tutmak için yüzlerce milyon dolar harcamak zorunda kaldılar. Onlar ayrıca Türk tanker kamyonlarının ablukayı delen ve Kürtlerin elinde bulunan topraklardan geçen dizel yakıt ticaretine göz yummaya zorlandılar. Dizel pazarlığı dayalı fiyatlarla, ama Bağdat'ın umutsuzca ihtiyaç duyduğu sağlam dövizlerle satılıyordu. Bu, Kürtlere örtülü gümrük gelirleri sağlayarak bir yaşam koridoru verdi ve bir zamanların gelişen sınır ticareti trafiğinin engellenmesiyle durgunlaşan yerel Türk ekonomisine para pompaladı. Orta Doğu başboşluğu herşeye karşın gemisini kurtarmıştı. Bölgesel güçler ve

Batı, Iraklı Kürtlerin yularını sıkı tutmakta o kadar kararlıydılar ki Saddam Hüseyin gibi onlar da Kürtlerin Irak boykotuna olan tepkilerini yanlış yorumladılar. Kürtlerin moralini bozacağına boykot ters tepti. Hatta Kasım ayına kadar büyük inatla Bağdat ile müzakereleri sürdüren Mesud Barzani bile konuşmanın fayda getirmediği sonucuna vardı ve eski otonom bölgede bölgesel bir meclis için seçim yapılmasını salık verdi. Sonraki Mayıs ayında Bağdat, Ankara, Şam ve Tahran'ın büyük öfke duymalarına rağmen, ki bunların hepsi Kürt milliyetçiliğinin her türünden korkuyor ve nefret ediyorlardı, Iraklı Kürtler ilk serbest seçimlerini yaptılar ve kendi bölgeleri için bir parlamento oluşturdular.

Hoşuna gitsin ya da gitmesin Washington bağlanmıştı ve şimdi yeni bir politika belirlemeye zorlanmıştı, ki bu politika Clinton yönetimi döneminde Irak kuvvetlerini sindirmek için Irak muhalefetine özenli bir dozda, ama hatasız minimum yardım yapılmasını öngörüyordu. Kürtler ve diğer muhalefet liderleri şimdi tam gözdeydiler. Bu, Washington'un Saddam Hüseyin iktidarda olduğu müddetçe Irak'a karşı uygulanan ekonomik yaptırımların kaldırılmasına karşı çıkılacağına ötesinde tutarlı bir politika düşündüğü anlamına gelmiyordu. Onun pratisyenlerinden birinin yıllar sonra belirttiği gibi, çok pahalı bir şekilde "şeyleri tamir etmek yerine onları kırma"nın devamlı yönetimini gerektiren bir irrasyonel politika Washington'un başına musallat olmuştu. Iraklı Kürtler onlara nakit sıkıntısı çektiren, ekonomik olarak kendi kendilerine yeterliliği önleyen ve eğitilmiş orta sınıfın göçünü teşvik eden pahalı tutarsızlıklarına sövüp saydılar. Ama yine de onyıllarca kaderleri olan manipölasyon, horgörölme ve ihmal bakımından düşünüldüğünde Irak Kürtleri uluslararası satranç tahtası üzerinde var olamadılar.

1991'de nelerin yanlış gittiğini saptamaya çalışan bir NEA yetkilisi, bir sürü faktörü gözden geçirdi: Savaşa hazırlanmak için on dört saat tüketilen günlerden tutun, sınırlı amaçlar, yanlış yorumlanan sinyaller ve özellikle de dış politika kurumunun içinden ya da gazeteciler veya akademisyenlerden ge-

len uyarı noksanlığına kadar. O, "ABD tarihinin son kırk yılı boyunca, Kore Savaşından Körfez Savaşına kadar -ve özellikle de Vietnam'dan sonraki yirmi yıl içinde- gazetecilerin ve uzmanların en çok işledikleri temanın 'Haddinizi bilin' olduğunu" söyledi.

Buna rağmen yine de tam bir felaket olmadı. Zamanın akıp gitmesiyle Talabani'nin şizoid açıklamalarının manik kısımları artık karanlıkta bir ıslık gibi gelmiyordu. Emin olmak için Barzani ve Talabani binlerce can* ve içerdeki Kürtler ile dışardaki dostların bezginliği pahasına birbirleriyle savaşmaya başladılar. Yine de Kürtler, modern tarihlerinde daha önce hiç sahip olamadıklarından daha fazla toprak ve nüfusun kontrolünü ellerine aldılar. 1991 Temmuzunda bir öğleden sonrası Duhok'taki yerel Kürt liderleri dinleyen yabancı bir aydın çıkageldi. Koalisyon kuvvetlerinin çekilmesi onları endişelendirdi mi diye sordum. Kargaşanın ilk belirtileriyle tekrar dağlara yönelecekler mi?

"Hayır asla" dedi.

Şaşkınlık ifade ettim.

"Anlamıyor musun, onlar asla böyle bir felaketi sağ salim atlatacaklarını düşünmüyorlardı. Sanki ölmüş ve cennete gitmişler."

Kürt tarihinde ilk kez bu yüzyılda, dış güçler Kürtler lehine Kürdistan'a müdahale etmişlerdi.

* Dört bin kadar, diye tahminde bulundu bir İngiliz diplomat 12 Şubat 1996'da benimle olan bir görüşmesinde. Güvenilir istatistikler mevcut değildir. 1994 Ekimi boyunca Irak Kürdistanı'nda veri toplayan Uluslararası Af Örgütü ölü sayısının sivil ve asker toplam 600 ile 2 bin arasında olduğunu tahmin etti, ama ciddi çarpışmalar ve kayıplar o zamandan sonra başlamıştı. Hatta aynı örgüt içinde sayılar geniş ölçüde farklılık gösteriyordu. PDK'den Hoşyar Zibari ölü sayısını üç bin olarak tahmin etti, yine PDK'den Sami Abdurrahman çoğu Pêşmerge iki bin olarak tahmin etti.

5. Simyacılık: Altın paradan atnalına

1993'te, bir ulusal mücadele yüzyılında göze çarpan yarım düzine Kürdün portreleri Süleymaniye'nin bir ana trafik merkezinde yüksek bir duvarda büyük onurla boy gösteriyordu. Bunlar, Kürdistan davası uğruna savaşarak canlarını veren ve yörede "şehit" olarak saygı duyulanlar ile yıldızı sönük Kürt milliyetçiliğinin siyasal olarak öncülüğünü yapan kimselerdi. Hepsi de Türkiye, İran ya da Irak'a başkaldırmanın bedelini ödemişlerdi. Çoğu ayaklarında botlarıyla ölmüşlerdi. Bu saygı, yıllardır Irak'ın her tarafındaki duvarlar üzerine yapıştırılmış değişik biçim ve kılıklardaki binlerce Saddam Hüseyin portrelerini taklit etme girişiminden esinlenmiyordu. Kaçınılmaz olarak aynı zamanda her yerde bulunan Saddam portreleri, tarif edilemez ustalıkla seri üretilen ticari sanat ürünleriydi. Fakat Kürtlerin üstünkörü yapılmış portreleri dört renkli çift-truck'ların yaygınlaşması ve televizyondan çok daha eskilere dayanan Üçüncü Dünya'nın çok eski resimli siyasi propaganda geleneğinin bir parçasıydı.

Geçmişe olan bu bağlılığın saflığı Kürtlerin çok daha önem-

li diğer uğraşlardaki sürekli ustalık eksikliğinin altını çiziyor. Asıl önemli olan canlı belleklerinde Kürtler ilk defa bir yerde özgür bir şekilde kendi şanssız liderlerini seyredebiliyor ve Kürt milliyetçiliğinin bölgesel devletler tarafından empoze edilen suni sınırların ötesine uzandığını farkediyorlardı. Daha meşhurları doğum yerlerinden çok daha uzak yerleri etkilemişler, hatta bazen yarım şans verildiğinde de Kürtlerle ilgi herşeyi dikkate almamaktan memnun olan büyük güçlerin geçici dikkatlerini de çekmişlerdir. Şimdi ironik bir şekilde bu portreler Batı'nın Kuzey Irak'taki fiili koruması sayesinde kamuya sergileniyordu.

Onurlandırılan Kürtler arasında; 1925'teki kısa süreli isyana liderliği, onun Türkiye'de asılmasıyla sonuçlanan bir din adamı olan Şeyh Said; çok kısa ömürlü Mahabad Cumhuriyeti'ni kurduğundan 1947'de İran'da Şah Muhammed Rıza Pehlevi tarafından idam edilen diğer bir dini lider Qazi Muhammed; ve 1989'da Viyana'da İslami Cumhuriyet'in gizli polisleri tarafından öldürülen Abdurrahman Qasımlo vardı. Her üçünde yarım asır boyunca tüm hayatını Kürt milliyetçiliğine adanmış Mele Mustafa Barzani'nin gölgesinde kalıyordu. Hataları çok olmasına rağmen en yüksek mevki ona uyuyordu.

Tüm şehit kahramanların içinde sadece Barzani'nin portreleri her yerde bulunuyordu -Türkiye ve Azerbaycan'daki sıradan Kürtlerin evlerinden Washington'daki ünlü gazetecilerin ofislerine kadar. Barzani'nin uzun hayatı efsanenin malzemesiydi. Kürtlerin yaşadığı her yerde yüzlerce defa tekrar tekrar anlatılan savaş alanındaki kahramanlıkları onur kaynağı oldu ve on yıllarca Kürt milliyetçiliği fikrini canlı tuttu. O liderliğin bu son derece gerekli malzemesine sahipti: Kadınların ve erkeklerin mümkün olmayan ihtimallere rağmen herşeyi bırakıp onun arkasından yürümelerini sağlayan duygusal bağlılığa hükmetmesi.

O gücünün zirvesinde, aşiretlerden okumamış savaşçılar ile katı dağ savaşları lehine kent yaşamının kolaylıklarından feragat eden binlerce doktor, mühendis, öğretmen ve polisi komutası altında birleştirdi. Buna rağmen yine de, devlet parası kar-

şılığında silah olarak eski hınçları ya da günümüzdeki çekışmeleri halletmeye gönüllü olan Cahşlar, düşman aşiretler ve siyasi güçlerle mücadele etmek zorunda kaldı. O daha iyi eğitimli Kürtlerle iktidar paylaşımına sıcak bakmayan, sınırlı tahsilli ve boyun eğmez bir otokrattı, İran Kürtlerini düşmanlarına teslim etme eğiliminde, saf bir şekilde dış güçlere güvenilecek kendi davasını felakete sürükleyen biriydi. Bu tezatlar, kendi gençlik döneminin göreceli denetlenmeyen dünyası ile uygun bir lider olarak mücadele ettiği hayli merkezileştirilmiş polis devletlerinin her geçen gün büyüyen yıkıcı güçleri arasındaki geçiş döneminde yakalanan bir adamın kaba yönlerini gösteriyordu.

Ta baştan Barzani, herhangi başarılı bir ulusal kurtuluş hareketinin gereksinim duyduğu sabırlı örgütsel çalışmadan ziyade merkezi hükümetin zorlamalarını bertaraf etmeyi gaye edinmiş aşiretsel ve feodal bağlılıktan etkilenmişti. Fakat gidişat iyi olduğunda Barzani, basitçe Bay Kürdistan idi, ilk modern askeri kumandan ki o uzaktan bir İslam ordusunun başında haçlıları bozguna uğratan tüm Kürtlerin en meşhuru Selahaddin'i bile andırıyordu.

Fakat işler kötüye gittiğinde Barzani'nin oğullarından biri bile babasının gerçekten kendi ilan ettiği milli amaçları elde etmeye ilgi duyduğundan şüphelenmeye başlamıştı. Eğer başta kendi aşireti olmak üzere tüm aşiret liderlerinin güçlerini kurban vermek başarı anlamına geliyorsa. Genellikle Barzani'yi akıllarında tutarak Kürt ve yabancı bilginler Kürt milliyetçiliğindeki merkezi bir tutarsızlığa işaret ettiler. "Kürt milli mücadelesi 20. yüzyıl boyunca sadece Kürtlerle Kürt olmayan yöneticiler arasındaki bir mücadele değil, aynı zamanda aşiretsel hakimiyet konsepti ile modern hükümet, uysal toprakların küstah topraklara karşı bir mücadelesiydi. (Erişilemeyen dağlıların düzlüklerin yumuşak başlı insanlarına karşı savaşı) Bu mücadele Kürt hareketini böldü ve zayıflattı" diye yazıyor bir otorite ve Kürt milliyetçiliği daha değişik şekillerde de olsa hâlâ bölünmüş vaziyettedir.

1904'te doğan Mele Mustafa Barzani ilk ilhamını kendi aile-

sinin dünyevi toprak sahipliği ile dini şeyhliğin birleşik fonksiyonundan aldı. Bu da Kürdistan kırsalında büyük güç oluşturdu. Acı Amerika sürgününde öldüğü 1979'a kadar O, güçleri düzene sokmuştu ve asla kan akıtmaktan çekinmeyen hükümetlerin egemen olduğu bir çevrede ayakta durmaya çalışan milliyetçi bir hareketin sınırlarını genişletmişti. O büyüyorken Barzaniler, dayanıklıların en dayanıklıları olarak görülüyordu. Fakir, 750 ailelik küçük bir klan sonradan Irak'a dönüşecek en kuzeydeki dağlık ve engebeli bölgeye dağılmışlardı ve ağırlıklarından fazlasını kaldırmakla tanınıyorlardı. Osmanlılar zamanında onlar "savaşçı özellikleriyle" ve sufi islamın mistik nakşibendi derviş düzenindeki kalıtsal dini liderlik sayesinde sahip oldukları nüfuzla meşhurdular.

Bunlar hâlâ geniş ölçüde göçebe dönemini yaşıyordu. Behdinan'da küçük bir kaza ve günümüz Irak-Türkiye sınırını belirleyen Hakkari dağlarına yakın, Osmanlı İmparatorluğunun bir türlü ehlileştirilemeyen köşesi olan merkezleri Barzan, Hıristiyan ya da Müslüman mülteci kabul eden ve aşiret bağı olmayan köylülerin biraraya geldiği bir çeşit ütöpik toplum modeli olarak nam salmıştı. Osmanlılar, Mele Mustafa Barzani'nin büyük babası, babası ve kardeşini değişik isyan hareketleri yüzünden asmışlardı. Mele Mustafa hapishanede emzirilmekten onur duydu. O, annesi ve diğer aile üyeleri Musul'da hapse atıldıklarında doğrusu Barzani daha dokuz aylıktı. Yine de büyük erkek oğul önceliğinin hakim olduğu feodal toplumda küçük kardeş olarak hiçbir şey onu üstünlüğe önceden hazırlamadı.

Mele Mustafa, (İslami dini ünvan molla ile hiçbir alakası olmayan bir isim) gerçek mürşidi ağabeyi ve otuz yıl daha kıdemlisi Şeyh Ahmed tarafından yetiştirildi ve geniş ölçüde ondan etkilendi. 19. yüzyılın ortalarında büyükbabalarının Nakşibendi tarikatına katılmaları, Barzani konfederasyonunu Osmanlıların Kürt prensliklerini yıkmalarıyla ortaya çıkan harita üstündeki dünyevi iktidar boşluğunu doldurmaya itmiştir. Ateşli bir çevreci de olan Şeyh Ahmed, Ortodoks olmasa da saygı duyulan bir dini liderdi. O keklik, dağ ceylanları ya da

geyiklerin avlanmasını yasakladı ve İslam öncesi inanışa binaen hiçbir ağacın kesilmemesini emretti. Düşmanları onun Cuma hutbelerini kendi adına okuttuğunu, namazda Mekke'den ziyade Barzan'a yöneldiğini ve kendi yandaşlarına domuz eti yemeleri ve şarap içmeleri emrini verdiğini ve serbest aşka müsamaha ettiğini iddia ettiler. Doğru ya da yanlış bu hikayeler, eksantriklik ününe katkıda bulundu. Sonra kendi ünü ailenin geri kalan kısmını gölgede bıraktığında Mele Mustafa, Şeyh Ahmed'in varlığında saygıdan uzak bir şekilde durdu ve yemeklerde ilkin ona hizmet edilmesinde ısrar etti.

Şeyh ailesi kendini yarı kutsal görüyordu ve çoğu Kürt de kriz dönemlerinde gizli bir elin Barzanilere yardım ettiğine inanırdı. Muhtemelen çok az toprakları olduğu, var olanlar da fazla verimli olmadığı için Barzanilerin savaşmakla kaybedecekleri çok az şeyleri vardı. Eski bir Kürt atasözü bunu şu şekilde dile getiriyor: "Şer çêtir e la bêkariyê" "savaşmak boş durmaktan daha iyidir." Bir diğeri "Erkek adam kesilmek için doğmuştur." Çarpışmalarda Barzaniler sorgulanmayan disiplinleriyle tanınıyorlardı; onların dini ve dünyevi otorite kombinasyonu, doğal ve etkili bir komuta yapısı ortaya çıkarmıştı. Şeyhlere olan itaat o kadar körü körüneydi ki yabancı ziyaretçilere eğer öyle yapmaları emredilirse Barzani aşiret üyelerinin sorgulamadan "uçurumun kenarından atlayacakları" anlatılırdı.

Küçük, bodur, dik duruşlu, büyük fiziki güç ve dayanıklılık sahibi Mele Mustafa Barzani'nin kalın, gür kaşları vardı ve onun keskin, içe işleyen siyah gözleri saygı uyandırıyordu. Karakteri o kadar güçlüydü ki Kürtler onun etkisini çok uzaktan hissettiklerini iddia ederlerdi. "Barzani ailesindeki herkes kendisini bir prens olarak görür" diye hatırlattı emekli bir teğmen. Mele Mustafa'nın kariyeri hakkında düşünürken o, Barzan'daki ilk yıllardan bahsetti. "Bu dağlarda, bu meşe ağaçları altında herşeyi tasavvur edebilirsiniz. Çok hayali olabilirsiniz. Ama onun hayalleri gerçeğe dönüştü." Geçiş zaman aldı. Mele Mustafa "Önderlik etmek zorunda olduğumu öğrendiğimde çoktan 26 yaşını geçmiştim" ittifakında bulundu. Bu, onun ilk büyük isyanının arifesindeydi.

Mele Mustafa'nın çok pratik bir zekası ve analizden ziyade içgüdüye dayanan bir muhakeme yeteneği vardı. Bu şaşırtıcı olmayan bir şekilde temel bir eğitimin sonucuydu -altı yıllık özel ders artı bir orman köyündeki İslami okulda dört yıllık bir çalışma daha. (Paradoksal olarak, hem Barzani'nin içinde dünyaya geldiği Kürt feodal düzeni hem de onun hükümetteki hasımları eğitiminden ve onun geri düzen üzerindeki öz-gürleştirici sonuçları hakkında ortak bir kuşkuyu paylaşıyorlardı.) Kuzeyli Kurmanci diyalektine ek olarak o, oldukça iyi derecede Arapça, Farsça ve Rusça konuşuyordu. Kendi konuşmalarını, Kürtçe ve Farsça fabllarla süslüyordu. Son yıllarında en kıymetli eşyalarından biri olan Alman yapımı Braun marka radyodaki kısa dalga Arapça haberleri düzenli bir şekilde takip ederek dış dünyadaki olaylara ayak uydurabiliyordu.

Mele Mustafa, övgü ve pohpohlamadan kuşku duyardı ve düzenbazlığın ne olduğunu bilirdi. Dönemindeki birçok Üçüncü Dünya lideri gibi kendisine karşı çıkılmasını takdir etmedi ve demokrat değildi. Onun dünyasında lider, tüm sarayı denetiminde tutar, eğer böyle bir terimin onun alışkanlıklarıyla örtüştüğü söylenebilirse. Şalvarı üzerindeki kuşağın içine sokulan uzun kavisli bir hançerle büyük kiraz ağaçları arasındaki yerine oturur, elle sarılan yerel tütünden içerdi ve bağdaş kurar vaziyette ziyaretçilerini kabul ederken ağaç parçalarını yontardı. Çayını yudumlarken İran usulüyle dişleri arasında büyük bir şeker parçası olurdu. O genellikle satranç oynayarak dinlenirdi. Olaylar ne kadar zorlayıcı olursa olsun yabancılar kadar her çeşit Kürdü -en basit Pêşmerge gerillasından kıdemli komutanlara kadar- kabul etmeye zaman ayırırdı.

Arazide hızlı hareket ediyordu. Tecrübeleri ona her gece kampını değiştirmesini öğretmişti. Hareketlerini yakından takip ettiklerini düşündüğü casusları atlatmak için eskortuyla beraber bir köyden öbürüne taşınıyordu. Bu, Kürt toplumdaki ihanetin iyi yerleşmiş mirasıdır. Onun çok kötü durumdaki lojistiği kayıt tutmaya çok az fırsat veriyordu, ama çay, şeker, pirinç Kürtlerin hava saldırılarına karşı sığınak olarak kullandıkları çok sayıda mağarada bulunduruluyordu. O,

adamlarıyla aynı şartlarda yaşıyordu ve açıkta yıldızların altında yatıyordu. Bir Türk atasözü "İmansız biriyle mukayese edildiğinde bir Kürt Müslümandır" demesine rağmen Mele Mustafa emredilen beş vakit olmasa bile düzenli bir şekilde sabah ve akşamları namaza vakit ayırırdı. Fiziksel olarak çok cesurdu, çok yoğun bombardımanlar sırasında bile heyecanlanmamakla ün salmıştı. Taktik askeri kararları, haklarında "ülke-mi[n geri kalanını] bin beş yüz Barzani'yle koruyabilirim" demekten hoşlandığı genelde kendi aşiretinden seçilmiş komutanlara bırakmıştı. Bazen de diğer milliyetçi Kürtlerde, onun gözünde bir Barzani olmak bir Kürt olmaktan daha iyidir gibi sinir bozucu bir izlenim bırakıyordu.

Onun ayrıca, ayyuka çıkan bir genç Hıristiyan kadın Pêşmerge olan Margaret George'in gözden düştüğü olayda keşfedilen çok merhametsiz bir yönü vardı. 1960'ların başında tümünü erkeklerin oluşturduğu bir birliğin başında çarpışırken sivrilmişti. Az sonra Kürt propagandistler onu Joan of Arc'ın bir Kürt versiyonuna dönüştürdüler ve Kürt savaşçılar bir çeşit uğur olarak onun portrelerini savaş alanına taşıdılar. Fakat başarı başını döndürdü ve o bunun üzerine üst siyasi konseyde söz sahibi olma talebinde bulundu. Bu, onun mahfolma nedeniydi, diğer bir çoğu arasında Barzani'nin en büyük oğlu Ubeydullah ile olan doymak bilmez cinsel arzularıyla ilgili şimdiye kadar güçbela tolere edilen hikayeler olmasa da. Ondan sonra Kürdistan'ı ziyaret eden muhabirler onunla görüşmek istediklerinde, bulaşıcı lepra hastalığına yakalandığı ve köyüne geri döndüğü söylendi. Aslında bir ilke olarak Pêşmergelerin hayatlarını riske atmakta dikkatli olan Mele Mustafa onu öldürtmüştü.

O, ayrıca aşiret gelenekleri hususunda çok titizlik gösteren bir kişiydi. İsrailli bir subay, Mele Mustafa'nın *sulhaya* ya da kan bedeli, onur suçları hesabını kapatmak için ödenen para, karşı çıkan bir Pêşmergeye olan muamelesini ve adamı öldürerek adaleti yerine getirmesini anlatır. Ofisi olarak adlandırıldığı -kendisine hediye edilen altın bir parker kalem, bloknot, ve kılıftaki altın çerçeveli gözlüklerini- kendi battaniyesi altın-

dan çıkartarak Barzani suçlunun yakalanması, yargılanması, suçlu bulunması, ölüme mahkum edilmesi ve cezasının infaz edilmesi için emirler yazdı. Bunların hepsi de tan yerinin ağarmasından önce gerçekleştirildi. İsrailli ona neden tüm bu kırtasiyecilik sorunlarıyla uğraştığını sorduğunda Barzani şeytanca cevap verdi: "Ya adalet nerde kalır?"

Darağacı teçhizatı Barzani'nin bir dağ ileri geleninden milli bir lidere kadar katettiği uzun mesafeyi ima ediyordu. Kürt milliyetçiliği düşüncesi o doğduğu sırada çok az etkiliydi. Aslında birçok Kürt tarihçisine göre Kürt milliyetçiliği bir eğitilmiş kent entelijensiyasının gelişmesiyle biçim aldı ve Kürdistan da bu şekilde gelişim seyri gösteren en son Osmanlı topraklarından biriydi. Saray, Kürt aşiret liderleri ile ona karşı gelen diğerlerinin üstesinden gelmekte son derece başarılıydı; onlar öldürüldü, hapsedildi ya da değişik onurlarla satın alındı.

19. yüzyılın başından başlayarak Kürtler doğrudan Osmanlı yönetimine karşı direnmek ve Kürdistan parçalarını birleştirmek için yoğun çabalar sarfettiler. Osmanlı güçleri geniş ölçüde bu isyanları kendileri bastırmışlardı. 1683 yılında Viyana'yı almaktaki başarısızlıktan itibaren durmayan çöküşü tersine çevirmekte ve daha sonra Balkanlar'da patlak veren isyanları bastırmakta kararlı olan ve Rus tecavüzünden korkan Osmanlılar, merkezi otoritenin kabul ettirilmesine azami önem verdiler, bu yüzden geniş Kürt dominyonlarındaki otonom emirlikler ile sancakları uysallaştırma girişiminde bulundular.

Osmanlıların 1839 Tanzimat reformları, Yavuz Sultan Selim'in İran Şahı İsmail'e karşı 1514'te Çaldıran muharebesindeki -ki bu savaşta Osmanlı Sarayı çoğu Kürt aşiretini kendi tarafına çekmişti- galibiyetinden kalma üç asırlık gevşek yönetimi sona erdirmek için hazırlanmıştı. Ama ancak 1639'da Osmanlı ve İran imparatorlukları Kuzey Kürdistan'ı ortadan bölen kalıcı sınırlara son şeklini verebildiler. Bu, İran, Irak, Türkiye modern devletlerin sınırlarını da belirledi. Osmanlılara olan resmi sadakatlerinin bir karşılığı olarak on altı Kürt vasal devletine geniş otonomi yetkisi verildi, bunun karşılığında ge-

rektiğinde vergi geliri ile asker verilecek ve böylece asgari bir yasa ve düzen sağlanacaktı.

Kırk yıl süren bir çözölme süreciyle, Kürdistan'ın büyük bir kısmı, elde ettikleri ayrıcalıkları devam ettirmekte ısrarlı olan Kürt prensliklerini dize getirmek için ard arda başlatılan cezalendirici Osmanlı seferleriyle bastırıldı. Bazen Osmanlı ve İran Kürtleri İstanbul ve Tahran'daki uzak efendilerine karşı işbirliğine gittiler, ama genellikle Kürtlerin çoğu Osmanlı saflarında Rusya'ya karşı üç savaş dizisinde çarpıştı. Diğer kısmı ise seçici bir şekilde tarafsız kalmayı tercih etti. Hristiyan aşiretler bazen isyancılara katıldılar bazen de yönetime sadık kaldılar. Osmanlılar her zaman için Rusya ve Britanya'dan yardım almaya çalışan ve de alan isyancılara karşı bazı Kürt aşiretlerin desteğini sağladı. Bunlar Osmanlıların rüşvet ve aşiret entrikalarının sonucuydu. Kürt liderlerin savaş meydanlarından zaferle çıktığı zamanlarda bile aynı şekilde sonraki müzakerelerde tuzığa düşürölürdü ve bu da sınırdışı etme, hapis ya da öldürme ile sonuçlanırdı.

Kürtlerin saflığı düşmanlarının kurnazlığıyla karşılaşyordu. 1885'te Emir Nizar, İranlı askeri komutan, Hamza Ağa isimli Kürt aşiret liderini "dünyada varolduğunuz müddetçe başınıza bir kötölük gelmeyecek" teminatı vererek kendi çadırına davet etti. Kürtler çadıra ayak basar basmaz Farslı emir verdi ve gizlenmiş askerler misafiri vurarak öldürdüler. O, sözüne sadık kaldığı iddiasında bulundu. Sinsice çadır zemininin altının kazılmasını emretti ve deliğın üstünü halıyla örttü ki kurbanı vurulduğunda toprak üstünde olmasın. Kürtler de eşit ölçüde zalim ve sinsi olabiliyordu: İsmail Simko Ağa, bu yüzyılın ilk otuz yılı boyunca Şikak aşireti lideri, hayatlarını bağışlayacağı ve özgürlüklerini güvenceye alacağı vaadiyle asi savaşçıların teslim olmalarını sağladı. Kiralık adamları savaşçıların sağ bileklerini kırdılar ve boyun kirişlerini kestiler ve kafaları acizane bir şekilde omuzları üstünde sallanır bir durumda serbest bırakıldılar.

Gelişmeye yeni başlayan milliyetçiliğın üstü kapalı söylemleri arasına parlıyordu. Osmanlı-İran sınırında 1880 yılında

önderlik ettiği başarılı isyandan iki yıl önce Şemdinanlı Şeyh Ubeydullah ısrarla "Kürt milleti ayrı bir halktır. Dinleri ayrı ve kanunları ve gelenekleri farklıdır" dedi. Yerel İngiliz konsolos yardımcısına gönderdiği bir mektupta "Kürdistan'ın beyleri ve yöneticileri, Türk ya da Fars olsun, ve Kürdistan'ın tüm ahali-leri işlerin bu şekilde iki hükümetle yürüyemeyeceği konu-sunda hemfikirler" ilavesinde bulundu.

Ubeydullah isyanı Osmanlı ve İran ordularının kombinasyonundan bastırıldı. Bu aynı zamanda kendi bütünlük-lerine bir tehdit teşkil eden Kürt milliyetçiliğinin her türlü işa-retini ezmekte bölgesel güçlerin birlikte çalışma isteğinde ol-duklarının açık bir işaretiydi. 20. yüzyılda bu tür gizli anlaş-malar hükümetleri komşu bir rejimin politikalarını etkilemek için Kürt isyanlarını manipüle etmekten alıkoymadı. Bölge hükümetleri asilerin kendi topraklarından geçmelerine müsa-de etmelerinden, ekonomik ve askeri desteğe kadar değişik dozlarda müdahalede bulunmakta ustaydılar. Bir ülkedeki Kürt isyancılar aynı zamanda birden fazla bölge kuvvetiyle çarpışmamayı öğrenmişlerdi. Bunun doğal sonucu, rakip bir bölge hükümetinin aktif desteğinin ya da en azından hayırse-ver tarafsızlığının sağlanmasıydı.

Tanzimat reformlarının yürürlüğe konulmasıyla Kürdis-tan'ın geleneksel dengesi bozuldu. Onun yerini, 20. yüzyılın başlarında "daha büyük kentlerin dışında son derece nominal olan" yasa ve düzen pahasına şansları parlayan ya da soluyan aşiretler ve klanlar aldı. Kargaşa Nakşibendi ve Kadiri derviş kardeşliğinin genişleyen otoritesi sayesinde yumuşatıldı. Bu kardeşlik, geleneksel düşmanlıklarla birbirinden ayrılmış aşi-retleri bir araya getirdi. Fakat herşeye rağmen Kürt toplumu zayıf düşmüş; liderleri İstanbul'daki hükümet tarafından sür-güne gönderilmiş ya da cezalandırılmıştı. Yeniden ortaya çı-kan Kürt milliyetçileri benzer görüşlü gruplar halinde Osman-lıların Arap ve Balkan dominyonlarında ortaya çıkmaya başla-dılar, sonra da 1908'de iktidarı ele geçiren Jön Türkler tarafın-dan bastırıldılar.

Bu kaos içine dalış daha az uğurlu bir zamanda gelemezdi.

Birinci Dünya Savaşı Osmanlı, Avasturya-Macaristan ve Rus imparatorluklarını silip süpürdü ve çok geniş toprak yelpazesi üzerindeki bastırılmış halkların umutlarını arttırdı. 1915 yılında Ermeni komşularının soykırımına katılan Kürtler de Osmanlı yönetiminde bulunmanın korkunç bir bedelini ödediler. Ermeniler gibi, onlar da Rus düşmanına katılabilirler korkusuyla Kuzeydoğu Türkiye'deki savaş bölgesinden sürüldüler, ve 1916-17 kışının ağır kış şartlarında Batı'ya doğru olan uzun ve zorlu yolculukta on binlercesi öldü.

Bu nedenle şaşırtıcı olmayan bir şekilde Kürtler devletleşme yönündeki en iyi şanslarına hazırlıksız yakalanmışlardı. Başkan Woodrow Wilson'un on dört ilkesinden onikincisi açık bir şekilde Osmanlı tebasındaki Türk olmayan azınlıklara "mutlak ve otonom bir kendi kendini geliştirme fırsatı" güvencesi veriyordu. Fakat 1916'daki Sykes-Picot antlaşmasının İngiliz, Fransız ve Çarlık Rusyası imzacıları Osmanlı İmparatorluğu'nu savaş dönemi müttefikleri arasında paylaşırma konusunda anlaşmışlardı.

Tam bu noktada değişik Kürt gruplar tam bağımsızlığı savundular, bir diğer kısmı ise genelde Anadolu'ya indirgenmiş bir Türkiye içinde kalmak için mücadele etti. Bu dine ve hali-feliğe olan geleneksel bağların sonucuydu. Ağa-şeyh yöneticiler de bağımsızlığı savunan reform yanlısı kentli entellektüellerin kendi otoritelerini azaltacaklarından korktular. Barış görüşmelerindeki İngiliz delegasyonunun başı Lord Curzon Kürtlerin ne istediğini öğrendiğinde onlardan umudunu kesti. "İstanbul, Bağdat ve başka yerlerdeki araştırmalardan sonra bir Kürt temsilcisi bulmanın imkansız olduğunu gördüm. Hiçbir Kürt kendi klanından daha fazlasını temsil edemezdi" dedi.

Buna rağmen Osmanlı İmparatorluğunu galip devletler (1917 Çarlık dönemi iddialarından vazgeçen Sovyet Rusya hariç) arasında paylaşırın müzakereler, Kürtler için önemli bir işaretti. İlk defa Kürt siyasi hakları resmi bir şekilde tanınıyordu. Paris'in narin porselenleri ile meşhur varoşu, Sevr'de yapılan antlaşmada kaydedilen ve bir Kürt devletini öngören dö-

küman kırılğan olup çıktı. Fakat Kürt nesillerin gözünde Bölüm III'ün 62, 63 ve 64. maddeleri hem uluslararası hukukta haklarının hem de büyük güçlerin eliyle uğradıkları ihanetin kanıtıydı.

62. madde, Milletler Cemiyeti gözetimi altında Kürt otonomisinin kurulmasını denetlemek üzere bir komisyon atadı. Otonomi yalnız bugünkü Güney Türkiye, Fırat Nehrinin doğusunda coğrafi Kürdistan'ın dağlık kısmında olacaktı. Bu rehrin batısındaki geniş Kürt toprağı dahil edilmemişti. Fransa ve Britanya kendi sınırlarındaki Kürt toprakları üzerindeki Milletler Cemiyeti mandasını bırakmaya gönüllü değillerdi, ki sonradan bu topraklar sırasıyla Suriye ve Irak'a dönüştü. Bağımsız Kürdistan'ın kuzey sınırını bir Ermeni devleti belirleyecekti. Wilson'un self-determinasyona yüce gönüllü bağlılığına rağmen Birleşik Devletler günümüz Doğu Türkiye'sinde gelecekte kurulacak Ermeni ve Kürt devletleri üzerinde manda yönetimini öngören düşünceyi yarı ciddi bir şekilde düşündü. Fakat Senato, Amerika'nın Milletler Cemiyeti'ne katılmasını bloke edince tüm projeler suya düştü.

63. madde, Osmanlı rejiminden komisyonun bulgularını onaylama sözü alarak onu bağlamıştı. 64. madde diplomatik korumanın bir şaheseri idi. Sevr'in yürürlüğe girmesinden bir yıl sonra, eğer Kürtler "bu topraklardaki nüfusun çoğunluğunun Türkiye'den bağımsız olmayı istediğini kanıtlayabilirse ve eğer Konsey de o zaman söz konusu nüfusun böylesi bir bağımsızlığa ehliyetli olduğunu düşünür ve onlara bağımsızlık tanınmasını tavsiye ederse, o durumda Türkiye şimdi olduğu gibi bu tavsiyeye uymayı ve bölge üzerindeki tüm hak ve ünvanlarından vazgeçmeyi kabul eder" şartını koştu. Madde ayrıca "şimdi Musul vilayetine dahil edilen Kürdistan'ın bu kısmında yaşayan Kürtler, yeni bağımsızlığını kazanan Kürt devletinin vatandaşı olmak isterlerse buna ana müttefik kuvvetlerin hiçbir itirazı olmayacak" teminatını da sağladı. Eğerler nerdeyse bir Kürt devleti ihtimalini ortadan kaldırdı.

Zengin Kürdistan'ın -petrol zengini Musul vilayeti ve onun Kerkük yakınındaki petrol bölgeleri- potansiyel bağımsızlığı

Türkiye’de gelecekteki devletin varlığına dayandırıldı. Bunun anlamı gayet açıktı: Savaşın resmen sona erdiği Ekim 1918’den dört gün sonra Musul’u işgal eden İngilizler vilayetin ve onun işlenmemiş petrol yataklarının fiili kontrolünü ele geçirmeye niyetliydi. (Vilayetin tümü aslında Fransa’ya bırakılmıştı, ama Paris, Kerkük petrollerinin %23.5’i karşılığında iddialarından vazgeçmişti). 64. maddenin dili görünüşte Milletler Cemiyeti’nin Britanya’dan Musul ve petrolleri üzerindeki mandasını yürütmesini isteyeceği teminatını veriyordu.

Sonraki yıllarda Britanya vilayetin petrollerini Hollandalı, Fransız ve Amerikan şirketleriyle paylaşmayı siyasal olarak elverişli bir çare olarak gördü. 1979 tarihli CIA belgesinin az ve öz ve bıyık altından gülerek söylenen kelimeleriyle -ki bu belge aynı sene Amerikan elçiliğini işgal eden İran’daki İslamcı devrimciler tarafından ilan edildi- "1927’de Kerkük yakınında petrol bulunması ve imtiyazının ABD’li ve Avrupalı petrol çevrelerine verilmiş olması Batılıların Kürt bağımsızlık hareketine olan sempatiflerini sınırladı." Kerkük -1920’de Türkmen ekseriyet ve çok geniş Kürt ve Arap cemaatleriyle ırksal olarak karışık bir şehir- yakınındaki bu petrol yatakları ve Kürtlerin haklı olarak kendilerine ait saydıkları diğer alanlardaki maden yatakları 1970’lerin ortalarında Irak petrol üretiminin %75’ini teşkil ediyordu.

Sevr Antlaşması hiçbir zaman onaylanmadı. Netice şuydu ki Kürtler Osmanlı İmparatorluğu vatandaşlarından ayrı olarak tek başlarına devletlerini kuramadılar, ama onun yerine Irak, Suriye ve Türkiye arasında paylaşıldılar. Bugün de hâlâ öyleler. Türkiye’de Kürtlerin kaderi Mustafa Kemal Atatürk tarafından belirlendi. Atatürk onları kendi sonlarının hazırlanmasında işbirliğine gitmeye kandırdı. O, kendi düşmanlarından -Fransızlar ve Batı’daki işgalci Yunan askerleri ile kuzeydoğudaki Ermeni kuvvetleri- kurtulmak için "kardeş ve eşitler olarak" önce Kürtlerin yardımını sağladı. 1922’ye doğru bu hedeflerin başarılmasıyla Kürt müttefiklerine ve onların milli taleplerine yöneldi. Britanya ve Fransa, Türkiye’deki Kürt milleti uğruna savaşmak için adam ve para harcamayacak ve Ata-

türk'le uğraşmayacak derecede savaştan bitkin çıkmışlardı. Osmanlıların eski Arap vilayetlerini ellerinde tutmaktan ve olası bir Sovyet tecavüzüne karşı bir siper olarak Türkiye'yi desteklemekten memnundular.

"Sevr, Türk halkı için aşağılayıcı ve Kürt halkı için de son derece adaletsiz idi" diyor Kürt tarihçisi Kendal Nezan. 24 Temmuz 1923'te imzalanan Lozan Antlaşması, "köleleğin yeni bir safhasına" mahkum edilen Kürtlerin aleyhine yeni Türk devletini tanıdı" diye ilave etti. Lozan, Ortodoks Rum ve Yahudi gibi gayrı müslim azınlıklara garantiler vermesine rağmen ne Kürtlerden ne de onların milli haklarından bahsetti. Birkaç ay içinde Atatürk cumhuriyeti ilan ederek Osmanlı İmparatorluğunu ortadan kaldırdı. Ertesi yıl, Sultan'ın Müslüman tebasını ruhsal ve siyasal olarak birleştiren halifelige de son verdi. Ve bilindiği gibi, Kürt elbiselerini, okullarını, kurumlarını, yayınlarını ve dini birlikleriyle beraber Kürt dilinin kullanılmasını da yasakladı. Bir Kürt olmanın asıl nosyonu yok oldu. Kürtler bundan böyle "Dağ Türkleri"ydi. Tanımlayıcı Kemalist slogan duvarlar üstüne ve dev yazılarla dağ eteklerine kazındı: "Ne mutlu Türküm diyene."

Türkiye Kürtlerinin bu olanlar karşısında hissettikleri şok, birlikte ele alınırsa, patlayıcıydı. 1925'in başında Kürt milliyetçiliği adına ve halifeliğin kaldırılmasını protesto etmek için Piran'dan Şeyh Said, Türkiye Kürdistanı'nda bir anda bölgenin üçte birini kaplayan kısa ömürlü bir isyana önderlik etti, ama Atatürk isyanı kolayca bastırdı.

Yeni Türk Cumhuriyeti, selefleri Osmanlıların yüzyıllar süren isyanlar boyunca itiraf etmediklerini kolaylıkla kabul ettiler: Kürtler bağımsız bir devletin özlemini çekiyorlar. Diyarbakır askeri savcısı özel olarak kurulmuş İstiklal Mahkemesinde Şeyh Said ve kırk arkadaşına, "Hepiniz aynı noktada birleşiyorsunuz: Söyleyecek olursak, bağımsız bir Kürdistan'ın kurulması sizin esin kaynağınızdır. Bu yüzden, darağaçlarında bunun hesabını ödemek zorunda kalacaksınız" dedi. Ve öyle de yaptılar. İki yıl sonra İstiklal mahkemeleri kaldırılmadan önce 7440 Kürt tutuklandı ve 660'ı idam edildi. Yüzlerce Kürt

köyü yakıldı ve 40 bin ile 250 bin arasında Kürt köylüsü müteakip bir "Pasifikasyon"da öldü. Sonraki birkaç yıl içinde muhtemelen bir milyon Kürt erkek, kadın ve çocuk yerlerinden edildi ve Batı Anadolu'ya sürüldü. Sonraki on beş yıl içinde 16 Kürt isyanı daha düzensiz aralıklarla devam etti ve hepsi de çok sert bir şekilde bastırıldı. Şeyh Said isyanındaki kurbanlar yalnız Kürtler değildi: Atatürk fırsattan istifade deney-sel siyasi muhalefet ile özgür basını ortadan kaldırdı, halbuki bu nosyonlar sadece bir kuşak sonra geri gelmişlerdi.

Britanya ve Türkiye, Musul petrollerini çitle çevirmişlerdi: Her biri Irak Kürtlerinin bağımsız devlet istemlerini gözardı ederek, vilayet Kürtlerinin hamisi kılığına bürünmüştü. 1921'de İngilizler, Arap isyanı sırasında Arabistan'ın silahlı Lawrence'ı ve Fransızlar onu 1920'de tahttan indirmeden önce Suriye kralı olan Emir Faysal'ı kendi çıkarlarına göre bir seçimle Irak kralı yaptılar. Fakat Kürtlerin bir Arap Irak'ına katılmaya karşı duyguları o kadar güçlüydü ki Süleymaniye Kürtleri referandumu boykot etti, Kerkük Kürtleri öneriyi erteleme kararı aldı. Sadece Musul ve Erbil, Faysal seçeneğini onayladı.

Kendilerinden önceki Osmanlılar gibi İngilizler de Irak nüfusunun %55'ini oluşturan Şii çoğunluk ve yine nüfusun %23'ünü oluşturan Sünni Kürtlere karşı Sünni Arap azınlığı desteklediler. Yine de Orta Doğu'daki tüm Kürt cemaatleri içinde Irak Kürtleri -oldukça çok nüfusları, savaşçı nitelikleri ve dağlarının uzaklığıyla- siyasi amaçlarını elde etmekte en iyi şansa sahiptiler, en azından kağıt üzerinde. 1945'teki bir İngiliz askeri istihbarat raporu niçin böyle olduğunu açıklamaya yardım ediyor: "Uzun tarih, Iraklıların uzun süre yöneticilerinden ve hükümetlerinden asla tatmin olmadıklarını gösteriyor ve bu milli özelliğin değiştiğini gösteren hiçbir emare de yok. En iyi dönemlerinde dahi Irak gibi güvenlik sorunu olan çok az ülke var. Aşiretsel ve azınlık problemleri vardır. Bu kadar siyasi etkenlerle güvenliğin sağlanması karmaşık ülkenin yaratıcılığını kırpacaktır. Irak bu şekilde ne kadar devam eder?"

İngilizler en zor yolu öğrenmişlerdi. Yine de onlar, Irak denilen suni bir şekilde vücuda getirilmiş Milletler Cemiyeti mandasına Kürtlerin bağlanması hususunda arasına suçluluk duygusu hissettiler. Ne zaman İngilizler çıkmaza girse, Kürt istemlerine razı olma hareketlerine başvurulardı, en azından kendi yönetimlerini tehdit etmeyecek şekilde Kürtçenin okullarda ve yönetimde kullanılması gibi. Aslında fazla seçenekleri yoktu. Çünkü onlar, pahalı kara kuvvetlerinden ziyade çoğunlukla Kraliyet Hava Kuvvetlerini (RAF) kullanarak en ucuz yoldan Irak'ı korumaya kararlıydılar. Bu ilk yıllarda asıl hedef doğrultusunda fırlatılan birkaç bomba Kürt isyancı safalarında paniğe yol açmaya ve isyanı bitirmeye yetiyordu.

1922'de Atatürk'ün Musul vilayeti üzerindeki sıkıştırıcı iddiaları ile davetsiz ve hoş karşılanmayan bir Türk garnizonunun kuzeydoğu Irak'taki Rewanduz'a konuşlandırılmasıyla karşılaşan İngilizler, Kürtlerin Türk yönetimindeki topraklarını istemedikleri iddialarını desteklemek umuduyla Şeyh Mahmud Berzenci'yi sürgünden geri çağırdılar. Sadece üç yıl önce onlar Mahmud Berzenci'yi Süleymaniye valisi yapmışlardı. Ama bu kararı aldıklarına pişman olmuşlardı. Çünkü Nisan 1919'da o, Kürt bayrağını göndere çekmiş -yeşil zemin üstünde kırmızı bir hilal- ve bağımsızlığını deklere etmişti; onu dize getirmek için gönderilen ordu birlikleri hezimete uğratılmıştı ve ancak RAF bombaları onu teslim olmaya zorlayabilmişti; Berzenci ölüme mahkum edildi, ama cezası hafifletildi ve Hindistan'a sürgün edildi. Şimdi Süleymaniye'ye tekrar getirilir getirilmez derhal İngilizlerin emirlerini aştı: Kendisini Kürdistan Kralı 1. Mahmut olarak ilan etti. Sekiz bakan, posta ücreti ve tüketim vergisi pulları ve bir gazete, *Rojî Kürdistan* ya da "Kürdistan Güneşi"yle tamamlanan bir Kürt hükümeti kurdu. "Kendi ülkelerine sahip bağımsız büyük bir halkın yaşama hakkını" ilan etti.

22 Aralık 1922'de Milletler Cemiyeti Konseyi'ne gönderdikleri bir bildiride İngiliz ve Irak hükümetleri "Irak sınırları dahilinde yaşayan Kürtlerin bu sınırlar içinde bir Kürt hükümeti kurma haklarını tanıyacaklarını ve değişik Kürt unsurların

mümkün olan en kısa zamanda kendi aralarında bu hükümetin alacağı biçim ve bu hükümetin sınırlarının kapsamasını arzuladıkları alanları belirlemede uzlaşmalarını ve Britanya Majeste hükümeti ve Irak hükümetiyle olan siyasi ve ekonomik ilişkileri görüşmek üzere Bağdat'a sorumlu bir delegasyonu göndermelerini umut ettiklerini" söylediler. Bu, krizi yatıştırdı. 1923'ün baharına doğru Türkler Rewanduz'dan çıkarıldılar. Sonra İngilizler Şeyh Mahmud'u Musul ve Kürkük'te liderlik iddiası güden rakip Kürt liderlere karşı kullandı. Mahmud, Bağdat'a gitmesi yönündeki hükümet emrini reddedince İngiliz piyade birlikleri bir kez daha gönderildi ve RAF bir kez daha onun kuvvetlerini bombaladı. 3 Mart 1923'te İran Kürdistanı'na sığındı, ama çok geçmeden, RAF baskıları ile yeni gönderilen bir Irak ordu garnizonunun onu Süleymaniye'yi tehdit etmekten alıkoyduğu Irak'a geri döndü.

O sırada Atatürk Lozan Antlaşmasının müzakerelerini yapıyordu, ki şüphesiz bu antlaşma Türkiye Kürtlerine herhangi bir hak tanımıyordu ve Britanya'yı bir mandater güç olarak Musul vilayetindeki Kürtlerin Türkiye'de gelecekte kurulacak bir Kürt devletine katılmalarına izin verecek bir ihtimali açık tutmaya zorlayan Sevr maddesinin üstünü çiziyordu. Türkiye'nin tercihi ve Şeyh Mahmud'un bertaraf edilmesiyle hükümet bildirisi ve onun çok kişiyi etkileyen yerel otonomi vaatleri unutuldu. Bu da İngiltere'yi rahatlatmıştı. İngiliz Yüksek Komiseri, "Bu yayına sınırlı aleniyet verilmesiyle, bir daha sözkonusu olacağını sanmıyorum" dedi. Bir daha istenecek olursa, Kürtlere öneriden "vazgeçildiğinin" söylenmesi önerisinde bulundu.

16 Aralık 1925'e kalmadan Milletler Cemiyeti konseyi Britanya lehine hüküm verdi ve ona 25 yıllık manda bahşetti. Musul vilayeti resmen Bağdat'ın nüfuz alanına dahil edildi. Yedi ay sonra Britanya ile yapılan bir antlaşmayla Atatürk, Irak petrol şirketi olarak tekrar adlandırılan oluşumda %10 hisse ve Kürt ve Ermeni lehine ajitasyonlarından vazgeçeceğine dair bir İngiliz teminatı karşılığında Türkiye'nin iddialarından vazgeçti.

Araştırma yapan bir Milletler Cemiyeti komisyonu daha önceden Kürtlerin nüfusun en az 5/8'ini oluşturdukları sebebiyle vilayete, bağımsızlık verilmesini desteklemişti -Eğer Türkmenler ve Yezidiler de dahil edilirse 7/8 ve bunlar kendilerini Irak devletiyle özdeşleştirmiyorlardı. Buna rağmen konsey İngilizlerin Musul sadece ekonomik nedenlerle Bağdat'a dahil edilmeli argümanını kabul etti ve Kürtçenin sadece okullarda ve yerel yönetimlerde kullanılmasına izin verilmesini istedi. Bu yükümlülük yarım gönüllülükle yerine getirildi -Kürtçe öğretim, örneğin, sadece ilkokulla sınırlandırıldı ve sadece Süleymaniye ve Erbil vilayetinin bazı kısımlarında uygulandı. Irak Başbakanı Abdul Muhsin el-Sadun'un 1926'da istifa etmeden önce yaptığı uyarı anlaşma gediğini doldurur mahiyettedir. 1925'te Türkiye'deki isyanın tam anlamıyla bilincinde olarak, "Türkiye'nin mukadderatı bizim için bir ders olmalı... Kürtlere kendi haklarını vermemiz gerekir" dedi. Bu dikkate alınmayan bir tavsiye olarak kaldı. Artan derecede ümitleri suya düşen Britanya, iktidar üzerindeki tehlikeli kontrolün birkaç eski savaş uçağı, birkaç zırhlı araba, yerel tarzda yetiştirilmiş askeri kuvvete dayandığının farkında olduğu halde Bağdat'ın Arap egemenliği altındaki hükümetlerini desteklemeyi sürdürdü. Senelerce süren istikrarsız ve dağınık Kürt başkaldırılarından asla ders çıkarmadılar. Onyılın sonuna doğru İngiliz yetkililer dövünüyorlardı, "Irak hâlâ ancak bir coğrafi tabirden biraz fazlasını ifade ediyor."

Haziran 1920'de Portsmouth'ta imzalanan bir antlaşmayla Britanya aniden manda yönetimine son verdi ve Irak'a iki yıl içinde hayata geçecek nominal bir bağımsızlık tanıdı. Lozan Antlaşmasında olduğu gibi Kürtler ya da haklarından söz eden tek bir kelime dahi yoktu. Bir İngiliz raporunun ortaya koyduğu gibi "Kürtlerin başarılı kendi kendini yönetim için şart olan siyasi kohezyon (birlik) özelliğinden tamamen yoksun olduklarına" inanan İngilizler ve Irak hükümetleri açık sözlü Kürt dilekçe sahiplerini önemsemediler. Bu dilekçe sahipleri bilmedirler ki "Irak Kürdistanı'nı Milletler Cemiyeti gözetimi altında bağımsız bir devlet olarak kurma sorunu olamaz."

1919 yılından beri üçüncü kez Şeyh Mahmud Süleymaniye'de bir isyana liderlik etti. Milletler Cemiyeti'ne gönderdiği sert bir mektupta İngiliz mandasına son verilmesinin mantıksal olarak Kürt vilayetleri için bağımsızlık anlamına gelmesi gerektiğini öne sürdü ve Bağdat'la "her türlü ilişkinin" kesilmesi gerektiği talebinde bulundu. "Liberia gibi Afrika'nın bazı ikel halklarına tanınan self-determinasyon hakkının bizim milletimizden esirgenmesine tahammül edemiyoruz. Eğer Irak'taki Arap hükümetinin güçleri, onurlu cemiyetinizin bu ülkeyi kendi adına yönetmesi için manda verdiği İngiliz hükümetinin uçakları ve kuvvetleri tarafından desteklenmezse tarihin yenilenmesi, Bağdat üzerine yürünmesi ve şehrin işgal edilmesi sadece bir günlük bir iş olurdu" dedi.

Şeyh Mahmud'un bu kadar doğru şekilde hissettiği gibi, RAF uçakları geçmişte olduğu gibi Irak kuvvetlerinin bu isyanı da bastırmalarına yardım etmişlerdi, ama işçi, tüccar, sıradan şehir halkının açıkça milliyetçi duygularını ilk kez açığa vurdukları Süleymaniye'deki örnek teşkil edici bir grevden sonra. Buna rağmen hatta 1931'de altı aylık isyan sona erse de Kasımda bir yenisi daha patlak verdi. Bu sefer vahşi ve belirsiz Behdinan'da Kürtler, Irak'ın Milletler Cemiyeti'ne kabul edilmesini protesto ettiler. Ayrıca daha somut ve geleneksel şikayetleri vardı: Onlar, hükümetin aslen Türkiye sınırının hemen karşı yakasındaki Hakkari bölgesinden olan yerlerinden edilmiş Nasturi Hristiyanlarını onların topraklarında iskan etme politikalarına karşı çıktılar. Nasturiler, sıklıkla da Kürtlere karşı operasyonlarda İngiliz ordusunun yardımcı kuvvetleri olarak hizmet ettiler. Kürtler ayrıca hükümetin polis noktaları ile vergi toplayıcılarını da hoş karşılamadılar.

1932'nin baharına doğru bu başkaldırı da RAF yardımıyla bastırıldı. Ama başkaldırı Osmanlı merkez hükümetine karşı başkaldıran önceki Barzanilerin izinden giden Şeyh Ahmed ve küçük kardeşi Mele Mustafa'nın doğuşunu gösterdi. Kardeşler Türkiye'ye kaçtı, orada tutuklandılar ve Irak otoritelerine teslim edildiler. Bir kez daha bölge hükümetleri Kürt meselelerinde işbirliğine gitmenin elverişli bir çare olduğunu gördüler:

Barzaniler standart cezaya çarptırıldılar -Arap güneyinde sürgün. En sonunda hafifletilmiş ev hapsine alındıkları Süleymaniye'ye transfer edildiler ve Mele Mustafa'nın kırsal kesim isyancısından Kürt ulusal Kurtuluşu liderliğine olan başkalaşımı, orada Irak Kürdistanı'nın kültürel başkentinde başladı. O, Süleymaniye'deyken Irak Kürdistanı'nda neredeyse tüm tek numaralı yıllarda değişik kapsamlarda arasıra gözüken isyanlar patlak verdi ve tahmin edilebileceği gibi hepsi bastırıldı.

Onu Süleymaniye'de tanıyan Kürt milliyetçileri Mele Mustafa'nın değişiminin yavaş ve zor olduğunu söylediler. Onlar kentli solculardı -Kürtler Komünist Partisi ve diğer gizli milliyetçi grup ve partilerde çokça göze çarpıyorlardı ve ilk başta onu çok muhafazakâr bulmuşlardı. Ama o her zaman öğrenmeye saygı duydu ve onu kendi çok geniş siyasi ve yurtseverlik görüşlerine çekmeyi başardılar. Ama ilişkileri sağlıklı değildi. Pratik politikaya gelince, az eğitilmiş otoriter, net bir şekilde aralarının açık olduğu İngiliz mandası okulları ve üniversitelerinde oluşturulan bu şehir elitinden rahatsızlık duydu. "Feodal biçime sıkıştırılmış ilkel Barzanilerin solcu Kürt milliyetçiliği için öncü olmaları gerçekten de tam ironikti" diye belirtti bir uzman. "Çünkü kentli milliyetçiler aşiret hayatından nefret ediyor, aşiret gücünden çekiniyor ve feodal sistemin tamamen çökmesini istiyorlardı." Fakat bu kentli Kürtler kuvvetlerinin olmadığını farkındaydılar ve sadece Barzaniler ve kırsal aşiretler üzerindeki kontrollerinin bağımsız olmasa da otonom bir Kürdistan hayalini gerçekleştirmek için gerekli gücü oluşturduklarını biliyorlardı. Irak'taki Kürt milli hareketi, Kürt toplumundaki aynı temel bileşenlerin varyantları arasındaki güç mücadeleleri tarafından harekete geçirilmiştir. Ironik bir şekilde Mele Mustafa Barzani'nin şahsi otoritesi hiçbir zaman binlerce eğitilmiş Kürdün Bağdat kadar uzaklardan baskı ve askerlik hizmetinden kaçmak ve milli davaya katılmak için dağlara kaçtığı, hükümetle devamlı hummalı çatışmaların olduğu zamandan daha güçlü olmamıştı.

Onyıllık bir hapisten sonra Mele Mustafa, İkinci Dünya savaşı zorunlulukları yüzünden gevşeyen İngiliz gözetiminden

yararlanarak 1943'te kaçtı. Muhtemelen uydurulmuş bir hikâyeye göre o, yerel dağlarına gitmeye karar verdi, çünkü hükümetin sağladığı düşük ücret savaş dönemi enflasyonla aşınmış ve ailesini geçindirmeye yetmemişti. Karısının saçlarına bir gün elini koyduğunda orda altın paralar yerine bir nal bulduğunda maddi durumunun kötü olduğunu anladığı söylenir. Karısı altınları satacak duruma düşmüştü. Küplere binmiş bir şekilde sınırı geçerek İran'a geçti. Sonra Irak'a dönerek Barzan'a yöneldi. Oraya vardığında kuzeyli aşiretlerin koalisyonunu yeniden kurdu -Dola Mari, Şirwani, Mizuri, Baruşî- kolektif olarak Barzaniler diye bilinir. Yıllar önce Barzanilere ihanet eden, hükümetten maaş alan düşman aşiretlerle hesaplaşarak ve onları yatıştırmak için gönderilen hâlâ tecrübesiz Irak kuvvetlerini küçük düşürerek yeni bir isyana önderlik etti.

Çileden çıkan İngiliz yetkililer neredeyse doğrudan doğruya "kibirli, çapulcu ve diktatör" olarak da tarif edilen bu kavgacı aşiret reisinin "yan çizen ve hırçın" davranışları hakkında şikayet etmeye başladılar. "Kürt milliyetçiliğini temsil eder gibi yapıyor, ama aslında modası geçmiş aşiret usulleriyle baskın yapma ve yağmalama özgürlüğünü elde etmeyi amaçlıyor" dedi bir istihbarat raporu. İngiliz Yüksek Komiseri Sir Kinahan Cornwallis, Bağdat hükümetinin "devamlı vaatlerinin" üstüne oturarak ve "meşru şikayetleri çözümlemeyi" erteleyerek problemi bu duruma getirdiğinden yakındı. "Mele Mustafa'yı dize getirmek ancak onun prestijini arttırabilir ve en sonunda onu şehit yapabilir" diye belirtti.

Kendisi de Osmanlı ordusunda yetiştirilmiş kurnaz bir Kürt olan Irak Başbakanı Nuri Said, hazırda ona yardım edecek İngiliz uçağı ya da kuvvetinin olmaması nedeniyle sorunu uzlaşma yoluyla çözmeye gitti. Mele Mustafa ve diğer suçlular 1945 Nisanında affedildi: Bu, güçsüzlük dönemini atlatmak için seçtiği bir jestti.

Daha tarafsız bir Amerikan eleştirmeni, Barzani'nin milliyetçiliği hakkındaki İngiliz kuşkularını paylaşmadı. Ama eğer "dayanma gücü ve cüret onun vücuduna ve belleğine damgalanmışsa da" Mele Mustafa o zaman daha az liderlik özelliği

gösteriyordu -bencillik, fırsatçılık, dar görüşlülük ve inatçılık. Çok az Kürt bu kusurları gördü, en azından o zaman. Bilakis Mele Mustafa onlara heyecan verdi. Tüm gençlik hayatı boyunca Barzanilere hizmet eden Muhsin Dizai, Mele Mustafa'nın Süleymaniye'den kaçtığını duyduğunda 1943'te Erbil'de bir ortaokul öğrencisi olarak duyduğu büyük heyecanı dile getirdi. "Kürt milliyetçi duyguları biz okul öğrencileri arasında bile çok yüksekti " diye hatırlattı. Bir yıl kadar sonra, bir düzine adam tarafından korunan Barzani, fişek kuşakları, Çekoslovakya yapımı eski uzun namlulu Brno tüfekleri ve Barzanileri ayırıcı kırmızı beyaz damalı pusileriyle kuşanmış bir şekilde Erbil'e girdiler. "Hepimiz onu görmek için okuldan kaçtık" dedi Dizai. "Fiziksel olarak küçüktü, yalnız Kürt giysileri içinde bana dev gibi görünüyordu." Bir kuşak sonra bir diğer gelecekteki teğmen güzel bir bahar günü ilk kez Mele Mustafa'yı beyaz bir at üstünde "muhteşem koruma alayının" başında yaban çiçekleri tarlaları arasında ortaya çıkarken gördüğümde kalbim göğüs kafesine sığmıyordu, diyordu.

1945 Ağustosunda tam İkinci Dünya Savaşı sona erdiğinde, Mele Mustafa genel bir isyan ilan ederek bir kez daha ayaklandı. Ama yeşil hükümet askerlerine karşı başlangıçtaki büyük başarılarından sonra Irak içişleri bakanı akıllıca düşman aşiretlere para dağıttı. Bu aşiretler eski bir hasıma karşı silahlanmaktan ve çabaları kaşılığında bol miktarda para almaktan memnundular. Çok geçmeden Barzaniler kaçmaya başladılar. Ekim ayının ortalarında hepsi Barzan aşiretinden olmasa da on bin kadar adamla İran'a geçtiler, bunların üçte biri savaşçıydı. Bu yumuşak bir çıkarmaydı. Sınır sonuna kadar açıktı ve Barzani ile adamları İran Kürt milliyetçileri ve onların Mahabad'daki embriyonik yönetimleri için tatlı bir sürpriz oldu. Hiçbir İran kuvveti onların gitmelerine karşı çıkmadı, çünkü Kürdistan'ın çoğu İngiliz ve Rus işgal kuvvetleri arasında hiçbirine ait olmayan bir bölgeydi. Hemen yanıbaşındaki Kızıldüvarlığı ve 1941'den beri -İran'da bir hükümet yokluğu- İngiliz ve Ruslar İran'a müdahale ettiklerinde Alman taraftarı düşüncelerinden çekindikleri Rıza Şah'ı tahttan indirdiler ve

sürgün ettiler. Onlar çok sıkıştırılan Kremlin için İran Körfezinden Kürdistan yoluyla Sovyet sınırına müttefiklerin askeri yardımını taşımakla meşgul olan kuvvetleri arasında hesabını bilir bir şekilde tampon bölge oluşturmuşlardı.

İranlı Kürtler -ve Sovyetler- iktidar boşluğundan yararlanmışlardı. Kürtler daha avantajlı bir konumdaydılar. Çünkü Tahran son Kürt prensliği Erdelanları, 1878'de ortadan kaldırmıştı. Bir Sovyet generali sınır yakınında konumlanmış, Mahabad'daki Qazi Muhammed'in emrine amade fakir Barzani kuvvetiyle karşılaştı. 50 yaşında, bilgin ve çok saygı gösterilen kalıtsal dini lider ve kadı olan Qazi Muhammed'i Ruslar Mahabad Cumhuriyeti olarak adlandırılan oluşuma başkan yapmak için yardım ediyorlardı. O, Mahabad'ın ileri gelen ailesinin popüler bir üyesiydi ve bölgenin *de facto* yöneticisiydi. Barzani askerlerinin gelişi onun için Allahın bir nimetiydi, çünkü ordusu yoktu ve şimdiye kadar Mahabad şehir halkının sarsılmayan sadakatleri ile İranlı birkaç Kürt aşiretine kumanda etmişti. Dağ savaşının ustaları olan Barzaniler ona etkili mobil bir vuruş gücü sağlamıştı.

Mahabad, Sovyet müttefiklerinin Kızılordu'yla beraber 1944 Aralık ayında Tebriz'in ele geçirilmesinden sonra kurulmasına yardım ettikleri otonom Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti'nin solgun bir karbon kopyasıydı. Sovyetler'in önerisiyle 16 Ağustos 1945 yılında kurulan İran Kürdistan Demokratik Partisi adına Qazi Muhammed gönülsüz de olsa Azerbaycanlıların öncülüğünü takip etti ve şehrin iki asfaltlı yolun kesiştiği Çar Çıra Meydanında 22 Ocak 1946'da Kürt Halk Cumhuriyeti'ni ilan etti. Kürt bayrağı göndere çekildiğinde orada hazır bulunanlar İranlı aşiret reisleri, PDK yetkilileri, makineli silahların bulunduğu bir jeepin içinde üç Sovyet subayı ve çok geçmeden uzun botlar ve resmi omuz şeritleri ile bir Sovyet generali üniforması içinde boy gösterecek Barzani vardı.

Hem PDK-İran'ın kurulması hem de hükümetin ilanı Sovyetler Birliği'nin Qazi Muhammed ve bir grup Kürt aşiret reisi için 1945 Aralık ayında Sovyet Azerbaycanı'ndaki Bakü'de or-

ganize ettikleri sürpriz bir ziyaret sırasında teşvik edildi. Stalin Kuzeybatı İran'ı ilhak etmeyi düşünüyordu ve Kürtler de planının bir parçasıydı. Bakü'de Kürtlere para, matbaa makinesi, ağır silahlar ve Sovyet askeri akademilerinde eğitim vaadi verildi. Teknik olarak PDK-Iran resmi bağımsızlıktan çok "İran devleti sınırları içinde otonomi" istiyordu ve bugüne kadar da onun destekleyicileri ve bazı tarihçiler cumhuriyetin gerçekten de tam bağımsızlığa girdiğinden kuşku duyuyorlar. Bayrak kırmızı, beyaz ve yeşildi, İran ambleminin çevrilmiş bir versiyonu. Sanki Kürtler kendilerini tamamen İran'dan ayırma noktasına getirmek istememişlerdi. İran monarşisinin zayıf hükümeti ve onun Amerikan ve İngiliz dostları için bu tür incelikler zamanında fazla bir farklılık ifade etmiyordu. Babasının yerine Tavuskuşu Tahta geçen genç, tecrübesiz Şah Muhammed Rıza Pehlevi, Kürtlerin, Beluciler, Azeriler, Türkmen ve Araplarla beraber ülkesinin nüfusunun yarısından fazlasını oluşturduklarının farkındaydı ve en ılımlı bir otonominin bile merkezi iktidar üzerindeki şüpheli kontrolünü sarsacağını biliyordu. Kürtlerin Sovyet planlarına katılmaları müttefikleri artan bir şekilde endişelendiriyordu. Bu, hızla Soğuk Savaşın ilk çatışmasına dönüşüyordu. En başından Sovyetler Qazi Muhammed gibi muhafazakar Kürt aşiret liderleriyle ilgilenmeyi, PDK-Iran'ın bütününe oluşturan örgütleriyle daha iyi kurumsallaşmış milliyetçiler, Komaley Jiyanewey Kurd (Kürt Diriliş Cemiyeti), birkaç komünist ve Hiwa (Umut) isimli yeraltı Irak Kürt partisinin yerel temsilcileriyle çalışmaya tercih etti. 1942'de kurulan gizli Komela çok geçmeden Erbil, Kerkük, Rewanduz, Şaklawa, Süleymaniye kadar Suriye ve Türkiye'de de şubeler açtı. Demokratik uygulamalarından kuşkulanan Sovyetler yumuşak sesli de olsa otoriter yanlarıyla tanınan Qazi Muhammed'in 1945 Nisanında onun saflarına katılmasında ayak dirediler.

Cumhuriyetin buyruğu asla İran Kürtlerinin üçte birinden daha fazlasını egemenliği altına almadı ve kendisi de Sovyet nüfuzundaki hiç kimseye ait olmayan bölgede bulunan Mahabad'ın etrafında 60 milden daha fazlasını kapsamadı. Fakat her

yerdeki Kürtler için bir mıknaş idi, özellikle de eski partilerin başarısızlıklarından hayal kırıklığına uğrayan muhalifler için. Suriye, Irak ve Türkiye'den gelen Kürt delegeler çok sıcak karşılandı. Açık Sovyet desteğine rağmen -ve kuzeyindeki baskıcı Azerbaycan rejiminin tersine- rejim son derece özgür ve açıktı: Marksist indoktrinasyon, sosyal devrim, gizli polis ve ciddi toprak reformu yoktu. Kızılordu tarafından verilen daha önce vaadedilmiş matbaa makinesi sayesinde okul defterleri, bir gazete, bir siyasi aylık dergi ve iki edebi dergi çıkarıldı. Kısa ömrü sırasında Muhabad Cumhuriyeti "Kürt kültürü ve Kürt milli hareketi merkezi" olarak Şam ve Süleymaniye ile rekabet etme umudu doğurdu.

Fakat Mahabad Cumhuriyeti iyi gün dostu Sovyetler tarafından terkedilince çok geçmeden kötü sona mahkum oldu. Aralıksız İngiliz ve özellikle de Amerikan baskısı Stalin'i savaş dönemi sözünü tutmaya ve Mayıs 1946'da Azerbaycan'daki Sovyet askeri varlığını sona erdirmeye zorladı. Kızılordu'nun çekilmesi Sovyetler açısından koruması altındaki Azerbaycanlıları ve Kürtleri gözden çıkaracak kadar önemli bir güdü olan İranlıların petrol ayrıcalıkları vaadinde bulunmalarıyla daha da çekici bir hale getirildi. (Sovyet askerleri topraklarını terkettiğinde İran aceleyle anlaşmayı bozmak için bir bahane buldu). İranlıların ve Kürtlerin Kızılordu'nun dönemeyeceğini anlamaları sadece bir an meselesiydi. Bunu farkettilerinde Mahabad Cumhuriyeti olgun meyve gibi düştü. Geleneksel olarak tüm hükümetlere şüpheyile yaklaşan Kürtler bu sefer savunmaya değer kardeş Kürtler tarafından yönetildiklerini anlamayı başaramadılar ve onun yerine Sovyetler Birliği ile olan ilişkileri onlara Birinci Dünya Savaşı sırasında Kürdistan'daki Çarlık Rusyası askerlerinin yaptıklarını hatırlatan Kürtler Qazi Muhammed'den uzak durdular.

Hemen yanibaşında aralıksız bir şekilde takviye edilen İran askeri kuvvetleriyle karşılaşan Qazi Muhammed umutsuz bir biçimde Kürt aşiret liderlerinden yardım istedi. Onların çoğu kaptisli, sorumsuz ve kavgacıydı; Barzani kuvvetleri dışında, sadece Mahabad'ın küçük bir aşireti ve diğer küçük bir aşire-

tin bir kısmı ona sadık kaldı. Barzaniler değişik biçimlerde Qazi Muhammed'e karşı olan aşiretsel muhalefeti yatıştırmak ve Azerbaycanlılar ve İran ordusu ile savaşmakta kullanıldılar. Sovyetler tarafından sözü verilen tanklar, toplar, makineli silahlar ve diğer materyal asla gelmedi. Kendisi PDK-Iran liderliğine dönerek ve bakanları tamamen şube başkanlarına dönüştürerek Qazi Muhammed yönetimin derecesini indirdi. Ziyaretçilerine otonominin tek amacı olduğunu bir kez daha ısrarla belirtti.

Qazi Muhammed, İranlı otoriteleri biraz da yerel otonomiyle kendisini yeni ve daha çok genişletilmiş bir vilayetin -Sovyet sınırından Kirmanşah'ın güneyine uzanan- valisi olarak atamaya ikna etmeye çalıştı. Plan hiçbir sonuç vermedi. Mayısta tam Sovyet kuvvetleri geri çekilirken gelişigüzel çarpışmalar meydana geldi. Memleket cephesindeyse İran ile olan ticaret kesildi, bölgenin mahsulü tütün satılamadı ve durum kötüleşti. Yiyecekler kıttı, üstüne üstlük Barzani'nin kuvvetleri (artık hoş karşılanmaları geçerliliğini yitirmişti) beslenmek zorundaydı. Barzani'nin kendisi de ev sahibinin büyük bir hayranı değildi: Çünkü yıllar sonra Qazi Muhammed'i "kötü adam" olarak adlandırdı, kendi askerlerinin ondan 1250 tüfek ve 30 makineli silah aldıklarını itiraf etmesine rağmen, Qazi'yi "ceplerini doldurmak", belirsiz "ihânet" hareketlerinde bulunmak ve "Kürdistan'ı satmak" ya da ticaretini yapmakla suçladı.

10 Aralık 1946'da İran askerleri Azerbaycan demokratlarının elinde bulunan önemli bir geçişe saldırdılar ve 24 saatten az bir sürede, direniş Azerbaycan Cumhuriyeti'yle birlikte çöktü. Qazi Muhammed hemen teslim olmayı kabul etti. Sovyetler Birliği'nde emniyette olmak için kaçan Azeri liderlerin tersine Qazi Muhammed müziği karşılamak için kaldı. Kürtlerin yüceltilen tam teslimiyet geleneklerine uygun olarak o savaşmadı. Bu, daha genç Kürt milliyetçilerinin eleştirdiği bir karardı. O, 17 Aralıkta tek el ateş etmeden Mahabad'a giren İran askerlerini hoş karşıladı. İki gün sonra tutuklandı. O, bir kardeşi ve bir kuzeni 31 Mart 1947'de sabah saat 03'te Çar Çı-

ra Meydanında açık bir şekilde idam edildiler. Öbür idamlar İran'ın diğer Kürt şehirlerinde infaz edildi. 20. yüzyılın tek bağımsız Kürt devleti böylelikle yıkıldı.

Barzani, Qazi Muhammed'in kendisine ihsan ettiği çok değerli general ünvanını kazandı; her geçen ay İran'ın kendi ve fasız Kürt aşiretlerinin desteği azaldıkça cumhuriyet, savunma konusunda daha çok onun kuvvetlerine dayanmaya başladı. Qazi Muhammed'in sorunu, liderleri ve onun politikalarını hakir gören anlayışı kıt bir aşiretsel askeri kuvvetle arası açık kentli bir politik elitin klasik bir örneği idi. Cumhuriyete sadık olan İran Kürt aşiretlerinin çoğu aniden eski kötü alışkanlıklarına dönerek seyahatçileri soymaya ve köylü sınıfını vergilendirmeye başladılar.

Barzani alçaltıcı bakışını asla gizlemedi, ve bu da gelecek yıllarda İranlı Kürtlerle olan ilişkilerini olumsuz yönde etkiledi. Görünüşe bakılırsa o, hiçbir zaman Kürtler açısından yabancı bir güce güvenmenin tehlikelerini düşünüp tartmadı. Mahabad Cumhuriyeti'nin bu açık dersine aldırış edilmedi. Aksine Mahabad Cumhuriyeti tecrübesi diğer Kürtlerin körü körüne onun liderliği etrafında toplanmalarını talep etmedeki haklılığında rahatlattı. Onun, İran Şahı ile sonradan yaptığı anlaşmalar İran Kürtlerinin aleyhineydi. Irak'taki Kürt davası önce gelir, diye defalarca açıklamalarda bulundu. O, İranlı Kürtler kadar Suriye ve Türkiye Kürtlerinin de kendi siyasi istemlerini onunkiler uğruna feda etmeleri gerektiği yönündeki inancında asla tereddüt etmedi.

Aksi yöndeki emirlerine rağmen İranlı genç Kürtlerin 1968'de bir isyan çıkartmalarına çok kızan Barzani Irak'a sığınan Süleyman Muini isimli İran Kürt liderini infaz etti. Cesedini Şah'ın adamlarına verdi. Adamlar da cesedi İran Kürdistanı'nın şehirlerinde övünerek teşhir ettiler. 1961 ile 1975 arasında Irak'a sığınan en az 43 PDK-Iran adamı ya öldürüldü ya Barzani'nin emriyle gözaltına alındı veya İran hükümetine teslim edildi.

Barzani yardım istediğinde İran Kürtleri cevap vermeyecek kadar zayıf düşmüşlerdi ya da küstürülmüşlerdi. Irak, İran ve

Türkiye Kürtleri arasındaki tansiyon süreklidir. Bir nesilden fazla süre boyunca dış dünyaya erişim bakımından tamamen Türkiye'ye bağımlı olan Irak Kürtleri, Türkiye'ye karşı savaşlarının asıl önceliği hakkettiğine inanan Türkiye Kürtlerine karşı savaşlar.

İranlı aşiretlerin Qazi Muhammed'i terketmelerinden sonra bile Barzani'nin Mahabad Cumhuriyeti'ne sadık kalması itibarını arttırdı. Ama onun çok az seçeneği vardı. Gidecek bir yeri yoktu. "Kürtler İran ordusu tarafından yenilgiye uğratılmadı" dedi zamanında, "Daha ziyade Sovyetler Birliği idi, Birleşik Devletler ve Büyük Britanya tarafından yenilgiye uğratılan." Mahabad'ın çöktüğü günlerde o sağlam bir İran pasosu elde etmişti ve Tahran'da başarısız bir şekilde Barzan'a geri dönmek için İngiliz garantisi sağlamaya ve Amerikalılarla ABD'ye sığınma hakkında konuşmakla bir aydan fazla zaman harcamıştı. Şah, Barzanileri kuzeybatıdaki Hemedan'a yerleştirme teklifinde bulundu. Haklı bir şekilde Şah'ın yandaşlarını asimile etmek istediğinden şüphelenen Mele Mustafa için bu kendi üssünden çok uzaktı.

Ama Mele Mustafa en sonunda reddetmeden önce öneriyi kabul etme teklifini gözden geçirdi. Aslında o işleri yavaşlatıyordu. Ağır kış karları döneminde Barzaniler, Mahabad'ın hemen kuzeyindeki Nagadeh'te zamana oynuyorlardı. Onlar şimdi kendilerini Cumhuriyetin en iyi silahları, 3 bin tüfek, 120 makineli silah, sahra topu ve el bombalarıyla donatmışlardı. En sonunda İran ordusunun sabrı taşı ve ilkin af vaadiyle Mele Mustafa'nın aşiret müttefiklerini Barzanilere karşı kendi tarafına çektikten sonra onları takibe aldı. 11 Martta başlayan destansı bir geri çekilmeyle Barzaniler "benzer şartlarda, kendi arazilerine benzer bir alanda ve genelde kendi seçtikleri bir zamanda" savaşan "becerikli ve yakalanması zor bir düşman" olduklarını kanıtladılar. Neredeyse tüm günlük çarpışmalarda Kürtler uğradıkları kayıpların kat kat fazlasını düşmana verdirdiler. Fakat bir düzine modası geçmiş İran savaş uçağının devamlı bombardımanları ve kara üzerindeki amansız baskıları yavaş yavaş erkek, kadın ve çocukların morali üzerinde

olumsuz etki yapmaya başladı. Barzaniler güçlerini böldüler. Nisanın başında Şeyh Ahmed, Irak ordusundan kaçan 4 subay ve adamları ile aileleri kaderlerine razı olup Irak'a evlerine dönmeye karar verdiler. Sınırdaki Irak askerlerine teslim oldular. Şeyh Ahmed 11 yıl hapse mahkum edildi ve onunla olan birçok Kürt ceza olarak Güney Irak'a sürgün edildi. Mele Mustafa'nın boşuna uyardığı gibi teslim olduktan sonra dört subay da asıldı.

13 Nisanda Mele Mustafa, 493 adamdan oluşan savaşçı bir güçle geceleyin takip eden İranlıların önünde Irak'a girdi. Barzan'ın kuzeyindeki uzak dağlara yöneldiler, Bağdat'tan genel af elde etmeyi başaramayınca iki hafta sonra tekrar harekete geçmek zorunda kaldılar. İranlılar ya da Türklerden yer vermelerini beklemiyordu. Adamlarına tek seçeneklerinin Sovyet sınırına yönelmek olduğunu açıklamak üzere onları toplantıya çağırırdı. "Yorulacaksınız, aç kalacaksınız, yalınayak dolaşacaksınız. Ruslarla konuştum" diye iddiada bulundu, ancak nasıl, ne zaman ve nerede olduğunu açıklamadı. "Sizi kabul edebileceklerini söylediler." Efsanenin en iyisine uygun olarak şansını zorladı, çünkü başka alternatifi yoktu. Bu üç haftalık çok yorucu geri çekilmesi sırasında Barzani kısaca 27 Mayıs'ta Irak'tan Türkiye'ye geçti, iki gün sonra İran'da kuzeye ilerlerken görüldü. Bir ara tekrar Türkiye'ye geçti sonra iki tabur hükümet kuvvetinin sıcak takibinde İran'a geçti. Kürtlerin sadece yetersiz miktardaki malzemeleri ve yaralılarına ancak yetecek derecede yük hayvanları vardı. Bu şekilde Barzani ve onun sıhhatli adamları kimi yerlerde kalınlığının 12 feeti bulduğu karla kaplı Zagros dağları boyunca 220 mil yol yürüdüler.

Anarada Dola Mari, 1991'de hâlâ Barzani'nin hizmetinde olan bir koruma, geri çekilmeyi sağ atlatmıştı. O, Mele Mustafa'yı "Hiç kimsenin onun çantalarını taşımasını kabul etmeyen sade bir insan" olarak hatırlattı. "O, her zaman herkesle şaka-laştı" ve "haraketin merkezinde" bulunmakta ısrar etti. "Tüm savaşımı Mele Mustafa için yaptım, Kürdistan için değil" dedi gururla eski asker. Farkedilmemek için Barzani askerleri dağların içinden geceleri hareket ettiler ve eski araba lastiklerin-

den kendilerine "çok etkili ve hiç gürültü çıkarmayan" ayak-
kabılar yaptılar. Çok ağır olduklarından adamlar otomatik si-
lahları attılar ve Şah'ın daha iyi günlerde verdiği kullanılmış
Bruno tüfekleriyle yetindiler. Her bir adama beşyüz dilim ek-
mek verilmişti. Karşılaştıkları yerel Kürtler onlara ekmek sağ-
lamaya korkuyorlardı ve Pêşmergeler de aynı sebepten çok na-
diren köylerde yattılar, onun yerine karda ya da kayaların üs-
tünde yatıyorlardı. Asıl problemleri su kıtlığıydı: "Hep kaşın-
dık." Elbiseleri paramparça olmuştu, "çünkü görünmemek
için genelde dört ayak üzerinde yürüyorduk." Kimi zamanlar
arazi o kadar sarptı ki "katırlarımız geçemiyordu" ve "yaralıla-
rımızı bırakmak zorunda kaldık." Geri çekilme boyunca Bar-
zani çarpışmalarda 28 adam ve bir yirmi adamını daha yara ve
bitkinlik nedeniyle kaybetti. O, üç büyük ve yarım düzine ka-
dar da küçük çatışmaya girdi, fakat onu ezmek için gönderilen
Iran kuvvetleri asla başarılı olamadılar.

Tam 44 yıl sonra nedenini anladım. Irak kuvvetlerinden
kendi kaçışım sırasında bana Irak-Türkiye sınırı yakınında,
Barzani ve adamlarının kar erimeleriyle kabaaran dereden geç-
tikleri nokta gösterildi. Dışardan hiçbirşey suyun bu kısmını
farkettirmiyordu, ama bana bahar boyunca tek güvenli geçiş
noktasının burası olduğu söylendi. Barzani ayrıca Kürt bitki
örtüsü ve coğrafyası konusunda uzmandı ve Büyük İsken-
der'in Hindistan seferi sırasında geçtiği tüm yolları bilmekle
övünürdü: Arazi hakkında bu detaylı bilgiyi elde etmekle ge-
çirilen bir ömür onun takipçilerinden kurtulmasına yardım et-
ti.

Bir anlamda İranlılar Barzanilere Ermenistan'la olan sınırı
oluşturan Aras Nehri kıyısında yetiştiler; orda onları nehirden
geçerken boğulan iki adamın cesedi, biraz mühimmat ve bir-
kaç işgörmez tüfek bekliyordu. Barzani ve askerleri karla kap-
lı Ağrı dağının 25 mil güneyine ve nehrin havzasına sekiz gün
önceden vardılar. İki gözcüyü Ruslarla onları içeri almaları
konusunda görüşmek üzere gönderdi. 15 Haziranda nehri
geçtiler. Sürgün hayatları 11 yıldan fazla sürdü.

Sovyetler Birliği Kürtleri küçük gruplara ayırarak dev ülke-

nin dört bir tarafına dağıttı. Bu Stalin'in azınlıklarla başetmekte kullandığı klasik taktiği idi. 1949-50 kışında Barzani, pozisyonunun ideolojik değil şahsi olduğunu belirtip Kürt milliyetçiliğini tekrar başlatmakta bir başlangıç olarak planlanan sürgün hükümetine önderlik etmeyi reddedince ev sahiplerini kızdırdı. Qazi Muhammed'den o derece hoşlanmıyordu ki Sovyetler'in infaz edilen liderin kuzeni Rahim'in onun Dışişleri bakanı olması yönündeki ısrarlarına çok gücendi. Mele Mustafa'nın tavrı Sovyetler'in hoşuna gitmedi, tutuklandı ve sürgün edildi. Bir ara bir devlet çiftliğinde meyve tartarak çalıştı. Stalin'in emriyle Bakü'den Taşkent'e ordan Moskova'ya nakledildi. Onu bir yere yerleştirmek bile yıldırıcı bir işti. Bir idol olan Barzani'yle görüşmeye kararlı genç bir hayran olan Celal Talabani 1957'de Moskova'daki bir komünist gençlik festivaline bir davetiye gönderdiğini anımsıyor; Sovyetler'i ikna etmeyi başardı, ve yoğun bir çabadan sonra Barzani'yi küçük bir Moskova apartmanına yerleştirdi, orada ona ailesiyle ilgili haberler ve fotoğraflar verdi. Talabani'nin tüm boş zamanlarında Kürdistan'ın geleceği hakkında konuştular. Talabani o zamanlar samimi bir Marksistti, ama çok geçmeden Barzani'nin Marksist olmadığını anladı. (Onun ilgisi o kadar azdı ki bir sınavda Lenin'den Sovyet devletinin kurucusu olarak sözletmeyi unutması üzerine bir Komünist Partisi okulunu terkettiğini itiraf etti.)

Bu, Batılı güçleri, özellikle de ABD'yi Barzani'yi Sovyetler'in adamı olarak göstermekten alıkoymadı. 1951'de Başkanın ulusal güvenlik danışmanı tarafından hazırlanan bir rapor, örneğin, "Sözü verilen otonomi karşılığında" Sovyetler'in "hâlâ Rusya'da bulunan ajanları Mele Mustafa Barzani aracılığıyla Kürtlere özel ilgi gösterdiklerini iddia etti: "Kürtlere işbirliklerinin karşılığı olarak otonomi vaad edildi." Bu değerlendirme iki bakımdan yanlıştı: Barzani Sovyet sistemi tarafından içselleştirilmeyecek kadar milliyetçiydi; ve Kremlin'in misafir ettiği sürgünlere bağlayıcı vaatlerde bulunma alışkanlığı yoktu. Batı medyasının sonradan Barzani'yi "Kızıl Molla" olarak yaf-talaması onun canını sıktı. Bu lakap iki kat daha yanlıştı. "Ben

bir komünist değilim" diye ısrarla anlatmaya devam etti Batılı ziyaretçilere. "Rusya'ya sığındığımda başka seçeneğim yoktu."

Sonraki yıllarda dinleyicilere göre Barzani'nin Sovyet sürgününden çok az etkilendiğine dair inandırıcı bir hali vardı. Eleştirmenler 1960'larda İran ve İsrail'le ve 1972'den sonra da ABD ile arası düzeldikten sonra onun böyle konuşmakta haklı olduğunu söylediler. Aslında o yıllarda önce tercihlerini telgrafla göndermişti. Amerika'nın Vietnam Savaşı nedeniyle hızla prestij kaybettiği yıllarda bile Batılı ziyaretçilerini hayretler içinde bırakarak onlara Kürdistan'ın Amerika'nın 51. eyaleti olmasını istediğini söylemişti. Aslında, onun bir soğuk savaş süper gücünden diğerinin yanına geçme isteği Üçüncü Dünya milli kurtuluş hareketleri liderlerinin tipik bir özelliği idi. Barzani ayrıca Batılı ziyaretçilere onların hoşuna gideceğini düşündüğü şeyleri anlatma feodal gelenekini sürdürüyordu. Talabani, 1960'ların başında Kürdistan'ı ziyaret eden farklı yabancı muhabirlerle bir günde ayrı ve ardarda yapılan görüşmelerde Barzani'nin tercümanlığını yaptığını hatırlattı. Bir Amerikalıya Barzani'nin Irak Kürdistanı'nın "Amerika'nın 51. eyaleti", bir Rusa da onun Kürdistan'ın "16. Sovyet Cumhuriyeti" olmasını istediği söylendi. Görünüşe bakılırsa Barzani Soğuk Savaş tansiyonunun gazetecilerin notlarını karşılaştırmalarını önleyeceğini umuyordu. Onu tanıyanlar herşeye rağmen bir çeşit içgüdesel pohpohlama yaptığından şüphelendiler. Çünkü o Kürt davasının ilerlemesini sağlamaya çalışırken böyle özgürce atıp dağıtırdı.

John Foster Dulles, 1952-1960 arasında Dışişleri bakanı, tamamiyle Batı kampı içinde yer almayan tüm dünya lidelerine şüpheyle yaklaşıyordu. Fakat Mısır'dan Cemal Abdul Nasır'ın gösterdiği gibi Üçüncü Dünya liderleri milletler oyununda o kadar dezavantajlı bir durumdalar ki amaçlarına erişmek için şeytanla ittifaka girmekten bile vicdan azabı çekmeyeceklerini düşündüler. Barzani de bunun bir istisnası değildi. Fakat bu kadar samimi ve açıklanamayacak şekilde Amerikan yandaşı olan bir adam için bile ara sıra Sovyetler lehinde bir senaryoyu akla getirebilirdi. Onu eleştirmenleri, Kürdistan'ı dar bir

çerçeveyle kendi aşiretiyle özdeşleştirdiğini öne sürseler de asla değişmeyen sadakati Kürdistan'aydı. Kerkük petrolleri de dahil Kürdistan'ın zenginliğini korumak, ok kılıfındaki sayılı oklardan biriydi.

Rusya'da Rusça öğrenmek dışında fazla birşey yapmadığı anlaşıyor. Rusça, sürgündeki yoldaşları ve Rusça konuşan ziyaretçileriyle konuşmak için özellikle de diğer kadroları ile ailesinin anlamalarını istemediği zamanlar, kullandığı bir dildi. O ayrıca içmeden önce Rusya'da öğrendiği içki sersemliğine karşı bir tedbir olarak ekmek ve tereyağı yerd. Sovyet yetkileriyle Sovyetler Birliği'nin Irak Baas rejimiyle 15 yıllık dostluk ve işbirliği anlaşması imzalamayı başardığı 1972 yılına kadar iyi işleyen ilişkileri vardı. Bu antlaşma Kremlin'in Orta Doğu'da günümüze kadarki en büyük darbesiydi. Bu SSCB'yi bir büyük petrol ihracatçısının neredeyse güç koridorlarına yerleştirdi ve Sovyet silahları ile askeri ve sivil danışmanları için büyük bir pazar açtı. Rusya'nın Irak Kürtleriyle geçmişteki flörtü arka plana atıldı. (1963'te, örneğin, SSCB Birleşmiş Milletler'de açıkça Irak'ın Kürtlere karşı "jenosit" uyguladığını açığa vurdu ve Bağdat rejimleri dizisini baskı altına almak için Kürtleri kullandı.) Onların kredi hanesine, Sovyetler 1974'te Kürtlerle Irak arasında savaş çıkmasını önlemek için nafile de olsa, büyük çaba sarfettiler.

Buna rağmen Sovyetler İngiliz destekli monarşinin devrilmesini takiben Ekim 1958'de Mele Mustafa'yı sürgünden dönmeye teşvik etmekle Irak'ta tahriş edici bir durum başlatmak istemişlerdi. Onun dönüşü bir bakıma Almanya'nın Lenin'i Birinci Dünya Savaşı sırasında trenle Rusya'ya göndermesinin Rus ihtilali için olduğu kadar hayati önemi olan bir karardı.

Yokluğu sırasında modern Irak ve Kürdistan, Osmanlılardan öğrendiği dersleri uygulayan Nuri Said yönetimi altında olduğundan eksik gösterilen bir gelişme seyri göstermiş ve "huzurlu bir sükunet" dönemi geçirmişti. Ardarda gelen iki genel kurmay başkanı ile birlikte hava kuvvetleri komutanı da Kürttü. Irak'ın iki piyade bölüğünden biri büyük ölçüde Kürtlerden oluşuyordu. Otonomiye dair özel tercihleri ne olursa

olsun, eğitim ile yönetimin kendi güç kaynaklarını aşındırdığını farkedenden çoğu Kürt aşiret lideri hükümetle işbirliğine gitmekten memnundu. Yabancı diplomatlar eskort olmadan Irak'ın en uzak dağlarına seyahat edebildiler. Fakat Barzani'nin dönüşü dünyanın en vahşi topraklarından birinde gerçek bir devrim başlatmaya yardım etti. Kürtlere karşı beş savaş ile benzeri olmayan kayıplar ve yıkımlar sonraki 17 sene boyunca birbirini izledi.

Zaferin ilk heyecanı içinde annesi Kürt olan Irak'ın yeni lideri Abdul Kerim Kasım, "Irak devleti içinde" "ortak" olarak Kürtlerin "milli haklarını" tanıdı. Yönetimi sırasında Irak bayrağı, bu ortaklığı sembolize etmek için yedi kırmızı ışıklı sarı yuvarlak bir Kürt güneşi ile stilize edilmişti. 1947'den beri çürüdüğü hapishaneden salıverilen Şeyh Ahmed, Mele Mustafa'nın geri çağırılması için Kasım'ın ikna edilmesinde aracı olmuştu ve Moskova, Mele Mustafa'nın Sovyetler Birliği'ndeki uzun ikametinin önemsemediğini göstermek için önce Prag'a ardından Kahire'ye seyahat etmesini ayarlamıştı. Barzani'yi karşılamak için büyük kalabalıklar halinde Bağdat havaalanına toplanan Kürtler, samimi duygularla coşkulu bir biçimde karşılanmasını bugün bile hatırlıyorlar. Çok geçmeden Barzani'nin savaşçılarını Odessa'dan eve getiren Sovyet gemisi Basra'da rıhtıma yanaştı.

Başlangıçtaki coşku bitince Kasım, sağlam bir güç kaynağından yoksun olduğunu anladı. Ve rakip siyasi partileri birbirine karşı kullanarak iktidarda kalmaya çalıştı. İktidar abartısız sokaktaydı. Şaşırtıcı kaosu Bağdat'taki karışık on yılı en başında Kürtleri kapsadı. Kanlı bir Baas darbesiyle Şubat 1963'te ofisinde öldürülene kadar Kasım, bir dizi baş döndürücü sert operasyonla muhalefeti uzak tutmaya çalıştı. İlk 15 ay boyunca Barzani onun en etkili müttefiği ve destekçisiydi.

1959'da Barzani'nin aşiret üyeleri, Kasım'ın tarım reformlarına karşı çıkan toprak sahibi büyük Kürt aşiretlerine karşı vurucu gücü oluşturdu, (büyük bir kısmı monarşi döneminde savaştığı liderlerdi.) ve yine aynı yıl Musul'da Arap milliyetçi monarşist başkaldırını bastırdılar ve komünistlerle beraber

Türkmenleri cezalandırarak Kerkük'teki ayaklanmayı da bastırdılar. Kasım'ın isteğiyle Barzani Kürtleri sonra komünistlerle ve Barzani'yi asla unutmayan ve affetmeyen Baasçılara yöneldiler. Ödül olarak Kasım, 1960 Ocak ayında monarşinin onu yasaklamasından on yıl sonra PDK'yi yasallaştırdı. Bu ilişkilerinin doruk noktasıydı. Eski aşiretsel sorunları hallederken Barzani çok eski düşman Zibari aşireti liderini öldürdü. Barzani'nin kendisini tehdit eden son legal siyasi örgüte komuta ettiğini anlayan Kasım, bunun üzerine daha önce Mele Mustafa'yı Irak dışına çıkarmaya kışkırttığı Kürt aşiret liderlerinin İran'dan dönmelerini memnuniyetle karşıladı.

Barzani'yi kuzeyde otoritesini tekrar sağlamaktan daha çok rahatsız eden şey de sürgün hayatı sırasında sayıları katlanan kentlerdeki eğitimli Kürt milliyetçilerinin karışık politik bağlılıklarını sağlama işiydi. Yokluğu sırasında, orijinal manifestosunda Marksist-Leninist görüşlü olarak tanımlanmasına rağmen PDK'den çok daha popüler olan ve bünyesinde özel bir Kürt bölümü açan Komünist Partisi'ne kentli Kürtlerin çoğu akın etmişti. PDK içinde de uyuşmazlık tohumları ekilmişti.

Yolundan şaşmaz vefakar adamları dışında, Barzani'nin Sovyet sürgünü sırasında neredeyse herkes tarafından unutulduğu bir zamanda Genel Sekreter İbrahim Ahmed gizli partiyi ayakta tutabilmişti. Yetişmiş bir avukat olan İbrahim Ahmed şimdi Mele Mustafa'nın her türlü kaprisine boyun eğmeye ve kent elitine yetki bırakmamasına karşı çıkıyordu. Barzani, Ahmed'in yerine sürgün hayatı sırasında görevden uzaklaştırdığı eski bir komünist Hamza Abdullah'ı getirerek karşılık verdi. Ama çok geçmeden fikrini değiştirdi ve aşiret adamlarını göndererek parti karargahına hücum etti ve Hamza Abdullah ile taraftarlarını tahliye ettirdi. Hem siyaset hem de şahsiyetler karışmıştı.

Hamza Abdullah, Kürt milliyetçiliğinin gereksinim duyduğu adaleye sahip olduklarını bildiği muhafazakar aşiretlerle ilişkilerin kesilmesini; İbrahim Ahmed kentli Kürtlere daha fazla söz verilmesini istiyordu; Barzani de Hamza Abdullah'ın komünistlerle ittifakından şüphe ediyordu. PDK'nin "emper-

yalizm" "feodalizm" "ve" "burjuvazi"ye ateş püskürmesini anlamak, 1950'lerin idelojik ortamını hatırlamak ve bu saldırıların çoğu Kürdün, özellikle de eğitimsiz dağlı Kürtlerin kafalarını karıştırdığını anlamaktır.

İlişkiler o kadar gerilmişti ki kuzeyde Barzani ve hükümet kuvvetleri arasında 1961 Eylülünde çarpışmalar ciddi olarak başladığında Ahmed'in kent PDK'si başlangıçta tarafsız kalmaya çalıştı. Uzatılan ateşkes dönemleriyle beraber Kürtlerle hükümet arasındaki savaş 1975'e kadar sürdü. Kasım 1961 Aralıkında partiyi yasakladığında PDK ister istemez zor durumda kaldı. Ondan sonra İbrahim Ahmed ve onun maharetli ve hırslı damadı. Celal Talabani güneyde ve doğuda, Süleymaniye çevresinde ve İran sınırına kadar olan tüm alan boyunca ayrı bir PDK gücü oluşturdular. Bu Kürt saflarındaki kalıcı bölünmelerin bir habercisiydi. Çünkü Barzani ve İbrahim Ahmed'in her biri kendini Kürt hareketinin meşru lideri olarak gördü.

Bu olaylar kadar komplike olanı hem Kürtlerin hem de düşmanlarının asıl -ve basit- problemlerinin değişmemesi idi: Ağustos 1946'da PDK'nin Irak şubesinin kurulmasından beri Barzani'nin resmi siyasi amaçları asla değişmedi; Kürtler bağımsızlığı değil, "Irak için demokrasi, kendileri için de otonomi istediler" dedi. Bu kağıt üzerinde makul görünüyordu, fakat Barzani'nin Bağdat'ta değişen düşmanları -kralcılar, Arap milliyetçileri, Baasçılar, komünistler- ona inanmadılar. Bu kadar basitti.

Bu siyasi düşmanlara göre Kürtler, Irak toprağının bir kısmını istiyorlardı. Onlar bu toprak parçasını haklı olarak kendilerine ait görüyorlardı. (Ve şüphesiz alabilirlerse İran ve Türkiye'deki Kürt toprakları da). Ve eğer Kürtler bunu başarsa düşmanlarının gözünde bu her zaman nazik olan Irak siyasi yapılanmasının yerinden oynaması demekti. Bu tamamen yanlış değildi: 1961'de savaşın başlamasından sonra çoğu Iraklı Kürt kendileri için özel bir statü elde ettiklerini düşündüler ve neden bağımsızlık olmasın? "Biz Barzani'nin bir Kürt devleti elde etmeye çalıştığını bile biliyorduk," diye hatırlattı önemli savaşçılarından biri.

Orta Doğu'da, özellikle de ilk önce Yunanlıların Mezopotamya olarak adlandırdığı coğrafyada güç her zaman bir *zero-sum* (ya hep ya hiç) oyunudur. Ya güce sahip olursunuz ya da hiç olmazsınız. Eğer güce sahip olmazsanız sizin gibi düşünen başkaları sahip olur. Bu nedenle güç paylaşılmaz. Hiçbir yerde bu, antik çağlardan beri tüm tarihi bazen sadece otoriter yönetimle mayalandırılan bir çeşit despotizm olan topraklardaki Sünni bir İngiliz yapımı modern Irak'tan daha geçerli bir durum değildi. Bununla ilgili herhangi bir yanılsama British Museum'deki Louvre ya da New York'taki the Metropolitan Museum of Art'taki çok büyük, sevimsiz ve dehşet uyandırıcı Asur kralları heykellerine tek bir bakışla defedilebilir. Hiçbir şekilde hiçbir 20. yüzyıl gücü Kürt bağımsızlığını desteklemeye ilgi duymadı ya da bu sorunla ilgili olarak bir otonomi jestinde dahi bulunmadı. Orta Doğu devletleri içinde Irak'ın komşularına oranla Kürtleri tolere etmekte -Kürt elbiseleri; okullarda, yönetimde, gazetelerde ve kitaplarda Kürtçenin kullanılmasını serbest bırakarak- daha iyi gittiğinden şüphe ediliyordu.

Bu devamlı karşılıklı güvensizlik İran, Irak ve Türkiye'yi Kürtlere karşı birleşik cezalandırıcı harekete iten 1937 Sada-bad Antlaşması ile sonradan muhtemelen komünizme karşı savaşmak için ABD ve İngiltere'nin 1955'te Orta Doğu'ya zorla kabul ettirdikleri yeni Bağdat Paktı'nda resmi olarak yerini aldı. Barzani'nin zero-sum game mantığından kaçmaya çalışmaya dair açıkça ilan edilen taktiklerinin ta baştan kötü sona mahkum olduklarını iddia etmek yeteri kadar kolay olsa gerek. Kürtler Barzani'den bu yana yeterince doğru bir tespitle yalnız kendi başlarına bir hükümeti deviremeyeceklerini, ama bir hükümetin Kürt milliyetçiliğini yok edebileceğini öne sürüyorlar. Bununla birlikte Barzani'nin altlarını oymaya çalıştığı Bağdat rejimleri geniş ölçüde Kürtlerin çalındığına inandıkları Kerkük petrolleri gelirleri sayesinde her geçen gün daha acımasız ve daha iyi organize olmuş bir hal aldılar. Barzani'nin başardıklarının çoğu, en çok etkili olduğu zamanlar ile kahramanlıklarını takip etmek için her yerdeki Kürtlerin kısa dalga

Kürtçe yayınlarını dinlemeleri bile kaypak dış yardımları sayesindeydi. Bu Bağdat'ı çileden çıkarıyordu.

Barzani'yi savaş meydanlarında kazandıklarını müzakere masasında feda etmekle suçlamak çok kolaydı. Bu uzun süreli bir Kürt zaafıydı. O bazen daha büyük ayrıcalıklar için bir ilk adım olarak sınırlı bir otonomi şartlarını neden reddettiğini sorgulamaktan çok Irak hükümetlerini devirmekten gurur duyuyordu sanki. Ama sürgünden geri döndüğünde hiçbir makul kişi, Kürt düşmanlarının en sonunda daha önce onlar üzerinde estirdikleri dehşete başvurucaıklarını hayal etmemişti. Daha 1961 senesi bitmeden Kasım'ın hava kuvvetleri 1270 Kürt köyünü yerle bir etmişti. Bu cezalandırma kabul edilebilir limitler içindeydi.

Barzani'nin dünyasında "büyük güçler" ibaresi siyasi hükümlanlığa getirilmiş belli kısıtlamalar anlamına geliyordu. O sözüne sadık ve başkalarının sözüne inanan onurlu bir insandı. Kendi dünyasına göre Barzani Kürtlerin farklı olduğunu Arap, İranlı ya da Türk olmadıklarını ileri süren temel Kürt kanaatini sağ tutma şansına sahip olduğunu ve Kürtlerin de iyi bir konumu hakettiklerini düşünüyordu. Fakat dünya kendi değerlerini değiştirmişti ve diğer birçoğu arasında Kürtlerin pahasına moral değerleri hiçe sayarak Gresham Hukukunu uyguluyordu.

İlk Kürt savaşı, Baasçılar 1963 Şubatında Kasım'ı öldürdüklerinde durdu. Baasçılar derhal Orta Doğu'nun en güçlü Komünist Partisi'ni zayıflatmaktan son derece memnuniyet duyan Birleşik Devletler'in kışkırtmasıyla yedi bin kadar komünisti öldürerek şiddete olan eğilimlerinin gösterdiler. Amaçsız müzakereler başladı. Daha önceki müzakerelerde olduğu gibi iş Kerkük petrollerinde düğümleniyordu. Birbirini izleyen hükümetler, yüzyılın başında yataklar işlenmeye başlamadan önce geniş Arap ve Kürt cemaatlerinin yaşadığı Kerkük'ün geniş ölçüde bir Türkmen kenti olduğu argümanına atıfta bulunarak Kürtlerin şehir ve şehrin petroleri üzerindeki hak iddialarını reddettiler. Haziranda Baasçılar çatışmaları tekrar başlattılar. Savunma Bakanı Salah Mehdi Ammaş gururla ordunun bu

sefer hazır olduğunu ve hareketin da "askeri bir gezinti, basit bir dağ pikniği" olacağını söylüyordu. Lakin ordu bir kez daha ağır kayıplar verdi. Baasçıların kendileri de sonraki Kasımın 18'inde devrildiler ve Mareşal Abdulselam Arif yönetimi ele geçirdi. Sonraki müzakereler 10 Şubat 1964'te bir ateşkese yol açtı.

İkinci Kürdistan savaşı Kürt milliyetçi saflarında açık -ve tekrarlayan- bir ayrılığa yol açtıktan sonra sona erdi. Ahmed-Talabani grubu, üyesi oldukları PDK politik büroya danışılmadan Barzani'nin ateşkese kabul etmesinin ihanet olduğunu ileri sürdüler. Barzani, Temmuz ayında onları 4 bin kadar taraftarlarıyla beraber İran sınırına doğru zorlayarak karşılık verdi. Irak hükümeti onları tatlı sözlerle kandırarak geri getirdi ve Barzani'ye karşı savaşmaları için görevlendirdi. Bu husus met Barzani'nin enerjisini azalttı ve Talabani'den eşit ölçüde askeri ve siyasi liderlik yeteneğine sahip çok daha genç bir rakip olarak bahsedilmesi Barzani'yi farkedilir bir şekilde sinirlendirdi.

Kürdistan'daki çarpışmalar daha çok Mart 1965'te meydana geldi. Arif esrarengiz bir helikopter kazasında öldürüldü ve kardeşi General Abdulrahman yönetimi devraldı. 1966 Mayıs'ında Iraklılar, Kürt cephesini ikiye ayırmak ve Barzani'yi İran'a olan hayati lojistik erişiminden yoksun bırakmak için dizayn edilmiş büyük bir saldırı başlattılar. Talabani Çalışlarının yardımına rağmen yüz kızartıcı bir şekilde başarısızlığa uğradılar. Rewanduz'a tepeden bakan Hendrên dağında Barzani en önemli zaferini kazandı. Ve sonraki ay sivil Başbakan Abdulrahman Bazzaz, alenen "Irak devletinin iki uluslu karakterini" ilan ederek Kürtlerin ana taleplerinden birini kabul etti. Fakat Irak ordusu Talabani'yle de yapılan açış müzakerelerinden sonra Barzani ile olan barış görüşmelerine son verdi. Barzani'nin tüyleri diken diken oldu. "Celal Talabani'nin bir hain olduğunu ve onun herhangi bir şekilde barış görüşmelerine katılması halinde müzakerelere katılmayı reddedeceği" uyarısında bulundu. O, ayrıca Talabani'yi "herkes için bir ajan" olmakla itham etti. Günümüze kadar Barzani taraftarla-

rı, Talabani ve grubunu 66'lar olarak çağırırlar. Barış yerine bir diğer ateşkes üzerinde uzlaşıldı.

Baas Partisi, Temmuz 1968'de iktidarı tekrar ele geçirdi. Ve Saddam Hüseyin çok geçmeden Devlet Başkanı Ahmed Hasan el Bekir'i gölgede bırakarak gerçek güç sahibi olarak ortaya çıktı. Baasçılar Kürtler açısından uygun zamanı sabırla kolladılar. Onlar Barzani'ye karşı kullanmak için ordu saflarını zararlı subaylardan temizlemekle meşguldüler. Onun yerine 66'lar Barzani'ye karşı savaş açtı. Ve Nisan 1969'da çarpışmalar tüm hızıyla tekrar başladığında Irak ordusu o kadar ağır kayıplar verdi ki ertesi Ocak ayında Saddam Hüseyin, Barzani ile müzakerelerde bulunmak üzere Kürdistan'a gitti. 11 Mart 1970'te başkan el Bekir Bağdat radyosunda anlaşmanın bir kısmını kamuoyuna duyurdu: Antlaşma "Kürt milletinin varlığını tanıdı" ve Pêşmergeleri sınır muhafızlarına dönüştürdü, Kürtlerin eğitim ve yönetime olan haklarını teslim etti, merkezi Erbil olan bir otonom Kürt bölgesinin kurulması ve bir Kürt başkan yardımcısı ile bakanlarının merkezi hükümette yer almalarını öngörüyordu. Bugüne bile Kürtler, bundan sonraki dört yılı barış, refah ve kültürel yaratıcılığın altın çağı olarak hâlâ anıyorlar.

Fakat Kürtler bir kez daha kurnazlıkla yenilmişlerdi. Barzani zaruri meseleler üzerinde -Kerkük, otonom bölgenin sınırları ve Kürt iddialarını çözüme kavuşturmak için ihtiyaç duyulan nüfus sayımının tam zamanı ile şartları- Irak hükümetiyle anlaşmayı başaramadı. Onun yerine bir yıl içinde otonom bölgenin sınırlarını belirlemeye yardım edecek bir nüfus sayımını öngören gizli, muğlak bir protokole razı oldu. Bunun dört yıl içinde tam otonomi ilan edilene kadar sürmesi kararlaştırılmıştı. Iraklı Kürtler, hükümet dalaverelerinin sayımın gerçekleşmesine asla imkan vermediğini ısrarla belirttiler. Kürt topraklarının Araplaştırılması bu sırada Kerkük ve diğer petrol bölgelerinde büyük bir ivme kazandı. Kerkük petrol yataklarındaki tüm Kürt işçiler işten atıldı. Kürt bilginleri (scholars) geçiş dönemi boyunca Irak kalkınma bütçesinin sadece %7-12'sinin otonom bölgeye ayrıldığını ve gerçekte de sadece

dört endüstriyel projenin inşa edildiğini zannediyorlar. Kürt üniversite öğrencilerine ayrılan burslar ile Irak askeri akademilerinde kendilerine tahsis edilen kontenjanlar daha da nadirdi.

Amaçsız müzakereler devam ederken Bağdat 11 Mart Antlaşmasının 4. yıldönümünde 1974'te kendi otonomi versiyonunu tek taraflı olarak uygulamaya başlayacağını duyurdu. Karşılıklı güvensizlik atmosferi gözönüne alındığında -silahlı çatışmalarla tırmanan- bu kaba saba taktik, Kürtlerin önerileri reddetmeleri halinde Baasçıların sabırsızlığını ve tekrar savaşa girişme gönüllülüğünü öne çıkarıyordu. Fakat bazı Kürtler sonradan Barzani'nin antlaşmayı ciddiye aldığından şüphelendiler. (O, antlaşmayı "bir oyun-dalavere" olarak tasvir etmekle bu "demode" değerlendirmeye katkıda bulundu. Onu imzalamadan önce bile bunu biliyordum.)

Kuşkulananlardan biri de Barzani'nin büyük oğlu Ubeydullah'tı. O, babasının "kendisine Kerkük ve tüm petrollerinin verilmesi halinde de özerkliğin uygulanmasını istemeyeceğini, otonomi kanununu kabul etmesinin herşeyi elinden alacağını ve mutlak hükümdar olarak kalmak istediğini" öne sürerek Bağdat'a sığındı. Bunun öyle olma ihtimali de olsa, yıldönümünün dolmasına sadece üç gün kala Saddam Hüseyin Kerkük'ün yarı yarıya paylaşımını önerdi. Barzani yeteri kadar anlaşılabilir şekilde ilk etapta öneriyi geri çevirdi. Bu kadar şiddetten sonra -Barzani'nin hayatına olan kasıtlar da dahil- hiçbir taraf diğerine güvenmiyordu. Ve geçmişe bakarak 11 Mart Antlaşması, savaş kaçınılmaz olarak başlamadan önce bir soluklanma süresinden daha fazlasını ifade etmiyordu.

Yıllar süren meseleler üzerinde Barzani'nin vekilharçlığını sorgulamakta haklı olan İran Kürtlerinin lideri Abdurrahman Qasımlo, onun Kerkük üzerinde uzlaşmayı reddetmesi üzerine küplere bindi. Bir onyıl kadar sonra konuşurken Qasımlo, bu tercihin kullanılmamasından ve Barzani'nin tehlikeye attığını düşündüğü pek çok pan-Kürt davası kazanımının kaybedilmesinden büyük üzüntü duyduğunu söyledi. Qasımlo, Barzani'nin kararının bir değerlendirme hatası olduğuna inanı-

yordu. Qasımlo'nun bu inancı onun Bağdat'tan yardım görmesi ve oradan finanse edilmesi gerçeğinden kaynaklanmıyordu. "Iraklı Kürtler şimdiye kadar hiçbir şey elde edemediler, çünkü onlar siyasette akıldan çok duyguyu önplana çıkardılar" dedi. "Onlar ya hep ya hiç dediler, herşey ya siyah ya da beyaz olmak zorundaydı. Bu yüzden hiçbir şey elde edemediler. Siyasette siyah ya da beyaz olamazsınız. Bugün mümkün olan yarın mümkün olmayabilir. Bana göre Barzani Kerkük antlaşmasını, sağlama alınmış otonomiye kabul etmeli ve geri kalanı için gelecekte savaşmalıydı. 1979 İran Devrimi gerçekleştiğinde onun otonomisinin olduğunu ve ordusunun sağlam halini bir tasavvur edin. Bunun İran Kürtleri için ne tür bir fırsat olacağını bir düşünün."

Her nasılsa 11 Mart 1974'te Bağdat, Kerkük'ü dışarda bırakan ve Kürtlerin üzerinde hak iddia ettikleri 29 bin mil karelik alanın yarısından biraz fazlasını kapsayan bir otonom bölgeyi ilan etti. Hemen ardından Beşinci Kürdistan Savaşının patlak vermesi kimseyi şaşırtmadı. Barzani'nin kampı son derece güvenliydi: Kürtler 60 bin milis kuvvetiyle desteklenen 40 bin askerlik cephe hattı kurmuşlardı. Ayrıca Bağdat kadar uzaktan 60 doktor, 4500 öğretmen, 5 bin polis, 160 mühendis ve iltica eden 100 ordu subayı saflarına katılmıştı. Savaş diğerlerinden kat kat daha yıkıcı ve yıldırııcıydı, buna rağmen Kürt milliyetçi saflarında ıstırap çektirici bir yeniden değerlendirmeyi başlattı. Barzani Pêşmergeleri başlangıçta toprak kaybettiler. Altı ay içinde hükümetin 1961'den beri kontrol ettiğinden daha fazla alanı terketmişlerdi. Karlar düşmeden çok önce milliyetçi Kürtler, İran uzun menzilli topları ile karadan havaya fırlatılan füzelerle korundukları İran kuzeybatısına bitişik ince bir hat halinde uzanan alana geriletilmişlerdi: Aslında, hükümeti onlara gıda ve Amerikan sigarası bile sağlayan Şah'a o kadar bağımlılardı ki imdi, gıda kaynaklarını bile yetiştirmeyi bırakmışlardı. Ondan sonra 6 Mart 1975'te Şah, ani olarak yardımını kesti. Barzani şoktan asla kurtulamadı. Karışıklık o boyutlara vardı ki İran ve Irak'la savaşa devam etmenin kendi halkının toplu kıyımına sebep olacağını ileri süren

Barzani Kürt milliyetçiliğini köklerine kadar sarsan bir kararla adamlarına direnişe son vermeleri emrini verdi.

PDK, çatışmalarda 2 bin Pêşmerge kaybettiğini itiraf etti, ölü sayısı -şüphesiz çok daha fazla olan sivil kayıplar sayılmazsa bile- çok daha fazlaydı. O zaman ancak 20 yaşında olan bir milliyetçi, Barzani'nin kararına olan kızgınlığını ve bunun üzerine döktüğü acı gözyaşlarını hatırlattı. "Barzani bizim için bir ilah gibiydi. O ismimizi duyurdu" dedi ve eğer Barzani devam etseydi o "bizim için Lenin'in Sovyetler ve George Washington'un Amerikalılar için" olduğu gibi birşey olurdu.

Kendilerine zulmedenlere karşı birleşen her toplumsal kesimden Kürtler şoku atlatamadılar, ondan soğuyan Barzani Kürtlerinin çoğu, özellikle de genç olanları liderliğin başka ellere geçmemesi için onun kasıtlı olarak mücadeleyi bıraktığına inandırmışlardı kendilerini. Bir kere daha Kürt milliyetçileri birbirleriyle savaşa başlamışlardı. Aradan bir on yıldan fazla zaman geçmişti ve saflaşmalara son vererek bir kez daha Saddam Hüseyin'e karşı birlikte savaştılar.

General Barzani'ye gelince o büyük kepezellikle ömrünün son yıllarını kendisine ihanet eden ABD ve İran'da geçirdi. onun sadece Saddam Hüseyin'in Kerkük'ü paylaşma önerisini reddetmesinin aklılığı üzerinde değil, bu kararın alınmasında etkili olan yabancılara güvenmenin budalılığı üzerinde de derin derin düşünmeye vakti vardı. Bu güvenme eski bir alışkanlıktı. Sovyet sürgününden sonra başlattığı önceleri ihtiyatlı sonraları ise eleştirmenleri onun kararlarından ve hatta milli kimliğinden şüphe duymaya kadar götüren uzun bir süreçti.

6. Kissinger: Bir dağ aşireti arasında misyoner çalışması

Başkan Richard M. Nixon için 30 Mayıs 1972'de Moskova'dan Tahran'a uçmak hoş karşılanan bir ferahlamaydı. "Çalılık birliğinden kurtulmak" milli güvenlik danışmanı Dr. Henry Kissinger'ın bunu ifade etme şekliydi. Onlar, Nixon'ın "mutlak acı çekilen yer" olarak tanımladığı Kremlin'de Sovyetler Birliği'yle stratejik kitle imha silahlarını sınırlandıran SALT 1 anlaşmasının zahmetli müzakerelerini yapmakla sekiz gün geçirmişlerdi. Yoğun ABD bombardımanı ve Kuzey Vietnam limanlarının mayınlanmasıyla ancak durdurulabilen Kuzey Vietnamlıların Güney Vietnam'a karşı Paskalya saldırısının hakim olduğu yorucu ama en sonunda başarılı bir bahardı. Nixon'ın Vietnam hakkındaki kararları o kadar tartışmalı -ve görünüşe göre Kuzey Vietnam'ın asıl destekçisi Sovyetler Birliği için de o kadar aşağılayıcıydı ki Moskova gezisi son ana kadar askıda kalmıştı.

Daha önceki ile karşılaştırıldığında 22 saatlik Tahran molası Kissinger'ın Sah Rıza Pehlevi ile yürütmekten büyük mutluluk duyduğu periyodik, kapsamlı stratejik ittifakı başlatma ih-

timali Amerikalılar için nisbeten kaygısız olmuştu. Şah için sözkonusu olan bu değildi. Büyük bir askeri seferin ayrıntılarına gösterilen bir dikkatle ziyarete hazırlanmıştı. İki görüşme dizisi -artı beyaz papyonlu resmi akşam yemeği ve ufak bir öğle yemeği iyi gitti. Hem Nixon hem de Şah ne istediklerini biliyorlardı ve istemleri örtüşüyordu. Nixon, ABD'yi Hintçini'ndeki savaştan kurtarınaya kararlıydı ve ABD askerinin varlığına ihtiyaç kalmadan komünizme karşı kendilerinin -ve Washington'un- çıkarlarını korumaya muktedir Asya'nın bölgesel dost güçlerini güçlendirmek ve onlara destek olmak istiyordu.

"Nixon Doktrini" olarak tanınacak öğreti özellikle de Şah'a uygulanabilir diye tahmin edildi. O aralar her geçen gün etkisi azalan Büyük Britanya Suveyş'in doğusundaki uzun tarihi varlığını sona erdirmişti. İran kendisini bu kuvvet boşluğunu dolduracak mantıklı varlık ile suları üzerinden dünya petrolünün 2/3'ünün taşındığı İran Körfezindeki istikrarın sağlayıcısı olarak gördü. Pratikte İran'a bu tür bir fonksiyon tahsis edilmesi, körfezin asıl petrol üreticisi Suudi Arabistan ile dünyanın ikinci büyük petrol rezervlerine sahip ve bölge liderliği üzerinde hak iddia eden kendini beğenmiş radikal bir devlet olan Irak'ı kesinlikle rahatsız edecekti. "Şah'a her istediğini vermek", Harper'deki ileri görüşlü bir makalenin Nixon politikasını tanımladığı şekilde daha sağgörümlü yönetimlerin ondan esirgediklerini Şah'a vermek anlamına geliyordu. Şah, ABD'nin en gelişmiş silah donanını ile eğitimini almakta özgürdü. Uzun süreden beri bastırılan ham petrol fiyatları şimdi yükseliyordu ve Şah'ın kendi askeri fantazilerinin gereğini yapması için yeteri kadar parası vardı.

İran'ın Washington'daki büyükelçisi Emir Aslan Avşar, Şah'a Başkan Nixon'ın Tahran ziyareti sırasında istediklerini verip vermediğini sorduğunda, cevabı "evet, istediğimden daha çok, umduğumdan daha fazla" idi. Aslında ziyaret hem Şah hem de Mele Mustafa Barzani hakkında kabul edilen duaların tehlikelerini ortaya seren bir hikaye olup çıktı. Nixon farkında olmadan Şah'ın çöküşüne ve Şah'ın doğal olarak otokratik

usullerine ve ABD askeri donanımına karşı doymak bilmez istahına göz yumarak Orta Doğu'daki epik istikrarsızlığa katkıda bulundu. Bu kombinasyon İran ekonomisini mahfetti ve Şah'a duyulan güveni sarstı. Böylece Ayetullah Ruhullah Humeyni'nin birkaç yıl sonra gerçekleştireceği İslami devrime giden yolu açmış oldu.

Muhtemel sonuçları üzerinde düşünmeden başkan ayrıca Şah'ı daha da sevindirmeyi kararlaştırdı. Nixon, Barzani'nin Irak hükümetine karşı giriştiği isyanın masraflarının ufak bir payını finanse etmeyi kabul etti. Uzun süreli ve büyük inatçılıkla savunulan Amerikan politikasından vazgeçildiğini gösteren bu karar Kürtleri tarihlerinin en ağır yenilgilerinden birine mahkum etti ve Barzani'nin Kürt milli hareketi üzerinde yıllarca süren nüfuzunu etkili bir şekilde sona erdirdi.

Birbirleriyle bağlantılı bu iki felaketin mekanizması eski bir dışişleri müsteşarı olan George W. Ball tarafından teşhis edilmişti. Beyaz Saray, onu onbir saatlik bir çabayla Şah'ı 1978'de kendi aptallığından kurtarmak için görevlendirmişti. Ball, gizli bir raporda, "Ne zaman Şah'ı İran Körfezindeki çıkarlarımızın hamisi olarak mestettik o zaman ona bağımlı hale geldik" diye yazdı. "Sanki İran Amerika'ya eşdeğer bir güçmüş gibi davrandık." Aslında "müttefiğimizin ABD politikası üzerindeki manivela gücü öyle boyutlara ulaşmıştı ki Şah, küçük Amerikan ortağına programın sonunun yakın olduğunu haber vermek için hiçbir çabada bulunmadı." Bu, New Yorklu demokrat Otis G. Pike'ın başkanlık ettiği istihbarata dair seçilmiş Kongre Komitesinin kullandığı ibareydi. Bu komite, 1975'te Nixon ve Ford yönetimlerinin gizli operasyonlarıyla ilgili sınıflandırılmış dökümanları topladı. Watergate Skandalından sonra yapılan bir soruşturma 1974 Ağustosunda Nixon'ı başkanlıktan istifa etmeye götürmüştü.

Pike'ın gizli raporu Angola'dan Kürdistan'a Amerika'nın gizli operasyonlarının detaylı bir özetini verdi. 1976'nın başında dışarıya sızdırıldığında, Amerika'nın göz yummasıyla Şah'ın Barzani'yi önce Irak'a karşı savaşı nasıl tekrar başlatınaya kışkırttığını, kasıtlı bir şekilde kazanmak için gerekli para-

dan mahrum bıraktığını, sonra da (Washington'un gıkı çıkmadan) 1975'te istediğini elde ettiğinde ani olarak onları Bağdat'ın müşfik merhametine terkettiğini gözler önüne serdi. Rapordan, Tahran ve Washington için Kürtlerin bir "oyun kartı" ve Irak'ın "uluslararası maceracılık potansiyelini" "zayıflatmak için yararlı bir araçtan" fazla birşey ifade etmedikleri sonucu çıkıyordu. İfşanın sebep olduğu tüm şoka rağmen rapor, Kürt bağlantısını bir ihanet ve entrika ders kitabına çeviren, ayrı ve genelde çelişkili motivasyonlar, anlaşmazlıklar ile yanlış hesaplamaları araştırmadı.

Nixon'un Tahran'daki radikal kararları, ABD'nin devamlı olarak tekrar eden Şah'ın askeri ve jeopolitik ihtiraslarının önünü kesme politikaları karşısında buharlaştı. Şah, Irak hükümetine karşı savaştan Barzani'nin isyancı Kürtlerine yardım edilmesine karşı olan ABD muhalefetini tersine döndürmekte de eşit ölçüde başarılıydı. Nixon ziyaretiyle ilgili Dışişleri Bakanlığı'nın kırküç sayfalık geniş kapsamlı brifing kitabının hiçbir yerinde Barzani'ye yardım etme önerisi yoktu. (Kissinger herhalükarda büyük ihtimalle Dışişleri Bakanı William P. Rogers'ı hiçbir şeyden haberdar etmemiştir, çünkü sürekli onun altını kazıdı ve en sonunda ertesi yıl onu yerinden etti.) Gizlilik kültürüne uygun olarak Kissinger, Birleşik Devletlerin tam olarak ne zaman Kürtlere arka çıkması gerektiğini düşünmeye başladığını asla söylemedi. İsrail'deki etkili bir istihbarat subayı, David Kimche üstü kapalı bir şekilde Kissinger'ın, Dışişleri Bakanlığı'nın itirazına rağmen "bize katılmaya ikna edilmeden önce" Barzani'yi "cesaretlendirme ve güçlendirme" konusunda çok iyi yerleşmiş İran ve İsrail çabaları hakkında bilgilendirildiğini yazmıştı. Tüm resmi açık tutanakların gösterdiği, Şah'ın Kissinger ve Nixon'dan Barzani ile kontaklı başlatmalarını istediği ve onların da bunun yerine getirilmesini emrettikleri şeklindedir: Bu kadar basitti. Politika değişikliği o derece eksiksizdi ki Kissinger, Dışişleri Bakanlığı'nın bile erişimini engellemek için operasyonu en gizli olarak örttü. Şah ve İsrail'in tavsiyelerinden bu yana geçen bu kadar yılda Dışişleri Bakanlığı ve CIA yetkilileri Kürtlere gizli yardım yapılma-

sı tavsiyesine üç kez aksi yönde görüş bildirdiler. (Gerçekten de Tahran görüşmesinden üç aydan az süre önce Kissinger'ın kendisi Dışişleri Bakanlığı'nın böylesi programı tasvip etmeyen bir kararı ile karşılaşmıştı.) Kasım 1971'den başlayarak Barzani, ABD'nin Beyrut sefarethanesindeki siyasi görevliler şefi Thomas Carolan ile ilişki kurmayı başarmıştı. Fakat Washington, Carolan'ın yardım vaadinde bulunmak şöyle dursun, kendisini Kürtlerin ne söylediklerini dinlemekle sınırlandırmasını ve herhangi bir tavsiyede bulunmamasını ısrarla tembihledi. Beyrut teması sürdürüldü, ama Tahran Anlaşması'ndan sonra etkili bir şekilde önemsiz hale geldi. Nixon'un bu dönüşü o kadar gizliydi ki Ağustos 1972'de CIA direktörü Richard Helms kendi Tahran istasyon şefi, Arthur Callahan'a büyükelçi Josepn Farkland'a bundan söz etmemesi emrini verdi. Helms sadece mantıksal davrandı. Bakan Rogers bundan haberdar edilmemişti.

Suni devlet Irak'ın kabul edilmesi Washington'un yeni politikasının temelini oluşturuyordu. İngilizlerin Kerkük petrolle-ri üzerindeki çıkarı, Birinci Dünya Savaşının sonunda Osmanlının eski Musul vilayetinin çoğunlukla Kürt olan ahalisini daha kalabalık Arap güneye bağlamaya yöneltmişti. İlk başta Birleşik Devletler, İngilizlerin yarattığı yeni devleti tanımayı reddetti ve bir onyıl sonra İngilizler Kerkük yataklarındaki Amerikan petrol şirketlerinin payını kabul ettiğinde boyun eğdi. Bundan böyle uluslararası sınırlara olan boyun eğmez saygı, ABD'nin milli bağımsızlık, hakimiyet ve toprak bütünlüğünü desteklemeye dair içilen standart dogma andının merkezini oluşturdu. Her yerdeki Kürtler için bu, otonomi kokan herhangi bir şeyin Washington'da otomatikmen şüpheyile karşılanacağı anlamına geliyordu. Birbirini takip eden yönetimler hiç sorgulamadan Irak, İran ve Türkiye'yi Kürt meselesinde desteklediler ve Kürtleri bastırmak ya da asimile etmek için harcadıkları esirgenmeyen çabaları görmezden geldiler. (Bürokratik rafa kaldırma da buna katkıda bulundu. Örneğin, Dışişleri Bakanlığı tüm Kürtleri kucaklayan ya da onları çok büyük demografik boyutlarda etnik bir grup olarak düşünen politikalar

geliştirmede. Orada ve diğer Batılı Dışişleri Bakanlıklarında Türkiye, Avrupa'nın bir parçası olarak düşünöldü, Irak ve İran Orta Doğu'ya giriyordu ve onların Kürtleri de ayaklar altında çiğnenmiş, arasıra baş belası bir azınlıktan fazla birşey ifade etmiyordu.)

Ortodoksluktan uzaklaşmadan önce Nixon ve Kissinger'in tüm bunlar hakkında ne kadar düşündükleri bugün bile muğlaktır. Sadece Kimche'in boş ümitler uyandıran sözleri onların Mayıs 1972 Tahran görüşmesinden önce böylesi bir sonucu aktif olarak düşündüklerini doğruluyor. Başkan Nixon'ın Şah ile olan konuşmalarının yazılı tutanakları açığa çıkarılmadı. Nixon ve Kissinger'in, eğer varsa, Kürtler hakkında birşey bildikleri ya da o ana kadar umursadıkları şüpheyeye açıktır. Yirmi yıl sonra vicdan azabı ve dikkatsizliğin itirafı olarak Kissinger "Kürtler hakkında fazla birşey bilmiyorduk- onların bir çeşit dağ aşireti olduklarını düşünüyorduk" dedi. Aslında bu değerdendirme, 1973'te Nixon tarafından CIA'den ihraç edildikten sonra Tahran'da büyükelçi olarak hizmet veren Helmes'e göre, gerçeklik bakımından tutumludur. O ayrıca "Bir Orta Doğu uzmanı olan istasyon şefi (Callahan) sayesinde Kürtler hakkında teşkilatta (CIA) çok şey biliyorduk" diye ısrar etti. Istihbarat bilgilerini kendi çıkarı için kullanmaktaki başkanlığın başarısızlığı mesleğin geleneksel bir göz ağrısıdır. Ama yine de Helms'e göre asıl sözkonusu olan "Başkan ve Kissinger, Şah'ı sevindiriyor ve gerisini fazla düşünmüyorlardı." Irak işlerini takip eden dönemin Dışişleri memuru, Morris Draper'e göre, "Henry için Kürtler sadece silah ticaretinin bir parçasıydı."

Üç olay ABD'nin politika değışikliğine ipucu teşkil ediyor. İlki, 11 Mart 1970'te Barzani ile Saddam arasındaki anlaşmadır, ki bu anlaşma modern tarih boyunca Kürtlere ilk kez bir otonom bölge verdi ve arasıra çarpışmaların meydana geldiği dokuz yıllık çatışmalı dönemi sona erdirdi. Şah'ı kızdıran da tam olarak buydu. Uzun süredir Irak'ı zayıf düşürmek için amaçlı bir şekilde Barzani'yi silahlandırıyor ve finanse ediyordu, ama felaketle sonuçlanan kuşbeyinli bir darbe* lehine yar-

* Sovyetler Birliği anlaşmaya aracılık etmişti. Ekim 1969'da Dara Tewfik adlı sol-

dımı kesmişti. Teknik olarak Şah'a çarpışmaları sona erdiren otonomi kararı hakkında resmi olarak danışılmamıştı, fakat ona tam bir sürpriz gibi gelemezdi. Anlaşma resmi olarak sonuçlanmadan önce bile Şah, Adalet Bakanı, Asadollah Alam'a Irak'ın "İran'la olan sınıra kuvvetlerini yığacağı" konusundaki endişelerini iletmişti.

Şüphesiz, Barzani'yi Irak Kürtleri için uygulanabilir bir otonomi elde etmek için savaşı yeniden başlatmaya sevk etmekle Şah, İran ve Türkiye Kürdistanı'ndaki benzer tehlikeli ihtirasları mahmuzlama riskini ortaya çıkardı. O bu tutarsızlığı makul göstererek Barzani'ye yardım etmenin kendi Kürtlerinin hoşuna gittiğini ve onların sessiz kalmalarını sağladığını öne sürdü. Aslında o kendi şeytanca düşmanı Irak'ın dengesini bozmak istedi ve Irak Kürtleri de bu amaca ulaşmakta harcanabilir piyonlardı. Apaçık bir şekilde Şah, Kürtlerin Bağdat'ı zayıf düşürmelerini istiyordu ve büyük ölçüde Kissinger ile Nixon sayesinde Mart 1974'te öyle de yaptılar.

Şah'ın arzuları Iraklıların dikkatini Arap-İsrail çatışmasından uzak tutmaya çalışan İsrail tarafından da paylaşılıyordu. Ama Şah eski tanıdık Barzani'nin kendisine güvenmediğini de biliyordu. Herşeye rağmen İran kuvvetleri Barzani'nin koruduğu İran Kürdistanı'nda 1946'daki kısa ömürlü Mahabad Cumhuriyeti'ne son vermişlerdi. Ve Barzani kuvvetlerini önce İran'dan Irak'a, Türkiye'ye sonra tekrar İran'a ve Sovyetler Birliği'ndeki onbir yıllık mutsuz sürgünle sonuçlanan destansı geri çekilme sırasında hiç rahat bırakmamışlardı. Barzani'nin ABD'ye olan kör bağlılığının farkında olan Şah, Kürt isyanı için Amerikan desteğini kazanarak onun şüphelerinin üstesin-

cu bir Kürdü Prag'dan bir mesajla Barzani'ye göndererek ondan Baas Partisi ile müzakerelere başlamasını istedi. Barzani derhal onu görmeye gelen İran gizli servisi SAVAK'ın başkanı General Nematollah Nassiri'yi bundan haberdar etti; Barzani ona mütevazı İran yardımı karşılığında öne sürülen müzakerelerden vazgeçeceğini anlattı. İran bu yardımı sağlama sözü verdi, ama sözünü tutmadı. Bu sırada Kürtlerin haberi olmadan Şah, Bağdat hükümetini devirmeye yönelik eksik tasarlanmış bir girişimi destekledi, Baaçılann bu komployu farketmeleri felaket sonuçlara sebep oldu. Yetmiş kadar Iraklı komplocu askeri subay yakalandı ve 20 Ocak 1970'te idam edildi. Tam olarak bu olaydan sonra otonomi müzakereleri gerçekten başladı.

den gelmeyi umdu. Ama Barzani, Şah ve İsraillileri Kürtler için Amerikalı yetkililerle direkt kanallar açmaları için sıkıştı-
rarak kendi kapanına yem koydu. Amerikalıların devamlı iti-
razlarına rağmen Şah asla vazgeçmedi.

Tekrar 1946'ya dönersek, Amerika'nın Şah'ı desteklemesi Orta Asya'daki tehdit edici Sovyet yayılmacılığını durdurdu ve onun İran Azerbaycanı ve Kürdistanı'nda otoritesini yeniden canlandırmasına yardım etti. Şimdi bir kez daha Soğuk Savaş Şah'ın yardımına yetişmişti. Washington'un fikir ve davranış değişikliğini biçimlendiren ikinci önemli olay 9 Nisan 1972'de Bağdat'ta on beş yıllık İran-Sovyet dostluk ve işbirliği anlaş-
masının imzalanmasıydı. Şah süper güç düşmanlığı kartını ko-
laylıkla oynayabilirdi, çünkü Sovyetler Birliği daha önce Mısır ve Suriye ile de benzer anlaşmalar imzalamıştı. Washington Moskova'nın zayıf, az nüfuslu Suudi Arabistan ile daha küçük, savunmasız körfezin petrol emirliklerine baskı uygulayacağından endişe duydu: Kissinger, Şah'ın Soğuk Savaş mantığını ka-
bul etmeyi elverişli bir çare olarak gördü.

Nixon'ın evine döndüğü ertesi gün Şah, Alam'a Kissinger'ın büyük ölçüde "İran'ın istikrarını ve İran Körfezinde üstlendi-
ğimiz sorumluluğu takdir ettiğini" açıkladı. Kissinger "Rusla-
rın Irak'la olan ilişkilerinde çok ileriye gittiklerine inandığını ve bu saçmalığa bir son verilmesi için birşeylerin yapılması ge-
rektiğini de ekledi. Kissinger'ın yıllar sonra şahsen öne sürdü-
ğü gibi "Bizim tamamen açık stratejimiz Sovyetler Birliği'ne bağlı herhangi bir hükümeti zayıf düşürmektir ve Sovyetler de Irak'la askeri bir bağ kurduklarından Kürtlere yardım etme hususunda son derece hassastır."

Şah'ın tam olarak umduğu şey de buydu. On yıldır İsrail gizli servisi MOSSAD vasıtasıyla Barzani'ye el altından yapılan yardım Bağdat'ın Sovyetler Birliği ile olan anlaşmasını biçim-
lendiren umutsuzluğa katkıda bulundu. (İsrail'e has gerekçe-
lerle Barzani'ye yardım yapılmasını kuvvetle destekleyen İsra-
illi Başbakan Golda Meir neredeyse şans eseri Tahran'a periyo-
dik ziyaretlerinden birini gerçekleştirdi. Ve Şah'la bu bağlam-
da görüştü. İsrail'in ABD ve İran'a olan etkisi birkaç yıl içinde

ölçülemez boyutlara varmıştı. Öbür taraftan Şah'ın dolaylı bir şekilde faydalandığı Sovyetler Birliği'nin Kürt otonomisine olan açık desteği sona erdi). Ama şimdi Şah Bağdat antlaşması konusunda endişe duyuyordu. O, İran'daki Birleşik Devletler (binlerce askeri danışman ile teknisyen) nüfuzu ile hemen yanıbaşındaki Irak'ta bulunan çok sayıdaki Sovyet danışman arasındaki benzerliğin farkına varmıştı.

Soğuk Savaş boyunca İsrail, Amerikan hamisi ile Kremlin'in birbiriyle kavgalı oldukları zamandan daha mutlu olmamıştı. Nixon ve Kissinger'e göre, Şah'la beraber gitmek Nixon Doktrini'nin hayli istikrarsız Körfez bölgesinde bir gerçekliğe dönüşmesi, milyarlarca dolar tutarında ABD silahı satışının başlatılması demekti: 1972-75 döneminde ABD'nin Kürtlere yaptığı tüm harcama İsrail'in 1967'deki Altı-gün Savaşında ele geçirdiği Sovyet silahlarını satın almak için ayırdığı 16 milyon dolardı. Aylık ödemeler SAVAK aracılığıyla yapılıyordu. SAVAK yardımı o derece dikkatle kontrol ediyordu ki Pêşmerge aylıkları bile İran Riyali cinsinden ödeniyordu.

Iraklı Kürt liderler SAVAK genel direktörü Nematollah Nassiri ve açgözlü bazı kıdemli İranlı memurları kendilerine tahsis edilen yardımı ceplerine indirmekle suçladılar.* Ama herşeye karşın, Amerikan katkısı Kürt isyanı için yeterli bir finansal yatırım değildi. Aslında Şah'ın taahhütleriyle -nakit, gıda, silah ve askerler- küçültüldü. Ama Barzani'yi sürekli ve en tehlikeli illüzyonunda rahatlatmaya yetecek bir Amerikan garantisiydi Kürtler için.

Üçüncü perçinleştirici olay, Nixon ve Kissinger'ın Tahran'dan Washington'a hareketlerinin ertesi günü Irak'ın, uzun süredir İngiliz, Hollanda, Fransız ve ABD petrol çevrelerinin mülkiyetinde olan Irak Petrol Şirketini (Irac Petroleum Company) millileştirmesiyle meydana geldi. Bu büyük olay, Petrol

* Bu konuda İranlıları suçlama devamlı bir Kürt şikayeti olmuştur. Bu suçlamalar 1991'de Pêşmerge İrani yetkilileri uluslararası topluluk tarafından kendilerine yardım olarak verilen birinci sınıf gıda, battaniye, giysi ve diğer malzemeleri kendilerine saklamak ve bunları ikinci sınıf eşdeğerleriyle değiştirmekle suçlandıklarında tekrar gündeme geldi.

ihraç eden ülkeler örgütü adlı bir kartelin kısaltımasının (OPEC) dünya çapında her gün kullanılan bir kelime olduğu bir onyılıda Orta Doğu'da Batılıların petrol vesayetinin kırılmasında bir kilometre taşıydı. IPC'nin millileştirilmesi İran, Barzani ve ABD'nin aralarındaki anlaşmayı meşru göstermelerinin başka bir nedeniydi, çünkü her birinin Sovyetler Birliği'nin Orta Doğu'daki asıl bir petrol üreticisine nüfuz etmesinin yankılarından endişelenmelerinin kendilerine has haklı sebepleri vardı.

Yine de yeni politika o kadar tartışmalıydı ki yönetimdeki karşıtlar, muhtemelen Dışişleri Bakanlığındakiler, Amerika'nın mali yardımları hakkındaki detayları çok geçmeden basına sızdırdılar. (Bu, Dışişleri Bakanlığı'nın kafaları karışmış diplomatlarını Kürtlerle bağlantılarını inkar etmeye yöneltmedi. Örneğin, Washington, çok iyi bilgilendirilen haber kaynaklarının CIA'in Kürtlerle Tahran'da bağlantıya geçtiğinin detaylı kanıtlarını vermeyi sürdürdüğü Beyrut Sefarethanesindeki hayrete düşmüş -en sonunda küplere binen ve tiksinen- siyasi görevli Thomas Carolan'a sıkı bir muhalefet etti. Nixon gizliliğe o derece bağlıydı ki Hazine Bakanı John B. Connally'yi gizli olarak Tahran'a göndererek programın işlediği teminatını verdi. Şah ve Texaslı politikacı arasındaki bu Haziran ayı görüşmesi Pike raporu kelimeleriyle "petrol adamına bir başka petrol adamı" şeklinde yer aldı. Connally'nin eve dönmelerinden sonra The Forty Committee, gizli istihbarat operasyonlarını denetleyen bir grup, formalite gereği tavsiye edildi. Oyлама şöyle dursun ciddi bir tartışma bile olmadı. Üyelerine geleneksel iki ya da üç sayfalık özel bilgi dahi verilmedi. Onun yerine Pike Raporunun belirttiği gibi "onlar, operasyonun bir paragraflık tanımını kabul etmeye yönlendirildiler." Ancak dört yıl sonra gizli istihbarat operasyonları üzerinde çalışan Kongre dedektifleri, Kissinger tarafından imzalanan çok gizli kısa bir notun da (dahil) olduğu konuyla ilgili belgelere ulaşabildiler.

Ta en başından Barzani detayları çözüme kavuşturmak için Washington'a gitmek istiyordu. ABD'ye neredeyse körü körü-

ne bir inancı vardı, ama muhataplarını şahıslarına göre değerlendirmeyi isteyecek kadar gerçekçiydi. Kissinger onu geri çevirdi, Barzani'ye ilk kez vize verilmedi ve Washington'daki varlığının bilinmesi halinde operasyonun tehlikeye gireceği argümanı ile geri çevrildi. Uzun süredir gizli düzenlemelere alışkın olan Barzani gururunu bir yana bıraktı ve buna razı oldu. Temmuzda Barzani oğlu İdris ile onun gayri resmi "Dışişleri Bakanı" ve aile dışındaki en yakın işbirlikçisi Dr. Mahmud Osman'ı Washington'a gönderdi. Onlar CIA'in, Langley, Virginia'daki karargahlarında Helms, General Alexander M. Haig, Jr. Beyaz Saray Personel başkanı ile Kissinger'ın Milli Güvenlik Konseyi'ndeki en büyük yardımcısı Albay Richard Kennedy tarafından kabul edildiler.

Helms gereksiz belagattan kaçındı. "O bize çok açık bir şekilde Şah istediği için Amerikan hükümetinin bizi kabul ettiğini söyledi" diye hatırlattı Osman. "Washington'un bize yardım etmesinin yegane sebebi buydu. Şah bu politikayı sürdürdüğü müddetçe ABD de devam edecekti. Şahsen kendimi çok rahat hissetmedim. Barzani bana söylediği için Washington'a gittim. Kendi görevimi yaptım. Ama bunun bizim için ciddi bir ilişki olduğunu düşünmüyordum, çünkü Amerikalılar için önemli olanın Şah olduğunu biliyordum. Amerikalılar tamamıyla bu işin içinde değillerdi. Hiçbir garanti yoktu. Çok iyimser değildim."

Ama Barzani iyimserdi, en azından işin başında. En sonunda Amerikalı yetkilerle işleyen bir resmi ilişki kurmayı başarmıştı, ama bir onyılda fazla süre kendi kendine görüştüğü Amerikalı şahsiyetlerin, hatta gazetecilerin tanınmamak için kılık değiştirmiş görevliler* olduklarını söylemekle yetindikten sonra. Ve böylesi sağlam temellere dayanmayan bir ilişkinin olması da o kadar sorun değildi. Kabul ettiği Batılı gazeteciler ve diğer ziyaretçiler Barzani'nin ABD'nin Vietnam'daki zayıf düşürücü ideolojik savaşta saplanıp kalması konusunda

* Barzani'nin endişeleri yersiz değildi. İsraililer, 1960'larda Barzani ile bağlantıya geçmek için bir gazeteciyi kullandılar. Ayrıca CIA de gazetecileri hem Amerikalı hem de yabancı, İranlı Kürtlerle ilgilenmekte kullandı.

hiç de üzgün olmadığını düşündüler. Vietnam Savaşı birçok Amerikalı için olduğu kadar Üçüncü Dünya milliyetçileri için de bir felaketti. General Barzani'nin asıl önemli yardımcılarının biri, Dr. Sami Abdurrahman "Barzani kalbinin ta derinliklerinden Amerikalıları seviyordu" dedi. Bu, onun 1947 yılbaşı günü Tahran'da o zamanın ABD askeri ataşe yardımcısı Archie Roosevelt ile karşılaşmasıyla başlayan otuz yıllık bir ilişkiydi. Bugün bile onları ta o günden beri rahatsız eden bir sorunla boğuşuyorlar: Neden Barzani ve halkı aleyhte gelişen bir sürü delile rağmen, Birleşik Devletler tarafından Amerika'nın Şah projesinin ciddi garantörü olduğu noktasına inandırılmışlardı?

Şüphesiz Barzani kendi yetersizliklerinin bir kurbanıydı. O güç bela eğitim almış, geniş ufukları olmayan, kendi halkına olan samimi inancıyla kendi pahasına müşteri bir devlete iyilikte bulunan bir süper gücün kuşku duyulmayan düşüncesizliğiyle savaşan biriydi. Kabahatleri ne olursa olsun, Barzani'nin onyıllar boyunca ilişkiye geçmeyi öğrendiği Türkler, İngilizler, Araplar ve İranlılar yıllardır mükemmel olarak gördüğü Amerikalılar kadar inceliksiz değillerdi. Bu açıdan bakıldığında Barzani olgunlaşmamışlığın affedilemez siyasi günahı ile dünya hakkında çok şey bilme yoksunluğunun suçlusuydu. Herşeye rağmen Kissinger 1968'den beri kendi Metternich real politığının son versiyonunu temsil ediyordu: Bütün sorumluluk alıcıya aittir.

Yine de Barzani'nin delicesine olan aşkı, küçük ve büyük güçleri biraraya getiren gizli istihbarat operasyonlarında geniş ölçüde tanımlanan sıradan bir tehlikeydi. Barzani'ye göre şaşırtıcı olan kendi tecrübesiydi, çünkü insanlar onun Amerikan saiklerini sorgusuz bırakmayacağını düşünüyorlardı. Nasıl olur da Sovyet sürgünü de dahil başına gelenleri atlatmış bir lider diğer süper güce bu kadar güvenebilir ve onun düşüncesizce sadece kendi menfaatlerini gözeteyeceğinin farkına varmazdı? Barzani'yi tanıyan yabancı ziyaretçiler onun kendisini tanımladığı gibi saf olduğuna inanamadılar. Onlar, Barzani örneğin, Irak Kürdistanı'nın Amerika'nın elli birinci eyaleti ol-

masını önerdiği veya Amerikalı şirketlerin Kerkük petrol yatakları üzerinde yarı hisseye sahip olmalarını ileri sürdüğü anki duruşunun taktiksel olduğunu düşünmüşlerdi. Emin olmak gerekirse o, Sovyetler Birliği, Romanya, İran ve İsrail dışında asla yurtdışında bulunmamıştı. Jeopolitik konusunda eğitimsizdi. Fakat Barzani ile görüşen yabancılar onun daha önce karşılaştıkları en sert milli liderlerden biri olduğuna kendilerini inandırmışlardı. Aynı Bayan Meir gibi, o da yarım asırdan daha uzun bir süreyle çok zor ve saldırganca koşullara göğüs germiştir.

Barzani daha iyi bilseydi bile onun 1972'ye kadar devam etmekten başka seçeneği yoktu. 1970 otonomi anlaşmasına hakim olan mutluluk ve neşe çok kısa ömürlü olmuştu. 1972 baharına doğru Irak hükümetiyle olan ilişkiler aniden bozuldu. Barzani'nin hayatına kasteden iki girişim olmuştu ve Barzani de Baas Partisi'nin otonomi anlaşmasına kabul edilebilir koşullarda saygı duymayacağından emindi. Bu anlaşmanın öngördüğü sayımı gerçekleştirmek yerine Bağdat Kürtleri Kerkük ve diğer petrol bölgelerinden tahliye ettirdi ve hem petrol bölgelerinde hem de zengin tarım alanlarında onların yerine Arapları yerleştirdi.

Buna rağmen, Barzani'nin Şah ve Amerikalılarla olan anlaşması, Irak'ın 1973'te tekrar edilen Kerkük ve onun petrol gelirlerini paylaşma önerisine verilen cevabı etkiledi. Barzani öneriyi elinin tersiyle çevirmedi. Diğer Kürtler bir şans tanınması konusunda onunla tartıştılar ve sonradan da tüm eksikleriyle beraber kabul etmenin Mart 1975'te Kürtleri yenilgiden kurtaracağını ve onları Irak-İran savaşının dışında tutacağını iddia ettiler. Ve Barzani de Irak'ın tekrar gözden geçirilen Kürt taleplerini kabul etmesini reddetmesi konusunda Şah tarafından çok büyük baskılara maruz bırakıldı. Son dakikaya kadar tereddütte kaldı, ama 1974 Martında Irak, 1970 otonomi anlaşmasının kapsamını daha da daraltıp yeni versiyonun iki hafta içinde ister istemez uygulanacağını söylediğinde ok yaydan çıkmıştı bile. Her iki taraf da o an daha fazla çarpışmaların kaçınılmaz olduğunu anladı.

Barzani, başkaldırısının çıktığı 1975'ten önce, sonra ya da isyan sırasında karar alma sürecini diğer Kürt arkadaşlarıyla paylaşmadı. Ancak Başkan Jimmy Carter'ın resmen göreve başlamasından (1977) sonra çekingenliğinin üstesinden gelebildi ve yeni Amerikan yönetiminin desteğini kazanma umuduyla açık olarak kendi durumunu tartışmaya başladı. Gözden düşmüş, Washington yakınında sürgünde yaşayan ve ilerlemiş akciğer kanserinden muzdarip olan Barzani aynı Şubat ayında Kongre üyeleriyle Senatörlere gönderdiği mektuplarla 1972 orijinal anlaşmasındaki entrikanın farkında olmaları durumunda "onlar ya buna karşı çıkacaklardı ve böylece hiçbir zarar görmeden emirlerindeki diğer seçenekleri devreye sokmakta serbest kalacaklardı; ya da bunu destekleyeceklerdi ve o şekilde Kürtlere yapılan ihaneti önleyeceklerdi" iddiasında bulundu. Aynı ay Carter'a gönderdiği bir mektupta Barzani sadece 1972'deki Amerikan vaatlerinin kendisini "Amerikan çıkarlarına aykırı olan ve komşuları için sorun teşkil eden" Irak'la bir anlaşma yapmaktan vazgeçirdiğini ve tam olarak Amerika'nın sözüne güvenmeseydi, halkının üstüne çöken bu felaketi engelleyebileceğini" ileri sürdü. En üst kademedeki Amerikalı yetkililerin güvenceleri, onu İran ve Birleşik Devletler'le yapılacak işbirliğinin Kürt otonomi hedefi ile Irak için demokrasi hedeflerini başarmasına yardım edeceğine inandırmıştı. Haklı ya da değil, tamamen ya da kısmen Barzani'nin argümanları çoğu Iraklı Kürt tarafından yıllarca gerçek olarak benimsendi.

1972'deki Irak-Sovyet dostluk anlaşmasının kritik ve belirleyici eylem olduğu muhtemel görünüyor. İlk kez Irak yoksun bulunduğu çok önemli askeri güce kavuştu ve Barzani, Şah ve ABD tarafından kurulan tuzağa sürüldü. Anlaşma imzalanınca Moskova Kürtlere olan yardımını kesti ve Irak'a yüksek miktarlarda bombardıman -avcı jet uçakları, uzun menzilli toplar, helikopterler ve diğer modern silahlar sağlamaya başladı. 1963'te Sovyetler Birliği BM'nin dikkatine Irak Kürtlerinin "jenosidi"ni getirme tehdidinde bulunmuştu, ama şimdi Araplarla özellikle de Irak gibi petrol zengini seküler bir devletle iyi ilişkiler kurmayı tercih ediyordu. Kendi saflarında çok sayıda

Kürt bulunan Iraklı komünistler hükümeti desteklediler. Bu da Barzani'yi daha da izole etti. Ve askeri açıdan güvenilir helikopterlerin gelmesiyle gerilla savaşının parlak günleri sona yaklaşıyordu.

Amerika'nın dahil olması bu şartlarda tamamıyla Şah'a bağımlı olmaktan daha iyi görünebilirdi. Herşeye karşın, geniş ölçüde İran yardımı sayesinde Barzani 1961'den beri Kuzey Irak'ın geniş kesimleri üzerinde hakimiyet kurdu ve kendi deyişiyle Bağdat'taki "beş rejim ve dokuz hükümet" dönemini yaşadı. Bazı Kürtler, Barzani'deki kumarbazın içgüdüsel olarak 1972'de altmış sekizinde fiziksel olarak hâlâ dinç ve zihinsel olarak da uyanık bir adam için bunun atılan son zar olduğunu bildiğine inanıyorlardı. Eğer öyle olsaydı o zaman Barzani Osman'ın 1972 Temmuzunda Washington'da farkettiği, eksikliği kabul edilen asıl Amerikan politikasının şu ya da bu şekilde sonraki bir dönemde Kürtlerin lehine geliştirilebileceğini hesaplayabilirdi. "Şah'a güvenmiyoruz" demişti Barzani *Washington Post*'tan Jim Hoagland'a 1973'te. "Amerika'ya güveniyorum. Amerika Kürtler gibi küçük bir halka ihanet etmeyecek kadar büyük bir güçtür."

Mart 1975'te tüm kariyerinin küle dönüşmesiyle Barzani yanlış hesaplamalarının boyutlarını kabul ediyor görünüyordu. "ABD hükümeti bize resmi güvenceler vermedi, ama onların bizi asla terketmeyeceklerini düşündük," diye söyledi çöküşü haber yapmak için Kürdistan'a giden Hoagland'a. "Şimdi yanıldığımızı anlıyorum." Ama Barzani'nin Birleşik Devletler'e olan inancı, Rusya sürgünü sırasında çektiği büyük dert ve sıkıntılardan dolayı uğradığı hayal kırıklığına olan bir tepkiydi. Ayrıca üzerinde uzun zaman etkili olan büyük kardeşi Şeyh Ahmed de Amerikan bağlantısını sürdürme tavsiyesinde bulundu. Muhsin Dizai, kıdemli adamlarından biri, Barzani'nin "Orta Doğu'da ya da dünyanın çoğu yerinde Amerikan desteği olmadan hiçbir şeyin yapılamayacağına inandığını" söyledi. Dr. Osman da "General Barzani ABD'nin asıl süper güç olduğunu düşünüyordu ve en sonunda onun haklılığı ortaya çıktı" diye hatırlattı.

Kürt Ordugahında Amerikan vaatlerinin limitlerinin tam detayları son ana kadar Barzani ailesi ve birkaç kıdemli yardımcı dışında hep gizli tutuldu. Yine de bir çeşit Amerikan bağlantısı genel olarak sağlandı. "Aslında, ABD yönetimiyle bir çeşit ön danışma olmadan Şah'ın böylesi önemli bir finansal ve askeri maceraya atılacağı Orta Doğu'daki bir siyaset adamına göre alışılmış bir durum değildi" diye belirtiyor bir Kürt tarihçisi. "Mart 1974'te tekrar patlak veren Iraklılar ile Kürtler arasındaki çarpışmaların arifesinde ihtiyatlı kadrolar, Barzani ve merkezi çevreleri sabahın erken saatlerine kadar dış yardım vaatleri konusunda sorguladılar. Detaylara girmeden Barzani, Idris, Dr. Osman yeterli vaatlerin mevcut olduğunu ısrarla belirttiler. Hiç kimse sessiz ikaza kulak verme sıkıntısına girmedii. Çok geç olana kadar, Barzani Birleşik Devletler'in "bir büyük güç olarak bir kere Kürtlerle ilişkiye geçti mi hayal kırıklığına uğramayacaklarına" inanıyordu. Fakat 1977'de Carter'a gönderdiği mektupta Barzani dolaylı olarak yazılı garanti olmadığını kabul edecekti ve Kürtlerin "hem İran hem de ABD'nin sözlü vaatlerine inandıklarını" söyledi. Kürtler Amerikan taahhütlerinin, yazılı ya da sözlü, çok güvenilir olduğu inancına tüm kalpleriyle ve inançlarıyla bağlanmışlardı."

Ama Barzani'nin de çok iyi bildiği gibi sözlü anlaşma resmi bir garanti gibi değildir. Birleşik Devletler gibi avukat düşünceli bir toplumda yazılı bir vaat, yönetimi sırf utandırıcı herhangi bir dönemliğin ifşasını önlemek için doğru yoldan ayrılmamaya yöneltebilirdi. Tamamiyle kurallara uygun olarak (da olsa) bu asırda güçlü bir adamın tamamen hukuka uygun anlaşmaları deldiğine şahit olduğumuz için acaba resmi bir anlaşma Şah'ı Kürtleri satmaktan alıkoyar mıydı? Bağlayıcı bir belgenin görünüşteki yokluğu hem Kissinger'ın kendi dolaplarını örtme merakına ve Barzani'nin de bunun en acıklı taraflarını saklama eğilimine işaret ediyor. Barzani yanıliyordu ve kendi kariyerinin en ciddi yanlış hesaplamalarını itiraf etmek için yaşadı. Son yıllarını İran ve ABD'de sürgünde, kendisine ihanet eden adamları kötü yönleriyle ortaya koymasının etkili bir şekilde önlendiği yerlerde, sinir bozucu ve aşağılayıcı bir

durumda geçirdi. Hayatının sonunda o yarı ciddi "umarım kendimi Pekin'de bulurum da Amerikalılar ve Sovyetler hakkında istediğim herşeyi anlatabileyim" söyleyecek duruma geldi. Buna rağmen, o Sovyetler Birliği'nde on yıldan fazla bir süre geçiren ve CIA maaş bordrosunda boy gösteren, İran Şah'ı ile Stalin tarafından kullanılan ve terkedilen tek lider olarak bir çeşit Üçüncü Dünya Guinness rekorlar kitabında kendine yer buldu.

Ama Barzani karakterinin bilmececi -ve onu manipüle eden hükümetler tarafından nasıl değerlendirildiği- büyük bir gücün yalıtılmış ve umutsuz bir azınlığı manipülasyonunun bu mükemmel örneğinin merkezinde yatıyor. Onun ABD'ye dair kökleşmiş saflığı Amerikalıları zanlı ya da konuyla hiç alakası olmayanlar olarak damgalıyor. Yirmi yıl sonra savunmaya geçen bir Kissinger, bana "Bilemiyorum nasıl bir değişiklik yaptı" eğer daha önce kesin olarak bilemediği Barzani'nin ABD yandaşı eğilimini bilseydi. Helms, muhtemelen ta başında ABD'nin rolünün doğasını ve kısıtlamalarını dile getirerek Kürtlere karşı dürüst davrandığına inanan, Kürtlerle ilgilenen herkes Barzani'yi entrika ve isyanlarla geçen bir ömürden sonra "big boy" (dev adam) olarak görüyordu, dedi. Sırası gelmişken, Kürt milliyetçileri (Barzani'nin çevresindeki daha iyi bilen yakın çevreler istisna) Amerikanın resmi garantileri olmadan liderlerinin 1974 Martındaki çarpışmalara katılmayacağını düşünüyorlardı. Ama Amerikan garantileri pek sağlam olmasa da yeterince sorun teşkil eden tutarsızlıklar birden bire ortaya çıkmaya başladı.

Barzani'yi vazgeçirmenin bir yolu yoktu. Baasçı hükümetle Kürtler arasındaki yeni çarpışmaların potansiyel yıkımlarını sezen Sovyet Savunma Bakanı General Andrei Grechko, ki Barzani'yi Sovyet sürgünü sırasında tanımıştı, hükümete Kürtlerle bir uzlaşmaya varması konusunda yardım etmek için Irak'a uçtu. Washington ve Tahran'ın yönlendirmesiyle Barzani teklifi geri çevirdi. Tekrarlayan çatışmaların arifesinde Bağdat'ta yapılan bir görüşmede Saddam Hüseyin tekrar Kerkük ve petrollerini paylaşma teklifinde bulundu, ama Barzani'nin

oğlu Idris kabul etmedi. "Düşündüğünüzden çok daha güçlü-
yüz ve sizi tüm taleplerimizi kabul etmeye zorlayacağız" dedi.
Tehditlere asla boyun eğmeyen ve benzer tehditler savuran
Saddam Hüseyin, "Eğer bir savaş olursa biz kazanacağız" uya-
rısında bulundu. O şimdi yalnız sofistike Sovyet silahına sahip
değildi, ayrıca Barzani'nin Şah'ın, İran Körfezini İran'ın petrol
limanı Abadan ile Irak'ın Basra limanına bağlayan bir haliç ko-
numundaki Şatt-ul Arab'ı kısmen kendi kontrolüne almaktaki
kararlılığına güvendiğini biliyordu.

1937'de Osmanlı kuvvetlerinin halefi olarak tüm haliçi
kontrolünde bulunduran İngilizler, Iraklıları İran'a Hürrem-
şehir ile Abadan'da sınırlı haklar vermeye ikna etti. Buralarda
demir atmış gemiler bundan böyle İran bayrağı taşıyacaklardı;
onlar herhangi bir revizyonun kendi savaş gemilerinin Basra
ya da Abadan'daki İngilizlere ait petrol rafinerilerine geçişini
güçleştirmesinden korkuyorlardı. 1969 yılına kadar Şat üzerin-
den İran limanlarına giren tüm gemilere Iraklı dümenciler ta-
rafından kılavuzluk edilmeliydi. Şah bu düzenlemeyi babasına
dikte ettirilen küçük düşürücü bir uygulama olarak algılıyor-
du, çünkü İran hâlâ haliçin İran yakasındaki uluslararası sını-
rı kabul etmeye ve Şat üzerindeki gemilerin Irak bayraklarını
taşımalarına rıza göstermeye zorlanıyordu. "Eğer kendimizi
bir yerde Şatt-ul Arab'ın yarısı ya da tüm Irak'ı kaybetme seçe-
neklerinden birisiyle karşı karşıya bulursak" diye uyarıda bu-
lundu Saddam "Irak'ın tamamını istediğimiz şekilde korumak
için Şatt-ul Arab'tan feragat ederiz."

Birkaç ay sonra Saddam daha önce taslağını çizdiği aynı
şartlar üzerinde tekrar ciddi ciddi düşünüyordu. (Aslında
CIA, onun 1972 Ekiminden beri bunu düşündüğünü ortaya
çıkarmıştı). Şatt-ul Arab, İran tarafından önerilen, anlaşmazlı-
ğa son vermeye ve OPEC'i güçlendirmeye kararlı olan Cezayir
tarafından düzenlenen Irak ve İran Dışişleri Bakanları arasın-
da Ağustos ayında İstanbul'da yapılan bir görüşmenin asıl
gündemini oluşturdu. Bu görüşmeler çok geçmeden Barza-
ni'nin dikkatinin odağına oturmuştu. O muhtemel bir Irak-
İran anlaşmasını yakın çevresiyle "birden fazla kez" tartıştı,

ama "anlaşmanın kapsadığı saklı anlamları" -Şah'ın tüm yardımları keseceği ve Kürtleri teslimiyete zorlamak için Irak ile işbirliğine gideceğini görmeyi başaramadı. Barzani ne zaman bu endişeyi dile getirirse, İranlılar ona bunu unutmamasını söylediler, ama *Le Monde* gazetesinin Orta Doğu editörü Eric Rouleau onlara Şah'ın son bir görüşme sırasında Kürtlerin varlığının bile elinde istediği zaman açıp kapayabileceği bir musluk olduğunu gururla söylediğini aktardığında Kürtlerin bu konudaki endişelerinin daha da somutlaşması gerekiyordu. Kürtlerin Şah'ın kaba uyarılarına çok az önem atfetmeleri ve bunun saklı anlamlarına hiç aldırmış etmiyor görünmeleri Rouleau'yu çarpmıştı adeta. O Kürtlerin analiz güçleri hakkındaki kuşku-larını kesin ve açık olarak belirtti. "Benim verdiğim bilgi onların gözlerini açmayı başaramayınca" diye hatırlattı "bunu son derece sınırlı dünya tecrübelerine bağladım." Gerçekten de Kürdistan Demokratik Partisi liderlerinin çoğu özellikle de Barzani'nin çevresindeki grup, çok geç olana kadar, İran'ın Irak'la bir anlaşma imzalamayacağına kendilerini inandırmış-lardı. Ama mantıksal olarak Washington Şah'ı istediği böylesi bir anlaşmayı imzalamaktan nasıl alıkoyabilirdi? Bu hiçbir zaman çözülemeyen bir muamma olarak kaldı.

Kürtlerin basitçe şer alametlerinin oluştuğunu kabul etmeyi reddetmeleriyle ilgili dokunaklı ve umutsuzluğa sevkedici birşey vardı. Bunun yerine onlar otonominin, aslında bağımsızlığın, sadece birkaç yıl belki de birkaç ay sonra olacağına ikna etmişlerdi kendilerini. Daha soğukkanlı kafalar yarım düzine uyarıcı sebebe başvurarak böylesi hevesleri yatıştırabildiler. Sanki Tahran'dan kuşkulandıma Kürdün genetik karakteristiğiymiş gibi, Kürtler bir dua metni gibi İranlılar hakkında bilinmesi gereken herşeyi bildiklerine inanıyorlardı. Belki de bu sınırsız şüphe onları yeterli, ama parçalar halindeki kanıtları bir araya getirmekten alıkoyan yarım yamalak düşünceye sevketti. Çok geç olana kadar Barzani asla Şah'ın üstün zamanlama anlayışını, onun acımasız vahşiliğini ve acımasızlık zevkini anlayamadı. Ta başından beri bu, Şah'ın bir oyunuydu, başka hiç kimsenin değil.

Askeri açıdan Kürtler paradoksal olarak Irak'ın güdümlü ve kuvvetli saldırısına kötü hazırlanmışlardı. Kağıt üzerinde Kürtler hiçbir zaman bu kadar güçlü olmamışlardı: Onlar Amerikalı, İsrailli ve İranlı danışmanlar tarafından eğitilmişlerdi; sadece hafif piyade silahlarına sahip oldukları 1960'lardaki hazırlanmaların aksine, bu sefer Kürtlerin kendilerine ait topçu sınıfı yanında modern piyade silahları da vardı. Neredeyse tüm materyalleri Sovyet'ti. (Vietnam'da Amerikalılar tarafından ya da İsrailliler tarafından Araplarla olan savaşlarda ele geçirilmiş.) Bu, yardım sağlayıcılara kusursuz bir "mantıklı inkar edilebilirlik" örtüsü veren bir kaynaktı. En sonunda Irak'taki Kürtler, iki tam ve bir yarım İran topçu taburu ile yüz toptan fazla-sınıra yerleştirilen ve tamamıyla emekli İngiliz personeli tarafından kullanılan, karadan havaya fırlatılan İngiliz yapımı Rapier füzeleri tarafından desteklendiler. Yine de onlar gittikçe dağların arkasına ve hatta geniş ölçüde İran topçularının korumasındaki geleneksel mevzilerinin gerisine bile düştüler. Kürtlerin asıl problemi, dış destekçilerinin onlara çok iyi oldukları vur-kaç gerilla taktiklerinden, Pêşmergele- rin ne eğitimini aldıkları ne de yetenekli oldukları konvansiyonel savaş lehine vazgeçmelerinin söylenmesiydi.

Daha da kötüsü taktik değişimi, Kürtleri bu yabancı destekçilere özellikle de Şah'a daha önce olduğundan daha fazla bağımlı hale getirdi. Barzani, Carter'a gönderdiği mektupta "çok sonraları-sekiz Irak ordu birliği, yüzlerce tank ile bazı pilotlarının Rus ve Hintli olduğu yüzden fazla gelişmiş savaş uçağıyla karşılaştığımızda- dostlarımızdan aldığımız yardımın hem nitelik hem de nicelik bakımından değersiz olduğunu anladık" diye yakındı. Kürtler ilerlediklerinde İran sürekli yardımları kısıtı ve sadece geri çekilmeye mecbur bırakıldıklarında savunmayı yeniden canlandırmak için lojistik sağlıyordu. Ve bir kural olarak Kürtlerin üç gün yetecek top mermisinden fazlasını biriktirmemesini güvenceye almıştı. En sonunda Kürtler müttefiklerinin onlar için öngördüğü görevin Irak ordusunu yenmek değil, yıpratmak olduğunu anladılar.

Geçmişe bakılırsa Kürtlerin ya aptal ya da aşırı derecede ka-

derci oldukları görülür. Ama Barzani'ye göre Iraklı Kürtlerin böylesi bir istismarcının görevini tamamen mantıksız ya da geçmişteki stratejiyle çelişkili bulmadıkları söylenebilir. Onlar hiç tereddüt etmeden Irak hükümetinin istikrarını bozabileceklerini, ama Bağdat üzerine yürüyüp yönetimi ele geçirebileceklerini asla düşünmediklerini öne sürdüler. 1961 yılından bu yana değişen oranlardaki başarılarıyla tüm noksanlıklarına rağmen Kürtler bugün bile altın çağ olarak düşündükleri 1970 otonomi antlaşmasını ortaya çıkaran kendi taktiklerine sahip oldular.

Eylül 1974'e doğru Iraklılar çoktan hatırı sayılır büyüklükte toprak ele geçirmişlerdi. Kürt başarısızlıkları o kadar ağırdı ki, İran Barzani'ye uzun menzilli top ve tanksavar füzeleri verdi; yine de yeni yıla doğru Kürtlerin durumu çok tehlikeli bir hal almıştı. Ölümünden sonra yayımlanan gizli hatıratında Şah'ın Adalet Bakanı Alam, 3 Ocakta kaleme aldığı notlarında Şah'ın "Aslanlar gibi savaşıyor" İranlı askerlerin çökmek ve kaçmak üzere olan Kürtlerin direnişini kuvvetlendirerek günü kurtardıklarını belirten raporlardan son derece memnun kaldığını yazıyor. Şah, Iraklılara indirilen "korkunç darbeye" gurur duymasına rağmen, Barzani açık bir şekilde endişeliydi: Haftalarca bekletilmeye devam etti, sürekli ertelenen Şah'la olan resmi görüşmesini bekledi. Kürtlerin pahasına Irak ile İran arasındaki ayrılıkları çözüme kavuşturmak için Cezayirli ile Ürdünlülerin aracı olduğu inisiyatifler hakkındaki söylentiler hızla arttı. 1977'de Carter'a gönderdiği mektupta Barzani, Irak'ın Washington'a Şah'ın Kürtleri desteklemekten vazgeçmesi halinde Sovyetler Birliği ile olan ilişkilerini keseceği ve İran'la olan meseleleri halledeceğine dair "dolaylı sinyaller" gönderdiğini söyledi. Onun bunu o zaman bildiği şüphe götürür. Ama Barzani Irak'a son dakikada bir anlaşma önerisinde bulunacak kadar endişeliydi, Saddam bu teklifi geri çevirdi, çünkü o zamana kadar Şah'la olan müzakereler bayağı yol katetmişti.

Şah bir hilekardan başka birşey değildi. Kürtleri diğer muhalefet gruplarıyla sürgünde bir hükümet kurmak hususunda

Ürdünlü Kral Hüseyin'e danışmak gibi saçma bir işe sevketti; Ocak ayında bu iş için görevlendirilen kişiler Amman'a vardıklarında bir hafta boyunca bekletildiler ve en sonunda Kral onlarla görüşmeyi reddetti. Sonra Şubat ayında Başkan Enver Sedat Barzani'den Sami Abdurrahman'ı Kahire'ye göndermesini istedi. Görüşme sırasında Abdurrahman'a Mısır'ın Kürtler lehine bir uzlaşma teklifini Saddam Hüseyin'e iletmesi önerisini kabul ettirdi, fakat Kürtlerin haberi olmadan konuşmalarını teypte aldı ve Şah'a gönderdi. Şah küplere binmişti.

Barzani'nin her geçen gün daha da kötü bir hal alan askeri ve diplomatik durumunu Amerikalılara düzelttirmek için bir kez daha Washington'a gitmek istediği gün gibi ortadaydı. Bu başarı şansı az olan bir ihtimaldi. Gözüne girme umuduyla Kissinger'ın Nancy Maginnes'le evlenmesi üzerine önce üç kilim, sonra da altın ve inci bir gerdanlık gönderdi, ama tüm bu jestler boşunaydı. Şimdi Dışişleri Bakanı olan Kissinger, 1973'ten beri Kürtlere yapılan yardım miktarını azaltmaktaydı. Yine de 22 Ocak 1975 tarihli bir mektupta Barzani Washington gezisi konusunu tekrar açtı. Kissinger, Osman'ın sonradan belirttiği gibi, "uzun süredir süreç hakkındaki herşeyi en ince detaylarıyla" biliyordu. Kissinger'ın "benim değerli generalim" diye başlayan ve ona "size, halkınıza ve yaptığınız cesur çabalara" olan takdirlerimizi teminle beraber diğer süslü iltifatlarla ricasını geri çeviren cevabi mektubunu yazmak tam bir ay almıştı. "Karşılaştığınız güçlüklerin aşılması zordur" diye yazılıyordu mektubunda.

Sizin askeri ve siyasi değerlendirmelerinizi takdir ettim. Onlara atfettiğimiz büyük önem münasebetiyle mesajlarınızın Birleşik Devletler Hükümetinin en yüksek kademelelerinde en ciddi alakayı gördüklerinden emin olabilirsiniz.

Eğer ABD hükümetine durum hakkında daha fazla bilgi vermek üzere güvenilir bir elçi göndermek istiyorsanız, onu kabul etmekten onur duyacağız. Yaptığımızı tekrar yapma yeteneğimizin devam ettirilmesinde gizliliğin en üstün öneme sahip olduğuna inanmıyorum; sadece bu nedenle ve şahsi güvenliğinizle ilgili endişelerden dolayı bu-

rada sizinle bir şahsi görüşme yapmaktan çekiniyorum. Dört gözle cevabınızı bekliyorum.

Lütfen en içten iyi dileklerimi ve yüksek saygılarımı kabul ediniz.

Aslında bu baştan savma cevabın da gösterdiği gibi Kissinger, Barzani'nin cevabını hiç de dört gözle beklemiyordu. Ama CIA'nın Tahran istasyon şefi, endişeli Callahan aracılığıyla acı dolu mesajlar gelmeye devam etti. İlki, Şah'ın daha önce planlanan bir OPEC zirve toplantısı münasebetiyle bulunduğu Cezayir'de özel bir görüşmeyle 6 Mart sabahı saat 02:30'da Saddam Hüseyin'le yaptıkları antlaşmadan ancak iki hafta sonra gönderilmişti. Şah, Şatt-ul Arab üzerinde elde ettiği yarı egemenlik ile Irak'ın, İran'ın en zengin petrol bölgesi Huzistan üzerindeki ayrılıkçı iddialarından vazgeçmesi ve Irak'ın, Pakistan ile olan sınır boylarındaki İran Belucistanı'ndaki yıkıcı faaliyetlerine son vermesi karşılığında Kürtleri derhal gözden çıkardı. (Yıllarca Bağdat, "Arabistan", Baasçıların adlandırdığı şekliyle Huzistan'daki yıkıcı faaliyetleri finanse etti. Çünkü onlar buranın Arap ulusundan hiç de adilane olmayan bir şekilde kopartıldığını iddia ediyorlardı.)

Kissinger, Helms, CIA direktörü William E. Colby ve ilgili diğer tüm ABD'li yetkililer Cezayir'deki bu antlaşmanın içeriği olmasa bile en azından zamanlamasının kendilerini son derece şaşırttığını iddia ettiler. Colby'nın belirttiği gibi CIA bu sonucu "her zaman Şah'ın bir tercihi" olarak düşündü. Kürtlerin artan ümitsiz yalvarışlarına rağmen, yönetim yine de hiçbir şey yapmadı ve hiçbir şey söylemedi. "Bu trajik bir hikayeydi, hoş bir hikaye değil," diye belirtti Colby sonaradan. "Ama aynı bahar Güneydoğu Asya'da daha büyük önem taşıyan başka trajik hikayeler de oldu" ki bununla o Kamboçya ve Güney Vietnam'ın düşüşünü kastediyordu.

Birleşik Devletler, yaralı da olsa, hâlâ bir süper güç olmasına rağmen Kissinger aynı bahar Mısır-İsrail askeri alandan geri çekilme görüşmelerinde terslendi ve Hintçini'nde olması yakın küçük düşürücü durumla karşılaştı. Yönetimin (İsrail'in

yaptığı gibi) lekelenmiş bir müttefiğini savunmak için sesini çıkartmayacak kadar küçük olmak gibi bir mazereti de yoktu. Şu ana kadar günışığına çıkmış hiçbir belgede Ford yönetiminin böylesi bir mazereti düşündüğü belirtilmiyor. Helms'ın Cezayir Antlaşmasına olan reaksiyonu ile ilgili olarak yıllar sonra dile getirdiği gibi "Amerika'nın sevineceğini düşünüyordum", çünkü Amerika'nın müttefiği İran, Sovyetler'in Iraklı dostlarına karşı galip gelmişti. Ve Kissinger'in anılarında yazdığı gibi Şah "dünya durumu hakkındaki anlayışı bizimkini genişleten ender bir lider ve koşulsuz bir müttefikti bizim için."

Yine de Washington, Şah'ın 1972'de Kissinger'le imzaladığı anlaşmanın özünü açıkça ihlal ettiğini anladı. 1976'da Pike Raporunda açığa vurulan CIA'e ait 22 Mart 1974 tarihli bir telgraf olanları özetliyor: "Bizim gibi İran da, ne İran'ın ne de bizim şu ya da bu şekilde çözüme kavuşturulmasını istemediğimiz yenişememe durumundaki faydayı görmüştü. "Ama şimdi Şah kendi başına pat durumuna son vermiş ve Kürtleri ya da liderlerine bakılırsa Israillilerle Amerikalıları bile uyardan anlaşmazlığı çözüme kavuşturmuştu. Kissinger, Cezayir Antlaşması'nı duyduğunda bunun kendisinde "şok etkisi" yarattığını anımsattı ve dönüş yolunda Şah'la görüşmek için Zürih'e gittiğini söyledi. Kissinger kendisini savunarak "o bize fikrimizi bile sormadı" dedi. Fakat hafızası ona oyun oynuyordu. Aslında Zürih'te Şah'la olan görüşmesi Cezayir'den öncesine dayanıyordu ve Şah bunu ayrıntılarıyla açıklamamış olsa da Kissinger olacakları ta o zamandan anlamış olmalıdır.*

* Ahmet Çelebi, o zamanlar Beyrut'ta kalan sürgün bir Iraklı genç Şii ve Kürtlerin dostu, Cezayir'den hemen önce "döneliğin kokusunu almıştı" ve Barzani'yi uyarmak için Tahran'a uçmuştu. Çelebi'nin tüyosu sadece Zürih görüşmesi değil, aynı zamanda Şah'ın Cezayir'den önce önemli yetkilileri bilgilendirmek üzere yaptığı ziyaretti. Ayrıca Sedat ve Kral Hüseyin'in ikisinin de imzalanması yakın anlaşmadan haberleri vardı. Nassiri, Çelebi'ye derhal Beyrut'a dönmesi emrini verdi: "Kendi iyiliğinizi düşünüyorsanız." Ama Çelebi yine de Barzani'yi Kürt liderin kaldığı SAVAK'ın güvenli evinde ziyaret etmeyi başardı. (Bina'ya gizli dinleme aracı yerleştirilmişti, onun için bahçede konuştular). Barzani iç çekerek Şah'ı görmesini engelleyen İranlı yetkililere sövüp saydı.

Realpolitik açıdan Ŗah hiçbir Ŗey yapmamış gibi davrandı. Çünkü o yakında olmasından korkulan askeri bir yenilginin tehdidi altındaydı. Iraklıların kış kışlalarına dönmek yerine ilk kez dağlarda kaldıkları bir dönemde Kürt direnişi normalde uzun süren kış aylarında neredeyse sona ermişti ve Ŗah'ın kuvvetleri de saplanıp kalmışlardı. Geleneksel savaş sezonu bahar tüm beklenmeyen masraf ve riskleriyle yaklaşıyordu ve Ŗah ile diğerkleri sorunu ya tamamıyla özöme kavuşturma ya da kendi elleriyle Irak'la ciddi bir savaşa girişme seçenekleriyle karşı karşıya olduklarına inanıyorlardı. Ama aslında Ŗah daha önce yaptığı gibi davrandı, çünkü yararınaydı ve çünkü yabancı partnerleri onu ya durduramadılar ya da durdurmak istemediler. Makul düşünen diplomatların akıllarına birden bire gelen Saddam Hüseyin'in ne kadar bıraktığıydı, özellikle de şimdi telveg ya da su derinliğı medyan kanalı sayesinde yeniden düzenlenen şatt-ul Arab sınırı, tam da Ŗah'ın taktiksel ve ailevi sebeplerle en çok arzuladığı Ŗey.

1991'e kadar Kissinger, tüm bunlarla ilgili açıklamalarını kendi hacimli resmi anılarındaki kısa bir paragraf ve dipnotla sınırlandırmıştı. Ve tuhaf bir şekilde şatt-ul Arab ile ilgili hiçbir Ŗey yoktu. Sonraki sayıda "Kürt meselesi ve onun trajik sonunu" ele alma sözü verdi, ama asla bunu yerine getirmedi. Görünöşe göre Ŗah'ı haklı göstermeye çalışan bir arzu tarafından güdümlenen dipnot hükümdarın "1975'te Irak'la Kürt meselesini özöme kavuşturma kararının Kürtlerin yenilmek üzere oldukları yargısına, neredeyse tamamıyla doğru, dayanıyordu. Onlar, iki İran birliğinin müdahalesi ile bizim yaptığımız 300 milyon dolar yardım olmadan kurtarılamazlardı. Barzani güçlerinin hizmete ne kadar yakın oldukları, bugün bile şüphe götürür. Cezayir görüşmesinden hemen önce elebi Barzani'yi uyardığında, onu "üzgün, bitkin ve Pêřmergelerin sadece %3'ünün savaştığından yakınırken" buldu. Yine de Iraklı Kürtler en azından Ŗah'ın Cezayir'de kendileri için daha onurlu şartlar elde edebileceğine kendilerini inandırmışlardı. Kendi hatıratında Kissinger, Ŗah'ın "neredeyse tamamıyla doğru olduğuna" nasıl karar verdiğini, 300 milyon dolarlık raka-

ma nasıl varıldığını ya da Birleşik Devletler'den göstermelik bir destekçi olarak yıllardan sonra niçin böylesi bir hesabı ödemesinin beklendiği gibi konulara açıklık getirmedi. Tek yanlı hareketi eleştirmesi yönünde bir teklif olmadan Kissinger, Kürtleri satmanın Şah'ın aldığı "mutlak kararı" olduğunu belirtti. Başlangıcından sonuna kadar bu, aslında Şah'ın savaşıydı, Washington'un değil.

Hâlâ da Kürtler Kissinger'ın dipnotunu kuşkulu bir şekilde kendi kendine hizmet eden bir not olarak görüyorlardı. Baskı altında ve ancak 1992'de Kissinger bir görüşmede Şah'ın kendisine 300 milyon dolar için Cezayir'den "dört ila altı hafta" önce başvurduğunu açığa vurdu ve bu meblağın kararlaştırılmasıyla yalnız başına hareket etmek için bir zemin yaratarak Şah'ın tek yanlı anlaşmaya ön hazırlık yapmakta olabileceğini itiraf etti. Eğer Kissinger de zamanında dönekliğin kokusunu alsaydı bunu ifşa etmezdi. Fakat bu yüksek rakamın ağızdan ağıza dolaşması apaçık bir tüyo, Şah'ın Kürtleri desteklemekte her geçen gün büyüyen sabırsızlığının açık bir işareti, aynı zamanda da onları başından savmak ve suçu başkalarına, yani Amerikalılara yıkmak için bir bahane bulmaya dair arzusunun apaçık bir işaretiydi.

300 milyon dolar gibi bir meblağ yine de umutsuz bir girişimdi. Washington'ı yakından takip eden insanlar arasından en çok Şah, 1975'e doğru Kissinger'ın süperman imajının lekelendiğini ve bu kadar kıta üzerinde desteklediği hasıraltı operasyonların ona yettiğini farketti: Vietnam'daki durum çökme noktasındaydı ve İsraillilerin Sina'dan geri çekilme konusunda Mısır'la yürüttükleri müzakereler raydan çıkmak üzereydi. Herkes gibi Şah da Kissinger'ın Kürtler için 300 milyon doların onayını almak şöyle dursun, Saigon'u çöküntüden kurtarmak için Kongre'yi fon ayırmaya ikna etmekten bile aciz olduğunu görebiliyordu. Tam aksine 1973 Arap-İsrail savaşından sonra OPEC namına planlanmasına yardım ettiği petrol gelirlerinin dörde katlanmasıyla zenginleşen Şah'ın bu tür kurumsal ya da finansal kısıtlamaları yoktu. Şah'a göre belirleyici faktör para değildi.

Cezayir Anlaşmasından sonra Kissinger'a gönderdiği ilk mektupta Barzani 10 Martta sorunun tam özüne indi:

...Anlaşmalarının (Cezayir'deki) doğrudan bir sonucu olarak savunmasız halkımızın emsali görülmemiş bir biçimde imha edilmesini görmekle yüreğimiz kan ağlıyor. Çünkü İran sınırlarını tamamıyla bize kapadı ve Iraklılar da şimdiye kadarki en büyük saldırıyı başlattılar ve şu anda sürdürüyorlar. Hareketimiz ve halkımız inanılmaz bir şekilde imha edilirken hiç kimseden ses çıkmıyor. Ekselansları, biz kendilerini ülkenizin politikalarına aday olan halkımıza karşı Birleşik Devletler'in ahlaki ve siyasi sorumluluğu olduğuna inanıyoruz... Sayın Bakan, endişeyle acele cevabınızı bekliyoruz.

12 gün sonra Tahran'daki Callahan, CIA direktörü Colby'ye telgraf çekerek Kissinger'ın cevap vermediğini ve eğer Washington, "bir soykırımın önünü almak için adım atmaya niyetliyse derhal İran'la araya girmelidir" uyarısında bulundu. Hiçbiri ne söylendi ne de yapıldı. Ama Barzani'nin sözleri yıllarca Kissinger'ın aklından çıkmadı. Aynı baharda Kissinger Kürtlerin on binlerce mültecileri için istedikleri insani yardım çağrılarına yüz çevirdi, onun yerine sinik bir savunma yayımlayarak sonradan her türlü pişmanlık işareti verdiğini belirtti: "Gizli operasyonlar misyoner çalışmalarıyla karıştırılmamalıdır" dedi O. (Burdaki O Pike Raporunda ismi açıklanmayan "Yüksek ABD'li görevli"dir.)

Barzani ne Kürtlerin resmi bir Amerikan garantisi aldıklarını iddia etmişti ne de uğradıkları açık hak çiğnenmesini ilan etmekle tehdit etmişti. Konumunun zayıflığı tamamen açıktı ve herhangi detaylı bir suçlama şüphesiz Şah'ı İran sınırını daha da sıkı bir şekilde kapatmaya yöneltirdi. Ama Callahan, Kürtlerin şikayetlerini saklamayıp onları dünyaya ilan etmelerinden endişe duyuyordu. Callahan:

Merkez büro bu konuda Kissinger'ın ofisiyle tamasta mı? Eğer ABD hükümeti Kürtlerde onları terkettiğimiz izleni-

mini uyandırmaktan kaçınan bir yöntemle bu durumu beceriklikle ele almazsa, onların kamuya gitmeleri muhtemeldir. İran'ın tavrı sadece onların siyasi umutlarını paramparça etmekle kalmadı, binlerce hayatı da tehlikeye attı.

Barzani'nin CIA, Başkan Gerald Ford ve Kissinger'a bu baharda gönderdiği mektuplar cevapsız bırakıldı. Pike Raporu'nun ortaya çıkardıkları arasında, Cezayir Antlaşmasından sonra muhtemelen acısı en çok unutulmayan bu sessizlikti. İlk in çok tecrübeli bir CBS muhabiri olma Daniel Schorr tarafından, sonra New York'un liberal haftalık gazetesi, *The Village Voice*'ın özel bir baskısında 1976 Şubatında sızdırılan rapor, *New York Times*'ın muhafazakar köşe yazarı William Safire'i devamlı öfkeye sevketti. Iraklı Kürtleri heyecanla savunma yolundan asla şaşmayan Safire, Barzani'nin "insafsızca satılmasını" bütün yönleriyle açığa çıkardı ve Ford'dan bu "dürüst olmayan eylemi" yönetime yıktığı için Kissinger'ı görevden almasını talep etti.

Safire'ı sadece yönetimin Şah'ı "Irak'ta Kürt otonomisi için iyi bir antlaşma yapmaya" zorlamadaki başarısızlığı değil aynı zamanda da "insāni yardım olarak on sent sağlayamaması" harekete geçirmişti. Pike Raporu az ve öz olarak ta başlangıcından beri şu şekilde sona eriyordu:

Başkan, Dr. Kissinger ve Şah müşterilerimizin (Barzani Kürtlerini bu şekilde adlandırıyordu) üstün gelemeyceklerini umuyorlardı. Bunun yerine onlar isyancıların, mütefeğimizin komşusu ülkenin (Irak) kaynaklarını kurutmaya yetecek bir çatışma temposunu sürdürmesini tercih ettiler. Bu politika, savaşı devam ettirmeye cesaretlendirilen müşterilerimize söylenmedi. Hatta gizli operasyonlar bağlamında bile bizimki sinik bir girişimdi.

Pike Raporu ayrıca "Komiteye sunulan" belgelerin, Şah'ın "küçük Amerikan ortağı" olarak hareket eden yönetimin "isyan eden grubun (Kürtlerin) derhal düşmemelerini sağlayan bir garantör" olarak Şah'ın planına nasıl hizmet ettiğinin kro-

niğini çıkardıklarını belirtiyor. Bu kesin teminatlara karşın Şah, Kürtlere olan yardımı derhal kesti, binlerce ölü ve 16 milyon dolar ve üç yıllık mücadele pahasına. En kaçamak cevapla rapor, "Eğer ABD Şah'ın dürtülerini desteklemiş olmasaydı", Kürtler Irak merkezi hükümetiyle bir çözüme varabilirlerdi, böylece daha fazla kan dökülmesini önleyerek bir çeşit otonomiye sahip olurlardı. Bunun yerine Kürtler savaşıma devam ettiler, binlerce kayıp verdiler ve 200 bini mülteci durumuna düştü.

Rapor olası bir çözüm ihtimalini abartmış olabilir, ama 1972'de tekrar başlayan çarpışmalar kesinlikle Irak Kürdistanı'nın geniş alanlarını yakıp yıktı ve Kürt milliyetçiliği davasına ciddi tahribatlar verdi. Kesin olan, Şah'ın 1975'te memnun olduğuydu. Cezayir'den döndükten sonra, Barzani'nin aleyhine olan Makyavelist ikiyüzlülüğü nedeniyle duyduğu memnuniyet sınırsızdı. Adalet Bakanı Alam, Şah'ın Cezayir gezisinin şimdiye kadarki "en başarılı gezisi" olduğunu söylerken onun memnuniyetini kaydediyordu. Şah "babasından kalma iki çileden çıkarıcı problemi" düzelttiğini hissediyordu -İngilizlerin kontrol ettiği bir petrol şirketinin eliyle olan emirleri kabul etmeye dair küçük düşürücü bir zorunluluk ile Irak'ın Şatt-ul Arab'ı kontrol etmesinin verdiği utanç. Ona Iraklı Kürtlerin kaderi sorulduğunda soğuk bir şekilde otonomilerinin "boş bir lakırdı" olduğunu söyledi. Ama sert konuşan Şah, Barzani'yi henüz kabul etmemişti ve o, Alam'ı "adamları yüzyüze görüşmek için doğal olarak biraz mahcup ve kaygılı" buldu. Kendini savunmak için Şah sırdaşına Kürtlerin mağlubiyet üstüne mağlubiyet aldıklarını ve "yardımımız olmadan onlar Iraklılara karşı on gün dayanamazlardı" diye ısrar etti. O, Saddam Hüseyin'in Cezayir'de "birkaç kez askerlerimizin ve bombalarımızın varlığının Iraklılar ile bir tam zafer arasında duran tek önemli faktör olduğunu itiraf ettiğini aktardı. Alam 1970'te sadece Şah'ın müdahalesinin Barzani'yi, Irak'ın Kürt istemlerini kabul etmesini reddetmeye yönelttiğini hatırlattı: "Her iki taraf da Irak'ın sözünde durma gibi ciddi bir niyetinin olmadığını biliyordu" diye geçiyordu günlüğünde Şah'tan bir

alıntı olarak. "Bu bir sözden çok ucuz bir numaraydı."

Numara ya da değil, Kürtler, ilk kez Cezayir Antlaşmasını daha önce hiç resmi uyarı olmadan 6 Mart akşamı SAVAK'ın Tahran'da Barzani'yi yerleştirdikleri misafir evinde BBC'nin Arapça ve Farsça yayınlarını dinlediklerinde öğrendiler. (Barzani, Muhsin Dizai ve Dr. Osman dehşetle izlediler.) "Bu bizim sonumuz" dedi Dizai, ama Osman haberleri "diplomatik oyunlar" olarak fazla önemsemedi. Sıkıntılı Barzani hiçbir şey söylemedi. Aynı akşam geç saatlerde İran televizyonları yorgun, ama galip Şah'ı İran havaalanına inerken görüntülediler ve Şah, Genel Kurmay Başkanı hariç hiç kimseyle konuşmadı. "Onun ne söylediğini duyamadık, sadece görebildik" diye hatırlattı Dizai. "Konuşmanın bizim hakkımızda olduğu izlenimini edindim" dedi. Ona katılmadığını belirtti Osman. Barzani yine birşey söylemedi.

Ertesi gün kahvaltıda Kürtlerin Tahran temsilcisi, Irak Kürdistanı'ndaki Idris Barzani'den geceleyin radyo trafiğiyle edindiği can sıkıcı raporlarla geldi. Geceleyin hiçbir uyarıda bulunmadan İran ordu birlikleri -tüm ağır silahlar, teçhizatlar ve hatta gıdayla beraber- sınırı geçerek İran'a geri gelmişlerdi ve rastlantı eseri olarak Irak kuvvetleri büyük bir saldırı başlatmışlardı. Dizai, Dr. Osman'a "dün gece Şah'ın bizim hakkımızda konuştuğunu sana söylemiştim" dedi. SAVAK direktörü Nassiri'nın kadrosundaki bir İranlı Kürt olan General Abdul Ali Mansurpour öfkeyle herhangi bir ele vermenin olduğunu inkar etti ve "Şah hiçbir zaman size ihanet etmeyecek" diye ısrar etti. Sonra ayrıldı, sadece yarım saat sonra geri geldiğinde yıldı ve Kürt endişelerini doğruladı. Barzani'yi bir kenara çekti ve birkaç dakika sonra ayrıldığında gözlerinden yaşlar dökülüyordu. Sonra Kürtlere telefon açarak gözyaşlarından bahsetmemeleri için yalvardı.

Kürtleri Şah'a karşı yumuşatma işi Nassiri'ye bırakılmıştı. Şah'ın açgözlülüğünü maskeleyen her türlü argüman iyiydi. Nassiri onlara ikiyüzlü Sedat'ın Tahran'a gönderdiği bant kaydının Şah'ı çok sinirlendirdiğini, Şah'ın da bunun üzerine Cezayir Antlaşmasına gittiğini söyledi. Nassiri ayrıca Şah'ın, Se-

dat, Amerikalılar ile onun Saddam Hüseyin'in Irak dış politikasını değiştirme, Sovyet karşıtı olma ve İran'la iyi ilişkiler geliştirme teklifi karşılığında Kürtleri desteklemekten vazgeçmesini isteyen tüm diğerlerinin baskısı altında olduğunu da söyledi. İranlıların Kürtlere olan desteği Irak'ın Moskova'ya olan bağımlılığını sona erdirmesinin önünde en önemli engeldir, diye devam ediyordu argüman.

Barzani "o kadar sinirliydi ki sinirinden titriyordu" diye hatırladı Dizai. SAVAK kumandanına "Neden bizi uyarmadınız? Bir kere Kürt Devriminden kurtuldu mu daha güçlü olacak ve o zaman fikrini değiştirecek olan Saddam'a nasıl güvenirsiniz? Buna pişman olacaksınız!" diye çıkıştı. Nassiri Kürtlere, İran'ın desteği olmadan savaşa devam etmekte serbest olduklarını, ama mülteci olarak İran'da hoş karşılanacaklarını söyledi. Dizai durum tespiti yapmak üzere derhal Irak Kürdistanı'na gönderildi. O sonradan Barzani'ye sunduğu raporda son derece bitkin ve hayal kırıklığına uğramış olmalarına rağmen, PDK liderliği ile savaşçılarının savaşı sürdürmeyi istediklerini bildirdi. Barzani'nin haberi olmadan şah, Cezayir'de Saddam Hüseyin'e karşı diğer bazı gizli yükümlülükler altına girmişti, ama görünüşe bakılırsa o, Kürtleri alıştırma alıştırma hayal kırıklığına uğratmayı elverişli bir çare olarak görmüştü.

şah, Barzani ile olan resmi görüşmesini 11 Marta erteletmişti. (Bazı Kürtler, şah'ın kasten görüşmenin Kürt otonomi antlaşmasının beşinci yıldınmne rastlamasını istediğini ve böylece şah'ın anlaşmaya olan muhalefetini gözardı ettikleri için Kürtlere bunun bedelini dettiğini ne sürüyorlar). Nivaran Sarayındaki görüşme Barzani'nin düşündüğü gibi böyle si zor duruma düşürmenin verdiği incelikle gizlenmiş bir hoşnutlukla karışık şah kurnazlığının klasik bir görünümünü veriyordu. şah, suçlanacak birileri varsa onların da Kürtler olduğunu söyledi. Savaşın tekrar başlamasından bir yıl sonra onlar sadece Saddam Hüseyin'i devirmekte başarısızlığa uğramakla kalmayıp o kadar da toprak kaybttiler ki İran'ın vaziyeti kurtarmak için daha çok asker göndermek zorunda kalacağını ve bunun da Irak'la resmen savaşa tutuşmak anlamına

geldiğini söyledi. Nassiri'nin argümanlarına kendinden de birşeyler katarak, İran'ın müttefiklerinin onu Irak'ı Moskova'ya doğru gitmeye zorlamakla suçladıklarını söyledi.

Tartışmayı tekrar ahlaki zemine taşıyan Barzani Şah'a "Elle-rimizi avuçlarınıza koyduk. Onların doğranacağını beklemi-yorduk" dedi. Dr. Osman: "İran'a güvenen halkımıza ne söyleyeceğiz?" diye sordu. Şah gücendi ve sinirlendi. Kürtleri çok konuşmakla suçladı. Dizai, Kürtlerin Saddam Hüseyin'le çok tecrübeleri olduğuna işaret ederek, "Onun sözlerine sadık kalmadığını ve daha güçlü hale gelince İranlılara da ihanet edeceğini" belirtti. Irak büyükelçisi olarak görev yaptığı günleri gözler önüne sererek şu ilavede bulundu. "Biliyorum, çünkü Körfez ve Huzistan hakkındaki resmi Irak belgelerini gördüm." Bu belgeler, şimdi sayı olarak geride de kalmış olsalar, yörenin asıl yerlileri Araplar arasında ayrılıkçılığı teşvik ediyordu.

Şah kendi desteği olmadan Kürtlerin savaşı sürdürebileceklerini tekrar etti ve İran'ın 1 Martta süresi dolan iki haftalık resmi ateşkesten faydalanarak İran'a akın eden Kürt mültecileri hoş karşılayacağını söyledi. (Irak çok geçmeden ateşkesi bozdu). Ama Alam'ın günlüğünün ortaya çıkardığı gibi Şah Kürtleri kullanma hususundaki eleştirilerden rahatsızdı: "Uluslararası topluluk bizi ihanetle suçluyor" ama "herhalükarda bağımsız bir Kürdistan'ın bize fazla bir faydası olmazdı." 20 Martta on binlerce Kürt mültecinin kötü durumu ve Barzani'nin gerillalarının ailelerini sınırdan geçirmek için daha fazla zaman talebi üzerine Alam harekete geçti. Şah inatla sığınmayı sadece savaşçılarla sınırlandıran Cezayir Antlaşması metnine sadık kaldı ve Irak'ın Kürt gerillaların kadın ve çocuklarına zarar vermeyeceğine itimat etti. "Bu doğru olsa bile Kürtlerin buna inanmalarını ve ailelerini bırakmalarını beklemek çok zor" diye karşılık verdi Alam. Şah'ın tek reaksiyonu uluslararası Kızılhaç Komitesi'nin terkedilen Kürt aileleri koruyacağını ileri sürmek oldu. Bu, Washington'un Barzani'nin yalvarışlarına cevap vermek için yaptığı başlıca çabası gibi görünüyordu.

12 Martta hemen Irak Kürdistanı sınırları içindeki Hacı Umran'a gelen Pêşmerge liderleri gece geç saatlere kadar ve ertesi gün de ne yapacaklarını tartıştılar. Barzani sadece genel ifadelerle konuştu ve azalmış kuvvete rağmen savaşmayı sürdürmeye kararlı kimseleri destekledi. Sonra General Mansur-pour görüldü, Şah tarafından daha kötü haberlerle gönderilmişti. Şah şimdi Cezayir'de Kürtlerin daha fazla savaşmasına göz yummayacağı sözünü verdiğini ve bu sözün gereğini yapmak için Irak askerlerinin sınırı geçmelerine izin verildiğini hatırlattı. Ayrıca Kuzeybatı Irak'taki Behdinan'ın erişilemez alanlarındaki Kürtlerin yaya olarak İran'a uzun bir yolculuk yapmalarını mümkün kılacak resmi ateşkesin uzatılması imkanı da yoktu. "Ya Irak'a teslim olursunuz ya da bize teslim olursunuz" dedi Mansurpour. "Başka seçeneğiniz yok."

Köşeye kısıtılmış ve morali bozuk Barzani yeni müzakarelerin başlatılmasını öneren bir telgraf gönderdi: Bağdat geriye kesin bir red cevabı gönderdi. Aynı gece Barzani onu dinlemek için toplanan bir avukat ve hakimler grubuna kendisinin hakikaten destansı mücadele tarihini hatırlatarak ve "hatasız ve da metnine" ihanet ederek aniden Kürtlere savaşmayı durdurmaları emrini verdi. Ailesi ve en yakın çevresi dışında anlamlı bir istişare olmamıştı, kesinlikle PDK Merkez Komitesi ya da politbürodan kimseye danışılmamıştı. Savaşı durdurmak ehvenişerdi, dedi Barzani. Tahran'a gitmek isteyen herkes böyle yapabilirdi. Kürtler ilerlemiş yaşına bakarak daha fazla savaşmaya muhalefet etmesini anlayışla karşıladılar, ama ona "oğullarından birini direnişi harekete geçirmek üzere bırakması için" yalvardılar. Ertesi gün karagahtaki şoke olmuş kadrolar "Devrim bitti" demeyi sürdürdüler.

Barzani'nin görünüşe göre ani kararı bugün bile öfke uyandırıyor, Kürt politikasını çarpıtıyor ve imajını lekeliyor. İlk başta arka plandan haberi olmayan Kürtlerin çoğunluğunu derinden sarstı. Onun fikrini değiştirmek için büyük çabalar gösterildi ama "boşuna" diye hatırlattı Sami Abdurrahman. "Anımsayın, Barzani o günlerde hâlâ bir yarı ilahtı. Eğer daha genç olsaydı ve ailesi daha fakir olsaydı Barzani savaşmaya de-

vam ederdi diye düşünüyorum. Fakat o yaşlıydı ve İranlılar da ona milyonlar vermişlerdi."* Barzani'nin yakın çevresinin şüphe edenlere üstü kapalı olarak söylediği Amerikan korumasının şüphesiz varolmadığı ortaya çıktı. Her geçen gün büyüyen şok ve ihanet hissi, alt tabaka Kürtler arasında liderlerinin saflığına olan inançsızlıklarının baş göstermeye başladığını gösteriyordu. İki hafta içinde elli bin kadar adamdan oluşan Barzani'nin Pêşmerge ordusu emrine uyarak varlığına son verdi. Hatta Dizai gibi bir Barzani düşkünü bile o zaman, "Bu Barzani'yi çok incitecek" diye düşündü. Diğerleri daha az iyi niyetliydi: "Eğer Barzani Kürdistan'daki savaşa önderlik etmek için kalsaydı ya da intihar etseydi" diye söyledi eski bir kadro, "o sonsuza dek bir kahraman olurdu ve hiç kimse de onu eleştirmeye cüret edemezdi."

Liderliğine karşı olan bastırılmış engellenmeler yaşlı, umudunu yitirmiş ve acılı bir adam olarak son kez Irak Kürdistanı'nı bırakıp sınırdan İran'a geçmeden önce bile patlak vermişti. Arkasından çekiştirmeler ailesi ve klanına karşı kayırcılıktan, gizliliğe olan merakına, otoriter yönetimine ve dış mütefakirlere olan haklı gösterilmeyen güvensizliğine kadar neredeyse herşeyi kapsadı. Ansızın sıradan Kürtler, Kürt istemlerine olan düşmanlığı kanıtlanmış bir süper güçten destek alma ham hayaliyle bir ulusal bağımsızlık hareketinin kaderini Şah'ın tescilli dalaverelerine emanet etmekte liderlerinin ne kadar düşüncesiz ve kendini beğenmiş olduğunun farkına vardılar. Bunun sol ideolojinin hâlâ revaçta olduğu bir döneme tekabül etmesi daha da sinir ediciydi. Vietnam'daki yenilgi yüzünden Amerika'nın itibarı azdı ve Kürtler de Üçüncü Dünya kamuoyunun desteğini kazanmakta başarısızlığa uğradıkları ve kendilerine baskı uygulayanların "sosyalist blok" ile "ilerici güçlerin" desteğini kazanmalarına göz yumdukları için kendilerini suçladılar. Bazıları Barzani'nin sadece muhafazakar dış destekçileri yüzünden değil, aynı zamanda da onun Sovyetler Birliği'ndeki uzun ikametinden sonra İngiliz basınının kendi-

* Barzani'nin vekilharçlığını eleştirenler onun Kürdistan'ı 70 milyon dolarla terkettiğini söylüyorlar.

sine taktığı "Kızıl Molla" lakabı yüzünden caydığını öne sürüyorlar.

Kürtler tek başlarına uzun bir gerilla savaşı vermek için yeterli silah ve mühimmattan yoksun olduklarını şimdi dehşetle anladılar. Daha da hüsrana olanı savaşçılık özellikleriyle nam salan bir dağ halkının askeri olarak çökmesiydi. Kürtler, şimdi ani olarak geri çekilen İran ağır silahlarına bel bağlamışlardı ve Şah'ı memnun etmek için Barzani kendisine sığınan İranlı Kürt liderleri bile teslim etmişti. İki hafta içinde Kürt isyanı basitçe çözüldü. İran'a geri çekilme bir Kürt tarihçisini dövünmeye yöneltti: "Halkın hâlâ savaşmaya gönüllü olduğu ve bunu yapacak imkanlarının bulunduğu bir dönemde liderlerinin emrine uyarak savaşı böyle esef edilecek bir şekilde sonlandıran başka bir halk örneği düşünemiyorum". Budalaca, Kürtler kendi ürünlerinden ziyade İran'dan kamyonlarca taşınan gıdaya dayanmışlardı. Bunlar Irak Kürt Milli Hareketi saflarında bölünmelere katkıda bulunan başlıca konulardı. Şu ya da bu biçimde günümüze kadar da devam ediyor. Her zamanki gibi komşu güçler bundan son derece memnundu.

O zaman Iraklı Kürtlerin çoğu Barzani'nin emirlerini kabul etti, çünkü onca acılar içinde başka alternatifleri yoktu. Hoşunuza gitsin ya da gitmesin Şah bunda haklıydı: İran, Kürtlerin dünyaya açılan tek penceresiydi ve Şah da onu çarparak kapattı. Bazı Pêşmergeler ona uymayı reddederek savaşmaya devam etti, bazıları intihar etti, bir diğer kısmı sahip oldukları çok az eşyayı da kırıp umutsuz bir şekilde ateşlerde yaktılar. Sonra da savaş yüzünden daha önce İran'a sığınmış çeyrek milyondan fazla Kürde katılmak üzere çamurlu yollardan ve dondurucu dağ geçitlerinden binbir güçlüklerle yürüyerek sınırdan İran'a geçtiler. Bu onbinlerin derli toplu geri çekilmesiydi, genelde yalınayak ve sadece naylon ve pamuklu giysiler içinde, ama herşeye karşın bir geri çekilme. Türkiye, Avrupalı mülteciler dışındaki tüm mültecileri dışlayan standart politikasına göndermede bulunarak Irak Kürtlerine sınırlarını açmayı reddetti.

Barzani'nin çok uzaklara yerleşmiş Pêşmerge ve ailelerinin

Saddam'ın kaçınılmaz gazabından kurtulmaları için ateşkes süresinin uzatılması yönünde İran ve Amerikan yardımını istemesi boşunaydı. O yapabileceği herşeyi yaptı: Behdinan'daki Pêşmerge komutanı İsa Sıwar ve ailesini tahliye etmek üzere bir araba gönderdi. Çileden çıkan Pêşmerge savaşçıları onun alt tabakadakileri terkettiğini anlayarak intikam olarak İsa Sıwar'ı öldürdüler. Öldürenler, Saddam'ın intikamcı ellerinde tam olarak kendilerini nasıl bir akibetin beklediğini biliyorlardı. Gerçekten de çoğu sivil, binlerce Kürt öldürüldü ve onbinlercesi İran'a sürgün edildi.

Silahlı mücadelenin işe yaramadığına inanarak büyük çoğunluğu Irak'ın genel af önerisinden faydalandı ve birkaç ay içinde geri döndü. İranlılar diğerlerini de dönmeye zorladı. Sonra Bağdat, Kürtleri devletin yola getirilemez düşmanları olarak damgalayan politikasının bir parçası olarak toplu ihraç etmelere başladı. Genel af üzerine İran'dan geri gelen 120 bin ile 300 bin arasında Kürt, Irak'ın merkezine ve güneyine sürüldü ve oralarda bir yıl kadar tutuldu; militanlar, özellikle öğrenciler ve öğretmenler, intikamdan kaynaklanan sebeplerle diğerlerinden ayrıldılar ve hapisten, işkence ve idama kadar değişik cezalara çarptırıldılar.

Irak çok geçmeden İran, Türkiye ve Suriye ile olan sınır boyunca altıyüz mil uzunluğunda ve genişliği beş ile onbeş mil arasında değişen insansızlaştırılmış bir hat oluşturmaya başladı. Böylece Iraklı Kürtlerin yurtdışındaki kardeş Kürtlerle kolay kontaklı önlenecekti. Bu sözde güvenlik bölgesi içindeki bin beş yüz kadar köy dinamitle havaya uçuruldu ve üstünden buldozer geçirildi, meyve bahçeleri tahrip edildi ve kuyularının üstü betonla örtüldü. Bunların 750 bin sakini sürekli ve kolay bir şekilde izlenmeleri için daha çok askeri ve polis kampları yakınına kurulmuş ve "zafer köyleri" olarak adlandırılan aceleyle yapılmış toplu konutlara yerleştirildi. Araplar, Kürtleri sınırlardan, bereketli tarım alanları kadar Kerkük ve diğer petrol alanlarındaki yerlerinden eden Baas Partisi'nin "stratejik güvenlik" konsepti adına Kürt topraklarını ellerinden almaya teşvik edildiler. Böylece "kültürel jenosid" olarak

adlandırılacak sürecin, Kürt toplumunun merkezinde duran geleneksel Kürt kırsal hayatının yavaş yavaş ama gittikçe daha etkili bir şekilde yok edilmesi tohumları atıldı. 1975 Sonbaharının sonuna doğru, Kürtlerle ilgili çok sayıda İnsan Hakları ihlalleri raporlarının ilkinde Uluslararası Af Örgütü, 389 Kürt kadını ile çocuğunun yaptıkları birşey yüzünden değil, sadece erkeklerinin gerilla aktiviteleri yüzünden hapsedildiklerini rapor etti.

Yine de Kürt ıstırabını azaltmanın "ABD hükümetinin yapacağı en iyi şey olacağını" iddia eden CIA'den Callahan'ın en azından asıl bir konu üzerinde aşırı heyecanlı olduğu ortaya çıktı. 10 Nisanda o, "eğer Kissinger gibi kıdemli Amerikalılar Kürtlerin şu anki kötü durumlarında onlara yardım etmek için birşeyler yapmazlarsa, onların hikayelerini dünyaya anlatmadan gömülmek üzere sessizce uzanmayacaklarından emin olabiliriz" uyarısında bulundu. Aslında bu, Barzani'nin bunu açıkça dillendirmesinden yıllar önceydi. Onun neden bu kadar uzun süre sessiz kaldığı aynı şekilde Kürtleri de yabancıları da şoke etti. Buna rağmen üstte olmaktan ziyade daha çok altta kaldığı on yıllar boyunca duygusal çıkışlarla geleceğe hakaret etmemeyi öğrenen yaşlı bir devrimci için bu zaten zayıf olan konumunu daha da zayıflatabilirdi, sağduyusu işe yaradı. Şah'tan çok az şey beklediğini biliyordu, ama hâlâ Washington'a güveniyordu. Cezayir Antlaşmasından sadece haftalar sonra (Mart ayında) Hac Umran'daki bir basın konferansında daha önceden tanıdığı ve her karşılaşmalarında Hoagland'ın yalanlamasına rağmen, bir Amerikan yetkilisi olduğuna inanmakta ısrar ettiği Jim Hoagland'ı bir kenara çekti. Barzani, ondan siyasi sığınma ve Kürtlerin korunması için ABD hükümetine şahsi bir ricasını iletmesini istedi.

Bir ömür sigara tiryakisi olan Barzani köprücük kemiğinin arkasında ağrılar hissediyordu -çok geçmeden akciğer kanseri teşhisi konulacaktı- ve fazla kilo kaybetmişti. O, Birleşik Devletler'e hem sağlık sorunları hem de fiziki güvenliği için gitmek istedi. Irak'ın vahşilik ve intikama olan kanıtlanmış eğilimleri ışığında öldürülmekten korkmakta haklıydı ve Tah-

ran'da kaldığı müddetçe SAVAK'ın mültecilerine sağladığı minimum yardımın karşılığı olarak onu izole edeceklerini ve susturacaklarını anlamıştı. Bu yüzden Hoagland ve diğer muhabirlerle konuşurken o, hesabını bilir bir şekilde genel ifadelerle "ihanet"ten bahsetti. Birleşik Devletler "bizim bir soykırım savaşıyla karşı karşıya kalmamıza göz yumdu" diye içini döktü. "Bize İran tarafından kesin güvenceler verildi ve tutulmayan diğer birçok vaatlerde bulunuldu. Tüm alanlarda tam destek teklifinde bulunuldu." Asıl önemlisi de şu iç sızlatan sorusuydu: "Kürt halkı dünyadaki tüm ulusların onlara karşı çıkmalarını sağlayacak ne suç işledi?"

Ağrıları o kadar ciddiydi ki 1975'te Barzani'nin tedavi için Birleşik Devletler'e uçmasına izin verildi. Korkunç öfke duymasına rağmen SAVAK ajanlarından biri ona eşlik etti. New York Kennedy Havaalanında bir CIA çalışanı ile Dışişleri Bakanlığı'nın Irak masası şefi Morris Draper'in Minnesota Rochester'deki Mayo Kliniğine olan uçuşu için kendisine eşlik etmeleri ruh halini daha da kötüleştirdi. Orada Barzani'nin kanseri tedavi edilemez olarak tahmin edildi ve altı aydan fazla yaşayamayacağı söylendi. O doğrudan Birleşik Devletler'deki temsilcisi eski bir Iraklı diplomat Muhammed Doski'nin senatörler Henry M. Jackson ile Richard Stone'la beraber AFL-CIO'nun başı George Meany'yi Kürt davasına kazandırdığı Washington'a gitmek istedi. Barzani onların sessiz ve gizlice onu oraya götürmelerini umuyordu. Bir ara Meany'den onu "kaçırıp" Washington'a götürecek bir uçak kiralamasını istemeyi bile düşündü. Ama koruma meleklerinin başka planları vardı. Doski, Barzani ve küçük grubunun neden planlandığı şekilde varmadıklarını tedirginlikle merak ederken, onlar gözden uzak tutulmak için bir ay boyunca Lake Tahoe ile Kaliforniya'yı da ziyaret etmek suretiyle Amerika'nın batısında arabayla dolaştırılıyorlardı.

En sonunda Barzani'nin bir yaveri gizli bir şekilde Doski'ye telefon ederek ondan bir görüşme düzenlemesini ve Barzani'nin hiç kimseyle görüştürülmediği Virginia, McLean'deki CIA güvenlik evinden kurtulması için bir bahane bulmasını is-

tedi. İsviçre'ye gitmek gibi amaçsız söylentiler de vardı. Barzani'nin oğlu Mesud, bunu Amerika'daki "ev hapsinden daha iyi" olarak nitelendiriyordu. Doski o kadar sinirliydi ki Barzani'nin basından uzak durma yönündeki kesin talimatına karşı geldi. Yönetimden daha iyi muamele görmeye kararlı olan Doski, CBS'ten Daniel Schorr ile temasa geçti. Schorr, Amerikalıların Kürtlere olan ihanetini anlatması için Barzani'yi televizyon yayınına almak istedi, ama Barzani bunu reddetti. O, ABD'de kalmak istedi ve değerli misafirlik statüsünü zora sokacak bir durumda olmadığını düşündü.

Başkanlık seçimleri kampanyasının başlamak üzere olmasıyla ayriyeten Barzani, çok doğru bir şekilde Ford yönetiminin onu İran'a tekrar dönmeye zorlayacağını hissetti. 1975 Kasımında altı ay yetecek ilaç ve İranlı doktorların en az Mayo Kliniği doktorları kadar yetenekli olacakları güvencesiyle Barzani geri gönderildi. Diğer birçokları gibi Barzani tarafından büyülenen Draper haklı çıkmıştı. Ona ilk kez Barzani ile temasa geçme görevi verildiğinde Barzani'nin kamuoyu önünde yönetimi küçük düşürme ihtimalini hesaba katması emri verilmişti, ama çok geçmeden Barzani'nin sorun çıkarıcı birisi olmadığını anlamıştı.

Çok geçmeden Kongre, pisliği eşeledi: İran'da olduğu sırada Pike raporu Amerika'da basına sızdırıldı. Buna rağmen o hâlâ sessiz kalmayı tercih etti. Eğer daha önce konuşmaya teşvik edilseydi, Colby'nin belirttiği gibi "onu herşeyi ortaya koymaktan caydırmak için bazı çabalar içine girerdik" ve şüphesiz CIA'in Barzani'yi Birleşik Devletler'deyken yakın takibe alması bu başlık altına giriyordu. Ama 1976 baharına yaklaşıırken "kulaklarımıza kadar kongre tahkikatlarına gömülmüş-tük" diye hatırlattı sonradan Colby. Bununla teşkilatın Angola ve Hintçini'ndeki gizli aktiviteleri soruşturmalarını ima ediyordu. "Barzani'nin alenen suçlamalarını önlemek 'isterdik" diye ekledi "ama bu kadar rahatsızlık duymazdık."

Ford yönetimi, bir seçim yılında rizikoyu göze alamadı. Ağrıları artan, devamlı kemoterapidenden yorgun düşen ve ilaçları biten Barzani check-up için ABD'ye gitmek istediğinde tuğla

duvarına çarpmıştı. Doski, Joseph Sisco ofisinden, Siyasi İşler Müsteşarlığı'ndan, tıbbi nedenlerle bir vize istedi, ama geri çevrildi. Bayağı oyalamadan sonra Sisco'nun bir asistanı onu kabul etti, ona yapılabilecek birşey olmadığı söylendi. Çünkü Barzani bir İran pasaportuyla seyahat ediyordu ve Tahran onun isteğini geri çevirmişti. Sinirli bir şekilde Doski, Washington'u sorumluluktan kaçınmakla suçladı: "Barzani'yi siyasi olarak katlettiniz, şimdi de fiziksel olarak yok etmek istiyorsunuz."

En sonunda Doski Dışişleri Bakanlığı'ndan Barzani için bir vize almayı başardı. Ama İranlılar onun ayrılmasına izin vermedikleri için çok az faydası olacaktı. Dışişleri Bakanlığı'nın Şah'ın etekleri altına saklanma çabalarıyla çileden çıkan Doski, Barzani'nin kamuoyuna kendi hikayesini anlatacağı tehdidinde bulundu. Bu, yönetimin aklını başına topladı. Doski Barzani'nin hangi şartlar altında Birleşik Amerika'da bulunabileceği konusunu görüşmek üzere Dışişleri Bakanlığı'na çağrıldı. Seçim kampanyaları gözönüne alınarak, o basına konuşmayacaktı ve CIA'in masrafları karşıladığı ilk seyahatin aksine, bu sefer masrafları kendi karşılayacak, ama ABD hükümeti ona koruma verecekti. Bunun üzerine Doski, Barzani'nin hiç takibat olmadan seyahat etmekte özgür olması ve istediği kişilerle görüşmesi gerektiğinde ısrar etti.

Ama Haziran 1976'da Barzani Kennedy Havaalanı'na vardığında bir SAVAK sivil polisi ile bir CIA adamı Kürt tarafına Mayo Kliniği'ne kadar refakat etti. Kontrolden sonra Barzani, Washington'a yerleşti, önce bir otelden bir apartınana taşındı, sonra Mc Lean'deki beş yatak-odalı kolonyal eve yerleşmeden önce şehir merkezindeki bir eve yerleşti. Hastalığı bazen hafifliyor, bazen de ağırlaşıyordu. Genelde büyük acılar içinde, ama buna rağmen sabırlı Barzani doktorlarını görmek için Minnesota'ya uçmak üzere uçak kiraliyordu. Sadece onun şahinimsi özellikleri açıkça çilesini ele veriyordu.

Barzani'yi Kürdistan'dan tanıyan yabancılar onun kötü durumu karşısında dehşete kapılmışlardı. İlk görüşmelerinden beri ofisinde Barzani'nin bir fotoğrafını bulunduran Hoagland,

birkaç kere Kürt maiyetinin ziyaret teklifini geri çevirdi. "Kafesteki kartalı görmeye gönlüm razı olmadı" diye belirtti. "Duygusal olarak bunu yapamazdım." Kürdistan'daki eski MOSSAD ajanı Haim Levakov, Barzani'yi "fiili ev hapsinde ziyaret etmek istemişti, ama Amerikalılar sorun çıkardılar. Eğer beni görmüş olsaydı," dedi İsraili "haydi birlikte ölelim" diyecekti. Barzani Washington'da kaldığı sırada zor durum karşısında cesaret göstermeye devam etti.

Kendisinin sürgünde olduğunu kabul etmeyi reddeden ve Amerikalıları şu ya da bu şekilde ikna etmeye kararlı olan Barzani, bunu Amerikan resmi makamlarından birisiyle temasa geçmenin bir yolu olarak gözönünde bulunduruyordu. Ama dil bariyeri ona engel oluyordu. İngilizcesi, iki dilli bir sözlükle cesurca çabalara rağmen "o lezzetlidir" ve "teşekkür ederim" cümlelerinden ötesine geçmedi. Akşam yemeklerinde senatörler Jackson ve Stone, Draper ve Jack Anderson ile Smith Hempstone gibi gazetecilerle Barzani özgürce konuştu, ama dostların devamlı çabaları ile hikayelerini teybe alarak hatırasını yazmasına yardımcı olma tekliflerine rağmen, asla kayda alınmadı. Draper Barzani'nin boş inançların etkisinde kalarak hayat hikayesinin kayda alınmasının sadece ölümünü çabuklaştıracağına inandığını düşünüyordu.

Barzani ihtiyatlı olmakta haklıydı, çünkü onu tekrar İran'a göndermek için yeni bir girişimde bulunuldu. Sonbaharın başlarında, Amerika'nın önerisi üzerine olduğu kuvvetle muhtemel, Şah bir telgraf göndererek Ford yönetimini seçim kampanyalarının son ayları boyunca bir son dakika patlamasının korkusundan kurtarmak için Barzani'nin geri dönmesini istedi. Bu sefer senatör ve işçi hareketindeki dostlarına güvenebileceğini bilen Barzani bunu reddetti. Kürt yemeklerine davet ettiği Amerikalılara Barzani, çok güç inanılır hayatını; İran, Irak, Türkiye, Sovyetler Birliği, İsrail ve şimdi de Birleşik Devletler tarafından kendisine yapılan ihanetleri; her zaman umutsuz durumlarla karşılaştığını, her zaman savaştığını anlattı. "Bu Çinlilerin uzun yürüyüşü anlatmaları gibi birşeydi" diye anımsatıyor Draper. Barzani seve seve kendi hatalarını ve

yanlış hesaplamalarını kabul etti. Ama hâlâ Arap-İsrail sorununa endekslenmiş Amerikan politikasının Orta Doğu'daki önceliklerini anlayamamıştı. Barzani Draper'de bunca yıl kandırılmasına rağmen genel olarak çok dikkatli bir şahıs izlenimi bırakmıştı. O kesinlikle tutarlı ve ısrarlıydı -onunla birçok görüşmelerim oldu- Eğer Amerikalıların onayı olmasaydı 1972'de o bu görüşmelere katılmazdı. Ona göre İranlılar Iraklılardan da kötüydü ve Türklere de aynı şekilde güvenmiyordu.

Barzani, amacının, Kürt dilinin ve kültürünün korunması ve petrol gelirlerinin adilane paylaşılması olarak tanımladığı Kürtler için "sınırlı bir otonomi" olduğunu tekrar etmeyi sürdürdü. "Hepsini not aldım ve vefakar bir şekilde ilettim" diye hatırlattı Draper. "Ama Dışişleri Bakanlığı'nın yedinci katındaki Kissinger'a göre bunun bir utanç duyma olduğu açıktı." Aslında Kissinger İran'la iyi ilişkiler kurmaya o kadar kararlıydı ki o ve Şah aynı yılın Ağustos ayında Hazar Denizi kıyısındaki bir emperyal yazlık sarayında düzenlenen bir basın konferansında Pike Raporu'nu küçümsemişlerdi.

ABD'nin silah satışları ivme kazanıyordu ve Şah küstah ve kibirli bir şekilde "Başka seçeneğiniz var mı?" diye söylüyordu. Kissinger'ın kendisinin de tekrar etmek istediği bir sözle de Şah, "Eğer ABD kendi dostlarına yardım etmezse tek alternatif nükleer katliam ve başka Vietnamlar olur" dedi. Şimdi son derece açık olduğu gibi Kissinger Kürtleri asla dost olarak düşünmedi. Buna karşılık Kürtler onlardan her ne zaman söz edildiğinde Kissinger'ın gereksiz heyecan ve telaşa kapıldığını duymaktan korkunç bir memnuniyet duydular. Dışişleri Bakanlığı'nda dolaşan söylentiye göre Kissinger'a Kürtlerden bahseden herkes azarlanmayı riske ediyordu.

Barzani, Kasım ayındaki başkanlık yarışında Jimmy Carter'ın Ford'u yenmesine ve Kissinger'ın paketlenip gönderilmesine sevinmişti. Dış politikanın belirlenmesinde Carter'ın İnsan haklarına büyük öncelik tanıdığı gerçeği gözönüne alındığında Barzani'nin Irak Kürtleri için daha uygun bir politika-ya olan umudu hızla yükseldi, ama çok geçmeden umudu suya düştü. Dışişleri Bakanlığı'nda bir proforma "çay ve sempati

oturumuna" davet edildiğinde, yeni başkanla görüşmek bir yana Carter'ın Orta Doğu yetkililerinden politikalarında herhangi bir değişiklik olmayacağını öğrendi. Bu, Şah'ın birbiri ardına gelen hükümetler nezdindeki önemini gösteriyordu. Barzani istemeyerek kendi kaderine razı oldu. Onun "Senato ve basından dostları oldu, ama hiçbir zaman yüksek mevkiden yürütmeye temasa geçmeyi başaramadı" dedi Draper. "Kürtlere bunun olmayacağını anlatırken çok samimiydim." Kibar, şerefli ve gururlu Barzani yabancıları kabul ederken hayal kırıklığı ile kızgınlığını kontrol altına almayı başarıyordu. 1979 Ocakının ortalarında kanserli Şah'ın devrimci güçler tarafından İran'dan çıkarılıp sürgüne gönderildiğini seyretmenin verdiği memnuniyetle, "Bana çok çektiren herifin başına ne geldiğine bir bakın!" diyerek sevincini dile getirdi.

O zamanlar Barzani'nin rengi de hızla soluyordu. Onun ufalmış görünüşüne tahammül edemeyen Draper kendi itiraflıyla "korkudan çekiniyordu." Kendi yerine Irak masası memuru Mary Ann Casey'yi çok saydığı bu yenilmiş lideri görmek için gönderdi. Casey oraya vardığında Barzani nefes almakta zorlanıyordu. Fakat bir Amerikalı yetkiliye içini dökmek için bunun kendisinin son şansı olduğunu sezince uzun ve etkili sözlerle ABD hükümetinin kötü ve zararlı taraflarını açığa vurma saldırısı başlattı. Detayları anlatırken büyük bir heyecanla hiçbirşeyi atlatmadan daha önce söylemeyi kabul etmediklerini bir bir gözden geçirdi -uğradığı haksızlıkları, ihanetleri, Amerikalıların dönecliğini. "Nefes alması o devam ettikçe daha da güçleşti, sanki gideceğini biliyordu" diye hatırlattı Doski. Bugüne kadar Casey görüşmeleri hakkında konuşmayı kabul etmiş değildir.

1979 Şubatının son günlerine doğru Barzani Georgetown Üniversitesi Hastanesinde baygın yatıyordu. Kendi aile üyeleri bir saat süreyle başucunda nöbetleşe beklediler. Barzan köyünde gömülmesini istedi. Uzun zamandır köy taş üstünde taş bırakmamaya niyetli Iraklı askerler tarafından tamamen yıkılmıştı ve ne olursa olsun Irak işbirliği yapacak bir durumda değildi. Bir sonraki tercihi otuz yıl önce Mahabad Cumhuriye-

ti'ni savunmak için savaştığı İran Kürdistanı'ndaki Uşnaviyeh'ti. Ama özellikle Kürdistan'da, ailesinin bağrında ölmek istiyordu. Ticari bir uçakla seyahat edemeyecek kadar hastaydı, bunun üzerine bir oksijen tüpüyle beraber 2 Martta onu Tahran'a götürecek kiralık bir uçak ayarlandı. 1 Martta Barzani doğrulmak istediğini söyledi. Doski bir yastık almak için kalktı, ama Barzani hayır dedi, sandalyeye oturmak istedi. "Başşı öne doğru gitti" dedi Dosky, "ve O ölmüştü."

* * *

Otuz iki yıl önce yeni ezilmiş Mahabad Cumhuriyeti'nin savunmasına katkıda bulunduğundan çarptırıldığı ceza için getirildiği Tahran'da Archie Roosevelt ile görüşmüştü, "Ölüm-den korkmuyorum" demişti Barzani kaşılaştığı bu ilk Amerikalı yetkiliye. "İki şeye çok dikkat ederim -onurum ve sözümü tutmak." Şimdi bu bile esirgeniyordu ondan. Barzani Kürdistan'da gömülme dileğine kavuştu, ama bir dizi acı ironi olmadan da değil. Barzani'nin tabutu Tahran'dan uçakla Urmiye'ye götürüldü. (İran'ın yeni devrimci hükümetinin işbirliği sayesinde). Asıl plan cenaze kortejinin Uşnaviyeh'e arabayla gitmesini istemişti; son dakikada onun yerine tabut helikopter tarafından alındı. Bu değişikliği İran Devrim yetkilileri, Barzani taraftarları ile geçmişte Şah'ı memnun etmek için liderlerini infaz eden ve tutuklayan Barzani'yi asla affetmeyin çoğu İranlı Kürt arasında sorun çıkmasını önlemeye dönük bir önlem olarak öngörmüşlerdi.

Uşnaviyeh'te, Güney İran Kürdistanı'ndaki Senendec ve Kuzeybatı Irak'taki Behdinan kadar uzak yerlerden de gelmiş on bin kadar Kürt toplandı ve hiçbir olay olmadan Barzani ebedi istirahatgahına uğurlandı. Ama 1980 yılının başında İranlı radikal Marksist Kürtler sıradan türbesine saygısızlık ettiler. Barzaniler cesedi çıkardılar ve Irak'la olan sınırda hemen İran sınırları içindeki Rayan'da dağ kalelerinde tekrar gömdüler. 1993 Sonbaharında naaşı helikopterle sınıra getirildi ve oradan itibaren önce yandaşı iken sonra düşmanı olan Celal Ta-

labani sonra da oğlu Mesud Barzani'nin eşliğinde en sonunda istediği gibi gömüldüğü Barzan köyüne getirildi. İki Amerikan helikopteri tepede dönüyordu ve iki Amerikan F-16 bombardıman uçağı iki resmi tören uçuşu yaptı. Birleşik Devletler en sonunda 1975 ihaneti için özür diliyordu.

Amerikalılar Barzani'nin hem onurunu hem de sözünü lekeleyen çoğu yabancılar arasındaydı. Birleşik Devletler, Kissinger'ın Şah'la beraber yürümeye dair 1972 kararından çeyrek asır önce bu işe bulaşmıştı. Tekrar 1947'ye dönersek, Archie Roosevelt Mahabad Cumhuriyeti'ndeki meşru Kürt milli taleplerini farkedecek kadar uyanıktı. Çoğu gözlemci, Soğuk Savaşın başlangıcı olarak, Moskova'nın Kürtleri ve Azerbaycanlıları Birleşik Devletler ile Britanya tarafından desteklenen Şah'a karşı desteklemesi olarak görüyorlar. 23 Ocakta Mahabad Cumhuriyeti'nin üç asıl liderinin ölüm cezasına çarptırıldıklarını duyması üzerine Roosevelt, büyükelçi George Allen'ı Şah'la aracılık yapmaya ikna etti. "Eğer onlar infaz edilirse, her taraftaki Kürt milliyetçiler tarafından dehşetle karşılanan bir hareketi yapan taraf olarak sayılırız" diye öne sürdü. Allen'ı derhal huzura kabul eden Şah bir gülümsemeyle sordu: "Onları vurduracağım mı korkuyorsunuz? Eğer öyleyse kafanız rahat olabilir, çünkü böyle yapmayacağım." Şah İranlılara has bir şekilde sözünü tuttu. Liderler vurulmadı, ama asıldı.

Böylece Kürtlerin Birleşik Devletler'e olan güvensizliği hakkındaki Roosevelt kehaneti şekillenmeye başladı. Washington sürgünü sırasında Barzani, Orta Doğu'nun çok değerli sözlü anlatım geleneği temalarına kendinden de birşeyler kattı, yavaş yavaş değerbilirlikteki kendi hatalarını küçümsemesine vurgu yaptı ve ağır suçluluk yükünü tamamıyla kurnaz yabancılara yıktı. 1977'de Başkan Carter'a gönderdiği hayal kırıklıkları ile yakınmalarının bir toplamı olan mektubunda Barzani, "Askeri olarak düşmanlarımıza yenilmedik. Biz dostlarımız tarafından öldürüldük" diye yazdı ve ekledi: "Tüm halklar için demokrasi, özgürlük, doğruluk ve onur gibi deklare edilmiş temel ilkeleri bulunan ABD gibi büyük bir ulus Kürt yıkılışındaki rolünden sonra başını dik tutabilir mi?"

Sonraki on dört yıl boyunca birbiri ardına gelen ABD hükümetleri dış görünüşe göre, Kürtlerle direkt ilişkileri olan bir avuç gerçekten vicdanlı Dışişleri Bakanlığı ile CIA çalışanı dışında, tüm olanlardan rahatsızlık duymuyor görünüyordular. İran-Irak savaşının son döneminde Saddam Hüseyin zehirli gaz kullanarak 1988 Martında Halepçe'de binlerce Kürt sivili öldürmesine karşın Washington hiçbir cezalandırıcı harekette bulunmadı. Daha binlercesi savaşın son aylarında kimyasal silahlara yenik düşerek öldü ve gene binlercesi çatışmaları sonlandıran 20 Ağustos ateşkesinden sonra bile öldü. 1991 Şubatı'nda Başkan George Bush, Kürtleri Saddam Hüseyin'e karşı ayaklanmaya teşvik etti, ama sonra kısmen de kendi hükümetinin Kuzey Irak'ta terör estiren Irak savaş helikopterlerini vurmayı reddetmesi yüzünden ayaklanma çöktüğünde toplu göç hareketini görmezden gelmeye çalıştı. Ancak dağ konaklarında donan Kürtlerin kötü durumlarının televizyonlarda ayrıntılı ve geniş kapsamlı olarak gösterilmesi, onun kılını kıpırdatmasını sağladı.

Kissinger'ı en sonunda Kürtlerin Birleşik Devletler hakkındaki güvensizliklerindeki sorumluluğuyla yüz yüze kalmaya iten işte bu manzaraydı. 5 Mayıs 1991'de bir gazete köşesinde o "Kürt mülteciler arasındaki felaketi önleyen tedbirleri hoş karşılamadan hiç kimse İran ve Türkiye sınırları boyundaki çilenin gönül parçalayıcı manzaralarına bakamaz" diye yazdı. Ama televizyonda yer almamasına rağmen, eşit ölçüde zorlayıcı olan 1975'teki manzaralar onu harekete geçirmemişti. Pike Raporu'nun belirttiği gibi, o zaman Kürt mültecilere insani yardım sağlamak için de hiçbir şey yapmamıştı. Şimdi ilk kez Kissinger, "o zaman hükümette olan bizler için karar çok üzücü, hatta kalp kırıcıydı" diyordu. Realpolitigine uygun olarak "Öğrenilmesi gereken ders asıl vaat ile ilgilidir, sonuç ile ilgili değil" diye ilave etti. "Birleşik Devletler en başta Kürtlere ne kadar yardım edeceğini tayin etmeli ve yardım teklifinde bulunmadan önce bunun sınırlarını kesin hatlarla belirlemelidir."

Ağustos 1991'de Birleşik Devletler'i ziyaret eden bir Kürt de-

legasyonu Kissinger'la bir görüşme ayarlanması girişiminde bulundu. Onlarınki, Kissinger'ı 1975'in sorumluluğundan olmasa da suçluluğundan resmen temize çıkaran bir jestti. "Erişebileceğimiz tüm dostlara ihtiyacımız var" diye açıkladı Kürt katılımcılardan biri. Bir yıl sonra en sonunda Kissinger Kürtleri tartışmak üzere benimle görüşmeyi kabul ettiğinde, genellikle dışardan sakın görünen dış politika uzmanı görülebilir şekilde sinirliydi. Randevu zamanı üzerinde değişiklik yaptı, en sonunda öyle bir şekilde programladı ki görüşme süresi onun havaalanına gitmesinden önceki zamana denk getirilerek yirmi dakikayla sınırlandırılmıştı; görüşmemiz sırasında kol saatine bakıp durdu. Yine de cevaplarında, "Eğer kendimi suçlamak zorundaysam", "geçmişi de düşünerek daha dikkatli olmam gerekir" ve "durumu yeteri kadar dikkatli analiz etmedim" gibi ifadeler sık geçti. "Şah'ın Kürtlere karşı tavrı hakkında ne düşünmüştü?", "onun çok acımasız bir oyun oynadığını düşündüm. Onlara karşı çok katıydı" diye cevapladı Kissinger. Ama "Cezayir Antlaşmasının imzalanmasından önce 'Şah fikrimizi sormadı' dedi kendisini savunmak için.

O, Ocak 1975'te Washington'a danışmak isteyen kaygılı bir Barzani ile olan bir görüşmeyi ertelemek için kaleme aldığı mektubu (şimdi Doski'nin elinde) hatırladı mı? Hatırlayamayadı, ama böyle düşünceleri kaleme almış olmanın düşüncesizlik olacağı varsayımında bulundu. Pike Raporu'nda geçen misyoner çalışması olmayan gizli operasyon belirlemeleri hakkında ne dedi? Bu sözler onun muydu? "Bunu söylemiş olabilirim", ama "söyledim mi?" Bunca yıldan sonra Kürtlerle görüşmenin en önemli tarafı neydi? "Açık olmak istedim" diye cevapladı "vazifem olduğunu düşündüğüm herşeyi yaptım."

7. Kör dilenci: Evrensel Erbain

Orta Doğu istihbarat oyunlarının vakayinamelerinde bile, eski başbakan Yitzak Rabin, İsrail istihbarat teşkilatı MOSSAD'ın geçmiş ve şimdiki başkanları ile İsrail'in inatla bir gizli operasyon olarak adlandırdığı eylemde hizmet eden tüm MOSSAD ve ordu personelinin de dahil olduğu birkaç yüz İsraillinin yazılı davetiyelerle çağrıldıkları 1979 Nisanı'ndaki Tel Aviv Askerler Klubü'ndeki bu gece çok değişikti.* Orta Doğu'daki bu sırrın üstünden çok zaman geçmişti. Kırkbeş dakikalık tören sırasında konuşmalar kısa, yürekten, bazen de duygusaldı. Ordu bandosundan bir borazancı borazanı çaldı ve *Star of David* [Davud'un Yıldızı) İsrail bayrağı silahlı bir yoldaşın anısına saygı olarak yükseltildi ve indirildi. Anma törenini eşsiz kılan, övülen adamın vefatından kırk gün sonra yapıyor olmasıydı

* 29 Eylül 1980'de Başbakan Menachem Begin, İsrail'in Kürtlere para, silah ve eğitim sağladığını açıklayan ilk İsrailli yetkili olmuştu ve böyle yapmakla MOSSAD personelinin çileden çıkarmıştı. Ertesi gün İsrail gazeteleri General Barzani'nin 1960'larda ve 1970'li yılların başlarında İsrail'e birkaç gizli ziyaret gerçekleştirdiğini açığa vurdu.

ve bu bir Erbain (Arapça "kırk" kelimesinden geliyor), İslamda ölüyü anmak için yapılan törendi. İsraililer, Müslümanların şerefine Müslüman anıtlarına düşkün değiller.

Ama onurlandırılan adam, Mele Mustafa Barzani'ydi ve kritik bir on yıl boyunca o, birbirinin ardından gelen Irak hükümetlerinin zayıf düşürülmesi çabalarında İsrail'in müttefiği idi. Washington'un Georgetown Üniversitesi Hastanesinde ölmüştü. Acılarla dolu Amerikan sürgünü Mart 1975'te Cezayir'de ona karşı yapılan aşağılayıcı ihanetin planını hazırlayan tüm güçlü devlet adamlarının tasfiyesiyle hafiflemişti. ABD başkanı, 1974'teki Watergate Skandalı üzerine istifa etmişti. Onun lekelenmiş Dışişleri Bakanı Henry Kissinger Başkan Gerald Ford, 1976'da tekrar seçilme girişiminde başarısız olunca görevinden olmuştu. Houari Bumedyen, 1975'te Kürtlerin satılmasının düzenlenmesine yardım eden Cezayirli lider, Aralık 1978'de acı dolu ve zor bir ölümle gitti. Ve sadece altı hafta önce İslami Devrim Şah Muhammed Rıza Pehlevi'yi sürgüne göndermişti.

Erbain'in de gösterdiği gibi İsraili katılımcılar Barzani'nin mahvolma nedeni ile ilgili açık bir suçluluk hissetmediler. Onların Barzani ve davasına olan yapmacıksız saygılarına rağmen rütbece yüksek bir MOSSAD yetkilisinin sonradan hatırlattığı gibi onlar "sade ve kolay olmayan anıları" unutamadılar. Ama bu adamlara göre en azından İsrail'in Irak Kürtleriyle olan ilişkilerinin belirsizliği genel olarak aklılığı hakkındaki iç değerlendirmenin bayağı gerisinde kaldı. Zamanın akıp gitmesiyle Kürtlerle temasa geçmiş İsraililer, ABD ve İran eliyle gerçekleştirilen Barzani hiyanetinde rollerinin olmadığına kendilerini inandırmışlardı. Dünyanın dört bir tarafında benzer gizli hareketlerde bulunan diğer birçok istihbarat görevlileri gibi onlar da başarıyla sonuçlandırdıkları görkemli taraflar ile çok uzaklarda edindikleri arkadaşlıklar üzerinde durdular.

1960'lı yılların ortalarında iki çok önemli yıl boyunca İsrail yardımı, çok az bilinen bir savaşta Barzani hareketini yok olmaktan kurtarmıştı ve bir onyıl boyunca Barzani'nin Kuzey

Irak'ın çoğu üzerinde yürüttüğü bağımsızlık biçiminin sürdürülmesine katkıda bulunmuştu. Hafif silahlarla donatılmış Kürt gerillaların on binlerce Irak askerini kıpırdayamaz duruma sokmasına yardımda bulunmanın toplam maliyeti bir Mirage bombardıman uçağının maliyetinden azdı. MOSSAD'ın hesaplarına göre -aksi takdirde bu askerler hem 1967 hem de 1973'te İsrail'e karşı olan savaşlarda kullanılacaktı. Varsın yardım nihai felaket ile Irak birliklerini kıpırdayamaz durumda tutma yönündeki hedefte başarısızlığa uğrasındı. Kürt macerasına atılan İsrailli emekli subaylar ile bir on yıl sonra yapılan görüşmede onlar, buğulandırılmış gerçek dünyada puslu bir nostalji beslemekte zorlandılar. Onlar gururla kendilerini Kürt liderlerle gösteren fotoğraflar çıkardılar, kahve masalarında geçmişin savaşlarını tekrar yaşadılar. Kürtlerin şimdiki taktiklerini eleştirdiler, eski Kürt dostların hal ve hatırını sordular ve onları tekrar görebilmeyi dilediler. 1940'larda Kürtlere sempati duymayan Irak'taki bir İngiliz büyükelçisi bir ara sert bir şekilde "Anglo-Saksonlar her zaman tuhaf insanlara aşık olurlar" diye belirtti ve aynı bu şekilde, bu İsrailliler de Kürtlerin dağlılık açıklıklarına, savaşta cesaretlerine ve çileye olan dayanıklılıklarına hayranlar. "Bir Kürdü bir tüfek, bir pide ekmek ve soğanla koy bir tepenin başına, sizin için bi kolduğu durdurur" diyerek Kürtleri göklere çıkardı bir MOSSAD görevlisi. İsrailliler, ayrıca büyük haksızlıklara uğramış zor durumdaki bir azınlıkla, denizaşırı bağlantılar, eğitilmiş ve güçlü diaspora, uluslararası siyasi destek ve hatta İsrail'in sahip olduğu gibi bir deniz çıkışları olmasa da paralelliklerinin olduğunu açıkça söylediler. Makul düşünen ayrı görüşteki bazı kimseler arasına İsrail yardımının İsrail amaçları uğruna Kürtleri suistimal ettiği uyarısında bulundular.

Nitekim ortaya çıktığı gibi Kürdistan deneyimi, şüpheli gizli operasyonlara tehlikeli bir merak saran İsrail için de acı meyveler verdi. Çünkü Kürdistan'daki İsrailli subayların, Güney Sudan'dan Etyopya, Lübnan ve Latin Amerika'ya kadar yirmi yıl boyunca İsrail'in namına gölge düşüren gizli operasyonlara karıştıkları ortaya çıktı. Kürdistan'da görev yapan ay-

nı İsraillilerin bazıları Lübnanlı Maruniler, Medell'in uyuşturucu karteli ile Nikaragualı Anastasio Somoza Debayle'den Panamalı Manuel Antonio Noriega'ya kadar merkezi Amerika diktatörleriyle yoz ilişkilere girmişlerdi. Çokça denenmiş bu hilekar aktiviteler Suveyş Kanalı yüzünden patlak veren 1956 Arap-İsrail savaşının hemen ardından hayal bile edilemezdi. İsrail bu savaşın hemen ardından bölgesel izolasyon zincirini kurmak için "periferi politikası" olarak tanınan politikasını büyük dikkatle uygulamaya koymuştu. MOSSAD'ın ilk direktörü Reuven Shiloah'ın kafasından çıkan düşünce ve bu politika, İngiliz mandasındaki Filistin'de Siyonistlerin devlet öncesi yönetimleri Yahudi örgütü adına casusluk faaliyetlerinde bulunduğu Irak'taki gençlik yıllarına dayanıyor. 1930'lu yılların başlarında üç yıl boyunca o bir okulda öğretmen ve part-time gazeteci kılığına büründü ve asla yayımlanmayan makalesine malzeme toplama adı altında Irak'ın dört bir tarafında Kürtler ve diğer Arap olmayan azınlıklarla temaslar kurdu.

İsmen Arap olan memleketler içindeki Arap olmayan azınlıklar ve Arap olmayan komşu Müslüman devletlerle gizli ilişkiler kurmak İsrail istihbarat operasyonlarının bir ilkesi oldu. Bunların hepsi, adet haline getirilen bu eski özdeyişe getirilip dayandırılmıştı. "Düşmanımın düşmanı benim dostumdur." Arap rejimleri için sorun çıkarmak ve İsrail'e yaşam alanı yaratmak için dizayn edilen bu politika, Orta Doğu'da İran ve Türkiye ile sonradan Afrika'nın boynuzunda Hristiyanlarca yönetilen Etyopya'daki Arap olmayan Müslümanlarla yapılan resmi ama gizli istihbarat paylaşım anlaşmalarına dayanıyordu. Bu amaca erişmek için uluslararası komünizm ile neredeyse resmi müttefik olarak düşündüğü Mısırlı Cemal Abdül Nasır'ın büyüyen nüfuzunu kontrol altında tutmak için MOSSAD, 1958'de bir Dış İlişkiler Departmanı kurdu.

İsrail, İran ve Türkiye'yi biraraya getiren ve Üçlü Organizasyon olarak adlandırılan kuruluş, 1958'de başlamak suretiyle düzenli istihbarat toplantıları tertipledi ve Birleşik Devletler ile paylaşılan bağlantılar ile rahatsız edici Arap milliyetçiliği ve komünizmden duyulan karşılıklı korkuya dayanıyordu. Yirmi

yıl sonra İran Şah'ı devrilene kadar İran, İsrail'e petrolden tutun Sovyetler Birliği'ne karşı korunmak, ama aslında Irak'ı korkutmak ve onu silah yarışında geride bırakmak amacıyla modern Batı silahları biçiminde yüksek miktarlarda satın aldığı ileri savunma silahlarına kadar herşeyi vererek bu sistemin tacının içindeki mücevher olarak kaldı. Irak Kürtlerine yardım etmek Araplara olan düşmanlık gelenekleri çağlar öncesine dayanan hem İsraillilerin hem de İranlı Şii Aryenlerin çıkarlarına uygun düşüyordu.

Her iki hükümet de "çok güçlü ve homojen Sünni bir Orta Doğu'dan endişe duyuyordu" diye belirtti MOSSAD görevlisi David Kimche. "İsrail gelecekteki bir savaşta Suriye ve Ürdün'e destek sunan bir Irak ordusu istemedi." İran da bu sırada Irak ordusunun dikkatini Şatt-ul Arab boylarındaki tartışmalı güney sınırı ile petrol zengini Huzistan bölgesinden uzaklaştırmak istiyordu. 1948 savaşından sonra Irak, İsrail'le resmi bir ateşkes imzalamayı kabul etmeyen tek savaşan Arap devletiydi. Irak birliklerini bağlamak -asında bazen Irak silahlı kuvvetlerinin çoğunu- Kürtler'e yardım politikasının altında yatan asıl jeostratejik faktördü. Çünkü Yahudi devleti, kendi niceliksel zayıflığını Arap blokunda maksimum fesat çıkarak dengelemeye kararlıydı.

İsrail Bağdat'ta birbirinin ardından gelen rejimlerin ağzından dökülen kulak tırmalayıcı anti-Siyonist propagandaya işaret ederek bu politikasını meşru gösteriyordu. Şüphesiz Irak'ın sövüp sayması, kısmen Kürtlerin İsrail'le olan bağlantısını koparamadığı için uğradığı hayal kırıklığının bir ifadesiydi. Bu faktörler, Irak seferberlik kuvvetlerini İsrail'le yapılan 1967 ve 1973 savaşlarında Arap ordularına destek sunmaktan alıkoyamadı. Fakat Kürt sınırındaki uzun süreli kargaşalık Irak'ın Filistin davasına daha fazla katkıda bulunma kabiliyetini sınırlandırdı.

İsrail'in Kürt politikasındaki asıl değişiklik, Birinci Dünya Savaşı sonunda devletin kurulmasından bu yana devam eden Haşimi monarşisinin Temmuz 1958'de devrilmesi ve Büyük Britanya'nın kral naibliğinin sona ermesiyle meydana geldi.

General Abdülkerim Kasım'ın ihtilaliyle on yıl sürecek bir siyasi istikrarsızlık başladı ve onunla beraber İsrail'in müdahalede bulunma şansı da doğdu. Irak'ı istikrarsızlığa sürüklemek İsrail, İran ve Irak Kürtleri tarafından eşit ölçüde paylaşılan değişmez bir hedefti, ama bu üç oyuncu eşit ölçüde etkili olmaktan bayağı uzaktı. İran resmi olarak 1950'de İsrail'i tanıdı. Tahran'a düzenli El Al uçuşlarının yapılmasına izin verdi, ama asla Tahran'daki İsrail diplomatik misyonunun İsrail bayrağı dalgalandırmasına, hatta kendisini tanıtan tunç bir levhayı bile göstermesine izin vermedi. İran'la olan bu ilişki o derece hayati öneme haizdi ki İsrailliler büyük ya da küçük meseleler üzerinde Şah'a çok az karşı gelebildiler. Aradaki dengesizlik gözönünde bulundurulduğunda bazı İsraillilerin iki kuvveti birbirine yardım eden iki baskıya uğramış azınlık olarak görmekteki romantik mizaçlarına rağmen Kürtler asla İsraillilerin ilişkilerdeki asıl öncelikleri değillerdi. Barzani'ye gelince -fakir, yeteri kadar silahlı olmayan, izole edilmiş ve 1961'den beri Bağdat'a karşı ayaklanmış- o dış dünyaya olan tek yaşam hattı olarak tamamen ve rahatsız edici bir şekilde İran'a bağımlıydı.

On yıl boyunca İran, yardımın aslan payını Irak Kürtlere verdi. Bu yardım Şah'ın Irak'taki siyasi atmosferi algılamasına bağlı olarak kesiliyor ve fazlalaşıyordu. Örneğin, Nasır yandaş Abdül Selam Arif 1964'te Bağdat'ta iktidarı ele geçirdiğinde yardım da arttı. Şah'a göre İsrail'in küçük bir güç olması ve Kürtlere karşı kendisi gibi uzun bir ihanet tarihi açısından lekelenmemiş olması çok iyiydi. İsrail'in Kürtlere yardım etmekte kullanılması Şah'a en çok arzu edilen istihbarat ödülünü veriyordu: "Makul inkar edilebilirlik."

Böylece, İran'ın rızası ve onayıyla İsrail ve Barzani 1960'lar da birbirlerine sarıldılar. Kimin ilk adımı attığı belli değildir. Başlangıçtaki anahtar oyuncuların biri Kamiran Ali Bedirxan, ateşli bir Kürt milliyetçisi ve devrimci kimliği 19. yüzyılın ortalarına kadar giden Türkiye'deki asil bir Kürt ailesinin soyundan gelen biriydi. O zamanlar yetmişindeki Bedirxan Barzani'nin Avrupa'daki sözcüsüydü ve Paris'te Ecole Nationa-

le des Orientales Vivantes (daha çok Langues O. olarak bilinir) de Kürtçe ders veriyordu. İstihbarat işlerinin yabancısı değildi. Osmanlıların Birinci Dünya Savaşında yenilmelerinden hemen sonra o Britanya'nın efsanevi Kürt uzmanı Major Edward W. C. Noel'in rehberi ve tercümanı olarak hareket etmişti. Türkiye Kürdistanı'na Nisan 1919'da yaptığı gezi Türk otoriteleri o kadar öfkelenmişti ki hemen geri çağrıldı. Türkler bir dizi ayaklanmadaki rolünden dolayı Bedirxan'ı gıyabında ölüm cezasına mahkum ettiler. O zamandan itibaren o, Fransa'nın Milletler Cemiyeti adına manda sahibi olduğu Beyrut ve Şam arasında Kürtçe dergiler çıkararak ve bir avukat olarak çalışarak yaşadı. 1947'de Roger Lescot ve Orta Doğu'nun istihbarat işleriyle amatörce uğraşan diğer Fransız Oryantalistlerin girişimiyle Paris'e gitti. Çok geçmeden Lescot Fransız istihbaratı için full-time çalışmaya başladı ve Langues O.'daki Kürtçe öğretme işini Bedirxan'a bıraktı. Bedirxan bir Kürtçe araştırma merkezi kurdu, ama o kadar fakirdi ki çoğunlukla yayınlarının tabını yaptıramadı ve bir mimeograph makinesiyle yetinmek zorunda kaldı.

Bedirxan'ın ayrıca uzun süreli Siyonist gizli bağlantıları vardı. Mayıs 1948'de İsrail devletinin kurulduğu aylarda o Orta Doğu'nun dört bir tarafında dolaşıyordu: Mısır, Suriye, Lübnan ve Ürdün -ve aynı yaz bir ara Ürdün'ün İsrail'le olan önemli meselelerinin çözüme kavuşturulması için Kral Abdullah'ın şartlarını ilettiler. Onun, ayrıca yeni ayrılan Fransızların Milletler Cemiyeti mandası döneminde yetiştirilen ve şu anda gerek hükümet gerekse de silahlı kuvvetlerde yüksek mevki-leri işgal eden Durzi, Çerkez ve Maruni Hristiyanlarından asker toplayarak Lübnan ve Suriye hükümetlerini devirme planlarına İsrail'in desteğini sağlama çabaları boşa gitti. Bedirxan bütün operasyonların Lübnan ve Suriye'nin İsrail'le olan savaşlarında onları safdışı bırakabileceğini ve bölge genelinde Kürt milliyetçi taleplerini teşvik edeceğini öne sürdü. Düşünce özünde yeni değildi. Siyonistler, David Ben-Gurion'dan itibaren uzun süre Osmanlı İmparatorluğu enkazı üzerine inşa edilen ulusal sınırlar aleyhine "mozaik devletler" olarak adlan-

dırılan değişik azınlıkları destekleyerek Arap dünyasını uslandıırma düşüncesini ciddi şekilde ele aldılar. İsrail, en sonunda bu isteklere direnemedi ve 1970'ler ile 1980'lerde felaket sonuçları olan Lübnanlı Marunilerle tam gelişmiş gizli ittifaka girdi. MOSSAD'ın Kürdistan'daki eski görevlilerinin çoğu bu işe bulaşmıştı.

Bedirxan'ın istihbarat işine olan aşırı düşkünlüğü, Fransız arkadaşlarına bakılırsa, kendisinin de öncü bir oyuncu olduğu Türkiye'ye karşı 1930'da çok iyi planlanmış Ermeni ve Kürt başkaldırılarının ani çöküşü üzerine silahlı bir başkaldırının imkansızlığı hakkındaki hazin çıkarımından kaynaklanıyordu. Onun görüşlerini, İkinci Dünya Savaşı sonrasında Soğuk Savaş tarafından kutuplara ayrılmış, İsrail'in kurulmasıyla sarsıntı geçirmiş, radikal Üçüncü Dünya ideolojileriyle elektriklenmiş ve Arap milliyetçiliğine aşık olmuş bir Orta Doğu bile değiştiremedi. Böylesi bir dünyada Kürt davası -Irak, İran, Türkiye ve hatta Suriye üzerindeki ayrılıkçı iddialarının açıkça suni siyasi sınırları altüst edebileceği endişesiyle- dünyanın yerleşmiş siyasi parti ya da hükümetleri arasında ciddi destekçi bulamadı. Bedirxan Kürtlerin bekleyebilecekleri en iyi şeyin karanlık istihbarat dünyası tarafından sağlanan yaşadışı yardımlar olduğunu düşünüyordu. Bu Kürtlerin, özellikle de Iraklı Kürtlerin kurtulmakta zorlandıkları bir taşralı akraba mirasıydı ve bu onlara büyük acı getirdi.

1963 yılının baharında MOSSAD, otuz yıl önceki Shiloah'ın kendi deneyiminin bir varyasyonuyla Paris'ten yabancı bir gazeteciyi Kürdistan'a gönderdi. Gazeteci, Barzani ve Kürdistan Demokratik Partisi'nin Genel Sekreteri İbrahim Ahmed ile görüştü. O zamanlar Paris'te Avenue de Wagram'daki eski bir Rothschild Sarayına yerleşmiş İsrail elçiliği yakınındaki bir Right Bank otelinde İsraillilerle görüşmek üzere özel görevle bir heyetin gönderilmesi teklifinde bulundu. Umulduğundan daha az hevesle de olsa Barzani kabul etti. Çünkü o daha çok Birleşik Devletler ve Araplarla, eğer ciddi alaka gösterebilirlerdi, bir anlaşma yapma taraftarıydı. Bir milliyetçi Kürdün; İranlı, Türk ya da Arap eziyet edenlerine karşı hoşnutsuzluğu ne ka-

dar derin olursa olsun, yine de bu, onların modern merkezi-
leştirilmiş devletlerinin gücüne olan saygıları ve -çok az ger-
çekleştirilebilen- tam bir savaşı riske etmekten ziyade kaza-
nımları müzakere etme arzularıyla mayalandırılıyordu.

Barzani gördüğümüz gibi, asla Bağdat'ta iktidarı ele geçirme
düşüncesine sahip olmadı, yapabildiği kadarıyla Kürt Kuzeyin
çoğunu doğrudan Irak hakimiyetinden korumak için dış yar-
dımı kullanmayı umdu. Bu amaca ulaşmak için "İsrailliler kü-
çük patateslerdi ve eğer Araplar onunla azıcık ilgilenselerdi
Barzani onları yıldırım hızıyla bırakabilirdi" diye devam etti
bir Kürt tarihçi. Ama onlar beklenen ilgiyi göstermediler. Ve
Filistinliler gibi, Barzani de yarıştaki tüm atlar üzerine bahse
girmek dışında fazla seçeneği olmadığına inanıyordu. O, bir
ara İsrail'le olan işbirliği yüzünden kendisine sitem eden bir
Filistin kadın delegasyonuna "kendisinin Süleymaniye'nin en
büyük camiinin dışındaki kör bir dilenci gibi olduğunu", açıl-
mış avucuna kimin para attığını görmekten aciz olduğunu
söyledi.

Böylece 1963 yılının güzünde Ahmed, Paris'e seyahat etti,
önerilen otelde bir odaya yerleşti ve İsraillilere haber veren ga-
zeteciye telefon açtı. İsrailliler şaşırdılar ve bundan da mem-
nuniyet duydular. Onlar Ahmed gibi etkili bir ismi göndermek
bir tarafa, Barzani'nin öneriyi kabul edeceğinden bile emin de-
ğillerdi. MOSSAD'ın Paris'teki adamı Menachim "Nahik" Na-
vot (sonradan onun yardımcı direktörü olacaktı) Ahmed ile gö-
rüşen ilk İsrailliydi. O zamanlar kırkdokuz yaşındaydı, ama
çok çeken diğer insanlar gibi daha yaşlı gösteriyordu. Ahmed,
daha sonra tüm ıstırap hikayelerini ve yardım taleplerini din-
leyen büyükelçi Walter Eytan ile görüştü. Ahmed tüm doğru
düğmelere bastı. Kürtlerin kaderini Yahudilerinkiyle mukaye-
se etti ve Kürt savaşçıların çay ve şeker alacak paralarının ol-
madığını açıkladı ve Dışişleri Bakanı Golda Meir'in annelik iç-
güdülerine yalvardı. İsrailli kurumların çok az duygusal ol-
dukları bilinmesine rağmen, Navot yıllar sonra kendisinin ve
Eytan'ın harekete geçirildiklerini hatırlattı. Bayan Meir doldu-
ruşa getirilir getirilmez derhal önemli ilişkilerin başlatılması

yönünde talimat gönderdi. Kurnazca İsrail'in çıkarlarını hesaplayan Ahmed buna şaşırmişti.

İsraillilerle olan görüşmesi hakkında amaçlı olarak bilgilendirmediği Bedirxan, onu Champs-Elysees'teki Lido gece kulübüne götürdüğünde ve hemen yan masadaki adamla görüşüşe bakılırsa spontane olan bir sohbete başlaması, ki bu adamın İsrailli komünist bir parlamenter olduğu ortaya çıktı, bile Ahmed'i şaşırtmadı. İsrailliler, Ahmed'i yirmibin dolar ve devamı gelecek yardım vaadiyle Kürdistan'a geri gönderdiler.* Bir ay içinde ilk silahlar geldi. Ahmed Kürdistan'a vardığında silahlar Barzani'yi memnun etti, fakat onun bu kadar az para toplaması Barzani'yi hayal kırıklığına uğrattı. Ahmed kendisinin ve PDK'nin kusurlu buldukları şartlarda Barzani'nin Bağdat'la bir ateşkesi kabul etmesinden yakındı. Ama Barzani savaşı sürdürmeye yetecek parası olmadığı cevabını verdi.

Neredeyse herşey, silahlar, mühimmat, askeri danışmanlar, eğitim, müteşebbis bir bakanlar kabinesi, zirai uzmanlar, doktorlar, diş hekimleri, bir sahra hastanesi -savaşın tekrar başlaması- zamanla birbirini takip etti. Bölgeyi ziyaret eden yabancı bir gazeteci, 1963 kadar erken bir tarihte esrarengiz silahların havadan atıldığını bildiriyordu. (Diğer kaynaklar askeri işbirliğinin 1965'te tam olarak hayat bulduğunu söylediler.) İsrail'in Tahran'daki askeri ataşesi Yaakov Nimrodi silahların Kürtler için İsrail'den İran'a alınmasında aracıydı; sonradan silah ticareti vasıtasıyla bir servet kazandı ve en sonunda 1980'lerde silah karşılığı Amerikalı rehineler skandalında anahtar rol oynadı. Silah teslimatı 1967 ve 1973 savaşlarından sonra aniden arttı, özellikle de İsrail'in Arap ordularından zaptettiği gelişmiş Sovyet silahlarının sevkiyatında büyük artış kaydedildi.

İlk hareketlerinden birinde MOSSAD, Barzani'nin tüm dişlerini çekecek ve onları Tahran'da yapılmış takma dişlerle değiştirecek bir diş hekimini pedalle çalıştırılan eski bir aygıtla

* Karşılaştırma babından Barzani'nin bir diğer vekili, Sami Abdurrahman sadece birkaç yıl sonra Bavarya'nın Hristiyan sosyalist siyasetçisi Franz Josef Strauss'u Kürtler için iki milyon dolar yardım sağlamaya ikna etti.

göndermişti. Kürtlerin İsrail'in en büyük katkısı olduğunda ısrar ettikleri, MOSSAD'ın 1966'da Parastin (Kürtçede "korunma" anlamında), Kürtlerin istihbarat örgütünü kurmalarına yardım etmeleriydi. Parastin'a Kürdistan ve İsrail'de MOSSAD tarafından yoğun bir şekilde yetiştirilen Barzani'nin oğlu Mesud kumanda ediyordu. Parastin her yerdeki Kürt topluluklar arasında örgütlendi ve MOSSAD ona, mükemmel istihbarat bağlantıları olan bir İsrailli akademisyenin sözleriyle "istediği her konu üzerinde" tavsiyede bulundu. Kürdistan içinde MOSSAD kendi adamlarını ya İran takımı ya da damalı türban ve kuşaklarla tamamlanan Kürt üniformalarıyla giydirdi, bazen de izlerini kaybettirmek için kendi karargahlarını "basın çadırı" olarak gösterdi.

Hiçbir zaman Kürdistan'ın içindeki İsrailli sayısı bir avuç dolusunu geçmedi ve çoğu nispeten daha güvenli olan İran'la olan sınır bölgesinden asla ayrılmadı. Tuhaf bir şekilde MOSSAD, Kürdistan'da doğan onbinlerce İsraillilerden adam alınmadı; Arapça konuşanları ya da danışmanları için Arapça konuşan tercümanlar kullanmayı tercih ettiler.* Iraklılar, İran ve İsrail'i Barzani'ye yardım etmekle devamlı suçlamalarına rağmen yabancı gazeteciler ile diğer ziyaretçiler asla MOSSAD timleriyle karşılaşmadılar. Eric Rouleau, zamanın Le Monde gazetesi Orta Doğu uzmanı, elde olmayarak İsraillilerin Kürtlere silah eğitimi verdiklerini bulduğunda, MOSSAD eğitmen-

* 1950'de İsrail'e olan kitlesel göçlerinden önce 30 bin den 40 bin arasında Yahudi, Kürdistan'ı kendi vatanları olarak anıyordu: Onlar Zaho, Akre, Amediye Duhok, Erbil ve Süleymaniye'de toplanmışlardı. Kürdistan'ın Hristiyanları gibi Kürtçenin yanında Aramice de konuşuyorlardı ve MÖ 650-562 de Nebukadnezar idaresi döneminde Babil esaretindeki Yahudilerin soyundan geldiklerini iddia ettiler. %90'ı okur yazar olmamasına rağmen içlerinde tüccar, sıraf, Habur Nehrinde sandalçı ve Yahudiler açısından alışıldık olmayan toprak sahibi ve çiftçi vardı. Kırıldaki Yahudilerin çoğu, Müslüman ya da Hristiyan Kürtlerle kanışık köylerde yaşıyorlardı. Amediye ve Zaho arasında bulunan ve dört yüz çiftçi ailesinden oluşan Sundur köyü Irak Kürdistanı'nda tamamıyla Yahudi olan tek cemaatti: Kürt Yahudilerin çoğu iki kuşak sonra bile Kürtlerle ilgili olan herşeye derin ilgi duymaya devam ettiler ve hükümetin Irak Kürtlere yardım çabalarına militanca destek verdiler. Son yıllara kadar Kürt özünden İsraillilerin otobüs turları, kökleriyle olan aşinalıklarını yenilemek için Türk sınırına kadar gelme tehlikesini göze aldılar.

lerinden biri onun öldürölerek olaya kaza süsü verilmesini teklif etti. Kürtler bunu kabul etmedi ve Rouleau'nun İsrail varlığını duyurmayacağını -bu şekilde oldu- öne sürdüler.

Zaten sadece birkaç kıdemli Kürdün MOSSAD'ın Kürdistan'daki gizli işlerinden haberi vardı. (İraklı yetkililerle müzakerelerde bulunan bir Kürt delegasyonuna dahil edilen bir İsrailli memur kasten, görünüşe bakılırsa Barzani'nin rızasıyla kimliğini açığa çıkarmasına rağmen). Askeri eğitim Irak Kürdistanı, İran ve İsrail'de yapıyordu. Kürtler, *Omenet Tova* (İbranice "iyi dadı") kod adlı bir operasyonla Hayfa'ya götürüldüler -başta geri tepmeli tüfek ile havanın kullanımını kapsayan basit piyade taktikleri sonra da Sovyet yapımı antitank ve omuzdan fırlatılan uçaksavar füzelerinin kullanımı üzerinde duruldu.

İsraililer, asla Kürtlerin temel savaşma geleneklerini değiştirmeye çalışmadılar. Gerek yoktu, diye belirtti koyu bir İsraili. Arap yandaşı olan ve Kürdistan ile İsrail arasında 1966'dan 1973'e kadar mekik dokuyan Haim Levakov, çünkü "Kürtler araziyi ve nasıl savaşacaklarını biliyorlardı." Kürtlerle ilgili görevini, 1930'lu yılların sonlarında Orde Wingate tarafından gerilla savaşı eğitimi verilen Yahudi birliklerindeki gençlik dönemi deneyimlerine benzetiyordu. Bağımsız, Siyonizm destekçisi bir İngiliz subay olan Orde Wingate sonradan İkinci Dünya Savaşı sırasında Burma'da Japonlara karşı aynı taktiklerle sivrildi. MOSSAD eğitmenleri Kürtlere seri ateşlemeli Sovyet kalaşnikofu ile İsveç'in Carl Gustaf saldırı tüfeklerinin eğitimini verdiler ve onlar Kürt nişancıların Şah'ın sağladığı Çekoslovak yapımı uzun namlulu Bruno mavser tüfekleriyle hedefleri beşyüz metreden fazla mesafeden vurmadaki olağanüstü yeteneklerine hayran kaldılar. "Her adam bir keskin nişancı. Daha önce gördüğüm en iyi atışlar" diye hayret etti İsrailli eski bir eğitmen. İsraililer ve diğer yabancılar ayrıca her ne durumda olursa olsun Kürtlerin korkusuzca kendi yaralılarını bulup getirmelerinden bayağı etkilendiler. Kürtler, İsraililere "savaş için yaralı olduklarını" söyleyerek iltifatlara karşılık verdiler.

İsrailîlilerin tavsiyeleri, Kürtlerin 1960'lı yıllardaki en büyük galibiyetlerine, 12 Mayıs 1966'da Rewanduz yakınındaki Hendrên Dağında bir Irak Tugayını tamamıyla yok etmelerine katkıda bulundu. Aslında Hendrên, Barzani'nin oğlu Idris'in komuta ettiği, Pêşmerge savaşçısı Faxer Mêrgasuri tarafından arazide dekteklenen ve firar eden solcu Arap subaylar ile komünistlerin yardımıda bulundukları bir Kürt şovuydu.* Bu galibiyete o kadar çok kişi sahip çıktı ki, gerçeği uydurmasından ayırmak neredeyse imkansız hale geldi. Aslında MOSSAD görevlileri arasında İsrail katkısının önemi, özellikle de Albay Tsurî Saguy'inki hakkında hareketli tartışmalar vardı. Kürtlerin gayri resmi Genel Kurmay Başkanları olarak hareket eden Saguy Irak ordusu radyo trafiğinden, Irak topçu subaylarının Iraklı yetkilileri memnun etmek için öndeki batarya mevzilerine uzandıkları sonucuna vardı. Arazi etüdü yaptı ve sonuçta Tahran ile İsrail'deki Kürt komutanları eğitti. Tavsiyesi hafif silahlarla donanmış Kürt gerillalarının zaten bildikleri şeyi pekiştiriyordu: Açık araziye çıkarak kendinizi Irak uçaklarının ve zırhlılarının etkisine açık bırakmayın; tahkimat yapmayın, çünkü havadan farkedilmeleri çok kolaydır; doğal ağaç ve kayalar barınaklar kullanın.

Aşırı derecede büyük Irak kuvvetlerinin Rewanduz çevresindeki dağları birbiri ardına ele geçirmesi İsrailîlileri ve Barzani'yi endişelendirdi. Barzani, kuvvetlerinin konvansiyonel savaş için çok önemli silah ile komuta kontrolden yoksun olduklarını biliyordu. Çok kritik bir zamanda o, mağrur bir yerel Kürt komutanına, -adamlarının tüm Irak saldırılarına karşı koyabileceklerine inanıyordu- geri çekilmesini ve Iraklıları pusuya düşürmek için tuzağı yemlemesi emrini vermek zorunda kaldı. Keskin nişancılardan oluşan, bölük seviyesinde küçük kümeler şeklinde örgütlenen ve iki taburu ihtiyat olarak saklayan Kürtler, sadece tüfekler ve birkaç hafif havanla Iraklıların dağa tırmanışları sırasında mevzilerini korudular. Iraklılar 6 bin feet'lik yüksekliğe erişince Kürtler iki taraftan

* "Parastin, Mêrgasuri'yi ailesiyle beraber tam olarak netleştirilmeyen ihanet suçlamalarıyla yargısız infaz etti.

ateş açtılar ve Irak İkinci Birliği'nin 1800 adamlık Dördüncü Tugayını üç saat içinde parçalara ayırdılar. Kürtler, Vietnamlıların "Kemerlerine dayanmak" -düşmana o kadar çok yaklaşıyorlar ki daha iyi silahlanmış düşman kendi adamlarını öldürme korkusuyla hava kuvvetleriyle topçularını kullanmayı göze alamıyor- olarak adlandırdıklarında bayağı ustalardı. Yirmiden az Kürt öldü. Iraklı ölü sayısı kumandanının savaş sonrası raporuna göre sadece bir birlikte 1200 kişi, hemen yanıbaşındaki Dıyana kentinde gömülerek mezartaşları yerine boş 7UP şişeleri kullanıldı. Rewanduz civarındaki on günlük çatışmalarda Cahş kayıpları hariç, Iraklılar en azından iki bin ölü verdi.

Savaştan önce Barzani amatör ordusundaki potansiyel kayıplar hakkında o kadar endişelenmişti ki gerilla ile küçük grupları birleştirecek bir planı tasvip etmeye ikna edilmek zorunda kalınmıştı. Sonucu duyduğunda büsbütün sinirlendi. "Otuz ya da kırk Iraklı ölü" diye söyledi şaşırılmış Saguy'e, "bu mümkün. Ama üç bin ölü -bu durumda Irak ordusuyla hiçbir şekilde konuşamayacağım." Saguy'ın saldırıyı başlattıkları için Iraklıların hakettiklerini aldıklarını söyleyerek itiraz etmesi boşunaydı. Iraklı görevliler beyaz bayrak taşıyan iki jeeple çıkagelip Barzani'yi görmek istediklerinde, Saguy Kürtlerin geriye kalan beş Irak Tugayını da çiğnemeleri halinde şartlarının daha da ilgi çekici olacağı önerisinde bulundu. Barzani yetkisini kullanarak onun kararını geçersiz kıldı: "Üzgünüm, ama onların benimle konuşmaya tenezzül etmelerini bile bir ömür boyu bekledim." İsrail ekibi Tel Aviv dönüşü Irak kayıplarını duyduğunda buna inanamadı. "Bu imkansız" dedi askeri istihbaratın başı General Aharon Yariv. "Bu bir gerilla savaşı. Siz neden bahsediyorsunuz?" Hendrên galibiyeti Irak hükümetini 6 Haziranda iki yıl sürecek bir ateşkes ilan etmeye yöneltti.

İsrailliler Kürt yatırımlarından çok önemli bir sonuç almışlardı. 15 Ağustos 1966'da Kürtler, Münir Redfa isimli Iraklı Hıristiyan pilotun saf değiştirerek kendi Irak Hava Kuvvetlerine ait MiG-21 uçağını İsrail'e götürmesi gibi zahmetli bir organizasyonda MOSSAD'a yardım ettiler. MOSSAD ajanları gö-

rünüşte pikniğe çıkmış Redfa ailesini yakaladılar ve onları Bağdat'tan alarak Kürtlere teslim ettiler. Kürtler de onları sınırdan İran'a kaçırarak emniyete kavuşturdular. İsrail, Redfa'ya bir milyon dolar ile kendisine ve ailesine İsrail'de sığınma teklifinde bulundu. Paranın iyi yere harcandığını düşünen İsrailliler bu işten büyük memnuniyet duyan Amerikalıları Sovyet yapımı uçağı incelemek üzere davet ettiler. Washington nezdindeki namına nam katan MOSSAD şan ve şerefe gark olmuştu.

Kürtler, ayrıca İsraillilerin kalplerine hitap eden bir operasyonda -1950'deki legal göçten önce 100 binden fazla olan Yahudi cemaatinin geri kalan kısmını kaçırınada son derece maharetliydiler. Kürtler bir başka ateşkesten istifade ederek 1970 ve 1971 yazlarını hayır işlerine ayırdılar; Kürt arabaları Bağdat Yahudilerini kuzeye taşıdı. (Hükümetin şüphesini çekmemek için göç, Iraklı kent sakinlerinin yaz sıcağından kaçmak için dağlara akın ettikleri geleneksel yaz göçüyle aynı zamana denk getirilmişti.) Oradan İran'a sonra da İsrail'e götürüldüler. Yetkililer kaçışı durdurmak için hiçbir şekilde müdahale etmediler. O kadar çok Yahudiyi kapsamıştı ki -üç bin kadar- MOSSAD Irak'ın kendine özel sebeplerle buna göz yumduğuna karar verdi. Göç operasyonu bile yalnız başına, Kürtlerle olan ilişkileri yararlı kılmaya yetiyordu, diye ısrarla belirtti MOSSAD görevlileri.

Şah'ın tasvip etmesiyle İsrailliler, ayrıca o ara Irak petrolünün en az yüzde 65'ini üreten Kerkük petrol alanlarına yapılan 1969 saldırısının da planlanmasına yardım ettiler. Bu, dış dünyaya Barzani adamlarının Irak'ın ekonomisini baltalamaya muktedir olduklarını göstermek için yapılmıştı. Levakov'un eski siyah-beyaz fotoğrafları, havan topları ile geri tepmesiz tüfekler taşıyan dört yük hayvanıyla yaya olarak yola çıkan maskeli iki müfrezeden birini gösteriyor; gruba İngilizler tarafından yetiştirilmiş bir mühendis ve sonradan Kürt gökkubbesinde yükselen bir yıldız olan Sami Abdurrahman öncülük ediyordu. Doğal gaz tanklarıyla diğer bazı tesisleri vuran saldırı arzu edilen tehlike hissini uyandırdı, ama İsraillilerin um-

duğu kadar başarılı değildi. "Eğer Kürtler patlayıcıları kendileri için saklamasalardı, daha iyi olurdu" diye burun kıvrıldı Levakov.

İsrail-Kürt ilişkileri harfi harfine mükemmelen olmasa da, onun daha az belli faydaları vardı, özellikle de MOSSAD'ın far-kedilen nüfuzunun genişletilmesinde. Zor durumda bırakılan bir Irak'ın MOSSAD'ın sayısını abartmayı s rd rd ğu, askeri yenilgilerini "binlerce" MOSSAD ajanının varlığına bağladığı gibi söylentilerle MOSSAD'ın gururu okşandı. MOSSAD'ın Kürdistan destabilizasyon operasyonu Birleşik Devletler'in de hoşuna gitmedi. Monarşinin devrilmesinden sonraki döner-kapı hükümetleri dönemi boyunca Irak'taki değişik rejimlere destek sunmak isteyen Washington, İsrail-Kürt ilişkilerinin ilk yıllarında Barzani'yi, uzun süreli Sovyet sürgünü ve Bağdat'ın arasına kuzeye gitmelerine müsaade ettiği Sovyet diplomatlarını kabul ettiği için "Kızıl Molla" ve tehlikeli bir şekilde Moskov yandaşı olarak düşünüyordu.* (Barzani'nin Sovyet sürgünü sırasında komünist ve komünizme karşı kalıcı bir güvensizlik geliştirdiği ve bir aşiret lideri olarak PDK'de etkin olan eğitimi kent Kürtlerine sevimli gelen sol ideolojiye karşı çıktığını asla gözönünde tutmadılar.) Ama Amerika'nın İsrail'e Kürtlere yardım etmeyi durdurması için baskıda bulunacak kadar operasyonlarını ciddiye alması MOSSAD'ın hoşuna gitmişti. "Onlar için bir problemiz," dedi bir MOSSAD yetkilisi. "Bu da en azından bizim bir baş belası olarak var olduğumuz anlamına geliyor." ABD ile Arap hükümetleri arasında problem yaratmak ve bunları sürdürmek MOSSAD'ın ekmeğine yağ sürüyordu. Tel Aviv'in Amerikan politikalarını manipüle etmekte daha çok uzmanlaşmadığı yıllarda bunlar İsrail için küçük hedeflerdi.

Kendisine giriş hakkı için sürekli öncelik verilmesine rağ-

* Ziyaretçiler arasında kendini Bağdat merkezli bir gazetetenin muhabiri olarak gösteren bir istihbarat ajanı olan Yevgeni Primakov da vardı. Onun sonradan bir son dakika çabasıyla 1991'de Saddam Hüseyin'i Kuveyt'i boşaltmak için ik-na etmeye  alışması, Bush yönetiminin büyük öfkesini toplamıştı. Aynı yıl Sovyet sonrası Moskova'nın dışardaki istihbarat operasyonlarının en önemli adamı ve 1996'da da Rusya'nın Dışışleri Bakanı oldu.

men İsrail Barzani için Washington'a giriş izni almakta sorun yaşadı. Kendisini tanıtmadan İbrahim Ahmed, 1963'te vize için müracaatta bulundu, ama soğuk bir şekilde geri çevrildi. Ona Washington'un, İran-İrak ilişkilerindeki anlaşmazlıkları gidermeyi umduğu söylendi; Barzani'den elçi kabul etmek bu amaca ters düşebilirdi. Ama Barzani, İsrail'in doğru kapıları çalacağına güveniyordu. İsrailliler denedi, ama cüzi bir başarı elde ettiler. Avrupa'da Barzani namına çalışan Suriye doğumlu bir Kürt olan İsmet Şerif Vanlı, Barzani ile İbrahim Ahmed, Celal Talabani ve diğer PDK üyeleri arasında ciddi ayrılmalar çıktıktan sonra 1964'te İsrail'i ziyaret etti. Dışişleri Bakanlığı genel direktörü Yaakov Herzog, görünüşe bakılırsa devamlı Savunma Bakanı yardımcısı Şimon Perez ve Başbakan Levi Eshkol ile görüştü ve hiç olmayacak birşeyin peşinde koşmuş olarak geri döndü. "İsrail'de görüştüğüm tüm yetkililer Irak Kürdistanı'nın bağımsızlığa doğru gittiğini söyledi. İsrail'in Kürtlere sempati duyduğundan emindim."

Barzani'nin endişeleri giderilmişti ve "Birleşik Devletler ile işbirliğinin artık çantada keklik olduğuna inanıyordu. İsrail'in akıllılığına ve gücüne olan inancı bu kadar fazlaydı" diye hatırlattı Vanlı. Sonraki sene Vanlı, kendisinin dost bir halkla ilişkiler şirketi olan Madison Avenue ile temasını sağlayan İsrail'in ABD elçiliğiyle temasa geçti. Washington'da National Press Club (Ulusal Basın Klübü)'te konuşma yaptı ve senatörlerle tanıştı, ama "çok geçmeden İsraillilerin Amerikalıları ikna edemediklerini ve Amerikalıların bu işe karışmak istemediklerini anladım." Geçmişte Kürtler lehine yazan Justice William O. Douglas onunla görüşmeyi kabul etmedi. "Her yerde soğuk karşılandım" diye hatırlattı. "Hiçbir şey olmadı." Dışişleri Bakanlığı yetkilileri onu kabul etmeyi reddettiler, ama onun bakanlıktan uzmanların da katıldığı bir konferans vermesine aracılık ettiler. (Bu özel taktik Dışişleri Bakanlığı'nın sonraki otuz yıl boyunca defalarca tekrar edilen favori tekniği idi.)

Ancak Vanlı haber verdiği zaman "Barzani şaşırdı ve hayal kırıklığına uğradı." Ama 1975'teki son ihanete kadar Barzani

İsrail'in Birleşik Devletler'i etkileyebilme yeteneğine olan inancını korudu. "Sadece ABD Başkanı'nın kulağına fısılda" Barzani'nin MOSSAD danışmanlarından ısrarla istediği bir arzuydu. Bakanlar ve generaller tarafından kabul edildiği İsrail'e olan birkaç gezisinden en sonuncusu sırasında Şimon Perez'e İsrail'in Suriye'ye aynı şeyi yapması halinde Kürtlerin Irak hükümetini devirecekleri teklifinde bulundu. Sovyetler'in her iki Arap ülkesiyle olan dostluk anlaşmalarının bu tür maceraları ortadan kaldırdığı gerekçesiyle İsraillerin itiraz etmeleri üzerine Barzani "De Gaulle ve Nixon'dan kurtuldunuz. Beni aldatamazsınız," diye cevap verdi. Hiçbir şey onu vazgeçiremezdi.

1972'de Barzani'nin beklediği gemi geldi ya da o öyle düşündü. Başbakan Meir, Kürtlere daha fazla yardım yapılmasını istemek üzere Tahran'daydı; bu, Şah'ın Nixon ve Kissinger ile görüşmesi ve onlara Washington'un Kürtlere bulaşınama yönündeki kararlı politikasını bırakmasını söylediğinden sadece bir ay önceydi. Ve MOSSAD'dan Kimche de İsrail'in politika değişikliğinin sağlanmasında yardımcı olacağı teminatını verdi. Ama son Irak-Sovyet Dostluk Antlaşması gereği Moskova'nın sağladığı silahlardan gittikçe daha fazla endişelenen Şah'ı memnun etmek için Washington politika değişikliğine gitti. (Bu anlaşmanın kendisi İran ve İsrail'in Barzani'ye yaptıkları askeri yardımın etkililiğinin bir göstergesiydi.) İronik bir şekilde aynı yaz İsrail'in Kürtlere yaptığı yardımlarda muazzam artış olmasına rağmen, İsrail'in Kürdistan'daki kapsamlı nüfuzu Amerika'nın bu yeni ve İran'ın Kürtlere olan şimdiki açık desteği yüzünden eski seviyesinden aşağıya düştü.

Ama İsrail'in sivil eylem programları devam etti ve Barzani çok sık bir şekilde Tahran'daki İsrailli askeri subaylara danıştı. 1973 Arap-İsrail Savaşı sırasında Irak'ın Golan Tepelerinde Suriye'ye yardım etmek üzere kuvvet sevkiyatında bulunmasını önlemek için Kürtlerin ikinci bir cephe açmaları yönünde sonuçsuz görüşmeler oldu. Bu düşüncenin İsrail'in mi yoksa Kürtlerin mi olduğu bugün bile kesin değildir. Barzani'nin önemli bir adamı, İsrail'in Kürtlerden böyle bir cephe açarak

"Irak için sorun yaratmalarını" istediğini, ama Barzani'nin bil-hassa Amerikalıların Arap-İsrail anlaşmazlığına karışmamaları hususundaki tavsiyesinden sonra "bunu yapma taraftarı olmadığını" ısrarla söyledi.

Barzani, İsrail'den çok ABD'ye güveniyordu. Pike Komitesi Raporu, tavsiyenin zamanın Dışişleri Bakanı Kissinger tarafından bizzat yayımlandığını söyledi. Hatıralarında Kissinger, her iki şekilde de dile getiriyor, hem ikinci cephe operasyonundan vazgeçirdiğini hem de "sadece bir Irak birliğinin savaşa katılmasının" Kürt ilişkisinin değerini ispatladığını gururla belirtti. Onbeş yıl sonra, hafif silahlarla donanmış Kürtlerin "dağları terketmeleri durumunda çiğneneceklerinden" korktuğu için İsrail planına karşı çıktığını ve herhalükarda elinden geleni yapan bir saldırının gerektireceği yardımı Barzani'ye yapmak istemediğini, çünkü Yom Kippur Savaşının bir kere ortaya çıkardığı sonuçlardan endişelendiğini itiraf etti. Kendileri açısından haklı sebeplerle İsrail istihbarat kaynakları, eşit ölçüde bir inatla bunun bir Kürt insiyatifi olduğunu ve Kürtleri Irak'ın muhtemel cezalandırmasından koruyamayacakları için İsraillilerin buna karşı çıktıklarını iddia ettiler.

Görünen çelişkinin olası bir açıklaması, "Tel Aviv'deki İsraillilerin benim görüşümü paylaştığı, ama olay yeri Kürdistan'daki İsraillilerin plana destek verdikleri" yönündeki Kissinger'ın izleniminde bulunabilir. Olayda hiçbir harekette bulunulmadı ve Irak kuvvetleri -30 bin asker, 60 uçak ve 400 tank- Golan Tepelerine nakledildi. Saddam Hüseyin, bu durumu istismar etmeyeceği yönündeki Şah'ın vaadine inanmak hususunda endişeliydi. Aslında Şah, o zaman "Kürtleri sırf İsrail ve ABD'nin dalkavukları olarak damgalamak gibi bir niyetim yoktur" diyordu, ama yine de Irak seferberlik kuvvetlerine göz yummasının karşılığı olarak diplomatik ilişkilerin tekrar başlatılması kazancını kopardı. (Golan'daki çarpışmalarda Irak kuvvetleri 125 asker, 21 uçak ve 80 tank kaybetti.)

Bu savaştan sonra İsrail Kürtlere yığınla ele geçirilen Sovyet silahlarını -toplar, omuzdan fırlatılan Strella uçaksavar füzeleri (işe yaramadıkları ortaya çıktı) ve Sagger antitank silahları gönderdi.

Fakat Mart 1974'te Kürtlerle Irak arasında çarpışmalar tekrar başladığında endişeli MOSSAD kendini Şah ile Amerikalılara ikinci uçkağıdını oynarken buldu. Zor durumdaki Kürtleri korumak üzere İran, Irak içlerine bir bataryalık Sovyet yapımı 120 mm'lik silahlar ile ikinci bir 130 mm'lik silahları kaydırıldı; bunu daha ağır silahlar takip etti; İngiliz yapımı Rapier uçaksavar füzeleri sınıra yerleştirildi. Ama Sovyetler Birliği Irak'a helikopterlerden, uçak ve tanklara kadar daha modern ve değişik silahlar sağladı. Çok seri bir şekilde yoğun Irak zırhlı birlikleri Kürtleri Erbil çevresindeki düzlüklerden dağlardaki mevzilerine kadar gerilettiler. Stratejik bir köprü uçurulmasına rağmen, büyük bir azimle şimdiye kadar zaptedilemeyen Geliyê Ali Beg isimli dağı bloke eden Iraklı mühendisler buldozerle dağlar boyunca yol açtılar. Takviye edilmiş bir tank birliği Kurrek Dağı boyunca ilerleyerek Diyadin çevresindeki düzlüklere kadar gitti.* Kürdistan'ı yakinen bilen MOSSAD şefi Zvi Zamir yine Saguy'ı gönderdi. Saguy, Barzani ve oğullarının Irak savaş düzenini çözemediklerini öğrenince çok şaşırdı. "Onlar kontrolü kaybetmişlerdi" diye hatırlattı.

Rewanduz dışındaki Zozik Dağındaki bir mağarada Kürt askeri komutanlarla yapılan sonraki bir görüşme taktiksel durumun riskli olduğunu doğruladı. Buna rağmen Saguy, Saggerler ve 106 mm'lik geri tepmesiz tüfeklerle silahlanmış Kürtlerle muazzam pusular tertipledi. Irak zırhlı güçlerinin asla yolları terketmediklerini ya da topçu mevzilerinden çıkmadıklarını farkedenden İsrailliler, yarım saat içinde yüz Irak tankını imha eden bir pusu kurdular. Diğer pusular daha ağır kayıplar verdirdi, ama Iraklılar akınaya devam ettiler. İlk karlarla yavaşlayan, ama sona ermeyen ağır çarpışmalar sonucu devamlı el değiştiren Zozik Dağına olan yol boyunca savaşmayı sürdürdü. Kürtlerle olan uzun savaşları boyunca ilk kez Irak kuvvetleri

* Pêşmerge saflarında ihanet izleni vardı. Irak zırhlı birlikler kolu, geceleyin tam doğru zaman ve doğru yerde bir Pêşmerge birliğinin şüpheli bir şekilde saflardan çekilmesinden hemen sonra dağlardan düzlüğe hareket etti. Birlik gerçek ya da sahte savaşa tutuştu ve liderlerin kendi farklılıklarını çözüme kavuşturmaları için karargahlarına gen döndü.

dağlarda bir kış seferi sırasında savaşı sürdürüyorlardı. Endişeye kapılan Saguy sert bir yanıt düşünmek üzere İsrail'e döndü.

6 Martta Cezayir'de Irak ile İran arasında bir anlaşma ilan edildiğinde o hâlâ planlar üzerine kafa yoruyordu. Irak'ta konumlanmış iki tam ve bir yarım taburluk İran topçusu ile uçaksavar silahları ve askere derhal sınırdan geri dönmeleri emri verildi. Kürtlerin ve İsraillilerin kuşku dolu bakışları arasında "toparlanıp uzaklaştılar." Gerçeği anlatmaktan son derece utanan İranlı subaylar çekilmeyi rutin bir birlik rotasyonu olarak nitelendirdiler. SAVAK'ın ani emirlerine göre hareket eden Kürdistan'daki MOSSAD timi eşyalarını jeeplere koyarak derhal ayrıldılar. Bu maceranın acı sonuydu.

Tahran'da İsrail'in gayriresmi büyükelçisi ve uzun süre Etyopya'dan Lübnan'a MOSSAD taşra politikası pratisyeni olan Uri Lübrani Şah'ın "gaddarlığı ve duyarsızlığı" karşısında hayrete düşmüştü. Kıdemli bir İranlı yetkili "politikaya duyguları karıştırdıklarını öne sürerek İsrail itirazlarına aldırış etmedi. "Azınlıklara yardım etmek kendi başına bir amaç değil, ancak çoğunluktan faydalı ayrıcalıklar koparmak için bir araç olarak görülmelidir," savını ileri sürdü. "İyi politika" maksimum ayrıcalık elde etmek için doğru zamanda yardımı kesmeyi de kapsıyor, Şah'ın yaptığı da tam olarak buydu. Lübrani, İsrail'in tarihi Fars-Arap düşmanlığının değişmez olduğunu tahmin etmedeki ve bu tahminin İsrail'in Kürtlere olan desteğine hakim olmasına izin vermesindeki hatasının farkına varmıştı. O, Şah'ın kendi çıkarları için elverişli bulması halinde benzeri bir kaderin İsrail'in İran'la olan ilişkilerine de yansyacağını düşünmekte ürpertici bir şekilde dikkatliydi.

Ama "şimdi İran'a akın eden mültecilere insani yardım hususunda bile Kürtler lehine Şah'la münakaşa etmek için talimat almadım" diye hatırlattı. "Şüphesiz İsrailliler doğrudan karıştıkları için kendimizi suçlu hissettik" dedi. Yüzlerce Iraklı Kürdün katledildiğini ve binlercesinin İran ya da Güney Irak'a sürgün edildiğini biliyorduk. "Eğer İsrail 4.5 milyonluk değil de diyelim ki 25 milyonluk bir devlet olsaydı, daha deði-

şik konuşurduk, masaya yumruğumuzu vururduk" diye düşündü yıllar sonra. Bu, özünde de kendi kendini tatmin eden bir düşünceydi. "Dünyanın dördüncü en güçlü silahlı kuvvete" sahip olduğu yönündeki iddialara rağmen İsrail, Akdeniz'deki üslerinden bu kadar uzağa sürekli güç göndermeye muktedir olmayan küçük bölgesel bir devlettir ve ta başında Şah, bu nedenle İsraillileri Kürtlerle ilgilenmeye teşvik etmişti, İsraillilerin tamamıyla ona borçlu olduklarını ve ona karşı gelemeyeceklerinin farkındaydı.

Ertesi yıl Lubrani, Şah ile İran Körfezi'ndeki inziva köşesi Kish Adasında yalnız kaldığında samimi davranarak Şah'a İsrail'le olan *de facto* ittifakın onun için ne anlam ifade ettiğini sordu. Şah, İsrail'i Arapların enerji ve kinlerini çeken faydalı bir mıknatıs olarak nitelendirdi; bu, İran'a Araplarla olan anlaşmazlığını çözme kadar, Tel Aviv'i Washington'a yaklaştırmak, ki İranlıların Amerikalılar nezdindeki konumlarını açıklamaya ve onlarınkini de anlamakta yararlıydı, için zaman kazandırdı. Ama hiçbir şekilde Kürtlerden söz etmedi, şüphesiz Kürtler de ona hazırlanması için zaman kazandırmışlardı.

Anahtar konumdaki Kürtler, Barzani'nin yakın çevresinin 1974'ün ortalarında bir anlaşmaya giden yollar üzerindeki engelleri ortadan kaldıran Irak ve İran Dışişleri Bakanları arasındaki görüşmeleri bildiğini itiraf ettiler, ama onlar bunun yakında olacağına dair bir ipucu alamadıklarını ısrarla belirttiler. Yine de Kürtler, İsrail'e onları Cezayir hususunda uyarmadığı için kızgınlar, çünkü muhakkak MOSSAD bunu önceden biliyordu -İsraillilerin herşeyi bildikleri izlenimi bu kadar yaygındı. Ama İsrailli tarihçiler onlarla aynı fikirde değiller, İsraillilerin de diğerleri kadar aptalca davrandıklarını ileri sürerek buna itiraz ediyorlar. İsrail hükümeti de 1973'te duvar üstündeki el yazıları okumakta başarısızlığa uğramamış ve savaşı başlatan koordineli Mısır ve Suriye saldırısı karşısında tamamen şaşkına dönmemiş miydi?

Kimehe, İran'ın Cezayir'deki ihanet hakkında İsrail'i "önceden uyardığını" inkar etti, ama Kürt ittifakı üzerine çalışan İsrailli bir tarihçi İsrail hükümetinin bu olaydaki masumluğu

hakkındaki tereddütlerini dile getiriyor. Irak'ın zayıf düşürülmesindeki uzun vadeli çıkarları gözönünde bulundurulduğunda çarpışmaların son bulması İsrail'e şüphesiz çok şey kaybettiriyordu ve açık hiçbirşey kazandırmıyordu -çünkü bu durumda Irak, ordusunu İsrail'e karşı batıya doğru kaydırmakta özgür kalacaktı. O zaman Kissinger'a yakın Amerikalı bir köşe yazarı olan Joseph Kraft, Cezayir Antlaşması'nı İsrail'in asıl koruyucusu "Birleşik Devletler'e indirilmiş ağır bir darbe" olarak nitelendirirken bu düşünceyi dile getiriyordu.

Uri Lubrani, sonradan "Kürtler Cezayir Antlaşması'yla ilgili suçu vefasız müttefiklerine yıkarlarken onlara inanılacağından fazla emin olmadığını" belirtti. Anlatmak istediği şeydu: Savaş kötüye gidiyordu ve Irak, İran'a gittikçe daha çok bir bataklığa dönüşen olaya daha fazla askeri müdahale riskine katlanmaksızın diplomatik bir zafer önerisinde bulunuyordu. Ama Barzaniler İsrail'i asla affetmediler. Öldüğü ana kadar Mele Mustafa'ya İsrail'le olan bağlantısı sorulduğunda hep konuyu değiştirirdi.

Oğlu Mesud daha da sivriydi. Ekim 1991'de Kürdistan'a yaptığım bir ziyaret sırasında ona MOSSAD'ın eski görevlileriyle görüşmek umuduyla İsrail'e gideceğimi söylediğimde, kendine güvenen ve Kürtlerin en centilmenlerinden olan bu adam birden tuhaflaştı ve benimle onlar hakkında asla konuşmak istemediğini söyledi; neredeyse onları yuhalıyordu. O bir Barzani olarak İsrail bağlantısının babasını, aşiretini, ailesini, partisini ve bir bütün olarak Irak Kürtlerini felaketli bir maceraya sürüklediğini açıkladı. Dış güçlerle bir ara iyi olan ilişkilerinin kötüye gitmesi yerini devamlı öfkeye bırakınıştı*. Hakkı ya da haksız Kürtler, kendi kendilerine Barzanilerin İsrailiilerle olan başlangıçtaki bağları olmasa Şah ve Washington ile olan sonraki tam işbirliği konusunda bu kadar saf olamayacaklarını öne sürüyorlardı.

* Bununla birlikte 1992'de *El Hayat*'tan gazeteci Kamran Karadagi ile konuşurken, İsrail'le tekrar ilişkiye geçmeyi reddetmesini geçmişin derslerinden ziyade Irak Ulusal Kongresi'nin Arap üyelerinin, Saddam Hüseyin karşıtı muhalefetin, böyle bir ilişkiyi tasvip etmeyeceği bilgisine dayandığını söyledi.

Buna rağmen İsrail'de Kürt davasına olan samimi kamuoyu desteği devam etti. 1991 baharında Iraklı Kürtler Saddam'a karşı başkaldırdıklarında İsrailli Kürtler Başbakan İzak Şamir'in desteğini sağlamak üzere hükümet binalarının dışında gösteri yaptılar; sonuçta realpolitik galip gelse de insani yardım gönderildi. *New York Times*'ın normalde koşulsuz olarak İsrail yandaşı olan köşe yazarı William Safire bile "Kürt bağımsızlığının endirekt olarak Filistin devletleşmesine yolaça- cağı yönündeki bencil kaygılarla" İsrail'in Kürtlerin zor durumları karşısında kayıtsız kalmasını ayıpladı.

Sarsılmaz inançlar, abartılmış umutlar ve acı şikayetler herhangi bir emektar istihbarat ajanının bildiği Üçüncü Dünya'da gizli işler yürütmenin tatsız, ama genelde kaçınılmaz bedelleridir. Ne zaman ki büyük bir güç, Kürtler gibi yoksul ve ezilmiş halklarla konuştuğunda bu sözkonusu olur. William Colby, Kürtlere ihanet edildiği zaman CIA direktörü, sonradan bana " özellikle olay yerindeki halkımız duygusal yaklaşım gösteriyor"* dedi. Eski bir Asya görevlisi olan Colby, neyi kastettiğini çok iyi biliyordu. İsrail'i inciten başka bir nokta daha vardı: Mart 1975'ten sonra Lubrani, "bölgedeki sıradan insanlar, Kürtler ve İranlılar ve diğer birçoğu, Yahudileri mad-di kazanç için herşeyi yapan insanlar olarak düşündüler" ki bu ona *Protocols of Elders of Zion*'de tasvir edilen Yahudi stereotiplerine, yüzyılın başında Çar'ın gizli polisleri tarafından güçlendirilen klasik anti-Semitik sistem, yapılmış bir vurgu olarak görünüyordu.

* CIA'nın Irak Kürtleriyle olan ilişkileri ABD'nin İran ile yıllara dayanan ilişkilerini hatırlatıyordu. Şah'ın devrilmesinden hemen sonra Raye Cave, Tahran CIA istasyonunun eski şefi, İsrail'in İran Kürtleriyle olan ilişkilerinden özellikle endişe duyan yeni İran hükümetiyle gizli görüşmelerde bulunmak üzere geri çağıldı. Cave, CIA'nın bildiği kadarıyla böylesi bir ilişkinin sözkonusu olmadığını söyledi.

8. Ali Kimyewi

Kötülüğün zaferi için gereken tek şey iyi insanların hiçbir şey yapmamalarıdır.

Edmund Burke

1994 yazında Simon Wiesenthal çeyrek yüzyılı aşkın süre önce yaptığımız görüşmeden hatırladığım aynı samimi müsama-hayla beni dinledi. Geçmişte 1968'de, Hitler'in "Yahudi soru-nuna nihai çözümü"nden sorumlu Nazilerin yorulmak bilmez takipçilerinin Viyana Ofisine ilk geldiğimde Varşova'nın *New York Times* muhabiriydim. Doğu Avrupa'nın kötü kimselerinin yabancıсыydım ve Hitler'in imha programından sonra neredey-se Yahudisiz kalan bir memlekette beni anti-Semitizmin sürre-alist dinamikleri olarak çarpan şeyleri anlamak için onun bil-gilendirmesine ihtiyacım vardı. Aynı yıl komünist Polonya'nın kan güdücü *nomenklatura*'sı [terminolojisi] içerisinde yeralan "anti-Siyonist" kampanyanın doruk noktasıydı. O büyük bir sabırla tam ve kesin bilgileri buldu.

Bu kez Saddam Hüseyin'in Irak Kürtlerine verdiği korkunç cezayı deşifre etmek için onun yol göstericiliğini sağlamak üzere Viyana'daydım. Onların çektikleri, Nebukadnezar'ın ko-caman ateş fırınlarına atılan Eski Ahit'in Shadrach, Meshach ve Abednego'nun çektikleriyle mukayese edilemeyecek kadar

daha kötüydü. (Ateş ocaklarının Kürdistan'daki Kerkük'ün modern petrol yataklarının katran çukurları oldukları söyleniyor). Bu Kitabı Mukaddes'e ait değerler herşeye rağmen korunmuşlardı -kimyasal silahlara, sınırdışı edilmelere maruz bırakılan ve köyleri toptan yok edilen Kürtler değil, nice onbinlercesi Saddam Hüseyin'in bir "sanat haline"* getirmekle suçlandığı hukuk dışı infaz gösterilerinde katledildi. Ben, Wiesenthal'ın modern diktatörleri, Alman ya da Orta Doğulu, bu tür korkunç ıstırapları planlamaya ve uygulamaya, böylesi tam ve dikkatli siciller tutmaya ve toplu katliam metodolojilerini tasarlamaya iten faktörler ile bu dehşet karşısındaki kayıtsızlığın içyüzünü bileceğini umuyordum -aslında meydana gelmesine izin verilen olayların ipuçları ve nedenleri. Wiesenthal'ın Kürtlere ilgi duyduğu ya da kaderleri hakkında bilgi sahibi olduğu hususunda hiçbir fikrim yoktu, ama gazetecilere karşı zaafı vardı, bu yüzden onda cahilce soru izlenimi bırakacak şeyler sormadım. Anlamadığımı bildiğim o kadar çok şey vardı ki onu rahatsız etmekten biraz vicdan rahatsızlığı hissettim: Yüzyılın en gelişmiş toplu kıyım mekanizmasının kroniğini çıkarmakta uzmanlaşan bir adamın muhtemelen bazı cevaplarının olacağını düşündüm, Nazilerin yaptığı Musevi katliamının derecesi ve etkililiği ilk bakışta karşılaştırma yapma cesaretini kırsa da.

Buna rağmen ona yaklaşmada ihtiyatlıydım. Afrika, Asya ve Orta Doğu'daki savaşlar ile insan hakları ihlallerini işlemekle geçirilen on yıllar, beni korkunç densizliklerin, hatta toplu katliamların yeni bir soykırım bir yana jenosid vakaları oluşturduğu yönündeki aşırı ısıtılan ithamlardan kuşku duymaya

* Irak'ta hukukdışı infazların yapılması bir sanat halini almıştı. Kullanılan metodlar; sivillere karşı kimyasal silah kullanımı; idam mangasıyla toplu infazlar; insanları sağ gömmek ya da sağken ayaklarına ağırlık bağlanmak suretiyle nehirlere atılması, Thallium (fare zehirinde kullanılan bir madde) ve diğer gazlar kullanarak insanların zehirlenmesi, mahkumları ve gözaltına alınanları ölene kadar kanatmak, vurmak suretiyle yapılan öldürmeler ile sözümona araba kazası ile helikopter düşmesi sonucu olan kaza ölümlerini içeriyordu. Ayrıca binlerce insan bilinmeyen şartlar altındaki tutukluluk dönemlerinde ya da işkence sonucu öldü. "Disappearances and Political Killings: Human Rights Crisis of the 1990's, A Manual for Action, 1994"ten.

sevketti. Bu kolay paralellikler, yadsınamaz temel farklılıkları da gözden kaçırdı. Avrupa Yahudileri açık bir saldırganlık hareketinde bulunmadılar; düşmanlarına karşı asla silaha sarılmadılar. Onlar Kürt tarihinde sık rastlanan silahlı başkaldırı- lar ve hatta Birinci Dünya Savaşı sırasında yüzyılımızın ilk je- nosidine sebep olan Ermenilerin Osmanlı karşıtı milliyetçi ha- reketiyle uzaktan karşılaştırılabilecek birşeyden de sorumlu de- ğillerdi. Bir milyonun üzerinde Ermeninin ölümünde Kürtler günahsız değillerdi: Kürtlerin kendi sicillerini karalayan onla- rın bireyler, aşiretsel gruplar ve Osmanlının Hamidiye Alayla- rı üyeleri (Çarlık Rusyası Kossakları tipinde örgütlenmiş) ola- rak Türkiye’de Ermeni katliamına tartışılmaz katılımları oldu. ABD Senatosu Dış İlişkiler Komitesi, Uluslararası Af Örgütü, İnsan Hakları İzleme Örgütü, diğer örgütler ve Kürtlerin ken- dileri tarafından yapılan kapsamlı, ama geniş ölçüde ihmal edilen araştırmalar Saddam Hüseyin’in, 1948 Birleşmiş Millet- ler Konvansiyonu’nda "ulusal, etnik, ırksal ya da dini grupları vb tamamen ya da kısmen yok etmeye kastetmek" olarak ta- nımlanan jenosid suçlusu olduğunu ortaya koydu.

Olayda kaygılarım boşunaydı. Wiesenthal sorularıma hiç şaşırmadı. Kürt öğrencilerin yıllar önce kapısını aşındırdıkları ortaya çıktı. Onlar da Kürt çilesinin bu korkunç asrın kötülük yıllıklarında nasıl bir yer işgal ettiğini anlamakta yardımına güveniyorlardı. Nazilerin yaptığı jenosid mekanizmasının şahitlerine göre Hitler’in katliam için aldığı model İspanyol Engizisyonuydu. Wiesenthal’ın temel argümanı Torquemada’nın başparmağı vidalamasından Auschwitz fırınlarına olan evrim- lerin tamamen teknolojik olduğuydu. "Eğer Engizisyonun emrinde modern endüstriyel metodlar olsaydı 15. yüzyıl İs- panyası’nda hiçbir Yahudi sağ kalmazdı" dedi.

Kanıtlanabilir şekilde Irak’ta başka faktörler etkindi. Ama görünüşe bakılırsa Engizisyonun esinlenmekte Hitler yalnız değildi. Hatıralarında Henry Margenthau Jr., 1915 Ermeni kat- liamı sırasında Osmanlı İmparatorluğundaki Amerikan büyü- kelçisi, İstanbul Polis Şefi Bedri Bey’in kendisine hükümetin "İspanyol Engizisyonu raporları ile diğer işkence metinleri

üzerinde tutkuyla inceleme yaptığını ve keşfettikleri önerileri benimsediklerini" anlattı. Wiesenthal'a göre Hitler halkayı tamamladı: Onun anti-Semitizminin kökleri Roma Katoliklerine, özellikle de Engizisyona dayanıyordu ve o, açıkça Türklerle borçlu olduğunu itiraf ediyordu. (Şüphesiz 13. yüzyılda Simon de Montfort'un Roma'nın emriyle Güneybatı Fransa'daki Albigensian Heretics'i (kendi dininin kurallarına karşı gelen kimseler) yok etmesi, bu tezin daha erken bir kanıtını oluşturuyor.) Ağustos 1939'da patlak veren İkinci Dünya Savaşının arifesinde Hitler, Polonya'yı istila etmek üzere olan üst düzey generallerine "hiç acımadan Polon ırkından olan tüm erkek, kadın ve çocukları öldürmeleri talimatını verdi. Günümüzde Ermenilerin yok edilmesinden kim bahsediyor?"

Hitler ve Saddam'ın, yaptıklarını kaydetme merakı ile hiç ceza görmeden hareket edebileceklerine dair ortak inançları vardı. "Naziler tutanak tuttular. Çünkü bunun yanlarına kâr kalacağını düşündüler ve yaptıklarından gurur duyuyorlardı" dedi Wiesenthal. Almanlar hiç sorgulamadan kendisine verilen emirleri yerine getirmekte son derece titizlik gösteren bir halktır. "Hiçbir Alman, Hitler'e karşı çıkabileceğini düşünmedi" dedi. "Sorgulama sorunu yoktu." Saddam Hüseyin'in karmaşık ve rakip güvenlik kuvvetlerini ayıran titiz ve genelde korkunç kayıtlara olan düşkünlüğüne dikkat çekerek onun düşüncesini dürtmüştüm. Dikkatli bir şekilde yazılı belgelere ve fotoğraflara gönderme yapılmasından tatmin olmayan onlar ayrıca bilgisayara geçirilmiş gizli veriler, bant kayıtları ile kötü ve ahlaksızca hareketlerinin video teyplerini de tutmuşlardı. Komünist Doğu Almanya gizli polisi, Stasi'nin yıllarca Iraklı meslektaşlarına yüksek miktarda teknik yardım sağladığını belirttiğimde Wiesenthal bilerek iç geçirdi.

Irak rejiminin kendi kendine güveni o kadar tamdı ki böylesi suçlayıcı delilin kendi kurbanlarının eline geçebileceğine ihtimal veren hiçbir düşünce ortaya çıkmadı. Diğer etkenlerle beraber bu belgeler Wiesenthal'ın yeni teknolojiye yetişmekteki anlayışına ek bir ağırlık verdi.

Wiesenthal'ın işin içyüzünü kavraması kadar yardımcı olan,

onu atlatan Irak rotüşlerinde Orta Doğu'ya has bir acayıpliğin olmasıydı. Şubat 1992'de bir öğleden sonrası kar yüzünden mahsur kaldığımız Selahaddin'deki PDK karargahlarında Hoşyar Zibari, Saddam Hüseyin'in Kürtlere neler yaptığını anlatırken sözünü ettiği video-kaset özellikle ta o zamandan beri canımı sıktı. Devamlı ziyaretçi akışını engelleyen tipi sayesinde Zibari'nin ilk kez Irak gizli polis operasyonlarını tam olarak benim için belgelemeye zamanı oldu. Kendi ailesini anlatarak başladı.* Saddam Hüseyin Eylül 1980'de İran'ı işgal etmeden ve sekiz yıllık bir savaşa başlamadan önce Zibari'nin üç erkek kardeşi hükümet kalesi Musul'da yaşıyorlardı. Onlar Kürt milliyetçi hareketinde aktif değillerdi (Eğer olsalardı, Musul'da kalamazlardı) ama Hoşyar daha yeni PDK lideri Mesud Barzani'nin yakın bir yandaşı olmuştu.

Bu gelişme kaderlerine damgasını bastı. Kardeşler gizli polisten aynı mesajları aldılar: Hoşyar PDK namına çalışmaktan vazgeçmelidir. Onlar, kanunlara sadık vatandaşlar olduklarını, ayrıca onun üzerinde kontrol sahibi olmak şöyle dursun ilişkilerinin dahi olmadığını ileri sürerek itiraz ettiler. Gizli polisler, kardeşlerden birini çağırdı ve ona bir bardak portakal suyu içirdiler. Portakal suyuna thallium ya da fare zehiri kattıkları ortaya çıktı. Hiçbir Iraklının onu tedavi etmesine izin verilmedi, ancak gizli bir PDK doktoru hayatını kurtardı. İyileştiğinde gizli polisler tekrar çağırdılar ve erkek bir hemşireyi ona ölümcül enjeksiyon yapmaya zorladılar. Sonradan diğer iki kardeş beraber çağrıldılar, Hoşyar'ın PDK'deki aktivitelerinden dolayı azarlandılar ve evlerine dönerlerken bir "yol kazasında" öldürüldüler.

Hoşyar sonra Kürtlerin Mart 1991'de Kerkük'ü ele geçirdikleri kısa hafta sırasında Kürdistan'daki en yüksek rütbeli Iraklı komutanın evini yıkarlarken PDK Pêşmergeleri tarafından

* Mele Mustafa'nın aradaki şiddetli husumete son vermek amacıyla bir Zibari liderinin kızkardeşi ile yaptığı hanedan evliliğine rağmen "milliyetçi" Barzaniler ile Cahş Zibariler geleneksel düşman olarak kalmaya devam ettiler. Evlilikten herkesin dediğine göre en mutlu birlik- Mesud Barzani doğdu. Hoşyar Zibari bir istisnadır. Barzani'nin yandaşı olan bir Zibari.

bulunan bir video-kaset hikayesine geldi. Video şeridi önemli Baas Partisi kadroları, diğer rejim görevlileri ve tezahürat yapan geniş bir kalabalığın katıldığı bir açık infazı görüntülüyordu. İlk idam mangası, kazıklara bağlanmış ve kendi damalı başlıklarıyla gözleri bağlanmış bulunan beş Kürt kurbanı vurular ve Kürtler öldükten çok sonra da AK-47'lerini ateşlemeye devam ettiler. Sonra bir subay yığılmış ceset dizisi boyunca yürüdü, Ve belindeki silahıyla son öldürücü darbeyi vurdu. Beni daha da şaşkına çeviren ikinci bir subayın hareketsiz duran cesetlere ateş ederek birincisini takip etmesi oldu. video-kaset aniden son buldu, ama orada bulunan tüm subayların aynı şeyi takip ettiklerini herkes biliyordu.

Infaz sahneleri, bölgenin güzel İngiliz uzmanı Freya Stark tarafından yazılan Irak'ın İngiliz destekli monarşisini sona erdiren 1958 ihtilali sırasında Irak Başbakanı Nuri Said'in infaz betimlemesini akla getirdi. Kadın kılığına bürünen Nuri Paşa kaçmaya çalıştı, ama bir Bağdat kalabalığı tarafından yakalandı ve öldürüldü. Sonraki gece düşmanları onunkinin yerini tespit edip ortaya çıkarmadan önce on dört cesedi kazıp çıkardılar, sonra da otomobil sürücülerini cesedi çiğnemeye zorladılar. Nuri Paşa'nın iyi bir dostu olan Stark, bu olay hakkında "Irak'ın uzun tarihi boyunca kötülüğüyle ün salmasına neden olan vahşet" diye yazdı. O "ilkin Ali'nin, Muhammed'in kuzeni ve damadı, dördüncü halife ve Şiiğin kurucusu MS 661'de Kufe'de bıçaklandığı gün, muhtemelen daha da eski zamanlardan beri bir adet halini alan çok eski zamandan kalma ve iyi bilinen ölümün sallanan sarkacı üzerine derin derin düşünüyordu." Bu topraklarda Peygamber ailesinin katledilmesi bile yeni birşey değildir.

Ama video-kasetin bütünüyle tekrar eden dehşetinin dışındakı tamamen kavrayamadığım birşey mi vardı? Neden kadınlara kurşun sıkılmaya devam ediliyordu? Bana gizli polislerin kurbanların ailelerinden infazlarda kullanılan kurşunların parasını almaktan zevk aldıkları söylendi. (Tabut ve taşıma ücretleri de ailelere aitti.) Sonra gömülmek üzere ceset ailelerine teslim edilirdi. Bir çeşit ölüm sonrası para sızdırma olayı

mı sözkonusuydu? Hoşyar, karışık durumuma güldü. Beni fazlasıyla sarsan da Iraklıların kusursuzca Saddam Hüseyin'in idaresine ayak uyduran tuhaf davranışları oldu. Hepsi, onun 1979'da iktidarı ele geçirmesinden hemen sonra kasten yaptığı üst düzey Baas yetkilileri tasfiye hareketini biliyordu. O, iktidarı ele geçirmek istedikleri öne sürülen komplocu, darbeci arkadaşlarını sorgulamak üzere birkaç yüz Baas yetkilisini bir toplantı salonunda topladı. Her bir komplocunun isminin anons edilmesiyle ağlamaklı Saddam Hüseyin destek çıgıllıkları ve alkışlar arasında adamın salonun dışına çıkarılmasını emretti. Muhafızlar her bir suçluyu yakalayıp götürdüler. Sonra Saddam Hüseyin sağ kalan bakanları ve kıdemli parti yetkililerini suçlu çıkarılan adamların infaz edildiği idam mangasına katılmaya mecbur etti.

Komuta zinciri boyunca tekrar eden bir çeşit kötü amaç için kullanılan erkek ilişkisi iş başındaydı: Rütbe ve mevkice en aşağı gizli polis ajanından en üsttekine kadar hepsi infazlardaki sorumluluğu paylaşıyordu, böylece Saddam Hüseyin'e olan bağlılık ve itaat yerine getiriliyordu. Tuhaf bulduğum video-kaset, bu şekilde emirlerin yerine getirildiğini ve üst mevkilerdeki hiç kimsenin bu işe bulaşanların hızlı ve verimli çalışmalarından şüphe edemeyeceğini gösteren somut kanıtlardı. Rejimin en dehşet verici teyp kasetleri ile video kasetleri kaydetmesi, ayrıca terör ve acımasızlığa daha az eğilimli insanların gözünü korkutmakta yararlıydı.

Rejim, ordudaki Kürt yardımcı kuvvetleri, Cahşlar ile beraber Baas Partisi'ndeki Kürtler ve Araplar ile diğer resmi makamların da içinde bulunduğu seçilmiş Iraklı seyircilere gösterilen 1979 olayının kopyalarını çıkardı. Bu kötü niyetli öğretim araçları yavaş yavaş gelişen Baas Partisi hakimiyetiyle, Tikrit gibi Dicle ve Fırat nehirleri şehirlerinde toplanan Sünni Arap azınlık adına Saddam Hüseyin ve geniş ailesinin yönetimine izin veren totaliter bir sisteme uygun düşüyordu. İran'a karşı verilen uzun savaş onun zulme karşı zaten varolan aşırı düşkünlüğünü iyice pekiştirdi. Seçtiği yöntemler o kadar kabalaştı ve o kadar aşırıya kaçtı ki en sonunda sadece dış düşmanlarına karşı

değil, aynı zamanda Iraklı vatandaşlarına karşı zehirli gaz kullanmayı ve toplu kıyımları bir meseleyi çözüme bağlamakta kabul edilebilir yöntemler olarak benimsemeye başladı.

Saddam Hüseyin'in her geçen gün artan şekilde daha büyük şiddete başvurması Kürtler için bir sürpriz olamazdı. Onlara karşı kişisel kını yirmi yıl öncesine dayanıyordu ve onlardan oç alma kararlılığını asla saklamadı. Baas Partisi'nin Kürtler hakkındaki önceki niyetleri, gelecekteki tarihçilere bırakılması gereken bir partizan ihtilaf sorunuydu; düşmanları onun Iraklı diğer tüm partileri ortadan kaldıran kesintisiz siciline işaret ediyorlar, ama rejimi savunanlar 1968'de iktidara dönmelerinden hemen sonra Baas Partisi'nin siyasi iktidarı ve petrol zenginliğini Kürtlerle paylaşmaya gerçekten de kararlı olduğunu öne sürüyorlar. Tüm Iraklıları -Sünni Araplar, Kürtler ve Şii Arap çoğunluk- uzlaştırmak o zamanlar en mantıklısıydı, çünkü ülke monarşinin devrilmesini müteakip on yıl boyunca neredeyse kesintisiz ihtilal sonrası çalkantılarla bitkin düşmüştü. Rejim taraftarları Kürtlerin dış ittifakları yeğlemelerinin -özellikle de 1960'larda İran ve İsrail'le- kararlarından döndürdüğünü, taleplerini gereğinden çok yükseltmelerinin en sonunda Baas'ın federal bir Irak içinde bir araya gelmek yerine Kürt milliyetçiliğini ezmesine sebep olduğunu iddia ediyordu.

Her nasılsa Saddam Hüseyin, kendisini Kürtlere şimdiye kadar ki en geniş otonomiye tanıyan anlaşmayı imzalamak zorunda bırakacak kadar Baas Partisi'nin güçsüz olduğu 1970'li yılları unutmamıştı. Irak'ta ve Orta Doğu'daki diğer yerlerde konsensus siyasetinin yokluğu o dereceydi ki bizim de gördüğümüz gibi, Irak hükümeti anlaşmayı gerçekten yürürlüğe koyma yoluna gitmedi. Onun yerine Saddam Hüseyin rejimi, eski gücüne kavuştuğunda vaatlerinden döndü ve Kürtlerin haklı olarak kendilerinin saydıkları topraklar üzerindeki hak iddialarını bastırmaya çalıştı. Aynı zamanda metotları -suikast girişimleri, köylerin yerle bir edilmesi, güneye toplu sürgün etmeleri- modern Irak'ın Osmanlı yönetiminden miras aldıkları sert zanaatçı gelenekleri arasındaydı.

Örneğin, anlaşmanın imzalandığı aylarda rejim, Mele Mus-

tafa'nın oğullarından İdris'e suikast düzenleyerek onu öldürmek istedi. Olayda açılan ateş sonucu şoför yaralandı. Sonra hükümet, Barzani'ye özel olarak Şatt-ul Arab boyunca palmiye ağaçları gölgesinde yetiştirilen bir kasa enfes portakal gönderdi. Tedbirli Mele Mustafa bir tanesini bir keçiye yedirdi, keçi derhal zehirlenerek öldü.

29 Eylül 1971'de "Mollaları havaya uçurma vakası" olarak bilinen garip bir komployla Barzani'ye diğer bir suikast girişiminde daha bulunuldu. Barzani'yi ziyaret etmeyi planlayan bir Şii ve Sünni din adamları delegasyonu onun görüşlerini duy-mak üzere rejim tarafından görevlendirildi; içlerinden bazıları Barzani'nin her bir kelimesini kaydetmek için vücutlarına ses kaydedicisi bağlanmaya ikna edildi, ama onların haberi olmadan kaydediciler patlayıcıyla doldurulmuştu. Gizli polisler doğru bir tespitle Barzani'nin din adamlarına karşı çok iyi bilinen saygısının, korumaların din adamlarının üstlerini ara-maktan alıkoyacağını tahmin ettiler. Görüşme başlar başlamaz delegasyonun şoförleri olarak dublörlük yapan ajanlar araçlarındaki düğmeleri harekete geçirerek patlayıcıları infilak ettir-diler. Din adamları, yaradana kavuşmuşlardı ve et parçaları günlerce duvarlara ve tavanlara yapışık kaldı. Barzani rastlan-tı sonucu çay servisi yapan birisinin varlığı sayesinde, ki o Bar-zani'ye siper oldu ve patlamada öldü, sarsıntı geçirdi, ama hiç incinimeden sağ kurtuldu. Şaşkınlık anında liderlerinin öldü-günü düşünen Barzani'nin korumaları patlamadan sağ kurtu-lan birkaç din adamı ve alıkoyduklarını öldürdüler. Misafirler-den biri tuvalette kurşunlandı, kapı üzerindeki kurşun delik-leri buna şahitlik ediyordu.

Yıllar geçtikçe Bağdat hükümeti idari sınırları yeniden dü-zenledi. İran sınırı ya da Kerkük petrol yataklarına çok yakın stratejik yerlerdeki Kürtleri yerlerinden etti. Kerkük'teki Kürt-leri zorla çıkardı ve verimli çiftlikleri işgal etmek ve nüfus dengesini düzeltmek için Arapları buralara yerleştirdi. Baas re-jimi tarafından yıkılan 4240 köy ilkin 1975'te Barzani isyanı-nın bastırılmasından hemen sonra yerle bir edilmişti; Saddam Hüseyin Barzani'nin oğullarından üçünü öldürdü. (Lokman,

Ubeydullah ve Sabır) ve onbinlerce Kürt İran'dan döndükten sonra güneydeki çöllere sürgün edildi. İkibinin üzerinde Kürt köyü 1987'den önce yok olmuştu.

Bu, Saddam Hüseyin'in İran ile olan savaşının yedinci yılıydı. Bu noktada o neredeyse kontrolü kaybedecek şekilde kasten planlanan bir intikamcı öfke operasyonu ile kendi askeri mekanizmasını Kürtlere doğrulttu. O zamana kadar Kürtler ne olup bittiğini anlamışlardı, ama artık çok geçti. Aralık 1987'de Mesud Barzani bana, "Eğer bu devam ederse Kürdistan'da Kürt kalmayacak. Saddam'ın planı bizi bir halk olarak imha etmektir. Ya o ya da biz, başka bir seçenek yok" dedi.

* * *

1980'de Irak'ın İran'la olan savaşı başladığında çoğu Iraklı Kürt beş yıl önceki yenilginin derslerini sindirememişlerdi. Bir nesil süren bir dizi savaş boyunca Kürtler her geçen gün Bağdat'ın emrindeki silah arsenalinin daha ölümcül olduğunu -yüksek manevra gücüne sahip Hawker Hunter jetleri ve napaımdan helikopterlere kadar modern silahların etkili bir şekilde dağlarının koruyuculuk değerini azalttıklarının farkına vardılar. Daha da zararlısı Kürtlerin riskleri savuşturmakta yetersizlikleriydi. Iraklı Kürtler, özellikle de Barzani'nin oğullarına bağı olanlar savaşmayı sadece öç almakta bir fırsat olarak gördüler. Ve geçmişte çok sık olarak yaptıkları gibi ihtiyacı elden bıraktılar. "Ömür boyu bir tavuk gibi yaşamaktansa şahin gibi bir gün yaşamak daha iyidir" deyişi onların tepkisel kaderciliklerini gösteren tamamıyla uygun bir Kürt sözüydü. Daha genç Barzaniler İran'ın kaybetmesi ve Saddam'ın sağ kalması halinde meydana geleceğı kesin bastırmayı düşünmeden bir kez daha Bağdat'a karşı silaha sarıldılar. Aslında o zaman sayısız saatler süren tartışmalarda bir Kürt liderinin savaşın İran ve Irak'ın karşılıklı bitkin düşmelerinden ziyade kendi taleplerine zararlı şartlarla sonuçlanabileceğı gibi bir düşünceye sahip olduğunu asla işitmedim. Onlar Şah'ın iyi kurumsallaşmış ihanet modelini dikkate alınamayı tercih ettiler ve önceki

sene İran'ın kendi Kürtlerini ölçüsüzce bastırmasına rağmen Ayetullah Ruhullah Humeyni'nin İslam Cumhuriyeti'yle ittifak kurdular. Şubat 1979 İslam Devriminden sonraki yaz yeni hükümet, Kürtlerin otonomi taleplerini reddetti ve zor kullanarak onları ezmeyi düşündü.

Kürt sınırları asla İran-Irak savaşının asıl operasyon sahası değildi, ama Pêşmergeler İran'la olan çarpışmaların uzak güneye kaydığı sırada Türk sınırından İran sınırına kadar Kürdistan'ın geniş topraklarını çabucak "kurtararak" kendileri için başarı illüzyonu yarattılar. Irak Kürdistanı, ülkenin tahıl ambarı ile Dicle ve diğer nehirlerin ırmak ayaklarını kapsıyordu. Ve bu, Irak'ı neredeyse tüm Arap ülkeleri içinde tahıl ve su bakımından kendi kendine yeten tek ülke yapıyordu. Kürtlerin İran'la yaptığı işbirliği Saddam Hüseyin'in güneyde ihtiyaç duyduğu çoğu Irak kuvvetini kuzeyde bağlamıştı ve bazen de doğrudan Kerkük petrol yatakları ile Bağdat'a elektrik enerjisi ile su sağlayan Darbendikan ve Dokan barajları gibi stratejik varlıkları tehdit ediyordu.

Sonuçta korkunç bir efektle rejimin bakış açısı kökten değişti. Saddam Hüseyin'in gözünde Pêşmergeler "sabotajcı" - Baas'ın sözcük dağarcığında neredeyse tüm Kürtleri Irak vatandaşlığından diskalifiye etmek ve haberleri olmadan onları parmaklıkların arkasına atmak anlamına geliyordu- olarak nitelendirildi. Pêşmergeler ile savaşmayan sivil Kürtler arasındaki tüm farklar yok oldu. Bir düşmanı asıl varlığından yoksun bırakma çabalarının en ilkel olanı yapıldı: Onu kişiliksiz statüsüne indirgemek. Rejim ayrıca modern savaşlarda dolaylı sınırlamalar olarak düşünülen engelleri de yok etti. O zamana kadar Irak ordusu, Kürtleri kuşbaşı doğrayacak durumdaydı ve göreceğimiz gibi Nisan 1987'de öyle yapmaya başladılar ve 1988 boyunca devam etti. Yüksek komuta, sistematik bir şekilde kimyasal silah kullanmakla övünüyor, operasyonu "açgözlü dış düşmana kendilerini ucuza satan hainleri" reddeden ve "tüm dünyada hayranlık uyandıran bir mücadele" olarak adlandırıyordu.

Bunun, bölgesel örneği olmayan uğursuz bir dil olmadığını

ortaya çıkardım: Bağdat'ın Kürtleri İran'ın suç ortağı harcana-
bilir kimseler oldukları görüşü ile Türk liderlerin Rus düşma-
nıyla işbirliği yaptıkları suçlamalarıyla 1915'te Ermenileri top-
lu katletmelerindeki tutumları arasında endişelendirici paralel-
likler vardı. Türkiye'nin Savaş Bakanı Enver Paşa, Morgent-
hau'ya "Çanakkale Boğazında binlerce adam kurban vererek
ölüm kalım savaşı verirken, bu insanların bizi arkadan bıçak-
lamalarına izin vermeyeceğimizi anlamalısınız" diyordu. İngi-
liz istihbaratı, sonradan Birinci Dünya Savaşı sırasında Suriye-
deki İngiliz askerleri tarafından Türkiye İçişleri Bakanı Talat
Paşa'ya ait ele geçirilen 15 Eylül 1915 tarihli şifreli telgrafını
yayımladı: Hükümet "Türkiye'de yaşayan tüm Ermenileri ta-
mamıyla yok etmeye karar verdi" diyordu. "Önlemler ne ka-
dar acımasız olursa olsun, varlıklarına bir son verilmelidir. Yaş
ya da cinsiyet ya da vicdan gözönünde tutulmamalıdır."

Saddam Hüseyin'in ilk kuzeni ve Kürdistan'daki en üst rüt-
beli komutan, Ali Hasan Mecid de oldukça benzer şeyler dü-
şünüyordu. 3 Mart 1987'de Baas'ın Kuzey Bürosu Genel Sek-
reteri olarak komutayı ele alır almaz merhametsiz çalışmaları
Kürtleri bile şaşırttı. Irak'la olan uzun mücadelelerinde daha
önce hiç böyle ölüm-kalım yetkileriyle donatılmış tek bir ada-
mın insafına kalmamışlardı. Geçmişte Saddam Hüseyin ve se-
lefleri potansiyel rakipleri cesaretlendirme korkusuyla tüm
otoriteyi hiçbir zaman başkalarına devretmemişlerdi. Şimdi
Mecid'in otoritesi kuzenininkinden hemen sonra ikinciydi ve
onun Kuzey Irak'ta sivil, askeri ve güvenlik konularında tam
yetkisi vardı. Artık Kürtler yaşam için istihbarat ile gizli polis
örgütleri, yönetimdeki parti, silahlı kuvvetler ve Kürt yardım-
cı kuvvetleri arasındaki çekişme ve kıskançlıklara güvenerek
totaliter bir devlette hareket edebileceklerini umamazlardı. 4
Nisan 1989'da Kürdistan'dan ayrılana kadar Mecid yetkisini
dizginsiz bir zevkle kullandı. Iraklı bir Kürt entellektüel "MÖ
331'de Büyük İskender'in Hindistan Seferi sırasında işgal et-
mesinden bu yana, 1987 ve 1988 yılları Kürdistan için en kö-
tü yıllar olmuştur" diye dövünüyordu. Pêşmergelerin ele ge-
çirdikleri teypleri dinlemek herşeyi yeterince açığa çıkarıyor-

du. Mecid'in durumu açığa vuran kaba, genelde iğrenç dili, tuhaf bir şekilde çok tiz sesi ve açık bölge aksanının hepsi rejimin bir halkın mirası ile yaşam biçimini yok etmesine işaret ediyordu.

Mecid, Kuzey Irak'ın kırsal nüfusunu şiddet kullanarak yıldırmak ve öldürmek için kimyasal silah kullanarak klasik kontrgerilla doktrinine yeni bir halka ekledi. Kürtlerin gözünde o, Ali Kimyewi (Kimyasal) olarak tanınmaya başlandı. Onun taktikleri kırsal kesimin sistematik insansızlaştırılmasını hızlandırdı ve geriye kalan az sayıdaki gerillaları da gıda ve bilgidен yoksun bıraktı. Onun varmasından önce bile kırsaldaki Kürtler yerlerinden edilmişlerdi ve büyük kasabalara yakın ana yollar üzerindeki "zafer şehirlerine" yerleşmeye zorlanmışlardı. Mecid çok eski zamanlardan beri Irak Kürt toplumunun belkemiği olan küçük mezra ve köyleri yıkarak süreci hızlandırdı. Sonraki bir safhada, kırsaldaki Kürtleri onbinler halinde bir araya topladı, tutukladı ve ölüme gönderdi. Kürt köylerini yıkarak yeni İngiltere'nin yarısı büyüklüğünde bir dev "yasak bölge" oluşturan Mecid ele geçirilen bir kasette yaptıklarının gerekçesi olarak "Eğer bu şekilde hareket etmezsek sabotajcıların hareketleri asla son bulmayacak, bir milyon yıl sonra bile" diyordu.

Irak'ın en verimli tarım alanlarının insansızlaştırılmasının ortaya çıkardığı üretim kaybını bir yana iterek, "buğdaylarını istemiyorum. Son yirmi yıldır buğday ithal etmekteyiz. Haydi bunu bir beş yıl daha uzatalım" dedi. Kürtleri hayal kırıklığına uğratan, Kürdistan'daki petrol gelirlerinin Saddam Hüseyin'e ithal edilen ürünlerin parasını sağlaması ve Amerikan açgözlülüğünün bunu kolaylaştırmasıydı: Irak'ın ithal ettiği buğdayın çoğu, Amerikan buğday lobisinin en iyi ihracat pazarına dönüşen Irak'a Reagan ve Bush yönetimlerinin hiç eleştirmeden sağladıkları subvansiyonlarla desteklenen Amerikan hububatıydı. Commodity Credit Corporation'ın garantileri ve subvansiyonları sayesinde Irak 2.8 milyar dolar tutarında buğday satın aldı ve 1989'da Bush yönetimi garantilenen CCC borçlarını iki katına çıkardı.

Diğer bir teypte Ali Kimyewi, Baas kadrolarına yaptığı uzun

ve tumturaklı konuşmasında Kürtlere karşı devamlı zehirli gaz kullanılmasını şöyle gerekçelendiriyordu: "Kim birşey söyleyecek? Uluslararası topluluk mu? S.... onları! Uluslararası topluluk ve onu dinleyenlerin canı cehenneme!" 1989'un başında emrindekilerle yaptığı bir toplantıda geviş getirerek 1988'de Kürt erkek, kadın ve çocukları toplu infaz etmesini sorgulamaya cüret eden potansiyel eleştirmenlere karşı kendisini savundu: "Onları sapasağlam bırakmam ını bekleniyor?.. Hayır. Onları buldozerlerle gömeceğim" dedi. Kürtlerin mukadderatını çözüme bağlayan bir tartışmanın şartlarını hatırlarcasına. "Bu muazzam sayıdaki insanı nereye koymamı bekliyorlar? Onları valilikler arasında dağıtmaya başladım. Oraya buraya buldozerler göndermek zorunda kaldım."

Bu sahte bir böbürlenme değildi. Çok az sayıdaki sağ kalanlar onun emriyle çoğu kadın ve çocuk onbinlerce Kürdün nasıl infaz edildiklerini açıkladılar. Çok sonraları 1991'in baharında Kürtler ile Irak hükümeti bir dizi kısır müzakere başlattıklarında ne yapıp edip Mesud Barzani ve diğer Kürt müzakereciler kendi duygularını kontrol altına alıp epeyce sinirli Mecid'le bir hükümet temsilcisi olarak ilgilenebildiler. Kürtler ona kendi hesaplamalarına göre 182 bin Kürdün ortadan kaybolduğunu ve öldüklerinin sanıldığını, bunların çoğunluğunun genellikle sivillere yöneltilen ve Enfal olarak bilinen 1988'deki emsalsiz bul-ve-yok et operasyon dizileriyle ortadan kaldırıldıklarını söylediler. Mecid büyük bir hışımla ayağa fırladı ve bağırdı: "Bu abartılmış 182 bin rakamı da ne böyle? 100 binden de fazla olamaz.* Bağdat'taki en gizli kayıtlara nihayet ulaşılan kadar, ki bunlar tam olarak ölü sayısını bulundurabilirlerdi, bu adaletsizliği kayda geçirmeye çalışan Kürt araştırmacılar, Mecid ile aynı fikirde olma eğilimindeydiler. Kürdistan'daki kapsamlı mülakatlar ve mevcut Irak belgeleri-

* "Müzakerelere katıldığım 42 gün boyunca bir ara" diye Adnan el-Mufti bana anlattı: "Ali Kimyewi, onun direktifleriyle kimyasal silah kullanılarak Kürt köylerinin yıkılmasını gündeme getirdiğimde çok sinirlendi. "Eğer Kürdistan hakkında konuşuyorsanız ta başından başlamalısınız, benim dönemimden değil" dedi, sanki Irak-Kürt ilişkilerinin uzun tarihi onun yaptıklarını mazur gösteriyormuşçasına.

ni dikkatle okuma temelinde çok titiz Kürt araştırmacısı Şoreş Resul 1994'ün sonuna doğru Mecid'in Kürt mandası dönemindeki ölü sayısını en muhafazakar şekilde "60 bin ila 110 bin" arasında tahmin etti. Uluslararası Af Örgütü, Kürdistan'da ve Irak'ın geri kalan kısmında onun dönemi hariç, "yüzbinlerce insanın 1980'lerde hukukdışı infazların kurbanı olduğu" tahmininde bulundu. Saddam Hüseyin'in Kürtlere karşı olan canavarlığı bu derece vahim ve şiddetli bir tarzdaydı. İkinci Dünya Savaşından beri bunun çok az benzerleri bulunabilir, diyordu bir BM raporu.

* * *

Saddam Hüseyin 1990'da Kuveyt'i işgal edip hayatları değil, ama Orta Doğu petrol dengesini tehdit etmesinden önce Batılı hükümetler İran-Irak savaşı sırasındaki insan hakları ihlallerini ele almaktaki isteksizliklerini temize çıkarmak için sürekli bilmiyor numarası yaptılar. O zamana kadar çok değişik BM organlarından hiçbiri Irak'a bunları durdurması için baskı yapmak şöyle dursun, onun pervasız kötü davranışlarını eleştiren tek bir bildiri dahi yayımlamadı. Saddam Hüseyin'in Kuveyt'i ilhakı birden bire insan hakları siciliyle ilgili uluslararası topluluktan sözünü sakınmayan kınamaların gelmesine sebep oldu. Uluslararası topluluk ani olarak Orta Doğu petrolle ri üzerinde hak iddia etmekteki kararlılığını böyle bir ilkeyle saklamaya çalıştı. Geçmişteki aşırılıklarının, özellikle de Kürtler ile ilgili olanların, hoşgörülmesi onu Kuveyt işgalinin de yanına kâr kalacağı yönünde bir düşünceye sevk etti.

Kuveyt kurtarılır kurtarılmaz Irak'ın insan hakları ihlalleri bir kez daha unutuldu. Onlar Nisan 1991'de BM'nin ateşkes şartlarını düzenleyen "ana kararlar" içinde yer almıyordu. Ayrıca Bush yönetimi Saddam Hüseyin'i jenosid ve savaş suçları nedeniyle mahkeme önüne çıkarmada hiç istekli değildi. Halbuki on yıldan fazla süredir ciddi insan hakları örgütleri onun Kürt köylerini yıkması, hukukdışı infazları ve diğer Baasçı aşırılıkları ile ilgili kayıt tutmuşlardı.

Ama Orta Doğu'nun vahşi standartlarında bile Saddam Hüseyin eşsiz olduğunu göstermişti. Irak mevzilerini ezmekle tehdit eden 1983'teki İran piyadelerinin dalga dalga saldırılarına karşı Saddam Hüseyin'in zehirli gaz kullanması dünyanın en son askeri tabularından bir tanesini çiğnedi. Irak, Birinci Dünya Savaşında yarattığı tahribatlardan sonra kimyasal silah kullanımını yasaklayan 1925 Cenevre Protokolü'ne imza koyan yüzden fazla devletten biriydi, ama bu tür anlaşma taahhütleri Saddam Hüseyin için bir anlam ifade etmiyordu, özellikle de bölgesel düşmanlarla* karşılaştığında. O zaman Birleşmiş Milletler, Irak'ı kınamıştı -ve üç yıl sonra kimyasal silah kullandıkları için hem Irak hem de İran'ı- ama daha fazla önlem almadı. Açıkçası Irak rejimi güney ve orta mıntikalarda bir İran zaferinin önünü almak için emrindeki tüm yolları denemekte kendisinin haklı olduğuna inanıyordu.

Ama 1988'e doğru savaşın kesin olarak İran'ın aleyhine döndüğü açıktı ve Kürdistan her zamankinden fazla bir askeri gösteri alanıydı. Hazırda somut bir provokasyon yokluğu bile hiçbir şekilde Saddam Hüseyin'i Kürtlere karşı kimyasal silahlara başvurmaktan caydırmadı. Bu nazik zamanda Saddam Hüseyin savaş gerisindeki Kürt vatandaşlara karşı bir kere değil, defalarca en dehşet verici şekilde kimyasal silah kullandı. İlk saldırı Nisan 1987'de oldu. Sonraki birbuçuk yıl boyunca rejim acımasızca en azından altmış köyü gaz ile zehirledi ve yabancı hükümetlerin açık kınama eksikliğinin onu bunu sürdürmeye ne derece cesaretlendirdiğini bilemiyoruz.

Batılı hükümetler en sonunda Ağustos 1988'de bu devamlı kimyasal silah saldırılarından kaçan altmışbin Iraklı Kürt panik halinde Türkiye'ye geçtiklerinde reaksiyon göstermek zorunda kaldılar, hatta o zaman bile Irak'taki kazançlı pazarlarını muhafaza etme eğilimindeki bu hükümetler Saddam lehine,

* Kenneth Timmerman, 20 Ocak 1996'da, The New Republic'te Pentagon ve ele geçirilen Irak belgelerine dayanarak Saddam Hüseyin'in 1991 Körfez Savaşında öncüphe kuvvetlerine Amerikan öncülüğündeki müttefiklere karşı öncelikle kimyasal silah kullanmaları emrini verdiğini, ama onun komutanlarının kabul etmediklerini yazdı.

Cenevre Protokolü'nün imza koyanlarından birinin kendi hal-
kına karşı kimyasal silah kullanımından kesin olarak söz et-
mediğini ileri sürerek Kürtlerin Irak rejimine karşı getirebile-
cekleri bir davalarının olmadığını söylediler. Bu sessiz ulusla-
rarası reaksiyon ayrıca Batı'nın Irak yandaşı politikalarının asıl
gerekçelerinden birine çok uygun düşüyordu: Devrimci
İran'ın Orta Doğu petrol kaynakları ile siyasi istikrara olan çok
tartışılan tehdidi. Irak'ın fundamentalist İran'a karşı bir siper
olarak fonksiyonu, Saddam Hüseyin'in aşırılıklarına göz yu-
mulmasını garanti ediyordu. Bu sebeplerle uluslararası toplu-
luk, büyüyen insan hakları ihlalleri ve İran askerlerine karşı
kimyasal silah kullanılmasına karşı protestoların ifade tarzını
yumuşatmıştı.

Irak işlerinin planını yapan diplomatlar, bunu Saddam Hü-
seyin'in Irak Kürtlerini İran'a olan ittifakları nedeniyle sivil ve
gerillaları aynı şekilde cezalandıracağına dair önceden belli
olan sonuç olarak gördüler. William Eagleton, o zamanın Dı-
şışleri Bakanlığı'nın çok az sayıdaki bilgili Kürt uzmanların-
dan biri, 1986'da Irak'taki Kürt toplumunun amansız yok edi-
lişini önceden bildirmek için "kültürel jenosid" ibaresini kul-
landı. Bir kere Saddam Hüseyin İranlılara karşı kimyasal silah
kullanmıştı ve bu yanına kâr kalmıştı ve askeri durum el ver-
diğinde Kürtleri cezalandırmak için gaza başvuracağı ihtimali
yüksekti: Bunda şaşılacak bir durum yoktu. Kürtlerin onları
dinleyen herkese anlattıkları gibi İngiliz, Hollandalı, Fransız,
Alman, İtalyan, Japon ve İsviçre firmaları Irak hükümetine
teknoloji, kimyasal madde ve bazı durumlarda görünüşte za-
rarsız böcek ilacı fabrikalarını kimyasal silah fabrikalarına dö-
nüştürecek teknisyen sağlıyorlardı.

Kimyasal silahların Kürtlere verdiği hastalık ve terör bir ta-
rafa, onlar ayrıca çok ucuz ve randımanlıydı. On yıllar boyun-
ca Kürtler küçük ve büyük savaşlarda Arap kuvvetlerine aşılmaması zor kayıplar veren savaşçılar olarak korku veren bir nam
sahibi olmuşlardı. Fakat sivillere karşı zehirli gaz kullanılması
Pêşmergeler için çok ağırdı: 1988 Ağustosunda gaz saldırısının
başladığı günlerde Mesud Barzani babasının on üç yıl ön-

ce silahlara veda etmesi kadar perişan edici bir emir yayımlandı. "Herşey sona erdi; isyan bitti" mesajı sivillerin korunması halinde teslim olunacağına işaret ediyordu. "Çıplak ellerle kimyasal silahlara karşı savaşılamayız. Savaşı sürdüremeyiz."* Gaz, bu nedenle, İran'la olan ağır ve uzun bir savaşın sonunda olası Irak kayıplarını riske etmeden Kürt meselesini halletmenin ucuz maliyetli bir yoluydu. (CIA'ın savaştaki ölü sayısı bilançosu Irak için 150 binden 340 bine, İran için 450 binden 730 bine çıktı. Sayı olarak Irak'ın kayıpları daha az, ama oransal olarak daha yüksek, çünkü nüfusu kabaca düşmanınkinin üçte biri kadardı.)

Saddam Hüseyin ayrıca uluslararası camianın ahlaki endişelerinin petrol rezervleri bakımından Suudi Arabistan'dan hemen sonra gelen bir ülkede yeniden yapılan kârlı anlaşmalar da pay sahibi olma arzusuyla dengeleneceğini doğru olarak hesapladı. Aslında Ağustos 1988'de Türk hükümeti hastane ve kliniklerindeki Kürt mülteciler arasında gaz delillerine yeterince rastlamıştı, ama Bağdat'ı gücendirme korkusuyla açık söylemekten kaçındı. Zayıf komşu Türkiye'ye Irak tarafından milyarlarca dolar borç verilmişti ve Saddam Hüseyin'in topladığı arsenalin gazabından, özellikle de karadan karaya fırlatılan füzelerden korkuyordu.** Kanıtla karşılaşan Arap Birliği kendi üyelerinin Arap olmayan azınlıkları hor görme gelenek-

* PDK'li yetkililer o zaman 4300 Kürdün Türk sınırına varmak isterken öldürüldüklerini, çoğunlukla kadın ve çocuk olan bunlardan 2400'ünün Kani Masi yakınında öldürüldüklerini belirttiler. Ben de Kürtlerle görüştüğümde, Irak kuvvetlerinin etkili bir şekilde sınır yakınındaki geniş bir alanı kordon altına aldıklarını söylediler. Ve sonuçta sadece kordonun kuzeyinde yaşayanlar rahatlıkla emniyete erişebildiler.

** Diyarbakır ve Mardin'deki mültecileri muayene etmeyi başaran üç Amerikalı doktor "dermatolojik ve ciğer lezyonu belirtileri" bulduklarını belirttiler. (*The Wall Street Journal*, 20 Eylül 1988) Ama Türk otoriteleri, Uluslararası Af Örgütü ile üç Amerikalının (insan hakları doktorlarını temsil ediyorlardı) sınırın geçen diğer mültecilerle ilgilenen Türk Kızılayı doktorları ve personeline erişimlerini engellemek için yapabilecekleri herşeyi yaptılar. Otoriteler ayrıca Türk gazetecilerin doktorlarla görüşmelerini engellemeye çalıştı, bazı mültecilerin nerede oldukları hakkında yanlış bilgi verdiler. Ve sınırda yapılan muayenelerin tıbbi raporlarını göstermeyi reddettiler. Uluslararası Af Örgütü bu davranıştan yankın bir bildiri yayımladı.

leri ile intikamcı Saddam Hüseyin'den olan korkularını yansıtarak Irak'la "tam bir dayanışma" içinde olduğunu ifade etti.

Sadece Birleşik Devletler zor da olsa ne düşündüğünü açıkça söyledi. Dışişleri Bakanı George Shultz Irak'ın bu tür silahları kullanmasını "haklı gösterilemez ve iğrenç" olarak nitelendirdi. Durdurulan Irak askeri haberleşmesini örnek olarak vererek Reagan yönetimi, su toplama ve yaraların sıvı sızdırması, sersemletici nöbetler ve halüsinasyon dönemleri gibi klasik kimyasal silah semptomlarından çeken kurbanlardan özellikle söz etti.* Ama Reagan yönetimi yüz milyonlarca dolar tutarındaki borç para ile finansal garantileri kesmek suretiyle bu "jenosid kampanyasını" cezalandırmak üzere Senato tarafından önerilen yaptırımlara karşı çıktı. Diğer ulusların savaş sonrası Irak pazarında ticari avantajlar elde edebilecekleri hususunda dikkatli olan yönetim, tasarı Kongre'de rafa kaldırıldığında rahatladı.

Dış basının da Kürtlere karşı kimyasal silah kullanılırken bir çeşit sessizlik komplosunu kabul ettiği için suçlu olup olmadığını hep merak etmişimdir. Batı basınının etkili bir cevabı teşvik etmekte daha başarılı olmamasından esef duyuyorum. Kürt yetkililer bana ve diğer Batılı gazetecilere, saldırının yapıldığı haftalarda 1987'deki olaylar hakkında bilgi verdiler ve biz de tam zamanında haber yaptık. Az bulunur ve şerefli istisnalarla beraber bu, Arap dünyasındaki gazetelerin yapmaya cesaret ettiklerinden fazlaydı. Bir Arap gazetesindeki bir editör arkadaşına önemli olduğunu kabul ettiği ama patronun basılmasını görmekten memnun olmayacağı bir konuyla ilgilenmeyi kabul etmediği için azarladığını hatırlıyorum. Bunlar da eksik bir mesleğin limitleriydi.

Kürtler davalarına yardım etmediler. Saddam Hüseyin ya vi-ze vermeyerek ya da herşeye rağmen rejimin içeriye girmelerine izin verdiği gazetecilerin Kürdistan'a gitmelerini engelleye-

* Sheila Austrian, dönemin ABD Ankara Büyükelçisi sözcüsü, Aralık 1993'te Washington'da bir telefon görüşmesinde bana ABD'nin güçlü tutumunun, elçilik siyasi görevlisi olan kocası Michael Austrian'ın sınırın çok yakınına kadar rehberlik ettiği yabancı muhabirlerle olan konuşmalara dayandığını söyledi.

rek Kürdistan'ı dış basın için bir yasak bölge yapmıştı. Kürtler de delirtircesine beceriksizdiler. Mesud Barzani ve Celal Talabani'nin sürekli olarak Batılıların ve Sovyetler'in Irak'a yaptıkları savaş materyali dağıtımlarını ve Avrupalıların "böcek ilacı" fabrikaları satışlarını açığa vurmaları boşunaydı. Çifte amaçlı fabrikalar olarak adlandırılan bu teçhizatlarda geniş ölçüde Kürtlere karşı kullanılan hardal gazı, uperite ve sinir gazı üretiliyordu. Irak'a giriş olmadığı için tam olarak ne olup bittiğini saptayamayan Batılı editörler çok az alâka gösterdiler. Önceki zamanlarda gazetecileri kaçak yollardan Kürdistan'a sokmakta becerikli olan Kürtler, şimdi onları Suriye, Türkiye ya da İran'dan gizlice sokmaktan acizdiler. Allah bilir Kürt yetkililere bu konuda çok yalvardım ve bunda yalnız da değildim. Ama onların kendi problemleri vardı. Bana önerdikleri en iyi şey, 1987'de Kuzeydoğu Suriye'den önce Türkiye'ye oradan da Irak'a giden kısa bir yolculuktu. Barzani'nin Şam'daki adamı nehri geçme, mayın tarlaları ve makinalı silah yuvalarını içeren detaylı bir plan hazırlamıştı, tüm bunların geceleyin tamamlanması gerekiyordu. Ben itiraz ettim. "Gerçekten sorumluluk alamam" diye cevapladı. "En son denememizde üç adam kaybettik."

Çaresizlik içinde Pêşmergelerin bir düzine ucuz, gerekirse ikinci el kamera almalarını teklif ettim. Bunlarla Kürdistan'da nelerin meydana geldiği filme alınacak sonra da görüntüler dış ülkelere dağıtılacaktı. Kürtlerinki gibi acınacak derecede fakir bir Ulusal Kurtuluş Hareketi için -Filistin Kurtuluş Örgütü'nün ağzına kadar dolu hazinesine bakınca kıskançlıkla ağızlarının suyu akıyordu- iyi niyetli, ama bilgisiz bir Batılıdan gelen böylesi bir teklif tipik olarak ütöpik bir çözüm olarak görünüyordu. Kürtler teklifim üzerine hareket etmediler. Olayda kimyasal silah kurbanlarının dış kamuoyuna erişebilen tek asıl görüntüleri, bir sene sonra Mart 1988'de İranlılar o zaman kontrolleri altındaki Halepçe kentinde gaz atmamak suretiyle öldürülen binlerce Kürt sivil görüntülemek üzere helikopterlerle Batılı muhabirleri götürdüklerinde çekildi. (Kürtlerin 1991'deki ayaklanması üzerine Irak istihbaraından ele

geçirilen çeşitli video-kasetler, ki bunlar gazla öldürülmüş cesetler ve diğer pratik detaylar gösteriyordu, ortaya çıktı. Bu video-kasetler geniş ölçüde gösterilmedi, çünkü muhtemelen bunlar operasyonlara kardeş Kürtlerin -Cahş- karıştıklarını ortaya koyuyordu.)

"Global köy" çağında Halepçe kurbanlarının kötü durumları kadar korkunç birşeyin, kendinden en hoşnut olanları bile şoke ederek devamlı harekete geçirmesi beklenebilir. En azından Halepçe'den sonra dış dünya bilgisizliği bahane olarak gösteremezdi. Ama korkunç manzara Saddam Hüseyin'i durdurmaya ya da Batı'nın birkaç adet yerini bulsun cinsinden kınama yayımlamaktan fazlasını yapma hususunda ikna etmeye yetmedi. Nispeten çok az Kürt safça o zaman Halepçe katliamının boyutlarının farkındaydı ve dışarda ifade edilen öfkenin Irak'ta geriye kalan Kürtleri koruyacağını umuyorlardı. Onlar dış tepkiyi olduğundan çok tahmin ettiler. Saddam Hüseyin Halepçe'nin İran'ın işi olduğunu ısrarla söyledi, ama beş ay sonra, 20 Ağustos'taki resmi ateşkesin İran-Irak savaşını sona erdirmesinden sonra 25 Ağustostan 9 Eylül'e kadar olan süre zarfında Kürtlere karşı son kimyasal silah saldırılarını gerçekleştirdi. Bu saldırılar o kadar şiddetliydi ki sınırın Türkiye tarafındaki bal arıları bile öldü. Sanki Saddam Hüseyin kendisi için diplomatik inisiyatifler ve gizli silah sevkiyatlarıyla savaş büyük bir inatla sonlandırmaya çalışan uluslararası camiayı küçük görüyordu.

Ama ilk kez bazı gaz kurbanları sağ kurtulmayı ve sınırdan Türkiye'ye kaçtıktan sonra başlarından geçenleri anlatmayı başardılar. Onların şahadetiyle yüzleşen yüzü kızarmış uluslararası camia ellerini ovuşturdu ve Cenevre Protokolü ilkelerine itibar kazandırmak ihtiyacını doğrulamak üzere kimyasal silahlar üzerine bir konferans düzenledi. Saddam Hüseyin'in ısrarı üzerine antlaşmanın teminatçısı olarak Ocak 1989'da Paris'te konferansı toplayan Fransa katılımı egemen devletlerle sınırladı. Bu da Kürtlerin Iraklılarla yüzleşmesini engelledi; Devlet Başkanı Yardımcısı Taha Muhyeddin Maruf şahsında Irak, Kasım 1988'de Halepçe'de zehirli gaz kullandığını itiraf

etti, ama Ağustos ateşkesinden sonra böylesi bir hareketle bulunduğunu inkar etti. Paris Konferansı sırasında Paris hiç riskoya girmede. Left Bank'daki UNESCO karargahlarında tutulan tutanaklar sırasında Kürt protestocular Seine'ın en uzak köşesinde tutuldular.

Eylül 1988'de kimyasal saldırılardan kaçan gözleri korkutulmuş ve şoke olmuş onbinlerce Kürdün varışını haber yapmak üzere aceleyle Türkiye'ye gitmiştim. Asıl kurbanların çoğunluğunun yolu kesilmiş ve Irak abluka kuvvetleri tarafından yakalanmıştı ya da kurtulamayacak kadar gaz tarafından zayıf düşürülmüşlerdi, ama birkaçı Türkiye'ye ulaşmayı başaramıştı. Bana berbat şekilde parçalanmış sağ kurtulanlardan birinin fotoğrafı sunuldu; yabancı editörüm beni hayal kırıklığına uğrattırcasına onun için istenen 200 dolarlık ücreti vermeyi reddetti. Türkiye Kürdistanı'nın ortasındaki bir telefon kulübesinde bu kadar uzun mesafeli görüşmeyle onu başarısız bir şekilde ikna etmeye çalışırken neredeyse düşüyordum. O, sağ kurtulanların ifadelerinin Iraklıların inkarlarını mantıksız olarak diskalifiye edecek kadar tutarlı ve detaylı olduğunu öne sürdü. Tekrar Washington'a döndüğümüzde bu yeterince mantıklı geliyordu, ama editörüm hayatı boyunca hiç sıcak yemek kaçırmamış bir adam izlenimi veriyordu ve kendisini Orta Doğu'nun acımasız ve hilekar dolambaçlarıyla çok az özdeşleştiriyordu. Burda suçlu olan tek kişi bendim. Eğer daha zeki olsaydım, derhal fotoğrafı satın alırdım ve hiç izin istemeden Washington'a aktarır, fotoğrafın sayfalarda yayımlandıktan sonra ister istemez yaratacağı etkiye güvenirdim.

Irak hükümeti kendisinden beklendiği gibi zehirli gaz kullandığını inkar edip tarafsız bir bilimsel araştırmanın yapılması yönündeki uluslararası taleplere aldırış etmediğinde hayal kırıklığım hisşma dönüştü. Yabancıların araştırma yapmalarına izin vermek Irak'ın hükümdarlığını zedelerdi, diye iddiada bulundu Bağdat ve diplomatik bir manevrayla eleştirenleri gaz kanıtları üretmekle suçladı. Neredeyse Saddam Hüseyin'in yanına kâr kaldı. Irak Kürdistanı'nı ziyaret etmek üzere davet edilen iki yüz kadar yabancı muhabir güdümlü turlara alındı

ve beklendiği gibi kimyasal silah kullanımı kanıtıyla karşılaşmadılar. Rejim, Halepçe'nin etkilerinin -ki suçu hâlâ İran'a atıyordu- Türkiye'deki Kürtleri paniğe sürüklemeye yettiğini iddia ediyordu. Ama başlarındakilerin çokça korktuğu gibi bir grup muhabir, beklenmedik bir şekilde tepeden tırnağa kimyasal silah teçhizatıyla donatılmış bir ordu birliğiyle karşılaştı. Hardal gazı ile sinir gazı kullanımının çürütülemez bilimsel kanıtları yıllarca beklemek zorunda kaldı.*

Yine de muhabirlerin bu şans eseri karşılaşmaları, zamanında farketmekten ziyade olağanüstü bir rastlantıydı. Aktif olarak böylesi deliller peşinde koşan Bağdat'taki çok az sayıda Batılı büyükelçilikler asla böylesi lanet şeyleri meydana çıkarmadılar ve Kürtler ne düşünürse düşünsün bu, gayretsizlikten ileri gelmiyordu. Iraklı yetkililer, Kürdistan'daki askeri operasyonlarının ihtişamını borozanlarla duyuruyorlardı. Örneğin, bir postahane ve bir doğal gaz yatağına kampanyalarının isimlerini vermişlerdi. Bunu yaparken tam olarak ne yaptıklarının çirkin detaylarına girmiyorlar ve de diplomatların kendi gözleriyle görmeleri için Kürdistan'ı ziyaret etmelerine izin vermiyorlardı. Resmi mazeret, seyahate konulan yasağın diplomatların "kendi güvenlikleri" için olduğuydu, çünkü Kürdistan oradaki İran askerleri ile Pêşmergelerin varlığı nedeniyle tehlikeli bir yerdi. Bu nedenle en iyi dönemlerde bile kuşku Baas yetkilileri, yabancıların herhangi bir Iraklı, özellikle de Kürtlerle olan kontaktını imkansız kıldılar. Bu şartlar altında CIA erdemden yoksun ve işe yaramazdı. Diğer Batılı istihbarat örgütleri daha iyi pozisyonda değillerdi. Kürdistan dışları diplomatlar için yasak bölgeydi ve Dışişleri Bakanlığınca istemeyerek rıza gösterilen kırsal kesimin nadir resmi gezintileri işe yaramaz gizli polisler tarafından sıkı gözleniyordu.

*1993'te, Birjinni'den, 1988 Ağustosunda gaz atılan bir köy, alınan toprak örnekleri ile diğer numuneler İngiliz silahlı kuvvetlerine ait Porton Down kimyasal silah laboratuvarında analiz edildiğinde, "seyretilmiş hardal gazı ve sinir gazı sonuçları" ortaya çıktı. Ekim 1988'de Gwynne Roberts, bir İngiliz serbest gazeteci ve eski bir Kürt uzmanı, bir Kürt rehberle birlikte toprak örnekleri toplamak üzere Türkiye'den gizli olarak Irak'a geçti, ama Porton Down'ın analizi kesin değildi.

Amerikalı büyükelçi April Glaspie ve Haywood Rankin, ABD sefarethanesisinin Ağustos 1988'deki son El Enfal gaz saldırısı döneminin diğer Arapça konuşan memuru, neler olup bittiğini ortaya çıkarmak üzere Kürdistan'a gitmek için ellerinden geleni yaptılar. Yıllar sonra Washington'da Glaspie bana bir ortak Türk-Yugoslav mühendislik şirketinin yapımını üstlendiği dev Bechma Barajında çalışan birkaç Amerikalıyı ziyaret bahanesiyle en sonunda Kürdistan'a yolunu düşürdüğünü söyledi. 284 feet yüksekliğindeki baraj, sulama suyu ve elektrik enerjisi sağlamak üzere planlanmıştı, ama o ayrıca Barzanilerin vatanı Barzan ve çevresindeki kırsalı sular altında bırakacak, Barzanileri Behdinan'da ve YNK'yi Doğu'da bırakarak merkez Kürdistan'ı etkili bir şekilde ayıracaktı. Glaspie bağırıp çağırdı, Iraklıları tehdit ederek onlara izin vermemeleri halinde Washington'daki elçilik personellerinin Birleşik Devletler'de serbestçe dolaşmalarına izin verilmeyeceğini söyledi ki bunun Iraklı gizli servis ajanlarının Amerika'daki Iraklı sakinlere acımasızca davranarak ve onları korkutarak ortalıkta dolaşamayacakları anlamına geldiğini biliyordu.

Irak rejimine bağlı uysal kaynaklar bulunduğu durumlarda Kürdistan'a fiziksel olarak gitmek de bilgi toplamayı garanti etmiyordu. Rankin, sıkı bir şekilde hükümet yandaşı bir Kürt aşiret liderini ziyaret ettiği için istenmeyen adam ilan edildi. Diplomatlarla konuşmak daha az önemli konumdaki Kürtler için riskli bir işti. Bir ara büyükelçi kendi gizli polis eskortunu kurnazlıkla atlatmayı başardı ve ileri doğru hızlandı, ama çok geçmeden yakalandı. O, nereden yerel bal satın alabileceği hakkında bilgi edindiği bir Kürdü gizli polislerin yakaladıklarını, arabasının dikiz aynasından seyrederken yaşadığı dehşeti hatırladı. Diğer zamanlarda, Yeni Zelandalı mühendis A.M Hamilton'un 1920'ler ile 1930'lu yıllarda İngiliz Milletler Cemiyeti mandası altındaki Irak Kürdistanı'ndan geçen ilk stratejik askeri yolu nasıl inşa ettiğini anlattığı bir kitapta kaydettiği gibi arabasından dikkatli notlar almak suretiyle köylerin yıkılmasını değerlendirmek zorunda bırakılmıştı.

Bu durumda tecrübeli bir gözlemci bile yanılabilirdi. Irak'ta

geniş hareket serbestliğinden faydalanan ve aynı şekilde Batılı elçiliklere girişine de izin verilen İranlı Kürt lider Abdurrahman Qasımlo bile Iraklı Kürtlerle yaptığı konuşmalarda başlangıçta, 1988 Ağustosunda kullanılan gazın ölümcül olmayan ve Mace (sersemletici bir kimyasal madde) benzeri bir kitle kontrol gazı olduğuna ikna olmuştu. Hükümet herşeyi o derece kontrolüne almıştı ki Haziran 1989'da Qasımlo ordunun Ranya'yı yerle bir ettiği yönündeki Londra'nın *The Times* gazetesinde çıkan haberin doğruluğunu araştırmak için Kürdistan içlerine kadar seyahat etmek zorunda kaldı. Bunun doğru olmadığı ortaya çıktı. Ranya bozulmamıştı ve yerle bir edilen 70 bin nüfuslu yakındaki Qala Diza'ydı.

Kürdistan gezisi sırasındaki kısa süreli sohbetlerinde büyükelçi Glaspie karşılaştığı Kürtlerin rahatlıkla Iraklı yetkililerin köylerini yaktıklarını ayrıntılarıyla konuşmak üzere çaba gösterdiklerini söyledi. 1989 yazında yolunu bir dağın başındaki Amediye kasabasına düşürdü, amaçlı olarak Perşembe akşamı vardı ve doğru bir şekilde yetkililerin Müslümanların konuk-severlik ilkelerini ihlal etmeye cüret edemeyeceklerini tahmin ettiği için Cuma tatili arifesinde geldi. Hiç kimse ona ne olduğunu anlatmayacaktı, ama bir yetkili akşam yemeğinde, "iki yıl önce tüm civardaki köylerden ışık kolyeleri görebilirdiniz" dedi. Gördüğü tüm ışıklandırılmış binalar Sersing yakınındaki Saddam Hüseyin'in saraylarından birine aitti. Bu tür olduğundan eksik gösterilen açıklamalar yetiyordu.

"Tuhaf olan, görüşebildiğim Kürtlerin toplu kıyımlar ya da kimyasal silah saldırılarından hiç söz etmemeleriydi" dedi. Gerçekleri bilmiyor olmaları inanılmaz geliyor. Muhatapları neler olduğunu anlatamayacak kadar korkutulmuşlar mıydı? Yoksa rejim adına çalışan Cahşlar mıydı? Ya da sıradan kentli Kürtler veya "zafer şehirleri" barakalarında yaşayan ve doğru- dan kırsal Kürdistan'daki tutuklamalar ile gaz saldırılarından etkilenmeyenler miydi? Keyfi Baas Partisi emirleri gözönünde bulundurulduğunda kendi tercihleri ya da zorla kentlileştirilen Kürtler, kırsal kesimdeki kuzenlerinin El Enfal sırasında uğradıkları toplu kıyımdan ayrı tutulmuşlardı. Büyükelçi

Glaspie, 1988 Eylülünün başında Süleymaniye'den batıya doğru hareket ettiğini, bunun en son El Enfal kampanyasının sonuna doğru uygulamaya konulan diğer bir periyodik genel af-lardan biri sırasında olduğunu ve yol kenarında gelişigüzel bohçaladıkları eşyalarının yanında duran geniş, üzüntülü kadın ve çocuk gruplarıyla karşılaştığını hatırlattı. "Açıkça yollarında erkekler yoktu. Yetkililerin benim onları görmemi istediklerinden şüphe ettim." Saddam, bu tür karşılaşmaları şansa bırakacak biri değildi. Akrabalarından alacakları haberler bakımından ümitsiz olan aileler karanlıkta bırakılmışlardı; mahkumların statüsü üstüne bir belirsizlik sisi atmak üzere dizayn edilen Nazilerin *Nacht und Nebel* (Gece ve Sis) doktrininden bir sayfa olarak rejim de amaçlı olarak tutukladıkları kimseler hakkında bilgi vermiyordu. 20 Eylül 1990'da El Enfal'ın sona ermesinden iki yıldan fazla süre sonra ele geçirilen bir belge "Onların akibeti hakkında hiç malumatımız yok," ibaresinin "onlar muzaffer El Enfal operasyonları sırasında tutuklandılar ve göz altındalar" şeklinde anlaşılması gerektiğini belirtiyordu.

Bu yüzden hem çok hem de az şey biliniyordu. Yine de işinin ehli olan hiçbir Iraklı Kürt, Batılı hükümetlerin, özellikle de Birleşik Devletler'in, bununla ilgili Kürtlerden söz almış olsalar bile, neler olup bittiğini ihmal etmiş olabildiklerine inanmadı. Haziran 1988'deki Washington ziyareti sırasında Talabani, zehirli gaz kullanımı ile Kürt köylerinin toplu yıkımı kadar Saddam Hüseyin ile yaptığı daha önceki müzakereler ve kendilerinin ahlaki olarak beyni ölmüş bir yönetimi Bağdat'ın günahlarını teşhir etmeye teşvik etmekte neden başarısızlığa uğradıkları hakkında üç Dışişleri yetkilisine gereğinden fazla detaylı bilgi sunduğunu söyledi. ABD büyükelçiliğinin Dışişleri Bakanlığı'na gönderdiği telgraflar (şimdi kamuya açık) en genel ifadelerle ifade ediliyordu ki bu da resmi bildirimlerin dışındaki birşeyi teyit ettirmenin klasik zorluğunu yansıtıyordu. 19 Nisan 1988 tarihli bir telgraf 1.5 milyon Kürdün "zafer şehirlerine" zorlandığını ve 700 ile 1000 arasında köyün yeniden yerleştirme için hedeflendiğini tahmin ediyordu. Irak üze-

rinden uçan ABD casus uyduları hasarı kesin olarak tespit etti." (Bu, 1991'de Kuveyt'in kurtarılması sırasında ABD kuvvetleri tarafından kullanılan haritaların dağıtılmasıyla açığa çıktı. Askeri kartograflar, Saddam Hüseyin tarafından imha edilen köylerin üstüne "yok edilmiş" damgası vurarak kırsal kesimdeki kapsamlı yıkımları işaretlemişlerdi.) "Bilinmeyen ama bildirildiğine göre çok sayıda Kürt Suudi Arabistan ve Ürdün ile olan sınır yakınına kurulmuş toplama kamplarına yerleştirilmişti." O zaman Fransa ve Suriye'de görüştüğüm Kürt yetkililerin yerlerinden edilen Kürtlerin nerede konakladıkları hakkında kesin bir fikirleri yoktu. 15 Ağustos 1988 tarihli bir büyükelçilik telgrafı, Kürtlere karşı en son zehirli gaz kampanyasının başlamasından on gün önce "İranlılar ve Kürtler Iraklıları operasyonlarda kimyasal silah kullanmakla suçladılar" diyordu.

O zamana kadar son hasar hariç herşey yapılmıştı. Ama ne hasar! Hatırlayamayacağım kadar çok savaş bölgesi gezdim, ama Irak Kürdistanı'ndaki tahribatın düzeyi bende görülmedik bir adanma hissi yarattı. Ekim 1991'de, Irak Kürdistanı'nda Jafati vadisindeki ıssız, asfaltlanmamış sapa yollardan araba sürdüğümü hatırlıyorum. Yol boyunca aralıksız Pêşmergelik hatıralarını anlatan fotografik hafızası amansız bir Kürt rehberi dinledim -bir yerde top ateşine tutuluyor, biraz daha ileride zehirli gazla bombalanıyor, dağ keçileri izlerini takip eden korkunç geri çekilme başlıyor, şimdi diğer bir tepeye dikkati çekiyordu. Şehirlerin dışında -Erbil, Duhok, Süleymaniye- Irak Kürdistanı bu sonbahar bomboş bir yerdi, bahar aylarında evlerini terkedip şimdi yüzlerce çadırdaki bekleyenler hariç. Onlar da sınırlara geri kaçmak için tetikte bekliyorlardı.

Yıllar boyunca Irak ordu mühendisleri buldozer ve patlayıcılarla donatılmış bir şekilde taş evleri yerle bir ettiler, su borularını söktüler, kuyuların üstünü betonla örttüler, meyve bahçelerini tahrip ettiler, güç kaynaklarını bir imha çılgınlığıyla yerle bir ettiler. Enine ve boyuna, bir tarafından öbür tarafına ovalar, nehirler, çıplak tepe ve dağlar içindeki Kürdistan'ı benzer anılarla donanmış bir rehberler alayı bu kırsal hal-

kı diriltmek bir yana, nasıl hatırlayabilirdi? Yerle bir edilen bir köyün enkazı diğerlerinkinden, Sovyet dizaynı iriyarı ve han-tal taş kaleleri yolun birkaç mil aşağısındaki benzerlerinden nasıl ayırt edilebilirdi?

Irak hükümeti istemeyerek, büyük hışım ve utançla bu sorulara cevap verdi. Mart 1991 başkaldırısı sırasında, Baas Partisi ve çeşitli rakip gizli polis arşivlerinden ele geçirilen on sekiz tonluk Irak belgeleri rejimin niyetleri, planları ve hareketleri hakkında bilgi sunuyordu. Bazıları olağanüstü derecede dokunulmamıştı; çoğu gizli polis binalarına ilk giren Kürtler tarafından buruşturulmuş, ayaklar altında çiğnenmiş, çamura bulandırılmış veya kısmen yakılmıştı. Korumak için ABD Senatosu Dış ilişkiler Komitesi, İnsan Hakları İzleme Örgütü ve ABD Hava Kuvvetleri tarafından taşınan ve Kongre'nin resmi belgeleri olarak Ulusal Arşiv'de saklanan kayıtlar hâlâ tercüme ve analiz ediliyor, numaralandırılıyor. Çarpıcı bir düzeye kadar Uluslararası Af Örgütü'nün yıllarca söylemekte olduğunu, ama Batılı hükümetlerin dinlemek istemediklerini doğruluyordu. Ayrıca Kürtler, İnsan Hakları İzleme Örgütü (Human Rights Watch), gazeteciler ve diğerleri tarafından gerçekleştirilen kapsamlı görüşmeleri doğruluyordu. Tarihte ilk kez bir rejimin lanetleyici insan hakları sicili, rejim hâlâ iktidardayken kendi belgeleri tarafından teşhir ediliyordu. Bağdat, sürekli bunların çalınan resmi evraklar üzerine basılan sahte belgeler olduğunda ısrar ederek belgeleri sahiplenmedi. Bu düşüncesiz inkarlar -Iraklıların tüm insan hakları ihlalleri suçlamalarına yanıtları- bu sefer içi boş yalanlardı. Dört milyondan fazla sayfadan oluşan hacimli kayıtlar, baskı altında tutma bürokrasinin iç yüzüne kolay kolay yalanlanamayacak derecede ışık tutuyordu.

Belgeler üzerinde çalışan insan hakları uzmanları ekibi, sadece canavarlık, savaş suçları ya da insanlığa karşı suçlar değil bir jenosid vakasıyla karşı karşıya olduklarına ikna oldular. Ama eğer Saddam Hüseyin rejimi Lahey'deki Uluslararası Adalet Divanı'nın önüne çıkarılacaksa diğer bir hükümetin suçlamalarla ilgili resmi olarak baskı yapması gibi uluslararası

hukukun ince noktaları vardı. Ne ABD ne de diğer bir Batılı devlet Irak'ı ilgilendiren BM kararlarında böylesi bir mahkemeyi talep etmedi. Irak ve Arap dünyasındaki diğer Saddam Hüseyin taraftarları "galip gelenlerin şüphe dolu adaleti" diye böylesi bir yaklaşımı reddedebilirlerdi, ama bir modeli vardı: Ermenilerin toplu katledilmesi. 1919'da İngilizlerin baskısıyla yenilmiş Osmanlıların kendi askeri mahkemesi, Ermeni jenosidi ile diğer savaş suçlarından sorumlu tutulan Türkiye hükümetinin yönetici üyelerini yargıladı ve mahkum etti. Bu yargılamalar "yenik bir memleketin mahkemelerinden, kendi savaş dönemi liderlerinden diğer halklara karşı işledikleri suçların öcünü almasını beklemenin imkansız olmadığını gösteriyordu."

Irak rejiminin kağıt üzerindeki yargılaması inkar edilemezdi. Araştırmacılar, birbirinden geniş ölçüde ayrılmış karargâhların tutanaklarındaki aynı aşağılayıcı belgelerin kopyalarıyla karşılaşmaya devam ettiler. Önemli durumlarda bazı daha aşırı uygulamaların başlamasından sonra belgeler yayımlanıyordu. Bunun önemli bir örneği, savaş alanında neler olup bittiğini yansıtan Nisan 1987'de Kürt savaşçılar ile cephe gerisindekilere karşı ilk kez zehirli gazın kullanılmasıydı. Eğer Tahran'daki Ayetullah Humeyni savaşı sona erdirmeyi büyük inatla reddetmemiş ve Kürdistan'daki baskısını arttırmamış olsaydı, Ali Kimyewi büyük ihtimalle çok kapsamlı emirlerini almazdı. Daha az tehlikeli zamanlarda Saddam Hüseyin tüm yetkiyi verme taraftarı değildi, Tikriti bir kuzene bile.

* * *

1987'nin başında uzun bir tereddütten sonra Talabani en sonunda İran'ı desteklemeye karar verdi. Mele Mustafa döneminde bir ara Cahş olan Talabani, Generalin 1975'teki yenilgisinin enkazı üzerine YNK'yi kurmuştu ve Barzani'nin oğullarıyla her iki taraftan yüzlerce cana mal olan yaralayıcı savaşlara tutuşmuştu. Bu yüzden PDK ile uzlaşması daha uzun zaman aldı. İran-Irak savaşı sırasında altı yıl boyunca YNK, Tah-

ran'la birlikte Bağdat'a karşı askeri olarak işbirliğinde PDK ile işbirliğine gitmeyi kabul etmemişti (Aslında 1984'te YNK lideri Bağdat'la müzakereler yapmıştı). Talabani'nin tavrı başlangıçta kısmen ihtiyat, kısmen de PDK'li rakiplerinin ilerleyişini durdurma kararlılığı tarafından belirlenmişti. O daha iyi eğitilmiş kent elitini temsil ettiğini iddia ediyordu ve aşiretsel Barzanilerin tüm Iraklı Kürtlere öncülük etme hakkına sahiplik taslayan tutumları ile Tahran'la diğer bir ittifakın aklılığına karşı çıkıyordu.

Ama YNK'nin rejimle daha iyi bir otonomi anlaşmasına varma çabaları sonuç vermemişti. Türkiye'nin bırakın kendi Kürtleri, komşu ülkedeki Kürtlerle bir siyasi uzlaşmaya olan muhalefeti bu ülkenin Dışişleri Bakanı'nın net bir mesajla derhal Bağdat'a gitmesine neden oldu. Hükümet, Kürtlerle yeni otonomi görüşmelerine son vermeliydi, yoksa Türkiye Irak'ın o zamanlar en önemli döviz kaynağı trans-Türkiye petrol boru hattını kapatacaktı. (Boru hattı Türkiye'nin petrol ihtiyacının 1/3'ünü oluşturunuyordu ve yılda Ankara'ya 300 milyon dolarlık bir transit ücreti geliri sağlıyordu.)

Saddam Hüseyin'le olan bu ilişkilerde Talabani son derece ihtiyatlıydı. Iraklı lider Temmuz 1983'te Zagros Dağları yüksekliklerindeki Hac Umran sınır karakollarının ele geçirilmesinde İranlılara yardım ettiği için PDK'yi cezalandırmıştı. Beşbin ile sekizbin arasında Barzani adamını toplayıp götürdü - birkaçı 10 yaşın altındaydı, ama çoğunluğu 15 ve yukarıydı, bunların içinde Mesud'un 42 yakın akrabası da vardı ve bunlardan bir daha asla haber alınamadı. Bir ay sonra o, "bu insanların şiddetle cezalandırıldıklarını ve cehenneme gittiklerini" anons etti. Bu aynı zamanda diğer "kaybettirilen onbinlerce Kürdün" akıbetlerinin bir açıklamasıydı. Gördüğümüz kadarıyla Barzanilere karşı öfkesi yeni birşey değildi.

Bu sefer Barzani kurbanlar, eski zamanların masallaştırılmış aşiretsel dövüşçüleri değildi. Sağ kalan Barzani kadınları ve çocukları Erbil ve Kerkük arasındaki anayol üzerindeki Kuştepe gibi yerlerdeki anayollar boyunca uzanan konut komplekslerinde toplatılmışlardı. Bazı Kürtler de bu kadar savaş dı-

şı ve bağımsız Barzani'nin kolaylıkla toplatılmasının Barzani'nin askeri dayanıklılık geleneğinin işe yaramadığının göstergesi olduğu sonucuna varmıştı. Hatta daha da aşağılayıcı olanı, bu kadınlardan bazılarının hayatta kalmak için fahişeliğe düşürülmeleri idi. Utanma fikrinin hakim olduğu İslam toplumunda bunların kaderleri Saddam Hüseyin'in zalimane ibretlerini destekledi ve aynı şekilde 1983'ten sonra açıkça evlilik dışı doğan çocukları da. Aşağılanma korkusu ve utançlarından sağ kalan çoğu Barzani erkeği kendilerine özgü ayırıcı kırmızı-beyaz türbanlarını terkederek tüm diğer aşiret adamları tarafından giyilen siyah ve beyaz başlıklar giymeye başladılar. Diğer Kürtlere göre onların güçsüzlüğü son derece aşıkardı.

Daha da kötüsü yoldaydı, çünkü rejim sıradan Kürtleri kendi suçlarına ortak etmeye zorlayarak kendini temize çıkardı. 1991'de karşılaştığım ordu firarı bir Kürt, bana üç yıl boyunca katlandığı ıstırapları ve suçluluğu anlattı. İstiraplarının hikayesini bir yabancıya anlatması bile müşhildi. 1988'de aktif bir şekilde kardeş Kürtleri gazla öldürme işine karışan bir ordu biriminde görev yapıyordu. Başka alternatifi olmadığını ısrarla belirtiyordu. Eğer emirlere karşı çıksaydım "özcesi emre itaatsizlikten infaz edilirdim ve başkaları bu kirli işi bir şekilde yapardı" diye anlatmayı sürdürdü.

Cahşlar bu tür suçluluk hissetseler bile çok nadiren bunu dışa vuruyorlardı. Tüm aşiretler -Zıbariler, Surçiler, Bıradosti ve diğerleri- kesintisiz ve uzun süreli Cahş görevinde bulundular, çünkü otoritelere göre, bilinmeyen zamanlardan bu yana Osmanlı, Fars ya da onların modern İngiliz ve Arap halefleri kendilerine bağlı Kürtleri Kürt isyancılara karşı kullandılar. (Bu, Ali Kimyewi'yi teybe alınan bir nutkunda, teoride "muhtemelen bazı iyi insanlar bulabilirsiniz" ama "Kürtlerin içinde asla iyilerini göremedik" açıklamasında bulunmaktan alıkoymadı.) Saddam Hüseyin İran'a karşı ön cephede savaşmaktan kaçınmak için Cahş komutanlarına yardımcı kuvvetlere katılan her Kürt için bol miktarda para vererek onları manipüle etti. Yeni katılımlar, Pêşmergelere karşı bir yem ve ke-

şif kolu olarak kullanılan ve Kürt köylerindeki aramalarda ele geçirilen ganimetlerle ödüllendirilen Cahş saflarına katılmak için rutin bir şekilde para yediriyorlardı. Şüphesiz Pêşmergelelere karşı insan gücünü azalttığı için Cahşları kullanmak Bağdat'ın işine geliyordu. Benzer şekilde Bağdat'ın Talabani ile olan uzatmalı görüşmeleri de onun lehine çalıştı. Çünkü bu görüşmeler geleneksel olarak İran'la olan sınır boyunca güçlü olan YNK'yi tarafsız kılmıştı.

Bağdat ile görüşmeler kesildiğinde Talabani sonunda onu savaşı kazanmak adına PDK ile bir barış yapmaya zorlayan Tahran'a döndü. İran umutsuzca güneyde Irak ordusu baskısını hafifletmek için bir Kürt cephesini tekrar açmak istiyordu. Bu sırada Ekim 1986'da İran askerleri ile YNK Pêşmergeleri Kerkük petrol tesislerine saldırdılar, kırmızı hattı geçerek bu stratejik tesisi tehlikeye attılar. Ocak 1987'de İran bir başka cesaret kırıcı saldırıda daha bulundu: Bu sefer Güney Irak'taki Fish Gölüne karşı, ki bu saldırı onların böylesi fanatik piyade saldırılarının sonuncusu oldu. (O zaman kimse bunu bilmiyordu.) O aralar Kürdistan, Irak ordu firarileri ile mağara ve derelerde saklanan asker kaçaklarıyla kaynıyordu. Ali Kimyewi "zırhlı bir araç olmadan Kerkük'ten Erbil'e gidemezsiniz" diye yakınıyordu. Martta komutayı ele aldığı anda PDK ile YNK Pêşmergeleri ve İran askerleri Irak'ın bayağı iç kesimlerindeki kuzey Kürt kenti Rewanduz'un sekiz mil kadar içerilerine girmişlerdi ve YNK Pêşmergeleri Süleymaniye'nin doğusundaki Jafati Vadisindeki toprakları ele geçirerek ilerliyorlardı.

28 Şubat 1987'de Saddam Hüseyin tarafından imzalanan 160 sayılı kararnameyle Ali Kimyewi sınırsız yetkilerle donatıldığında, kuzeni bu yetkileri sonuna kadar kullanmakta hiç vakit kaybetmedi. Bu kararname, her zaman geçerli olan emirlere dönüşen iki önemli belgeyle tamamlandı. 3 Haziran tarihini taşıyan ilki, "Yasaklı bölgeleri" -Pêşmerge kontrolündeki bölgeleri- bütün bir ticari ambargo ile tüm insan hareketleri sınırlamasına maruz bıraktı. Köyler yıkıldı ve nüfusları toplu halde "zafer şehirlerine" yerleştirildi. Kendi kanunlarına göre silahlı kuvvetler "bu alanlarda mevcut tüm insanları ya da

hayvanları öldürmeliler" diye geçiyordu 28/3650 sayılı belgede. "Onlar tamamıyla men edildiler." 20 Haziran tarihli ve 4008 sayılı ikinci belge, komutanlara "mümkün olan en yüksek sayıda insan öldürmek için gündüz ya da gecenin her anında top, helikopter ve savaş uçağı kullanarak rastgele bombardımanlar gerçekleştirmeleri" emrini veriyordu. Tüm bu bombardımanlar bine yakın köyü kapsayan "yasak bölgelerdeki" ateş-serbest bölgede gerçekleştirilecekti. Orada yakalanan Kürtler "güvenlik birimlerince sorguya çekilecek ve 15 ile 70 yaşları arasındakiler, onlardan yararlı herhangi bir bilgi alındıktan sonra infaz edilmeliler." Cahş komutanlarına (müsteşar ya da danışman olarak bilinirler) yasaklı bölgedeki Kürtlerden ele geçirilen sığır, koyun, kadın ile orta ve ağır olanlar dışındaki ateşli silahlara ganimet olarak el koyma izni verildi.

Mecid'in düzenli olarak uygulanan kararnameler dizisini tamamlayan da Ekim 1987'de gerçekleştirilen genel nüfus sayımına katılmayan Kürtleri Irak vatandaşlığından mahrum bırakan bir belge oldu. Sadece hükümetin sitelerinde yaşayanlar sayıma tabi tutulduğundan yönetim, kendi olağan köylerinde ya da yasaklı bölgede yaşayanları bunun dışında tuttu. Onlar "milli saflara dönmeyi" başaramamışlardı ve bu nedenle "gerekli yöntemlere", rejimin yumuşak deyimlerle gizlenmiş kırımlarına maruz bırakıldılar. (Kürdistan'ın küçük Asuri Hristiyan ve Yezidi azınlıklarının haberi olmadan nüfus sayımında Arap olarak sayılmayı reddetmeleri fiiliyatta bir halk olarak yok sayılmalarına neden oldu.. Bu bürokratik incelik onlara pahalıya mal olacaktı. Tüm yalvarışlarına rağmen sayımda Yezidilerin Kürt olarak sayılmalarına amaçlı olarak izin verilmedi. Bu nedenle onlar, Eylül 1988'de "tüm Kürtlere" önerilen "kapsamlı ve bütün" genel affın dışında tutuldular. Onlar ayrıca Türkiye'de sürgünde emniyette olan saf Kürtleri çekmek için yapılan bir dizi özrün kapsamına da alınmadılar. Geriye dönen yüzlerce Asuri ve Yezidi sınırda tutuklandı, kelepçelendi ve bir daha görülmemek üzere uzaklaştırıldı.)

Göreve geldiği ilk altı hafta içinde Ali Kimyewi bu lakabı elde etmişti. 15 Nisan 1987'de Irak savaş uçakları geniş ölçüde

ayrılmış PDK ve YNK askeri karargahlarına kimyasal silahlarla saldırdı. Ertesi gün savaş uçakları ve helikopterlerce Şeyh Wasan ve Balisan'a, Süleymaniye'nin kuzeyindeki köylere, zehirli gaz attı. Sonraki on sekiz ay içinde sivil hedeflere karşı gerçekleştirilen altmış kadar kimyasal saldırının ilkiydi bu. Onlar, genelde değişik renk tonlarında ve kokulardaki -sarım-sak, kokuşmuş elma, gül, nane, kavun, salatalık ya da parfüm-kimyasal gaz bulutlarıyla karşılaşan ilk Kürtlerdi. Çok geçmeden acı bir şekilde şişen hayalarından ve göğüslerinden şikayet etmeye başladılar. Diğerleri idrarlarındaki kanı farkettiler. Çoğu geçici bir körlük yaşadı ya da görmeleri bulanıklaştı ya da burun ve gözlerinden boşalan sarımsı bir sıvıdan çok çektiler. Derileri karardı ve deri üstünde su kabarcıkları oluştu. Bu tür ani ölümler ile klinik semptomlarının büyük çaptaki hardal gazıyla değil, Nazi Almanyası tarafından geliştirilen, ama asla arazide kullanılmayan bir sinir gazı olan sarin ile ilgili vardı.

Gaz saldırısı gerçekleştirilen bu ilk iki köyde 120'den fazla sivil maruz kaldıkları ilk bir saat içinde hayatını kaybetti. Sağ kurtulan iki yüz kadar kurban tıbbi bakım için önce Ranya'ya sonra da İranlılar tarafından gazlandıklarını söylemeye zorlandıkları Erbil'e kaldırıldılar. Bu yetmedi. Gizli polis ajanları onları silah zoruyla yanık ve körlük tedavisi gördükleri Erbil Hastanesinden çıkardı ve bir gizli polis hapishanesine aldı. Burada erkekleri, kadın ve çocuklardan ayırdılar ve hiçbirine ne yiyecek verildi ne de tıbbi bakımları yapıldı. 64 ile 142 arasında Kürt, saldırılardaki yaraları tedavi edilmediği için öldü. Yetmiş kadar erkek otobüslerle Barzaniler gibi uzaklaştırıldı ve bir daha asla görünmediler. Geriye kalan kadın ve çocuklar Erbil dışındaki meydanda toplatıldı ve kendi başlarının çaresine bakmaya terkedildiler. Çoğunluğu yaşlı ve çocuklara ait cesetleri kaldırmakla görevlendirilen belediyeye ait bir morg çalışanı askeri istihbarat yetkililerinin kendisine, "Onlar sabotajcıdır, hepsi sabotajcı. Kimyasal silahlarla saldırdık" dediklerini söyledi.

Böylesi açıkcalplilik alışılmış birşey değildi, çünkü herhan-

gi bir yetkilinin kimyasal silahlardan söz etmesi yasaklanmıştı. Ama hatalar oldu ve ele geçirilen belgelerde nadiren de olsa doğrudan "kimyasal saldırılardan" söz ediliyor ve hatta zehirli gazla resmiyette adlandırıldığı şekilde "özel cephane" deniliyordu. Teybe alınan ve görünüşe bakılırsa bu ilk kimyasal saldırıya işaret eden bir tiratta Ali Kimyewi, Irak'ın Kürt köylerinin toplu yıkımını durdurması halinde İran ile olan ittifakına son vereceği yönündeki Talabani önerisini, ki Talabani, bu öneriyi Saddam Hüseyin'i bizzat bilgilendirmek talimatıyla serbest bırakılan iki üst rütbeli Iraklı subay aracılığıyla yapmıştı, ima ediyordu. "Talabani benden onunla özel bir iletişim kanalı açmamı istedi" dedi Ali Kimyewi teypte. "Aynı gece Süleymaniye'ye gittim ve onları özel cephaneye vurdum." Ele geçirilen diğer bir teyp kasedinde bir Cahş topluluğuna hiç çekinmeden "Köyünüzün ayakta kalmasına izin veremem, çünkü ona kimyasal silahlarla saldıracağım. O zaman aileleriniz ölür. Hemen şimdi terketmek zorundasınız, çünkü size kimyasal silahlarla saldıracağım günü söyleyemem" diyordu.

21 Nisan ve 20 Haziran 1987 tarihleri arasında Mecid, çoğunluğu hükümetin denetimindeki alanlar ile ana yollar boylarında 700'den fazla Kürt köyünü yerle bir etti. Sadece başka yerlerdeki acil askeri öncelikler hâlâ Pêşmerge denetiminde bulunan yasaklı bölgelere karşı planlı bir kampanyanın gerçekleştirilmesini engelledi. Ama o zamana kadar Ali Kimyewi, sivillere karşı kimyasal silahlar, Kürt erkeklerinin ortadan kaybolması, toplu sürülmeler, başka yerlere nakledilmeler, cinsel ayırım, yiyecek ve tıbbi bakımdan mahrum bırakma, idam mangası ve toplu mezarlar gibi yöntemleri çoktan denemişti. Üst düzey Baas kadrolarına yönelik bir konuşmasında, "sistematik bir askeri plandan" bahsediyordu. Bu plana göre, "Pêşmergeler küçük bir alanda kuşatılacak ve onlara kimyasal silahlarla saldırılacaktı. Onlara kimyasal silahlarla sadece bir gün değil, tam onbeş gün boyunca saldıracağım."

Böylece 1988 Şubatında başlayan Kürtlere yönelik son saldırıda tüm bürokratik ve askeri baskı araçları kullanıldı. Bu saldırıya El Enfal -bir zamanlar militanca seküler olan bir re-

jim tarafından seçilen İslami bir isim- operasyonu kod adı verildi. El Enfal, Kur'an'ın sekizinci suresidir ve yeni İslam inancının 319 mümininin MS 624'te Bedir Savaşı'nda kendilerinin üç katı olan imansız karşı elde ettikleri zafer hakkındadır. El Enfal, harfi harfine "ganimet" anlamına geliyor ve muhtemelen bu yüzden tamamıyla bir yağma ve yok etme askeri kampanyasına ve Ali Kimyewi'nin operasyonlarına uygun düşüyordu. Cahş birliklerine verilen emirlerle Kürtlerin keçilerini, koyunlarını, sığırlarını, paralarını, silahlarını (ama ağır silahlar hariç) hatta kadınlarını almanın helal ya da dini açıdan meşru olduğu söylendi.*

El Enfal ve onun ilk evreleri Irak rejiminin yanlış bir şekilde İranlıların bir başka yoğun kış saldırısı başlatacaklarından korktukları bir zamanda planlandı ve uygulandı. O, ayrıca kuşkuluydu, çünkü gördüğümüz kadarıyla Kürtler en sonunda eski zamanlara dayanan ihtilaflarının üstünden gelme sinyalleri veriyorlardı. Gerçekten de Kasıma doğru Tahran en sonunda PDK ve YNK arasında bir birlik anlaşması tesis etti ve iki düşman, başlangıçta daha küçük üç diğer partiyi de içine alan Irak Kürdistan Cephesi'nin oluşturulmasında bayağı mesafe kaydetti. Fakat o zamana doğru İran ordusu gerilemeye başlamıştı. 1988 kışına doğru, Tahran ve diğer önemli şehirlerle rastgele fırlatılan Scud füzelerinin önplana çıktığı "şehir sa-

* Irak rejiminin İslam ve İslami motiflere dönmesi çok yeni bir gelişmedir. İran ile olan savaştan önce Irak'ta bulunan ziyaretçiler Baas Partisi'nin seküler değerlere olan militanca bağlılığını çok iyi hatırlıyorlar. Bazı siyasi analistler Michel Eflağ'ın, 1950'lerde Baas Partisi'ni kuran ve Bağdat'ta onurlu bir sığınak bulan Suriyeli Hristiyan, gayrimüslim azınlıkların Orta Doğu politikasında bir rol oynamalarını sağlama gibi nedenlerle bu laik ideolojiyi icat ettiğini iddia ettiler. Ama İran'ın İslam devrimcilerine karşı savaşın uzayıp gitmesi üzerine, görülmemiş derece sinik bir Saddam Hüseyin bile peygamberin soyundan geldiğini iddia etmeyi politik amaçları için uygun buldu ve Mekke'ye giden bir hacının mütevazı kıyafetleriyle fotoğraf çekti. El Enfal, "Allah meleklerle kendi iradesini gösterdi ve buyurdu ki, 'sizinle olacağım. Mü'minlere cesaret verin. Kafirlerin kalplerine korku salacağım, kafalarını vurun, parmaklarının uçlarını uçurun!' Çünkü onlar Allah'a ve o'nun elçisine karşı geldiler. Her kim Allah'a ve onun elçisine karşı gelirse Allah tarafından sert bir şekilde cezalandırılacaktır. Biz onlara dedik: 'Bunu tadın, cehennem ateşi inanmayanları bekliyor,' diyor. (A.Arberry tercümesi)

vaşları"ndaki Irak'ın terör taktikleri nedeniyle İran'ın başı dönmeye başlamıştı. Nisan ayının ortalarına doğru, fethi, Irak topraklarındaki en büyük zaferlerini oluşturan Şatt-ul Arab üzerindeki petrol ihraç limanı Fao'yu İran askerleri terkettiklerinde İran'ın çaresizliği inkar edilemezdi artık.

Kürdistan'ı tüm insanlardan, gerilla ve sivillerden, temizleyecek El Enfal kampanyası 23 Şubat 1988'de İran sınırı yakınında Süleymaniye'nin doğusundaki Jafati Vadisindeki YNK karargahına karşı geliştirilen büyük bir askeri saldırıyla start aldı. İlk operasyonun sona erdiği 19 Marttan önce kampanyanın bazı ayırt edici karakteristikleri belirginleşmişti: Havadan ve karadan yoğun askeri yayılma, köylerin yıkılması, gaz kullanımı ve saf insanları teslim olmaya cezbeden ortadan kaybolma ya da neredeyse kesin ölümle sonuçlanacak oyun amaçlı genel aflar.

Sonraki operasyonlar -toplam olarak sekiz tane vardı ve neredeyse bu kadar ay sürdü- tasfiyeye ilavede bulundu, aileler hedef gösterildi ve kadınlar ile çocuklar bir halkı imha etmek amacıyla yapılan dev "bul ve yok et" çabaları sonucu tutuklandı. Kürtler kalelere dolduruldu, erkekler kadın ve çocuklardan ayrı tutuldu. Dövülen, iç çamaşırlarına kadar giysileri çıkarılan ve çok az yemek verilen bu kimseler ortadan kaybolmadan önce asla uzun süre buralarda tutulmuyorlardı. Kelepçeleniyor ve çok pis konvoy araçlarıyla operasyon alanlarından yüzlerce mil uzaktaki ölüm tarlalarına götürülüyorlardı. Aileleri daha yavaş bir tempoyla aynı kaderi paylaşmaya maruz bırakılıyordu. Sağ kurtulabilen bir avuç insan aynı esas hikayeyi anlatıyordu: Güneydeki çöl alanlara doğru hiç yiyecek ve içecek verilmeden günboyu süren yolculuklar, orada akşam karanlığı ya da akşamın erken saatlerinde penceresiz araçlarından çıkartılıyor, kelepçeleri gelecekte kullanılmak üzere çözülüyor, bilekler iple bağlanıyor, sonra da fazla derin olmayan hendeklerin kenarına getiriliyor ve burada buldozerlerin farlarının ışığında içeri itiliyor ve otomatik silahları ateşleyen askerlerce öldürülüyor.

Kürtlere karşı en harap edici Irak operasyonu, resmi olarak

El Enfal kampanyasının bir parçası değildi, çünkü hedef Kürdistan'ın kırsal kesimi değil, mültecilerin doluştuğu İran sınırı yakınında hükümetin kontrolündeki Halepçe ve stratejik Derbendikan Barajıydı. Mart ayının ortalarında YNK Pêşmergeleri, İran devrim muhafızlarının sakinlerinin çoğunluğunun hükümet taraftarı olduğu Halepçe'ye girmelerine yardım ettiler. Tahran radyosu, Irak'ın Kürtlere karşı son günlerdeki kimyasal saldırılarına bir misilleme olarak tanımladığı bu zaferle övündü. 15 Martta Tahran radyosu devrim muhafızlarının şehrin elli bin kadar sakiniyle zaferi kutladıklarını duyurdu. Aynı gün Irak geriye kalan sakinlerde kötü birşeyin olacağı hissini uyandırarak tüm memurlarına şehri terketmeleri emrini verdi. Ele geçen 16 Mart tarihli Irak İstihbarat belgeleri "askeri kuvvet ve sertliğin tırmandırılması" tavsiyesinde bulunuyordu.

Aynı günün sabahı dalga dalga Irak savaş uçakları Halepçe üzerine napalın ve beyaz fosfor yağdırdı. Şehir sakinleri ilkel hava saldırısı sığınaklarına sığındı. Öğleden sonra Irak uçakları kimyasal silah yağdırmak üzere geri geldi. Hâlâ sığınaklarda bulunan insanlar umutsuzca ıslak havlularla karşı koyma yoluna gittiler, yüzlerine ıslak ıslak bezler sardılar ve gazı dağıtmak üzere ateşler yaktılar. Ama çoğu sığınaklarda öldü. Bir bodrumda bulunan dört yüz kadar cesedi gömmek isteyen kurtarma görevlileri başlar, kollar ve bacakların ellerinde parçalara ayrılması üzerine bu çabalardan vazgeçtiler. Sığınaklardan sağ kurtulanlar sokağa çıktıklarında Pompeii'nin bir son versiyonuyla karşılaştılar: Binlerce Kürdün cesetleri donmuş haldeydi; bazıları çocuklarını korumaya çalışırken kapı aralığında yakalanmıştı, diğerleri onları emniyete eristirmekte başa fısız olan arabaların direksiyonlarının üstüne yığılmışlardı, diğer bazıları güldürecek kadar acayip pozisyonlarla tüm caddeler boyunca dağılmışlardı; diğerleri etrafta isterik bir şekilde gülerlerken bulundu. Sarin gazı tarafından korkunç sona maruz bırakılan insanların can çekişmelerini gözler önüne seren manzaralar.

Dikkatli Kürt araştırmacı Şoreş Resul en azından 3.800 Kürdün Halepçe'de öldüğünü tahmin etti; diğerleri kurban sayısının 7 bin kadar olduğunu iddia ettiler. Sağ kurtulan binlerce-

si dağlardan İran'a akın etti, orada alarına geçmiş sağlık ekipleri, sarinin etkilerini nötrleştirecek atropine ile bekliyorlardı. İran helikopterleriyle günler sonra Halepçe'ye gelen yabancı gazeteciler katliamı görüntülediler. Bağdat önce kimyasal silah kullandığını inkar etti ve İran'ı suçlamaya çalıştı, ama ele geçen Irak belgeleri bu suçlamaları yapmıyor. Zehirli gaz kullanımından bahsedilmemesi yönündeki standart emirlerin nadir bir ihlali olarak ele geçen 11 Nisan 1988 tarihli Irak askeri istihbarat mesajı "Halepçe'ye yönelik kimyasal saldırısını" gösteren ve Süleymaniye'de satılan bir video kasete işaret ediyor. Bu kanıta rağmen Pennsylvania, Carlisle'deki US Army War College, aksi bir şekilde her iki savaşan tarafın Halepçe'ye karşı 16 Martta gaz kullandıklarında ısrar etti.

Pêşmerge liderliği açısından hâlâ resmi gebelik aşamasındaki Irak Kürdistan Cephesi'ni baltaladığı için Halepçe korkunç bir darbeydi ve onun Kürtler üzerindeki nüfuzunu baltalamıştı. İran'la olan ittifakın felaketle sonuçlanması ilk kez olmuyordu. Halepçe'den hemen sonra Şam'daydım ve karşılaştığım üst kademededen Kürt liderlerle kasvetli ve rahatsız edici bir görüşme gerçekleştirdim. Onlar çaresizce kanılarında korkunç bir hata yaptıklarını ve İran'ın büyük bir ihtimalle savaşı kaybedeceği gerçeğini itiraf ettiler. Dr. Mahmud Osman, kıdemli bir sosyalist lider ve General Barzani'nin eski vekili, "Halk korkuyor ve bize kızgınlar ve böyle davranmakta haklılar" dedi. Ama o ve diğerleri, bunu kaçınılmaz olarak daha kapsamlı cezalandırmaların takip edeceği gibi kaderciler bir kabullenme içine girdiler ve üstü kapalı bir şekilde kentlerdeki olası gerilla hareketlerinden söz ettiler. "Sanki 1975 yenilgisi tekerrür ediyor" dedi Osman. Halepçe'den sonra o İranlı yetkililere Tahran'da Kürtler açısından ittifakın "yok olana kadar savaş" anlamına geldiğini söyledi. "Onlar bundan çok hoşlanmadılar" diye ilavede bulundu. Iraklı Kürt liderler içinde sadece kendisi, Saddam Hüseyin'in İran'la olan savaşı kazanması halinde "durumun çok tehlikeli olacağını, çünkü onun gelip kendilerini süpüreceğini, Saddam'a göre kendilerinin haşere olduklarını" açıkça gördü.

Kürt liderler, İran ittifakına illüzyonsuz olarak girdiklerini, çünkü Batı, komünist blok ya da Arap dünyasıyla gerçek bir kurtuluşun elde edilemeyeceğini gördüklerinde ısrar ettiler. Bu, eski Orta Doğu hikâyesiydi -düşmanımın düşmanı benim dostumdur. Iraklı Kürtler, nadiren bunun ötesine geçebildiler. Şimdi strateji yoluyla en çok yaptıkları, açık siyasi yükümlülükler olmadan İran'la ortak askeri operasyonlar başlatmayı reddetmeleriydi. "Hiç kimse yardım etmek için parmağını oynatmadı" dedi bir Pêşmerge kadrosu bir Avrupa turu sırasında. " Halepçe'nin televizyon görüntülerini seyretmek, kırkbeş yıl önce Yahudilerin başına gelenleri seyretmek gibiydi."

Hepsi boş çıktı. Görüşme bir ham hayaldi ve Kürt liderler bunu tam olarak bildikleri izlenimi veriyorlardı. Buna rağmen Talabani, 1987'deki ilk gaz saldırısı sırasında mesajı almıştı ve o zaman çarpışmaları durdurmayı teklif etmişti, ama Ali Kimyewi asla merhamet göstermemişti. Aslında rejim, El Enfal kampanyasının resmi olarak sona erdiği Eylül 1988'den sonra bile kimyasal silah kullanmayı sürdürecekti. Aynı bahar Şam'da Halepçe'den sonra Pêşmergelerin neden emniyet için İran'a çekilmediklerini anlamamıştım. Şimdi Resul bana "tüm Kürtler bazı alanlara gazla saldırıldığını biliyordu, ama eğer bıraksaydık halkımızın başına daha kötüsünün geleceğinden korkuyorduk. Pêşmergelerin misyonu, Iraklılara saldırmaktan halkımızı korumaya çalışmaya dönüşmüştü" dedi.

Bu tür büyük amaçlar beklendiği gibi asılsız çıktı. Iraklıların Fao'yu tekrar ele geçirmelerinden sonra İranlılar gözle görülür bir şekilde her geçen gün daha da zayıf duruma düştüler. Takviye Irak birlikleri, güney ve orta cephelerden El Enfal operasyonları için Kürdistan'a kaydırıldı. Bir ara Irak araziye kırk altı birlik yerleştirdi. 1970'lerde General Barzani'ye karşı savaşılan sekiz birlikle mukayese edildiğinde muazzamdı. Temmuzda Ayetullah Hümeyni "zehir bardağını içmeyi" ve BM'nin ateşkes kararını kabul ettiğinde, İran ayrı bir barış antlaşması imzalamadan önce YNK'ye danışmalıdır yönündeki sözünün gereğini yerine getirme ihtiyacı duymadı.

Halepçe'nin Orta Doğu'daki ve diasporadaki Kürtler üzerin-

de korkunç sonuçları oldu. Eğer uluslararası topluluk Halepçelerin meydana gelmesini önleyemediyse -ve sorumluları adalet önüne çıkarmak için acil eylem içine girmeyecekse- o zaman Kürtler sadece kendilerine güvenmeleri gerektiğine inanmalıydı. Onlar bir kez daha atalarınca çok kullanılan bir deyime başvurdular: "Kürtlerin dağlardan başka dostları yoktur." Anlaşmalar, ittifaklar, dış yardıma bel bağlama, sistem sınırları içinde çalışmak tüm bunların hepsi tarihin kül yığınına emanet edildi. Öfkelenen çiftçiler, mühendisler, avukatlar, kamyon şoförleri, doktorlar ve okul öğretmenleri silahlı mücadelenin katı dilini konuşmaya başladılar.

Varsın Filistinliler bir siyasi çözüm ve İntifada'nın taşları lehine ancak silah ve şiddeti terkettiklerinden sonra dışarda kabul ve kritik bir kitle kazansındı. İlginç bir şekilde o dönemde gerçekleşen Filistinlilerin iki kuşak içindeki en önemli politika değişiklikleri eğitilmiş Kürtlerin gözünde bile sınırlı öneme sahipti. Filistin Kurtuluş Örgütü (FKÖ)'ne sadece Kürdistan İşçi Partisi (PKK)'nin üyelerinin eğitilmesine katkıda bulunduğu için önem atfediliyordu. FKÖ bu hizmeti siyasi yelpazedeki konumlarına bakmadan bir dizi radikal gruba sağlamıştı. Kürtlerin bir asır boyunca biriktirdikleri siyasi beceriklilik, şimdi hiperenflasyon dönemlerindeki kağıt para kadar şüpheliydi. Halepçe harekete geçmek için yeni üye almakta emsalsiz bir olaydı ve önemli olan da buydu ve bu kadar şiddetli olması daha iyiydi.

Kamışlı'da, tam olarak Türkiye ile olan sınırda ve Irak'tan da fazla uzak olmayan Suriye şehri, eğitilmiş Kürtleri dinlemekle geçirilen Ocak 1991'deki uzun bir geceden sonra onların ortalıkta görünmemeleri bende şüphe uyandırdı. Şam'daki Iraklı bir Kürt dost görüşmeyi düzenlemişti. Ev sahipleri son derece naziklerdi. Ama bu mühendis ve doktorlar, PKK'nı Türkiye'deki aşırılıklarına olan itirazlarına tek kelimeyle karşılık verdiler: Halepçe. Onların da açıklığa kavuşturdukları gibi oç alma kararlılığından asıl yararlanan PKK idi.

Dış görünüşe bakılırsa bu, garip bir tercihti. Türkiyeli bir Kürt olan PKK lideri Abdullah Öcalan kültürel açıdan o kadar

yoksun bırakılmış ki kendisini Kürtçe değil Türkçe ifade ediyor.* Apo -"amca", Öcalan bu şekilde adlandırılmaktan hoşlanıyor- kendisini bir ideolog olarak tanımlıyor. 16 Mart 1991'de Şam'daki güvenli bir evde yaptığım dört saatlik görüşme PKK'nin Türkiye'ye karşı bağımsızlık savaşının ideolojik temelleri hakkında beni çok az aydınlattı. Kendisini bir komünist olarak değil, bir Marksist olarak tanımladı ve onun belirttiği, asla bir "klasik" ya da Sovyet tipi komünist değildi. İslamın uygulanan şekline karşıydı, ama çoğu geleneksel kırsal Kürt için dinin önemini kabul etti. (Uygulamada PKK çok yönlüydü, kent aydınları için Marksizme kırsal kesimdeki daha geleneksel zihinli insanlara karşı İslami temalara başvuyordu.) Küçümsenen ve güçsüz bir köylü babanın oğlu olan bu adam, yıllarca bir Orta Doğu kanseri olarak tanımlamayı öğrendiğim şiddeti tek yol olarak görüyordu. Bunu İsrailli fanatiklerde, Lübnanlı Hristiyan savaş lordlarında ve İranlı İslamcı fundamentalistlerde gördüm. Türk ve Birleşik Devletler hükümetleri diğer Batı Avrupa devletleriyle beraber Apo'yu bir terörist olarak görüyorlardı. Dikkate değer bir istisna ile: Tarihi Türk düşmanını zayıflatan herşey Yunanistan tarafından hoş karşılanıyordu. "Apo bir konuyu tutturmuş ve çok da zeki değil," diye belirtti Apo'yu çok iyi bilen Şam'daki bir Yunanlı diplomat. "Ama Türkleri öldürmekte çok iyidir."

İngiliz ordusu hakisi bir süveter içindeki Apo, Marx, Engels, Friedrich Nietzsche, İngiliz tarihçi Arnold Toynbee, Fransız filozof Henri Bergson ve sosyolog Emile Durkheim'den referanslarla süslediği eklektik konuşmasını dizmeye başladı. O, tüm bunları bir hükümet bursuyla Ankara Üniversitesi'nde siyaset bilimi öğrencisiyken okuduğunu söyledi. Urfa yakınında zor eşelenen bir çiftlikte büyüyen bir çocuğun bu kadar başarılı olması özünde yıkmaya çalıştığı Türk siyasi sistemi sayesindeydi. Onu üniversiteden tanıyanlar, 1970'li yılların sonunda rejime kafa tutan öğrenci hareketindeki sol kesim

* *The Independent*'ten (Londra) Harvey Morris, birkaç ay sonra Kamışli'ya yaptığı bir ziyaret sırasında Öcalan portresinin Suriye Devlet Başkanı Hafız Esad'ının hemen yanı başında onur yerini aldığını bildirdi.

radikaller tarafından geri çevrildikten sonra Kürt milliyetçiliğini seçtiğini söylediler.

Apo'nun ikircikliği Türk Cumhuriyeti'nin sistematik bir şekilde Kürt dili, kültürü ve kimliğinin varlığını inkar ettiği yarım yüzyıllık bir sürecin sonucuydu. "Türkler bizi hayvanlardan da aşağı bir hayata zorluyorlar" dedi. Aslında Saddam Hüseyin'in aşırılıklarına kadar çoğu Kürt, Ankara'nın beceriksizce Kürt isyanı üstüne Kürt isyanı bastırmasını ve kararından dönmez asimilasyoncu doktrinini gözönünde bulundurarak Türkiye'yi geleneksel olarak Kürtlerin en kötü düşmanı olarak görüyordu. "Gerçek Kürt kimliğimi kabul ederken bir sürü sorun yaşadım" dedi bana Apo. "Bir Kürt olduğumu söylemek, kendimi dünyanın en kötü zorluklarına hazırlamaktı, kapıların yüzüme kapandığını görmektir."

Bu tür kaygıları Apo artık çok geride bırakmıştı -sürüp giden emniyetsizlik onun neden aşırı derecede kendini beğenmişlik sahibi olduğunu açıklıyor. "Kürdistan'ın en güçlü adamı benim" dedi hiç tereddüt etmeden "ve Kürt halkı beni bir peygamber olarak görüyor." O kendisinin en önemli, gerçekte de tek gerçek Kürt siyasi partisi olduğunu iddia etti, çünkü bağımsızlıktan aşağı bir çözümü kabul etmeyeceğini ve herhangi bir dış güce bağımlı olmadığını söyledi. Onun gözünde bağımlılık Türkiye, İran, Irak ve ötesindeki rakiplerinin yakasını bırakmayan günahlarıydı.

Ama Apo'nun Suriye Devlet Başkanı'nın kardeşi Cemil Esad'ın yakın arkadaşı olduğu biliniyordu. Suriye desteği- ve paradoksal bir şekilde Saddam Hüseyin'den de yardım aldığı- şeklinde buna karşı çıkıldığında güç bela zaptedilen hiddetle mahcup olma durumundan çıkmak için bağıra çağıra konuşma yoluna gitti. Ona evli olup olmadığını ve eğer evliyse eşinin hareket içindeki rolünün ne olduğunu sormakla elimde olmadan sinirine dokundum. Sorum çok masumdu. O, cinsler arasında eşitliği savunmakla biliniyordu ve gerçekten de katılımcıların çoğu genç kadınlardı ve onu yoğun doktrinel gezintilerinden uzaklaştıracak bir taktik olarak karısı hakkında soru sormuştum. Ama tam aksine onu uzun, çoğunlukla anlaşıl-

mayan ve çok sinirli bir tirada sevkettim. Bu konuşmada o görünüşe bakılırsa orta sınıf karısını kendisini Türk yetkililere peşkeş çekmekle ve kendisinin de sorun yarattığını kabul ettiği PKK'yi şiddet hareketine yöneltmeye çalışmakla suçladı.

Detaylar bana çok az mantıklı geldi ve geçmişinden hiç haberim olmadan onun sözleri paranoit eğilimindeymiş gibi geldi. Unutmayı yeğlediği gizli bir bahçenin sınırlarını ihlal etmiştim. Karısının onun hayatında ve PKK'de oynadığı rolün üstüne bir sünger çekilmişti. Bu açıktı. O bitirdikten sonra birkaç saniyeliğine şahsen tehlikede olduğumdan kuşkulanmaya başladım, fakat o sanki hiçbir şey olmamış gibi aniden konuyu değiştirdi. Onun patlaması ile benim huzursuzluğum birleşerek tüm akşam boyunca tanımlamaya çalıştığım birşeyi ilgi odağına taşıdı: Kara gözleri, siyah saçları ve siyah bıyıklarıyla bu iri yapılı adam, bana kişilik kültünün sık kaşlı sanatçılıkla bu kadar dikkatle hazırlandığı Stalin'i hatırlattı.

Apo zihinsel disiplin ile siyasi indoktrinasyona inanıyordu. Lüban'ın Bekaa Vadisindeki kampında asıl önem ideolojik eğitime ayrılıyordu. O, PKK'nin Türkiye, Irak, İran, Suriye ve Avrupa diasporasından alan genç gönüllülerini berbat bir şekilde zarar verilmiş eşyalar olarak görüyordu. Kaba köylü delikanlılar, Türkiye'den üniversite öğrencileri, Avustralya ile Belçika kadar uzak yerlerden kültürlü genç kadınların hepsi beyin yıkama sürecine tabi tutuluyordu. Görüşmemiz sırasında Apo bu terimi asla kullanmadı, ama aylar süren indoktrinasyonun temel gerilla savaşı taktiklerini öğrenmek ya da fiziki dayanıklılık ve zor şartlarda yaşamaya öncelik tanınmasından çok daha önemli olduğunu açıkladı. Ideolojiye yapılan bu yatırım çarpıcıydı, çünkü o, bana hiç düşünmeden "PKK'ye katılanların %70'ini eğitimlerini tamamladıkları aynı yıl savaş alanında kaybedebiliriz" dedi. Bunlar, kendisinin de maruz kaldığı ihtimaller değildi. Tüm sert konuşmalarına rağmen Apo cephe-den idare edecek biri değildi; Türk ordusunun bu kadar az zamanda 1980'de gerçekleştirdiği üçüncü darbeden hemen sonra Türkiye'den ayrılmıştı ve o zamandan beri hiç dönmemişti.

Fakat Kamışlı'da tanıştığım başarılı profesyonel adamların

hoşuna giden, onun genç takipçilerinin öldürme -ve savaşarak ölme- istekleriydi. Türk yetkililerin tekrarlamaktan asla bıkmadıkları ve onların savaşan teröristler olduğunda ısrar ettikleri gibi PKK taktikleri aşırı derecede merhametsizdi. PKK sadece Türk jandarmalarını değil, askerleri, özel sözümona "kontra" komandolarını ve köy korucularını, yerel Cahşları, hedef aldı. PKK'nin Türkiye'den bağımsızlık kazanmak için 1984'te savaşmaya başlamasından beri onun takipçileri de kadın ve çocukları öldürme ve okulları yakma ile genç Kürtlere Türkçe eğitim veren öğretmenleri öldürme sicili sahibi oldular. Apo inandırıcı olmayan bir şekilde adamlarının kardeş Kürtlere karşı yaptıkları vahşi şiddetin PKK saflarındaki hainlerin işi olduğunu iddia etti. Fakat Kamışlı'daki bu adamlar ile diğer yerlerdeki Kürtler bu tür kendi kendine hizmet eden argümanlara aldırıyorlardı. Basitçesi bunları umursamıyorlardı.

Onlar Türk güvenlik kuvvetleri baskılarının şiddetinden bile rahatsız görünmüyorlardı. Her geçen yıl PKK'nin savaşı daha kirli bir hal almıştı, aynı şekilde Türk ordusu ile güvenlik kuvvetlerinin misillemesi de. Çarpışmaların yalnız ilk on yılında -ve her geçen gün daha da büyüyen bir tempoyla- onaltı binden fazla Kürt öldü.* Binden fazla Kürt köyü yerle bir edildi ya da zorla boşaltıldı ve yüz binlerce Kürt köylüsü Diyarbakır ya da Adana, Ankara, İstanbul ve İzmir gibi Batı Türkiye şehirlerine göç etmek zorunda kaldı. "Halepçe'den sonra" dedi Apo "biz daha da güçlendik ve bize daha çok katılım vardı."

Şubat 1993'te, Apo ile görüşmemden iki yıl sonra, Irak'ın İran ile olan sınırın hemen içinde Türkiye'ye karşı savaşacak genç Kürtlerin eğitildikleri bir PKK kampını ziyaret etmek için dört saat boyunca çok soğuk bir havada sulu karla kaplı dar dağ geçitlerinden yürüdüm. Nasıl karşılanacağım -veyahut kabul edilecek miydim- hakkında bir fikrim yoktu. Bu iki yıl içinde çok şey değişmişti. Kuveyt, Amerika'nın önderlik ettiği müttefik koalisyonu tarafından Irak işgalinden kurtarılmıştı.

* Türkiyeli Kürt kaynakları 1996'nın sonu itibarıyla yirmi üç bin kadar kişinin öldüğü tahmininde bulundular.

Irak Kürtleri bu savaşın sonunda başkaldırmışlardı. Saddam'ın geriye kalan askerleri tarafından bastırılarak dağlara kaçmak zorunda bırakılmışlardı. Onlar, müttefiklerin hava korumasından istifade ederek 1992'de bölgesel parlamento için ilk serbest seçimlerini gerçekleştirmişlerdi. Fakat bu çalkantılı olaylar tarafından yaratılan otorite boşluğu PKK'nin işine yaramıştı ve Apo, Kuzey Irak'ı Türkiye'ye karşı saldırıları için önemli bir üsse dönüştürmüştü. Türkiye'ye karşı tırmanan PKK operasyonları, Apo'yu (çoğunlukla PKK'li) yüzlerce cana mal olan Iraklı Pêşmergelere karşı bir savaşan taraf durumuna soktu.

Iraklı Kürtlerin çarpışmalardan kaçınma gayretleri boşunaydı. BM'nin Irak'a karşı kapsamlı ekonomik ambargosu ile Ekim 1991'de Saddam Hüseyin tarafından Kuzey'e karşı uygulamaya konulan ekonomik ve idari yaptırımlar altında tahrip olan topraklar, artık kendi yetkililerinin idareleri altındaydı. Onlar PKK'nin sınır baskınları üzerine her geçen gün daha da hareketlenen Türkiye'yle sorun yaşamak istemiyorlardı. Iraklı Kürt liderler de kardeş Kürtlerle savaşmaktan zevk almıyorlardı ve büyük bir sabırla PKK'yi Irak'ı bir sığınak olarak kullanmayı durdurmaya ikna etmeye çalıştılar. Öcalan'ın küstahça kibri o kadardı ki bu uyarılara kulak asmadı. Ona göre tüm Kürdistan birdi ve milli sınırlar mevcut değildi. O yapmak istediği herşeyi yapmakta kendini haklı hissetti ve Avrupa diasporasındaki yarım milyon Türkiyeli Kürt sayesinde yeteri kadar parası da vardı. O, ayrıca Barzani ve Talabani'nin PKK'ye karşı silaha sarılmaya cesaret edemeyecek kadar kendi namının sıradan Iraklı Kürtler arasında üstün olduğuna inanıyordu. Fakat yoksullaştırılmış Iraklı Kürtlerin PKK'ye saldırmaktan başka seçenekleri yoktu: Dış dünyayla olan tek emin geçitleri ve harap yönetimlerinin işlemlerini sağlamak için Irak'ın Türkiye'ye olan mazot satışından elde ettikleri "gümrük vergileri" nedeniyle tamamıyla Türkiye'ye bağımlıydılar.

Türkiye ilk başta isteksiz Irak Kürtlerinin köylerini bombalayarak onları harekete geçmeye zorladı. Kuzey Irak'taki Batılı askeri gözlemciler, Türk pilotların PKK'yi mi yoksa Iraklı

Kürtleri mi bombaladıkları bilinemeyecek kadar çok hızlı ve çok yüksekten uçtuklarına inanıyorlardı. Ama her durumda sinyal gayet açıktı ve Türkler açısından yeni bir taktik değildi. (Türk savaş uçakları PKK aktivitelerine misilleme olarak 1986'da Kuzeybatı Irak'taki Barzani üslerine saldırmışlardı, zamanın başbakanı Turgut Özal aynı yıl Ağustos ayının ortalarında açıkça "asileri koruyanlara bu bir uyarı olsun" açıklamasında bulunmuştu.) PKK'nin sınır saldırıları, buna rağmen Türkler sınırı kapatana kadar sürdü. Iraklı Kürtlerin en sonunda PKK ile savaşmaya başlamasından günler sonra Türk askeri bir bloke gücü olarak, PKK'nin Pêşmergelerin Türklerin uşakları oldukları yönündeki argümanlarını kanıtlar mahiyetindeki bir çekiç operasyonu ile yoğun bir şekilde Kuzey Irak'a girdi. Türk akın serilerinin bu ilki (sonradan rutinleşen) ABD'yi de mahcup etti, ama NATO müttefikleriyle olan dayanışmasının dışında Kürtleri Saddam Hüseyin'den korumak üzere Kuzey Irak'ta tesis edilmiş fiili Batı himayesinin sınırlılığını ve belirsizliğini gözler önüne sererek hareketsiz kaldı.

PKK çok saf bir şekilde Irak Kürdistanı'ndaki tabanının, Türkiye'nin kardeş Kürtlere baskı yapmasıyla ilişkilendirilme korkusuyla Pêşmerge liderlerinin tekrar savaşmaya cüret edemeyecekleri kadar büyük olduğunu düşündü. Apo ya Pêşmergelerin kötü durumlarını anlamakta başarısız oldu ya da kendisinin yarattığı kötü durumları kendi çıkarına kullanmakta takındığı tavrın doğruluğundan hiç şüphe etmedi. O, ayrıca PDK'nin Türkiye ile olan sınırın çoğunu kontrol ettiğini unutarak Iraklı Kürt cephesini bölmekte YNK ile olan özel bir ilişkisine güvendi ve eğer Barzani ve Talabani PKK'nin Irak topraklarını üs olarak kullanmasına izin verselerdi Apo ve onun "tek Kürdistan" tezi kendi aleyhlerine pekiştirilirdi. Ekim 1992'de PKK'yi Türk sınırından uzaklaştıran ve Türkiye ile eşgüdüm halinde gerçekleştirilen kanlı bir askeri kampanyayla PDK ve YNK'nin sıkı bir işbirliğine gitmeleri, Apo'yu gerçekten şaşırtmış görünüyordu. Bu, PKK'nin Irak'ta tolere edilen tek varlığının, Apo'nun kardeşinin eğitim kampının, neden Türkiye'den bu kadar uzakta kurulduğunu açıklıyordu. Mesaj

unutulmasın diye Türk jetleri kampı zaman zaman bombalıyorlardı.

Bir kış yürüyüşüyle beni Türk sınırının yüz mil kadar güneyindeki bu kampı görmeye sevkeden şey, PKK'nin durumunu görme isteğiydi. Yoğun kar yağışının olduğu bir geceden sonra PKK tarafından geri çevrilmem durumunda bir Pêşmerge eskortunun beni beklediği kaçakçı dükkanındaki başlangıç noktasına akşam karanlığı çökmeden geri dönebilirim düşüncesiyle sabahın ilk ışıklarıyla yola çıktım. Uzun ve zorlu bir yolculuktu, özellikle de çok keşkin virajlardan oluşan yolculuğun ilk bölümü. İki saatlik aralıksız yürüyüşten sonra tercümanım Mueyyed Yunus ve bir Pêşmerge eskortuyla ilk PKK kontrol noktasına, İran sınırı yakınında "Zelê" olarak adlandırılan minnacık bir köye vardık.

Suriyeli genç bir Kürt yüzyılın başı bir Beşinci Cadde kent evi hizmetkariymişçasına doğal bir biçimde kartvizitimi aldı. Israrım üzerine dikkatli bir şekilde Apo ile olan önceki görüşmemi not aldı ve kaybordu. Bir saat kadar geçti. Yerimde durmıyordum. Oyalanma vaktim tükeniyordu. 22'yi bulur diye sövdüm. Protokole gelince Orta Doğulu devrimciler İngiltere kraliçesi kadar titiz olabilirler ve PKK'yi ziyaretim hakkında uyarmamıştım. Çünkü istesem bile böyle birşeyi yapma imkanım yoktu.

Böylesi bir girişime ve benim artık deneyimsiz yılları geride bırakmama görünüşe bakılırsa şaşırın Apo'nun kardeşi Osman, davetiye yokluğunu hoş görerek öğle yemeğine doğru beni kabul etti. Soğuktan içeriye alınmamdaki gecikmenin işin doğruluğunu öğrenmek için Suriye'deki kardeşine erişmekte karşılaşılan radyo problemlerinden kaynaklandığına inanmamı istedi. Benim için radyo iletişimi ile vakit harcayacağı ya da Apo'nun beni hatırlamış olabileceği hakkında bende kuşkular vardı. Dış görünüş olarak kesinlikle ağabeyinden daha az korku uyandırıyordu. Dış dünyadan haber vaadeden bir Amerikalı muhabirin ziyaretinin kar yüzünden mahsur kalınmış bir kışın monotonluğunu kırmış olacağını düşündüm.

Kardeş Osman'ı dinlerken bir vurgu değişikliği gözlemle-

dim. PKK bazı, ama hepsinden çok uzak, iddialarından vazgeçmişti. Osman, Apo'nun bazı darbeler aldığını kolaylıkla itiraf etti. Osman'ın ileri sürdüğü gibi muhtemelen onun "yanlış hesaplamaları" yüzünden, öğle yemeği sohbetimiz umduğumdan daha az dogmatikti. Hazır bulunan diğer Kürtlerin can kulağıyla dinledikleri gizemli bir ortamda Osman, onu beklerken küçük bir ofiste gördüğüm Stalin'in konuşma koleksiyonundan muhtemelen esinlenmiş, Markizmin sevimli, yarı pişmiş bir versiyonunu sundu. Bellerinde tabanca ve el bombalarıyla kuşanmış ve dokuma kayışlarında şarjör taşıyan iki genç kız hiç tebessüm etmeden masaya servis yaptılar. Onlar Türkiye'dendi. Ayrıca eğitime tabi tutulanlar arasında Suriye ve Lübnan'ın yanında Irak'ın kendisinden Avrupa ve hatta Avustralya'dan Kürtler de vardı.

Osman, on yıldan az süre önce Celal Talabani'nin gizli kargahı olan bir binanın göreceli konforunun tadını çıkarıyordu. 1300 genç gönüllü, bunların yarısından fazlası kadın, çadırlarda yaşıyordu. Soğuğa rağmen onlar koşu ayakkabısı giiyorlardı. Şüphesiz burada sözkonusu olan bir tür nefsin isteklerini kırma egzersiziydi. Çünkü PKK'nin bol parası vardı, İran sınırı hemen bitişikteydi ve Kürtler çok eski zamanlardan beri zor dağ iklimine adapte edilmiş sıcak tutarı kışlık yün çoraplar giyiyorlardı. Halepçe, sohbetlerinde çok sık geçen bir temaydı, PKK'ye bağlılıklarını açıklamaya sevketme isteğim olmadan. Onlar Apo'nun tepeden tırnağa indoktrine edilmiş yaratıklarına dönüşmüşlerdi, yeni PKK erkeği ve kadını.

Normalde toleranslı olan Iraklı Kürt tercümanım Mueyyed üç genç PKK'linin dar görüşlü katiyetleri yüzünden o kadar sınırlendi ki Osman'ı görmek için beklerken onlarla münakaşaya girdi. O, özellikle onların sadece aylar önce Pêşmergelerin teslim olmayla eş anlama gelen şartların kabul etmelerini hor görmelerine kızıyordu. Onlar, açıkça Iraklı Kürtlerin dermeçatma bir otonomiyi sürdürmenin kaçınılmaz bir bedeli olarak kabul ettikleri uzlaşıları küçük gördüklerini ifade ettiler. PKK'liler, PKK'nin şu anda bile sınırdan İran'a geçerken ve tekrar Irak'a geçmeden önce kuzeye doğru ilerlerken para ye-

dirmek suretiyle Türkiye'ye adam gönderdiğini söylediler. (Sonradan Apo taraftarlarını sıkıştırıldıkları Zelê'de tutmak üzere kurulan Pêşmerge kontrol noktalarının PKK parasıyla satın alındığını öğrendim. Böylece onlar doğrudan Irak sınırları içinden sınır bölgesine gidebiliyor ve Türkiye karşıtı operasyonlarını başlatabiliyorlardı.) Mueyyed gibi açık fikirli bir Kürdün, kışın ortasında terkedilmiş bir vadide sekiz bin feet yükseklikte tatlı ölçülülüğünü kaybetmesi beni PKK'nin aşılması güç bir kuvvet olduğuna inandırdı- ve sadece PKK triosu (üçlüsü) rahatsız edici bir şekilde öyle olduğunu ilan ettiği için değil.

Öğle yemeğinden sonra Mueyyed ve ben geldiğimiz yerden geri yürüdük. Şimdi akşamın alacakaranlığının bizi dağlarda yakalamaması için acele ediyorduk. Geri dönüşümüz çetin bir sınavdı. Kar gün ortası güneşiyle erimişti. Bu yüzden geçmek zorunda olduğumuz, artık buzları çözülmüş dereleri geçerken ayaklarımız ıslandı. Uzun ve zorlu yolculuk, çığa neden olabileceği korkusuyla büyük bir dikkatle aştığımız dar geçitlerdeki düşük banketler yüzünden daha da güç bir hal almıştı. Terkedilmiş bir köyün dışında bir yerde her türlü kötü hava koşullarına maruz kalmış yeşil, sarı ve siyah bayrakların belirlediği, on yıllar boyunca Kürdistan uğruna savaşan ve ölen Iraklı şehit Pêşmergeler kabristanını geçtik. Kış rüzgarında çılgınca dalgalanan bayraklar, beni Kürtleri zaman zaman yaşamdan daha çok ölüme ilgi duyar yapan tuhaf kaprisleri hakkında düşünme yoluna sevketti. Bunun sadece oryantal bir kader anlayışı ya da bitmez tükenmez Kürdistan şehitliğini dolduran bireysel acılara bir aldırışsızlık olduğunu düşünmüyordum.

Sadece bir yıl önce, ince yapılı, utangaç on altı yaşında, ama yeni biten bıyık izine rağmen onüç ya da ondört yaşından fazla göstermeyen Teymur Abdullah ile fırtınalı bir gün geçirmiştim. Süleymaniye'den güneye sulu sepken karda yol aldım ve onu İran sınırından fazla uzakta olmayan Kalar'ın dış mahallelerindeki Saddam Hüseyin'in çirkin "zafer şehirlerinden" birine bırakmadan önce moral bozucu bir saat geçirdim. O zaman onun El Enfal'ın ölüm mangasından sağ kurtulan tek ki-

şı olduğu düşünölüyordu (diğerlerinin az bir kısmı sonradan ortaya çıktı). "Özgür" Kürdistan'ın her tarafında istediğı gibi dolaşan Saddam Hüseyin'in kiralık katilleri yüzünden onun hayatı pekâlâ tehlikedeydi, yine de Teymur şiddetli intikam kullanımıyla Orta Doğu'da efsane olan bir rejimin sınır hattından on milden az ötede korumasız yaşıyordu.

Daha önceleri birkaç elverişli durumda -tamamıyla Pêşmerge kıyafetleri içinde şalvar, kemer, türban ve tüfek de dahil-yabancı televizyon kanallarıyla görüşmek üzere Süleymaniye'ye getirilmişti. Başta yaşanan bu tecrübelerin -ya da muhtemelen Kürtlerin maço etiğinin- onun bu tuhaf şekilde soğukkanlı zahmetlerini izah ettiğini düşündüm. Soğuk odayı bir türlü ısıtamayan gazyağı sobasının üzerinde ellerini ısıtmaya çalışıyordu. Minderin üzerinde oturan ve çay bardağıyla oynayan Teymur çok iyi ezberlenen bir kimya dersini tekrar edencesine yüksek, ama sakın ve titremeyen bir ses tonuyla konuşuyordu. 1988 Nisanında bir sabah çok yakınlarda Pêşmergele savaşıran Irak askerleri periyodik arama seferlerinin birinde köye geldiler dedi. Evlere baskın yapacaklarına ve askerlik çağındaki adamları Cahşlığa zorlayacaklarına, dedi Teymur "Onlar bize kastettiler." O, onun ebeveynleri ve daha küçük altı kız kardeşi, Korotu'daki ordu kalesine alınan altı yüz köylünün arasındaydılar. Diğer Kürtler de orada toplatılmıştı ve sadece ekmek ve suyla geniş, yüksek tavanlı bir holde on gün boyunca tutuldular. "O zaman bile bizi öldürmelerinden korkuyorduk" dedi. "Çünkü köyünüzden uzaklaştırıldığınızda başınıza bela gelebileceğini biliyorduk."

Sonra onlar kamyonlarla Kerkük dışındaki Topzawa askeri üssüne götürüldüler. Sağlıklı erkekleri, kadınlardan ve onsekizin altındaki çocuklardan ayırdılar, şortlarına kadar soyunmaya zorlandılar, dövüldüler ve en sonunda kelepçelendiler ve konvoylar halinde bilinmeyen bir kadere doğru uzaklaştırıldılar. Teymur'un babası ve diğer adamlardan bir grup Topzawa'ya vardıklarından yirmi gün sonra bu şekilde ortadan kayboldular. Teymur'a on gün sonra sıra geldi. O, annesi, bacıları ve yüzlerce diğer aile, bazı kirli araçlara bindirildi ve bü-

tün gün hiç durmaksızın güneye sürüldüler. Yiyecek ya da içecek hiç birşey verilmedi ve araçlar içinde istirahat etmeye zorlandılar. Bu muamele ilk kez onlara yapılıyordu. Akşam karanlığında araçlar durdu. Kürtlere biraz su verildi. Ve yolculuk bir saat daha sürdü. Araçlar en sonunda durduklarında çoktan karanlık çökmüştü, ama onlar kaçmalarını önlemeye çalışan silahlı güçlerce araçlardan inmeye zorlanmadan önce Teymur, araç farları sayesinde manzarayı görme fırsatı yakalamıştı.

Her bir araç geniş, ama sığ bir çukurun yanında durdu. Askerler, Kürtleri toprak setten aşağı ittiler. Arabada ağlayanlar bile şimdi susmuştu. Annesi ve kız kardeşleriyle elele tutuşarak oturan Teymur ölüme gittiğini düşündü. Dakikalar geçtikçe "aklımda başka hiç birşey yoktu." Teymur'a yarım saat kadar gelen bu zamandan sonra askerler ateş açtı. "Uzun bir süre hareket eden herkese ateş etmeyi sürdürdüler" dedi. Sağ koltuk altından çıkan bir kurşunla sol omzundan yaralanan Teymur, çukurdan güçbela tırmanarak çıktı. Bir subay emir verdi ve Teymur sert bir şekilde çukura geri itildi. İkinci bir kurşun almıştı, bu sefer sırtın en dar kısmından yaralandı. Askerler çukurun üzerini örtmek için bir buldozer getirmeye gittiler ve Teymur ayağa kalktı. Kanayan cesetler yığını arasında altı feet kadar uzakta kendisinden biraz büyük yaralanmamış bir kız gördü.

"Benimle gel" diye yalvardı. "Hayır askerlerden korkuyorum" dedi kız. Teymur'un kendini koruma içgüdüğü üstün geldi. O, farlarıyla sağ kurtulmuş olabilecekleri arayan bir aracın geçmesini bekledi, sonra sürünerek çukurdan dışarı çıktı. Kendisini buldozerlerin çukurlar boyunca yığıldıkları toprak tümsekleri içinde oyduğu küçük bir deliğin içine sakladı. Her bir ordu aracının far ışıkları geçtikten sonra o, bir sonraki çukura gidiyor ve aynı şekilde saklanıyordu. Dördüncü çukur yakınında saklandıktan sonra kendinden geçti. Kendine geldiğinde çukurlar tamamıyla doldurulmuştu ve askerler hâlâ yakındaydı. Bir kavşak gördü ve en yeni görünen yola saptı ve iki saat boyunca yürüdü. En sonunda köpekler havlamaya

başladı ve el feneriyle bir Bedevi, çadırından çıkageldi ve onu ellerinden tutup götürdü.

"Kanama devam ediyordu ve ne ben Arapça konuşabiliyordum ne de kendisi Kürtçe" dedi Teymur. İşaretlerle aç olduğunu ifade etti ve ona yiyecek verildi. Bedevi yaralarını temizledi. Üç gün sonra Arap giysileri içindeki Teymur, hayırseverinin Samawa şehrindeki akrabalarının yanına gönderildi. Teymur'a yataklık etmek Saddam Irak'ında Bedevinin ve ailesinin hayatını riske atmıştı, ama aile orda durmadı. Diğer akrabalar Samawa'da şüphe çekmemek için ilaç ve pansuman almak için yüzlerce mil uzaktaki Bağdat'a gittiler. Sonraki iki buçuk yıl boyunca Teymur, hiçbir zaman Samawa'daki evden ayrılmadı. Kürtçesinin çoğunu unutturacak derecede Arapça öğrendi ve varlığını gizli tutan ailenin çocuklarıyla oynadı.

Ailenin büyük evlatlarından biri, Türkiye ile olan kuzeybatı sınırındaki Kürt şehri Zaho'da askerliğini yapıyordu. Askerre alınmış genç bir Kürdü arkadaş edinmişti ve en sonunda onunla Teymur'un amcasına bir mesaj gönderdi ve Kürdün babası tarafından adrese teslim edildi. Bir kez daha sıradan Kürtler ve Araplar tanımadıkları insanlar uğruna hayatlarını riske atmışlardı. Başlangıçta Teymur'un amcası, onun ve ailenin diğer üyelerinin ölü olduğuna inandırmıştı kendisini, ama yine de ikinci el bir traktör alma bahanesiyle Samawa şehri yolunu tuttu. Bu ilk denemesinde Teymur'u bulamadı. İkinci girişimde Teymur'un iki amcası, ailenin asker evladı ve onun genç Kürt arkadaşıyla beraber Samawa'ya gittiler ve Teymur'u alarak gece yarısı Kalar'a geri getirdiler. Bu, Eylül 1990'da Irak'ın Kuveyt'i işgal etmesinden hemen sonraydı. Hâlâ her kasaba ve şehirde polisler üsleniyordu ve her saatte kimlik kontrolü yapıyorlardı.

"Amcalarımı tekrar gördüğüme çok sevindim" dedi Teymur. "Ama muhbirlerden o kadar çok korkuyorduk ki okula gidemedim." Baas rejiminin Kuzey Irak'taki egemenliğinin bu son aylarında köşebaşlarındaki polis noktaları tüm ahaliyi yakından izliyordu. Aile, gizli polislerin Teymur'u aradığını öğrendiğinde onu keçi çobanı olarak çalışacağı yakındaki bir da-

ğa götürdü. Ailesi, Teymur'un bir restorantta çalışmak üzere Bağdat'a gittiği söylentisini yaydı. Kuveyt'in sonraki Şubat ayında kurtarılmasından sonra ancak amcasının evine gelebildi. Şimdi amcası, diğer üç adam ve Teymur silahlanmışlardı. Ama cephe hattındaki Irak ordusunun bu kadar yakın olması -ve Saddam ajanlarının her yerde kol gezmesi- nedeniyle "hâlâ onun için korkuyorduk," dedi amcası. Hükümet egemenliğindeki topraklarda yaşamlarını sürdüren Samawa ailesiyle temas geçmek ve onlara teşekkür etmek hâlâ çok tehlikeliydi ve Teymur'un en çok istediği şeyi yapması, yani okula gitmesi de hâlâ çok tehlikeliydi. Aniden babasının ve amcasının duvardaki siyah-beyaz fotoğraflarına bakan Teymur, "Çok üzgünüm. Neden şanslı olduğumu asla sormuyorum" dedi ve mekanik bir şekilde kurşunlardan geriye kalan izleri göstermek için gömleğini kaldırarak "yaralarım sızlıyor, bir doktora görünmek istiyorum" ilavesinde bulundu.

Teymur'un röportajı beni sarstı ve ona olan ilgileri sadece televizyondaki görüntülerinin propaganda kullanımıyla sınırlı olan Kürt liderlerin tutumları beni ajite etti. Tercümanımla sessizce kuzeye doğru geri yola çıktık. Altüst oluşum tercümanıma da yansımış olmalı ki en sonunda ağzından kaçırdı: "Eğer yapabilseydim Teymur'u sırtıma alır yanımda getirirdim" dedi. Talabani, Barzani ve tanıdığım diğer nüfuzlu kişilerin yakasına yapışarak El Enfal'dan kurtulan tek kişi olarak Teymur'un Saddam'ın erişiminden uzaklaştırılması ve tedavi ile eğitimi için yurtdışına gönderilmesini rica ettim. Bir muhabir, hem de yabancı olarak Kürtlerin ne yaptığı ya da ne yapmadığı üzerime vazife değildi gerçekten. Fakat çok safça er geç Saddam Hüseyin rejimine karşı bir jenosid davası açılacağı ve bu durumda Teymur'un sağ kalmasının çok büyük önem arzettiğini düşündüm.

Bir şekilde köpürmüş gibi geldiğimi düşündüm. Beni dinledikten sonra Talabani kolundan tuttu. "Kürdistan'da yüz binlerce Teymur var" dedi sessizce. Dış görünüşe bakılırsa şüphesiz yanılıyordu. Mantığa döküldüğünde böylesi bir düşünce gerçekler denilen tarihin kaba taraflarını düzeltiyor ve iğne

ucu kadar sorumluluk hissini ortadan kaldırıyor. Bu, Saddam Hüseyin -hatta Talabani ve Barzani- gibi on yıllar boyunca ölümcül, kötü ve genelde sapkın iktidar mücadelelerine kitlenen adamlar için geçerlidir. Bununla birlikte Saddam Hüseyin ve rejimine yaptıkları canavarlıkların hesabını ödetmek Kürtlerin gözünde eski önemini koruyordu ve Teymur'un şahadeti hayati önem taşıyordu. Ama Talabani kendine has sözlerle bana tüm Iraklı Kürtlerin çok çektiklerini ve çok iyi niyetli dahi olsa bir yabancıнын bizi apaçık ortada olan birşeyi anlamaya yöneltmesine ihtiyaçları olmadığını söylüyordu.*

Bu ders üzerinde uzun uzun düşündüm. İki yaz sonra Irak Kürdistanı'na olan başka bir geziden Türkiye'ye geri dönerken yolumun üzerindeki köyün harabelerine bakmak için Barzan'da durdum. Defalarca yıkım için seçilen -Osmanlılar döneminde, sonra İngilizler, Irak monarşisi ve değişik cumhuriyet rejimleri tarafından- Barzan, kendi isyancı taraflarının kolektif ceza ile hedeflenmesine alışkındı. Ama Saddam Hüseyin'in Kürtleri şiddetle cezalandırdığı Barzan, bu sefer yerle bir edilen binlerce köyden sadece biriydi, ama çok fena tahrip edilmişti. Fakat bir Alman yardım derneği sayesinde, burada yeniden köy hayatının temellerini atmanın ilk adımı olarak yüz ev inşa ediliyordu.

Kürdistan'ı ilk defa ziyaret eden iki Amerikalı arkadaşla harabeleri dolaşırken kendisini 115 derecelik sıcağın koruyan bir ağacın altında Abdulsalam Barzani'ye rastladım. Birinci Dünya Savaşı arifesinde Ruslarla suç ortağı olduğu için Os-

* Aslında Celal Talabani ve İnsan Hakları İzleme Örgütü, Teymur Abdullah'ın ilkin Kürdistan'da sonra da ABD'de emniyete kavuşturulmasında inisiyatifi ellerine almışlardı. O, Irak kuvvetlerinin 1996'da Erbil'e varmalarından sonra kabul edilen Kürtlerle beraber Washington'a varmıştı. Sağda solda sahip olduğu mesleklerin hiçbirisi, hâlâ çok çektiği sırt ağrısıyla periyodik depresyonun tedavisi için gerekli sağlık sigortasını sağlamaya yetmedi. Uyumakta güçlük çekiyordu ve Haziran 2000'de olduğu gibi eğitimini tamamlamak için okula devam etme hayalini gerçekleştiremedi. "Amerika'ya gelmek büyük bir hataydı. Hâlâ İngilizce okumasını ve yazmasını bilmiyorum ve bu da iş bulma imkanını sınırlandırıyor", diye belirtti yazara. "Galiba hayatta hep mutsuz olmaya mahkumum. Burada başıma çok kötü şeyler geldi ve hiç kimse de gerçekten yardım etmek istemiyor. Şimdi tüm tehlikelere rağmen Kürdistan'a geri gitmeyi tercih ederim."

manlılar tarafından asılan meşhur bir büyükbabanın ismiyle adlandırılan Abdulselam, İran'daki uzun sürgün döneminden sonra 1991'de Barzan'a dönmeden önce İngilizce ve Arapça öğretmeniydi. O, burada 1939'da doğmuştu ve çok uzun süre önce ayrılan Hristiyan ve Yahudilerin yaşadığı Barzan'ı hatırlıyordu. Ziyaretçilerine patlayıcı maddelerle yerle bir edilmeden önce Barzan'ın camii, kilise ve sinagoglarının nasıl da birbirlerine yakın gruplandırıldıklarını gösterdi. "Belleğimde Isaac'ın öküz çiftiyle tarlayı sürüşünü görüyorum" dedi ve dünyadaki birçok yerin aksine Kürdistan'ın, Yahudilerin toprak sahibi olmasına ve toprağı işlemesine izin verdiğini de belirtti.

"Hepimiz buraya dönmeyi çok arzu ediyorduk" dedi ve "hepsi eğitimli" dokuz çocuğunun Tahran'dan Orlando ve Florida'ya kadar dağıldıklarını söyledi. Ama en azından kendisi geri gelmişti, değil mi? "Bundan kuşkuluyuz" dedi ve "biz hayvandan korkuyoruz." Bu şekilde tanımlıyordu Saddam Hüseyin ve Bush'un bitirilmeyen savaşının Kürdistan'da yarattığı belirsiz ilişkiler durumunu. Aslında onun tüm hayatı huzursuzlukla geçmişti.

Mele Mustafa Barzani ve onun eksantrik de olsa çok saygı gösterilen ağabeyi Şeyh Ahmed, Barzan'ı* ilkin 1930'lu yılların başlarında halk nezdindeki ününe ve ciddi problemlere kavuşturdular. Onlar İngilizlerin, Türkiye sınırları içindeki Hakkari'nin dağlık kesimindeki Hristiyan aşiretleri Barzan ve civarına yerleştirme planına karşı çıktılar. Birinci Dünya Savaşında Hakkari Hristiyanları Rus dindeşlarıyla beraber Türklerle karşı savaşmışlardı. Dağlarından sürüldüler ve bunlar, İran'a Urmiye Gölü çevresine sığındılar. Burada İngilizler, bu

* Abdulselam Barzani, Şeyh Ahmed'in müritlerinden biri bir defasında ona oruç tutmadığı ve günlük ibadetlerini yapmadığı için halkın onu eleştirdiğini söylediğinde şöyle cevap verdiğini hatırlattı: "Onlar sadece bunu mu diyor?" Ona Şeyh Ahmed'in bir mezhep kurup kurmadığını sorduğumda Abdulselam kumazlıkla cevap verdi: "Bu iddiaların doğruluk payı var." Sonra Kur'an'dan alıntı yaptı: "Namaz kılın ki beni hatırlayasınız." O, "biz asıl önemi hatırlamaya veririz, namaza değil" dedi. Bazı insanlar günde beş kez, bazı insanlarsa üç kez namaz kılmak zorundasınız der, ama eğer o aklınızdaysa, o, siz uyurken, yürürken, çalışırken ya da her ne yaparsanız da oradadır."

dağ savaşçılarını yasa ve düzeni korumakta azınlıkların kullanılması yönündeki klasik kolonyal pratiğın bir örneğı olarak "Asuri askerler", olarak askere aldı. Diğeri seferlerin yanında paralı askerler İngiliz komutasındaki acemi Irak ordusuyla beraber Kürt isyancılara karşı savaştılar.

Paralı askerler, İngiliz emperyalist önceliklerinin değışmesi- nin bir sonucu olarak korkunç sonuçlarla yüzüstü bırakıldılar. Britanya'nın 1926'da en sonunda Kerkük petrolleri için Millet- ler Cemiyeti'nin onayını elde etmesinden sonra o, manda yö- netimini 1932'de egemen bir devlet olarak Irak'ın proforma ta- nınmasına dönüştürerek Arap milliyetçiliğini zayıflatmayı dü- şündü. İktidar değışikliğı, artık Irak'ın Kürtleri kadar Arapları tarafından da sevilmeyen paralı askerler için İngiliz koruması- nın sonu demekti. Kürtler de bağımsızlık bir yana, otonomi hayallerini sona erdirmesinden korktukları bu yeni düzenle- meden memnun değıllerdi. İngiliz askerlerinin paralı askerle- ri yerleştirme planının egemenliğın el değıştirmesiyle birleş- mesi Barzani kardeşlerin ilk başkaldırılarının patlak vermesi- ne neden oldu.

Daha bağışlayıcı olan bu dönemde kardeşler ve yandaşları Güney Irak'a sürgün edildiler ve en sonunda onların gözetim altında Süleymaniye'ye yerleşmelerine izin verildi. Şeyh Ah- med, Barzani'nin dini ve dünyevi lideriydi, ama Süleymani- ye'den kaçan ve ilkin 1943'te sonra da 1945'te başkaldırıyı başlatan yine Mele Mustafa'ydı. Bir dünya savaşının ortasında- ki İngilizler bundan hoşlanmadılar. Etkili bir cezalandırma harekatı başlattılar. O dönemde bir delikanlı olan Abdulselam amcalarıyla dağlardan Barzanilerin kısa süreli ve Sovyet des- tekli "Mahabad Cumhuriyeti'nin" başlıca askeri dayanakları oldukları İran'a gitti.

1947'de Barzani isyan suçlamalarıyla karşılaşacağı Irak'a dönme ya da İran sürgününden ziyade Sovyetler Birliğı'ne olan efsanevi geri çekilmede karar kılınca Abdulselam'ın baba- sı da onu takip etti. Ama çocuk, Şeyh Ahmed, adamların çoğı ve tüm aileler Irak'a geçip teslim oldular. Kürdistan'da ilk kez gözaltına alınan Barzaniler, güneydeki Şii İslamın kutsal şehri

Kerbela'ya nakledildiler, sonra Basra limanına, sonrasında da Bağdat'a gönderildiler. 1958'de Irak monarşisini deviren devrimci otoriteler, Şeyh Ahmed'i serbest bıraktılar ve o derhal General Barzani ve yandaşlarının Rusya'dan dönmelerini sağladı. Abdulselam tekrar Barzan'a geldi, babası 1961'deki Barzani isyanına katıldı, 1975'te İran'a kaçtı, tekrar Irak'a döndü ve güneye sürgün edildi.

Abdulselam tam tamına on dört yıl Barzan'da yaşamıştı ve yabancıların Kürt meselesine burunlarını sokmalarına şiddetle karşı olmasına rağmen, o, Kürt liderlerinin hatalarını kendi halkının kötü kaderinin asıl sorumlusu olarak görüyordu. Sekiz bin kardeş Barzani'nin 1983'te ortadan kaybolmaları ona büyük üzüntü vermişti. Daha çok Kürt liderlerini eleştirdi. Trajedinin asıl sorumlusunun dış mihraklar olduğu yönündeki iddiaları ciddiye alınıyordu. "Tek suçlu biziz" dedi. "Düşmanlarıyla işbirliği yaparken ve halkım onun egemenliği altında yaşarken ve biz sadece çıkarlarımızı korurken Saddam Hüseyin'in ne yapacağını bekliyorduk? İran'dayken bana ulaşmadı ama kolaylıkla zaptedilebilenlere ulaştı ve ne yazık ki onların isimleri de aynıydı -onlar da Barzani'ydi.

Alman parasıyla tekrar inşa edilen basit evlerden biri kendisine tahsis edilen Fatima Muhammed Salih kendisini şanslı Barzanilerden sayıyordu. Bir bebekken ebeveynleriyle birlikte Mahabad'daydı ve sonradan onlarla Irak'a döndü. 1975 yenilgisi sırasında son anda tekrar İran'a kaçmaktan vazgeçti. "Hiç katırımız yoktu ve sınır yürüyemeyeceğimiz kadar uzaktı" dedi. Ailesiyle beraber güneye sürüldü. "Kürtler her bir köye bir aile düşecek biçimde ayrılmışlardı. Bu yüzden haberleşemiyorduk." Ancak beş yıl sonra onun ve ailesinin tekrar Kürdistan'a dönmelerine izin verildi ve Kuştepe'ye gönderildi.

Saddam Hüseyin 1983 Temmuzunun bu erken sabahında hiç uyardırmadan Barzani'nin adamlarını toplattığında kocası doktora gitmek için dışarıdaydı ve sonradan saklanarak hayatını kurtarmayı başardı. Fakat on bir yaşındaki oğulları ortadan kayboldu. "Bize bir toplantı için erkekleri topladıklarını ve üç gün içinde geri geleceklerini söylediler," diye hatırlattı.

"Kimseyi kandıramadılar. Kocalarını savunmaya çalışan kadınlar sorun yarattıkları için vuruldular. Bizi dövmeleleri için polis gönderdiler, su ve elektriğimizi kestiler. İki ay süreyle sık sık geliyor, erkeklerin sağ kalıp kalmadığını kontrol ediyorlardı ve bize 'Burada öleceksiniz!' diyorlardı." Yekun olarak o geniş aile üyelerinin yaklaşık "üçyüzünü" kaybetmişti, yine de iki oğlu ve beş kızı sağ kurtulmuştu. En erken 1991'de Barzan'a dönebildi ve orada iki çetin kış geçirdi. "Tüm üzüm bağları ve meyve bahçeleri tahrip edildi ve çift sürecektir öküzümüz yoktu" dedi. Elleri tekrar yetiştirmeye kararlı olduğu fısıltı, nar, sebze, incir ve elmalara yer açmak için temizlediği dikenlerle yarılmıştı. "Geçmişte Barzaniler diğer Kürtlerden daha çok çektiler. Bu sefer herkes ama herkes çok çekti" dedi.

9. Türkiye'nin sosyal depremi

Ankara denizi kurutabilir ama balığı tutamayacak.

Yaşar Kemal

Sadece kendi kuruluş dogmasının kemikleşmiş metnine köle gibi sadık bir devlet Türkiye'nin 20. yüzyılın bu son on yılında yaptığı gibi tamamiyle kendisini bir köşeye çekmiş olabilir. Ironik bir bumerang efektle Türk Cumhuriyeti'nin ilk kurbanları arasında bulunan Kürtler yetmiş yıl sonra şimdi kendilerini Mustafa Kemal'in kurduğu ve her geçen gün daha da çatırdayan sistemin altını oyanların en ön safında buldular. Sırası gelmişken hükümetin en asgari Kürt kültürel, ekonomik ve siyasal talepleriyle ilgili anlaşmaya yanaşmaması çoğu Türkün daha fazla desentralizasyon, seküler demokrasi, büyüyen refah ve nüfus için en iyi şansları olacağını umdukları şeyin tehlikeye girmesine neden oldu. Birbirini takip eden hükümetlerin 1984'ten sonra her geçen gün daha da pahalıya mal olan Türkiye Kürdistanı'ndaki iç savaşı sona erdirmekte başarısız olmaları üzerine tüm umutlar buharlaştı.

Yine de kağıt üzerinde Türkiye'nin şansı, asla daha iyi görünmüyordu. Soğuk savaşın sona ermesi ve Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla Türkiye, son iki yüz yıldır ilk kez daha

güçlü bir Rus komşusunun tehdidi altında değildi. Ama yine de beklentiler gerçekleşmedi ve Türkiye'nin en sonunda Moskova'nın idaresinden kurtulan Türki Cumhuriyetler üzerindeki zenginlik ve ihtişam hayalleri de aynı şekilde boş çıktı. Seküler demokrasinin dış görünüşüne olan sıkı bağlılıkla, Kuzey Atlantik Paktına üyelik ve değişik Avrupa kurumlarına katılmakla yetinen Cumhuriyet Türkiye'si bu Batıcı eğilimlerini Atatürk'ün modernite vizyonuna olan sadakatinin kanıtı olarak yayıyordu. Ama zamanla Kemalizm modern bir konseptten ziyade Fransız ve Rus devrimleriyle 1923'te Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasından sonraki yıllarda Atatürk'ü çok etkileyen Mussolini'nin korporatist devletinden ödünç alınan yabancı ideolojilerin bir yansıması şekline büründü.

İçeride boş kurumlara karşı yerleşmiş resmi bağlılık oy sandığında reddedildi. Eksikleri ne olursa olsun Türkiye (askeri darbeler arasındaki dönemlerde) serbest, açık ve çok partili seçim nosyonlarına saygı gösteren biçimsel bir demokrasi olarak kaldı, ki diğer geniş Kürt gruplarının yaşadığı İran, Irak ve Suriye ile karşılaştırıldığında bu çok önemli bir farktı. Fakat Aralık 1995 parlamento seçimlerinde Türkiye'nin kayıtlı seçmenlerinin %46'sı aslında oyunu yaktı, ya hiç oy kullanmadılar (oy kullanmaya dair legal zorunluluğa rağmen) ya oy pusulalarını bozdular, İslamcı adaylar için ya da ülke genelindeki %10 barajını aşamadıkları için elenen küçük partiler için oy kullandılar. Hürriyet gazetesi çok ciddi bir şekilde Türklerin ilk defa Atatürk ideolojisine ve cumhuriyet kurumlarına karşı çıktıkları sonucunu çıkardı. Seçim sistemiyle ilgili hayal kırıklığı o derece büyüktü ki bir düzen gazetecisi "Türkiye'de seçilen hükümet değil, kendi kurtuluşları ile 'resmi ideolojik sistemin' selameti için gölge hükümetlere çok az şey bırakan gizli güçlerce kontrol edilen bir devlet iktidarı elinde bulunduyor" sonucuna varıyordu.

1996 Kasımının başında İstanbul'un yüz mil kadar kuzeybatısındaki uzak bir anayolda görünüşe bakılırsa sıradan bir trafik kazası, bu hususu öyle bir ifşa etti ki vatanseverliği tartışılmayanlar bile Türkiye düzenindeki bu çürüklüğü inkar

edemediler. Kaza yerinde hayatını kaybedenler; eski bir güzel-lik kraliçesi, onun  etebaşı olan koruyucusu (uyuşturucu ka- ak ılığı yüzünden hapsedildiği İsviçre hapishanesinden kaç-tığı için Interpol tarafından aranıyordu) ile Türkiye K rdista-nı'nda kötülüğüyle nam salmış, anti-gerilla operasyonlarına bulaşmış kıdemli bir güvenlik yetkilisiydi. Sağ kurtulan tek ki-şi, feodal bir Kürt toprak ağası ve parlamento  yesi ve aynı za-manda hükümet için özel bir Cahş ordusu besleyen Sedat Bu-cak'tı. Hükümetin ona her ay bir milyon dolardan fazla para vererek kendi hesap kurallarını çiğnediği ortaya  ıktı. Bu-cak'ın doktoru hastasının geçici hafıza kaybına uğradığını s y-ledi ki bu da tesadüfen onun faydalı herhangi birşey hatırla-masını engelledi. Ama birkaç gün içinde bu tuhaf dörtlünün dostu İçişleri Bakanı Mehmet Ağar istifaya zorlandı. Türk medyası gangster Abdullah  atlı'nın silahları, susturucuları, diplomatik pasaportu, resmi silah ruhsatı ve değişik takma isimlerle düzenlenmiş yarım düzine kimlik belgesiyle başlaya-rak aylarca ortaya skandal üstüne skandal çıkardı. En dikkat çekeni, sonradan Papa'yı öldürme teşebbüsünde bulunacak Mehmet Ali Ağca adlı adamın 1978 cezaevi firarının düzenlen-mesindeki kötü rolüne rağmen,  atlı'nın on yıldan fazla süre için hükümetin resmi tetikçisi olduğu iddiasıydı. Her zaman için ortak bir payda vardı: Uyuşturucu trafiği, hukuk dışı in-fazlar, geniş boyutlu yolsuzluklara bu devlet-içindeki-devleti oluşturan mutlu azınlık lehine göz yuman organize suç şebe-kelerinin ordu, güvenlik g  leri, hükümet ve parlamentoya sızması. Bir araya getirildiklerinde bunlar savaş partisi olarak adlandırılan oluşumun kalbini oluşturuyor, Kürt sorununa si-yasi çözümü engellemek için a  g zl l klerini Kemalizm va-tanseverliğiyle maskeliyorlardı. Kemalistleri asıl sinirlendiren %21 oy oranıyla 1987 seçimlerindeki oy oranının    mislini alan Refah adlı İslami partinin ülkenin en büyük tek partisi konumuna y kselmesiydi. 1994'te Refah, içinde Ankara, İz-mir ve İstanbul'un da olduğu büyük belediyeleri aldı.

Çoğu Kürt kötü durumlarının sorumlusu olarak gördükleri seküler partileri cezalandırmak için Refah'a oy verdi. Onlar,

ayrıca kendilerine karşı savaşı durdurma ve Kürtçenin radyo, televizyon ve okullarda kullanılmasına izin verme yönündeki Refah Partisi vaatlerinden etkilenmişlerdi. Hükümet, Refah'ın tüm oyları toplamasından o kadar korkuyordu ki seçimlerden bir ay önce Kürtler arasındaki İslamcı oyları bölmenin bir yolu olarak HADEP adlı son legal Kürt partisinin seçimlerde aday göstermesine izin verdi. On yıldan fazla süren savaş ve baskılara rağmen Türkiye Kürdistanı'ndaki kampanyalar canlıydı. Kürt kadınları siyasete sırt çeviren geleneklerini terkettiler ve vahşete son verilmesi yönündeki istemlerini haykırmak üzere ilk kez kitleler halinde Diyarbakır ve diğer Kürt şehirlerindeki siyasi konvoylarda boy gösterdiler.*

Yeni olan başka birşeydi. Bürokratik Kemalist deli gömleğini yırtmaya ve ülkeyi daha az katı bir yönetime doğru götürmekte kararlı olan büyük iş çevreleri, ilk kez doğrudan Kürtlere karşı savaşın durması gerektiğini söylediler. 1995'te en büyük patronlar derneği, PKK ve devletin ısrarla asıl hedefleri dedikleri gibi Kürtlerin bağımsızlık değil, uzun süredir yatırım yapılmamış Kürt illerinde birinci sınıf vatandaş olarak eşit siyasi haklar istediklerini ortaya koyan bir çalışma yaptı. Neden iş çevrelerinin en sonunda konuşma cesaretini gösterdiği -ya da daha ziyade neden bu kadar sessiz kaldığı- bilinmiyor, ama konunun siyasi tartışmaya açılması kendi kişisel çıkarlarına hizmet ediyordu.

Türkiye'nin bankacılık, tekstil ve arabadan buzdolabına ka-

* HADEP'in aday listeleri son anda onaylanmasına rağmen Refah Kürt illerindeki oyların %27'sini topladı, ülke çapında en iyi ikinci performansını burada gösterdi, ya birinci ya da ikinciydi burada. Ama Kürdistan'ın merkezinde HADEP istisnai bir şekilde iyi performans göstererek Hakkan'de oyların %54'ünü, Diyarbakır'da oyların %37'sini aldı. Buralardaki seçmenler HADEP'in oy oranının Kürt kimliğine olan desteği yansıttığına inanıyorlardı. Ama Batı Türkiye şehirlerinde çok kötü başarısızlığa uğradı. Ülke çapındaki %4,17'lik kötü performansına değişik açıklamalar getirildi. Yerlerinden edilen çoğu Kürdün kaydedilmemiş olması, bir son dakika kampanyası, oylan çarçur etmeme isteği (%10'luk barajı aşmak imkansız görünüyordu) HADEP'in PKK'ye olan açık desteğiyle ilgili kaygılar ve onun küçük sol kanat Türk partileriyle seçim ittifakına gitmesi. Sonuçta çoğu Kürt, özellikle de Doğu ve Güneydoğu'da, parlamentoda hakiki bir temsiliyetten yoksun bırakıldığını düşündü.)

dar herşeyin imalatındaki yeni girişimcilik başarısı, uzun bir savaşı çözüme kavuşturma becerisi göstermeyen hayal gücü kıt bir hükümet eliyle tehlikeye atılıyordu. Ama iş çevreleri de tutarlılıktan yoksundu. Refah'ın iktidara gelme ihtimalinden o kadar korktular ki seçim sonuçları belli olur olmaz askeriyeye aynı tarafta yer aldılar. İş çevreleri ve Türk ordusundan gelen yoğun baskılar üzerine -Refah'ın hükümet olmasına muhalefet etmekte birleşen rakip güçler- merkez sağın iki seküler partisi Mesut Yılmaz'ın Anavatan Partisi ile Tansu Çillerin Doğru Yol Partisi iki aylık atışmadan sonra sağlam olmayan bir koalisyon hükümeti kurdular. Halkın büyük çoğunluğu, kullanılması zor rotasyonlu liderlik koşullarının Kürt sorunu ile Türkiye'nin diğer ana meselelerini çözmek için gerekli kararlı ve yaratıcı güdümü göstermek bir yana, mevcut parlamentonun beş yıllık ömrünün sonuna kadar devam edeceğini beklemiyordu.

Bu sebeple, koalisyon hükümetinin radikal bir değişim gibi görünen yeni Kürt politikası açıklandığında çoğu Kürt ve Türk buna son derece kuşkuyla bakıyordu. Göreve geldikten hemen sonra Başbakan Yılmaz, Mart 1996'da üstü kapalı bir şekilde içinde Türkiye Kürdistanı'nda dokuz yıldır devam eden Olağanüstü Hal yasasına son verilmesinin de olduğu "yeni bir yaklaşımın" sözünü vermesi, Kemalistlerin son yıllarda kendi amaçları için "Türkleştirdikleri" Kürtlerin yeni yılı Newroz'a damgasını vurdu. Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne, Türk parlamentosu resmi olarak bu şekilde adlandırılıyor, "Biz, sorunun askeri değil, barışçıl yöntemlerle çözülebileceği sonucuna vardık" diye seslendi. Yılmaz, göreve gelmesi üzerine bu tür vaatleri dillendiren ilk Türk lideri değildi. Kürtçe üzerindeki yasağın kaldırılması ve Türkiye Kürdistanı'ndaki olağanüstü hale son verilmesi yönündeki niyetleri, hükümetin çatışmalara son verilmesini görüşmeye istekli olduğu anlamına gelmiyordu.

Neyse ki Refah lideri Necmettin Erbakan'ın iktidarın dışında tutulmasının intikamını almasıyla koalisyon Haziran ayında dağıldı. Hükümetin düşmesini hızlandıran, Türkiye'nin ilk kadın başbakanı Çiller'in 1995 seçimlerinden hemen önce hü-

kümetin erimeye başlamış fonlarından 6.5 milyon doları cebe indirdiği şeklindeki Refah'ın suçlamaları oldu. Türk siyasetine egemen olan prensipler öyle bir hal almıştı ki Erbakan ve Çiller bunlara rağmen çok geçmeden birlikte bir hükümet kurdular ki bu, 1923'ten beri ilk kez açıktan açığa İslamcı bir politikacıyı laik Türk devletinin başbakanlığına taşıdı. Çiller derhal çokça ilan edilen, kendisini politikada siyasal İslamın önündeki siper olarak gören rolünden vazgeçti. Çiller Washington ve diğer Batılı başkentlerde bu konumundan hiç bıkmadan övünerek bahsediyordu.

Böylesi bir ihtiyat anlaşılırdı. Siyasette semboller önemlidir, ama genelde sağlıklı icraatlar gerçekleştirme cesaretini kırarlar. Atatürk'ün Fransız ihtilaline olan kutsallaştırılmış ilgisi, Türkiye'nin Jakobenezme, değişik halkları kendi kültürleri, dilleri, dinleri ve diğer özellikleri pahasına bir ulus kültürü içinde birleştiren merkezleştirilmiş laik devlete olan inanç, bitmez tükenmez düşkünlüğünü açıklamaya yardım ediyor. Birinci Dünya Savaşından sonra Sevr Antlaşması, Anadolu'nun geriye kalan parçasının Yunanlılar, İtalyanlar, Ermeniler ve hatta Kürtler arasında parçalanmasını şart koştuğunda, Jakobenezm, Osmanlının gözden düşmüş emperyal geleneğine sırt çevrilmesinde doğru formül olarak Türkiye'nin karşısına çıkıyordu. Bu antlaşma ve Hristiyan misyonerlerin 19. yüzyıl Osmanlı meselelerine müdahalede bulunmaları Türkler arasında öyle bir paranoya oluşturmuştu ki onlar sık sık Amerika'nın önderlik ettiği Irak Kürtlerini Saddam Hüseyin'den koruma gayretlerini Türkiye'yi bölme yönündeki eski entrikaların modern bir versiyonu olarak lanse ettiler.

Yine de yıllar geçtikçe siyasi kanalların katılaşmasının klasik haliyle Türkiye'nin her tarafında her zaman zorunlu olarak bulunan Kemal Atatürk'ün heykelleri ve portreleri, kendi ismiyle özdeşleşen bir sistemin geleceğini güvence altına alabilen doktrinlerindeki herhangi bir değişikliğin kabul edilmesine devletin isteksizliğini sembolize ediyordu. Siyasi çıkmaz içinde bulunan, kâr sağlamayan kamu teşekküllerini özelleştirmekte ya da gülünç derecede yozlaşmış ve verimsiz siyasi ve

idari sistemi desentralize etmekte isteksiz davranan Türkiye, Kürtlerle başa çıkmak için şiddete başvurdu. Yaklaşık yarım yüzyıllık Kürt teslimiyetinden sonra 1984'te Abdullah Öcalan ve onun Kürdistan İşçi Partisi ilkin Suriye'deki üslerden sonraları Irak ve İran'dan küçük gerilla operasyonları başlattılar. Bu operasyonlar sınır boylarındaki ilk hedeflerden giderek Doğu ve Güneydoğu'daki tüm Kürt illerine yayıldı. PKK gerillaları, sindirmek için teröre başvurdu ve toprak sahipleri, okul öğretmenleri ve düzenin diğer direkleri yanında içinde Cahş ailelerinden kayda değer kadın ve çocuğun da olduğu sıradan Kürtleri de öldürdüler. Savaşmaya hazır insanlardan para toplayan PKK, ayrıca para sağlamak için Batı Avrupa'da eroin kaçakçılığı operasyonlarına gittikçe daha çok bulaştı.*

* * *

1987'den başlayarak Doğu ve Güneydoğu Türkiye'de ilkin on, sonra onüç ilde olağanüstü hal -yine aynı yerlerde 1925'ten 1950'ye, sonra 1960'tan 1963'e ve yine 1970'ten 1974'e ilan edilen sıkıyönetimle eşdeğerdeydi- ilan edildi. 1990'a doğru Diyarbakır'daki bir süper vali, yayınları yasaklama ve hatta Türkiye'nin diğer yerlerindeki Kürtçe baskılara el koyma, memurları sürme, köyleri boşaltma ve Kürtleri keyfi olarak sınırdışı etme yetkileriyle donatıldı. Nadir istisnalar dışında, sadece süper valinin olayların resmi versiyonları doğal

* Kürdistan uzun süreden beri kaçakçılann cenneti idi. Türkiye'de Yüksekova ve Irak'ta Zaho en iyi bilinen merkezlerdir. 1979'daki İran rejiminden önce Şah'ı devirmek için silahlar Irak Kürdistanı'ndan geçiriliyordu. 1980'li yıllann sonu ve özellikle 1990'larda İran ve daha Uzak Doğu'dan getirilen eroin Türkiye'ye geçiyor ve Batı Avrupalı polis yetkililerine göre yol boyunca verilen rüşvetler sayesinde araçların elinden geçtikten sonra Hollanda'daki PKK toptancılarıyla son buluyordu. PKK'nin uyuşturucuya bulaşması hemen hemen hiç yeni birşey değildi. Tesadüfi ve aynntılı olmaktan uzak örnekleri arasında, İngilizler "Afyon Savaşları" olarak bilinen savaşlarla Çinlileri Hindistan'daki afyon üretimlerinin çoğunu almaya zorlayarak gönülsüz Çin'i ticarete "açtılar." Fransa, Hintçini'deki 1945-54 savaşının masraflannın bir kısmını uyuşturucuyla amatörce uğraşarak finanse etti; Birleşik Devletler'in de 1963-74 Vietnam Savaşı sırasında aynı yolu takip ettiği yönünde suçlamalar vardı.)

olarak şovenist olan Türk basınında yer alıyordu. Yayınları toplatılmakla tehdit edildiğinden basın böyleli otosansür için çok az teşvik edilmeye ihtiyacı vardı. (Benzer şekilde birkaç istisna dışında Batı medyası da daha iyi durumda değildi.) Türkiye'nin yargı sisteminde Batı'nın baskısıyla 1992'de gerçekleştirilen kozmetik değişikliklere rağmen reformların hiçbiri, yerel insan hakları savunucuları, Uluslararası Af Örgütü, İnsan Hakları İzleme Örgütü (Human Rights Watch) ve ABD Dışişleri Bakanlığı'nın dünya çapındaki yıllık insan hakları raporlarına göre polis ve devlet tarafından korunan tetikçilerin hiç ceza görmeden işkence yaptıkları ve öldürdükleri Olağanüstü Hal Bölgesine uygulanabilir değildi. Binlerce zanlı Devlet Güvenlik Mahkemeleri, Atatürk'ün 1925 Şeyh Said isyanından sonra kurduğu sert şekilde cezalandırıcı İstiklal Mahkemelerinin ardılları, önüne çıkarıldı.

1990'ların başında Türkler ve Kürtler arasındaki çatışmada kayıplar yıldan yıla katlandı. 1994'e doğru Kürdistan'da dörtbin kadar okul ya PKK militanlarının öğretmenleri seilmeyen Türk kültürünün taşıyıcıları olarak hedeflemeleri ya da hükümetin birkaç öğretmeni kendi hayatlarını riske atmaya gönüllü bulması sonucu kapandı. 1994'ün sonuna doğru çarpışmalar ve emniyetsizlik, iki milyon kırsal kesim Kürdünü refahları için anlamlı hiçbir koşulun sağlanmadığı yakın ve uzak şehirlere göndererek 2.600'den fazla köy ve mezrayı boşaltmıştı.* Herşeyini kaybedenler PKK katılımları için hazır bir rezervdi.. Onların Türkiye'nin batı ve güney şehirlerinde yoğun

* Kesin sayı askeri bir sır olarak hâlâ bilinmiyor. Kürt insan hakları aktivistleri, Kürt politikacıları, Türk akademisyenler ve diplomatların da dahil olduğu Batılı kaynakların tahminleri geniş ölçüde farklılık gösteriyor. İçişleri Bakanı Nahit Menteşe 27 Haziran 1995'te parlamentoya verdiği brifingte 2200 köyün kısmen ya da tamamen boşaltıldığını, 19 bin sivil ve askeri kaybın bulunduğunu ve 2 bin faili meçhul cinayetin olduğunu söyledi. 1994 operasyonlarını da kapsayan ve Temmuz 1995'te duyurulan resmi istatistikler 2.660 köyün boşaltıldığını itiraf etti. Şubat 1996'da bana 2.700 ile 3.300 arasında değişen tahminler verildi. Farklılığın bir kısmı, daha büyük köylerin parçası olarak görülen küçük, birbirinden ayrı mezra grupları geleneğiyle kırsal Kürt toplumunun farklı değerlendirilmesinden kaynaklanıyor. 2000 yılına doğru ölü sayısı ile ilgili daha açık bir rakam ortaya çıktı, ama istatistikler yukan çıkma eğilimini sürdürdü ve hâlâ kesin

olan varlıkları tansiyonu daha da arttırdı, çünkü Kürtler konut, meslek ve hatta çocukları için okullarda yer temin etmede ayrımcılığa tabi tutulduklarından şikayet ediyorlardı. Gayesiz projeler gündeme getirildi. Saddam Hüseyin'in yol boylarındaki toplama kampı "zafer şehirlerine" öykündüler. Ancak fon yokluğu nedeniyle bunu asla gerçekleştiremediler. Türkiye, dünyanın tescillenmiş ikinci en zengin petrol rezervlerinin üstüne yatan bir Irak değildi.

1994'ün başlarına doğru savaş yılda 8.2 milyara mal oluyordu ki bu miktar devlet eski bakanı Ali Şevki Erek'e göre Türkiye bütçesinin %20'si kadar ve yıllık bütçe açığının da neredeyse iki katıydı. Operasyonlarda, Amerika'nın Vietnam'daki mücadelesinde olduğu gibi uçaklar, helikopterler, tanklar ve toplar, Türk resmi kaynaklarına göre takviye birlikleri de dahil sayıları asla altı bini aşmayan hafif silahlarla donatılmış Kürt askerlerine karşı kullanıldı. Başlangıcından itibaren 40

olmaktan uzaktı. 1998'de bir Türk Parlamento Komisyonu yıkılan ya da zorla boşaltılan köy sayısını 3665 olarak belirledi. Bazı insan hakları savunucuları gerçek sayının 4 bine yakın olduğuna inanıyorlardı. Ölü sayısına gelince Öcalan'ın Haziran 1999'daki İmralı mahkemelerinde sunulan iddianamede toplam 34.595 -23638 PKK gerillası, 5555 güvenlik görevlisi (köy korucuları da dahil) ve 5503 sivil (neredeyse tamamı Kürt) kurban- olarak belirtildi. *The Turkish Daily News* daha önceki değerlendirmelerden olan sapmaya bir açıklama getirmeksizin 5 Haziran 2000'de ölü sayısı ile ilgili bir başka rakam ortaya çıkardı: 23112 PKK militanı, 5012 güvenlik kuvvetleri elemanı, 4435 sivil ve 4302 devlet memuru olmak üzere 36831 kayıp. 1 Haziran 2000 tarihinde Paris'te yazarla görüşen Türkiye İnsan Hakları Demekçi Başkan Yardımcısı Osman Baydemir gerçek ölü sayısının 42 bin civarında olduğuna inandığını belirtti. Bu tahminini savaşan tarafların resmi bildirimleriyle basında çıkan makalelere dayandırıyordu. Uzun süre tolere edilen Hizbullah İslamcılarına 2000 yılı başlarında getirilen hükümet yasağının ardından örgüt elemanlarının sadece Güneydoğu'da resmi yetkililerin göz yumması sonucu en az 4 bin Kürdü öldürdüklerini söyledi. Bu rakam hukuk dışı infazlar, gözaltında ölümler ve "kaybettirilmeleri" içermiyordu. 1998'de bir parlamento komisyonu, Güneydoğu'daki atayurtlarını terk etmeye zorlanan Kürtlerin sayısını 2 milyon olarak tespit etti. Baydemir, 800 bin'i sadece Diyarbakır'a, geriye kalanı Batı Türkiye'deki Ankara, Adana, İstanbul, İzmir ve diğer şehirlerin varoşlarına olmak üzere 3 milyon kadar Kürdün yerlerinden edildiklerini söyledi. Adalet Bakanlığı Genel Direktörüne göre, savaş ve savaşa bağlı şiddet Türkiye'de 1998'de aydınlatılamayan 17547 cinayette (10842'si sadece Güneydoğu'da) aslan payına sahipti.

milyar dolar olarak tahmin edilen savaş harcamaları, 1993'te Kürdistan'daki güvenlik kuvvetlerinin takviye edilmesi ve orada 300 bin adamın görev yapması, önemli ordu ve jandarma birliklerinin Trakya ve Ege Denizi boyunca yerleştirilmesiyle aniden kabardı. Tekrar Saddam Hüseyin'in izinden giderek hükümet, "köy korucuları", Cahşların Türkiye'deki karşılığı, silah altına almaya başladı. 1995'e doğru 60 bin kadar 'Cahş' ayda 200 dolar kadar maaş alıyordu -ekonomik bakımdan geri bırakılmış Kürdistan için şahane bir maaş- ve hiç cezasız sık sık Kürt komşularını rahatlıkla PKK'ye yığılan eski meselelerin kaçınılmaz hesaplaşması olarak şiddet kullanarak yıldırıyorlardı. Köy koruculuğunu -iç savaş riskinin farkında olan çoğu Kürde göre iğrenç- kabul etmemek, genelde PKK yandaş duygu taşımanın bir kanıtı ve köyleri yakmanın/boşaltmanın bir gerekçesi olarak değerlendiriliyordu.

3.200 kadar Kürt 1993 ve 1994, yabancı ve Türk insan hakları aktivistlerinin genelde devlet tarafından korunan ölüm mangalarıyla bağlantılandıkları faili meçhul ölümler sonucu ortadan kayboldu. Kürt politikacılar ve parti aktivistleri, insan hakları savunucuları, gazeteciler, öğretmenler ve entelijensiyanın diğer üyeleri asıl hedeflerdi. Neredeyse bu olayların hiçbirisi, mahkeme önüne çıkarmak ya da suçlularını cezalandırmak şöyle dursun, doğru dürüst araştırılmadı bile. Hükümetin sindirme çabasının bir sonucu olarak, siyasi suçlarla suçlanan Kürtleri savunan avukatların kendileri bile benzer suçlarla mahkum ediliyor -"bölücü propagandayı" teşvik ettikleri suçlamaları gibi- ve uzun süreli hapis cezalarına çarptırılıyordu.

İsrail ve solcularla başetmeye çalışan çoğu Arap devletin yaptığı deliliğin bir kopyası olarak Türkiye, Hizbullah (ama aynı adı taşıyan İranlı grupla hiçbir ilgileri yoktur) adlı aşırı İslamcı grubu PKK üyesi olduklarından şüphe duyulanları ve hatta sıradan Kürtleri bile öldürmeye teşvik etti. (Güvenlik kuvvetleri, 1994'te, ani olarak Hizbullah'ın dizginlerini çekip durdurmayı, yüzlercesini tutuklamayı ve onların yaptığı şiddeti daha önceden duyurulmayan saflarındaki bölünmelere bağlamayı kendi çıkarları için elverişli buldular. Ama, örneğin

Batman'da polis karakolundan sadece birkaç metre uzaklıkta yüzlerce kurbanın öldüğü hapis ve işkence sığınağı ile Hizbullah operasyonlarıyla ilgili açıklamaların devamı gelmedi.) Kendi deyişiyle ordu, "laik, cumhuriyetin bekçisi" olmasına rağmen 1980 askeri darbesinden sonraki askeri hükümetler döneminde başlatılan bu pro-Islami politikaların en ön safında yer aldı. Bu dönemde okullarda devlet destekli din eğitimi-ne ve yüzlerce yeni caminin inşasına ağırlık verildi. Her yıl Uluslararası Af Örgütü ABD Dışişleri Bakanlığının yıllık insan hakları raporu, İnsan Hakları İzleme Örgütü ve çoğu Türk ile diğer gruplar, insan hakları ihlalleri üzerine dikkatli bir şekilde belgelenmiş raporlar hazırladılar. Bunlar, anal ve vajinal tecavüz gibi rutin işkenceden falaka olarak bilenen eski ayak tabanlarına vurma pratiği ve keyfi gözaltılardan daha az şiddetli açık küçük düşürme yöntemlerine, örneğin 1989'da askerlerin köylü bir adamı ahırdaki hayvan gübresini yemeye zorladığı vakadaki gibi, kadar değişiyordu.

Türk ceza yasasının Olağanüstü hal bölgesindeki davalara bakmadığı gözönünde bulundurulursa -ve temyiz mahkemeleri de önlerine gelen çok az sayıdaki davaya bakmakta isteksizdi- kurbanlar için başvurulacak yer olarak sadece Avrupa Konseyi İnsan Hakları Komisyonu kalıyordu. Avrupa Konseyi'nin bir üyesi olarak Türkiye, antlaşmayla mahkemenin yargılama hakkını kabul etmek zorundaydı. Ama komisyon kendisine sunulan olayların sadece küçük bir bölümünü araştırmayı kabul etti. Kararlar genelde yıllar sürüyordu, özellikle de eğer sözkonusu ülke dostane çözümü reddedip davayı Avrupa Konseyi Mahkemesine taşırsa. (Örneğin, Dışkı davası kurbanı 300 bin Fransız Frangı tazminat ödenmesiyle ancak beş yıl sonra halledilebildi.) Türkiye Kürtleri, kaçınılmaz şekilde kaderlerini Saddam Hüseyin'in Irak Kürtlerinin başına getirdikleriyle mukayese ediyorlardı. Türk napalınları şüphesiz Irak'ın kimyasal silahları ya da Saddam Hüseyin'in kasıtlı El Enfal katliam kampanyalarından daha az Kürt öldürdü, ama her iki devlet de büyük oranda köy boşaltma eylemi ile büyük çapta insan hakları ihlalinde bulundu. Hatta ABD Dışişleri Bakanlı-

ğı bile benzerlikleri kabul etti. 1996'da, ABD Dışışleri Bakan yardımcısı John Kornblum'a Türkiye'de Kürt evlerinin yıkılmasının Irak Kürdistanı'nda gerçekleşen yıkımlardan hangi bakımdan ayrıldığı sorusu sorulduğunda "Eğer bir köyde yaşıyorsanız, herhangi bir fark yoktur" cevabını verdi.

Tunceli bölgesindeki ihlaller 1994 güzünde o kadar yoğundu ki İnsan Haklarından sorumlu devlet bakanı Azimet Köylüoğlu, özel insan hakları savunucularının uzun süreden beri onlara yükledikleri güvenlik kuvvetlerinin aşağılayıcı aşırılıklarının resmi itirafını ağzından kaçırdı. "Terör eylemleri diğer bölgelerde PKK tarafından yapılıyor; Tunceli'dekiye Devlet terörüdür" dedi. "Tunceli'de köyleri boşaltan ve yakan devlettir. Güneydoğu'da iki milyon insan evsiz bırakıldı. Tahliye edilen köylülere gıda ve konut verilmelidir." Ancak dişe dokunur bir yardımda bulunulmadı. Hayali bir şekilde PKK'nin Türkiye Kürdistanı'ndaki tüm diğer terör eylemlerinden sorumlu olduğunu ima etse de Köylüoğlu'nun sözleri örnek teşkil edici mahiyetteydi. Daha önce ve o zamandan bu yana hiçbir kıdemli yetkili bu kadarını itiraf etmedi. Aslında onun yeterince fon ayrılamayan bakanlığı 1992'de Avrupa ve Amerika'nın Türkiye insan hakları siciliyle ilgili artan eleştirilerini yumuşatmak üzere kurulmuştu.

Alevi inancından Zazaca konuşan Kürtlerin yaşadığı Tunceli sıradan bir Kürt ili değildi. Kürt standartlarına göre bile yüksek dağlar ile derin vadilerden oluşan Tunceli -ya da Türkler tüm Kürtçe isimleri toptan değiştirmeden önce adlandırıldığı şekliyle Dersim- ancak 1937-38'de hükümetin kontrolü altına alınabildi. Aşırı izolasyonu, merkezi hükümete olan yerleşmiş kayıtsızlığını ve aynı zamanda Atatürk'e, kendi egemenliğine olan muhalefetin bu son kalesini yıkmayı sağlayacak vergileri ödememe gibi bir durumu ortaya çıkarmıştı. Cumhuriyet Türkiye'si'nin arşivleri hâlâ mühürlü olarak kaldığından teyit edilmiş çok az detay biliniyor, ama bugün bile bazı Kürtler arasında Dersim'de zehirli gaz kullanıldığı ile ilgili teyit edilmemiş iğrenç söylentiler etrafta dolaşıyor.

Hiç kimse, Dersim'e boyun eğdirme operasyonlarının vahşi

baaskılığının Türkiye'deki Kürt milliyetçiliğinin yarım asır sessiz kalmasına yol açtığından şüphe etmiyor. Yedi yıl önce, aslen Kürt ve Atatürk'ün sağ kolu ve devlet başkanı olarak halefi, İsmet İnönü, cumhuriyetin kararlılığı konusunda şüpheye hiç mahal bırakmadı. Kendisi de Kürt olmasına rağmen İnönü "bu ülkede sadece Türk milleti, etnik ve ulusal hak iddiasında bulunma hakkına sahiptir. Diğer unsurların böyle bir hakkı yoktur" uyarısında bulundu. Bu basit düşünce Cumhuriyetçi indoktrinasyonun temelini oluşturdu ve gerçekten de İnönü Dersim kampanyasının sorumluluğunu üstlendi.

Atatürk'ün manevi kızı ve eski bir Türk pilotu Sabiha Gökçen örneğin, Dersim isyancılarını bombaladıktan 50 yıl sonra o zaman ya da şimdi hiç pişmanlık duymadığı hatırlatmasını yaptı. Kürt kuvvetlerini motive ettiği öne sürülen anlaşılması güç Müslüman dini etkilere karşı neredeyse hiç sorgulanmayan seküler modernitenin cumhuriyetçi nosyonlarını savunarak "genç cumhuriyetin korunması ve yaşaması için bu gerekiyordu" açıklamasında bulundu. "Atatürk'ün bana tahsis ettiği bir misyondur ve onun gereğini yaptım." Erkek, kadın ve çocuklar mağaralarda duvarlarla kapatıldılar ve yakılarak öldürüldüler. Kasti olarak çıkarılan orman yangınları, oraya sığınanları da öldürdü. (Bu uygulama 1994'te tekrar edildi; ironik bir şekilde alanın ağaçlarını korumak amacıyla orası ulusal bir parka dönüştürülmüştü.) Dersim Kürtleri cephaneleri tükenene kadar savaştılar. Köyler toptan yıkıldı ve sağ kurtulanlar binler halinde sürgün edildiler. O günün Türk gazeteleri, bunu, Cato'nun Kartaj'ı yerle bir ederken haykırdığına kendilerinden de birşeyler katarak "*Delenda est Dersimo*" olarak manşete taşımışlardı.

Çoğunlukla Avrupalılar kolaylıkla Kemalistlerin modernleştirici savaş görüşlerini kabul ettiler.* Dersim'den sürülen

* Bunun birkaç istisnası vardı. Çarlık Rusyası'nın eski bir diplomatı ve Kürtler üzerine bir otorite olarak kabul edilen Basile Nikitine, Londra'nın *The Times* gazetesinin "Eğitime karşı çıkanlar, Askerler tarafından bastırılan bir isyan" manşetini atarak Kemalistlerin Dersim savaşı gerekçesine kanması üzerine 16 Temmuz 1937'de gazeteğe gönderdiği mektupta "Kürtlerin eğitime karşı çıktıklarını düşünmek bir hatadır; karşı çıktıkları şey Türkleştirilmedir" diye yazdı.)

Kürtlerin ancak 1946'da özel olağanüstü yönetmelikleri kaldırıldıktan sonra evlerine dönmelerine izin verildi. İki yıl sonra bir Türk muhabir bölgeyi ziyaret etti ve "Hükümetten söz ettiğinizde insanlar, bunu vergi tahsildarı ya da polis memuru olarak anlıyor." Çünkü "ne okul var ne de doktor. Dersim insanına hiçbir şey vermiyoruz; sadece ondan alıyoruz. Onlara bu şekilde davranmaya hakkımız yok" diye yazdı.

Yarım asır sonra Bakan Köylüoğlu'nun ikonklast [put kırıcı] sözleri ne uzun süreli bir etki bıraktı ne de köy boşaltma politikası son buldu. Devletin kurbanları bitirmesinden olsa gerek 1995'e doğru köy boşaltmaların, faili meçhul cinayetler ile devletin Türkiye Kürdistanı'ndaki kovuşturmalarının temposu azalsa da. 1994'te Bakanın kendisinin de Tunceli'de boşaltılan köyleri ziyaret etmesine izin verilmedi. Ordu, ayrıca şahinimsi Başbakan Çiller'in bile görmesini engelledi. Ordu helikopterlerinin köylüler ile evlerine ateş açtıklarından şikayetçi olan mağdur köylülerin soruları üzerine o, çareyi sürrealist yalanlamalara sığınmakta buldu. Helikopterler Afgan, Ermeni ya da Rus helikopterleridir ama kesinlikle Türk değil, iddiasında bulundu. Türk yetkililere insan hakları ihlallerini düzeltmek üzere baskı yapmakla görevlendirilen umutsuz bir Amerikalı diplomat, birkaç yıllık ruh bozucu çabadan sonra, "Türkiye kendi kendisinin en kötü düşmanıdır" değerlendirmesini yaptı. Ancak inkara başvurmakta Çiller yalnız değildi.

Türkiye'nin NATO müttefikleri, Türkiye Kürdistanı'ndaki savaşı dehşetle izlediler, ama Türkiye'nin güvenilir bir ileri hat müttefiği ve bölgesel bir kalkan olma iddialarını alay konusu yapan çatışmaları durdurmak için müdahalede bulunmadılar. Gerçeği söylemek gerekirse, birkaç kez Almanya, 1993'te olduğu gibi, Almanlar tarafından hibe edilen silahların Kürtlere karşı kullandığının ortaya çıkması üzerine Türkiye'ye silah dağıtımını geçici olarak askıya aldı. Ama göz yumma politikası genellikle yürürlükteydi. Irak'ta Batı, ticari rekabet ve İran'ın kontrol altında bulundurulması gibi stratejik kaygılarla Kürtlere karşı kötü davranmasıyla adı çıkmış diktatöre baskı yapmakta isteksizdi. Ve NATO ittifakı Türkiye Kürtlerini koru-

mak için demokratik yollarla seçilmiş bir hükümete karşı jeostratejik çıkarlar, müttefiğe itaat ve ticari rekabet gibi nedenlerle önlem almakta başarısız oldu.

Tekrar 1992 Haziranına dönersek, ilk defa iki genç İngiliz muhabirle Güneydoğu Türkiye'ye yaptığım bir gezi sırasında baskıların arttığını gözlemledim. Diyarbakır'dan doğuya, -PKK'nin hakim olduğu alanlardan- geniş bir plato ve dağ silsilesinden Lice, Batman (Türkiye'nin petrol merkezi, "faili meçhul cinayetlerle" adı çıkmış) Silvan, Siirt, Şırnak, Uludere'ye (1991'de çoğu Iraklı Kürdün sığındığı yer), sonra Türkiye'nin Irak ve Suriye ile olan sınırı boyunca batıya doğru Silopi, Cizre, Idil, Midyat ve Nusaybin'e oradan da kuzeye yönelerek Mardin ve tekrar Diyarbakır'a döndük. Ankara'daki Kürt dostlardan bir tercüman ayarlamalarını istemiştim. Tercümanım, PKK ve Öcalan'ın Marksist vizyonuna, aşırı bağlı ve üstünkörü İngilizcesi olan genç bir adamdı. Onun sözlerini deşifre etmek bazen zor oluyordu, ama onlar savaşlarda sık gördüğüm gençleri kendilerini feda etmeye sevkeden bu kör inancı doğruluyordu. Saflığı bana göre, onu sadist bir sataşma için karşı konulamaz bir hedef yapıyordu. Beni, umutsuz bir emperyalist, Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla Orta Doğu'nun diğer kısımlarında demode olan bir kelime, olarak gördüğünü açığa vurdu. Birbirimize olan ihtiyacımız endişelerimi yatıştırmaya yardım etti, çünkü Türk güvenlik kuvvetleriyle ciddi bir sorun yaşadığımız takdirde onun başına birşeyler gelmesinden korkuyordum. Yabancı ve Türk gazeteciler, diplomatlar, insan hakları temsilcileri ile olağanüstü hal yönetimindeki alanlarda gezmeye cüret eden birkaç Kürt polikacının başına bu tür şeyler gelmişti. En kötü ihtimalle kovulma, ya da dayak yeme riskine giriyorduk, ama o meraklı yabancıların cumhuriyeti mahcup etmelerine yardım etmek için hayatını riske atıyordu. Genellikle yollar kötü, kontrol noktaları sık ve gergin ve genel atmosfer fırtına öncesi sessizliği andırıyordu. İstedikimiz her yere gidebilmemiz bizi şaşkına çevirdi, talih bize gülmüştü.

Tercümanımız, rasgele görüştüğümüz Kürtleri kendi tarafına çekmekte son derece ustaydı. Görüşmelerimizi genelde ta-

kip edilmediğimizi düşündüğümüz daha nadir kullanılan ard yollarda yapıyorduk ve böylece bizle görüşükleri için insanların başına bela gelme ihtimalini asgariye indiriyorduk. PKK'nin bir jandarma noktasına karşı 15 Ağustos 1984'te ilk askeri operasyonunu gerçekleştirdiği Eruh yakınında bir çifti-çi, gerillalar ile güvenlik güçlerinden, özellikle de üyelerinin sivil kıyafetler giydiği, küpeler taktığı ve acımasızların en acımasızları olarak korkulan özel timden şikayet ediyordu.

Tırmanan şiddet içinde tuzağa düşürölme hakkındaki standart dövünmesinden daha aydınlatıcı olanı ona bir sonraki kasabaya nasıl gidebilecemizi sorduğumuz anki anlamsız bakışlarıydı. Çok az Kürdün, Türklerin yıllarca Kürtçe isimlerin yerlerini almasını kararlaştırdıkları yer isimlerini kullandıklarının farkına varana kadar sorumuzu tekrar ettik. (Sonradan, pratiklik nosyonunun ideolojiye üstün geldiği resmi anayol ile pompa istasyonları haritaları dışında, Ermenice ve Arapça isimlerin de değiştirildiğini öğrendim.) Bu tür numaralar arttı gerçekten takdir edilen elektrik ve telefon tesisatlarıyla Türkler, Kürdistan'ı görünüşte değiştirmişlerdi, ama Kürtleri değil. Onların Türkiye'den görünüşteki en büyük beklentileri, hükümet yatırımlarından adil bir pay almaktı, çünkü eğer isterse, Ankara'nın onlar için neler yapabileceğinin tadına varmışlardı. Görüştüğümüz az sayıdaki insanın henüz anlayamadıkları şey de devletin o zaman bile daha önce yapmadığı kadar onları paramparça etmek için acele ettiğiydi.

Kürtlerin yoluna nelerin çıkacağı hakkında bir fikir sahibi olmak için Osmanlıların ve Safevilerin 16. yüzyıldaki katliamlarına ve sınır dışı etmelerine geri gitmek zorundasınız. "Şeyh Said İsyanı zamanındaki baskılardan sağ kurtulan büyüklerimiz devletin acımasız olduğunu tekrar ederlerdi, ama bu seferki en acımasızıdır" sözü Ahmet Türk'ün yıllar sonra bana baskılarla ilgili yaptığı değerlendirmeydi. Önemli bir Kürt aşiret ailesinin evladı ve parlamentonun eski bir üyesi olan Türk'ün babası, 1925'teki bu ayaklanmaya vaktinden sonra katılmıştı. Bastırılmalarda babasının hayatı şans eseri kurtulmuştu. "Önceleri, bir ayaklanmaya doğrudan karışan insanlar ya da lider-

liğı baltalamak için aşiret liderleri cezalandırılmıştı, ama bu sefer silahlı çatışmayla hiçbir alakası olmayan sıradan insanlar bile sırf devletin tarafında yer almadıkları için cezalandırıldılar. Geçmişte amaç bir ayaklanmayı bastırmaktı; bu sefer ise bir halkı, onun kimliğini ve kişiliğini bastırmaktır amaç."

Allah bilir, PKK de bunu istiyordu ve kendi başarılarıyla sarhoş olmanın erken sinyallerini verdi. 1990'dan bu yana PKK lehinde gösteriler, kepenk kapatmalar ve aleni propagandalar, Türk silahlı kuvvetlerinin vahşi misillemede bulunmasına yol açtı. Milliyetçi kale Şırnak'ta, ordunun şehri yakıp yıkarak boşaltılmasından sadece haftalar önce, arka sokaklarda karşılaştığımız korkutulmuş genç insanlar, yasal yetkisi olmadığı halde kendi kafalarına göre hareket eden hükümet yetkilileri ile askerlerin rastgele ateş açtıklarını fısıldadılar. Sadece resmi binalar sağlam kalmıştı. (PKK saldırısının yoğun hasardan sorumlu olduğu yönündeki hükümet suçlamalarını çürütüyordu.) Yabancılar, özellikle gazetecilere, yasaklanan şehre yolumuzu düşürebildiğimiz için kendimizi şanslı saydık. Ve gezi sırasında Atatürk heykeli önünde kadınlı, erkekli ve çokuklu hükümet lehinde garip bir törene rastgeldik. Katılımcılar -köy korucuları, onların aileleri ve birtakım benzeri insanlar- utangaç bir şekilde cumhuriyete bağlılığın resmi bir gösteri deviniminden geçiyorlardı. Valiliğe giderek valinin en son sinirli bir şekilde benimle görüşmesini kabul edene kadar onu hiç rahat bırakmadım. Silahlı bodygardlarca çevrilen arabasında ofisine geri gittim. Masasının arkasına geçtiğimizde sorularımızı cevaplandırdı ve on dakika kadar boş sözler sarfetti. Sonra derhal şehri terketmemiz emrini verdi. Makul bir durumda değildi. Biz de ayrıldık.

Birkaç gün sonra bir öğleden sonrası Suriye'deki ikizi Kamışlı ile ortak sınırı paylaşan Türkiye kenti Nusaybin şehir merkezinin önündeki meydana girdik. Çok uzun ve sıcak bir yolculuktan sonra meydanın hemen yanındaki bir kahvehanede dinlenmek istedik. Varışımız arabayı park ederken işittiğimiz boğuk sohbetleri durdurdu ve taş suratlı bir düzine adam arasında oturdum. Çoğu, kimi kılıfına görülebilir şekil-

de tabanca taşıyordu. Onlarla konuşma girişimlerimiz başarısızlıkla sonuçlandı. Yabancı gazetecilerle hiç deneyimleri yoktu ve bizle başlama gibi bir hevesleri de yoktu.

Meydanı geçtik ve belediye binasındaki sulh yargıcı tarafından büyük bir incelikle karşılandık. Pek çok sayıdaki faili meçhul cinayetle Nusaybin'in adı çıkmıştı. Kurbanlar bazen anlaşılabilir hedeflerdi -Kürt siyasi aktivistler, İstanbul'da basılan Kürt yandaşı bir gazetenin muhabirleri ya da yerel dağıtıcıları- bazen de devlet gücünün göstergesi olarak cesetleri sokaklarda bırakılan gereksiz/değersiz kimselerdi. Nasıl olur da hiç kimse bu siyasi cinayetler yüzünden yakalanmamıştı? Neden Uluslararası Af Örgütü belgelerinde geçen "yaygın ve sistematik işkence" suçlamaları hakkında soruşturma yapılmamıştı? Çok kolay, diye cevaplandırdı otuzbeş yaş civarında son derece kibar bir adam olan sulh yargıcı. Çok büyük bir sabırla eski Türk Ceza Kanununun -ve son günlerde kabul edilen, büyük bir heyecan ve şamatayla reklamı yapılan reforme edilmiş versiyonunun- olağanüstü hal bölgesine uygulanmadığını söyledi. Devlet memurları hakkında kovuşturma açmak, pratikte bölgesel askeri kumandanın emrinde olan Diyarbakır'daki süper valiye bırakılmıştı. Askeri kumandan da elbette kılını kıpırdatmıyordu. Polis, jandarma, asker ve "özel timlerin" sistematik bir şekilde geniş ölçüde insan hakları ihlallerinde bulundukları yönünde çok sık tekrarlanan suçlamalar devletin şanına gölge düşürmüyor muydu? Sadece kanunları uyguladığını söylemek istercesine elini kaldırdı ve iki yana açtı ve bir savaşın ortasında neden biri yetkili hukuk kurallarının dışına çıkmaya elverişli bir çare olarak başvursun, dedi.

O, bir şekilde bana iki kuşak önce Batılı bir seyyah tarafından "Vahşi Kürdistan'da" Cumhuriyetin uygarlaştırma emirlerini yerine getiren yalnız adamlar olarak tasvir edilen Türk memurlarını hatırlattı: Öğretmenler, Kürt vahşileri eğitiyor, askerler yasa ve düzeni koruyor ya da sulh yargıcıları onun katı kanunlarını uyguluyor, geceleri çok içiyorlar ve yatakta gizlenen akreplerle savaşıyorlar. Onu dinlediğimde aniden aklıma başka birşey geldi: 1850 (sayılı) kanun, Ağrı isyanının bas-

tırılmasında yer alan herkese 1930'da altı aylık bir periyod için cezadan tamamen muaf olma ayrıcalığı veriyordu. Ayrılırken yol üstünde Nusaybin'de üç aydır herşeyin sakın olduğu teminatını veren Kaymakama bir nezaket ziyaretinde bulunduk.

Bira içmek için yine aynı kafeye gittik. Çok az konuşan silahlı adamlar onları en son gördüğümüzden bu yana içiyor olmalıydılar. Bu sefer arkadaşça olmasa da biraz daha konuşkanlardı. Karanlık çökmeden önce şehri terketmemizi söylediler. Tavsiyelerini dinlemek niyetinde değildik, çünkü bir sonraki şehir, tek otelli Mardin'e gece karanlığından önce asla varamazdık ve karanlığın çökmesinden sonra seyahet ederek hayatımızı riske atamayacaktık. Zaten çok yorgunduk ve geceyi Nusaybin'de geçirmeye çoktan karar vermiştik bile. Ucuz bir lokantada akşam yemeği yedik ve uyumak üzere daha da ucuz bir otele gittik.

Gece 10'dan hemen sonra otomatik silah seslerinin takip ettiği çok gürültülü bir patlama duyduk. Ateş sesinin nereden geldiğini öğrenmek için aşağı inmeye çalıştım ve neredeyse merdivenlerden hızla aşağı inen yarı çıplak adamlarca eziliyordum, hepsi de silahlarını bağlıyordu. Vurulduğu iddia edilen asla tamamlanmayan Berlin-Bağdat hatının bir parçası olarak Almanların yüzyılın dönümünde inşa ettikleri demiryolu istasyonu manzarasını görmek üzere dışarı çıktık. Hükümetin vahşi doğusundaki barış iddiaları bu kadardı. Diyarbakır'a geri döndüğümüzde, sadece birkaç saat önce tercümanımızın yakın arkadaşı genç bir muhabirin işine giderken şehrin merkezinde vurularak öldürüldüğünü öğrendik.

Yaklaşık dört yıl sonra Diyarbakır'a geri geldiğimde kırsal kesimdeki baskıların -ve kentteki huzurun- izlerine her yerde rastlanıyordu. Köy boşaltmaları o kadar hızlıydı ki Türkiye Kürdistanı'nın gayriresmi başkentinin nüfusu 1990'dan beri 380 binden 1.5 milyona çıkmıştı. Kırsal kesimdeki yerlerinden edilen bu insanların çoğunluğunun düzenli bir işleri yoktu. Kardeş Kürtlerin cömertliği sayesinde yaşamlarını sürdürüyorlardı, çünkü devlet yardımı neredeyse hiç yoktu. İnsan hakları davalarıyla ilgilenen ve başlarına bela açtığı için devamlı kendisine zorluk çıkarılan bir avukat, büyük bir dikkat-

le beni Dicle Nehri kenarındaki eski kentin çevresinde her geçen gün daha da büyüyen varoşlara götürdü. İlk durak, aslında 1976 depreminin kırsal kesimdeki mağdurlarını yerleştirmek üzere Diyarbakır'ın dış mahallelerinde inşa edilen dört katlı 450 binadan oluşan konut kompleksi idi. Burada oturanlar başlarının üstünde sağlam bir çatı bulabildikleri için şanslı köylülerdi. Ama çoğu işsizdi, yerlerinden edilen köylüler, anlamsız bakışlarıyla doluştukları asfaltlanmamış çamurlu yollarda yorgun argın dolaşıyorlardı. Burnu sümüklü çocuklar, girişlerin dışında yakmak üzere istiflenmiş ağaç dalları ve odunların yakınında oynuyorlardı. Köylülerin köylerinden çıkarılırken yanlarında kurtarabildikleri birkaç eşek ve keçi kırsal kesime ait ortamı tamamlıyorlardı. Ironiyi tamamlayan bir ifadeyle rehberim, Türk devletinin köy boşaltma kampanyasının bu Kürt mağdurlarının Saddam Hüseyin zulmünden kaçarak Türkiye'ye sığınan Kürt kurbanlarının yerlerine yerleştirdiklerini söyledi. Saddam Hüseyin'in Ağustos 1988'deki kimyasal silahlarından sağ kurtularak Türkiye'ye kaçan Iraklı Kürtler 1991'de Irak'taki evlerine dönene kadar bu "450 konuta" yerleştirilmişlerdi.

Kötü malzemeden yapılmış tek katlı evlerin oluşturduğu tepelik bir alanda su ve elektriği olmayan bir gecekondu kentin-den geçerek dolambaçlı dar yollardan kente biraz daha yaklaştık. Birden yepyeni, iyi kurulmuş, ama hâlâ yerleşilmemiş asfaltlı yolları ve park alanlarıyla apartman daireleri gördük. Son gezim sırasında bunların hiçbiri yoktu ve böylesine çok yeni inşaat, ki bunlardan diğer dış mahalleler ile şehir merkezinde de görmüştüm, karşısında şaşırdım. Kürdistan'da kim bu tür yapıları inşa etmeye güç yetirebilirdi? "Onlar savaşmak üzere getirilen jandarma, asker, gizli polis ve diğer güvenlik kuvvetleri aileleri içindir" diye açıkladı rehberim. Hesabı kuvvetli mühendis bir arkadaş bir deftere birkaç sayı yazdı. "Devletin Diyarbakır'daki dörtbin konut için harcadığı paranın yarısından biraz fazlasıyla boşaltılan 2200 köy tekrar yaşanabilir hale getirilebilir ve yerlerinden edilen her bir aileye bir öküz, bir inek, iki koyun ve iki keçi sağalanabilir" diye söylendi. Görüş-

tüğüm mülteciler köylerine dönmek istediklerini, ama güvenlik kuvvetlerinin bunu kabul etmeyeceklerini bildiklerini söylediler. En azından savaşın durması ya da yetkililerin acıyıp merhamet göstermeleri halinde köylerinin yakınında olmakla teselli buluyorlardı. Ve burada, daha Batı ve güneydeki Türkiye şehirlerine kaçan Kürtleri bekleyen kendi dil ve adetlerini unutturmayaya dönük asimilasyon baskıları bakımından emniyettediler.

Avukat rehberim o kadar sık tehdit ediliyordu ki akşam saat 06'da evde olmaya azami dikkat gösteriyordu. Fakat daha az önemli hedefler açısından şehir hayatı, güvenlik kuvvetleri sayesinde daha az gergin ve daha az tehlikeli bir hal almıştı. Tarihi koyu bazalt surlarıyla Diyarbakır'ın çevresinde sabah, öğlen ve gece dolaştım ve her saatte işine giden ya da eğlenen insanlar gördüm. Geçmişte yayalar akşam karanlığı çökmeden çok önceleri evlerine çekiliyorlardı. Şimdi ayrıca daha az sayıda jandarma ve polis devriyeleri vardı. Devlet, PKK alt yapısını kökünden mi sökmüştü, yoksa basitçe onu yeraltına mı zorlamıştı? Sinir bozucu bir ısrarla bir öğleden sonrasını Ziya Gökalp müzesini aramakla geçirdim. Büyük bir uğraştan sonra merkezi çarşıdan fazla uzak olmayan arka bir sokakta buldum. Gökalp burada 1876'da küçük şehrin bir memuru olan Kürt soyundan bir babanın oğlu olarak dünyaya geldi. Kendi kendini yetiştirmiş, ateşli bir şair ve seçkin bir sosyoloji profesörü olarak militan Türk milliyetçiliğinin önde gelen ideologlarından biri haline geldi.

Emile Durkheim ve diğer Fransız düşünürlerin yanında Alman düşünürlerin de etkisinde kalan Gökalp, Birinci Dünya Savaşı öncesi yıllarda Jön Türkler yönetiminde meşhur oldu. Fakat 1920'de yayımlanan *Türkçülüğün Esasları*'nda, Atatürk'e, azınlıklara karşı müsamahasız ve onları "Türkleştirme" kararlı güçlü laik merkezileştirilmiş bir iktidarı meşru gösterecek önemli argümanlar sundu. "Bir millet, ırksal ya da etnik ya da coğrafik ya da politik ya da iradeye dayalı bir grup değildir, bir millet ortak bir dili, dini, moralite ya da estetiği paylaşan, yani aynı eğitimi alan bireylerden oluşur" iddiasını öne sürdü. Gökalp, Kürtler açısından böylesi korkunç sonuç-

lar ortaya çıkaracak fikirlerini Atatürk uygulamaya vakit bulmadan önce 1924'te öldü.

Türkiye Cumhuriyeti'ne hizmet eden birçok Kürt gibi Gökalp de kendisini Kürt olarak hissetmeyi reddetti. Bu inkar, Osmanlıların çok geniş alana yayılmış imparatorluklarının Hristiyan, Yahudi ve Müslüman vatandaşlarının kendi anadilleri, etnik kökenleri ya da kültürel özelliklerini kaybetmek zorunda bırakılmadan hepsinin Osmanlı olduğu yönündeki görüşleriyle çelişiyordu. "Atalarımın Kürt ya da Arap topraklardan gelmiş olduklarını ortaya çıkarsam da bir Türk olduğuma inanmakta tereddüt etmem. Çünkü sosyolojik çalışmalarım sonucu milliyetin yetiştirilmeye bağlı olduğunu öğrendim" diye sürdürdü Gökalp.

Yıllarca müzenin yönünü gösteren ana bir kavşaktaki levhayı görmüştüm. Ziyaretin, herkesi kapsayan Türk milletçiliği adına onu kendi Kürt kökenini inkara götüren şeyi deşifre etmeme yardım edeceğini umuyordum. Bunun bol miktarda örnekleri vardı, sadece Gökalp ya da İnönü, ya da bir nesil sonra üç darbenin ilkinde önderlik eden, 1960'ta iktidarı ele geçirerek Cumhurbaşkanı olan ve potansiyel Kürt milliyetçilerine "ordu, köy ve kasabaları bombardıman etmekte tereddüt etmeyecek; bir katliam olacak..." tehditleriyle uyaran Cemal Gürsel adlı Kürt bir general de değil.

En sonunda Gökalp müzesinin yerini bulduğumda beni çarpan şey, küçük bir avlu çevresine inşa edilen ve birkaç tavuk dışında tamamen terkedilen yerin sıradanlığıydı. Daha yeni boyanan binanın etrafında dolaşırken müzenin uyuşuk bekçisi, "binanın onarımda" olduğunu söyledi. Aslında Türkiye'nin tüm kamu binalarını şereflendiren Atatürk'ün başı dışında, yarım düzine kadar oda ve onların camdan sergi kareleri boştu. İlk hayal kırıklığına uğradım, ama şimdi aradığım cevabı bulamadığımdan o kadar emin değilim.

* * *

NATO'nun en kıdemli ortağı olarak Birleşik Devletler Tür-

kiye'de kaçınılmaz şekilde büyük öneme sahipti. Hatta soğuk savaşın sona ermesinden sonra bile Türkiye yıllarca İsrail ve Mısır'ın hemen ardından Amerikan dış yardımını alan devletler listesinde üçüncü sırada yer aldı. Kürt illerindeki baskıların en kötü olduğu yıl 1994'te Türkiye, Amerikan asker donanımının en büyük tek ithalatçısı ve dolayısıyla dünyanın en büyük silah alıcısıydı. % 80 Amerikan olan savaş mühimmatı içinde M-60 tankları, F-16 savaş uçakları, kobra helikopterleri ve BlackHawk "kurnaz" helikopterleri vardı, ki bunların hepsi en sonunda Kürtlere karşı kullanıldı. Pentagon anti-personel bomba tertibat grubunu geciktirmek dışında Türkiye'yi daha çok Amerikan silahı almaya sevk etti. İnsan hakları gruplarının Türk F-16'larının köyleri bombaladıklarını ve sivillere zayıat verdiklerini ortaya çıkarmaları üzerine Washington malıcup duruma düştü. Ama bir kaçamak noktasına başvuran Pentagon bu tür vakalarda olduğu gibi silahların kötü amaçlar için kullanıldığı durumlar için düzenlenen hukukun gerektirdiği şekilde Clinton yönetiminin silah sevkiyatını askıya almayacağı güvencesini verdi. Birkaç bin Amerikan askeri, hâlâ Türkiye'nin dört bir tarafında bulunan ve soğuk savaş döneminde, özellikle de 1979'daki İran İslam Devrimiyle Hazar Denizi yakınındaki daha değerli dinleme noktalarının kapanmasından sonra daha da büyük önem atfedilen NATO'nun istihbarat toplama cihazları ile tesislerinin personel ihtiyacını sağlıyordu.

Ama ta 1950'li yıllara kadar giden bu askeri varlıktan Türkiye'deki Kürtlerin kötü durumunun iç yüzünün kavranmasında hiçbir şekilde istifade edilmedi. Amerikan askerleri, alınganlıklarıyla nam salmış meslektaşlarıyla politika konuşmamak hususunda sıkı kontrol altındaydılar. Biliyorum, çünkü 1980'lerin ortalarından beri birkaç Amerikan tesisinin yerleştirildiği Kürdistan'da hizmet eden Türkiye'deki Amerikalı subaylara soruyordum. Onların alaka eksikliklerine olan şaşkınlığım hâlâ bitmedi. Tavırları 1970'li yıllarda Tahran'daki ABD büyükelçiliğinde askeri ve diplomatik meslektaşlarında gözlemlediğim tavrın bir tekrarıydı. Çünkü oradaki subaylar

Şah'a riayet ederek Şah'a olan muhalefeti anlamaya çalışmaktan kasıtlı bir şekilde kaçınarak Amerikan ulusal çıkarları açısından feci sonuçlar ortaya çıkmasına neden oldular.

Yıllar boyunca birbirini takip eden Amerikan yönetimleri Türkiye'nin kendi Kürtlerine baskı yapmasını hoş görmek için gerekçeleri değiştirdiler. 1950'lerde Bağdat Paktı, (Irak'ın, 1958'de ülkede monarşinin devrilmesini müteakip üyelikten düşürülmesinden sonra CENTO olarak adlandırıldı) 1937 Sadabat Antlaşmasında saygın bir yer olan anti-Kürt eğilimin Batılılarca onaylanması anlamına geliyordu. Milliyetçilik, özellikle de azınlıklar arasındaki milliyetçilik; Sovyet imparatorluğunda olduğu kadar Demir Perde boyunca karşı karşıya gelen Orta Doğu'daki "Batı yandaşı" devletlerde de şüpheyle karşılanıyordu. Soğuk savaşın sonuna yaklaşılması ve Humeyni İranı'nın yükselmesiyle Türkiye, ele avuca sığmaz İslamcı komşularını Batılıların çıkarları için hizada tutmaya yardım edecek seküler bir jandarma olarak desteklendi. 1991 Körfez Savaşı'nın karmakarışık sonuçları Birleşik Devletler'i Ankara ve Washington'un genelde birbirini tutmayan politik çıkarlarının gerçek bir esiri durumuna soktu. Açıkça vurgulandığı gibi, Washington'un Irak Kürtleri ile hâlâ lekelenmiş kendi şanını koruyan hava devriyelerini yapabilmesi için Adana yakınındaki Incirlik Hava Üssünün kullanılmasında Ankara'nın iznine ihtiyacı vardı. Karşılığında da Ankara'nın kendi Kürtlerine karşı her geçen gün büyüyen baskılarını görmezlikten geldi.

Huzur Operasyonu bazen de Çekiç Güç olarak da adlandırılan bu hava hareketleri, hiç de mantıksal olmayan bir şekilde kendilerini ABD'nin amaçlı bir biçimde PKK'nın Kuzey Irak'taki üslenmesine yardım ettiğine inandıran neredeyse tüm Türk politikacılarca hiç rağbet görmüyordu. (Sadece etkili Genel Kurmay Başkanı, Huzur Sağlama hareketini binlerce savunmasız Irak Kürdünün tekrar Türkiye sınırına akın etmesine tercih edecek kadar gerçekçiydi. Ve sessizce birbirini takip eden hükümetlerin düzenlemeyi yenilemelerini sağladı.) Birleşik Devletler, on yıllar boyunca Kürtlerin varlığını inkar eden Türklerin resmi "Dağ Türkü" dogmasını kabul etti. Ve

şimdi de sadakatli bir şekilde PKK'nin yalnızca terörist bir örgüt olduğu tezini kabul ediyor. Yine de PKK'nin Türk baskılarını kendi milliyetçi amaçlarına dönüştürmekteki başarısı ve Kürtler arasında siyasi nüfuzunu arttırması şüphesiz Washington ve diğer Batılı başkentleri endişelendirdi.

İnsan hakları temelinde PKK'nin taktiklerine karşı çıkan ve onlardan korkan ve yine onun ateşlediği hükümetin sıradan Kürtlere baskı halkalarını anlayan çoğu Türkiyeli Kürt yine de Öcalan'ın önemini kabul ediyordu. Tek başına uzun süredir inkar edilen Kürt kimliğini yeniden diriltmişti. Fakat Washington onun diplomatik kanallarını tıkamaktan daha fazlasını asla yapmadı. İnsan haklarından sorumlu Dışişleri bakan yardımcıları Türkiye'yi ziyaret ettiler ve hem hükümet hem de gerillalar tarafından yapılan ihlalleri ifşa ettiler. Buna rağmen ABD sürekli olarak Türk bardağını yarı dolu olarak görmeyi yeğledi. Halbuki çoğu Türk en iyi ihtimalle onun yarı boş olduğunu ve de damladığını biliyordu. ABD hükümeti kriminal prosedür reformları ile işkenceden kaynaklanan günah çıkartmaların önünü alacak daha az şiddetli sorguya çekme metodlarını teşvik etmek üzere Washington'dan misyoner heyetler gönderdi. Ve düzeltilemeyen ihlallerin her geçen gün daha da fazlaşan kanıtlarına rağmen, Amerikalı yetkililer, polis eğitiminin düzeltilmesi ve adli teknikler ya da (güçsüz) bir İnsan Hakları Bakanlığı'nın kurulması ve çoğu Türkün ya sahtekarlık ya da kendi iç işlerine karışmak olarak gördükleri diğer kozmetik değişikliklere bel bağladılar. Onlar bu tür reformların sadece Kürtler için değil tüm Türkler için yararlı olduğuna vurgu yaptılar. Ama Türklerin meşhur şovenizminden korkan ve diğer politik inisiyatiflerde Türkiye'nin işbirliğine bağlı olan Birleşik Devletler, Türkiye'nin refahı açısından bu derece zararlı olan hayli ölümcül iç savaşın sona erdirilmesinde siyasi çözümü desteklemek için belirli bir adım atmadı.

Amerikan-Türk ilişkilerine bu tür çelişkiler hakim olmuştu. Kendi PKK sorunu yüzünden Ankara, Iraklı Kürtlerle olan ilişkilerinde birbirine zıt hisler sahibi oldu. Iraklı Kürtler, 1994'te kendi aralarında savaşa tutuşmalarına rağmen yine de

Washington'un Saddam Hüseyin'i devirme politikasının gerekli bir faktörü olarak kaldılar (ya da en azından öyle düşünüyor görünmek için böylesi bir tavır takınıyordu). Türkiye'nin politikası da pek tutarlı değildi. Ankara, Iraklı Kürtlerin yerel parlamento ve hükümeti ile ilgili hoşnutsuzluğunu gizlemedi. Bunun, Türkiye Kürtleri için örnek teşkil edecek embriyonik bir devlet olmasından korktuğunu ve buna müsamaha etmeyeceğini duyurdu; buna rağmen gıda ve diğer ihtiyaçlar için yılda 13 milyon dolar vermeye başladı, PDK ve YNK'nin Ankara'da irtibat büroları kurmalarına izin verdi. Ve BM'nin Irak'la her türlü humaniter değiş-tokuşları yasaklayan ekonomik yaptırımlarına rağmen; Iraklı Kürtlerin maaş ve diğer harcamalarını karşılamalarına yardım eden kaçak Irak dizel yakıtı karaborsasının gelişip büyümesine göz yumdu.

Bu jestler, Türkiye'nin tüm niyet ve amaçlarıyla bir devlete benzeyen oluşumla ilişki kurmasını kolaylaştırdı. Öbür taraftan Türkiye, Saddam Hüseyin şu ya da bu şekilde Irak'ın Kürt bölgesi üzerindeki kontrolü sağlar ve böylece PKK'yi bu üstün mahrum bırakır umuduyla Irak'la ekonomik ve diplomatik ilişkilerini tekrar başlatmaya çalıştı. Varsın Saddam Hüseyin geçmişte kendisine göre haklı sebeplerle PKK'nin Türkiye için sorun çıkarmasına yardım etmiş olsundu: Bu tür çelişkiler bir kenara itildi. Ve Türkiye'nin PKK üslerini ve oralardaki gerillaları yok etmek adına Kuzey Irak'a her geçen gün daha sık girmesi, Iraklı rakip Kürt milisler arasında zaten gergin olan ilişkileri daha da kötü bir duruma soktu. Bağdat'ın Kuzey Irak'taki etkinliğini büyük olasılıkla arttıracak bu hareketler, Washington'un hoşuna gitmiyordu.

Clinton yönetiminin Irak ve İran'ı izole etme yada dışlama çabasındaki *dual-containment* (çifte kontrol) politikası gözönünde bulundurulduğunda 1994'ten başlayarak İran'ın Irak Kürdistanı'ndaki yeni açık ve etkili rolünden de hoşlanmıyordu. Ama düzenli bir uluslararası işbölümü içinde Avrupalı hükümetler açık olarak Türk ordusunun Kuzey Irak'a saldırılarını eleştirirlerken, Birleşik Devletler kem küm ederek kamuoyuna görüşlerini açıkça belirtmekten kaçındı ve eleştirmen-

lerine perde arkasında daha etkili çalıştığını söyledi. (Her zamanki favori Amerikan taktiği) Dışişleri Bakanlığı'ndan kıdemli yetkililer zaman zaman baskıların yalnız başına PKK'ye karşı yapılan savaşı durduramayacağını söyleyerek herkesin önünde ellerini ovuşturuyorlardı.

Böylece Washington ve Ankara görünüşte Kürtlerle ilgisi olmayan ama yine de onları etkileyen hırslı ve karmaşık bir bölgesel işbirliği içine girdiler. Eğer sözkonusu olan taraf sağlam bir Avrupa müttefiğiye diplomatik hokkabazlık işe yarayabilirdi. Kürt savaşı dışında, hepsiyle olmasa da sekiz komşusunun çoğunluğuyla zayıf ile kötü arasında değişen ilişkileri yüzünden rahat olmayan Türkiye ile ilgili bu tür çok yanlı politikaların potansiyel olarak zayıf düşürücü etkileri gözönünde bulundurulmuş görünmüyordu. Clinton yönetimi buna rağmen kendi "*dual containment*" politikası için en önemli bölgesel öge olarak Türkiye'nin yardımını sağladı. Yönetim, ayrıca İran, Suriye ve Türkiye dışişleri bakanlarının -Washington'ın zaman içinde ayıracağı güçler- düzenli şekilde Kürt olan herşeye düşmanlıklarını ifade ettikleri yenilenmiş Sadabad tipi görüşmeler hakkındaki endişelerini de sineye çekti. (Resmi diplomatik dayanışmanın bu gösterileri bile Suriye, İran ve Irak'ı Türkiye'ye karşı askeri operasyonları için PKK'ye barınak sağlamaktan alıkoyamadı.)

"Makul inkar edilebilirlik" için Türkiye Kürtlerini bir araç olarak kullanmak suretiyle onlarınki ilkel bir bedel ödetme durumuydu. Türkiye de tuzağa yem koyuyordu. Osmanlıların eski Arap kolonilerini o derece hor görüyordu ki Suriye ve Irak'la, sanki onlarla sıkı güvenlik problemleri ile ilgili ikili ilişkiler diğer yabancı güçlerle olan ilişkilere hakim olan diplomasinin yüksek alanlarından ayrılmışçasına ilişki geliştirdi. Birkaç Türk yetkili kendi diplomatik hayal gücü ile inisiyatif eksikliklerini mazur göstermek istercesine "zorlu bir coğrafyada yaşadıklarından " yakınsalar da sonuçlar feciydi.

Hiçbir yerde sonuçlar, Türkçede ilk harfleriyle GAP olarak bilinen Güneydoğu Anadolu Projesi'nde olduğu kadar masraflı değildi. 1980'lerde Türkiye tek yanlı olarak Dicle ve Fırat

nehirlerinden yararlanarak bu büyük sulama ve kalkınma projesini başlatmıştı. Bu alanda kesin hatlarla belirlenmiş uluslararası hukuk boşluğunda Türkiye, bu iki nehir kendi sınırları içinden doğdukları için, akışın düzenliliği ile kalitesine olan hayati bağımlılıklarına rağmen komşu ülkelerin suyu paylaşma taleplerini gözönünde bulundurmak durumunda olmadığını ileri sürdü. Bu konudaki şikayetlerinin önünü almak için de Ankara, yeni barajları sayesinde komşularının ilk kez düzenli bir su akışına sahip olduklarında ısrar etti. Üç devletin ara sıra yaptıkları su paylaşım görüşmeleri geniş ölçüde sonuçsuz kaldı. Uluslararası Para Fonu (IMF), Dünya Bankası ile diğer uluslararası ve özel yatırımcılar böylesine hassas bir anlaşmazlığa bulaşma korkusu ve Türkiye ilkin Suriye ve Irak'la pürüzleri ortadan kaldırmadığı gerekçesiyle bu projeyi finanse etmeyi reddettiler. Batılıların onaylamamalarının gerekçesi buydu.* Uluslararası uzmanlar Türkiye'nin projeyi tamamlaması durumunda Suriye'nin eskiden aldığı suyun %40'ını Irak'ın da %20'sini alacakları tahmininde bulundular. Şubat 1996'da Türk politikacılar yeni bir hükümeti bir araya getirmek için çırpınıp dururlarken silahlı kuvvetler, İsrail'le bir askeri eğitim antlaşması imzaladılar: Suriye'nin PKK'yi desteklemesine bir misilleme olarak yapılan anlaşma, İsrail'in eski periferi politikasını canlandırıyor. Ama bu sefer Yahudi devleti, eski düşmanı Suriye ile can düşmanı İran'a baskı yapmak için Türkiye'yi kullanıyordu.

Kürt sorununun bölge politikasını daha da karmaşıktırmak üzere ortaya çıkması üzerine Clinton yönetimi Amerikan iç siyaseti yüzünden eskisinden daha fazla Türkiye'ye bağımlı hale geldi. Bosna'daki 43 aylık çarpışmaları sona erdiren Şubat 1995 Dayton Antlaşmasının imzalanmasından sonra Washington, Başkan Clinton'ın 1996'da tekrar seçilme şansını zo-

* GAP, Kürtlere geniş ölçüde iş imkanı sağlayacak diye lanse edildi, ama aslında kayda değer bir gelişme olmadı. Planlayıcılarının hayal ettiği şekilde tamamlanmış olsaydı bile işsizlik ve geri kalmışlığın en yoğun olduğu Güneydoğu Türkiye'deki eğitimsiz ve maharetsiz Kürtlerin burada istihdam edilecekleri kuşkuludur. Çünkü topraklar yerel kimselere aittir.

ra sokma riski taşıyan asıl bir sorunu çözmek üzere Ankara'ya döndü. Yönetim, Sırlar ile Hırvatları uzaklaştırmak üzere oluşturulmuş Müslümanların acemi ordusunun potansiyel olarak uzun zaman alacak eğitimini üstlenmek bir yana, Amerikan askerlerini Bosna'da bir yıldan fazla tutmanın bile siyasi açıdan riskli olduğunu düşünüyordu. Buna rağmen bu eğitim, Amerikan iç siyasetinin yüksek bir önceliği idi. Washington, Balkanlar'da eski, ama yeterince uzak bir emperyal güç Türkiye'nin; dost, Batı-yandaşı, ılımlı Müslüman bir NATO üyesi olarak donatılabileceğine ve eğitim misyonunu güzel şekilde idare edebileceğine karar verdi.

Türkiye böylesine önemli bir statüye yükseltilmesine ve gelecek için kendisine bir pay çıkarabileceğine sevinmişti. Kendi Kürt azınlığının kimliğini bastırmaya çalışan, daha büyük Hırvatistan ve Sırbistan yandaşlarına karşı kalını savaşı veren kuşatılmış Bosna Müslümanlarına yardım eden bir devlet olan Türkiye'nin ironilerinden hiç kimse alenen söz etmedi. (Atatürk İslam dünyasına sırt çevirmişti ve Osmanlı İmparatorluğunun eski kolonilerindeki Türk cemaatlerinden vazgeçmişti, ama Türkiye 1980'lerde kendi Kürtlerine baskı yapmak ile Bulgaristan, Yunanistan ve Kıbrıs'taki Türk azınlıklarını savunmakta bir tutarsızlığın olmadığını iddia etti.) Bosnalıları eğitime programının çekici tarafı borçların ertelenme ihtimaliydi, özellikle de NATO müttefiklerinin Kürtler ya da Türk politikasının diğer riskli konuları hakkında titiz davranmaları durumunda. Türkiye ilk kez Amerikan iç siyasetinin bir parçası olma riskine giriyordu. Bu, dış politika formülasyonu açısından tehlikeli bir gelişmeydi, çünkü Amerikalı diplomatlar içerdeki güçlü Yunan ve İsrail lobileriyle yıllar yılı süren uğraşlarından çok iyi biliyorlardı.

Amerika'nın Türkiye ile olan ilişkileri son birkaç yıl içinde nasıl da karmaşıklaşmıştı! Reagan yönetimi yılları boyunca Amerika'nın Ankara'daki büyükelçisi Viyana doğumlu, siyasetten atanmış ve bir zamanlar Pennsylvania Üniversitesi'nde Siyaset Bilimi hocalığı yapan Robert Strausz-Hupe idi. On yıl kadar önce Türklerin, özellikle Kürdistan'da her geçen gün tır-

manan insan hakları ihlalleri karşısında ABD'nin umursamazlığı hakkında yakasına yapıştığımda o çoktan 80'li yıllarını yaşıyordu. O zamanlar bile Batılı insan hakları savunucuları, iç savaşta kullanılması olası silahların yoğun miktarlarda Türkiye'ye satılmasının hikmetini sorguluyorlardı. (Sonraları, onların 1996'da Dışişleri Bakanlığını, feragat şartları altında hariç, tutarlı bir şekilde insan hakları ihlali sicili bulunan ülkelere silah satışını yasaklayan Amerikan Hukuku Dış Yardım Yasası'nın 502 B maddesine başvurmaya ikna etme çabaları sonuçsuz kaldı.) Strausz- Hupe ne demek istediğimi anladı. Ama onun asıl görevi Soğuk Savaş karşılaşmalarının bu son ve gergin döneminde Türkleri Reagan'ın "Şer İmparatorluğu" Ruslarına karşı tutmaktı. Avrupalıların insan hakları kartını devam ettirmeleri hakkında birkaç amaçsız yorumda bulundu ve bu yaşlı adam kendi klasik köşesine geri çekildi. Uykuya daldı ve ayaklarının ucuna basarak yürüyen yardımcıları uyanmasın diye beni ofisinden çıkardılar. Bu, "Dağ Türkleri" hakkında resmi Türk sessizliğinin hâlâ hakim olduğu yıllardı. Tamamıyla bir cesaret örneği olarak solcu bir dergi, Yeni Gündem, 1987'de Kürdistan'ın Türkiye'nin bir numaralı problemi olduğu ve bunun da ancak siyasi yollarla çözülebileceği tezine tam bir nüshasını ayırdı. Yazı yazan kimseler arasında sivil ve askeri kurumların Güneydoğu Türkiye'de görev yapmış emekli üyeleriyle ismi Ankara resmi çevrelerinde nefretle anılan Paris Kürt Enstitüsü'nün sürgün edilmiş direktörü Kendal Nezan da vardı. Tahmin edilebileceği gibi derginin bu sayısı altı günlüğüne piyasada kaldıktan sonra toplatıldı. Bu resmi hoşgörüyeye yakın bir durum olarak değerlendirildi.

* * *

Bir yıl kadar sonra, Özal'ın basın sözcüsü Kaya Toperi'yi Ankara'daki ofisinde ziyaret ettim. Onu yıllardır tanıyordum ve Diyarbakır'da süper vali ile kısa bir görüşme organize edecek kadar iyilikseverdi. Vali güçbela gizleyebildiği kabalığıyla çok çetin bir cevazdi ve gerçekçi bir şekilde sorularımı cevap-

lamayı reddetti. Kaya Toperi'yi böylesi haybeye kürek çekmenin bir çocukça kendi kendini kandırmadan ibaret olduğunu söyleyecek kadar iyi tanıyordum. Muhakkak ki Türkiye'nin Kürtleri kendi müzik kasetlerini sattıkları ya da dillerinde şarkı söyledikleri için hapse atmaktan ziyade yapacağı daha iyi şeyler olduğunu, böyle davranılması halinde hükümetin amaçlarının aksine, bunun PKK'nin işine yarayacağını söyledim. Güvenlik güçlerinin görgüsüz davranışlarından hiç söz etmedim. Kıpır kıpır olan reaksiyonu üzerine konuya girmedim.

Eğer kırsal kesimde gerçekleştirdiğim tesadüfi görüşmelerim güvenilir bir ölçüyse, sivilleri aralıksız saldırılarla taciz etmek ve köyleri yakmak Kürtleri dışlamak riski taşıyor, dedim. Görüştüğüm insanların büyük çoğunluğu o zamanlar hâlâ PKK'nin talebi olan bağımsızlığı istemiyordu, onlar Apo'nun Marksizme olan büyük düşkünlüğünü de paylaşıyorlardı. Onlar sadece birinci sınıf vatandaş olarak muamele görmeyi, kültürlerine saygı gösterilmesini ve uzun zamandır ihmal edilen bölgeleri için devletin kalkınma yatırımlarından adil bir pay istiyorlardı. Yıllarca Üçüncü Dünya'da meydana gelen düzinelerce başkaldırıyı gözlemledim ve Batılılaşmış olduğu düşünülen ve aynı zamanda NATO üyesi bir ülkenin böylesine açık sinyalleri neden böyle aksi bir şekilde yanlış yorumladığını anlamakta başarısız oldum. Şüphesiz Türkler, hükümet baskılarının isyancı saflarının güçlenmesine hizmet ettiğini farkedecek kadar zekilerdi. Eleştirilerimi, uzun süreli dostluğumuza rağmen Toperi'nin benden ayrılmamı isteyeceğinden korkana kadar devam ettirdim. Bitirdiğimde neredeyse duyulmayacak bir fısıltıyla Toperi, "Biliyorum, biliyorum, ama orduya bağlı ve sadece Özal onların üstesinden nasıl geleceğini biliyor" sırrını açtı.

Toperi'nin bana anlattığı Özal'ın -Atatürk'ten bu yana en yaratıcı ve en tabu tanımaz Türk politikacısı, bu kadar yıl içinde 1980'de generallerin gerçekleştirdikleri üçüncü darbeden sonra sözde sivil hükümeti kurmakla görevlendirilen adam- demokratik yollarla 1983'te seçilmesine rağmen tam denetimde

olmadığıydı. Sözün kendisi gayet açıktı, ama şoke edici değildi. Bununla birlikte, Atatürk ordu sayesinde Osmanlı sistemini yıktı ve 1923'te kendi cumhuriyetini kurdu. Diğer devletler bir yönetim, bir orta sınıf, bir feodal sistem ya da diğer destek biçimlerine dayanıyorlardı, ama ordu Türkiye Cumhuriyeti'ni yaratmıştı. Batıda Yunan işgali, doğuda ise Osmanlıların yaptığı katliamların intikamını almayla çalışan ve tarihi toprakları üzerinde hak iddia eden Ermenilerin işgali biçimindeki Hristiyan işgalleriyle toprak bütünlüğü tehlikeye giren zayıf bir devlettir. Ve Atatürk'ün subay sınıfı, sakinlerinin hoşuna gitsin ya da gitmesin geri kalmış Anadolu'yu İslami köklerinden ayırmak ve yüzünü Batı'ya çevirmek suretiyle modernleştirmek amacıyla dizayn edilen bir sistemin en büyük koruyucusu olarak hizmet etti.

Şeyh Said'in birazcık da dini Kürt isyanı, 1925'te rejimin otoriter taraflarını teyit etti. Garip bir şekilde Kürtler ile eski kurbanları Ermenileri birleştiren ve İranlı Rıza Şah'ın Türk askerlerinin İran topraklarına girip isyancıları Ağrı Dağında kuşatma altına almalarına izin vermesiyle feci bir sonla biten 1930'daki bir başka başkaldırı da bunu iyice pekiştirdi. (Onun ihaneti, kırk beş yıl sonra oğlu Şah Muhammed Rıza Pehlevi tarafından tekrarlandı. O da 1975'te General Barzani'ye hendek kazıyordu.) Dersim kampanyasıyla beraber bu olaylar, Doğu ve Güneydoğu Türkiye'nin geniş kısımlarındaki Kürt milliyetçiliği hakkındaki resmi endişeleri canlı tuttu, ki buralar, 1950'ye kadar sıkıyönetim idaresi altındaydı ve 1965'e kadar meraklı yabancılara yasaklanmıştı.

Soğuk Savaştan önce, savaş sırasında ve özellikle de Soğuk Savaştan sonra Türk silahlı kuvvetleri ülkenin genelde ele avuca sığmaz sekiz komşusuyla yarattığı sorunlar yetmezmiş gibi Türk kamu hayatı üzerindeki baskılarını meşru göstermek için Kürt kartına kurtarıcı olarak başvurmayı sürdürdüler. İki dünya savaşı arası dönemdeki on sekiz isyandan biri dışında hepsini gerçekleştiren Kürtler değil miydi? Askeri kastın, tarihinin en uzun savaşını kazanma hususundaki iç endişeleri ne olursa olsun PKK'ye karşı yürütülen savaş şüphesiz

onu hareketli kıldı ve siyasetin odağına yerleştirdi. Onun seçilmiş organı Milli Güvenlik Kurulu'na ismen cumhurbaşkanı başkanlık ediyordu ki 1989'dan 1993'e kadar zal'dı. zal dışında, askeri figürler -Türk Genel Kurmayına başkanlık eden general ile kara, hava, deniz ve jandarma kuvvetleri komutanları, içinde başbakan, savunma, dışışleri ve içişleri bakanlarının bulunduğu sivillerden daha nemlilerdi. MGK, Türkiye'deki en etkili kurumdu; Genel Kurmay başkanı anayasal olarak savunma bakanı ile hükümetin diğer üyelerinden daha yüksek rütbede bulunuyor.

zal'ın idari kariyerini başlatan orduyla ilişkileri çok karmaşıktı, şortla geçit törenine katılarak Türkleri utandırdığı seferki gibi bazen de hor grlyordu. Aslında böylesine umulmadık hareketleri sadece orduyla değil, aynı zamanda Türk toplumunun açılmasını kösteklemek için Atatürk'ün kutsal anılarına sığınan Kemalist saflarla olan savaşında da en önemli kozlarıydı. zal'ın çığır açıcı kararları -Iraklı Kürt mltecipleri kabul etmesi, 1991'de Kürtçenin konuşulmasının tekrar yasallaştırılması ve özellikle de aynı yılın baharında Iraklı Kürt liderlerle ilgilenilmesi- generallerin huzurunu bozma pahasına da olsa onun Türk siyasetine yaratma gücü uygulayabildiğini gösteriyordu. "Özal, Kürtler gibi Türkiye'nin diğer önemli meseleleri hakkında bu toplumun hazınetmek bir yana hayal bile edemeyeceği bir şekilde düşünüyordu" diye belirtti uzun süre görev yapmış Batılı bir diplomat.

Çoğu Türk politikacının aksine zal silahlı kuvvetler korusuyula kötürüm edilmemişti. Mehmet Ali Birand, calan'la görüşen ilk Türk gazetecisi olarak 1988'de büyük bir skandal sebebi olan televizyon ve gazete starı, zal'ın "benim gibi insanların koruması altında hareket etmesine izin vererek" Kürt sorununu tüm yönleriyle tartışmaya açmak istediğini söyledi. Süleyman Demirel, zal'ın uzun süre rakibi ve başbakan ve cumhurbaşkanı olarak halefi, önceki yıllarda ordu tarafından iki kez devrildiğini asla unutmadı ve diğer bir darbeden rktğne inanılıyordu, bir gazetenin deyişiyle, "O pantolonuna etti, askeriye bunun kokusunu aldı ve zaafından sonuna kadar yararlandı."

Ama Özal'ın askeriyeeye karşı duruşu, hayranlarının zamanın geçmesiyle hatırlamak istediğinden daha az dobra dobraydı. Kürtlerin yeni yılını belirleyen Newroz'un Mart 1992 kutlamaları sırasında güvenlik güçleriyle tek yanlı çatışmalarda yüz kadar Kürt sivilin öldürülmesinden sonra, olağanüstü hal bölgesi lehine sorumluluğundan feragat etti. Aynı yılın Ağustos ayında güvenlik güçleri, Irak sınırı yakınındaki şehirde gerilla olduğu yönündeki asılsız söylentiler üzerine hareket ederek Şırnak şehrine şiddetli bir şekilde saldırdı; büyük maddi hasar verdiler ve yirmi bin sakinini de hayatlarını kurtarmak için kaçmak zorunda bıraktılar.

Güvenlik güçlerini kendi başlarına bırakmak, istenilen sonuçları ortaya çıkaran bir politika olarak görünmüyordu. 1993'ün başlarına doğru Türkiye Kürdistanı'ndaki ölüm ve yıkım hızı yeni bir aşamaya varmıştı. Artık en sadık Kemalistler bile herkesi takatten düşüren savaşın Türkiye'nin bir numaralı sorunu olduğunu inkar etmiyorlardı. O zaman birden bire 1984'ten beri ilk kez küçük bir umut pırıltısı görüldü: Celal Talabani'nin teşvik etmesiyle Öcalan, 17 Martta PKK'nin 21 Martta yürürlüğe girecek bir aylık tek taraflı bir ateşkes başlattığını duyurdu. Öcalan daha önce 1990'da Türkiye'yi de kapsayan bir ateşkes önermişti, ama bu sefer gerillalarının kendilerini savunma dışında savaşmayacakları sözünü vererek inisiyatifi eline aldı. Talabani dört gün önce, bir Türk gazetesine Öcalan'ın bağımsızlığı kapsamayan çözüm müzakereleri lehine terörizm ve silahlı mücadeleyi durdurmaya hazır olduğunu söyledi; Öcalan'ın kabul edilemez bir muhatap olması durumunda Türkiye parlamentosunun Kürt üyelerinin onun adına müzakerelere katılabilecekleri ilavesinde de bulundu.

Çoğu Batılı diplomat PKK'nin Türkiye'de siyasi ve askeri nüfuzunu genişlettiğine inanıyordu. PKK kibirli bir şekilde Batılı turistlerden Güneydoğu Türkiye'ye seyahat etmeden önce Avrupa'daki ofislerinden PKK vizesi temin etmeleri uyarısında bulunuyordu. Siviller ve genelde güvenlik güçleri de karanlığın çökmesinden sonra kırsal kesim şöyle dursun, Kürt kasaba ve şehirlerinde bile dışarı çıkmaya cesaret edemiyorlar-

di. Fakat, aylarca PKK'nin iç sorunlarla uğraştığını ve Öcalan'ın denetimi kaybettiğini ileri süren daha şahin Türkler şimdi de Öcalan'ın ateşkes teklifinin PKK'nin savaşta yenildiği anlamına geldiğini ve bu yenilgiyi siyasi yollarla telafi etmesine izin verilmemesi gerektiğini öne sürüyorlardı. Barış yanlısı bir azınlık, bir açılım yapmakta bir şans görüyordu. Özal'ın orduyla olan ilişkisi geçen seneki inişe rağmen aniden kritik bir hal aldı. Türk politikacılar arasında sadece onun vizyon, geçmiş teamülleri kırmak zevkiyle savaşı sona erdirmekte tüm taraflarca kabul edilebilecek bir formülü keşfetmek için gerekli siyasi beceriye sahip olduğu kabul ediliyordu.

Lübnan'da Öcalan'la temasta olan Türk gazetecileri vasıtasıyla Özal'a ateşkesin pek uzak olmadığı tüyosu geldi. Başlangıçta kuşkuluydu. Öcalan'ın asıl destekçisi Suriye'nin Fırat Nehri üzerindeki uzun süreli kavgasında bir kaldıraç olarak PKK'yi kaybetme riskine girmekten ziyade böylesi bir jesti sabotage edeceğine inanıyordu. Ama Özal birkaç gün içinde yumuşadı. Hatta 1991'de Iraklı Kürtlerle bir görüşmenin ayarlanmasına yardım eden ve Öcalan'la yaptığı özel görüşmeden henüz dönen gazeteci Cengiz Çandar'a da bir çeşit planın taslağını çizdi. Ankara'da gecenin ölüm sessizliğinde Çandar'la yaptığı dört saatlik görüşmede Özal, çok kişiyi kapsayacak ama kademe kademe gerçekleşecek bir genel affı destekliyordu: İlkın, belli bir suça bulaşmamış er gerillalar bağışlanacak ve Türk kamu hayatına katılmalarına izin verilecek, sonra da bir iki yıllık bekleyişten sonra liderleri ve muhtemelen de kıdemli komutanlar ve hatta Öcalan'ın kendisi bile beş yıldan sonra.

Özal'ı asıl düşündüren, ta o zamanlar bile devlet teröristlerle "masaya oturmayacak" anonsları yapan şahinlerin hakim olduğu bir parlamento ile hükümetin rızasını nasıl alacağıydı. "Askerler, sivil politikacılara göre daha az sorun çıkarırlar" dedi kolaylıkla Özal. "Çünkü onlar en ön saftalar ve ateş altında olmanın ne demek olduğunu biliyorlar." O ayrıca uzlaşmaz Genel Kurmay Başkanı Doğan Güreş'i de kendi yanına çekebileceğine inandırmıştı kendini. Büyük kurnazlıkla Cumhurbaş-

kanı olarak Güreş'in görev süresini bir yıl daha uzatma yetkisine sahip olduğunu gururla söylüyordu. Böylesi bir iyimserlik tüm Kürtlerce paylaşılmıyordu. Kimi onun -ya da herhangi bir sivilin- Türk silahlı kuvvetlerini ikna etmek bir yana, onları etkileme kabiliyetlerini bile sorguluyordu. Parlamenter Ahmet Türk, Özal'ın yaklaşık aynı dönemlerde kendisine "barışçıl bir çözümü kabul ettirmekte önemli generalleri etkilemeye kararlıyım" dediğini söyledi. Türk aynı yer ve zamanda Özal'ın sağlama bağlanmış bir başarıdan uzak olduğuna inandığı sonucunu çıkardı, çünkü "onun askerlerle iyi ilişkiler geliştirmeye çalıştığını söylemesi gerçek gücün onun elinde olmadığı anlamına geliyordu."

Kendi opsiyonlarını tartışırken Özal, devletin PKK'yle ilgilenmekte acele etmemesi gerektiğini ısrarla belirtti. İki ayakları bir pabuca konulmamalıydı. Devlet, Öcalan'a "ikinci kemanı çalmaya son vermeli" ve inisiyatifi tekrar eline almalıdır. Müslümanların oruç ayı Ramazan bitmek üzereydi ve Özal takip edecek tatil haftası sonrasına kadar birşey yapmamayı uygun buldu. Tesadüf eseri Newroz da aynı döneme denk geldi ve Öcalan'ın emirleri ile Özal'ın silahlı kuvvetlere olan talimatları sayesinde kan akıtılmadan geçti.

Orta Asya Cumhuriyetlerine olan uzun bir Cumhurbaşkanlığı gezisi sonrası Ankara dönüşü 15 Nisanda uçakta Cengiz Çandar tekrar Özal'la görüştüğünde, Öcalan'ın ertesi gün tek taraflı ateşkesi koşulsuz olarak uzatmayı kabul edeceğini söylemesi Özal'ın hoşuna gitti ama, "korkarım bu idiotlar her şeyi mahvederler" dedi. Çandar idiotların kimler olduğunu sordu. "Hükümet" Özal'ın yakınlıkla verdiği cevaptı. Bir çözüm taslağına onların da katılmasına hükmetmişti ve Anayasa Mahkemesi tarafından onanacak bir çeşit Cumhurbaşkanlığı affına yan çizdiklerini düşündüğünü samimi olarak söyledi. "Ankara'ya vardığımda birşeyler yapmak zorundayım hem de ivedilikle" dedi Özal. "Çünkü eğer bu fırsatı kaçırsak durum daha da kötü bir hal alır." Çandar'la iki gün sonra İstanbul'da ani bir oturum için bir araya gelmeyi kararlaştırdı.

Ama Cumhurbaşkanı 17 Nisanda kalp krizinden öldü.

Onun son görüşmesi 16 Nisan akşamı bir ay sonra kendisinin halefi olarak Cumhurbaşkanı olacak Süleyman Demirel ile idi. Türk politikacılar cumhurbaşkanlığı makamına kimin geçeceği çılgınlığına o derece daldılar ki Öcalan'ın şimdi indirgenmiş talepleri bir yana, PKK'nin ateşkesine bile ciddi bir yaklaşım gösterilmedi. Öcalan'ın görüşmeye hazır olup olmadığı test edilmedi ve günümüze kadar da denenmedi. Kürt sorunundan bahsedildiğinde Türkler güçlü ya da zayıf konumlarından kaynaklanan kaygılarla görüşmeye yanaşmıyor. Savaşan taraflar arasında tek belli köprü olarak kalan bir dizi kıdemli gazeteci Türk gizli ajanlarının Öcalan ile bir takım gizli iletişim gerçekleştirdiklerinden kuşku duyuyorlardı.

Öcalan'ın neden Talabani'nin ateşkes önerisini kabul ettiği hâlâ bir muamma. Muhtemelen silahlı mücadeleyi sürdürmenin faturasının dramatik bir şekilde kabardığını farketmişti. Çandar'a Martta tek taraflı ateşkesin, hükümetin "köyleri yerle bir etme ve nüfusu başka yerlere nakletme" politikasına son vermesini umduğunu söylemişti. Bu, PKK'nin incindiğini gösteriyordu, ama Öcalan'ın kanıtlanmış acı eşiği son derece yüksekti; ulusal kurtuluş mücadelelerinin daha üstün düşmanı yıpratmak hususundaki standart mantığıyla "orduya karşı kazanamayacağımızı biliyorum, fakat çok yüksek bir zarar verebiliriz" dedi. Ayrıca Türkiye'de önemli bir siyasetçi olma hususunda ciddi ciddi düşünüyordu, ama böylesi bir geçişi nasıl yapacağı konusuna açıklık getirmedi.

Bir ay sonra Lübnan'da Öcalan ile görüşmesinden dönen Ahmet Türk, Apo'nun "Emperyalizmin artık *paper tiger* (güçlüymüş gibi görünen ama aslında zayıf)" olmadığını şimdi farkettiğini, ama onun hâlâ olgun bir politikacı olmaktan uzak olduğuna kanaat getirmişti.. Kayda değer bir şekilde Öcalan'ın yayımlanan talepleri artık self-determinasyonu içermiyordu; Nisanın ortalarında ateşkesi yenilerken politik görüşlerini "kültürel özgürlükler ile Kürtçede yayın yapma hakkı" köy koruculuğunun kaldırılması, olağanüstü hal yasasının kaldırılması ve "Kürt örgütlerinin siyasi haklarının tanınması"na indirgemişti. Türk ılımlıları da daha fazlasını istemiyordu.

Öcalan'ın gerçek ruhsal durumu ne olursa olsun Özal'ın ölümüne gerçekten çok şaşırmıştı. 1991'de "Eğer problemimizi çözecek biri varsa, o da Özal'dır" açıklamasını yapmıştı. Şimdi de aşırı şişman Özal'ın kalp krizi geçirdiği tarihe dikkat çekerek Özal'ın ısrarlı isteğiyle kendisini Lübnan'da ziyaret eden Kürt parlamenterlere, Özal'ın barış yapmasının önüne geçmek için zehirlendiğine inandığını söyledi. Bu düşünce tamamıyla onun sık olan paranoit görüşlerine uyuyordu.

Öcalan'ın tekliflerine karşılık verilmesi yönünde Türk tarafından hiçbir işaret gelmemesi üzerine ateşkes bozuldu. PKK gerillaları 24 Mayıs'ta Bingöl yakınlarında bir otobüsü durdurarak izinli otuz iki silahsız Türk askeri ile dört sivil öldürdü. Sonraki ay Öcalan ateşkesin resmi olarak sona erdiğini deklare etti. PKK Avrupa'da Türkiye karşıtı eylemler ile Güney Türkiye'de yılda 4 milyar dolarlık turizm endüstrisi merkezlerine karşı saldırılar gerçekleştirdi. Bu devamlı şiddet hareketleri hem Fransa hem de Almanya'da PKK'nin yasaklanmasına ve bürolarının kapatılmasına neden oldu, ama faaliyetleri yer altında devam etti. Türkiye Kürdistanı'nda Türk güvenlik kuvvetlerinin Diyarbakır yakınındaki PKK kaleleri Lice ve Kulp'u hedef almasıyla çarpışmalar daha büyük bir yoğunlukla tekrar başladı.

Çoğu Türk ve Kürt, bu görüşü destekleyen sağlam bir kanıt olmasa da Özal'ın savaşı sona erdirmek için başarılı bir formülü uygulamaya koymak üzere olduğu yönündeki Öcalan'ın kanaatini paylaşıyor. Ama herkesi her geçen gün daha da ümitsizliğe düşürürcesine savaşı durdurmaya muktedir birisinin bırakın Türkiye'de iktidara gelip makul adımlar atmasını, ufukta bile görünmüyordu. Özal yaşıyorsa, onu tanıyan Türkler söylüyor, Kürtler için bir yem olmazdı. Onu sık sık gören Birand, örneğin, "Eğer Özal bugün durumu ele alsaydı çatışmayı Kürtlerin sahip olmayı düşündüklerinden daha azını veren bir yolla çözüme bağlardı" diyor.

Bu, benim en son 6 Ocak 1993'te Özal'la yaptığım görüşmeden edindiğim izlenimdi. Onun Kürt sorunu için öne sürdüğü çözüm siyasi hatta kültürel bir uzlaşmadan ziyade bir asim-

lasyon ve ekonomi karışımıydı. Zaman ve sabır gerekli dedi. Yirmi yıl önce "Kürtlerin %90'ı Doğu ve Güneydoğu'da yaşıyordu, şimdi ise sadece %60-65'i Ankara'nın doğusunda yaşıyor" dedi "ve bir başka yirmi yıl içinde sadece %15-20'si orada kalacak." Bu, düşüncesinin ya da en azından benimle paylaşmak istediğinin bir toplamı olarak görünüyordu. Türk istatistikleri her zaman ihtiyata tabi olmalıdır ve bugüne kadar da onun verdiği yüzdelerin gerçekte ne kadar örtüştüğü hakkında bir fikrim yoktur. Özal esasında Doğu ile Güneydoğu'da çok sayıda Kürdün ekilebilecek az miktarda arazide yaşadığını öne sürüyordu.

Dünya Bankası'nın bir zamanlar ekonomisti olan Özal kalkınma ekonomisine girişmişti. 1980'li yılların ortalarında alt yapıyı sağlamak ve uzun süredir ihmal edilen bölgeye müthiş derecede ihtiyaç duyulan yatırımları çekmek için en küçük Kürt mezralarına dahi elektrik ve telefon getirmişti. Hükümet ayrıca tek taraflı olarak, Suriye ve Irak'la sorunlar yaşanmasına sebep olan, ki bunlar misilleme olarak PKK'yi desteklediler, ve hazineyi tüketen 32 milyar dolarlık muazzam derecede büyük, tartışmalı proje GAP'ı başlatmıştı. Herhalükarda çarpışmalar ekonomik kalkınmanın tek başına Türkiye'nin Kürt problemini çözebileceği umutlarını tehlikeye atmıştı.

Böylece çok açık bir şekilde olmasa da Özal, beni Kürtlerin Batı'ya doğru sürülmesiyle ister istemez "Türkleşecekleri" sonucunu çıkarmaya sevk etti. Kendi hesaplarına göre, Türkiye'nin 13-15 milyon Kürdünün 1/3'ü tarihi Kürdistan topraklarında bırakılırsa -ki oradaki sayıları muhtemelen daha da azalacak- çoğu, çok geçmeden dilini, kültürünü, kimliğini ve herşeyden önemlisi tehlikeli milliyetçiliklerini rahatlıkla unuttacaklardır. Türkiye'nin 1988'de onlara sığınma hakkı tanımasından büyük memnuniyet duyan Iraklı Kürtlere kendi büyükannesinin hiç Türkçe konuşamayan bir Kürt olduğunu söylemişti. Türkler bu açığa vurmanın verdiği şoktan kurtulduklarında Özal'ın Cumhuriyetin Kürtçe konuşmayan müthiş başkanı olduğunu daha yakından gözlemlediler.

O, esas konuyu büyük bir ustalıkla geçiştirdi: Göçün deği-

şen doğası. Başlangıçta Kürt göçü gönüllüydü ve ülkenin batısındaki şehirlere olan daha geniş Anadolu köylüsü hareketinin bir parçası olarak ekonomik kaynaklıydı. Şimdi de silahlı kuvvetler kasti olarak köyleri toptan boşaltmayı provoke ediyordu. Savaşın ortaya çıkardığı zor koşulları es geçen Özal, Türkiye'nin batı ve güney sahillerinde Kürtlere olası iş imkanı sağlama isteğiyle coşuyordu. Bu, onun tamamlanmış Karadeniz Ekonomik İşbirliği hayalinin bir parçasıydı. İleriye dönük sözlerinin gerçeğe çok az alakası vardı. Ama yeterince adildi. Bununla birlikte bir Amerikalı gazeteciyle yaptığı görüşmede, kötü bir duruma neden iyi bir çehre kazandırılmasın diye soruyordu.

Altı ay sonra, onunla görüştüğümden sadece bir ay sonra Özal'ın Demirel'e altı sayfalık aksi bir mektup yazarak PKK'nin Türkiye Kürtleri üzerinde artan nüfuzuna işaret ettiği gerçeği günyüzüne çıktı. "Türkiye Cumhuriyeti şimdiye kadarki en büyük tehditle karşı karşıyadır. Bir sosyal deprem Türkiye'nin bir parçasını geri kalan kısmından ayırabilir ve hepimiz de onun altında kalırız." Onun garip çözüm önerisi sorunu kamuoyu tartışmasına açmak ve silahlı kuvvetlerin saldırıya açık olarak saydıkları alanlardan 200 bin Kürdü sürmekti, ki bu politika çoktan başlatılmıştı. Onun farkına varıp varmadığı bilinmiyor, ama bu kadar Kürdü daha yurtlarından etmek, PKK sempatizanları ile militanlarını sadece Kürdistan'a değil aynı zamanda Türkiye şehirlerine de yerleştirmek demektir.

Kürtleri on binler halinde yerlerinden etmek en iyi ihtimalle geçici bir askeri sorunu çözebilirdi, ama Özal'ın asıl amaç olduğunu söylediği şeyi başarmakta çok az umut veriyordu. Onun düşüncesi bölgedeki realiteleri hesaba katmıyordu. Kademe kademe gerçekleşen daha önceki göçün asimilasyonu kolaylaştırdığı doğrudur. Kürtler genelde adi de olsa az ya da çok verimli işler edindiler ve çocuklarını Türk okullarına gönderdiler. Ama savaş paldır küldür Kürtleri şehirlere ve kirli varoşlara savurdu ki buralarda Kürtler, onları çevreleyen toplum ile asimile edici süreçlerinden etkilenmeyen Kürt kırsal haya-

tı adaları oluşturdular. Türk işverenleri Kürtleri işe alinama pratiğini işleme koydular. Savaşta öldürülen askerlerin (ok sık) cenaze törenleri yerlerinden edilen Kürtlerle irkin çatışmaların yaşanmasına neden oldu.

zal'ın niyetleri ile onları gerçekleştirme kabiliyeti ne olursa olsun o, güvenlik güçlerinin yıkıma olan aşırı düşkünlüklerini sınırlayan bir fren olarak hareket etmişti. Öldüğünde halefleri savaşın idare edilmesindeki sorumluluklarını silahlı kuvvetlere devrettiler. Cumhurbaşkanı olarak zal'ın yerini almasından çok önce Demirel, "Kürt realitesi"ni tanıdığı, Türkiye'nin kötülüğüyle nam salmış polis istasyonlarını "duvarları camdan yapılmış" yapılara dönüştürme yönündeki vaatlerini unutmuştu. Ekim 1991 Parlamento seçimleri galibiyetinin ilk haftalarında söylenen bu ibareler, Kürtler ve Batılı elçilikler arasında büyük umutlar yeşertmişti, ama çok geçmeden umutları suya düştü. Başbakan olarak üçüncü dönemin başından itibaren Demirel Kürt politikasını henüz belirlemeden geriye kalan gerillaların köklerini kurutmaya ant içmiş silahlı kuvvetlerin uysal bir piyonu olarak önplana ıktı. Tekrar eski seyahatlerine çıkmak niyetinde değildi.

Onun cumhurbaşkanlığına çıkması bu kararlılığı tamamıyla değiştirmedi. Demirel'in elle konulmuş halefi Tansu iller başlangıçta "Bask modeli"ni, İspanya'da uygulanan siyasi desantrilizasyonun Türkiye'deki adı, etüt etmeye ilgi gösterdi. Çiller, İspanyol başbakan Felipe Gonzales ile detayları görüştü ve Kürt dilinde radyo ve televizyon yayınlarına izin verilmesini ciddi ciddi düşündü. Fakat Demirel ve Türk Genel Kurmayıyla yapılan tek bir görüşme onu, reformların terörün kökü kazılana kadar beklemesi gerektiğinde ısrar eden gönüllü bir şahin yapmıştı. Kendisine ait siyasi bir tabanı bulunmayan iller silahlı kuvvetlerle tamamıyla ittifak halinde olmanın onun kamuoyu araştırmalarındaki reytingini arttırdığını gördü ki bu da Amerika'da eğitim görmüş bu ekonomistin kendi Türkiye maliyesini kötü idaresini telafi etmesine yardım etti. Askeri bütçe ikiye katlandı, bu da Türkiye'nin 1994'teki %124'lk enflasyon oranını arttırdı. Aynı dönemde Türki-

ye'nin normalde yüksek performanslı ekonomisi, gayri safi milli hasılasındaki (GSMH) %6'lık bir düşüşle tersine döndü.

Çiller örneği merkezi eğilimli Türk politikacıların siyasi iflaslarını gözler önüne serdi. Onun prensip olarak kabul edilenleri hiçe saymakta fazla inandırılmaya ihtiyacı olmadı Pervasız arzularını tatmin etmek için farkında olmadan bir başka askeri müdahaleye zemin hazırlayarak sivil hükümetin meşruluk iddialarını daha da zayıflattı. Silahlı kuvvetler içindeki uzlaşmaz kesim, Kürdistan'daki kanlı baskıları üzerindeki dikkatleri başka yöne çekme eğilimindeydiler. O kusursuz bir "yararlı idiottu." Tüm baskı şekilleri karşısında fark edilebilir herhangi bir rahatsızlık belirtisi göstermedi. Köy boşaltmalar, ortadan kaybolmalar, esrarengiz ölümlerin hepsi onun göreve gelmesinin ilk iki yılında dramatik bir şekilde arttı. Kürt sorununu ele alan rekor sayıda gazeteci ortadan kayboldu, öldürüldü ya da yüzlercesi bölücü propaganda yaptıkları suçlamalarıyla kendilerini ultra-Kemalist Devlet Güvenlik Mahkemeleri karşısında buldular.* Aynı şekilde yayınlarla hükümet politikalarını eleştirecek kadar tedbirsiz entellektüeller de aynı muameleye tabi tutuldular. Kürt haklarını savunduğu için ilkin 1971'de tutuklanan bağımsız Türk sosyolog İsmail Beşikçi sözünü sakınmayan düşüncelerinde ısrarla direttiği için iki yüz yıldan fazla hapse mahkum edildi. Hatta ülkenin en çok sevilip sayılan romancısı Yaşar Kemal bile -Kürt kökenlidir, Türkçe yazıyor ve sürekli Nobel Ödülü adayı gösterilen- yetmişbir yaşında Devlet Güvenlik Mahkemelerinde sürdürüldü: Alman haber dergisi *Der Spiegel*'de yayımlanan bir makalede Kürtlerin maruz bırakıldıkları muameleyi protesto ettiği ve "Cumhuriyetin kurulmasından beri Kürt dili ve kültürünü yok etmekteki" sistematik baskıları açık itham ettiği için ken-

* New York'ta bulunan Gazetecileri Koruma Komitesi 1995'e ait yıllık genel başkanlığında Türkiye'nin çoğunlukla Kürt sorunu ile ilgili yayınlar nedeniyle hükümetle ters düştükleri için hapsedilmiş elli üç gazeteciyle dünyanın en çok gazeteci hapsedilmiş ülkesi olduğunu söyledi. "Türkiye gazetecileri hapse koyma isteğinde Suriye ve Çin gibi totaliter rejimleri bile geride bıraktı" dedi CPJ (GKK)'ye önderlik eden Kati Marton hükümetten genelde basını susturmada kullanılan 1991 anti-terör yasasını kaldırmasını istedi.

disini katı Kemalistlerle karşı karşıya buldu. Mart 1996'da "insanları kin ve düşmanlığa teşvik ettiği ve bölücülük propagandası yaptığı" gerekçesiyle yirmi aylık hapis cezasına, ceza ertelendi, çarptırılması üzerine, "bu ülkede demokrasi yoktur, hukuk da" dedi.

Dışarıda -özellikle de ABD Kongresi duruşmaları, Washington Carnegie Barış Girişimi, Avrupa Parlamentosu ya da Avrupa Konseyi'ndeki delillerle- Türkiye'nin kirli çamaşırlarının ortaya serilmesi, DGM'lerde yargılanmalara neden oldu. 1994'ün ortalarında Çiller, Kürtlerin Demokrasi Partisini (DEP) feshederek parlamento üyesi yarım düzine milletvekili kaçarak Avrupa'ya sığınmak zorunda bıraktı ve kaçmayan ya da kaçma fırsatı bulamayan diğer altısını tutuklayarak yargıladı ve uzun yıllar hapis cezasına çarptırdı. Böylece Türkiye'de yetmiş yıldır ilk defa özgür bir şekilde seçilen Kürt temsiliyetini fiiliyatta sona erdirdi. Sanki hükümet ve parlamento, genç çekici *pasionaria* Leyla Zana'nın göreve başlama yeminini Türkçenin yanında Kürtçe yapmasının verdiği şoktan hâlâ kurtulamamıştı.

Çiller Türkiye'deki Kürt siyasi dışavurumunun son emniyet subabını susturma hususunda vicdan azabı çekse de bunu asla dışa vurmadı. Başbakanın televizyonlarda Amerikan İngilizce'sine olan fotojenik hakimiyeti onu Birleşik Devletler'de bir medya gözdesi yaptı. Müslüman bir ülkeyi yöneten bu sarışın kadınla coştular ve hiç kimse onun politikalarının akıllılığını sorgulamadı.* Çiller'in yetersiz performansı sayesinde Türk silahlı kuvvetleri inisiyatifi tekrar ele geçirebildiler, hatta önceden PKK'nin denetiminde bulunan toprakların geniş kısımlarını pasifize ettiler. Ama Kürtlerin başkaldırısını bastırmakta asla kesin başarıya ulaşamadılar.

* Aralık 1993'te *The New Yorker*'daki bir editörün Türkiye ve onun problemlerine olan merakını uyandırmaya çalıştım. Başlangıçta istekli görünüyordu, ama çok geçmeden başbakanın bir profilini çıkarmaya çalıştığını ve bunun da olumlu olduğunu söyledi. Onu Washington ziyareti sırasında televizyonda seyretmişti ve onun büyüüne kapıldığını rahatlıkla itiraf etti.

Mültecilerle ŐiŐerek dünyanın en büyük Kürt Şehri haline gelen İstanbul'da Erik ailesi 1996 Şubatının fırtınalı bir gününde beni evlerine götürdü. Havaalanından yirmi dakika uzaklıkta kırsal kesimden gelen altmış beş bin kişinin -ki 2/3'si Kürt'tür- yaşadığı bir dış mahalle olan Kanarya'da çamurlu bir sokağın sonunda yaşıyorlardı. Geniş aile -dört erkek kardeş ve her yaştan otuzdan fazla insan- Türk devletinin resmi kayıtlarında gözükmüyordu. Doğu ve Güneydoğu'da köylerinden çıkarılan çoğu Kürt gibi onlarda polisle sorunluydular. İki kardeş, Irak-Suriye sınırlarına yakın milliyetçi bir kale olmakla nam salan Şırnak yakınlarındaki dağ platosu kylerindeyken PKK'ye yardım ettikleri Şüphesiyle hapse atıldıklarını ve işkence gördüklerini söylediler.

En büyük kardeş 41 yaşındaki Abdurrahman kendi problemlerinin köylerinden 60 mil uzaktaki Eruh'ta PKK'nin ilk askeri eylemini başlattığı aynı Ağustos gününde tutuklanmasıyla başladığını söyledi. PKK saldırısıyla hiçbir alakasının bulunmadığını, ama yine de kanıtlanamayan PKK yeliği Şüphe siyle 193 gün boyunca kendisine işkence yapıldığını söyledi. Sonradan da kendi deyişiyle "köy koruculuğunu kabul etmediği için" yedi yıl hapse mahkum edildi. Gerçekçi bir Şekilde bir oğlunun PKK'ye katıldığını söyledi. Onun tutuklanması standart bir askeri pratiğin gereği olarak Kürt illerinin dışında askerlik görevini yapan daha küçük kardeşi Halit'in tutuklanmasına neden olmuştu. Halit, 35 yaşında, askeri cezaevinde geçirdiği beş ay içinde bir ay boyunca işkence gördüğünü, sonradan ardarda "yaklaşık on defa" -tam sayıyı unutmuŐtu- tutuklandığını söyledi. Türk gizli polisleri beyhude bir çabayla onu ajanlaŐtırmaya çalıŐmıŐlardı.

Güvenlik kuvvetleri köylerine tekrar tekrar gelmeyi sürdürdüler, evcil hayvanların da içinde bulunduğu seçilmiş evleri yaktılar ve en sonunda aile mesajı almıştı; 1993'te kurtarabildikleri çok az eŐyayla kendilerinden önce bir eniŐtelerinin yerleŐtiėi Kanarya'ya hareket ettiler. Kadınlar ve çocuklar otobüsle yola çıkmışlardı, erkekler ise kamyon sürücülerinin yanına iliŐivermiŐlerdi, "nk bu Şekilde hem daha ucuzdu hem de

daha az güvenlik noktaları vardı." Ailede kimse Kanarya sakinisi olarak resmîyette kayıtlı değildi. Böylesine dağılan diğer çoğu Kürt örneğinde olduğu gibi yetişkinler seçimlerde oy haklarını kullanamıyorlardı. Neredeyse hep konuşan kardeşler HADEP'in ateşli savunucularıydı. Çünkü, Abdurrahman'ın sözleriyle, "hak ettiğimiz bağımsız devlete sahip olmamıza asla izin verilme de parti, Kürt kimliğini temsil ediyordu... En azından Kürtlere eşit haklar ile yatırımlardan adil bir pay verilmelidir" dedi PKK'ye muhalefet eden Kürtlerin bile dile getirdikleri ortak asgari taleplerini tekrarlarcasına.

Gerekli evraklar olmadan ne kendisi ne de ailedeki herhangi başka birisi yasal olarak çalışamıyorlardı. Ama evrakların gerekli olmadığı ve sorulmadığı az gelir getiren ticari muameleler ile inşaat sektöründeki karaborsa mesleklerde her zaman iş edinme girişiminde bulunuyorlar ve her zaman da buluyorlardı. Şuraya buraya yedirilen paralar şimdiye kadar polisi kapıdan uzaklaştırmaya yetti. Ailenin tek katlı kalabalık evleri için ellerinde tapuları yoktu. İki kârdеше iş veren inşaat girişimcisi onlara ödeme yapmak yerine bu evi inşa etmelerine yardım etmiş. Bazı çocuklar, onları kendisinin diye ve kendi adına kaydettiren bir Türk arkadaş sayesinde okula gidebiliyorlardı.

Erik ailesinin kilimlerle döşeli ve sokaktan kaçak olarak çekilen elektrikle aydınlatılan oturma odalarında en yüksek mevki televizyon setine ayrılmıştı. Her akşam aile 1994'te (1995) yurtdışında yayına başlayan PKK'nin uydu televizyon istasyonu MED TV'yi seyrediyordu. MED TV öfkeli Türk yetkililerin onu kapatmaya dönük artan çabalarına rağmen gün geçtikçe daha fazla seyirci çekiyordu. ("Apo TV'sinin" beş Batı Avrupa ülkesindeki şaşırtıcı derecede sofistike legal yapıları sayesinde ancak 1996 yazında Türkiye onun birbirine kenetlenmiş sınır ötesi eylemlerini çözebildi ve ilgili hükümetleri fişini çekmeye ikna etti. Yine debecerikli destekçileri çok geçmeden tekrar havadan servis sağlamayı başardılar.) Kardeşler, Kurmanci, Sorani, Zazaca, Arapça ve Türkçe dillerinde yapılan programlar ile propagandayı seyretmek için ihtiyaç duyulan dekoderi almak için yaklaşık ikiyüz dolar biriktirmiş-

lerdi. Polisin kaldırmasını engellemek için dış anten ile iç de-
koderin kamuflajına özel itina gösteriyorlardı.

Kürt televizyon programlarını seyretmek yeterli miydi? Kardeşler ve onların bakmakla yükümlü oldukları kimseler sürekli kendi köylerine dönmeyi hayal ettiklerini söylediler. Halit, kardeşler arasında ortaokuldan mezun olan tek kişi, muhalif olmanın bedelini ödediklerinden hiç şüphe duymuyordu. "Yirmiden fazlası ortaokuldan olmak üzere, yüzden fazla arkadaşımı kaybettim" dedi, "evet, buna değerdı." Sesinde en ufak bir tereddüt belirtisi yoktu.

Çoğunlukla Şırnak yakınlarındaki Eriklerin köyünden pek uzakta olmayan yerlerde PKK ile istemeyerek geçirdiği 26 günden sonra gözaltına alınan Agence France-Presse'in Türk muhabiri Kadri Gürsel, davalarının haklı olduğu yönünde benzeri mutlak bir inanç ve güçlü bir izlenim edinmişti. Gürsel, 31 Mart 1995'te yaşadığı talihsizliği bana anlattı. Türkiye'nin 37 bin askerle Kuzey Irak'ı işgal hareketi Çelik Operasyonunu haber yapmak üzere bölgeye gittiğini, dönüşte geceleyin uluslararası karayolunda seyir halindeyken Nusaybin yakınlarında kalaşnikoflu genç PKK'lı kadınlar tarafından düzenlenen bir yol kesme eylemi sonucu yakalandığını söyledi.

O ve Reuters fotoğrafçısı olan yol arkadaşı tamamen kusurluydular. Karanlığın çökmesinden sonra yolun tehlikeli olduğunu biliyorlardı, ama aceleleri vardı. PKK tarafından çok iyi karşılandılar, ama izlerini kaybettirmek için daha çok geceleri olmak üzere hep hareket halindeydiler. Havan toplarının yanı başlarına düştüğü, helikopterlerin başlarının üzerinde dolaşıp durduğu bir ordu pususundan sağ kurtulduktan sonra PKK'den ziyade Türk kuvvetlerinden korkmaya başladılar. Okuma yazması olmayan kadın gerillalar sadece Kürtçe konuşuyorlardı; birkaç Iraklı ve Suriyeli dışında, PKK erkekleri Türkçe konuşuyorlardı ve acemice hareketlerinin onlara telsiz telefon görüşmelerinde alaylı "iki buket lale" lakabını kazandırdığı gazetecilerle rahatlıkla sohbet ediyorlardı.

Komutanları -daha iyi eğitimli, yedi ya da sekiz yıllık arazi tecrübeleri vardı- Marksizm hakkında konuşuyorlardı; daha

az eğitimli gerillalar sadece Kürt milliyetçiliğine ilgi duyuyorlardı. Hepsi, her yerdeki Kürtleri birleştiren bir Kürt devleti inşa etmek istiyordu ve Türkiye'yi müzakere masasına getirmekte ona verdirdikleri insan, para ve maddi kayıplara güveniyorlardı. Başarmayı umduklarının bir örneği olarak Vietnam'daki Amerikan yenilgisine başvuruyorlardı. Erlerin çok azı bir ya da iki yıldan fazla hizmet ediyordu, onları öldürmek için Türkiye'nin emrindeki muazzam araçlar gözönünde bulundurulduğunda bu yaşamda kalma oranı önemsemeye değmez bir oran değildi. Ağır kayıplarını saklama ihtiyacı duymuyorlardı. Gazeteciler önceki yıl boyunca terk edilmiş ya da yakılmış 25 kadar köyden geçtiler. Bu, güvenlik kuvvetlerinin nüfus gölünü kurutmaktaki ve devrimci balığı besleyici maddelerden mahrum bırakmaktaki başarısının bir kanıtıydı.

Gerçekten de yiyecek, soluk beyaz ve sarı tırnaklarının kansızlıklarını gösterdiği solgun yüzlü gerillalar için sürekli endişeye dönüşmüştü. Çoğu zaman köy korucularından kaçınmaya dikkat ediyorlardı, ama zaman zaman Cahşlar tarafından korunan koyun sürülerine saldırıyorlardı ve bir defasında koyun eti elde etmek için sekiz korucuyu öldürdüler. Gerillalar çoğu zaman mağaralarda saklanan pirinç, makarna ve çayla yaşamlarını sürdürüyorlardı. Bir ara boş sardalya, ringa, ton balığı, zeytin yağı ve alkolsüz içecek kutularıyla darmadağın bir halde bulunan ve bir zamanlar önemli kaynak deposu olarak kullanılan bir mağaraya sığındılar. Bir gerilla, nostaljik bir şekilde bu tür erzağın yanında taze salata, zeytin ve peynirin düzenli bir şekilde geldiği zamanı hatırlattı ve "devlet kadar zengindik" dedi. Gazetecilerin fark edebildikleri kollektif keyifsizliğin tek dış belirtisi şekerin bittiği zamanlardı. Hastalık ve her türlü zayıflık, sıra hasreti de dahil zavallı haller olarak addediliyor ve hor görülüyordu.

Gürsel, büyük bir kararlılık -ve kaçırılan fırsatlar izlenimiyle ayrılmıştı. Altmış üyelik birlikteki Kürtlerin çoğu liseyi bitirmiş, Diyarbakır ve diğer şehirlerde uzun süre iş aramış ve iş bulamadıklarında PKK'ye katılmış genç erkeklerdi. Ve kendilerini hayal kırıklığına uğratan sisteme karşı savaşıyorlardı.

"Onlar dışında hiç kimsenin bu şartlar altında uzun süre yaşayabileceğini sanmıyorum" dedi Gürsel. "Fakat ister inanç de istersen saplantı, kendilerine ait bir enerjileri var. Askeri açıdan çok güçlü olduklarını düşünüyorum. Onlar yenilmez ve kıpır kıpırlar, çünkü onlarınki realitenin bir başka boyutudur." Onun tanıklığı Öcalan'ın Şam'da yeni katılımcılara verdiği temel eğitimle ilgili anlattıklarını doğruluyordu: Asıl önemli olan indoktrinasyondur, fiziksel şartlandırma değildi.

Ankara'da Kamran İnan'ın parlamentodaki odasında oldukça benzeri argümanlar duyduğumda hayret etmiştim. Eğer Kemalist sistem böylesine darboğazdaysa, dedi düzen savunucusu Kürt, bu Doğu ve Güneydoğu'da genç Kürtler için eğitim, meslek ve yollara yeterince yatırım yapmayan, böylece bu gençleri "PKK teröristleri için tutuşturulmaya hazır bir çıra durumuna koyan hükümetlerin hatasıdır. Liseyi bitiren, üniversiteye girmeyi başaramayan, tekrar tarıma dönemeyeceklerini düşünen ve iş bulamayan bir avuç genç insan dışında nedir PKK?" diye sordu. Savaş, yurtiçinde iç açıcı olmayan bir gelecekle karşılaşan ve batı ve güney şehirlerine olan Kürt göçünün doyma noktasına eriştiğini fark eden genç Kürtler tarafından başlatıldı. Analizi yeterince doğrudu, ama samimi bir şekilde ondan bunu duyabileceğimi özellikle de böylesi bir ateşlilikle de ifade edebileceğini beklemiyordum.

On yılı aşkın süredir İnan'ı tanıyordum ve Kürt bir Tom Amca olarak onun işe yaramaz olduğuna karar vermiştim. Geçmişte düşüncesini anladığımı düşünüyordum, ama açıkçası anlamamıştım ya da zaman değişiyordu. Sözünün eri bir cumhuriyetçi olan, Cenevre Üniversitesi hukuk mezunu, eski diplomat, eski devlet bakanı, cumhurbaşkanlığı adayı ve her iki meclisin de uzun süre hizmet veren üyesi olduğu için büyük bir açıklıkla Kemalist çizgiyi yorumlamasında İnan'a güvenilebilirdi. Yıllar boyunca sürekli onunla görüşmeler gerçekleştirdim, özellikle de onun Enerji ve Tabii Kaynaklar bakanı olduğu zamanki en gözde projesi GAP sulama ve enerji üretim projesi hakkında. Ondan daha çatışmalı bir adamı hayal etmek bile çok zor olurdu.

İnan'ın Kürt kökeni, annesi 1915 toplu kıyımlarından sağ kurtulabilen bir Ermeni olan Nakşibendi tarikatının seçkin bir ailesinin bu evladı için en hassas konuydu. 1929'da ailesini Doğu vilayeti Bitlis'teki evlerinden Türkiye'nin batısına iç sürgüne taşıyan bir demiryolu sığır arabasında doğmuştu. Kürt isyanlarını takiben devamlı yapılan bu tür sürgünler yaygın biçimde uygulanıyordu; ayaklanmalarda gerçekten yer alıp almadıklarına bakmaksızın Kemalistler, Kürt din adamları ile aşiret liderlerini sürgün ettiler (Diyarbakır'ın cana yakın eski milletvekili İskan Azizoglu "yerleştirme" anlamına gelen ismini 1925-47'de Doğu'daki Silvan şehrinden ailesinin sürgün edildiği sırada doğmuş olduğu gerçeğine borçludur.) Bunun altında yatan düşünce Kürtleri lidersiz bırakmaktı. Sürgün edilenler, 1930 Ararat Başkaldırısına destek verdikleri gerekçesiyle çuvallara kapatılıp Van Gölünde boğulan yüzlerce aydınla karşılaştıklarında paçayı rahat kurtarmışlardı. İç sürgün kadar zalimce olan Kürtleri komşu ülkelere sürgün etme yönünde Atatürk'ün ilan edilen tercihiydi ki bu politika sırf fon yokluğu nedeniyle gerçekleştirilmedi.*

1950'den sonra İnan ve birçok Kürt aile çok çekmiş olmalarına rağmen zenginleşmişlerdi. Bu başarıyı, birçok Türklerle beraber bu Kürtlerin çoğu da cumhuriyetin tarafsızlığının kanıtı olarak kutluyorlardı. İnan, on yıllarca hem altı hem de üst mecliste temsil ettiği Bitlis vilayeti Kürtlerinin değil, Türkiye'nin özbe öz bir hizmetçisi olmuştu. Cumhuriyet sistemi altında zenginleşen çoğu düzen Kürdü gibi o da Kemalizme ve kendi soyuna olan doğuştan bağlılığı yüceltme eğilimindeydi

* Kasım 1926'da Ankara'ya yaptığı bir gezi sırasında İngilizlerin Bağdat'taki Yüksek Komiseri Henri Dobbs'a Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Bey tarafından hükümetin "Kürtlerin asla asimile edilemeyecekleri ve sürgün edilmeleri gerektiği sonucuna vardığı anlatıldı. Modern Türkiye ölümlerin kabirleri üstüne kuruldu ve merhametsiz olmaya devam etmelidir. Ermeniler ve Rumlardan kurtuldu ve onun sonraki hareketi Kürtlerden kurtulmak olacaktır." Rüştü Bey Kürtlerin sürgün edilmelerini onların "umut vermeyen mantalitesiyle" haklı çıkanyordu ve Türkiye'nin onların bereketli topraklarına ihtiyacı vardı. Ve sınırlarda olmalarına güvenini yordu dedi. Bir defa sürgün edildiklerinde "Türkiye bir daha asla geri kabul etmeyecektir" diye alıntı yapıyor sözlerinden Dobbs.

ve önceki zamanlarda bu soruyu sorduğumda kesin bir cevap vermeden konuyu değiştirmişti. Bu sefer ona doğrudan bir Kürt mü yoksa bir Türk mü olduğunu sorduğumda o, "bu kendi kendime asla sormadığım bir sorudur. Bir seyyit, peygamberin soyundan gelen biri olarak sanırım bir Arap sayılmam gerekir."

Verdiği cevap kısa ve katı bir manevradan ibaretti.. Yine de onun PKK'nin alımlılığı hakkındaki sözlerinin de gösterdiği gibi geçmişte cesaretle görüldüğünden fazla nüanslara dikkat eden bir adamdı. Onun seçim bölgesi Hizan'da şahsen kampanya yürütmek bir yana yıllarca evine dönmesini engelleyecek kadar güçlü olan PKK'den hâlâ kesinlikle hoşlanmıyordu. (Nakşibendi etkisi o derece bağlayıcıydı ki her nasılsa tekrar seçildi.) Sisteme çok kızgındı, özellikle sevgili GAP'ına ayrılan fonlar dört yıldır kesildiği için; hem silah hem de tereyağına para ödemek Türkiye ekonomisine çok geliyordu. Hatta daha iyi dönemlerde bile GAP harcamaları büyük bütçe açığını daha da arttırdı ve şimdi bu kesintiler Kürt savaşının artan harcamalarının bir göstergesiydi. Aslından GAP'ın sulama tarımının ilk bölümü bile -Kürtler için değil Suriye sınırına bitişik Harran düzlüklerindeki Araplar için ayrılmıştı- işlemiyordu, çünkü dev betonarme borularının son miline para yetmemişti.

İnan Ankara'daki memurların aldırışsızlıklarına veryansın etti. O bir ara hükümet kalkınma projesinde çalışan bir gruba Batı Avrupa'da bulunup bulunmadıklarını sordu. İki ya da üç kişi dışında herkes elini kaldırdı. "Doğu ya da Güneydoğu'yu kaç kişinin ziyaret ettiğini sorduğumda, sadece bir el kalktı," tiksinti duyarak. "Onlar kendi ülkelerini bilmiyorlardı. Planlarını burada Ankara'da tasarlıyorlardı, şüphesiz kalkınma projeleri başarısızlığa uğradı" dedi. O, Türkiye'nin doğusunda bir fabrika için seçilen bir arsayı ziyaret ettikten sonra Ankara'ya dönen bir İtalyan mühendisten bahsetti. (Bu savaşın başlamasından çok önceydi) ve çok kibar bir şekilde Türk tasarımcılar ile mühendislerin aynı biçimde yapıp yapmadıklarını sordu, çünkü onların planları sert bir iklim ile diğer yerel fak-

törleri hesaba katınıyordu. "Hiç kimse de gidip bakmaya istekli değildi" dedi Inan.

Inan ayrıca Kürtlerin yeni bir taleple ilgili suçlu olmaktan ziyade suçlu çıkarıldıklarını ileri sürdü. Türkiye'nin problemlerinin çoğu için onları kusurlu bulmasına rağmen, çünkü "onlar her zaman ülkenin düşmanlarıyla ittifak içine giriyor" büsbütün onlarla gurur duyuyor görünüyordu. Resmiyette anılmasa da o cumhuriyetin kurulmasından önceki yıllarda Atatürk'e yardım etmekteki Kürtlerin anahtar rolünden övünerek bahsediyordu: "Kürtler cumhuriyeti yarattılar ve Atatürk ile beraber Fransız, İngiliz, Yunanlılar ile Ermenilere karşı savaştılar" dedi. "1933'teki Cumhuriyetin onuncu yıldönümüne damgasını vuran Atatürk'ün konuşmasında ismi anılan liderlerin çoğu Kürttü." Sanki hakikat serumunun büyüüne kapılmıştı. Şimdi ağzındaki baklayı çıkarıyordu. 550 sandalyelik parlamentonun "250 ile 300'ü" arasındaki üyesi "İstanbul'dan da seçilseler Kürt kökenliydi" diye ısrar etti. O ve onun gibilerinin nereden geldiklerine bakılmaksızın asimilasyonun tüm vatandaşlardan nasıl iyi cumhuriyetçiler çıkardığını açıklamak için başvurdukları standart bir fark.

Geçmişte tanıdığım Inan kendi Kürt hassasiyetlerini askıya almada, bazıları uyuşturmak da diyebilir, bayağı kararlıydı. Fakat şimdi çok şaşırmıştım. Daha önce hiç bunun yarısı büyüklüğünde bile bir sayı duymamıştım. Inan sanki Kürtlerin sayısal oranlarının üstünde seçilmelerini sağlayan bir çeşit özel politik yeteneğe sahip olduklarını öne sürüyordu. Şansımı zorladım. Önümüzdeki yüzyılın ortalarına doğru etnik kökenli Kürtlerin sayıca etnik Türkleri geçeceğini tahmin edenlere katılıp katılmadığını sordum. "Daha yüksek doğum oranları gözönüne alındığında asla imkansız değil" cevabını verdi. Bu yine de etnik nüfus istatistiklerini çarpıtmadaki Kemalist tabudan bir sapmaydı.

10. Köpek kahvaltısı

Inan ve diğer Türkiyeli Kürtlerle olan sohbetlerim beni 1996 başlarında bayağı meşgul etti. Ama aslında tüm yıl özellikle de yaz mevsiminin son haftalarında tüm Irak Kürdistanı Londra ve Washington'dan aşırı derecede sinirli Kürtler beni olması yakın felaket hakkında uyarmak için telefon etmeyi sürdürdüler. Tam sekiz yıl önce aynı arayanların bazıları, Saddam Hüseyin'in Behdinan'a gazla saldırmasına, İran-İrak savaşını durduran ateşkesi kutlama yöntemi, karşı beni ikaz etmişlerdi. Bu sefer onlar, Kürtlerin 20. yüzyılda sürekli özerklik kazanma yolundaki en iyi şanslarından geriye kalanını çarçur ediyor görünen Mesud Barzani'nin PDK'si ile Celal Talabani'nin YNK'si arasındaki yatıştırılmaz ve uzun süredir kaynayan düşmanlıktan endişe duyuyorlardı. Beni arayanların en yaratıcıları bile rakip savaş lordlarının gittikçe daha takattan düşürücü bir hal alan saldırıları ile karşı saldırılarını önceden görmediler. Bu saldırılar Iraklı Kürtlerin yurtdışındaki önemini kaybetmiş sempati sermayesini silmek dışında bir işe yaramıyordu. Sonraki aylarda gerillalar, ilk önce PDK sonradan da YNK'nin ay-

nı toprakların geniş kesimlerinden hamle yaptıkları bir çeşit tekerlekli patenle kayma savaşı yürüttüler. Bir zamanların milliyetçi kahramanlarının sırasıyla Iraklı ve İranlı destekçileri için kedi pençesine dönüşme riskine girdiklerini fark eden çoğu sıradan Kürdün kafası karıştı ve bundan utanç duydu.

Ağustosun sonlarında her geçen gün Saddam Hüseyin onbinlerce en iyi kuvvetlerini -cumhuriyet muhafızları, zırhlı yüzlerce tank ve topçu birliklerini- Amerikan, İngiliz ve Fransız savaş uçakları devriyeleriyle korunan Kuzey Irak'taki yarım yamalak "Yasak" bölgenin sınırlarını belirleyen 36. paralelin hemen güneyine yerleştirdi. Bu sefer şaşırmadım. Şubat'ta Kürdistan'a gittiğimde Barzani'nin aylardır Saddam Hüseyin'le müzakereler yürütmekte olduğu hakkında sürekli söylentiler geldi kulağıma. Kış boyunca Bağdat'tan bir düzine tank ile zırhlı araba satın almamış mıydı? Arayanlarım açık ümitsizlikle şimdi daha beterinin önüne geçmek için Clinton yönetiminin hava gücünü kullanmaktaki istekliliği konusunda azalan umutlara dikkat çekiyorlardı -ki bununla açıkça 31 Ağustos şafağından önce onların dehşet bakışları arasında çözülmeye başlayan ve büyük bir hızla Irak Kürt milliyetçiliğinin lime lime olan kalıntılarını ve çöl fırtınasının zafer iddialarını tehlikeye atan birleşik operasyonu kastediyorlardı.

Tekrar 1988'e dönersek, o zaman *The Post* adına Irak'ın gaz saldırısından sağ kurtulan Kürtlerin kötü durumları ile ilgili haber yapmak üzere Martha's Vineyard'dan Türk sınırına aceleyle gitmiştim. Irak'ın saldırı niyetlerinin detaylı kanıtları hakkında güncelleştirilmiş bilgilerle onu sürekli sık boğaz etmeme rağmen editörüm kararlı bir şekilde alakasızdı. Ayrıca daha uğursuz bir şekilde görünüşe bakılırsa Clinton yönetimi hattın sadece bir düzine mil kuzeyinde Kürtlerin Irak'taki gayri-resmi başkentleri Erbil'e olan kaçınılmaz tehdide ilgi duyuyordu. Clinton yönetimi şüpheleri giderici bir biçimde iyi başlayıp sonradan suya düşen geçmişteki birçok Irak tehdidinde olduğu gibi durumu yakından izlediğini ısrarla belirtti.* Was-

* Erbil krizi bir hafta kadar sonra patlak verdiğinde Ankara'da bulunan ve sıklıkla Irak Kürdistanı'na seyahat eden (sonraki göz boyama müzakerelerinde yer alan) tek İngiliz diplomat Frank Baker idi.

hington kendinden emin bir şekilde kutuya hapsedilmiş Saddam Hüseyin'in Irak'ın her altı ayda 2 milyar dolar değerinde ham petrolü satmasına olanak sağlayacak gıda karşılığı petrol antlaşmasını tehlikeye atamayacağına kendisini inandırmış görünüyordu.

Washington'un gerçek niyeti ne olursa olsun Orta Doğular Birleşik Devletler hükümetinin başkanlık seçimi kampanyası sezonu boyunca hiçbir şey yapınama riskini tercih ettiğine inanıyorlardı. Ama yönetimin bakış açısına göre yapabileceği çok az şey vardı. Tek kelimeyle Washington'un kontrol etmesi gereken çok sayıda oyuncu -İran Suriye, Türkiye, Türkiye'nin Kürt isyancıları, Saddam Hüseyin ve birbirine düşman iki Iraklı Kürt savaş efendisi- vardı. Saddam Hüseyin'in askeri saldırısına karşı koymak, Irak'la ittifak içine girmiş bir Kürt grubuna karşı İran'a dayanmış bir diğerinin yanında yer alma girişimi olurdu ki bu birşey kazandırmazdı. Geçen sene boyunca Kürtdistan ve İrlanda'da gerçekleştirilen bir dizi görüşmeyle yönetim, Barzani ve Talabani'yi uzlaştırmaya çalıştı, ama başarısız oldu. Onların kanla lekelenmiş düşmanlıkları 1960'lı yıllara gidiyordu ve Amerikan yardımının Kürt cephesindeki birliğe bağlı olacağı yönündeki Washington'un ısrarına aldırmıyordu (PDK ve YNK, doğru ya da yanlış Birleşik Devletler'in barış yapma çabalarında kayıtsız olduğuna inanıyorlardı. Çünkü Washington her iki tarafın kabul ettiği bir tampon kuvvet için gerekli birkaç milyon doları ayırmayı başarmamıştı.)

Onun yerine çoğunlukla sivil dört bin kadar Kürt 1996 yazına doğru kargaşada öldü ve sonraki iki ay boyunca da binlercesi daha öldürüldü. Bir ara canlı olan Batı'daki destek azaldı ve Iraklı Kürtler Batı'nın güç koridorlarında iyi karşılanmaz oldular. (1995'te Kürtlerin inatçılığı yüzünden hayal kırıklığına uğrayan Amerikalı bir arabulucu bir ara "Eğer önceden Kürtlerin neden asla kendilerine ait bir devletleri olmadığını bilmeseydim, şimdi anladım neden böyle olduklarını" sırrını söyledi.) Amerika'nın Kuzey Irak'taki stratejik çıkarı da önemini kaybetti. Liderlerin husumeti, Saddam Hüseyin'i devire-

rek Irak'ta demokrasiyi başlatmaya adanmış, Kürdistan'a yerleşmiş CIA finanslı muhalefet grubu, Irak Ulusal Kongresi'nin etkinliğine de zarar verdi.

Washington'un birbiriyle çatışan çıkarları, Amerika'nın ellerini Kürtlerden ve onların problemlerinden yıkama yönünde sürekli tekrar eden bu hareketlere rağmen Birleşik Devletler'in yine de Kuzey Irak'ta minimal bir varlık bulundurmasını dikte ediyordu. Temel kaygı Türkiye idi. Nisan 1991'den itibaren Kürtleri savunmak, gerekirse kendi liderlerine karşı da -çok büyük önem kazanmıştı. Tüm bunlar Kürtlerin tekrar panikleyerek milyonlar halinde Türk sınırına akın etmelerini önlemek içindi; bununla birlikte işi ağırdan alan Başkan Bush'u en sonunda Iraklı Kürtleri dağlardan kurtarmaya sevkeden Cumhurbaşkanı Özal'ın ısrarlı isteği olmuştu. Çok sonraydı ki Birleşik Devletler Saddam Hüseyin karşıtı bir muhalefetin oluşturulmasında bir önadım olarak Kürtleri yerleştirmek suretiyle yaratılan boşluğu kullanmaya karar verdi. Irak Ulusal Kongresi'ne dönüşen birleşik demokratik eğilimli muhalefetin finanse edilmesi dürtüsü isteksiz Bush yönetimi tarafından değil, 1991'in sonuna doğru Saddam Hüseyin'den kurtulmaya kararlı Kongre tarafından sağlandı. Bu destek, kendi Kürt isyanlarını sona erdirmekteki yetersizlikleri hakkında paranoyak şüphe duyma noktasına gelen fazlasıyla duyarlı Türkleri gücendirmek kaygısıyla azaltıldı.

Türkiye, Irak'la beraber Suriye ve İran'ı söylemeye gerek yok, Birleşik Devletler'in gizlice Irak'ta bir Kürt devletini desteklediğinden endişe duyuyordu. Başka deyişle Türkiye her ikisini istiyordu: Irak'ta bir Kürt devleti kokusu vermeyecek, ama ne yapacağı belli olmayan Saddam Hüseyin'in sınırda yatacağı sorunlara karşı Batı, aslında Amerikan koruması. Bu yüzden Batı politikası, Irak Kürdistanı'nın ekonomik yularını sıkı kavramak amacındaydı. Bu politika, Türkleri yatıştırdı, ama Kuzey Irak'ta yoğun işsizlik ve gerginlik yarattı. Talabani ile Barzani arasındaki tansiyonu daha da arttırdı. Can çekişen bir ekonomide bir kalaşnikof taşımak hayatı kazanmanın en kolay yolu olmuştu.

Kuzey Irak'ın iktidar boşluğundaki Amerikan politikası tüm bu birbiriyle çatışan faktörlerin üstesinden gelmek için en asgari ortak payda seviyesine alçaldı: Farklı Iraklı Kürtleri dengelemek, Türkleri gemide tutmak, Saddam Hüseyin'e karşı muhalefetin odak noktası olarak INC'yi sürdürmek. Politika, İran ve arasına olan Suriye manevraları yüzünden hep stres altındaydı. Bush yönetimi, 1991'de *pause* düğmesine basıp görevini bitirmediğinde Washington rahatsız edici bir kararsızlık devralmıştı. Mart 1995'te bir Irak ordu ayaklanması hazırlanmasında Kürtlerin kullanılması ile ilgili CIA'nın hiç kimse tarafından sahiplenmeyen planından Amerikan hava korumasının çekilmesinden sonra daha da zor olduğu ortaya çıktı; zaten Talabani ile kanlı bıçaklı olan Barzani bir katakulinin kokusunu aldı ve son anda çekildi. Olay, PDK ile INC'nin aralarını açtı ve iki Kürt lider arasındaki ilişkilerin daha da kötüye gitmesine neden oldu. Şüphesiz Birleşik Devletler, diplomatlarının aynı yaz İrlanda'da tasarladıkları rahatsız edici Kürt ateşkesiyle yaşamaya razı olmuştu. (Düzenlemeler asla pekiştirilmedi, kısmen Kürt liderlerinin kötü inançları kısmen de uzun süreli bir çözümü gözlemlemeleri için tarafsız Kürtler ile diğer muhalefet güçlerine ödenmek üzere istenen iki milyon dolar yüzünden. Eksik para, bazılarının dediği gibi ufak şeylerde tutumlu, büyük şeylerde müsrif bütçe üzerinde Başkan Clinton ile Cumhuriyetçilerin kontrolündeki Kongre arasındaki savaşın kurbanı olmuştu. Bu çekişme 1996'nın başlarında kısaca federal hükümeti iş yapamaz duruma sokmuştu. Diğerleri de Washington'un Kürtlerin en azından bu faturanın yarısını karşılamaları gerektiğine inandığını iddia ettiler.)

Teorik çözüm, anlaşılması güç olsa da yeterince basitti; Talabani, Erbil'in kontrolünden vazgeçecek ve Kürt bölgesel hükümetinin ve parlamentonun yeniden çalışmalarına izin verecekti; karşılığında Barzani, Kürt toprakları üzerinde gerçekleştirilerek illegal bir şekilde Türkiye'ye satılan ambargo delici Irak mazotu ticareti üzerinden alınan vergileri YNK ile paylaşacaktı. Barzani, Türkiye'ye olan tek geçişi kontrolünde bulundurduğu için coğrafya tarafından ticaret ve geçiş için İran'a

dayanmak zorunda bırakılan Talabani'nin bu bağımlılığı tamamıyla ortadan kalkmasa da azalıyor. Böylece eski statüko değişik bir şekilde yeniden sağlanıyordu.

Washington, sakinme politikası olarak adlandırılabilir ve er ya da geç çözülmeye mahkum politikasında tuzağa düşürüldü. Ancak PDK ile YNK arasında bir yıldan fazla süre sonra ilk kez ciddi çarpışmaların patlak verdiği '96 Ağustosunun ortalarında Clinton yönetimi durumun kontrolden çıkmakta olduğunu fark edebildi ve harekete geçti; 27 Ağustosta Yakın Doğu İşlerinden sorumlu Dışişleri bakan yardımcısı Robert H. Pelletreau her iki savaş lorduna telefon etti ve bir başka uzlaştırma çabası için ikisinin onayını aldı. Ayın sonunda Londra'da bir görüşme takvime bağlandı. Ama bu çok geç bir tarih idi ve çarpışmalar hemen ertesi gün tekrar başladı. Kürtleri korumak için pek sağlam bir şekilde inşa edilmemiş tüm plan çökmek üzereydi. Yönetim, Kürt liderlerin karşılıklı bastırılmaz şüphe ve kinlerinin dönüşü olmayan bir noktaya eriştiğini anlamakta başarısız oldu.

Bağdat ve Batı tarafından empoze edilen ekonomik sıkıntılar -artı İranlılar, Türkler ve Iraklıların küçük ya da büyük akınları- Iraklı Kürtler için "güvenli sığınak" nosyonunu kötüye kullanmışlardı. Bu nosyon, 1991'de Kürt mültecileri dağlardan indirmek ve Türkiye'yi onları kabul etme yönündeki baskılardan kurtarmak için yaratılmıştı. Bu şartlar altında dikkat çekmeden devletleşmenin faydaları sınırlandırıldı, Iraklı Kürtlerin alışılmışın dışında statüleri bazen bu şekilde tanımlanıyordu. Hem Barzani hem de Talabani hayatta kalmalarının tehlikede olduğuna inandırmışlardı kendilerini ve her ikisi de geleneksel Kürt tuzağına tekrar düştüler -düşman devletlere bel bağlanmak. Barzani'nin Saddam Hüseyin'le hayati önemi olan görüşmeleri ile Talabani'nin İran hükümetiyle olan görüşmeleri Haziranda başlamıştı.

Nihai bir alarm, Temmuzun sonunda üç günlük İran askeri saldırısı biçiminde, PDK'ye göre "yaklaşık iki bin devrim muhafızıyla" Irak Kürdistanı içlerine sızmasıyla gerçekleşti. Onların görünüşteki hedefleri hayli zayıflatılmış İran Kürdis-

tan Demokratik Partisi gerillalarının rahatlıkla seksen mil kadar Irak toprakları içinde Koysancak yakınlarına kurulmuş karargahlarıydı. Yıllar geçtikçe sürekli sınırdan uzaklaştırılan bu gerillalar, artık İran için tehdit oluşturmuyorlardı. Öyleyse İranlıların gerçek amaçları muhakkak başka yerlerde yatıyordu. Barzani, aylardır PDK'ye karşı bir ayaklanmanın yakın olduğunu ve YNK'nin de bunu destekleyeceğini açıkça söylemekten gurur duyan Talabani'ye ağır silahlar vermek için onların bu akını geliştirdiklerine inanıyordu, ama saldırı aynı zamanda İranlıların Kuzey Irak'taki hareket özgürlüğünü de gözler önüne serdi ki buralara yıllarca Türk ordusu ile onun avı PKK istedikleri şekilde girip çıkmışlardı. Daha da önemli si Amerikan yönetiminin İran ve Irak'ın her ikisini izole etmek ve dışlamak için dizayn edilen iddialı çifte denetim politikasının boş olduğunun altını çizdi. Barzani açıkça Washington'dan, İrlanda'daki müzakerelerde şart koşulduğu gibi saldırganı belirlemesini talep etti. Washington'un reaksiyonu kararlı bir sessizlikti.

Böylece Kürt tarihinde görünüşte mantığa aykırı zar atışlarıyla dolu acayip kararlardan biri daha sahneleniyordu. İran hükümetinin tam desteğini arkasına aldığına kendisini inandıran Talabani küstahlaştı ve geçmişte de sık yaptığı gibi kendisini çok fazla akıllı gördü. O, dış nasihatleri dinlemeyecekti İran gözle görülür bir şekilde haddini aşmıştı ve Barzani Erbil'i ancak Selahaddin'deki PDK'nin dağ karargahlarından "dürbün vasıtasıyla" görebilir, diyerek Talabani rakibiyle bir kez daha alay ederek sataştı.

Talabani 17 Ağustosta sınır yakınında İran'la beraber yoğun bir saldırı başlattığında bu PDK'nin kuruluşunun 50. yıl dönümü ile Mesud Barzani'nin 50. doğum günüyle aynı zamana denk geliyordu. PDK günlerce üst üste İran'ın YNK'ye topçu ve helikopter desteği sunduğunu duyurdu, İran'ı YNK güçlerinin İran topraklarına geçmelerine yardım etmekle suçladı ve Amerikan hükümetinin İran ile Talabani'yi kınaması için fer-yat itti; İran'ın düşmanlığın ilk dönemlerinde Barzani'ye tamamiyle benzeri yardım sağladığı ve geleneksel olarak PDK'nin

Tahran'ın Irak'taki favori Kürt grubu olduğu Kürtlerce bilinmektedir. Ağustosun son haftasında Pelletreau, Londra'da her iki Kürt grubuyla görüşmeye hazırlanırken PDK bir bildiriyle Dışişleri Bakanlığı, Ulusal Güvenlik Konseyi, CIA ve Washington'da onları dinleyecek herkesten İran'ın "karışmasına" karşı "açık bir uyarı" yayımlamalarını istedi. O, ayrıca Yönetimden "Iraklıları da uyarmasını" istedi -garip bir değişiklik. Bununla birlikte Talabani yakın zamanlardaki Barzani ve Saddam Hüseyin suç ortaklığı hakkındaki uyarıları tekeline almıştı. PDK bildirisi akıllarda çok az şey bıraktı. Irak'ın askeri hareketliliği, Iraklıların İranlılara karşı koymak adına "müdahalede bulunmaya ve Kuzey üzerindeki kontrollerini tekrar sağlamaya hazırlandıkları" anlamına gelmektedir, diyordu. Birleşik Devletler ile Irak'ın komşularının buna karşı siyasi adım atmaya yanaşmamaları üzerine PDK, "geriye kalan tek seçenek, İranlıların nüfuzunu dengelemeye ve tekrar kuzeye dönmeye can atan Iraklılardır. Eğer bu şekilde gelişirse PDK onları durdurmayacak" uyarısında bulundu. Barzani'nin kendisi de aynı hafta bir telefon görüşmesinde Pelletreau'yu, çarpışmaların yan çizilecek "bir Kürt meselesinden" ziyade bir İran saldırısı olduğuna ikna etmeye çalıştı. "Bu baskıya dayanamam" dedi. "Eğer birşey yapmayacaksanız Iraklılardan yardım talep edebilirim."

Ama Birleşik Devletler çatışmalarda taraf olmaktan kaçınmakta hâlâ kararlıydı. İran'ın YNK'ye olan topçu desteği sayesinde dağlık kuzeydoğudaki stratejik Hamilton Yolu boylarındaki PDK mevzilerinin çökmesiyle Barzani, en yakın danışmanlarının şeytanla anlaşmak olarak tanımladıkları, anlaşma olmadan kuvvetlerinin yok edilmeye karşı karşıya kalacaklarına inanmıştı. Saddam Hüseyin'in üç kardeşini, sekizbinden fazla aşiret adamını ve onbinlerce sıradan Kürdü katletmesini bir kenara bırakarak Barzani, şimdi YNK'yi Erbil'den çıkarmak için Iraklı yöneticiden askeri yardım talep ediyordu. PDK bildirisi pek usta işi değildi: "PDK sadece Iraklıları durdurmakla" kalmadı ayrıca Barzani'nin mahcubiyetine de neden oldu, sonradan açıkladıkları gibi o, ta 22 Ağustos gibi erken

bir tarihte askeri yardım talebinde bulunmuştu.

En azından Irak Başbakan Yardımcısı Tarık Aziz, Barzani'nin aynı gün Saddam Hüseyin'e "ekselansları" hitabıyla başlayan ve "İran'dan gelen dış tehdidi durdurmamızda yardım etmek üzere müdahalede bulunmanızı" yalvarışlarını içeren bir mektup gönderdiğini iddia etti. Barzani ve yakın çevresinin bu tavırlarının muhtemel sonuçlarını ne derece tarttıkları -ve aslında ne zaman böylesi hayati önemde bir karar aldıkları- çoğu Iraklı Kürt tarafından bilinmiyordu. Ama çok iyi bilinen PDK'nin alenen Pelletreau'yu aptal yerine koyduğuydu, Londra'da 30 Ağustosta bir görüşmeye katılmakla ve ikiyüzlülükle Erbil operasyonunun başlamasının aslında beklendiği ertesi günkü görüşmeye katılmayı da kabul etmekle onu aldattılar. Washington da PDK uyarılarına tamamen inanmasa da Irak hareketliliğini belgeleyen günlük hava ve uydu görüntüleri ışığında yönetimin yanıltmış olma ihtimali hayli zordu.

PDK'nin saiklerini anlamaya çalışırken Barzani'nin Saddam Hüseyin'den korktuğundan fazla Talabani'den nefret ettiği ya da meseleyi Orta Doğu'nun eski atasözünün -"Düşmanımın düşmanı benim dostumdur"- bir teyidi olarak görmek gibi bir sonuca varmak kolay olabilir, ama Barzani'nin kararında bunun ötesinde başka şeyler vardı. Bununla birlikte Kürtlerin 20. yüzyıldaki en amansız düşmanlarıyla işbirliği yapma fikrinin bırakmış olduğu korkunç etki vardı. Aslında, hoş olmayan tarihin diğer dönemleri de önemliydi. Mesud Barzani, Kissinger'ın 1975'teki ihanetini asla unutmamıştı ve Birleşik Devletler'e yığdığı zorunlu sürgün yıllarının küçük düşürülmüşlüğü'nün etkisinden tamamen kurtulmamıştı. Ve o 1991'de Kürtleri kârtaran belirsizlikleri şüphesiz çok iyi anlamıştı. Barzani o zamandan beri, Bush yönetimindeki Brent Scowcroft ile James Baker'den başkan yardımcısı Al Gore ve Clinton'ın Ulusal Güvenlik Danışmanı Anthony Lake'e kadar değişik Amerikalı yetkililerden gelen sürekli vaatlere -bazılarının yazılı da olduğu söylendi- rağmen kendini Amerikan sadakati konusunda endişe duymaktan asla alıkoyamadı.

Şu an emekli olan Scowcroft basına yansıyan açıklamalarıy-

la bu tür Kürt endişelerini pekiştirdi: "Biz, görünüşte çekici olan Saddam Hüseyin'i devirme hedefinin problemlerimizi çözemeyeceğini hatta gerektiği şekilde çıkarlarımıza da hizmet etmeyeceğini anladık. Bu yüzden gerçek dünyada sıklıkla mevcut tek yol olan kirli ve kaba alternatifi seçtik... Savaşı devam ettirip Saddam Hüseyin'i devirseydik bugün daha kötü durumda olabilirdik" iddiasında bulundu. Çünkü bu, "İran Körfezinde İran'ın dolduracağı bir iktidar boşluğu" yaratacaktı ve Amerikan askerlerini belirsiz bir şekilde işgal görevine mecbur ederdi.

Barzani ayrıca bir daha sürgün hayatı yaşamamaya kararlıydı. 1991'deki Paskalya Pazarı yenilgisi sırasındaki sözleri hâlâ kulaklarımda çınlıyor. Aldırış etmeyen Kürtlere cesaret vermek için paniklememelerini ve "sürgüne giderek Ermeniler gibi mülteci durumuna düşmemelerini" söylüyordu. Her ne pahasına olursa olsun Irak'ta kalma arzusu, onun neden mevzilerini koruduğunu ve kendisinin şahsen hiç umut olmadığı sonucuna vardığı 1992 Ocakına kadar Saddam Hüseyin'le müzakereler gerçekleştirmeye çalıştığını açıklamaya yardım ediyor. Böylesi bir düşünce hiçbir şekilde onun milliyetçi kimliğine leke sürmedi. Ocak 1992'de dağların doruklarında ısrarla bana Kürtlerin kendilerine ait bağımsız bir ülkeye sahip olma hakkına sahip olduklarını, ama komşu ülkelerin baskıcı doğalarının bu nihai hedefi rahatlıkla bir asır geciktirmesinin muhtemel olduğunu söylemişti.

Barzani Temmuz 1992'de Washington ziyareti sırasında Saddam Hüseyin'i devirmek için Irak Ulusal Kongresi'nin kullanılması yönündeki Amerikan planlarına iyi niyetle imza koyduğunda basitçesi Amerikan saikleriyle ilgili tereddütlerinden sıyrılmıştı. Fakat Barzani, BM yaptırımları konusundaki Amerikan inatçılığına, ki burada hem BM genel ambargosu hem de Saddam'ın kendi ekonomik ablukası altında inleyen Kürtlere herhangi bir yardım öngörülmemiştir, içerleme noktasına geldi. Ekonomik meseleler de ayrıca onun Talabani ile olan ayrılıklarını daha da şiddetlendirmişti. Saddam Hüseyin'in iktidarda kalması sadece Barzani'nin kabahati değildi;

Talabani ile olan ihtilafı ve muhalefeti tehlikeye attığı için su-
ça ortak olmuşsa da kendisinin sonucun özellikle Washing-
ton'u sevindirip sevindirmediği konusunu öğrenmek istemesi-
nin de hakkı olduğunu düşünüyordu. Yıllar boyunca içerdeki
İslamcı fundamentalistlerin Suudi Arabistan ve müttefiklerini
tehdit etmeleri üzerine Amerikalıların -ve onların- Saddam
Hüseyin'i devirme şevkleri zayıflamış görünüyordu. Muhte-
melen Amerikalılar bu konuda söylediklerinden daha az cid-
dilerdi.

Hal böyleyken, Kürtleri Bağdat rejimini yıkmak için değil
de zayıflatmak için kullanmak, Washington'un Kissinger oyu-
nunu tekrar etmesi anlamına gelmiyor muydu? Washing-
ton'un çifte denetim politikasının tam olarak bu olduğundan
endişe duyan tek Kürt Barzani değildi. Her halükarda Iraklı
Kürtlerin gelecekte karşılaştıkları gerçek problem, dedi bana
kıdemli bir Amerikalı diplomat, Saddam Hüseyin değil, ama
onun yerini büyük olasılıkla alacak "iyi" bir Sünni Arap gene-
raldi. Uluslararası camia onu yeni bir Thomas Jefferson olarak
tanımladığında ve o da Irak egemenliğini tüm ülkeye yaymaya
karar verdiğinde ne olur, diye sordu diplomat. "Kongre ile yö-
netim bazı zor kararlarla karşılaşacaklar."

Amerikalılar, onların Batılı müttefikleri, Kürtler ve muhale-
fet bir iç değerlendirme ıstırapıyla kuşatıldıkları halde Saddam
Hüseyin'in böyle bir sorunu yoktu. Doğru söylemek gerekirse
Iraklıların gıda karşılığı petrol antlaşmaları ertelendi -sonra-
dan gerçekleştiği gibi Aralık ayına kadar- ama bu sıradan Iraklı-
ları incitti, yöneticilerini, ailesini, pohpohlanan cumhuriyet
muhafızlarıyla rejimini iktidarda tutan güvenlik kuvvetlerini
değil. 31 Ağustos Cumartesi günü şafaktan önceki saatlerde
harekete geçmeye en sonunda karar verdiğinde karakteristik
bir kararlılık izlenimi uyandırıyor. Akın ederek düşmanı
yenen bir gücün gösterisiymişçesine Saddam Hüseyin, üçyüz
topçu birliği, üçyüzelliden fazla tank ve çoğu cumhuriyet mu-
hafızı otuzbin ile kırkbin arasında asker sevk etti. Çok riskli iş
faydalı olmuştu. 36. paralelin üzerindeki uçuşa yasak bölgeye
rağmen müttefik uçakları müdahale etmediler. Birkaç gün

sonra yönetimin kararını haklı göstermek için Savunma Bakanı William Perry tüm gelişmeleri "bir Kürt iç savaşı" olarak tanımladı ve Başkan Clinton da ABD'nin Irak'taki olayları kontrol etme yeteneğinin "sınırlı" olduğunu ısrarla söyleyerek harekete geçmekteki başarısızlığı mazur göstermeye çalıştı. En azından Yönetim kendisini avutuyordu, onun Kürdistan'da hiçbir şey yapmama politikası hak edilmemiş bir kar payı sahibi olacaktı. Bu, İran'ın Kuzey Irak'taki öfkeliendirici nüfuzunu ortadan kaldıracaktı. Bu avutma bunu doğruluyordu. Ama geçiciydi.

İlk günün öğleden sonrasına doğru Saddam Hüseyin çok az çarpışmadan sonra temel hedefleri ele geçirmişti ve Irak bayrağı Erbil'deki bölgesel parlamento, hükümet binası, radyo ve televizyon binaları üzerinde dalgalanıyordu. Irak topçu ve tanklarının ateşi desteğinde PDK çok az direnen YNK kuvvetlerine saldırdı ve onları püskürttü. Saddam'ın yeniden canlandırılan ordusu ile gizli polisleri öncelikli hedefler üzerinde yoğunlaştılar; CIA finanslı muhalefet ile Erbil'e yerleşmiş Şii Arap, Asuri, Türkmen ve diğer gruplar ile Erbil'in Hristiyan olan Enkawa kenar mahallesine yöneldiler. CIA tam zamanında kendi adamlarını çıkardı. Ama bir kısım elektronik cihazları ile muhalefet dosyasını bırakmak zorunda kaldı.

Yüzüstü bırakılanlar Erbil'de Amerikan büroları için çalışan Kürtlerdi; Birleşik Devletler'in onlar için detaylı tahliye planları sahibi olduğu yolundaki uzun süreli vaatler fos çıktı. Yüzlerce muhalefet militanı, bunların çoğu Saddam Hüseyin'den merhamet beklemeyen INC saflarındaki Irak ordu firarileriydi, çarpışmalar sırasında öldürüldü, olay yerinde infaz edildi ya da tutuklandı ki bu, sonradan işkence edilecek anlamına değil, garanti infaz anlamına geliyordu. Irak gizli polisleri bazen Kürt kıyafetleri giiyorlardı, sistematik bir şekilde evlerinin ve ofislerinin yerlerini kesin olarak belirten doğru bilgi sayesinde avlarını yakaladılar. Sağ kalanlar dehşet içinde başlarının çaresine bakma telaşına düştüler. Irak gizli ajanlarının onları tutuklayacaklarına ya da öldüreceklerine inanmışlardı. Barzani'den tutun en alt kademedekilere kadar PDK yet-

kilileri, Irak Ulusal Kongresi (INC)'deki teorik müttefiklerine ihanet etme hususunda utanç duymuyor görünüyorlardı ve Perry'nin hesaplı "iç savaş" hareketi ekonomikti; Erbil'den kaçarak Selahaddin'deki bir otele sığınan iki yüzden fazla INC ajanının liderlerinin bana söylediklerine göre, o kasıtlı bir şekilde INC'nin içler acısı durumunu görmezden gelmişti. CIA planının bu yenilgisinden sonra -bazı eksperler, yerel yardımcıların CIA tarafından yüz üstü bırakılmasını 1973'te Saigon'da ya da 1961'de Domuzlar Körfezi olanlarla karşılaştırıyorlardı- muhalefetin Saddam Hüseyin'i tahtından indirmek için gelecekte girişimlerde bulunmaya cesaretlendirilmesi ya da bu sorunla ilgili olarak Orta Doğu'nun herhangi bir yerinde gizli operasyonlarda işbirliğinin sağlanması hayli zor oldu.

Saddam Hüseyin'in verdiği zarar bununla da kalmadı. Amerika'nın hareketsizliği, Batılı güçlerin 17 bin mil karelik alana yayılmış üç buçuk milyon Iraklı Kürdü korudukları yönünde dikkatli bir şekilde oluşturulan kurgunun boş olduğunu gözler önüne serdi. Doğrudur, 1991 Nisanının ortalarından beri müttefiklerin savaş uçakları 36. paralelin kuzeyindeki uçuşa yasak bölge üzerinde devriye uçuşları yapıyorlardı. Fakat Birleşik Devletler ani bir şekilde üç ay sonra kara kuvvetlerini çekmişti; Vietnam ve Soğuk Savaş sonrası dönemi dünyanın tek süper gücünün kendi fahiş derecede pahalı silahlı kuvvetlerini savaşta tutma riski taşıyan güce dayalı bir dış politika yürütmeye gönlü yoktu. Kuzey Irak politikasını güvenilir kılmak için Washington, onun yerine Saddam Hüseyin'in hayati çıkarlarına karşı hava gücünün tehditlerine dayandı -bu da Irak'ın büyük zahmetlerle tekrar inşa edilen petrol tesisleriydi. Ama gerçekte Amerikanın Irak'ın Erbil'deki aksiyonuna olan misillemesi askeri hedeflerdi, yani şimdi pilotsuz Cruise füzeleri için hedef seçilen Saddam Hüseyin'in çarçabuk onarılan hava savunma sistemleriydi.

1996 Sonbaharındaki tüm gelişmeler, dikkatleri 1991'deki Huzur Sağlama Operasyonunun kasıtlı bir şekilde bulanıklaştırılan detayları üzerinde toplamıştı. Kimileri bu operasyonu, şimdi Illüzyon Sağlama Operasyonu olarak adlandırıyordu.

Arazideki Kürtleri koruma yönündeki müttefiklerin resmi tahhütleri aslında hiçbir zaman güvenli sığınacağın ötesine geçmedi. Bu güvenli bölge aslında Kuzeybatı Irak'ta güneydeki Duhok'a bile erişmeyen küçük bir üçgendi. Ayrıca Irak muhalefeti, aralıksız Türk baskıları altındaki Birleşik Devletler ile müttefiklerinin 1995'te savaş uçaklarının saldırı rollerini kısıtlamak suretiyle hava kordonunun misyonunu azaltmaya zorlandıklarına inanıyordu. Şimdi Irak zırhlılarının 36. paralelin kuzeyine hareket etmiş olmasıyla tüm yalandan iddialar çöktü; her Kürt, Saddam Hüseyin'in cezalandırılmayacağından emin bir şekilde her an tekrar yapabileceğini hissediyordu.

CIA direktörü John Deutch, Irak askerlerinin birbirini takip eden geri çekilmelerine rağmen "bölgede Irak istihbarat ve güvenlik personelinin bulunduğu açıktır," demekle gerçek endişeye parmak basıyordu. Saldırıya karşı daha da korumasız bırakılanlar 36. paralelin güneyinde Süleymaniye'de yaşayanlar ya da uzaktaki Kalar ve Kifri'de müttefiklerin güven verici hava şemsiyesi korumasından asla yararlanmayan Kürtlerdi. Geçmişte en güneydeki bu Kürtler için kendilerine baskı yapıldığında diplomatlar, umursamaz bir şekilde bunların da koruma altına alınmaları için BM Güvenlik Konseyi'nin 688 sayılı kararına -kötü yazgılı Sevr Antlaşmasından bu yana Kürtlerden söz eden ilk uluslararası belge- başvurulabileceğini ısrarla söylediler.

Birleşik Devletler'in Irak'ın Erbil'deki askeri varlığından çıkardığı sonuçlar karamsardı ve çok kişiyi etkiliyordu. Iraklı stratejistler, Cumhuriyet muhafızlarına karşı ani bir Amerikan misillemesi bekliyorlardı. Halbuki PDK-YNK ihtilafında taraf alıyor görünmekten kaçınmak için onların Erbil'den çekilmelerini bekliyordu. Ama böyle birşey gerçekleşmedi. Saddam Hüseyin'i Kürdistan'da vurmak faydasız olarak değerlendirildiği için Yönetim, Saddam'ın gerçek amacının koalisyonun kredibilitesine zarar vermek ya da kuzeydeki nüfuzunu genişletmekten ziyade, Kuveyt ile Suudi petrol yatakları olduğu yönündeki uygun ama asılsız iddialar arasında misillemenin odağını daha da güneye kaydırды. Yönetim sözcüsü Ameri-

ka'nın Irak Kürtlerini koruma sorumluluğunu hafif görmeye çalıştı. Talabani ile Barzani'nin akılsız tavırlarını kınadı ve liderlerinin hataları yüzünden Birleşik Devletler'in moral açıdan şimdi ellerini sıradan Kürtlerin geleceğinden çekebileceğini ileri sürdü.

Dışişleri sözcüsü Nicholas Burns Amerikan hatalarının ya da kayıtsızlığının krize neden olduğu yönündeki düşüncelere aldırmadı. "Eğer sorumluluk varsa, savaşı başlattıkları için iki Kürt grubuna aittir, Birleşik Devletler'e değil" dedi. "Beş yıl boyunca Kürtlere her türlü imkanı verdik, onlara siyasi koruma sağladık, ekonomik ve insani yardım yaptık, Kuzeyde hayli otonom bir şekilde kendi işlerini yürütebildikleri bir güvenlik bölgesi verdik. Ve Kürtler, Kürt halkının büyük tarihi fırsatını değerlendirmeyi başaramadılar."

Bölgedeki ani olaylar, Washington'un gözünde Kuzey Irak'ın telafi edilmesi imkansız bir mali zarar olduğu yönündeki iddiaları bertaraf etmek için hiçbir sonuç üretmedi. Hükümetin denetimi altında bulunan topraklardaki hava savunma tesislerine karşı 3 Eylülde misilleme amacıyla Amerikan Cruise füzelerinin ilk dalgası sevk edilmeden saatler önce Pentagon, Türkiye'den akan Habur Nehrinin hemen karşısında bulunan Zaho'daki Askeri Koordinasyon Merkezi'nin (MCC) boşaltılması emrini verdi. Bu merkeze vardığımda kafası karışmış Kürtler tarafından korunan boş bir bina buldum. Şüphesiz MCC 1991'de onun ilk Amerikan komutanı ve yeni yenilmiş Irak ordusu ile yaptığı görüşmeleri "Hitler'in müzakere yapmasına" benzetmekten hoşlanan Albay Richart Naab dönemindeki önemli fonksiyonunu çoktan kaybetmişti. O zamandan beri Türkler ilk defa Amerikalı, İngiliz, Fransız ve Almanlardan oluşan MCC timine bir subay kattılar, sonradan da hava şemsiyesinin İncirlik Üssünü kullanmasına izin vermelerinin karşılığı olarak eş komutan oldu. Türklerin paranoit kanaatleri öyle bir hal aldı ki MCC'nin PKK'nin Kuzey Irak'taki Türkiyeli Kürt gerillalarına yardım etmesinin operasyonlarını felce uğrattığını iddia ettiler. 1994'te bir ABD Flava Kuvvetleri hatasının önemli Kürt ve MCC yetkililerini taşıyan iki Ameri-

kan helikopterinin vurulmasıyla sonuçlanması üzerine MCC misyonu sona erdi. Batılı subayların varlığının şu ya da bu şekilde Talabani ile Barzani'yi aralarındaki ihtilafı bir tarafa bırakmaya iteceğine inanan Kürtler, bundan büyük bir üzüntü duydular. Yönetim başarılı bir şekilde operasyonlarını hemen sınırdan Silopi'ye taşıması yönündeki Türk taleplerini etkisiz hale getirdi ve Erbil olayından sadece haftalar önce Türkiye yıl sonuna kadar hava şemsiyesini yenilemeyi kabul etti. Ama Türk hükümeti onun etkinliğini azaltarak Irak yandaşı eğilimini gösterdi; Incirlik artık misilleme hava saldırıları için kullanılmayacaktı. Bazı Kürtler, Türklerin uçakların bomba ve bazı durumlarda mühimmat bile taşınmalarını engellediklerini söylediler.

MCC'nin ani çekilmesi, Birleşik Devletler'in Irak Kürdistanı'nın Burns'ın sonradan Saddam Hüseyin'in "güvenlik fedailerini" olarak tanımladıklarından emin olmadığını düşündüğünün en açık işaretiydi. (PDK şaşkındı; bu, Iraklılarla olan işbirliğinin izole edilmiş, sınırlı ve hali hazırda da bitirilmiş Erbil'deki bir operasyondan ibaret olduğu yönündeki sürekli iddialarına dış dünyanın inanmadığının ilk kez farkına varmasıydı.) 1991'den beri gıda ve diğer yardımlar için Kürtlere 795 milyon dolardan fazla para harcayan Dışişleri Bakanlığı'nın Dış Felaket Yardım Bürosu da şimdi ayrılıyordu. Birkaç hafta içinde birkaç yüz MCC koruması ve personeli, OFDA çalışanı ve onların geniş ailelerinin iki bin kadar üyesi önce Türkiye'ye sonra da Pasifik adası Guam'a götürüldüler. Kasımdaki başkanlık seçimleri sonrası Amerika'ya yapacakları nihai giriş için gözlerden uzak bu adada bekletildiler. (Ekim ayının ortalarında bunları yedi yüz INC üyesi ile onların aileleri takip etti. Yaklaşık beş hafta önce mahsur kaldıkları Barzani'nin Selahaddin'deki karargahında onlarla görüşerek kötü durumlarına dikkatleri çekmiştim. Bu da sınır kasabası Zaho'ya erişmelerine yardım etti.)

Amerikan kararları, Kürtlere hâlâ yardımda bulunan birkaç Batılı hükümet dışı örgütü de aynı yolu takip etmeye itti. Kasım ayının sonlarına doğru beş bin Kürt yardım çalışanı ile ai-

leleri yönetimin vicdanını rahatlatan, ama Irak Kürdistanı'nı kendi yetenekli erkek ve kadınlarından mahrum bırakan bir hareketle Birleşik Devletler'e götürülmek üzere Guam'a gittiler. Bu hükümet dışı örgütler Amerikan politikasının bir parçasıydılar ve çalışanları da sürekli olarak Irak vizelerini reddettikleri için Iraklı otoriteler tarafından yakalanmaları halinde uzun süreli hapse mahkum edileceklerini biliyorlardı. Erbil'in zaptedilmesinden 10 gün sonra Irak hükümeti baskıları arttırdı. Bağdat'ın ilişkilerinin boyutlarını ilan etme çabalarıyla daha da mahcup duruma düşen PDK'yi ikaz etmeden Saddam Hüseyin, beş yıl önce uygulamaya koyduğu kötü tasarlanmış kuzey ablukasını kaldırdı. Kuzeydeki Iraklı memurların maaşlarını ödemeyi durdurmuştu. Petrol ve gıda dağıtımını kesmişti ve bu şekilde Kürtleri dize getirmeyi planlamıştı. Ablukayı kaldıran Bağdat, şimdi de üç Kürt valiliğine gizli polis şeflerinin atandığını duyurdu. (Düzmece olduğu ortaya çıktı.) Başlangıçta abluka Kürt milliyetçiliğini güçlendirmekte işe yaramıştı, ama aynı zamanda büyük ekonomik sıkıntılara da yol açmıştı. Şimdi de ablukanın ani kaldırılması, hükümet denetimindeki topraklar ile Kürdistan arasındaki seyahatin çok büyük endişe duyulan gizli polisler de dahil herkes için sınırsız olacağı anlamına geliyordu. Ve yeni genel af taslağı, özellikle insani yardım kuruluşları namına çalışan Kürtleri dışlıyordu. Bu şart koşmalar, önceki karaborsa fiyatının %1'ine benzin ve ısınmak için de gazyağı alabilecekleri için sevinen bazı Kürtleri bile düşünmeye sevk etti. Barzani'nin Selahaddin'deki karargahında bile bazı eski dostlar gizli polis sızmaları hakkındaki endişelerini dile getirdiler ve dehşet içerisinde Amerikalılar ile müttefiklerinin hava şemsiyesini 1997'ye kadar uzatıp uzatmayacaklarını sordular. Aslında yılbaşında uzatıldı, ama Türklerin ısrarıyla artık Huzur Sağlama Operasyonu olarak adlandırılmayacaktı ve görünüşe bakılırsa tamamıyla havadan keşiflerle sınırlandırılmıştı. Fransa da anlamlı olarak uçaklarını operasyondan çekmişti. Yeni sınırlandırmalar, Iraklı Kürtlerin en kötü endişelerini doğruluyordu.

Sıradan Kürtler, Barzani'nin Saddam Hüseyin'le yaptığı ant-

laşmanın Bush'un 1991'de bir araya getirdiği birbirleriyle çekişmeli koalisyonu yardığını çok iyi biliyorlardı. Katılımcıların ikisi, Rusya ve Fransa her ikisi de on yıldan fazla süredir Irak'a milyarlarca dolar borçluydular ve gelecekteki kârlı ticareti ve petrol anlaşmaları konusunda umutluydular, Güvenlik Konseyi'nde Birleşik Devletler'le aralarına mesafe koydular. Fransızlar anlamlı bir şekilde güneydeki uçuşa yasak bölgenin 32. paralelden 33. paralele genişletilmesinde Amerikan ve İngiliz müttefiklerine katılmayı reddetti ve PDK ile Saddam Hüseyin arasında doğrudan siyasi müzakerelerin başlatılmasını tavsiye etti, ki bu, ABD'nin duymaktan hoşlanmasının zor olduğu bir tavsiyeydi. Amerika'nın Arap dünyasındaki asıl müttefikleri de (Irak işgalinin verdiği travmanın etkisinden henüz kurtulamamış Kuveyt hariç) Erbil'den bu derece uzak Cruise füzeleri misillemesi konusunda isteksizlerdi. Saddam Hüseyin'in kuzeyde egemenliğini kurmaya çalışmakla herhangi bir uluslararası hukuku çiğnemediğini ileri süren sesler de işitildi. Bir yıldan az sürede Amerikan personelinin iki kez saldırıya uğradığı Suudi Arabistan, Washington ile yakın ilişkilerinin Batı karşıtı İslamcı muhaliflerin elinde bir cellat ipliğine dönüşmesinden korkan tek Arap devleti değildi. Washington'a misilleme için hiçbir Suudi üssü verilmedi.

Ankara'da İslamcı Başbakan Necmettin Erbakan, ki son zamanlarda ilişkileri geliştirme misyonuyla iki bakanını Bağdat'a göndermişti, üç hafta sürecektir kritik bir bölge turuna çıktı. Dışişleri Bakanı Tansu Çiller ve en etkili Türk Genel Kurmayı, onun yokluğundan istifade ederek İsrail'in Güney Lübnan'da oluşturduğu "güvenlik bölgesi"nin bir kopyasını Kuzey Irak'ta oluşturma planını duyurdular. PKK'nin Kuzey Irak'ta artan istikrarsızlıktan yararlanmasından korktuklarını ima ediyorlardı. Ama saikleri açık olmaktan uzaktı: Diplomatlar Türkiye ile olan sınır boylarından er ya da geç restore edilecek Irak hükümeti varlığının Saddam Hüseyin'e Washington'ın 1991'de üslerini kullanmasına izin verdiği için Türkiye'ye karşı misillemede bulunmak için mükemmel bir avantaj sağlayacağını belirttiler.

Olayda da güvenlik bölgesi planı sessizce rafa kaldırıldı. Son beş yılda Kuzey Irak'a irili ufaklı bir sürü neticesiz saldırı düzenleyen Türkiye oradaki PKK varlığını söküp atmayı başaramaması üzerine sözünden döndü ve Çiller'in Eylül ayı sonlarında Irak askerlerinin sınır bölgesine dönmelerine itirazlarının olmayacağını ve Saddam Hüseyin'i de bu şekilde bilgilendiklerini ileri sürmesiyle politikalarındaki belirsizlik iyice su yüzüne çıktı. Dışişleri Bakanlığı bunu protesto ettiğinde Çiller, hiç de inandırıcı olmayan bir şekilde Washington ile Ankara arasında görüş farklılığı olmadığını ısrarla söyledi.

Kürdistan'ın içinde tuhaf bir şizofreni hakim oldu, şaşırtıcı bir rahatlıkla ortalıkta dolaşabiliyordum. 5 Eylülde PDK'li eski dostlar, Talabani'yi ziyaret etmek için sınırlarını geçmemi sağlayan özel bir paso temin ettiler. Talabani, o zamanlar Süleymaniye ile hemen yakındaki İran sınırı arasındaki dağlık alanda bulunan Qala Çowlan karargahında saklanıyordu. Kıdemli bir PDK yetkilisi beni uzun yoldan dolaştırdığı izin özür diledi, "direkt yol kullanım dışı, çünkü Talabani'nin tekrar Erbil'i almasını önlemek için bu sabah hemen yakında bir başka saldırı başlattık" açıklamasını yaptı. Londra'nın *The Independent* gazetesinden Hugh Pope ile ben YNK kontrolündeki topraklara vardığımızda Kürtler, yaralılarla dolu bir dizi ambulansın Süleymaye'nin güneyindeki yolda hemen önümüzde ilerlediklerini söylediler. Dağlarda çekildiği yerde Talabani ve karısı Hero, ki Erbil'in dışındaki şu anda viraneye dönmüş malikanelerinden ağır ateş altında mucizevi bir şekilde kurtulmuştu, tarafından ailenin uzun süre kaybolmuş bir üyesiymişiz gibi karşılandık.

Talabani retorik üzerinde uzun, ama gerçekler üzerine az konuştu, tekrar başlayan çarpışmalarla ilgili ona soru yönelttiğimizde. Kendi ikazlarına kulak asmadıkları ve Erbil'e ilerlediklerinde Saddam Hüseyin kuvvetlerini durdurmadıkları için Amerikalıları eleştirdi. "Onlar, dört cumhuriyet muhafızı birliğini vurmak için altın bir fırsatı kaçırdılar" dedi. "Eğer bunu gerçekleştirselerdi bu Saddam Hüseyin'in sonu olurdu." O, Fransa'yı müttefiklerin hava saldırılarını veto ettiği ve "şeyta-

nin kendisinden" yardım almaya anı içtiği için suçladı. Elindeki puroyla havayı yumruklarken "intihar etmeyeceğim" dedi ve ısrarla "sayın Barzani'ye karşı bir Kürt olarak değil, ama bir hain olarak" savaşmaya devam etmekte kararlıyım, dedi. Bir ara Pelletreau ya da Robert Deutch (İrlanda'daki ölü doğmuş uzlaşma antlaşması müzakerelerine katılan Kuzey Körfez işleri başkanı) ile görüşmek umuduyla Dışişleri Bakanlığı'nı aramak için uydu telefonunu kullanırken istemeyerek kapıyı açık bıraktığında konuşmanın sonunu kendisine onların görüşmelerde ya da orada bulunmadıklarının söylendiğini duyduk; "nasıl gidiyor?" ya da benzeri ince bir selamlamayla başlamış olması muhtemel bir sohbet sırasında, şüphesiz duyamayacak kadar uzak olduğumuzu düşünerek "ben iyi değilim" dedi.

Bu kelime YNK'nin dağılan talihinin doğru bir değerlendirmesiydi. Sadece üç gün sonra PDK, önemli bir YNK direnişi ile karşılaşmadan ve de Saddam Hüseyin kuvvetlerinden destek görmeden, Erbil'in doğusundaki elli millik alanı silip süpürdü. Koysancaq'ın doğusundaki Haibat Sultan'a hakim tepeleri ele geçirdi. Halbuki Talabani, Saddam Hüseyin'in bu sefer yine ağır toplardan, tanklara ve zehirli gaza kadar herşeyiyle PDK'ye yardım ettiği yolunda suçlamalarda bulunmuştu. Kaldı ki bu kimyasal silah suçlamaları, Erbil yolu istikametinde sürülen YNK güçlerini daha da demoralize etti. Ve Pazar günü yol boyunca çarpışmaların çok az fiziki işaretleri vardı. Görünüşe bakılırsa YNK kuvvetleri diğer kaleleri Süleymaniye'ye tamamen çekilmişlerdi.

Ertesi gün Reuters'ten Kurt Schork ve ben birkaç mil daha doğuda bulunan bir kavşakta emir bekleyen PDK Pêşmergeleleriyle birlikteydik. Sabahın erken saatleri olmasına rağmen kaynatıcı bir sıcaklık vardı. Aniden bir pikabın arkasında bulunan genç bir adam bağırdı, "Süleymaniye'ye gitmek için iki boş yer var" ve iki Pêşmerge zıplayarak bindiler. Bununla PDK aceleyle Dokan Barajına giden yolda hızla ilerledi. Dokan Barajı sözde bir askeri hedefti, çünkü oradaki hidroelektrik santralindeki YNK, Erbil'i kaybetmesine misilleme olarak tüm Erbil vilayetinin elektriğini kesmişti.

PDK'nin her yaştan yaklaşık beş bin adamdan oluşan düzensiz kolları özel arabalar, kamyonlar ve otobüslerden müteşekkil karma karışık vasıtalarla bindiler. Bosna Savaşını işlemek üzere Sarajevo'ya gitmeden önce 1991-1992'de Kürdistan'da tam bir yıl geçiren Schork, onların askerliğin temel ihtiyatını tepeden gören tavırları karşında iyi bir piyade eri olarak endişelendi ve ben de aynı şekilde. Ama Schork bizi askeri kol komutanının yakınında tuttu. Burada en kararlı askerler, iki kıdemli PDK kadrosu, Nuri Şiwêş ve bir zamanlar Nashville'de kullanılmış araba satan Fadıl Mirani tarafından ileri doğru bastırmaları yönünde cesaretlendiriliyorlardı. "Mam Celal kaçıyor" diyorlardı "öyleyse onu bitirmek için bu şans kaçırılmayalım."

Sadece günler önce Talabani'yi görmek için gittiğimde yol üstünde öğle yemeği yediğim terkedilmiş restorani geçtik. Yolun aşağısında doğudaki dik tepelerden otomatik silah atışları yapıliyordu. Ancak o zaman PDK yan taarruzları gönderdi ve bir pikap üstüne monte edilen bir Doçka, ağır bir makineli silahı, getirdiler. Her bir taraf pikabın arkasında sarkan birer Pêşmerge kaybetti. Askeri kol ileri doğru bastırdı Schork, ben şoför ve Kürt tercüman başımızın üzerinde uçuşan mermi vizitilerini duyacağımız kadar bize yakın yol kenarındaki tüfekli bir YNK'li tarafından saptandık. Tüm PDK'liler saklanmak için kaçışmışlardı. Schork boşuna ateşin dinmesini bekledi, sonradan sabrı tükendi. Aniden arabaya atladı, el işaretleriyle onu takip etmemizi söyledi ve bir dümencinin arabayı uzaklaştırma ustalığıyla yüksek bir hızla ters dönüş yaptı ve olay yerinden uzaklaşana kadar sürdü. Ama sırtımın tam ortasında keskin bir ağrı hissettim; bir an yaralandığımı düşündüm ve böylesine güvenilir bir muharebede bulunduğum için kendime kızdım.

Bu bir eşşek arısı sokması acısıydı ve aslında çok az çarpışma yaşanmıştı. Çoklu roket fırlatıcılar ile ağır kamyonlar üstüne monte edilmiş uçak savarlar ya YNK'yi sersemleştirmek ya da onları mevzilerinden sürmek için arasına dağlara doğru ateşleniyordu. Schork mırıldanarak "tek bir havan mangası bu

takımı paramparça edebilirdi" dedi. YNK'deki bazıları da aynı şeyi düşünmüş olacak ki bir düzine kadar havan topu yola düştüğünde biz rahatsız edici bir şekilde açık alandaydık. Sessizce arkadan arabayı tahliye etmeyi bekleyen yarım düzine PDK Pêşmergesi yaralandı. Gün boyunca PDK yarım düzine Pêşmerge kaybetti ve öğleden sonraya doğru yirmi milden fazla alanı ele geçirdi. Dokan'ı ele geçirdiklerinde YNK'nin önceki gün barajın enerji üretimini kontrol eden bilgisayar programlarını yok ettiğini gördüler.

Tebessüm eden Barzani göründü ve önemli adamlarıyla ağaçların gölgesine oturdu. Eğer Barzani demoralize olmuş düşmanlarına karşı saldırısını sınırlandırmayı düşünmeseydi PDK, kesinlikle Dokan'da durmayacaktı. Sonraki gün, İran sınırını yakınında bulunan Halepçe'deki Barzani kuvvetleri tüm dünyaya Talabani'nin Saddam kuvvetlerinin de kendilerine yardım ettikleri yönündeki suçlamaları yaparken yalan söylediğini göstermek için Süleymaniye üzerine yürüyecekti. Barajın görgülü baş mühendisinin konutunda geceyi geçirmek için gerekli ayarlamaları yapmıştım. Ve biz çıkageldiğimizde PDK'nin üst düzey yüzüstü çoktan onun baraj gölüne tepeden bakan özene bezene düzenlenmiş çimenliği üzerinde Iskoç viskisi içiyordu. Ev sahibimiz ısrarla kutlama amaçlı bir balık yemeğine kalmamızı istedi.

Akşam saat dokuz civarında bir elçi, Süleymaniye'nin akşam karanlığıyla düştüğü haberiyle geldi. Halepçe kuvvetleri vaktinden önce davranarak hiç savaşmadan şehri zaptetmişlerdi. Mühendisin çimenliğinde yıldızlar altında uyuduk ve sabah saat altıda uyandığımızda PDK Süleymaniye'nin işgalini tamamlamak üzere harekete geçmişti. Sınıra yöneldik, sınıra yakın bölgelerde yolda ilerlerken yaya olarak İran'a yönelen kendi başına YNK'liler ile 48 saat önce dağlara kaçmış bulunan ve şimdi de Süleymaniye'ye geri dönen orta sınıf Kürtlere rastladık. Çoğu, İranlıların açmayı reddettikleri sınır geçişlerinde beklemekten bıkmıştı. 1991 kitlesel göçünün mini bir kopyası olarak arabalar, kamyonlar, traktörler ve otobüsler bir fikir değişikliği için bekleye bekleye birikmişlerdi.

Dağ kasabası Pencwin'de yol kenarında rastladığım iyi giyimli üç genç Kürt ne yapacaklarına karar vermeye çalışıyorlardı. Hepsi de mükemmel İngilizce konuşuyordu; adam bir uluslararası yardım örgütü için çalışıyordu ve iki kız kardeşi Süleymaniye Üniversitesinde ders veriyordu. İki gün önce YNK Süleymaniye'den çekilmeye başladığında kaçmışlardı. Büyük kızkardeşin sık sık söylediği "Mesud'un ihaneti" ile "canlandırılan Baas yönetimi tehdidi" yüzünden korkmuşlardı. Evde onları bekleyen olası tehlikelerden korkuyorlardı. O zaman niye İran'a gitmiyorlardı? Bunu, 1991'de denedik ve altı hafta kaldık. İranlılar Saddam Hüseyin'den bile daha kötüydüler.

* * *

Bu umut kırıcı değerlendirme, çeyrek asırlık bir Irak baskısı ile beş yıllık kargaşadan sonra çoğu Kürdün ruh halini ifade ediyordu. Aslında Kürtlerin bu kadar uzun süre canlılıklarını nasıl yüksek tutabildikleri inanılmazdı. Ta başından beri; Türkiye, Washington, Londra ve Paris'i oluşum aşamasındaki bir Kürt devletini desteklemekle suçlayacağı endişesiyle (ama asla kamuoyuna açıkça bildirilmedi) kendi ayakları üzerinde durabilecek bir ekonominin gelişimi kokusunu veren herşey bölgedeki Batılı müttefikler tarafından veto edildi. Suriye, Irak ve İran da şüphesiz Iraklı Kürtlere ekonomik yaptırım uygulanmasından memnundular. Iraklı Kürtlere, kendilerine ayrıcalık tanınmasının Bağdat'ın işine yarayacağı resmi olarak anlatıldı. Çünkü Irak'ın müttefikleri Irak'a da benzeri esnekliklerin tanınmasını isteyeceklerdi.

BM yaptırım komitesi, Kuzey Irak'ın çok az fabrikasının işlemesi için yedek parça ile yakıt ithalatına izin verilmesi talebini reddetti. Ayrıca Kürtlerin denetiminde kalan önemsiz petrol üretimini işlemek için küçük bir rafinerinin tesis edilmesi için gerekli makineler de veto edildi. Hatta Türkiye, İran-Irak savaşından geriye kalan milyonlarca mayını temizlemekten ziyade şu ya da bu şekilde PKK'ye yardım edeceği endişe-

siyle bir İngiliz mayın temizleme kuruluşunun gerekli teçhizatı getirmesini engelledi. Yine de kurallara olan bu saygı hiçbir şekilde yaptırımların delinmesinin önüne geçemedi. Böylece Batılıların başaşağı duran muhakemeleri, Kürtlerin Irak'a buğday satmasına, Türkiye ile Irak hükümetleri arasındaki kârlı mazot ticaretine vergi koymasına ve hatta Irak tarafından sağlanan elektrik enerjisi için dolarlar ödemesine sebep oldu. Ama Duhok telefon santralinin onarımı için dört bin dolar değerindeki eksik parçaları ithal etmelerine izin verilmedi.

Yıllarca Saddam Hüseyin teröründen uzak olmanın verdiği coşkuyla Kürtler her nasılsa ilerlediler. Kuzey Irak'ta Mayıs 1992'de gerçekleştirilen ilk serbest Kürt seçimleri öyle hakiki bir coşku ve iftihar seli oluşturdu ki Iraklı Kürtler sıkıntılara rağmen uzun süre dayandılar. Ne daha önceleri ne de o zamandan beri Kürtleri hiç bu kadar mutlu görmemiştim. Ama tam aksine bu sadece Barzani ile Talabani arasındaki farklılıkları daha da keskinleştirdi. Seçimlere daha çok Barzani Bağdat'la olan uzun müzakerelerinde yolun sonuna vardığı ve anlaşmayı sonuca bağlamadan önce oy sandığının meşruluğunu istediği için başvurulmuştu. Bu arada Talabani, kötü tanınmış bir federalizm talep etmekle Barzani'yi, babasıyla Saddam Hüseyin arasındaki asla tamamen uygulanmayan 1970 otonomi anlaşmasının ötesine geçtiği iddiasıyla mahcup duruma düşürmeye çalışıyordu. Seçimlerde (reklamının yapıldığı gibi silinmez olmadığı ortaya çıkan ithal Alman mürekkebiyle mahfedilen), Barzani ve Talabani'nin her ikisi de kazandıklarına kendilerini inandırmışlardı ve yekdiğerini hilekarlıkla suçladı. (Daha küçük partiler, minimum %7 seçim barajını aşmayı başaramadıkları için elendiler. Bazı Kürtler, sandalye sahibi olmaları halinde tampon olarak hareket ederek çatışmaların önüne geçebileceklerini söylüyorlardı.)

İki asıl lider arasındaki çatışma, iki fırtınalı görüşmeyle kıl payı önlendi, bu da seçimden sonra üçüncü günde duyurulan kullanılması zor bir uzlaşma sayesinde oldu. Sürekli şiddetten tiksinen çoğu Kürt, uzlaşma olmasaydı çatışmaların o zaman ve orada başlayacağına inanıyordu. Fakat genel durum aslında

coşkuluydu. Geçmişteki problemleri ya da gelecekle ilgili düşünceleri ne olursa olsun her iki taraftan Pêşmergeler amaçlı bir şekilde PDK sarısı ve YNK yeşiliyle süsledikleri ortak kontrol noktalarında görev yapıyorlardı.

Ayrıca o zamanlar vaziyetin kurtarılmasına yardım eden bir başka etken de dış baskıydı, özellikle de prensip olarak seçim taraftarı olan, ama Kürt ayrılıkçılığını destekliyor görünmekten kaçınmak için seçim günü resmi bir şekilde temsil edilmekten kaygılanan Birleşik Devletler'den gelen baskı. (Albay Naab emeklilikten geri döndü ve Talabani tarafından verilen bir seçim günü ziyafetinde müttefik savaş uçaklarının "işte John Major ve Hacı Bush'un oylarını kullanmaları" anonsunu yapmak üzere uçmalarını bekledi.) En sonunda PDK ile YNK bir iktidar paylaşım antlaşmasını kabul ettiler. PDK bir sandalyeden feragat ederek her iki büyük partinin ellişer sandalyeye sahip olmasını sağladı. Barzani ile Talabani, liderlik makamı için yapılacak runoff seçimini (beraberlik durumunu aşmak için yapılan seçim) rafa kaldırdılar ki bu seçimde PDK lideri biraz öndeydi. Ama ilk turda kazanmak için gerekli %50'den az oy aldı. Eğer varsa, seçimin galibi Saddam Hüseyin ile her türlü antlaşmaya karşı kampanya yürüten ve 1970 otonomi antlaşmasından daha ileri bir federalizmi destekleyen Talabani idi.

Bu partizan düşünceler, özellikle de bölgesel parlamento ile hükümetin Temmuz 1992'de çalışmalarına başlamalarından sonra görmezden gelindi. Fakat 1993 Ocak ayına doğru insanlar, yarı yarıya düzenlemesinin (fifti-fifti) bir çözümlenemeyen anlaşmazlık formülüne dönüştüğünü söylediler. PDK'li bir bakan, otomotikmen bir YNK'li vekile ve bir YNK'li bakan da PDK'li bir yardımcıya sahip olmak zorundaydı. "Çok geçmeden bu saçma sistem öylesine kontrolden çıktı ki doğrudan çay servisçilerine uygulandı" dedi bir arkadaş. Ard arda gelen tepkiler, özellikle de 1994'te aralıklı çatışmaların patlak vermesinden sonra, daha da ciddileşti. Şubat 1996'da Kuzey Irak'a yaptığım gezi sırasında dostlar, bana uğradıkları hayal kırıklığını anlattılar: "PDK denetimi altındaki topraklarda ya-

şayan sıradan Kürtler Barzani'den ve YNK denetimi altındaki alanlarda bulunanlar da Talabani'den nefret ediyor" dedi arkadaşım Mueyyed Yunus.

PDK ve YNK'nin kamu nezdindeki itibarları o derece düşmüştü ki Iraklılar tarafından döşenen bir bombanın patlaması sonucu yaralananlara kan bağışında bulunmak için 1994'te bin kişilik kuyruk oluşturan Kürtler şimdi iç çatışmalarda yaralanan milisler için kan bağış duyurularını duymazdan geliyordu. Yüksek ücretler, geçiş noktalarındaki ücretler ve diğer vergilerin konulmasıyla "cebinde beş yüz doları olan herkes kendisi olmasa bile oğlu- para kazanmak ve birazını da ailesine göndermek için ayrılmaya çalışıyor," dedi Mueyyed. En olumsuz etkilenenler de kentli Kürtlerdi. Çünkü sağ kalmak tekrar tarıma dönmek demekti. Çoğu şimdi Amerikan ve diğer Batılıların yardımıyla tekrar inşa edilen eski köylerinin harabelerine geri döndü. Milliyetçi davayı desteklemeye koşmuş son derece ihtiyaç duyulan yüzlerce doktor, mühendis, profesör ve diğer profesyonel meslek sahipleri şimdi sahip oldukları şeyleri satma durumuna düşmüşlerdi. Çok geçmeden kalplerine yenildiler ve yurtdışına gittiler.

Özellikle rahatsız edici olan milislerin keyfi olarak insanları evlerinden çıkarma alışkanlıklarıydı. Saddam Hüseyin bile şehirlerdeki özel mülkiyete el koymamış, terörünü zaptedilmesi daha zor kırsal kesim üzerinde yoğunlaştırmayı tercih etmişti. "Irak hükümet güçlerinin elinden bunca zaman insan hakları ihlallerine maruz kalan Kürtlerin, bir kere daha, bu sefer kendi siyasi liderlerinin elinden bu tür ihlallere tahammül etmeleri çok büyük ayıptır," diye yazdı Uluslararası Af Örgütü. Bu, Haziran 1994'teydi.

Uluslararası Af Örgütü'nün sonraki Şubat ayında yayımlanan bir raporunda PDK ve YNK, işkence ve keyfi gözaltılardan siyasi rakiplerinin, barışçıl göstericilerin ve savaşta yakalanan militanların kasti öldürülmesine kadar değişen ihlallerin çoğundan "tamamen sorumlu" tutuldular. "Kürt liderlerinin ale ni bir şekilde sözünü verdikleri temel insan hakları prensiplerinden vazgeçilmesi daha da üzücüydü. Irak hükümetinin

kendisinin de onaylamayı başaramadığı ve sonuçları itibariyle Iraklı Kürtler için sonsuz büyük acılar ve ıstıraplar anlamına gelen yine bu prensiplerin ta kendileriydi" dedi Af Örgütü. Bu tür aşırılıklar doğal olarak Batılı insan hakları aktivistlerini üzdü. Diğer taraftan Human Rights Watch, epey zamandır jenosid suçlamalarıyla Irak'ın Uluslararası Adalet Divanı önüne çıkarılmasına bazı hükümetlerin ilgisini çekmeye çalışmaktaydı. Bir zamanlar büyük umutlar bağlanan "müdahale hakkı"nın diğer krizlere uygulanması da böylece zayıfladı ve "güvenli bölge" kirli bir kelimeye dönüştü: Temmuz 1994'te Güneybatı Ruanda'da Fransız kuvvetleri tarafından kurulan "insani yardım bölgesi", Tutsilerin hayatını kurtarmaktan uzaktı ve esas olarak Hutu Haydutlarının korunmasına hizmet etti; Bosna'da BM koruması altındaki Srebrenica "güvenli bölgesi"nde binlerce Müslüman, 1995'te Bosnalı Sırp askerler tarafından katledildi.

Kürdistan'da, sanki Barzani ve Talabani, çevrelerinde neler olup bittiğinden bihaberdi. Aslında, hiçbiri ihlalleri gizlemeyi denemedi. "Savaşımız ve insan hakları ihlallerimiz Kürt davasına haddi hesabı olmayan zararlar verdi" dedi bana Barzani Şubat 1996'da. "Yabancı dostları görürken o derece utanıyorum ki sizleri kabul etmeden önce tereddüt ediyorum." Barzani'nin içtenliğinden hiç kuşku duymuyordum. Ama Kürdistan'da yıllar boyunca birşeyler çok ters gitmiş, öyle ki en güven kazanmaya yönelik itiraf bile bu zamanda bayat bir sahte bağlılık olarak görülüyordu. Liderlerin birbirlerini ve dış dünyayı ve dış dünyanın da onları suçlamaları çok kolaydı, ama düşünmeden ve genelde akılsızca yapılan şiddet hiç sona ermeyecekmiş gibi görünüyordu. Kürtlerin eleştirmenleri uzun süredir onların şiddetlerinin genetik olduğunu ileri sürüyorlardı. Ama Kürtler kadar diğer tüm Iraklılar otuz yıllık yoz Baas Partisi hakimiyetini çekiyorlardı. Baskı, terör, totaliter yönetim hepsini ürkütmüş, ama hiçbirini Kürtlerden fazla değil.

Yıllarca Barzani, Talabani ve diğer milliyetçi liderler yanında savaşı az sayıda Kürt dünyanın en haşin arazisinde sakla-

niyorlardı. Pêşmergeler ilk kez 1991'de Kürt şehirlerinin denetimini ele geçirdiklerinde onlar, genellikle gerilla savaşı ve siyasi indoktrinasyon dışında yönetim, maliye gibi konularda deneyimsizdiler. Dağlardayken idealize ettikleri Kürt değerlerinin yok olması karşısında şok geçirdiler. Bununla, genelde Saddam Hüseyin'in köy hayatlarını tamamen yıkıp yerine elektrik, polis gözetimi ve okullarda Baas indoktrinasyonunun sunulduğu karaktersiz "zafer şehirleri"nin kurulmasıyla geleceksel kırsal hayatın ortadan kaldırılmasını kastediyorlardı. Yurtdışında eğitim görmüş ve başka yerlerdeki çağdaş eğilimlerin farkında olan Kürtler kısa süreli ziyaretler dışında ya hiç dönmediler ya da kötü bir ilkesiz olup çıktılar..

Şubat 1996'daki Erbil ziyaretim sırasında Mueyyed'e neyin bu kadar yanlış gittiğini sordum. Bana kendisine yıllar önce Nizar Hamdun, İran ile olan savaş sırasında Saddam Hüseyin'in Washington büyükelçisi olarak yararlı hizmetlerde bulunmuş Iraklı yetkili ve günümüzde de Birleşmiş Milletler'de büyükelçi, ile yaptığımı söylediğim bir görüşmeyi hatırlattı. "O size bir yıl zarfında Kürtlerin geri dönmek için diz çöküp Saddam Hüseyin'e yakaracaklarını söylemişti," diye hatırlattı Mueyyed. "Bu 1992'deydi. Zamanı beni derinden şok etmişti."

Ya şimdi, diye sordum?

"Tekrar tekrar meydana gelen bir rüya görüyorum" dedi kuzu kuzu. "Saddam geri dönüyor, Kürt milisleri kovuyor ve sonra tekrar Bağdat'a dönüyor, böylece iyi Kürtler de kendi uğraşlarıyla meşgul olabiliyorlar." Sözlerinin kafaya dank etmesini sağladı. "Beni yanlış anlama" dedi. "Kürt olmaktan, kendi hükümete sahip olmaktan gurur duyuyorum. Hiçbir Kürt, gerçekten Saddam'a geri gitmeyi istemiyor. Ama sanırım bu rüya Kürtlerin bu yarı yarıya milis hükümetinden çok çektikleri ve bundan neredeyse hiçbir şey kazanmadıkları anlamına geliyor." Mueyyed'in rüyasını biraz da kızacaklar korkusu ve kendi yönetimlerinin makul bir savunmasını yaparlar umuyla kıdemli PDK ve YNK yetkililerine açtım. Tam tersine onlar omuz silktiler. Biri, "Başka ne yapabiliriz?" diye sordu.

Erbil operasyonundan üç haftadan az süre sonra Pelletreau,

Barzani ile Ankara'da bir araya geldiğinde benzeri bir değerlendirmeye gündemdeydi. Bu sonuçsuz görüşmede her bir taraf gözle görülür bir şekilde hasar kontrolüne ilgi duymanın yanında diğer tarafın daha uzun vadeli planlarını tahmin etmeye çalışıyordu. Her ikisinin makul bir ara vermeye ihtiyacı vardı. Yönetim, Kasımdaki başkanlık seçimlerine yaklaşık iki ay kalmışken herşeyin çaresi bulunmaz bir şekilde kaybedildiği yönündeki izlenimleri azaltmak istiyordu. Çünkü Washington'daki eleştirmenleri durumu Başkan Kennedy'nin 1961'de Küba'da yaşadığı Domuzlar Körfezi fiyaskosuna benzeterek Kongre kanıtlarını gösteriyorlardı. Dışişleri Bakanlığı'nda Burns, şimdi Barzani'yi Kuzey Irak'ta "çok önemli biri" olarak tanımlıyordu. Adeta tek bir Kürt tarafından yönetilecek bir Irak Kürdistanı'nın işleri kolaylaştıracağına yönetimin ikna edilebileceğini ima ediyordu. Ankara'daki sinik bir Batılı diplomat o zaman "Barzani Saddam Hüseyin'in yardımıyla Kürdistan'ın tümünü yedi ve şimdi de bizden tekrar onun elini tutmamızı istiyor" diyordu.

Amerikalıların, Barzani'nin kişisel çıkarları için kendilerini Saddam'a sattığı sonucunu çıkarmadıkları yönündeki Irak Kürtleri endişelerinin giderilmesi gerekiyordu. Muavinlerine kalsa, Washington, eğer ağır silahlar ile hiçbir Batılı hükümetin şimdiye kadar lütfedip de uygun bulmadığı garantileri sağlarsa Barzani, yeniden yakın bir işbirliğini hoş karşılayacaktı; aksi takdirde Bağdat'la 1992'de kesilen görüşmelerine devam edecekti. Barzani en iyi adımı atmak için elinden geleni yapmaya çalışıyordu. Böylesine nihai bir rotayı meşru göstermek için danışmanlarının gerekli olduğunu düşündükleri bir meşruluk mührü kazanmak için yeni seçimler yapılacağını duyurdu. Barzani, şahsen Talabani de dahil tüm düşmanları için aceleyle bir genel af ilan ederek kritikleri bertaraf etmeye çalıştı. Barzani, YNK'li Fuat Mahsum'u (1992'deki ilk Kürt başbakan) serbest bıraktı ve İran'da sürgünde bulunan YNK liderine ulaşma ile seçimlerde yarışma önerisini içeren bir mesaj gönderdi. Parlamento 105 üyeden 69'unun katılımıyla tekrar toplandı. Yeni bir PDK'li başbakan atandı.

Ama Kürdistan'ı "bir demokrasi ve çoğulculuk kalesine dönüştürmek" istediğine dair yemin eden Barzani, istemesi halinde Irak ile olan ittifakına son verebilir miydi? Birleşik Devletler ona olan güvenin bir işareti olarak tekrar MCC'yi gönderecek miydi, yoksa müttefik subaylar ile yeni işe alınan yerel korumaların Saddam Hüseyin'in gizli polislerine kurban gitme korkusu gibi gerekçelerle red mi edecekti? Birleşik Devletler hava korumasını 1997'ye kadar uzatmayı haklı gösterebilecek miydi? Türkiye, şimdi bu hava korumasının kendi çıkarına olduğunu fark edip onun lehine lobi yapacak mıydı?

Bu soruların, hepsi değil de, bir kısmı Erbil'den hemen hemen altı hafta sonra Talabani'nin yeniden canlandırılan YNK'si İran sınır bölgesinden şiddetli saldırıyla PDK'yi ele geçirdiği tüm yerlerden sürüp Iraklılarca himaye edilen başkent kadar kovaladığında gereksiz bir hal almıştı. İran, YNK'ye silah, cephane ve sınır çatışmalarında PDK'yi demoralize eden topçu desteği sağlamasına ve PDK'yi Süleymaniye'yi terk etmeye zorlamasına rağmen, bu Ekim dönüşünün hızı Talabani karşıtlarını şaşırttı.. Birkaç gün içinde PDK tüm Kuzey üzerindeki egemenliğini tekrar sağlamak için ümitsiz bir çabayla karşı saldırıya geçti, ama yüzlerce savaşçısını kaybetti. (YNK'nin geçici olarak terk edilen toprakları tekrar ele geçirdiğinde misilleme olarak infazlar gerçekleştirdiği söylendi; PDK de. Kürt güvenliğinin, suikast timleri ve Saddam'ın uğursuz modellerinin yaygın etkisinin hızlı ve verimli çalışmasının kanıtı.) Mesud Barzani'nin Kürdistan'ın kralı olma iddiası buharlaştı, Kürdistan güvenli olmayan bir şekilde nüfuz alanlarına bölünmüştü. İran doğuda, Barzani ise artan derecede Irak'a bağımlı olarak batıda etkiliydi. Ekim ayının hemen sonunda Pelletreau yıkıntılardan biraz Amerikan nüfuzu kurtarmak ümidiyle orta seviyedeki PDK ve YNK temsilcileri arasında bir ateşkes müzakeresi için tekrar Ankara'daydı. Fakat liderlerinin yokluğunda görüşmeler göz boyamak için yapılan birşeyden öte bir anlam ifade etmiyordu. (Pelletreau Iraklı Kürtlerle başka sonuçsuz görüşmeler için 1997 Ocak ayında tekrar Türkiye'ye döndü.)

Eylülün ortalarında Irak'ı terk edip Türkiye'ye geçmeden önce sınırdaki baştan savma Kürt formalitelerini tamamladığımda gözüm bir işarete takıldı; "Welcome to Iraqi Kurdistan; Irak Kürdistanı'na hoş geldiniz." Geri dönmeyi istediğimde ya da bana böylesi bir izin verildiğinde gerçekten de hoş karşılanıp karşılanmayacağımı merak ediyordum. Geçmiş senelerde Barzani ve Talabani'nin ayrı ayrı ısrarlarıyla beni, Batılı bir muhabiri paketlemekten zevk alacak ve Batılıları öldürmek için konulan 7 bin dolarlık sözde ödülü alacak Iraklı ajanlara karşı koruyacak araba dolusu silahlı Pêşmerge görevlendirildi ve Türkler de gittikçe yabancı muhabirlerin Irak'la olan sınırlarından geçiş yapmalarını zorlaştırıyorlardı. Eğer İran ya da Irak gerçekten Kuzey'i kontrol etmeyi durdursalar Batılı eski dostlar ziyaret etmeye cesaretlendirilir miydi? İran ile Irak ya da aslında Türkiye arasında her zaman muhtemel emanet bir savaşı işlemek üzere bu riske, şans bir yana, katlanır mıydım? Muhabirlerin taraf tutması beklenemez, ben de Iraklı Kürtler hakkında yazarken taraf tutmamak için elimden geleni yaptım. Bir hikaye bir hikayedir, bir hikayedir.

Yine de içimdeki kumarbaz Kürtlerin 1991'de yakaladıkları fırsatı değerlendirmelerini destekliyordu. Ama gerçekte değerlendiremediler -sebepleri bir yana, herkesin dediği gibi tamamen onlardan kaynaklanmıyordu. Dahası Kürtlerin kontrolündeki Irak'a ilk kez giriş yaptığımdan bu yana geçen beş yıldan biraz fazla süre içinde Birleşmiş Milletler, çoğu şimdi feshedilmiş durumdaki Sovyet imparatorluğunun bir zamanlarki vasalları ve bazı göreceli yakın Orta Asya ve Kafkaslar'dakiler olmak üzere bir düzine kadar yeni devleti üyeliğe aldı. Kürtler için düşünülmesi bile zor olan sadece devletleşme değildi. Aynı şekilde otonomi hülyası bile pek mümkün görünmüyordu. BM nezdinde bir gözlemci statüleri bile yoktu. Filistinlilerin bile böyle bir statüleri vardı. Akıllı kabul edilen Kürt liderler ya ölmüşlerdi ya da şerefini tehlikeye atmıştı. Tanıdığımı sandığım ve sevdiğim geriye kalanlar -Barzani ile Talabani- şimdi bir kendi kendini yok etme merakı tarafından kuşatılmışlardı. Hatta en sadık yandaşlarına göre de rasyonel analize karşı ko-

yuyorlardı. Neredeyse Kürdistan'da görüştüğüm herkes korkutulmuştu ve kendini güçsüz hissediyordu. Diğerlerinin yokluğunda Türkiye tuhaf bir şekilde Kürt milliyetçiliğinin en büyük umudu olarak görünüyordu. Ama bu, PKK'nin, birazcık düşüş yaşasa da, savaş alanındaki direngen performansından çok onun Türkiyeli Kürtlerin uzun süre bastırılmış kimlik bilincini tekrar canlandırmaktaki başarısından kaynaklanıyordu.

Irak sınır kenti Zaho'da gecenin geç saatlerinde ayrılışımdan önce yabancı bir yardım kuruluşu namına çalışmış bulunan, korkutulmuş bir Kürt doktor Bağdat Hotel'i'nin yanındaki mobil telefon mağazasında bana yaklaşıp birşeyler söyledi. Memleketi Süleymaniye'ye dönmesi halinde mesleği yüzünden Irak gizli ajanları tarafından hedef alınacağından emindi. Ya da bu onun hikayesiydi. Onu ücretle tutarak Irak dışına çıkarabilir miydim? İmzaladığım herhangi bir belgenin mülteci olarak kabul edilecekleri Amerika'da işlemlerden geçiren Amerikalı yetkililer tarafından kabul görme şansının az olduğunu izah etmeye çalıştım. Bu pek işe yaramadı. Nazik olmaya çalıştım, ama yorgun düştüm ve muhtemelen de olmam gerektiği gibi anlayışlı değildim. Bilmediği hiçbir şey anlatmıyordum. Ama buradaki bir yabancıydı -aksanımdan çıkardı bir Amerikalıydı- ve belki de şanslı olabilirdi. Diğer çoğu Kürt gibi o da öfkeli bir tanrının elinde bir başka günahkardı. Yıllarca tanıdığım bir sürü Kürt zorlu ölümlerle öldü. O, sadece yaşamak isteyen bir başka Kürttü.

Üst düzey siyasi görüşmecisi süsü verilmiş bir İranlı gizli polis ölüm timi tarafından 13 Temmuz 1989'da Viyana'da bir apartmanın beşinci katında vurulan İranlı dünyevi Kürt dostum Abdurrahman Qasımlo'yu düşündüm. Zeki bir adam için o düpedüz bir budalaydı. Ayetullah Humeyni'nin ölümünden hemen sonra Tahran'ın barış yapmak istediğini düşünerek kendisini kandırmıştı. Normalde güvenlik konusunda fazlasıyla titizlik gösteren biri amatörce kendi ölümüne ayartılmıştı. İhtiyatsız bir şekilde önceki gizli görüşme rauntlarında, Aralık 1988 ile Ocak 1989, Talabani tarafından sağlanan koru-

malardan vazgeçmişti. Sadece iki gün önce Paris'teki evimde, yıllarca yıkıcı bir Marksist ajanı olduğu gerekçesiyle kara listeye alındıktan sonra kendisine verilen ilk ABD vizesini kutlamak için bir Iskoç viskisi şişesini bitirmiştik. Soğuk Savaş - sorgulanmayan önyargılarıyla- sona eriyordu. O, ayrıca Irak Kürtlerinin karşılaştıkları kötü muamele hususunda Bağdat'taki Amerikan elçiliğini aydınlatmaya yardım etmişti. Belki de yeterince Kürt olmaktan vazgeçmişti.

Yine de korumalarını boşa çıkarana kadar, Qasımlo tüm ziyaretçilerle iyi anlaşıp yapıya sahip tek Kürt olarak her zaman için beni etkilemişti. Dünyanın işleme tarzı anlayışı ile politikacılar, gazeteciler Avrupa ve ötesindeki akademisyenlerle olan arkadaşlığı ve ilişkisi ona Barzani, Öcalan, Talabani ve Türkiye'nin acemi Kürt parlamenterlerinin sahip olmadıkları pragmatik bir boyut kazandırıyordu. Bazı Kürtler, yaşaması halinde onun tüm Kürtler için siyasi gündemi daha da ileriye götüreceğini söylüyorlardı. Şimdi o da sadece bir başka Kürt şehidiydi.

Şimdi Muhammed Caferi Sahrarudi, Qasımlo suikastinin planlayıcı -ve bizzat da katılanı- İranlı istihbarat subayı, Irak Kürdistanı'nda boy göstermeye başlamıştı. O, Qasımlo ile on yıllara dayanan arkadaşlığından şeref duyduğunu söyleyen Talabani ile yapılan müzakerelerin başrolündeydi. (PDK, sonradan Talabani'nin Sahrarudi ve onun etrafındakileri sevindirmek için 1994'te İran'a sızmaya çalışan Qasımlo yandaşlarını tutukladığını iddia eden belgeler ortaya çıkardı. Eğer hikaye doğruysa tutuklanmalar bir temanın basit varyasyonlarıydı. Çünkü otuz yıl önce Mele Mustafa Barzani, İranlı Kürt mültecileri Şah'a teslim etmişti. İran, Talabani ile ilişkilerini geliştirmeye karar verdiğinde hiçbir akıllı başında Kürt, Sahrarudi tercihinin bir rastlantı olduğunu düşünmedi. Bu, İran'ın asırlardır meşhur olduğu detaylara dikkat etme hareketiydi.

1996 yazına doğru Süleymaniye'nin ana trafik akışına tepeden bakan, bu yüzyılın büyük, iyi, feda edilmiş Kürt milliyetçi liderlerinin portre galerisinin yer aldığı duvarın değiştirilmesi, İran'ın YNK üzerinde artan nüfuzundan mı kaynaklanı-

yordu? 1993'te şehri en son ziyaret ettiğimden beri şehitler galerisi, Kremlin'in Palmiest günlerindeki bir sanatçının kuşku-lu incelikleriyle tamamen değiştirilmişti. Sırta kadem basan Qasımlo'nun portresiydi. Ayrıca Mele Mustafa Barzani'ninki de çabuk etkilenip aniden değişebilecek bir hale sokulmuştu. Onun ortadan yok olmasının Talabani'nin ikinci intikamının mı yoksa her nasılsa takip edemediğim İran'ın İslam ideoloji-sinde bir dönüşü mü yansıttığını düşünüyordum. Halihazırda sadece Qazi Muhammed ile bazı yerel şehitler duvarda boy gösteriyordu. Kısa ömürlü Mahabad Cumhuriyeti'nin kötü yazgılı lideri Qazi Muhammed'in portresini görünce şaşırdım. Şah'ın devrilmesi ve Soğuk Savaşın bitmesiyle Qazi Muham-med'in miliyetçi kimliği, bazı yazılı olmayan yerel kanunların-ca korunarak doğruluğundan şüphe edilemez mi addediliyor-du? Yoksa Kürt milliyetçiliğinin bu izi silindiği için bir zaman meselesi miydi?

William Eagleton kendi Mahabad Cumhuriyeti Tarihi'nin sonunda General Barzani için 1960'lı yıllarda savaşılan Kürtle-rin bazı durumlarda Kürtlerin eski "şer çêtir e la bêkariyê" (sa-vaşmak boş durmaktan iyidir) geleneğinin çok az fazlasıyla ayakta tutuldukları sonucuna varıyor. Beni 1990'larda tekrar Süleymaniye'ye götüren düşüncesiz olayları açıklamakta bu, şüphesiz çok önemlidir. En azından bu sefer Birleşik Devlet-ler, Kissinger'ın Washington'dan yaptığı baştansavmacılıktan ziyade Kürtlerle ilgilenmek üzere sürekli bir Dışişleri Bakan yardımcısını gönderdi. Bu bir çeşit gelişme miydi? Yoksa daha ziyade Saddam Hüseyin'i devirmeyi başaramayan ya da Çöl Fırtınası Operasyonuna Arap desteğini sağlamak için konuşul-mayan pazarlığın bir parçası olarak İsrail-Filistin barışı tesisin-de başarısızlığa uğramış bir politikanın verdiği zarar mı kont-rol altına alınıyordu.

Eagleton ayrıca "geçmişten bildiğimiz gibi gelecekte de Kürtler, uzak dağlarında ve ayrı vadilerinde arasına unutulacak ya da ihmal edilecekler. Sonra kararlılık ve süratle harake-te geçecek 1946'nın bazı karakterleri ve diğerleri. Muhtemelen Mahabad'da bilinmeyen daha genç olanların sesleri bir kez da-

ha duyulacak" diyor. Tüm ümit edebildiğim daha genç ve aydın Kürtlerin bir yolunu bulup uğurlu bir yenilenme şansı olarak görünen enkaz üzerinden birşeyler kurtaracaklarıdır. Ama çoğu Kürt, komşu ülkeler tarafından yeni bir baskı döneminin yakında gelecekte ufukta belirmesinden korkuyordu. Komşuları, kökü derinlere inen bir Kürt ve Kürt milliyetçiliği kininden başka hiçbir şeyi paylaşmıyorlardı. Kürtler belki de çok karamsar bir şekilde Batılıların şimdi olmasa da ilerde onları terk edeceklerini düşünüyorlardı.

Ekim ayının sonlarında Washington'daki bir Dışişleri Bakanlığı ofisinde otururken bu iyi halk, yetkilinin Kürdistan'ı koruyan hava şemsiyesinin sadece Birleşik Devletler'in istemesi halinde devam ettirileceği yönündeki ateşli ısrarına anlam verebilecek miydi, onu merak ediyordum. Diplomat arkadaşım Levant'taki (Doğu Akdeniz) uzun, şiddetli ve karışık çatışmaların ortaya çıkardığı tüm bitkinlikle, Irak ve Kürtlerden "doksanların Lübnan'ı" olarak bahsetti. Her nedense ebedi yeniden dirilişin çalışma hayatının geri kalan kısmında gerçekleşeceğinden kuşku duyuyorum. Yaşlı bir muhabirin bencil pişmanlığı belki de bağışlanır, çünkü hassas bir şekilde mücadelelerinin kroniğini çıkarmak için orada bulunmak isterim.

21. yüzyılın başında, Kürtlerin yakın gelecekte övünebilecekleri ve umutla bakacakları sağlam birşeyleri yoktu. İran, Irak ve Suriye Kürtlerinin sahip oldukları pek sağlıklı olmayan statükoları. Kürt nüfusunun yarısını barındıran ve dış görünüşe göre demokratik tek ülke olan Türkiye'de Şubat 1999'da Kenya'da hükümetin PKK lideri Abdullah Öcalan'ı kaçırmasının başlattığı hareket vardı. Türkiye'nin sonradan yaptığı yargılama sürecinin işleme tarzına ve mahkemenin ortaya çıkardığı potansiyel siyasi fırsatlara hakim olan atmosfer Kürtlerin uzun süreli sorunlarını çözme doğrultusunda değildi.

İran'da Muhammed Hatemi oyların çoğunu alarak 1997'de cumhurbaşkanı seçilmesine ve partizanlarının 2000 yılında parlamento seçimlerindeki galibiyetlerine rağmen Kürtlere daha fazla özgürlük verilmesi eğiliminde olmayan İslami Cumhuriyet'in iyi yerleşmiş muhafazakarlarının engellemeleri yüzünden vadedilen reformları gerçekleştiremedi.*

* İran'daki Kürt milliyetçileri ile onların otonomi talepleri bastırıldı. İlk ve ortaöğretimde Kürtçenin kullanılması yasası devam etti.

Ama İslami Cumhuriyet en azından dikkatle incelenen kitapların bastırılmasıyla basın, radyo ve televizyon yayınlarında Kürtçenin kullanılmasına izin verdi ve 2000 yılında 1.400 öğrencinin devam ettiği Senendec'deki bir devlet üniversitesinde bir Kürt dili ve edebiyatı bölümü açtı. Modern İran tarihinde ilk kez Ayetullahlar döneminde Kürdistan ve İran'ın geri kalan kısımlarında yerel köy ve belediye seçimleri gerçekleştirildi. (Ama milliyetçi Kürtlerin aday göstermelerine izin verilmedi.) Din adamları ayrıca monarşinin Kürdistan'daki Kürtleri vali, yüksek rütbeli memur ve vali yardımcısı olarak adlandırma geleneğini tekrar başlattılar.

Suriye'de, uzun süredir hasta olan Devlet Başkanı Hafız Esad'ın 30 yıllık tartışılmaz iktidardan sonra Haziran 2000'de ölmesi, rejimi, Kürtlerden çok daha öncelikli sorunlarla karşılaşan deneyimsiz oğlu Beşar'ın ellerine bıraktı. Eski devlet başkanının son ayları oğlunu kendi halefi olarak bırakma ve bedelini ödemeye isteksiz İsrail'le Golan Tepelerinin geri alınması konusunda sonuçsuz müzakerelerde bulunma çabalarıyla geçti. İsrail, Güney Lübnan'da ilan ettiği "güvenlik bölgesinden" geri çekilmeye zorlandı, ama Suriye yahudi devleti üzerindeki önemli baskı kozunu kaybetti. Hizbullah gerillalarının kararlılıkları yüzünden İsrail'in iddialarından vazgeçmesi Amerika'nın çeyrek asır önce Vietnam'dan çekilmesinin Mayıs 2000'deki küçük bir versiyonuydu. İsrail gibi bölgesel bir süper güç bile hafif silahlarla donatılmış (dışarıdan destek görse de) gerillalar tarafından bozguna uğratılabiliyordu. Sonraki gelişmeler zincirinde Kürtlerin komşuları ilk fırsatta Kürt oluşumuna son verme konusunda ortak kararlılık ifadelerini saklama ihtiyacı duymadılar. Asıl tehlike, Saddam Hüseyin ve onun merhametsiz, kleptoman ailesinden ziyade tüm Irak üzerinde hakimiyet kurmaya kararlı, "prezantabl" bir Sünni Arap rejim idi. Bu şartlar altında Amerikan savaş uçakları gene Iraklı Kürtleri korurlar mıydı?

Ama geçmişte de sık sık olduğu gibi, iyi ya da kötü en büyük değişimi vaaddeden Türkiye'nin asker gölgesinde bulunan yarım yamalak demokrasisiydi. 1990'ların ortaya çıkardı-

ğı gibi, Türkiye emsali görülmemiş yolsuzluklar, idari beceriksizlikler, parlamenter istikrarsızlık ve geniş ölçüde bu zayıflıklardan kaynaklanan İslami militanlığın yükselen gelgitinin ortaya çıkardığı, güçbela saklansa da askerlerin siyasete müdahalesi gibi sorunlarla boğuştu. 1997'de silahlı kuvvetler içindeki katı Kemalistler Cumhuriyetin ilk İslamcı başbakanını görevinden uzaklaştırdılar ve bir sene sonra da Refah Partisi'ni kapattılar. Bu kurumsal rahatsızlıkların çoğu, Türk ordusunun Kürtlere karşı 1992 yılında başlattığı yeni, "düşük yoğunluklu savaş"ın kuvvetten düşürücü safhasıyla doğrudan ilgiliydi. Bununla birlikte yaygın insan hakları ihlalleri, 17.500 üzerinde aydınlatılmamış siyasi cinayet ve şiddetli etnik temizlik pahasına 1996'ya doğru Türk ordusu jandarma, kontrgerillalar ve koruculuk adı altında silahlandırılan on binlerce Cahş Kürt, PKK'yi savaş alanında yavaş yavaş bastırmayı başardılar.

Gerillaların artan şekilde Türkiye içinde izole edilmesiyle devletin ikinci dikkati Öcalan'ın kendisini öldürmeye kaydı. Şam'daki "güvenli evinin" dışındaki bir arabada patlayan bomba, değişimin işaretini veriyordu ve onu öldürmeye yönelik birkaç Türk girişimi aşağılık Susurluk skandalının ardından günışığına çıktı. 1998 Eylül ayının ortalarına doğru Suriye sınırı yakınında tatbikat gerçekleştiren Türk Kara Kuvvetlerinin komutanı Genarel Atilla Ateş, kaçamak yanıtlarla gerçeği saklamaya çalışan Esad'a karşı Ankara'nın sabrının taşıdığını ve Türkiye'nin "Suriye'ye karşı misillemede bulanabileceği" uyarısında bulundu. Türkiye'nin jingoist medyası Şam'a verilen mesajı destekledi: Ya Öcalan'ı dışarı çıkarırsın (eğer tutuklama ya da iade etme siyaseten çok nazik durumlarsa) ya da işgal edilme riskine katlanırsın. PKK faaliyetlerine engel olma yönünde senelerdir tutulmayan sözlerden sonra Esad uslu uslu itaat etti. Öcalan nezaketsizce derhal uzaklaştırıldı.

Bu, Öcalan için aşağılayıcı bir darbeydi. Bunu daha onur kırıcı durumlar takip etti. Kolay bulunamayacağı yeni bir güvenli yer arayışı içinde onu Rusya'dan (ki burada Devlet Başkanı Boris Yeltsin Duma'nın sığınma hakkı tanınması yönündeki

tavsiyesini önemsemedi) İtalya'ya, sonra tekrar Rusya'ya, Hollanda'ya inme girişiminin engellenmesi, sonra Yunanistan'a ve en sonunda Nairobi'ye götürecek artan şekilde ümitsizlik verici 152 günlük bir maceradan sonra Öcalan, 14 Şubatta Kenya'nın başkentinde Amerikan yardımıyla alay ederek sataşan Türk timi tarafından yakalandı. Ona uyuşturucu iğne yapıldı, gözleri bağlandı ve pazar rostosu gibi iple bağlandı, tüm görüntüleri filme çekildi ve İstanbul yakınındaki İmralı Adasında penceresiz bir hücreye hapsedildiği Türkiye'ye getirildi. Türk televizyonlarında günlerce gösterilen bu film klibi, milliyetçi Türkler arasında megalomani ve jingoizm alemleri yapılmasına ve Kürtler tarafından Türkiye, Batı Avrupa ve Orta Doğu'da çoğunlukla kendiliğinden ve bazen de ölümcül 300 şiddet gösterisinin patlak vermesine neden oldu.

Esad'ın neden ani bir şekilde taşınması zor misafirini elden çıkardığı hâlâ belirsizdir. Değişik ölçüde ihtimal verilen faktörler göze çarpıyor: Bunlar, Türk-İsrail ittifakı tarafından oluşturulan bir "ikinci cephenin" açık tehdidinden Amerikan baskılarına ve Mısır Cumhurbaşkanı Hüsnü Mübarek'in devamlı Şam ziyaretleri ile onun Türkiye'de radikal İslamın yükselişi konusunda duyduğu endişelere kadar değişiyordu. Beşar Esad'ın amcası Cemil'in, Öcalan'ın asıl destekçisi, kanatlarını kırma isteği ile PKK'nin artık Suriye'nin elinde güvenilir bir kart olmayacak kadar güçten düştüğü şeklinde Şam'da yapılan acımasız bir değerlendirme başvurulmuş diğer faktörlerdendi. Dış dünyayı en çok hayretler içinde bırakan Öcalan'ın İtalya'da kalmayı başardığı iki ay boyunca sergilediği kendini alçaltıcı performansydı.

Öcalan'ı takip eden uzmanlar daha önceleri onun kuvvetlerini cepheden idare edecek bir yapıda olmadığını farketmişlerdi. Ayrıca taleplerini yavaş yavaş bağımsızlıktan fedarasyon'a ve hatta otonomiye ya da Kürtler için kültürel özgürlükler ile dil serbestliğine kadar indirgediğini de biliyorlardı. Soğuk savaşın sonuyla beraber Marksizmi atıp kurtulmuştu. Yıllarca geliştirilen kişilik kültürüne rağmen Öcalan Suriye'den çıkarılmadan önce de geniş ölçüde anlaşılması zor bir kişilikti. Tür-

kiye'nin kendi Kürtlerine karşı geliştirdiği savaş uygulamalarını eleştirmeye gönüllü Batılı seyircilere ani ve engelsiz erişimini kendi menfaatine kulanmayı başaramadı. Öcalan, Roma'da çok nadiren azametli bir devrimci figür izlenimi bıraktı. PKK ile Türkiye arasındaki savaşı sona erdirmeye çalışmakta kararlılık eksikliğinden dolayı Batı Avrupa'yı zor duruma düşüreceğine, Türk devletini rahatlatmaya çalıştı ve en asgari politik taleplerden bile vazgeçti. Ahlaki açıdan hoş bir manzara değildi. Eski kavgacılığı gitmişti.

Aslında Öcalan PKK davasının kaybedildiğini ve yapabileceği en iyi şeyin kendi canını kurtarmak olduğunu biliyor-muşçasına hareket etti. (Hernekadar mahkeme sırasında böyle bir niyetinin olmadığını özellikle belirtse de) Geçmişe bakarak o daha İtalya'dayken, beklendiği gibi ölüm cezası ile sonuçlanan Haziran 1999 yargılamasında üç devlet güvenlik mahkemesi yargıcına verdiği kendi kendini suçlayıcı ifadeye zemin hazırlamıştı. (Ölüm cezası altı ay sonra temyiz mahkemesince de onaylanmıştı.)

Yine de çoğu Türklerle beraber PKK'nin aşırılıklarına çok kı-zan düşünceli Kürtler için de Öcalan'ın ağlamaklı itirafları büyük şans olarak görölüyordu. Onun ağırbaşlı olmayan moral striptizi, sonraki aşamalarda uygulanabilir siyasi çözüm arayışlarında kendisine bir rol biçilemeyecek kadar kullanılmış bir güç olduğunu bildiriyordu. İnişi, PKK macerasında şaşırtıcı derecede bedel veren çoğu Kürdü çileden çıkardı. (Bu Öcalan'ı Kürt milliyetçiliğindeki önemli konumundan yoksun bırakmıyordu şüphesiz. En miyop Kemalistler bile, Öcalan ve hareketinin Türkiye'de Kürt sorununu yarım asırlık resmi kayıtsızlıktan sonra gündeme taşıdığını inkar edemiyorlardı.) Yakalanması, hem devlet hem de PKK ve liderinden ihanet suçlamaları -ve şiddet- riskine katlanmadan daha ılımlı ve daha az karalanmış Kürtler için en sonunda yolu açtı.

Öcalan'ın talimatıyla PKK onun mahkumiyetinden hemen sonra kendi fiili ölümünü planladı. * Hayli zayıflamış PKK'nin

* Böyle yapmakla Öcalan uzun süredir dilleri tutulmuş PKK militanlarını geçmiş politikalarından vazgeçtiklerini herkese anlatmaya yöneltiyordu. Bakın, Chris

tamamıyla bittiği tartışmalıdır. Orada burada küller içinde ateş belirtileri vardı. PKK'den kaçan kimseler, özellikle Tunceli'de, savaşı sürdürme yoluna gittiler. Öcalan'ın İmralı'da olmasıyla yurtdışındaki bazı parti aktivistleri, bu kadar uysalca Ankara'nın buyruklarını yerine getiren bir liderin bildirilerini sorgulamaya başladılar; mücadeleyi onsuz devam ettirmekle tehdit ettiler. Türk saldırganlığı böylesi bir direnişi teşvik etti.

Yine de 8 Ağustos 1999'da parti siyasi çalışma lehine silahlı mücadeleyi resmi olarak sona erdirdi. Bu en aşırı hayranların gözünde bile cephedeki ümitsiz durumu ayrıntılarıyla açıklıyordu. Öcalan ayrıca tek taraflı bir ateşkes ilan etti ve geriye kalan yandaşlarına -Türk ordusu tarafından 500 gerilladan fazla olmadıkları tahmin ediliyordu. 90'ların başında sayıları 10 bin deniliyordu- savaşa son vermelerini ve dışardaki üslere, tahminen İran ve Irak'taki, çekilmelerini emretti. 1999 yazında PKK'nin Avrupa ve Irak'ta konumlanmış 16 kıdemli siyasi ve askeri kadrosu Öcalan'ın emriyle teslim oldular ve derhal tutuklandılar. Ocak 2000'de Türkiye'nin en üst düzey genareli Hüseyin Kıvrıkoğlu çatışmaların "yüzde 90" azaldığını açıkladı. Parti, kendileri açısından ne Kürt ne de Kürdistan'ın varolmadığı radikal Kemalistlere bir jest olarak sayıları azalmış silahlı kuvvetleri dışındaki tüm birimlerinin isimlerinden "Kürdistan" kelimesini çıkardı.

Buna rağmen Genel Kurmay Başkanlığı müzakereden ziyade son gerillayı da ezmeye kararlı olduğunu açıkladı. Duruma kuşkuyla yaklaşanlara göre, Cumhuriyet Türkiye'si'nin kurulduğu andan itibaren, ordu subaylarının ülkenin dış görünüşte demokratik kurumları üzerindeki hakim rollerini sürdürmek için geçmiş, şimdiki veya gelecekteki Kürt isyanlarına başvurmalarına izin vermesi ilk kez olmuyordu. Ankara'nın moral açıdan tükenmiş siyasi kadroları, siyasi bir çözüm ile katı kesimlerin ekmeğine yağ sürecektir sonraki olaylar dizisini düşünecek cesaret ve vizyondan görünüşe bakılırsa yoksundular.

Kutschera, The Middle East, Londra, Mayıs 2000 "Disarray inside PKK" Al Wasat, 30 Ocak 2000, L'Express, 10 Şubat 2000, CHECK ACCENTS: "Kürdistan: l'autorite d'Ocalan Contestee."

Aslında Öcalan'ın Suriye'den çıkarılmasından hemen önce Kemalist Bülent Ecevit ülkeyi erken seçime götürecek geçici hükümeti kurmakla görevlendirildi.

Öcalan'ın yakalanmasından sonra 73 yaşındaki sol milliyetçi siyasi emektar, milliyetçi çılgınlık dalgasına binip Nisan 1999 Parlamento seçimlerinde zafere ulaşmak için aşırı sağcı Milliyetçi Hareket Partisi'yle birlik kurdu. Muzaffer Türk ordusu bu durumdan bayağı memnundu, çünkü Öcalan'ın yakalanması seçimin en büyük tek kaybedeni İslamcıları bir kenara atmıştı. 1999 senesi boyunca Ecevit hükümeti, (35 bin Kürt gerilla ve sivilinin yanında) savaşta öldürülen 5500 güvenlik personeli ailelerinin karşı konulamaz kan arzularını tatmin etmek için genellikle Öcalan'ın asılması eğilimindeymiş gibi göründü. Daha sağlıklı düşünenler infazın Öcalan'ı bir şehit yapacağının farkına varmışlardı. Bu ayrıca hayli merkezileştirilmiş kurumları tüm ülke genelinde hüküm süren (sadece belalı Kürtler için değil) titrek Türkiye demokrasisini iyileştirme umutlarının suya düşmesine sebep olacaktı.

Sonra aynı yaz doğa ana araya girdi. Büyük bir deprem Ağustosta binlerce insanı öldürdü. Sivil ve askeri otoritelerin deprem karşısındaki acizlikleri kamunun öfkesine sebep oldu (ve Turizm Bakanı Erkan Mumcu'yu "enkazlar altında kalan Türk siyasi ve idari sistemidir" demeye yöneltti.) Ankara'nın tarihi düşmanları Yunanlılar kurtarma ekipleri gönderdi (diğer bazı ülkeler gibi) ve Türkler aynı yazın sonlarında Yunanistan'ı deprem vurduğunda benzeri bir iyi niyet jestiyle karşılık verdiler. Öcalan Roma'ya iner inmez onu iade etmeyi kabul etmedikleri için genelde tüm Batılıları ve özelde de İtalyanları sinirli bir şekilde alenen suçlayan sıradan Türkler, dış dünyanın sistematik bir şekilde Türk karşıtı olmadığını farkına vardı. Öcalan'ın asılması yönünde her geçen gün artan baskılar hissedilemez bir şekilde yatıştı. (2000 yılının başlarında hükümet, ölüm cezasını temyiz süresinin iki yıl süreceği Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'ne gönderdi.)

Ne yazık ki Öcalan için iyi olan doğal olarak Türkiye Kürtleri için de iyi olmadı. Deprem, Ecevit hükümetine sözünü

verdiği PKK savaşçıları için af ile Şeyh Said isyanından beri kasıtlı olarak ihmal edilen Doğu ve Güneydoğu'daki Kürt bölgelerine yatırım vaatlerini unutması için kusursuz bir bahane sundu. Var olan tüm fonlar, Batı Türkiye'deki depremzedeler için bir kenara ayrıldı. Hükümet, çatışmaların azalmasıyla yerlerinden edilen Kürt köylülerin köylerine geri dönmeleri için yardımda bulanacağı yönündeki vaatlerine de hayatiyet kazandırmadı. (2000 Mayısının sonunda Genel Kurmay Başkanlığı "terörist olaylar" olarak adlandırdığı eylemlerin 1994'te 3.300'den 1995'te 1436'ye, 1999'da 488'e ve yeni bin yılın ilk beş ayında yalnız 18'e düştüğünü bildirdi.) Parlamentonun Kürt üyeleri hükümetin yeniden yapılanmayı finanse etmekte ayak diremesinden sürekli olarak yakındılar. Türk yetkililer, Olağanüstü Hal'in sürdüğü yerlerde -ve öbür yerlerde- hiç acelesi yokmuş gibi davrandı. Ve yoğun hükümet yardımı enjeksiyonu olmadan ordu tarafından yıkılan 3 binden fazla köyün yeniden inşası, zorla boşaltılıp yıkıma terkedilen tarım alanlarının yeniden canlandırılması, hayvan sürüleri ve diğer çiftlik hayvanlarıyla tekrar doldurulması için çok az özel yatırım geliyordu. Onyıllara dayanan kasıtlı geri bırakılmışlığı telafi etmek bir yana savaş zararlarını karşılamak hükümet gündemine alınmış mıydı? Yoksa hiçbir şey yapmadan Batı'ya kaçmış milyonlarca Kürdü diğerlerinin takip etmesini ummak siyaseten elverişli bir çare miydi? Böylesi ihmalkarlık şüphesiz Özal'ın Kürtlerin büyük çoğunluğunu atayurtlarından çıkarmak şeklindeki asimilasyonist politikasının gerçekleşmesine yardım edecekti.

Ankara'yı kendi kurumlarını iyileştirmeye ve Kürt sorununu çözmeye teşvik ediyor görünen birşey varsa o da Avrupa Birliği'nin fikrini değiştirerek kötü insan hakları siciline rağmen Türkiye'yi bir kez daha üyelik adayı olarak kabul eden Aralık 1999'daki karardır. Ankara'nın kanıtlanmış çapaşık bir şekilde otoriter kendini beğenmişlik sicilini görmezden gelerek Türk amaçlarını müdafaa etmekten usanmayan Birleşik Devletler bu durumdan son derece memnundu. (Clinton yönetimi amansız bir şekilde AB'ye 1997'deki red kararını göz-

den geçirmesi için bir baskı yapmıştı. Washington, Batı Türkiye'deki hava üsleriyle beraber Bosna ve 1999 yılında Kosova Savaşında asker sağladığı ve şüphesiz Iraklı Kürtleri korumak için ABD savaş uçaklarının Incirlik Üssünü kullanmasına izin verdiği için NATO üyesi Ankara'yı bu şekilde ödüllendiriyordu.* 6 Nisan 1999'da Sırbistan ve Kosova'daki Sırp kuvvetleri bombardımanlarının ortasında Dışişleri Bakanlığı, Beyaz Saray Sözcüsü James Rubin'in: "Türkiye Kürt sorununa barışçıl çözüm arayan demokratik bir ülkedir. Bir NATO üyesi olarak Türkiye, savunmasız sivilleri etnik olarak temizleme ya da geniş kapsamlı bir sürgün etme kampanyasıyla onların evlerini yıkma gibi sistematik bir çaba içinde değildir -mukayese görüşüz bir şekilde haksızlıktır" şeklindeki değerlendirmesinden rahatsızlık duydu. Ankara'nın sicili gözönünde bulundurulduğunda Kürtler ve diğerleri, Türkiye'nin "Kürt sorununa barışçıl bir çözüm aradığından şüphelenmekte haklılardı.**

Kürtler için AB kararı inançsızlıklarının askıya alınmasının bir başka biçimini ifade ediyordu; bizzat hayata geçirmeden ziyade bir umut , çok kötü suistimal siciline rağmen sabıkalıya bir şans daha tanınması durumunu ifade ediyordu. Ama AB'yi kendi red kararını tekrar gözden geçirmeye zorlamaktaki Türk kendi beğenmişliği, Cumhuriyetin 80. yılında artan şekilde kemikleşerek onun önemli bir ögesi haline gelen görünüşte bastırılmaz katı milliyetçiliğe yol açtı. Dışardakileri adam yerine koymama ve onların müdahalelerine farklı gözle bakma hususundaki kökü derinlere inen Türk nevrozları, Türkiye-

* Yönetim Türkiye'yi müdafaa etmeye o derece can atıyordu ki etnik temizliğe maruz kalan Kosovalılar lehine savaşı göze alırken, Türkiye'nin kendi Kürtlerine karşı geliştirdiği benzeri yöntemleri görmezden gelen Amerikan politikasında bir tutarsızlık olduğunu inkar etti.

** Dilin özleşmesinden yana olan bazı dilbilimciler, ayrıca şimdiki zaman " bir çaba içinde değildir" ibaresine dikkat çektiler ve daha önceki senelerde gerçekleştirilen böylesi "sistematik bir çaba" başarılı olduğu için mi daha fazla çaba gerekmediği gerçeğini saptamaya yönelik bir soru sorulmamasından üzüntü duyular. Eğer buna kılı kırk yarmak diyorsanız, Başkan Clinton'un kendisinin 1998'de Monica Lewinsky ile ilişkisi konusunda mahcup duruma düşürücü bir soruyu başka tarafa çekmek için cevabının daha önceki ifadesindeki "is-dir/dir" kelimesinin anlamına bağlı olduğunu söylemesini bir hatırlayın.

ye'nin AB'nin ilk Hristiyan olmayan -ve otoriter- üyesi olmaya hak kazanmasının uzun süren bir iş olduğuna kendilerini inandıran Avrupalı devlet adamları ile yetkililerin korktuğu gibi suyüzeyine çıktı. Türkiye'nin ileri doğru attığı her bir adım geriye doğru iki adımla dengeleniyor görünüyordu.

Özel görevle gönderilmiş AB'li görevlilerin, içlerinde seçilmiş yetkililer ile Leyla Zana gibi yüksek karakterli siyasi tutsakların da bulunduğu Kürt ileri gelenleriyle görüşmelerine gücenen Türk yetkililer AB kararından çok az süre sonra Diyarbakır ve diğer iki Kürt şehri belediye başkanlarını tutuklayarak Kürtlerle Avrupalıları benzer şekilde üzdü. Tutuklamalar, Clinton yönetiminden bile tepkilerin gelmesine neden oldu. Asya kökenli Amerikalı, insan haklarından sorumlu Dışişleri Bakan Yardımcısı ve geziler sırasında başkalarının işine karışıyor diye Türkler tarafından eleştirilen Harold Kongju Koh, tutuklamalar üzerine "çok şaşırdığını ve derinden sarsıldığını" söyledi. AB Parlamenti Johannes Swoboda anlatılmak istenen şeye daha yakındı: "Bu hareketlerle Türkiye neredeyse kendi adaylığını sabote ediyor. Türkiye'de Türkiye'nin AB'ye üye olmasını istemeyen çok sayıda insanın bulunduğu açıktır."* Bir hafta içinde belediye başkanları serbest bırakıldı, görevlerine iade edildi, ama mahkemeleri devam etti. Kemalistlerin bir adım ileri iki adım geri şeklindeki klasik tarzıyla birkaç Kürt belediye başkanının bir seminerde bulunmak için Haziran ayında Washington'a seyahatleri uydurma olduğu belli bahanelerle engellendi.

Aynı dönemde Kürt bölgelerindeki insan hakları büroları kesin olarak kapatıldı ve HADEP üyeleri düşünce suçlarıyla hapsedildi. Parlamenterler polis merkezlerine yaptıkları ani ziyaretlerle işkence aletleri ortaya çıkardılar. Bir parlamento komisyonu raporu, sistematik işkence ile yaygın insan hakları ihlallerini belgeledi. Garip bahanelerle Türk yetkililer bazı yerlerde, hükümetin, Kürtlerin kendilerine ait olduğu yönündeki iddialarının önünü almak için kendi tatili ilan ettiği Newroz olarak bilinen Kürtlerin (ve İranlıların) yeni yıl bayramla-

* Nework Times Şubat 23, 2000.

rını yasakladılar. Newroz yasaklamaları Türkçede "w" harfi bulunmadığı gerekçesiyle meşrulaştırıldı, sadece tatilin Türkleştirilmiş formuna "Nevruz" izin verildi.

Devletin işine geldiğinde, geçmişteki suistimaller herşeye karşın kabul edildi. PKK'nin zayıflatılmasıyla devlet 2000 yılı başlarında kendi beslediği Hizbullah'a yöneldi (aynı ismi taşıyan Lübnan'daki partiyle görünüşte bir bağlantısı yok) ve onu güneydoğuda resmi olarak çözölememiş -çünkü neredeyse hiç soruşturulmadı- 3500-4000 Kürdün öldürülmesinden sorumlu tuttu.* Güvenlik kuvvetlerinin hiç de inandırıcı olmayan bir şekilde hukukdışı infazlarda rollerinin olduğunu inkar etmeleriyle Cumhuriyet, aslında devletin gölge ölüm mangaları olarak yararlılıkları sona eren aşırı İslamcılarla hesaplaşıyordu. Kırk yıldan fazla süreyle hantal varlığının Cumhuriyetin kurumsal çürümesine hakim olduğu Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel "devlet rutini takip etmek mecburiyetinde değildir, eğer devlet uygun bulursa daha yüksek çıkarların gerektirdiği durumlarda rutinden sapabilir" dedi.

Klasik Kemalist realpolitiği yansıtan böylesi çifte standartlı konuşması, bir dönem daha cumhurbaşkanlığına seçilmesini mümkün kılacak anayasa değişikliği umutlarını parlamento-nun reddetmesiyle aynı döneme denk geliyordu. Kamu hayatı o derece kirlenmişti ki parlamento, Mayıs 2000'de onun yerine Refah Partisi'nin kapatılmasını onaylayan Ahmet Necdet Sezer isimli harbi dürüst Kemalist bir yargıcı seçti. Anayasa Mahkemesi Başkanı, dış görünüşte geniş ölçüde sembolik olan cumhurbaşkanlığı makamını bir gerçek güç odağına çeviren Özal ve Demirel gibi deneyimli politikacıların sahip olduğu siyasi nüfuz ve beceriden yoksundu. Sezer'in hiç Parlamento aslında siyasi tecrübesi yoktu. Hiç yabancı dil bilmiyordu.** Ama Türk kamu hayatında nadiren işitilen samimi bir Türkçe konuşuyordu. 1999'da "bu ülkenin en temel sorunlarından biri

* 1990'larda aydınlatılmayan cinayet sayısı 17.500 kadardı. The News York Times, Ocak 26, 2000.

** Seçilmeden önce, bir devlet ziyafetinde yanına yerleştirilen Dışişleri Bakanı Madeleine Albright o kadar şok oldu ki yargıcın öfke duymasına, yerini değiştirdi.

hiç kimsenin kurallara uymamasıdır" diyerek kamuoyu dik-
katlerini üzerine çekmişti. "Eğer bir Anayasamız varsa kanun-
lara riayet etmek zorundayız." Türkiye "evrensel standartlara
uyum sağlamak için anayasasını ve kanunlarını değiştirmeli-
dir" dedi ve "konuşma özgürlüğü üzerindeki engeller kaldırıl-
malı ve hukuk mevzuatı değiştirilmelidir."

Göreve başlama konuşmasında Sezer hâlâ sözünü sakınmı-
yordu. Türkiye "bir polis devletinkine benzeyen" uygulamala-
rına son vermelidir, diyordu. Beklendiği gibi inatla tutuculu-
ğunu sürdüren Kemalistler, and içerek göreve başladığı gün-
lerde onun Cumhuriyetin çoğulcu vizyonuna meydan okudu-
lar ve açık olarak düşünce suçlarını cezalandıran 8. ve 312.
maddelerin kaldırılmasına karşı çıktılar. Tüm Türklerin, özel-
likle de Kürtlerin AB üyeliği için gerekli Batılı demokratik ku-
rumları bırakın pratiğe geçirmeyi, benimsemeleri bile uzun ve
kayalık bir yoldu. Diyarbakır'da bir Kürt, ziyarete gelen bir ya-
abancı muhabire şöyle diyordu: "Artık korkmuyoruz. Bize da-
ha ne yapabilirler?" Öyle olabilir, ama böyle cesurca sözlerin
sahibi ismi sorulduğunda sessiz kalıyordu.*

* The Wall Street Journal, Mart 15, 2000.

Notlar

1. En yakın dostunuzu biliyor musunuz?

- 17 İran'da liderlerinin suikastle öldürülmesi: Siyamend Osman'a bkz., "Contribution historique à l'étude du Parti Démokrati Kurdistan-î Iraq, 1946-1970", yayımlanmamış doktora tezi, Ecoles des Hautes Etudes en Sciences Sociales, Paris 1985, s. 115; ve David Fromkin, *A Piece to End All Peace: The Fall of the Ottoman Empire and the Creation of the Modern Middle East*, New York, 1989, s. 422

2. Bunca bilgidten sonra ne bağışlaması!

- 25 "a thousand sighs": Renê Mauriês, *Le Kurdistan ou la mort*, Paris, 1967, s. 1
- 30 Nüfus büyüme figürleri: David Mc.Dowall, *A Modern History of the Kurds*, Londra 1996, s. 441
- 30 Tahminler, değişik hükümetler ve Kürt milliyetçilerinin kendilerinden kaba istatistik ortalamalar gösteriyor. Hepsi de ihtiyata tabidir. Karşılaştırma yoluyla, Milletler Cemiyeti yetkilileri 1925'te 3 milyon kadar Kürdün yansının Türkiye'de 700 bininin İran'da, 500 bininin Irak'ta ve 300 bininin Suriye'de yaşadığını tahmin ettiler. Yirmi yıl sonraki San Francisco haritasında şüphesiz olduğundan fazla gösterilmiş olarak 9 milyon iddiaları yer aldı. Minimalistler arasında, William Lynn Westermann, *Foreign Affairs*'te (Temmuz 1946) sadece 2,419,000 Kürt saydı: Türkiye ve İran'ın her birinde 700 bin, Irak'ta 419 bin, Sovyetler Birliği'nde 125 bin, Suriye'de 100 bin. Martin Van Bruinessen, tanınmış bir otorite, ayrıntılı hesapla 1970'te Türkiye'de 5.7 milyon, İran'da 4-4.5 milyon, Irak'ta 2-2.25 milyon, Suriye'de 500 bin ve Sovyetler Birliği'nde 60 bin-100 bin olarak tahmin etti. David Mc.Dowall *The Kurds: A Nation Denied*, Londra 1992, s. 12'de toplam Kürt nüfusunu 22.6 milyon olarak tahmin etti: Türkiye'de 10.8 milyon ya da 57 milyon nüfuslu ülkenin %19'u, Irak'ta 4.1 milyon, 18 milyonluk ülkenin %23'ü, İran'da 5.5 milyon, 55 milyonun %10'u, Suriye'de 1 milyon ya da 12.5 milyonun %8'i, Sovyetler Birliği'nde yarım milyon ve başka yerlerde çoğunlukla Batı Avrupa'da 700 bin.
- 32 "Mountainous Irrelevancy": Mehrdad R. Izady'e bakınız *The Kurds: A Concise Handbook*, Washington ve Londra, 1992 s. 41
- 32 "Yaklaşık 400 bin ölü": Ibid
- 32 700 bin "Bunların yarısı öldü": Sureyya Bedir Han, *The Kurds' Case Against Turkey*, Princeton, 1929, s. 33-34, Arshak Safrastian: *Kurds and Kurdistan*, Londra, 1948, s. 76'da aktanıyor. Diğer kaynaklar savaş sırasında Kürtlerin ölü sayısını 700 bin olarak gösteriyor. Bakınız Kendal Nezan, Gérard Chaliand, *A People Without A Country*.
- 32 Kurdistan was a land": Izady, *The Kurds*, S. 59
- 33 "Reconstruction of Kurdish History" Ibid, s.23
- 34 "The Kurds Can Present": Westermann, *Foreign Affairs*, (Temmuz 1946)
- 35 Xenophon, *Anabasis* IV 1-3
- 42 Sayılan giderek azalıyor ve verilen istatistikler: Izady, *The Kurds*, s. 145-58
- 43 Düşmanlık: Martin Van Bruinessen, *Middle East Report* (Temmuz-Agustos 1986)

3. Enayi yerine konmak

- 51 Malraux: *Les Noyers de l'Altenburg*, Paris, 1945
- 59 "If You have Forgotten": *The Washington Post*, Ocak 25, 1991.
- 60 Dört yüz kadar Baas... Ajanı: Hoşyar Zibari ile mülakat, *Salahaddin*, Şubat 20, 1992.
Daha yüksek bir tahmin-yedi yüz- Kenan Makiyan tarafından veriliyor, *Cruelty and Silence*, s. 89'dan alıntı.
- 60 "Halepçe'de ne yapıldı": Makiya, *Cruelty and Silence*, s.89'da alıntı.
- 61 Üç bin kadar adam: Newşirvan Mustafa Emin'le görüşme, *Londra*, 23 Kasım 1991
- 61 "Bir saniye": Gwynne Roberts (televizyon belgeseli), "A Dream Betrayed", Nisan 1991 Channel 4, *Londra*, Makiya, *Cruelty and Silence*, s. 89'dan alıntı.
- 61 "Yetmiş Yıllık Mücadelenin Sonucu": Basın konferansı, Erbil, 24 Mart 1991: bak. *Washington Post*, 27 Mart 1991.
- 69 "Tek kelimeyle hayal edemedim": Newşirvan Mustafa Emin'le görüşme, *Londra*, 23 Kasım 1991.
- 69 "Irak tankları sayısı": *The New York Times*, 25 Mart 1991.
- 69 "Sahip olabiliydik": *The New York Times*, 27 Mart 1991.
- 70 Kuşkuyla açık: 8 Aralık 1991'de *The Independent on Sunday*'de bir röportajda John Bulloch, General Colin Powell'in, Birleşik Kuvvetler Komutanı, 5 Ağustos 1991'de bir generale söylediklerinden alıntı yaptı: "Sadece son oyunu düşünüyorum. En sonunda Irak'la nasıl ilgileneceğiz? Onları hiç birşeyi bırakamayız. Irak'ı dengeleyecek hiçbir şeyimiz yok. Bana göre 100 bin kişilik bir orduyu bin kadar tankla bırakmak en iyisi."
- 70 Beş yıl sonra: Public Broadcasting Corporation'in Davit Frost'la görüşmesi *Los Angeles Times* tarafından haber yapıldı. *International Herald Tribune*'de tekrar yayınlandı, 16 Ocak 1996. Bush Saddam Hüseyin'i şahsen devirmeyi denemesi gerektiğini söyledi. "Yanlış hesapladım" çünkü "onun devrileceğini düşündüm" itirafında bulundu.
- 77 Yüzbinlerce Türkiyeli Kürt: Albay François Buchwalter, Türkiye'deki eski Fransız askeri ataşe, 400 binden 700 bine kadar Kürdün kaçtığını tahmin etti. Yazarla görüşme, *Paris*, 11 Kasım 1991.

4. "Öldü ve cennete gitti"

- 83 "Niçin" diye merak etti "böyle bir şevk var": İsminin açıklanmasını istemeyen bir Elysée Sarayı yetkilisi ile görüşme, *Paris*, 13 Kasım 1991.
- 84 "Tarihi suçluluk kompleksi": David Gore-Booth'le görüşme, Foreign And Commonwealth Office, *Londra*, 28 Kasım 1991.
- 85 "Çocuklar güzeldir": Alan Pizzey ile telefon görüşmesi, *Roma*, 14 Temmuz 1991.
- 85 Eric Rouleau: Rouleau ile görüşme, *Paris*, 16 Haziran 1994.
- 86 Hawker Hunter jetlerinin satışı: büyükelçi Bernard Dorin ile görüşme, Fransız sefaretanesi, *Londra*, 27 Kasım 1991.
- 88 Galbraith'in Paskalya Pazanı Kaçışı: Peter Galbraith ile görüşme, *Washington, D.C.*, 29 Temmuz 1991.
- 89 "Siyasi İntihar Olurdu": ABD Büyükelçisi Morton Abramowitz ile telefon görüşmesi, *Washington, D.C.*, 8 Ağustos, 1991.

- 89 "Sihirli Deyim": Patrice Paoli ile görüşme, Quai d'Orsay, Paris, 2 Kasım 1991
- 89 "Uluslararası Barış ve Güvenliğe Tehditler": Türk Büyükelçi Turgay Uzçeri ile görüşme, NATO Karargahı, Brüksel, 22 Ekim 1991.
- 90 Refoulment: Beş yıl sonra Tanzanya ve Zaire'deki Hutu mültecilerinin anavatanları Ruanda'ya tartışmalı zorla gönderilmelerinin ardından bir mülteci uzmanı Kürtlerin Türkiye'ye alınmak yerine Irak sınırları içerisinde tutulması kararını 20. yüzyılın ikinci yarısında görülen "klasik sığınmanın sonunun başlangıcı" olarak betimledi. Bununla İkinci Dünya Savaşının sonu ile Soğuk Savaştan etkilenen nosyon kastediliyordu. Bu dönem boyunca mültecilere kendi ülkelerinde korunma ve yardım sağlanmaktan ziyade üçüncü ülkelerde uluslararası bir statü veriliyordu. *The New York Times*, 22 Aralık, 1996.
- 90 Bush yönetiminin güvenli-sığınak planı ile ilgili başlangıçtaki memnuniyetsizliği: Uzçeri ile görüşme, Ekim 22, 1991. Uzçeri "Özal Baker'e ilk kez güvenli sığınak düşüncesinden bahsettiğinde Baker afalladı ve kendisinin tehlikeli ve ortodoks olmayan bir plan olarak gördüğü bu plana ABD'nin uymayacağı imasında bulundu. O, Washington'un kendi kuvvetlerini geri çekmeye ilgi duyduğunu, Kuzey Irak'a kuvvet gönderme taahhüdünde bulunmayacağını açıkladı."
- 91 "İnsani yardım gönderilmesinin oylanması": Mario Bettati, uluslararası ilişkiler profesörü, Université Paris-Sud, Washington Post'daki bir makalesinde 14 Nisan 1991.
- 91 Rouleau'nun Abramowitz üzerindeki etkisi ve Amerikan diplomatlarının sınıra gönderilmesi: Marc Grossman ile görüşme, ABD Elçiliği, Ankara, 2 Ekim 1991.
- 92 "Hızlı hareket etmek zorundaydınız": Abramowitz ile telefon görüşmesi, 8 Ağustos 1991.
- 92 "Büyükelçinin mülteci çalışmaları biliniyor": Grossman ile olan görüşmede dile getirildi, 2 Ekim 1991.
- 92 "Güvercinlere patlamış mısır vermek": Anne Devroi ve Molly Moore, *The Washington Post, International Herald Tribune*'de tekrar yayımlandı, 15 Nisan 1991.
- 93 Baker ziyaretinin önemi: Abramowitz ile görüşme, 8 Ağustos 1991.
- 93 "Belki de en iyi yatırımlı on iki dakika": Don Krumm, Ankara elçiliğine bağlı mülteci koordinatör şefi, tarafından dile getirildi, yazar ile görüşme, Cenevre, 31 Ekim 1991.
- 94 Sadece bir askeri operasyon: Jane Howart ile görüşme, Foreign and Commonwealth Office, Londra, 21 Temmuz 1991.
- 94 C-130'ların kullanılması: Victor Tanner, "A Unique Operation. lessons Learned, 1991" Intertect, Huzur Sağlama Operasyonu sırasında ABD silahlı kuvvetlerine tavsiyede bulunan Frederick Cuny'nin danışma firması tarafından hazırlanan bir rapor.
- 95 "Hiç kimsenin olmadığı korkunç haftalar": Gore-Booth ile görüşme, Londra, 28 Kasım 1991.
- 95 Ölü sayısı: Hastalık kontrol merkezleri, mortalite ve haftalık hasta raporu, 5 Temmuz 1991, C.40, No. 26, Türk sınırı için; Birleşmiş Milletler (BM) Mülteciler Yüksek Komiseriyle telefon görüşmesi, Cenevre, 14 Aralık 1993, İran'daki rakamlar, daha telaşlandırıcı iddialar ismini açıklamayan bir BM yetkilisi tarafından Nisanın başında basına verildi-"günde bin insan ölüyor ve hepimiz sorumluyuz"- ve İran'da günde 2 bin insanın öldüğünü iddia eden bir BM görevlisi. CDC'ye göre ölüm oranları düştü, çünkü en kırılgan kategoriler, bebekler ile yaşlılar, hemen öldüler ve ayrıca Türk sınırı boyunca hijyen geliştiren, temiz su ile oral rehidrasyon tuz sağlayan yeşil be-relili sağlık ekibinin zamanında müdahalesi sayesinde.

- 96 "Bir tek dolar bile": Celal Talabani ile görüşme, Erbil, 12 Şubat 1996.
- 97 "Asla bir fırsatı kaçırmıyor": *The Washington Post*'tan David Broder *International Herald Tribune*'de, 10 Nisan 1991.
- 97 "Kazanımlarını bırakmak": *The New York Times*'dan William Safire, *International Herald Tribune*'de, 2 Nisan 1991.
- 99 İngiliz yetkililer... izlenimi edinemediler: İsimlerinin açıklanmasını istemeyen İngiliz diplomatlarla görüşmeler, Londra, Foreign And Commonwealth Office, 23 Temmuz 1991.
- 100 Yavaşça gözlerini kaldırarak: isminin açıklanmasını istemeyen bir görevliyle görüşme, 21 Aralık 1990.
- 101 "Kolay değil": Richard Haass ile görüşme, Washington D.C, 19 Aralık 1991. Beş yıl sonra, şimdi hükümet dışında olarak Kürt mülteciler dağlara kaçtıklarında yönetimin ayak diremesini destekleme hususunda "yanılıyordum" ve Kuveyt'in kurtanlmasından sonra Irak içindeki olası siyasi çalkantılar ile bir Kürt başkaldırısını tahmin etmekte başarısız oldum, dedi, Görüşme, Washington, D.C, 20 Aralık 1996.
- 102 "Kürtler fikrimizi somnadılar": İsmi açıklanmasını istemeyen bir bürokrat ile görüşme, Dışişleri Bakanlığı, Washington D.C, 28 Temmuz 1991.
- 103 "Düşman bir popülasyon": Phebe Marr ile görüşme, Washington D.C, 28 Temmuz 1991.
- 104 Bir yere kilitlenmiş: Devroy and Moore, *The Washington Post, International Herald Tribune*'de tekrar yayımlandı, 15 Nisan 1991, Kararların 1990 güzünde alındığını bildirdi.
- 106 "Baker ile konuşursanız": İsmi açıklanmaması şartıyla konuşan Baker'in yakın arkadaşlarından ABD'li bir diplomat ile görüşme.
- 107 "10 bin yaşıyor": Genaral H. Norman Svhwarzkopfa göre çarpışmada sadece 28 müttefik askeri öldürüldü, It Doesn't Take A Hero, New York ve Londra, 1992, s. 564. ABD kayıpları 148 ölüydü ki bunların 38'i arkadaşlarının atışları sonucu öldürüldü, Theodore Draper'e göre, The New York Review of Books, 30 Ocak 1992, s. 42.
- 109 Bir skandallar dizisi: The International Atomic Energy Agency, 13 Şubat 1996'da bir dizi Avrupalı şirketin muhtemelen 1991'deki Batılı güçlere karşı kullanılan silahları Irak'a satmakta bir yarıya girdiklerini söyledi. Bu anons, İran-Irak savaşından sonra silah satışları konusunda bu tür satışların "siyasi açıdan uygun olmayacakları" endişesiyle parlamentoyu "kasıtlı olarak" bilgilendirmeyen İngiliz hükümetinin bu aktivitelerini araştıran Scott Raporu'nun yayımlanmasından hemen önce yapıldı. Benzer şekilde, 1992'de The House Energy and Commerce Investigation and Oversight Subcommittee, Amerika'nın Irak'a karşı politikası konusunda yönetimden yetkililerin şahitliğine başvurdu: *The New York Times*, 8 Mart 1992'de Garry Mitholl'in The Wisconsin Project on Nuclear Arms Control Direktörünün "1985 ile 1990 arasında ABD Ticaret Bakanlığı, Irak'a 1.5 milyar dolar değerinde stratejik olarak hassas ihracatın yapılması lisansını onayladı. Çoğu nükleer silahlar, kimyasal silahlar ile füze rampaları için yapılan teslimatları" sözlerini aktardı. Hepsisi de Middle East International'de aktarılıyor, No. 520, 1 Mart 1996.
- 110 Bir Irak Merkez Bankası Kaynağı: İsmi açıklanmaması koşuluyla bilgi veren bankayla güçlü ilişkileri olan sürgündeki önemli bir Kürt tarafından verildi; yazar ile görüşme, Paris, 25 Eylül 1988.

- 110 "Avrupalılar daha fazla satarlardı": İsmnin açıklanması koşuluyla konuşan ve 1980'lerde körfezde çalışan bir ABD Dışışleri görevlisiyle görüşme, 21 Aralık 1991.
- 111 "Irak bir milyon kişilik bir orduyla bırakıldı": Schwarzkopf, It doesn't Take a Hero, s. 346.
- 112 "NEA tek kelimeyle çok yıprandı": İsmnin açıklanmasını istemeyen bir NEA personeliyle görüşme, Washington, DC., 22 Aralık 1993.
- 114 "Sezgilerimize dayanarak çalıştık": Robert D. Kaplan, *The Arabists: The Romance of an American Elite*, New York, 1992, s. 274
- 117 Emekli bir Kürt uzmanına bırakılmıştı: William Eagleton ile görüşme, Viyana, 2 Ocak 1992.
- 117 "Bize karşı bir tehdit oluşturmuyordu": *The Washington Post*'tan Devroy ve Moore tarafından *The International Herald Tribune*'de aktarıldı, 15 Nisan 1991.
- 121 Talabani Dışışleri Bakanlığında: İsmnin açıklanmasını istemeyen bir NEA diploma-tıyla görüşme, Washington, DC, 21 Aralık 1992.
- 121 Bir başkanlık idari emri... söylentileri: Shibli Malat ile telefon görüşmesi, profesör, School of Oriental and African Studies, Londra, 15 Şubat 1995.
- 124 "Sorumlarınız daha ilginçti": Kaya Toperi ile sohbet, Ankara, 30 Ocak 1991.
- 124 "300 ile 400 sayfa arası okudum": Turgut Özal ile görüşme, Cumhurbaşkanlığı Köşkü Ankara, 6 Ocak 1993.
- 125 "Henüz düşünmediğim şeyler": Kamran Karadağı ile telefon görüşmesi, Londra, 2 Şubat 1994.
- 126 Çandar'ın Londra gezisi: Çandar'la telefon görüşmesi, İstanbul, 15 Ekim 1991.
- 126 "Lütfen lütfen lütfen": Karadağı ile görüşme, Londra, 29 Kasım 1991.
- 128 "Irak askerleri hareket halinde olacak": Pat Theros, elçilik şef yardımcısıyla görüş-me, ABD Elçiliği, Amman, 14 Mayıs 1991.
- 128 "Güldü ve bana ne olduğunu sordu": Abramowitz ile görüşme, 8 Ağustos 1991.
- 129 İlk Kürt-Türk görüşmesi: Talabani sonradan "En önemli sonuç Türkiye'nin Kürt cephesiyle Birleşik Devletler arasında doğrudan ilişki kurmasına olan çekincesini kal-dırmasıydı" dedi. Bakınız Michael M. Gunter, *The Kurds Of Iraq: Tragedy and Ho-pe*, New York, 1992, s. 51. Ayrıca Uzçeri ile görüşme, NATO karargahı, Brüksel, 22 Ekim 1991. Uzçeri, Genel Kurmay Başkanlığının doğru bir şekilde Irak ordu ka-lıntılarının denildiği gibi "silahlı bir tabur" yetmese de hafif silahlı Kürtleri alt edebi-leceğini tahmin etti.
- 129 Bir Amerikalı Kürt dışışye bilgi verildi: Peter Galbraith ile görüşme, Zagreb, 30 Ha-ziran 1993.
- 130 Richard Schifter sözünden döndü: Kendal Nezan, Kürt Enstitüsü Başkanı ile görüş-me, Paris, 18 Şubat 1994. Nezan Dışışleri Bakanlığındaki görüşmelerde bulunmuş-tu.
- 130 "Gerekçeler ne olursa": Zalway Khaledzeh ile telefon görüşmesi, Washington, D.C., 21 Aralık 1993. 21 Kasım 1991'de Senato Dışışişkiler Komitesi duruşmaların-daki şahitliğinde Finlandiya Büyükelçisi olarak teyit edilmesini de gözönünde bulun-durarak Jon Kelly ilkin Dışışleri Bakanlığının tutanaklara rağmen Kürtleri kabul etti-gini ısrarla belirtti. Senatörler Claiborne Pell ve Alan Cranston tarafından sıkı sor-gulanması üzerine o en sonunda Kürtlerin 21 Nisanda, ama daha önce değil, Dışış-leri Bakanlığında kabul edildiklerini itiraf etmeye zorlandı. Dışışleri politikasının da-ha fazla detayı için "Civil War in Iraq"ı gör, Dışışişkiler Komitesi, Birleşik Devletler,

- Senato raporu, 1991.
- 130 "Politikamız Saddam Hüseyin'den kurtulmaktır": *Civil War in Iraq*'tan.
- 131 "Washington tam bir kanşıklık içindeydi": Frederick Cuny ile görüşme, 10 Aralık 1991.
- 131 "50 bin ile 100 bin arasında Iraklı mülteci": İsmnin açıklanmaması koşuluyla konuşan bir NEA yetkilisi, Washington, D. C., 28 Temmuz 1991.
- 132 "Gerçekten bilmiyorduk": İsmnin açıklanmaması koşuluyla konuşan bir NEA yetkilisi, Washington, 22 Aralık 1993.
- 132 "Suudi yetkililer önerdi": *Civil War in Iraq*.
- 133 Onun kalması için bir sebep yok: Karadagi ile telefon görüşmesi, 8 Şubat 1994
- 134 "Asla vaatlerde bulunmadık": Devroy ve Moore tarafından *International Herald Tribune*'de işlendi, 15 Nisan 1991.
- 134 3 Mart görüşmesi: Schwarzcopf, it Doesn't Take A Hero, s. 600.
- 135 "Söyleyecek cesaretim var": Baker, Meet The Press'te, ve ertesi gün gazetelerde haber yapıldı.
- 136 "Saddam Hüseyin'in yaptıklarını onaylama": Joseph Fitchett, *International Herald Tribune*, 27 Mart 1991.
- 136 "Pandora kutusunu açmak": Christine Moss Helms, *International Herald Tribune*'de alıntı, 20 Mart 1991.
- 136 "Samimi olarak beklemek istedik": Devroy ve Moore tarafından *International Herald Tribune*'de işlendi, 15 Nisan 1991.
- 136 Bu karanlık gecede: Barzani ve Talabani'n çöküşü anlatmaları, Irak Kürdistanı, Nisan 1991.
- 137 Sabraxan Giring'in hikayesi: Gring ile görüşme, Ranya, 29 Nisan 1991.
- 141 "Rolünüz dava açmaktır": Kendal Nezan ile görüşme, Paris, 8 Mart 1996.
- 143 "Tüm ölümleri söyleyebilirsiniz": Talabani ile görüşme, Ranya, Irak Kürdistanı, 29 Nisan 1991.
- 143 "Tekrar Washington'dan istemeyi sürdürdüler": Don Krumm ile görüşme, Cenevre, 32 Ekim 1991.
- 143 "Iraklılara Duhok'a girmeyi kabul ettirebilirsiniz": Cuny ile görüşme, Paris, 10 Aralık 1991.
- 145 "Devamlı idare gerektiren politika": İsmnin açıklanmasını istemeyen NEA yetkilisi, Washington, D.C., 22 Aralık 1993.
- 146 "Son kırk yıl boyunca": Ibid
- 146 "Görmüyor musunuz": İsmnin açıklanmasını istemeyen bir Amerikan diplomatıyla görüşme, Zaho, Irak, 23 Haziran 1991.
- 146 Zıbari ve Sami Abdurrahman'ın tahminleri: Zıbari ve Sami Abdurrahman ile görüşmeler, Selahaddin, 10-11 Şubat 1996.

5. Simyacılık Altın paralardan at nalına

- 149 "Kürt milli mücadelesi": David McDowall, *The Kurds; A Nation Denied*, Londra, 1992, s. 20
- 150 "Savaşçı özellikleriyle meşhurlar": Sir Mark Sykes, "The Kurdish Tribes of The Ottoman Empire", *The Journal of the Royal Anthropological Institute of Great Britain and Ireland*, C. 38 (XXXVIII), Ocak 28. 1908.

- 150 Hapishanede emzirildi: Dana Adams Schmidt, *Journey Among Brave Men*, Boston, 1964, s. 138.
- 151 "Uçurumdan bile atlarlar": Martin Van Bruinessen, *Agha, Sheikh, and State*, Utrecht Üniversitesi, 1978, s. 311.
- 151 "Barzani ailesindeki herkes": Sami Abdurrahman ile görüşme, Rewanduz, 10 Ekim 1991.
- 153 "Ülkenin geri kalanını": René Mauriès tarafından aktarıldı, *Le Kurdistan ou la mort*, Paris, 1967, s. 158.
- 154 "Ya adalet?": Haim Levakov ile görüşme, Tel Aviv, Ekim 1991.
- 155 Emir Nizar'ın oyunu: Basile Nikitine, *Les Kurdes: Etude Sociologique et Historique*, Paris, 1956, s. 188.
- 155 Simko'nun gaddarlığı: Archie Roosevelt, *For Lust Of Knowing: Memories of An Intelligence Officer*, Boston, 1988, s. 251. Birinci Dünya Savaşı sırasında Simko hain bir şekilde o zaman 90 yaşının üzerinde bulunan Asuri Hristiyanların dini liderleri Mar Şamun Benyamin'i pusuya düşürdü ve öldürdü ve kör bir hiddetle kanını içti. Simko'nun aşırılık sicili büyük ölçüde Kürtleri mahcup duruma düşürdü. Bir Kürt tarihçisi "Vahşetinin onu Hun, Atilla gibi tarihi kötülerle aynı kefeye koyduğunu" söyledi. Ki Atilla bugün bile Türklerin gözünde bir kahramandır, Kürtlerin ve Batıların gözünde bunun tam zıddı olsa da. Mehrdad R. Izady, *The Kurds: A Concise Handbook*, Washington ve Londra, 1992, s. 57.
- 156 Ubeydullah'ın mektubu: British Government Blue Book, Türkiye, s. 188. Derk Kinnane, *The Kurds and Kurdistan*'da alıntı, Londra, 1964, s. 24.
- 156 "Daha büyük kentlerin dışında tamamen önemsiz": Ely Bannister Soane, *The Mesopotamia and Kurdistan in Disguise*, Londra, 1926, s. 12
- 157 Lord Curzon: Wilson N. Howell tarafından aktarıldı: "The Soviet Union and the Kurds: A Study of a National Minority, yayınlanmamış Ph. Dr. Tezi, University of Virginia, 1964, s. 143.
- 159 "Petrolün keşfi": CIA belgesi "Den of Spies: The Kurdish Problem in Perspective", araştırma ödevi, 30 Haziran 1979.
- 159 Kerkük'ün toplum kanşımı: Bu bir tartışma konusudur. Bazı kaynaklar Türkmenlerin çoğunluk olmasa bile ekseriyeti oluşturduklarını, Kürtlerin nüfusun çeyreğini oluşturduklarını ve daha küçük Arap, Hristiyan ve Yahudi kökenlilerinin de bulunduğunu iddia ediyor.
- 159 Irak petrolünün %75'i: *Financial Times*, 20 Ağustos 1974, Gêrard Chaliand'ın *A people without a Country*'sinde alıntı, Londra, 1980, Brooklyn, 1993, s. 161. Basra yataklarındaki üretimin artmasıyla Kerkük'ün petrol üretimi oransal olarak düştü.
- 160 "Sevr aşağılayıcı olmuştu": Chaliand'ın *A People Without A Country*'sinden alıntı, s. 49.
- 161 40 bin ile 250 bin arasında köylü: McDowall, *The Kurds: A Nation Denied*, s. 37.
- 161 Basile Nikitine, Şeyh Said isyanının bastınılmasından hemen sonra bir milyon Kürdün ihraç edildiğini iddia ediyor, *Les Kurdes*, s. 134.
- 161 Kürt duygulan o kadar güçlüydü ki: Sir Arnold Wilson, *Mesopotamia 1917-1920*, Chaliand'ın *A people without a Country*'sinden alıntı, s. 191. Wilson, zamanın Bağdat İngiliz siyasi görevli şefi, "Kürtler ne Türk hükümeti boyunduruğu altında devam etmek ne de Irak hükümeti boyunduruğu altına yerleştirilmek istiyorlar... Güney Kürdistan'da her beş insandan dördü Şeyh Mahmud'un bağımsız bir Kürdistan kur-

- ma planını destekliyordu" diye belirtti.
- 162 Bir İngiliz Asken istihbarat raporu: Public Record Office, Kew, İngiltere 453340 e 21 99, 14 Temmuz 1945.
- 162-163 Mahmud'un hükümeti ve sonraki İngiliz bildirisi: C. J. Edmonds, *Kurds, Turks And Arabs: Politics, Travel And Research in Northeast Iraq, 1919-1925*, Londra, 1957, s. 301.
- 163 İngiliz Yüksek Komiseri: Kolonilerden sorumlu dışişleri bakanı ile uyumlu olarak İngiliz Yüksek Komiseri B. H. Bourdillon, 10 Şubat 1926'da "1923 bahanna kadar Irak'ın Kürt bölgelerine bir çeşit otonomi tanınması gerektiğini kabul ediyorum. 1923 Nisanının sonunda Türk gamizonunun Rewanduz'u tahliyesi, durumda derin bir değişiklik meydana getirdi" dedi. Public Record Office, Kew, İngiltere, FO 371/11460 132121.
- 163 Atatürk'ün İngiltere'yle antlaşması: Van Bruinessen, *Agha, Sheikh and State*, s. 363.
- 164 Iraklı başbakanın uyarısı: McDowall, *The Kurds: A Nation Denied*, s. 84.
- 165 İngiliz hüsrarı: "En sonunda İngiliz halkı, Bağdat'ın kafe evleri entrikalan arasındaki hatalı ve zorba karamameleri uygulamaya koymak üzere Fırat ya da Kürdistanlı aşiretleri bombalayan İngiliz uçaklarının görüntüleri tarafından şoke oldular." Public Record Office, Kew, İngiltere, gizli rapor, kabine 24/201, kopya 28, s. 338, Şubat 1929.
- 165 Şeyh Mahmud'un mektubu: Mart 3, 1931. Milletler Cemiyeti'ne, Nikitine, *Les Kurdes*, s. 300'de geçiyor.
- 166 "İlkel Barzaniler": William Eagleton, Jr., *The Kurdish Republic of 1946*, Londra, 1963, s. 50.
- 166 Binlerce eğitilmiş Kürt: İsmet Şerif Vanlı, 1974'te 11-15 Mart arasında çarpışmaların başlamasından hemen önce 100 bin kentli Kürdün özgür Kürdistan'a akın ettiğini tahmin etti. Chaliand'ın *A people without a Country*, s. 165'i gör.
- 167 Hükümetçe verilen cüz'i ücret: Eğer Irak hükümeti bu bireysel olayda daha büyük bir cömertlik ve anlayışla hareket etseydi hükümet prestiji ve para miktarı -Molla'nın ödeneğindeki ufak artıştan bin kat daha büyük- bir yana çok sayıda hayat da kurtardı." Roosevelt, *For Lust Of Knowing*, s. 149.
- 168 Amerikan Kritiği: Eagleton, *The Kurdish Republic*, s. 50-54 Barzani üzerine ve s. 102-126 geri çekilme üzerine.
- 168 "Kürt milliyetçi duygulan": Muhsin Dizai ile görüşme, Londra, 28 Kasım 1991.
- 168 "Yabani çiçek tarlaları arasında görüldü": Sami Adurrahman ile görüşme, Rewanduz, 10 Ekim 1991.
- 168-169 Mahabad detayları: Eagleton, *The Kurdish Republic* ve Archie Roosevelt, Jr., "The Kurdish Republic", *The Midle East Journal*, C. 1. No 3, Temmuz 1947.
- 172 Barzani'nin ihanet suçlaması: Abdurrahman Qasimlo ile görüşme, Paris, 30 Eylül 1988.
- 173 PDK-Iran adamları... İran hükümetine teslim edildi: Ibid
- 173 "Kürtler yenilmedi": Eagleton, *The Kurdish Republic*, s. 113 bahsediliyor.
- 175 Barzani'nin nutuk çekmek için adamlarıyla görüşmesi: Sami Adurrahman ile görüşme, Rewanduz, 10 Ekim 1991.
- 175 Eski mühariplerin geri çekilme hatıraları: Michel Hegener, NRC-Han Dels Blad, 2 Ağustos 1991. Geri çekilmedeki adamların tam sayısı ile geri çekilmenin ne kadar sürdüğü tam kesin değildir. Barzani'nin kendisi Dana Adams Schmidt'e 496 adamın

- 53 günlük çekilmeye katıldığını söyledi.
- 177 Talabani ve Barzani Moskova'da: Celal Talabani ile görüşme, Erbil, 19 Ocak 1992.
- 177 Başkanın milli güvenlik danışmanı tarafından hazırlanan rapor: 00229-1951, "Den Of Spies" s. 92'de geçiyor.
- 178 "Ben bir komünist değilim": Mauriës, *Le Kurdistan*, s. 153. 1962'de Dana Adams Schmidt'e aynı şeyi söyledi.
- 178 Barzani ve ziyaretçiler: Talabani ile görüşme, Erbil, 11 Şubat 1996.
- 178 Büyükelçi Anthony Parsons ile görüşme, Londra, 21 Kasım 1991.
- 181 Bağımsızlık umutları: İsmet Şerif Vanlı ile görüşme, Lozan, 31 Ekim 1991; Abdurrahman ile görüşme, Rewanduz, 10 Ekim 1991
- 184 1270 köy yıkıldı: Robert D. Kaplan, *The Arabists: The Romance Of an American Elite*, New York, 1992, s. 251.
- 184 7 bin komünist: Marion Farouk-Sluglett ve Peter Sluglett, *Iraq Since 1958: From Revolution to Dictatorship*, Londra 1987, John Bulloch ve Harvey Morris, *No Friends But Mountains: The Tragic History Of The Kurds*, New York, 1992, s. 124'te alıntı.
- 185 "Askeri gezinti": Mauriës, *Le Kurdistan*, s. 167.
- 185 "Celal Talabani bir haindir": Mauriës, *Le Kurdistan*, s.141'de aktarılan Irak ordu telgrafı.
- 185 "Herkesin ajanı": Gör, Edmund Ghareeb, *The Kurdish Question in Iraq*, Syracuse, 1981, s. 181.
- 186 Ekonomik veri: Chaliand, *A people without a Country*, s. 159-60
- 188 "Bir kumazlık": Izady, *The Kurds* s. 68
- 188 Ubeydullah: Ghareeb'e verilen açıklama, Temmuz 19, 1974. Ghareeb, *The Kurdish Question* s. 155'te geçiyor. Ubeydullah İran-Irak savaşının ilk yıllarında Saddam Hüseyin'le yaptığı bir münakaşada tedbirsiz bir şekilde Mele Mustafa'nın en azından babasının kim olduğunu bildiğini söylemesi üzerine Iraklılar tarafından öldürüldü. (Saddam Hüseyin'in kökeni bir tartışma konusuydu, özellikle de düşmanları arasında.)
- 188 "Iraklı Kürtlerin hiçbir şeyleri yoktur": Qasimlo ile görüşme, Paris, 30 Eylül 1988.
- 188 Kürtlerin ordusu: McDowall, *The Kurds*, s. 95.
- 189 "Barzani bizim için bir ilah gibiydi": Ahmet Bamarni, Talabani'nin Paris'teki temsilcisi ile görüşme, Paris, 25 Eylül 1986.

6. Kissinger: Bir dağ aşireti arasında misyonerlik çalışması

- 191 "Mutlak Acı çekilen yer": Asadollah Alam; *The Shah And I: The Confidential Diary Of Iran's Royal Court, 1969-1977*, Londra ve New York, 1992, s. 224.
- 192 Emir Aslan Avşar: William Shawcross, *The Shah's Last Ride: The Fate Of An Ally*, New York ve Londra, 1988, s. 164.
- 193 "(Şah'ı) Bir kere yağladık mı": George W. Ball, *Issues And Implications Of The Iranian Crisis*, Aralık 1978.
- 193 Geçen ibare buydu: The Pike Committee Report, Nottingham, 1977, s. 195-198, 212-216.
- 193 43 sayfalık brifing kitabı: Dışişleri bakanlığı, "Visit Of Richard Nixon to The Empire Of Iran" Mayıs, 1972, Ulusal Güvenlik Arşivi, Washington, belge 00767. 4 sayfa

- kadarı, bu belge -orijinal "gizli" idi- emniyet gizliliği kaldırıldığında karartıldı. Bu sözcükler çıkarılan kısımların Kürtlerle ilgili olduğunu göstermiyor.
- 193 İsrail'deki önemli bir istihbarat subayı: David Kimche, *The Last Option- After Nasser Arafat and Saddam Hussein: The Oquest for Peace in the Middle East*, Londra, 1991, s.194.
- 194 Barzani ve Carolan: Ahmed Çelebi'yle görüşme , Londra, 10 Ağustos 1996
- 195 Çok gizli: Tad Szulc *The Illision of Power: Foreign Policy in the Nixon Years*, New York, 1978, s.582-85.
- 196 "Fazla bilmiyorduk": Henry Kissinger ile görüşme, Martha's Vineyard, Massachusetts, 23 Ağustos 1992.
- 196 Kürtler hakkında fazla birşey bilmiyorduk": Richard Helms ile görüşme Washington D.C, 27 Aralık 1991.
- 196 "Kürtler sadece bir parçaydı": Morris Draper ile görüşme, Washington D.C, 18 Aralık 1991.
- 196 dipnot : Çelebi ile görüşme, Londra, 10 Ağustos 1996.
- 197 anlaşma imzalanmadan önce bile Alam, *The Shah and I*, s.129.
- 198 Nixon'ın eve dönmesinden sonraki gün. Ibid, s.225.
- 198 "Bizim mükemmel derecede açık stratejimiz": Kissinger ile görüşme, 23 Ağustos 1992.
- 198 Golda Meir kimliğini gizleyerek yaptığı periyodik ziyaretlerinden birini yaptı. Alam, *The Shah and I*, s.215.
- 199 Tüm ABD masrafları 16 milyon dolardı: Kimche, *The Last Option*, s.194. "Amerikan yardımı umduğumuz miktarda olmasa da Tahran üzerinden Kürtlere ulaştı" diye belirtiyor.
- 199-200 Yardımın bir kısmını cebce indirdi: Siyamend Osman'dan yazara mektup, 27 Ocak 1993.
- 200 Washington stonewalled: Thomes Carolan ile görüşme, İstanbul, 9 Ekim 1991.
- 201 "O bize çok açık bir şekilde anlattı: Mahmud Osman ile görüşme, Süleymaniye, 9 Ekim 1991.
- 202 Kalbinin deriliklerinde: Sami Abdurrahman ile görüşme, Rewanduz 10 Ekim 1991.
- 202 Roosevelt-Barzani görüşmesi: Archie Roosevelt, Jr., *For Lust of Knowing: Memoirs of an Intelligence Officer*; Barzan, 1988, s.284.
- 203 Diğer Kürtler: Abdurrahman Qasimlo ile görüşme , Paris, 6 Temmuz 1989.
- 204 "Onlar ya buna karşı...": Barzani, Kongre üyelerine ve senatörlere mektup, 24 Şubat 1979.
- 204 "Amerikan çıkarlarına aykırı": Barzani, Başkan Jimmy Carter'e mektup, 9 Şubat 1977.
- 205 "ABD Hükümeti bize herhangi bir resmi taminat vermedi": Jim Hoagland ile yapılan görüşmede belirtildiği gibi, Paris, 5 Kasım 1991.
- 205 Büyük kardeşi: Sami Abdurrahman ile görüşme, Rewanduz , 10 Ekim 1991.
- 205 "hiçbir şeyin yapılmayacağına": Muhsin Dizai ile görüşme, Londra, 26 Kasım 1991.
- 206 "General Birleşik Devletler'in": Dr. Mahmud Osman ile görüşme, Süleymaniye, 12 Ekim 1991.
- 206 "Aslında inanılmazdı": Siyamend Osman , Yazara mektup. 27 Ocak 1994.
- 206 Tekrar başlayan çarpışmaların arifesinde: Sami Abdurrahman ile görüşme, Rewanduz, 10 Ekim 1991.

- 206 Barzani, Başkan Jimmy Carter'a mektup, 9 Şubat 1977.
- 207 "Umanm Pekin'de bulurum kendimi": Muhammed Doski ile olan görüşmede geçtiği gibi, Washington, D.C., 27 Temmuz 1991.
- 207 "Bilmiyorum": Kissinger ile görüşme, 23 Ağustos 1992.
- 207 "big boy": Helms ile görüşme, Washington, DC, 21 Aralık 1991.
- 207 "Grechko Bağdat'ta: Bak. William Safire, Safire's Washington, New York, 1980, s. 85, *New York Times*'teki köşesinde de geçiyor, 12 Şubat 1976.
- 208 "İnandığınızdan daha güçlüyüz" ve "eğer savaş olursa": Elaine Sciolino, *The Outlaw State: Saddam Hussein's Quest for Power and the Gulf Crisis*, New York, 1991, s. 277-78.
- 208 İngilizler ve Şat: İngiltere İran'ın tarafsız kalması halinde gelecekteki bir savaşta İran'ın İngiliz savaş gemilerinin Basra'ya geçişlerine izin vermeyeceğinden korkuyordu. Kimche, *The Last Option*, s.193.
- 208 "Eğer kendimizi": Sciolino, *The Outlaw State*, s.277-78.
- 208 "birden fazla": Karadagi, Gerard Chaliand, *A People Without a Country*, s. 226'de geçiyor.
- 209 Eric Rouleau ile görüşme, Paris, 23 Ekim 1993.
- 210 İran topçu taburu: Alam, *The Shah and I*, s.418.
- 210 "Çok geç farkettik": Barzani'nin Başkan Carter'a mektubu, 9 Şubat 1977.
- 211 1974 Eylülüne doğru: Alam, *The Shah and I*, s.387 ve 391.
- 211 "Aslanlar gibi savaşmak": Ibid, s. 411.
- 211 Haftalarca beklemeyi sürdürdü: Dizai ile görüşme, Londra, 28 Kasım 1991.
- 211-212 Amman ve Kahire'de entrika: Dizai ile görüşme, Londra, 28 Kasım 1991 ve Çelebi'yle, 10 Ağustos 1996.
- 212 Barzani'nin Kissinger'a mektubu, 22 Ocak 1975; Doski ile görüşme, Washington, D.C., 27 Temmuz 1991.
- 212 "Kissinger çoktan herşeyi biliyordu": Mahmud Osman ile görüşme, Süleymaniye, 9 Ekim 1991.
- 212 "Değerli genarelim" mektubu: Doski ile görüşmede geçti, Washington, D.C., 27 Temmuz 1991.
- 213 "Her zaman Şah'ın bir tercihi" ve diğer alıntılar: William E.Colby ile görüşme, Washington, D.C., 21 Aralık 1991.
- 214 "Washington'un memnun olacağını düşündüm.": Helms ile görüşme, Washington, D.C., 21 Aralık 21, 1991
- 214 "Ender bir lider": Kissinger, *White House Years*, New York, 1979, s. 1261.
- 214 "Bizim gibi İran": The Pike Committee Report.
- 214 "Şok etkisi" ve "o bize fikrimizi bile sormadı": Kissinger ile görüşme, 23 Ağustos 1992.
- 214 Çelebi ile görüşme: Londra, 10 Ağustos 1996.
- 215 Şah ve diğerleri: Anthony Parsons, İran'daki eski İngiliz büyükelçi ve 1970'li yılların ortalarında Foreign Office'in Orta Doğu'dan sorumlu müsteşarı, Kürt direnişinin 1974-75 kışında tamamen sona erdiğini, ve "Şah'ın Irak'la ya bir çözüme ya da bir savaşa gitmek zorunda kaldığını" söyledi. Parsons ile görüşme, Londra, 21 Kasım 1991.
- 215 "Kürt meselesi ve onun trajik sonu": Kissinger, *The White House Years*, s.1261
- 215 "1975'teki karar": Ibid s.1265

- 215 Çelebi Barzani'yi uyardığında: Görüşme, 4 Aralık 1986.
- 216 "Alınacak çok etkili karar": Kissinger, *The White House Years*, s.1261.
- 216 "dört-altı hafta": Kissinger ile görüşme, 23 Ağustos 1992.
- 217 "Yüreğimiz kanıyor": *The Pike Committee Report*'ta geçiyor, s.215-16.
- 217 "Gizli eylem": *The Pike Committee Report*, s.198.
- 217 Konumunun zayıflığı: Dizai ile görüşme; Londra, 28 Kasım 1991.
- 217 "Merkez büro...": *The Pike Committee Report*
- 219 "En başanlısı": Alam, *The Shah and I*, s.417-18.
- 220 "Bu bizim sonumuz": Dizai ile görüşme. Londra, 28 Kasım 1991.
- 221 "O kadar sinirliydi ki": Dizai ile görüşme ; Londra, 26 Kasım 1991.
- 221 Şah resmi görüşmeyi erteledi: Kamran Karadagi Gerard Chaliand, *A People Without A Country: The Kurds and Kurdistan*, s.215'te geçiyor.
- 222 "Halkımıza ne diyeceğiz?": Mahmud Osman ile görüşme, Süleymaniye, 9 Ekim 1991.
- 222 "Biliyorum, çünkü resmi Irak belgelerini gördüm": Dizai ile görüşme, Londra, 26 Kasım 1991.
- 222 "-diye karşılık verdi": Alam; *The Shah and I*, s.419.
- 223 "teslim olursunuz": Jim Hoagland'le olan görüşme, Paris, 5 Kasım 1991'de geçiyor.
- 223 İsmet Şerif Vanlı, Chaliand, *A People Without A Country* s.173'te.
- 223 "Hatasız veda metni": Karadagi , Chaliand, *A People Without A Country* s.215'te.
- 223 "Oğullarıdan birini...": Sami Abdurrahman ile görüşme, 10 Ekim 1991.
- 223 "boşuna": İsmet Şerif Vanlı, Chaliand, *A People Without A Country*, s.198'de
- 224 "Bu Barzani'yi çok incitecek": Dizai ile görüşme, Londra, 28 Kasım 1991.
- 224 "Eğer Barzani devam etseydi": İsminin açıklanmamasında ısrar eden kıdemli bir Kürt liderle görüşme, Şaqlawa, 11 Ekim 1991.
- 225 "Başka bir ömegini düşünemiyorum": İsmet Şerif Vanlı, Chaliand, *A People Without A Country*, s.216'da.
- 226 İsa Sıwar'ın ölümü: Hoşyar Zibari ile görüşme, Selahaddin, 18 Ocak 1992.
- 226 Irak intikamının detayları: Karadagi, Chaliand, *A People Without A Country*, s.216'da
- 226 "Kültürel Jenosid": William Eagleton ile görüşme, Viyana, 2 Ocak 1992.
- 227 "eğer kıdemli Amerikalılar": *The Pike Committee Report*'ta geçiyor.
- 227 Hoagland'ın bir Amerikan yetkilisi olduğunu: Hoagland ile görüşme, Paris, 5 Kasım 1991.
- 228 Ruh halihi: Doski ile görüşme , Washington, D.C, 27 Temmuz 1991.
- 229 "Bazı çabalarda bulunurduk": Colby ile görüşme, Washington, D.C., 21 Aralık 1991.
- 230 "Barzani'yi siz katlettiniz": Doski ile görüşme, Washington, D.C. 27 Temmuz 1991.
- 231 Haim Levakov; Haim Levakov ile görüşme Tel Aaviv , 20 Ekim 1991.
- 231 Hatırlattı Draper: Draper ile görüşme, Washington, D.C 18 Aralık 1991.
- 231 Şah bir telgraf gönderdi: Doski ile görüşme, 27 Temmuz 1991.
- 231 "Bu Çinlilerin...": Draper ile görüşme, Washington, D.C., 18 Aralık 1991, .
- 232 Kissinger o derece kararlıydı: James A. Bill, *The Eagle and the Lion*, New Haven, Connecticut, 1988, s. 219.
- 232 "Seçeneğiniz var mı?": Kissinger tarafından, *White House Years*, s. 1265'te belirtiliyor.

- 232 Barzani sevinmişti: Dizai ile görüşme, Londra, 28 Kasım 1991.
233 "arkadaşları...": Draper ile görüşme. 18 Aralık 1991.
234 "Ne geldiğine bir bakın": Doski ile olan görüşmede geçti, 27 Temmuz 1991.
234 "Korkmuyorum": Roosevelt, *For Lust Of Knowing*, s. 284'te geçiyor.
235 "Korkuyor musunuz": Ibid s. 288.
237 Dışardan soğukkanlı görünen bir dış politika uzmanı: Kissinger ile görüşme, 23 Ağustos 1992.

7. Kör Dilenci: Evrensel Erbain

- 239 Erbain üzerine detaylar: Haim Levakov ile görüşmeler, Menachem Navot ve Tsuri Saguy, Tel Aviv, Ekim 1991.
240 Kıdemli bir MOSSAD subayı: Aluf Harevan ile görüşme, Kudüs 17 Ekim 1991.
241 "Anglo-Saksonlar her zaman...": Archie Roosevelt, Jr., *For Lust of Knowing: Memoirs of an Intelligence Officer*, Boston, 1988, s.205.
241 "Bir Kürdü bir tüfekte...": Saguy ile görüşme, Tel Aviv, 18 Ekim 1991.
241 Bak. Ian Black ve Benny Morris, *Israel's secret War: The Untold Story Of Israeli Intelligence*, Londra, 1991, s.77-78
242 "Periferi politikası": Bak. Black ve Benny Morris, *Israel's secret War*, ve Dan Raviv ve Yossi Melman, *Every Spy a Prince: The Complete History of Israel's Intelligence Community*, Boston, 1991, s.21.
243 "çok güçlü...": David Kimche, *The Last Option-After Nasser, Arafat and Saddam Hussein: The Quest For Peace in the Middle East*, Londra, 1991, s.190
244 Bedir Han: *Black ve Morris, Israel's Secret War* ve Joyce Blau ile görüşme, Paris, 1 Ocak 1993. 1920'de Londra'da yayımlanan kendi "*Diary of Major Noel on Special Duty in Kurdistan*"da Bedirhan, aile Osmanlılar gözünde o derece sorun yaratıcı olarak görülüyordu ki "Türk özel şifrelerinde Bedirhanlar için özel bir grup olduğunu" belirtiyor.
246 Kürdistan'a... gazeteci: İbrahim Ahmed ile görüşme, Sutton, Surrey, İngiltere, 25 Kasım 1991. Diğer bir versiyon Batı Almanyalı gazeteciler olarak gösterilen iki İsrailli ajanın kanştığını söylüyor; Bak. Siyamend Osman; "*Contribution historique a l'étude du parti Demokrati Kürdistan-ı- Iraq, 1946-1970*", doktora tezi, Ecole des Hautes Etudes en Sciences Sociales, Paris, 1985.
247 "İsrailliler küçük patateslerdi": Siyamend Osman ile görüşme, Londra, 24 Kasım 1991.
247 "Kör Dilenci": Kamran Karadagi, El Hayat'ın yabancı editörü ile görüşme, Londra, 29 Kasım 1991.
247 "Daha yaşlı görünüyordu": Navot ile görüşme, Tel Aviv, 18 Ekim 1991.
249 Associated Press'ten Alex Efty ile görüşme, Nicosia, 21 Ekim 1991.
249 "istedikleri her konuda": Amatzia Baram ile telefon görüşmesi, İsrail, 15 Ekim 1991.
249 Eric Rouleau'nun kanştığı hadise: Levakov ile görüşme, Tel Aviv, 10 Ekim 1991.
250 Bir israilli subay -kasten kendi kimliğini açığa vurdu: En Nur, Ahmed-Talabani grubunun Barzani'den ayrılmasından sonra Bağdat'ta yayımlanan gazeteleri, bunu ve Barzani'nin İsraillilerle olan bağlarıyla ilgili diğer detayları ıfşa etti, 29 Ocak 1969.
250 "Kürtler araziye tanıyordu": Levakov ile görüşme, 20 Ekim 1991.
250 "Her adam bir keskin nişancı": Saguy ile görüşme, Ramat Gam, İsrail, 18 Ekim 1991.

- 250 "Savaş için yaratılmış": Saguy ile görüşme, 18 Ekim 1991.
- 251 Siyamend Osman yazara mektup, 27 Ocak 1993.
- 251 Hendrên Muharebesinin hesabı ve Barzanî'nin reaksiyonu: Saguy ile görüşme, 18 Ekim 1991.
- 252 Kayıp sayılan: Rene Mauries, *Le Kurdistan ou la mort*, Paris, 1967.
- 252 Saguy ve Genarel Aharon Yariv arasında geçen konuşma: Saguy ile sohbet, Saguy ile olan görüşmede geçtiği gibi, 18 Ekim 1991.
- 252 Pilotun geçişi: Raviv ve Melfen, *Every Spy a Prince*, s.141-43.
- 253 Şah'ın tasvibiyle: Asadollah Alam, *The Shah and I, the Confidential Diary of Iran's Royal Court*, 1969-1977, Londra 1991. New York 1992 s. 41,83 ve 84.
- 253 Kerkük Operasyonu: Levakov ve Sami Abdurrahman ile görüşme, Rewanduz, 5 Ekim 1991.
- 254 "Onlar için bir problemiz": Navot ile görüşme, Tel Aviv, 18 Ekim 1991.
- 255 "Tüm yetkililer": İsmet Şerif Vanlı ile görüşme, Lozan, 31 Ekim 1991.
- 256 "de Gaulle ve Nixon'dan kurtuldunuz": Matti Golan, Shimon Peres, Londra, s.150. Ziyaretleri sırasında Barzani özellikle 1947'de İran'dan Sovyetler Birliği'ne olan geri çekilme sırasında askerlerine ekmek veren göçmen bir Kürt Yahudisiyle uzun süreli dostluğunu yenilemekten zevk aldı.
- 256 MOSSAD'dan Kimche de İsrail için güven istedi: Kimche, *The Last Option*, s. 194'te İsrail'in bu radikal politika değişikliğinde yardımcı olduğunu ima ediyor. "Kissinger, Kürt isyancıları cesaretlendirme ve güçlendirme yönündeki İran-İsrail çabalarından haberdar edildi. Amerika'nın böylesi bir maceradan kazanacağı birşeyi olmadığını iddia eden Morris Draper'in öncülük ettiği Dışişleri Bakanlığı profesyonellerinin aleyhte tavsiyelerine rağmen o bize katılmaya ve Kürtleri desteklemeye ikna edildi. Kissinger aksine karar verdi."
- 256 Sonuçsuz görüşme oldu: William Safire, *Safire's Washington*, New York, 1980, s.83'te ilk defa 5 Şubat 1976'da yayımlanan köşesinde "Kürtlerin, hem onlara özgürlüklerini kazandıracak hem de İsrail baskılarını hafifletecek bir saldırı başlatmaya istekli olduklarını" ama Kissinger'in engel olduğunu iddia etti." 16 Ekimde (1973) İstihbarat sefi William Colby'e bu mesajı Kürtlere iletmesi emrini verdi: [bir başka hükümetin diyor Pike Committee, yani İsrail'in] size önerdiği saldırgan askeri eylemi sizin için tavsiye edilir bulmuyoruz."
- 257 "bunu yapmaya taraftar değildi": Mahmud Osman ile görüşme, Süleymaniye, 8 Ekim 1991.
- 257 Hatıralarında: Henry A.Kissinger, *White House Years*, New York, 1979, s.1265.
- 257 "çiğneneceklerinden": Kissinger ile görüşme, Martha's Vineyard, 23 Ağustos 1992.
- 257 "...izlenimi edinebilir": Kissinger ile görüşme, 23 Ağustos 1992.
- 257 "Kürtleri ...bir niyetim yoktur": Alam, *The Shah and I*, s.327'de geçiyor.
- 258 Saguy ile görüşme, 18 Ekim 1991.
- 258 Karadagi ile telefon görüşmesi, 28 Ocak 1994.
- 259 Endişeye kapılan Saguy: Saguy ile görüşme, 18 Ekim 1991.
- 259 Karadagi ile telefon görüşmesi, 28 Ocak 1994.
- 259 İki buçuk taburun ani çekilmesi, rutin rotasyona başvuracak: Kimche, *The Last Option*, s.195
- 259 SAVAK'ın ani emirlerine göre...: Uri Lübrani ile görüşme, Savunma Bakanlığı, Tel Aviv, 18 Ekim 1991.

- 259 Kıdemli bir İranlı yetkili: Bak. Kimche, *The Last Option*, s.195.
- 260 Anahtar konumdaki Kürtler: Kamran Karadagi, 28 Ocak 1994'teki bir telefon görüşmesinde Barzani'nin o zamanki en yakın danışmanı Mahmud Osman'in kendisine liderliğin Irak ve İran Dışişleri Bakanları arasındaki temasların farkında olduğunu itiraf ettiğini söyledi. Aylardır devam eden temasların katı bir anlaşma ortaya çıkarmanın eşiğinde olduğunu farketmemek tamamıyla "bizim hatamızdı."
- 260 Kimche inkar etti: Kimche, *The Last Option*, s.195.
- 260 Bir İsrailli tarihçi: Ofra Bengio ile telefon görüşmesi, The Dayan Center, Tel Aviv Üniversitesi, İsrail, 17 Ekim 1991.
- 261 Mele Mustafa konuyu değiştirdi: Morris Draper ile görüşme, Washington, D.C., 18 Aralık 1991
- 262 William safire: *International Herald Tribune*'de köşe yazısı, 2 Nisan 1991. Benzeri kayıtsızlığa Beyaz Saray sözcüsü Marlin Fitzwater (6-7 Nisanda haber yapıldı) ve Joseph Fitchett (10 Nisan 1991 *International Herald Tribune*'de yer aldı) tarafından işaret edildi.
- 262 William E.Colby ile görüşme, Washington, D.C., 20 Aralık 1991.
- 262 Karadagi ile telefon görüşmesi, Paris, 28 Ocak 1993. Frederick Cuny, Kürt mültecileri evlerine döndüren Amerikan askerlerin danışmanı, Kürt şehri Diyana yakınında İbranice konuşan üç adama rastladığını, ama ne yaptıklarına dair kendisini emin kılmakta başarısız olduğunu söyledi. Görüşme, Paris, 13 Aralık 1991.
- 262 "Bölgedeki basit insanlar": Lübrani ile görüşme, 18 Ekim 1991.

8. Ali Kımewi

- 263 Simon Wiesenthal: Wiesenthal ile görüşme, Viyana, 3 Eylül 1994.
- 264 Ermeni katliamı: Howard M. Sacher, *The Emergence of the Middle East 1914-1924*, New York, s.106-7'de kendisinden alıntı yapılan Lord Bryce'e göre katliamda 1 396 000 kadar Ermeni öldü. Kürt milliyetçiler de 700 bin kadar Türkiyeli Kürdün ya Osmanlı askerlerinin eliyle ya da açlıktan ve toplu sürgünlerden yaşamlarını kaybettiğine inanıyorlar. Kürtlerin katliamdaki rollerinin kanıtı için, bakınız, ABD konsolosları J.B Jackson ve Leslie A.Davis'in Henry Morgenthau, Ambassador Morgenthau's Story, Garden City, New York, 1918, s.263, 273, 276, 383, 386'da aktarılan sözleri.
- 265 Bureaucracy of Repression: The Iraqi Government in its own Words", Human Rights Watch\Middle East, New York, Şubat 1994 p.x, "Kürtleri yok etmeye dair tek bir master planı bulunmamasına" rağmen "Irak hükümeti" hesabına bir jenosid amaç durumunu kanıtlayacak ölçüde kanıtların güçlü olduğunu belirtti. Jenosid Suçunun Cezalandırılması ve Jenosidin önlenmesiyle ilgili BM Konvansiyonu, Aralık 1948'de imzalandı ve 1951'de yürürlüğe girdi. Irak da bunu 1959'da imzaladı.
- 266 İspanyol Egizasyonu üzerinde çalışılan raporları": Bakınız, Morgenthau, Ambassador Morgenthau's Story, s.266. Morgenthau'nun bu ve diğer iddialarının doğruluğundan şüphe ediliyor. Heath W. Lowry, *The Story Behind Morgenthau's Story*, İstanbul, 1990'da hatıraların Birleşik Devletler'in 1917'de Osmanlılara karşı savaş ilan etmesinden sonra resmi Dışişleri Bakanlığı hayır duasıyla yazılan Amerikan Propagandası olduğunu ileri sürüyor. O, Morgenthau'nun İstanbul'da ve Amerika'ya döndükten sonra hatıralarının hazırlanmasındaki en yakın işbirlikçilerinin Engizisyonla bir

- çeşit bağlantı kurmak suretiyle Osmanlı'nın namını karalamaya çalışan Ermeniler olduğunu ileri sürüyor.
- 266 Haik Arslanian, International Herald Tribune, 20 Ekim 1993'teki bir mektupta geçiyor.
- 266 Azad Awny, Ocak 1991'deki bir Amerikan hava saldırısı sırasında Bağdat'ta hapis-haneden kaçan bir Kürt, hücrelerini yıkan bombaların hapis-hanedeki bir binanın içindeki bilgisayar kayıt merkezini tahrip ettiğini söyledi. Awny ile görüşme, Erbil, 22 Mart 1991.
- 266 Stasi: Bakınız, "Disappearances" And Political Killings: Human Rights Crises of 1990's: A manual for Action, Amnesty International, Londra, 1994, s.18.
- 267 Kendi ailesini anlatarak...: Hoşyar Zibari ile görüşme, Selahaddin, 12 Şubat 1992.
- 267 Gizli polis: Fare zehiri Iraklı ajanlarca çokça kullanıldı. 1 Şubat 1991'de Paris'te bir görüşmede Dr. Mahmud Osman ve Adnan el-Mufti rastlantıların anlattılar. 24 Kasım 1987'de Osman, Sosyalist Parti başkan vekili, onun yardımcısı Adnan al-Mufti ve diğer bir meslektaşın, öğle yemeğinde Talabani'nin kıdemli korumalarından birinin güzel Kürt kansı tarafından ikram edilen thalium katılmış yoğurt yediler. Osman ve arkadaşlarından habersiz o, kocasının hapisten salıverilmesi karşılığında gizli polis namına çalışmayı kabul etmişti. Diğer Üç Kürt korkunç ıstırap ve kusuntudan sonra öldüler. (Diğer semptomlar arasında mide ekşimesi, ayaklarda kabarcıklar ve sonradan saç dökülmesi vardı) Osman'ın tıp eğitimi, hastalığı teşhis etmesine yardımcı oldu. O, Irak'ta kaldı, ama durumları ciddi olan diğer üç adam eşek sırtında İran sınırından gizlice götürüldüler ve ambulansla tedavi için Tahran'a götürüldüler. Uluslararası Af Örgütü sayesinde sıvı bir panzehir Prussian Blue, Almanya'dan getirtililerek durumları iyileştirildi. BM Mülteciler Yüksek komiseri, Uluslararası Af Örgütü'nün daha fazla tedavi organize ettiği Londra'ya hareket etmelerini ayarladı. Pêşmergeler antidote (panzehir) kaçak yollardan Irak'a sokarak Osman'a götürdüler. Kadına şantaj yapan Iraklılar her ikisinin de onlar adına çalışmalarını koşuluyla kocasını serbest bıraktılar. Kürtlerin 1991 başkaldırısı sırasında kadın, Süleymaniye'de yakalandı, yargılandı, ölüme mahkum edildi ve infaz edildi. Kocasını ayrı infaz edildi.
- 268 "Irak'ın... vahşet": Freya Stark. Dust in the Lion's Paw, Londra, 1962, s.141-142. Talcott Seelye, Arap dünyasında uzun tecrübe sahibi Amerikalı bir diplomat, benzer şekilde "Iraklılar devletlerinin suniliğiyle tamamıyla açıklanamayacak bir şiddet ve olağüstü hayvanlığa eğilimlidirler" dedi. Robert D. Kaplan tarafından *The Arabists: The Romance of an American Elite*, New York, 1992, s.252'de aktarılıyor.
- 269 Suudi Arabistan'a kaçan bir Iraklı güvenlik görevlisi 1985 ve 1986'da birkaç kez o ve diğer kıdemli güvenlik görevlilerinin Irak'ın Tharthar Çölündeki ziyafetlere davet edildiklerini söyledi. Yemekten ve bira ya da viski içtikten sonra onlara silah veriliyor. Ve her defasında bağlanmış ve gözleri de bağlı birkaç mahkumu vurma emri veriliyordu. Kurbanlar daha önceden kazılmış hendeklere düşüyordu ve buldozlerle üzerleri örtülüyordu. Ahmed Çelebi ile görüşme, Irak Ulusal Konseyi, Londra, 10 Ağustos 1996.
- 271 4240 Kürt köyü: Şoreş Resul'la telefon görüşmesi, Londra, 19 Kasım 1994. 1961'de Irak hava kuvvetlerinin "yok ettiği köy sayısı 1270'den az değildi." Kaplan, *The Arabists*, s.251.
- 272 "Eğer bu devam ederse": Mesud Barzani ile görüşme, Şam, 3 Aralık 1987.

- 272 "Tüm Dünyanın hayran olduğu mücadele": "Irak'taki Jenosid: The Anfal Campaign against Kurds", *Middle East Watch*, New York, s.111.
- 273 Dardanel'de: Morgenthau, Ambassador Morgenthau's Story, s.196.
- 275 "Hareket etmezsek": "Genocide in Iraq," s.347.
- 275 "Buğdaylarını istemiyorum": Ibid, s.349.
- 276 "Onlan... bekleniyor": Ibid, s.352.
- 276 "Bu abartılmış sayı da ne": Adnan el-Mufti ile olan görüşmede geçti, Paris, 28 Ekim 1991.
- 277 "60 bin ila 110 bin arasında": Soreş Resul ile telefon görüşmesi, Kasım 1991.
- 277 " yüzbinlerce insan": Disappearances and Polical Killings: Human Rights Crises of 1990's: A Manual for Action, Uluslararası Af Örgütü, 1994 s.17'de hukukdışı infazlardaki kesin sayı vermekteki zorluğu tartışıyor, "infaz edilen ya da başka türlü öldürülen kaybettirilenlere ilave olarak 1980'li yıllar boyunca yüzbinlerce diğer insanın hukukdışı infazların kurbanı olduğu tahmin ediliyor."
- 277 National Geographic, C.182, no.2, Ağustos1992, s.46.
- 278 en azından altmış köy: "Genocide in Iraq", s.359.
- 279 "Kültürel Jenosid": William Eagleton ile görüşme, Washington, D.C., Aralık1986.
- 280 Gazi Zibari ile görüşme, Şam, 6 Mayıs 1987.
- 283 Başkan yardımcısı Taha Muhyeddin Maruf: *International Herald Tribune*, 8-9 Kasım 1988'de.
- 286 Glaspie bana anlattı: April Glaspie ile görüşme, Washington, D.C., 22 Aralık 1991.
- 286 *Genocide in Iraq*, s.19.
- 288 "bilgimiz yok": Bureaucracy of repression: The Iraqi Government in its Own Words", Human Rights Watch\Middle East, New York, 1994.
- 288 Haziran 1988 ziyareti sırasında: Celal Talabani ile görüşme, Paris, 21 Eylül 1988.
- 290 Bağdat ...sahiplenmedi: "Bureaucracy of repression: The Iraqi Government in its Own Words", Human Rights Watch, New York, 1994, s.23'te ayrıntılı sahte suçlamalara itiraz ediyor. Şimdiye kadar "tek bir master planı" ortaya çıkarılmadığını da belirterek yazarların delillerin "çok sayıda dosyaya dağıldığını", her ne kadar parçalanmış da olsa kayda değer bir tutarlılık gösterdiklerini, delillerin ufak parçalarının aslında dev bir bulmacadaki ufak parçaları oluşturduklarını söylediler.
- 291 Uluslararası hukukun ince noktaları: Resul'la telefon görüşmesi, Londra, 19 Kasım 1994.
- 291 "İmkansız olmadığını gösteriyordu": Istvan Deak, "Misjudgement at Nuremberg", The New York Review of Books, c.15, no. 16, 7 Ekim 1993.
- 293 "Muhtemelen bulabilirsiniz": "Genocide in Iraq", s.353
- 294 "Kerkük'ten... gidemezsiniz": Ibid, s.34
- 296 "Onlar sabotajcı": Ibid s.68
- 297 Serbest bırakılan iki üst rütbeli Iraklı subay: Resul ile telefon görüşmesi, Londra, 19 Kasım 1994.
- 297 Talabani benden...: *Genocide in Iraq*, s.349
- 300 en az 3800 Kürt öldü: Resul ile telefon görüşmesi, Londra, 19 Kasım 1994.
- 301 Bu kanıta rağmen: Bu argüman Stephen C. Pelletiere tarafından The İran -Iraq War: Chaos in a Vacuum. New York, 1992'de tekrarlandı. İran'ın Halepçe Kürtlerine gazla saldırdığı yönündeki Carlisle suçlaması bazı kadavralar üzerinde gözlemlenen mavi dudak gerçeğine dayandırılıyordu ve Irak'ın sahip olmadığı düşünülen sı-

- yanür gazının ancak böylesi bir durumu ortaya çıkarabilecek kapasitede olduğu düşünülüyordu. Ama 23 Mayıs 1993'teki Middle East Watch, Harvard School Of Public Health'ten profesör Dr Howard Hu ile görüştü. Profesör , acetylcholinesterase inhibitörlerinin de -solunum hastalıklarına sebep olan sinir etkenleri- mavi du-
dıklara sebep olabileceğini teyit etti. Bakın, *"Genocide in Iraq"*, s.26
- 301 "Halk korkuyor": Dr. Mahmud Osman ile görüşme, Şam, 23 Nisan 1988.
- 302 "Tüm Kürtler biliyordu": Resul ile telefon görüşmesi, Londra, 19 Kasım 1994.
- 318 Eksantrik olsa da çokça saygı gösterilen ağabey: Abdulselam Barzani ile görüşme, Barzan, Irak, 23 Haziran 1993.
- 320 Şanslı Barzanilerden biri: Fatima Muhammed Salih ile görüşme, Barzan, Irak, 23 Haziran 1993

9. Türkiye'nin sosyal depremi

- 324 "Gizli güçler)": Silahlı kuvvetler ile güvenlik görevleri için kullanılan bir kod kelime; Yavuz Gökmen'in yorumu, Hürriyet, 23 Aralık 1995.
- 331 Savaş harcamaları: Bakınız. Turkish Daily News, 21 Ocak, 25 Mart ve 16 Haziran 1994. Şubat 1996'da Ankara'da görüştüğüm Batılı diplomat Türkiye'nin 10 milyar dolann üstünde harcıyor olabileceğini tahmin etti.
- 332 300 bin adam: Muhalefetteyken Mesut Yılmaz'ın tahmini, Hürriyet, 16 Ağustos 1995.
- 332 3200 kadar Kürt ortadan kayboldu: Milliyet, Aralık 1994'te, bir avuç dolusu dışın-
da, hepsi Kürt illerinde meydana gelen 3240 böylesi cinayeti haber yaptı.
- 334 "Eğer bir köyde yaşıyorsanız": 60 Minutes, 14 Ocak 1996.
- 334 "Terör eylemleri": Cumhuriyet, 11 Ekim 1994'te yer aldı.
- 334 Dersim... zehirli gaz: Resmi bir Türk askeri tarihçi 1970'li yılların başlarında dikkat-
le fazlalıkları çıkarılmış, yalın ve tek cilt halinde iki dünya savaşı arası dönemdeki Kürt
başkaldırıları yayımladı, ama çok geçmeden kitabı toplatıldı. Anlamalı bir kayıp bi-
lançosu verilmedi. Ama bir Fransız otorite 40 bin kadar Dersimli Kürdün öldüğü-
nü, mübalaga olabilir, tahmin etti. Lucien Rambout. *Les Kurdes et le droit*. Paris.
1947, s.39.
- 335 "Sadece Türk ulusu": Milliyet, 31 Temmuz 1930'da aktarıldı. Adalet Bakanı daha
da netti: Türk kökeninden olmayanların bu ülkede tek hakları vardır, hizmetçi ve
köle olma hakkı."
- 335 "Bu gerekliydi": Reuters muhabiri Hıdır Göktaş ile görüşmede geçti, Ankara, 8 Şu-
bat 1996.
- 335 Kartajı yerle bir etmek: "Birkaç hafta boyunca Türk basını Dersim'in fethini övdü
ve zafer türküsünü haykırdı: Dersim artık -delenda est Dersimo- değil", Arshak Saf-
rastian, *Kurds and Kurdistan*, Londra, 1948, s. 86. Safrastian , Birinci Dünya Savaşı
öncesinde Bitlis'te İngiliz konsolos yardımcısıydı ve Ermeni kökenine ve 1915 Er-
meni soykımına rağmen Kürtlerin bir dostu olarak kaldı.
- 336 "EHükümetten söz ettiğinizde": Osman Mete, Son Posta, Nisan 1948. Kendal Ne-
zan tarafından Gerard Chaliand'ın *A People Without A Country*, Londra, 1980,
s.72'de aktarılıyor.
- 338 "sağ kurtulan büyüklerimiz": Ahmet Türk ile görüşme Ankara, 8 Şubat 1996.
- 343 Gökalp'ın sözleri: ilkin *Türkçülüğün Esasları* Ankara 1920'den ikincisi Küçük Mec-

- mua no.28, Diyarbakır, 1923. *Pan-Turkism in Turkey: A study in Irredentism*, Jacop M. Landau, Londra, 1981'de aktarıyor.
- 355 Özal'ın orduyla ilişkisi ilişkileri: 1991'de Özal sinirli bir şekilde orduya "Darbe kışkırtmak ve subaylar için apartmanlar dikmekte mükemmelsiniz ama hepsi bu" dedi. *Les Cahiers de l'Orient* 1993, Paris, s.15.
- 355 "Özal düşünüyordu": İsminin açıklanmaması koşuluyla konuşan Batılı bir diplomat ile görüşme, Ankara, 7 Şubat 1996.
- 355 "Benim gibi insanlara izin vermek": Mehmet Ali Birand ile görüşme, İstanbul, 5 Şubat 1996.
- 356 Newroz kutlamaları: "Türk askeri ve polis kuvvetleri Newroz sırasında meydana gelen nerdeyse tüm kayıplardan direkmen sorumlular" Helsinki Watch, C.4 no.9, Haziran 1992. Hükümetin küçük ortağı Sosyal Demokrat Halkçı Parti "güvenlik kuvvetlerinin aşın güç kullandığını" ileri sürerek bilinen hükümet kayıpları olmadığını söyledi.
- 357 Özal ve Çandar: Cengiz Çandar ile görüşme, İstanbul, 18 Şubat 1996.
- 358 "Denemeye kararlıyım": Ahmet Türk ile görüşme, Ankara, 8 Şubat 1996.
- 360 "Eğer Özal durumu ele alsaydı": Birand ile görüşme, İstanbul, 5 Şubat 1996.
- 362 Özal mektubu: *The Independent* (Londra), 13 Kasım 1993.
- 365 "Türkiye totaliter rejimleri bile geride bıraktı": *The New York Times*, 15 Mart 1996.
- 366 kendi evlerine: Erik ailesiyle görüşme, İstanbul, 7 Şubat 1996.
- 368 Kadri Gürsel ile görüşme, İstanbul, 5 Şubat 1996.
- 369 Hastalık ve zayıflık: PKK ile savaşan Iraklı Kürtler 1992'de PKK'nin yakalanmamaları için kendi yaralıları öldürdüğünü bildirdikleri yazar ile görüşme, Erbil, 14 Ocak 1993.
- 370 "Tutuşturulmaya hazır bir çıra": Kamran İnan ile görüşme, Ankara, 8 Şubat 1996.
- 371 "Kürtlerin...": British Public Record Office, Kew, belge FO 371/1 1557.

10. Köpek kahrvaltı

- 377 "Eğer anlamadıysam": Ahmed Çelebi ile görüşme, Londra, 27 Eylül 1995.
- 378 2 milyon dolar: Barzani ve Talabani bir ara harcamaların yansını paylaşmayı önerdiler, sadece 1 milyon dolar Washington tarafından sağlanacaktı. Hoşyar Zibari ile görüşme, Londra 27 Ekim 1996.
- 379 Irak mazot ticareti: Değişik Kürt kaynakları, 1996'da günlüğün herhangi bir yerde 150 binden 200 bin dolara kadar değiştiğini, kıdemli bir Dışişleri yetkilisi ise 250 bin dolar kadar olarak tahmin etti; Washington, D.C, 30 Ekim 1996.
- 381 "Aylarca Talabani'yi, Mesud'la alay etmeyi, onu küçük düşürmeye çalışmayı durdurması hususunda uyarmam kâr etmedi. Ona ayrıca işlerin daha da kötüleşmesi durumunda YNK sınıra kadar geri çekilmeye zorlanıp tamamıyla Tahran'a bağımlı duruma düşmedikçe İran'ın yardım etmeyeceğini söyledim." Çelebi ile sohbet, 27 Eylül 1995.
- 382 PDK raporu ve Barzani- Pelletrau telefon görüşmeleri: Zibari ile görüşme, Londra, 21 Eylül 1996.
- 383 Irak askeri yardımı: Erbil'e karşı kullanılan tankların daha 12 Ağustosta Saddam Hüseyin'in memleketi Tikrit'ten ayrıldıkları haberi verildi.. İran'ın Temmuzdaki akının-

- dan sonra Erbil Operasyonunun planlanması ivme kazandı ve Barzani ile Bağdat arasındaki ciddi görüşmeler bir ay önce başlamıştı. Çelebi ile telefon görüşmesi, Washington D.C., 15 Eylül 1996.
- 383 Taahhütler... yazılı: 1992'de Washington'da PDK ve YNK liderlerini INC'ye katılmaya ikna etmeye çalışırken Barzani'nin Kissinger'in ihanetini hatırlatması üzerine Scowcroft ona "Sizi terketmeyeceğiz" dedi. Baker yazılı bir taahhüt verdi. Zibari ile görüşme, Selahaddin, 5 Şubat 1996. Gore, açıkça Saddam Hüseyin'in devrilmesini anan en üst düzey Amerikan yetkilisi ve Lake, Kürtleri ve Şiileri koruyacaklarını tekararladılar. Paul Wolfowitz, The senate Committee on Foreign Relations, Near East and South Asia Subcommittee'deki şahitliği, Eylül 19, 1996.
- 383 Scowcroft: Newsweek, 23 Eylül 1996.
- 385 300 topçu birliği: John Deutch, Direktör, CIA, Senate Select Committee on intelligence önündeki tanıklığı, 19 Eylül 1996.
- 386 "Kürt iç savaşı": Perry, *the International Herald Tribune*, 9 Eylül 1996'da yer aldı.
- 386 Amerikalılar kendi Kürt çalışanlarına yıllar sürecektir bir tahliye planı vadedinde bulundular, ama asla gerçekleştirmediler. Mueyyed Yunus ile görüşme, 6 Şubat 1996.
- 387 İhanet hususunda utanç duymuyor: Sami Abdurrahman, PDK'nin kontrol ettiği bölgelerdeki INC üyelerini tahliye ettiğini, ama "Talabani bölgesindeki insanlardan yani Erbil ve Enkawa'dakilerden sorumlu olmadığını ileri sürdü; basın konferansı Selahaddin, 12 Eylül 1996.
- 387 Domuzlar Körfezi: Paul Wolfowitz, Tanıklık, the Senate Foreign Relations Committee on the Near East and Asia, 19 Eylül 1996.
- 388 Deutch, Senate Select Committee on Intelligence önündeki tanıklığı.
- 389 "eğer sorumluluk varsa": *International Herald Tribune*, 12 Eylül 1996.
- 389 MCC: Neye yaradığını göstermek için kıdemli PDK ve YNK yetkilileri ayrı ayrı MCC'nin sadece orada bulunmak ve Talabani ile Barzani'ye nutuk çekmek suretiyle "o zaman ve orada" iç savaşı durdurabileceğini ısrarla söylediler; Irak Kürdistanı'ndaki görüşmeler, Şubat 1996.
- 390 795 milyon dolar: Yaklaşık 583 milyon dolar 1991 mali yılında sarf edildi. sonraki yıllık miktarlar devamlı bir şekilde düşerek 71 milyon dolardan 1996'da 22.4 milyon dolara indi; Fact Sheet 96-60 US Agency for International Development, Eylül 5, 1996.
- 391 Sahte atamalar: Zibari ile görüşme, Londra, 21 Eylül 1996.
- 393 İnanırcı olmayan bir şekilde ısrar etti: Çiller. *New York Times*, 21 Eylül 1996'da yer aldı.
- 400 "Uluslararası Af Örgütü Raporu "İraq Human Rights Abuses in İraqi Kurdistan since 1991" Şubat 1995.
- 401 Jenosid suçlamaları: Human Rights Watch, ABD'ye getirilen Irak belgelerini inceledikten sonra Lahey Uluslararası Adalet Divanı'nda Irak'a karşı bu tür Jenosid suçlamalarının getirilmesine öncülük edecekleri umuduyla değişik hükümetlere yaklaştı. Yürütme Direktörü Kenneth Roth'a memorandum, 30 Eylül 1994.
- 401 "Savaşımız": Barzani ile görüşme, Selahaddin, 13 Şubat 1996.
- 403 "Barzani yuttu": *The Daily Telegraph*, 18 Eylül 1996.
- 408 Eagleton ayrıca idia etti: William Eagleton, *The Kurdish Republic of 1946*, Londra, 1963, s.131-32.

Bibliyografya

- Adamson, David. *The Kurdish War*. Londra, 1964
- Alam, Asadollah. *The Shah and I: The Confidential Diary of Iran's Royal Court, 1969-1977*. New York, 1992.
- Uluslararası Af Örgütü. *Getting Away with Murder: Political Killing and "Disappearances" in the 1990s*, Londra, 1990.
- . "Human Rights Abuses in Iraqi Kurdistan Since 1991. Londra, 1995.
- . "Iraq: Human Rights Violations Since the Uprising." Londra, 1991.
- . "Iraq: The Need for Further United Nations Action to Protect Human Rights." Londra, 1991.
- . "Turkey: Brutal and Systematic Abuse of Human Rights." Londra, 1989.
- Bell, Gertrude. *The Desert and the Sown*. Londra, 1907.
- Black, Ian, and Benny Morris. *Israel's Secret War: The Untold Story of Israeli Intelligence*. Londra, 1991.
- Bois, Thomas. *The Kurds*. Beyrut, 1965.
- Bulloch, John, and Harvey Morris. *No Friends but the Mountains: The Tragic History of the Kurds*. New York, 1992.
- Chaliand, Gérard. *A People Without a Country*. Londra, 1980, Brooklyn, 1993.

- "Civil War in Iraq." Birleşik Devletler Senatosu Dış İlişkiler Komitesi Raporu, 1991.
- Cockburn, Andrew ve Leslie Cockburn. *Dangerous Liaison: The Inside Story of the US-Israeli Covert Relationship*. New York, 1992.
- Dersimi, Nouri. *Le Dersim dans l'histoire du Kurdistan*. Halep, 1952.
- Driver, G.R. *Kurds and Kurdistan*. Mount Carmel, 1919.
- Eagleton, William, Jr. *An Introduction to Kurdish Rugs and Other Weavings*. Buckhurst, Essex, İngiltere, 1988.
- . *The Kurdish Republic of 1946*, Londra, 1963.
- Edmonds, C.J. *Kurds, Turks and Arabs: Politics, Travel and Research in Northeast Iraq, 1919-1925*. Londra, 1957.
- Farouk-Sluglett, Marion ve Peter Sluglett. *Iraq Since 1958: From Revolution to Dictatorship*. Londra, 1987 ve 1990.
- Fromkin, David. *A Peace to End All Peace: The Fall of the Ottoman Empire and the Creation of the Modern Middle East*. New York, 1989.
- Galbraith, Peter W. "The United States and the Kurds." Remarks delivered to the H. John Heinz III School of Public Policy and Management, Pittsburgh, 1992.
- Ghareeb, Edmund. *The Kurdish Question in Iraq*. Syracuse, 1981.
- Ghassemlou, Abdul Rahman. *Kurdistan and the Kurds*, Londra, 1980.
- Gordon, Michael ve Bernard E. Trainor, *The Generals' War: The Inside Story of the Conflict in the Gulf*. Boston ve New York, 1995.
- Gunter, Michael. *The Kurds in Turkey*. Boulder, Colorado, 1990.
- . *The Kurds of Iraq: Tragedy and Hope*. New York, 1992.
- Hamilton, Archibald M. *Road Through Kurdistan*. Londra, 1937. (Türkçe: A.M. Hamilton. *Kürdistan'dan Geçen Yol*, İngilizceden Türkçeye Çeviren: Zeki Yaş, Avesta, İstanbul 2001.)
- Hay, W.R. *Two Years in Kurdistan*. Londra, 1921.
- Hourani, Albert. *A History of the Arab Peoples*. Cambridge, Massachusetts, 1992.
- Howell, Wilson N. "The Soviet Union and the Kurds: A Study of a National Minority." Yayınlanmamış doktora tezi. Virginia Üniversitesi, 1965.
- Human Rights Watch. "Bureaucracy of Repression: The Iraqi Government in Its Own Words." New York, 1994.
- . "Landmines: A Deadly Legacy." New York, 1993.
- "Incontournable Turquie." *Les cahiers de l'Orient*. Paris, 1993.
- Izady, Mehrdad R. *The Kurds: A Concise Handbook*. Washington ve Londra, 1992.
- Kaplan, Robert D. *The Arabists: The Romance of an American Elite*. New York, 1992.
- al-Khalil, Samir. *Republic of Fear*. London-New York, 1990.

- Kimche, David. *The Last Option-After Nasser, Arafat and Saddam Hussein: The Quest for Peace in the Middle East*. Londra, 1991.
- Kinnane, Derk. *The Kurds and Kurdistan*, Londra, 1964.
- Kinross, Lord. *Ataturk: The Rebirth of a Nation*, Londra, 1964.
- Kutschera, C. *Le Mouvement national kurde*. Paris, 1979. (Türkçesi: Chris Kutschera, *Kürt Ulusal Hareketi*, Fransızcadan Türkçeye Çeviren: Fikret Başkaya, Avesta, İstanbul, 2001.)
- Laurie, Thomas. *Dr. Grant and the Mountain Nestorians*. Boston, 1853.
- Lowry, Heath W. *The Story Behind Ambassador Morgenthau's Story*. İstanbul, 1990.
- Makiya, Kanan (Samir al-Khalil). *Cruelty and Silence: War, Tyranny, Uprising and the Arab World*. New York, 1993.
- Mauriés, René. *Le Kurdistan ou la mort*. Paris, 1967.
- McDowall, David. *The Kurds: A Nation Denied*. Londra, 1992.
- . *A Modern History of the Kurds*. Londra, 1996.
- Middle East Watch. "The Anfal Campaign in Iraqi Kurdistan: The Destruction of Koreme." 1993.
- . "Endless Torment: The 1991 Uprising in Iraq and Its Aftermath." 1992.
- . "Genocide in Iraq: The Anfal Campaign Againsts the Kurds." New York, 1993.
- . "Hidden Death: Land Mines and Civilian Casualties in Iraqi Kurdistan." Ekim 1992.
- . "Human Rights in Iraq." 1990.
- . "Kurds Massacred: Turkish Forces Kill Scores of Peaceful Demonstrators." 1992.
- . "Unquiet Graves: The Search for the Disappeared in Iraqi Kurdistan." 1992.
- More, Christiane. *Les Kurdes aujourd'hui: Mouvement nationale et partis politiques*. Paris, 1984.
- Morgenthau, Henry. *Ambassador Morgenthau's Story*. Garden City, New York, 1918.
- Milli Güvenlik Arşivi. "Iran 1977-1980." Devlet ve diğer hükümet kuruluşları tarafından önceden sınıflandırılan belgeler.
- Nikitine, Basile. *Les Kurdes: Etude sociologique et historique*. Paris, 1956.
- Othman, Siyamend. "Contribution historique à l'étude du Parti Démocratique Kurdistan-i-Iraq 1946-1970." Ecole des Hautes Etudes en Sciences Sociales, Paris, 1985.
- Pelletiere, Stephen C. *The Kurds: An Unstable Element in the Gulf*. Boulder ve Londra, 1984.
- Pichon, Jean. *Les Origines orientales de la guerre: 1921, le partage du Proche Orient*, Paris, 1938.

- Raviv, Dan ve Yossi Melman. *Every Spy a Prince: The Complete History of Israel's Intelligence Community*. Boston, 1991.
- Reza. *Les Chants brûlés*. Bern, 1995.
- Roosevelt, Archie. *For Lust of Knowing: Memoirs of an Intelligence Officer*. Boston, 1988.
- Roux, Georges. *Ancient Iraq*. Londra, 1964.
- Safire, William. *Safire's Washington*. New York, 1980.
- Safrastian, Arshak. *Kurds and Kurdistan*. Londra, 1948.
- Schmidt, Dana Adams. *Journey Among Brave Men*. Boston, 1964.
- Scioline, Elaine. *The Outlaw State: Saddam Hussein's Quest for Power and the Gulf Crisis*. New York, 1991.
- Shawcross, William. *The Shah's Last Ride: The Fate of an Ally*. New York-Londra, 1988.
- Soane, Ely Bannister. *To Mesopotamia and Kurdistan in Disguise*. Londra, 1912. 2. baskı, 1926.
- Stark, Freya. *Letters, (Mektuplar) 1. bölüm, The Furnace and the Coup, 1914-1930*, Londra, 1974. 2. bölüm, *The Open Door, 1930-1935*. Londra, 1935.
- Sykes, Mark. *The Caliph's Last Heritage: The History of the Turkish Empire*. New York, 1973. 1915 Londra baskısının tıpkıbasımı.
- . "The Kurdish Tribes of the Ottoman Empire." *The Journal of the Royal Anthropological Institute of Great Britain and Ireland*. Cilt XXXVIII, 28 Ocak 1908.
- Thesiger, Wilfred. *Desert, March and Mountain: The World of a Nomad*. Londra, 1979.
- Troloppe, Anthony. *Can You Forgive Hed?* Londra, 1982.
- Turkey Human Rights Report, 1994, Ankara, Eylül 1995.
- Birleşmiş Milletler Genel Konseyi, Irak'ta İnsan Hakları Durumu, Max van der Stoel, İnsan Hakları Komisyonu Özel Raportörü, 1991, 1992, 1993.
- van Bruinessen, Martin. *Agha, Sheikh and State*. Utrecht University, 1978.
- Westlake, Bruce. *The Arab Bureau: British Policy in the Middle East, 1916-1920*. University Park, Pennsylvania, 1992.
- Winstone, H.V.F. *Gertrude Bell*. New York, 1978.
- Xenophon. *The Persian Expedition*. çev. Jeremy Antrich ve Stephen Usher, Exeter, England, 1978.
- Zaza, Nouredine. *Ma Vie de Kurde*. Cenevre, 1993.

Jonathan C. Randal, eyrek asrı aşkın süredir Üçüncü Dünya'daki savaş ve iç karışıklıklarla ilgili yaptığı trajik haberlerle tanınıyor. Yıllar önce İran, İsrail, Türkiye, Lübnan ve Irak'ta ele aldığı konuların bir şekilde Kürtleri ilgilendirdiğine dikkat çekerek "Orta Doğu'nun unutulmuş bu köşesine ışık tutmaya, var olmayan bir ülkeye 19. yüzyıl tipi bir yürüyüş" düzenlemeye karar verdi. Kürtler ve sorunlarını araştırmakla tam 10 yıl geçirdi.

Birkaç savaş, zehirli gaz saldırıları ve sonrasında kitlesel göç. İşte Kürdistan üzerine ilk elden haberler! Orta Doğu'da politika ile diplomasinin trajik ve şoke edici bir anlatımı, 1990'lı yıllarda bir savaş muhabiri olma üzerine sürükleyici bir macera hikayesi.

General Barzani'nin Amerika'daki hazin günlerinden Öcalan'ın "İmralı süreci"ne, Hendrên Savaşından Kürt-İsrail ilişkilerine, Özal'ın "Kürt çözümü"nden Amerikan ve diğer Batılı güçlerin Kürt meselesine yaklaşımına kadar birçok konuya ışık tutan Randal, bizi Orta Doğu'daki gizli güç politikaları hikayelerine götürüyor. Kürt tarihini iyi bilmesi ile Kürt liderler, diplomatlar, bakanlar, istihbarat ajanları, savaşçılar ile gazetecilere kolay erişimi onu olayın aktarılması ve gerçeğin keşfedilmesinde eşsiz kılıyor.

"Renkli detaylar ve kişisel anekdotlarla dolu son derece ilginç bir kitap... Boyun eğmez savaşçılar olan Kürtler, savaş alanında kazandıklarını hep barış görüşmelerinde kaybettiler, ama asla yılmadılar. Randal'ın anlatacağı çok enteresan bir hikayesi var ve hiç kimse ondan daha iyi anlatmamıştır."

David Fromkin

İSBN 975-8637-17-7

9 789758 637171